P
LS12v
S

Srpski Knjizevni Glasnik

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Богдан Поповић, Слободан Јовановић,

Директори.

Уредник,

Др. Војислав М. Јовановић.

N. S. 3

КЊИГА ТРЕЋА, Н. С.

МАЈ—АВГУСТ, 1921.

539954
1. 5. 52

БЕОГРАД:
ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ" ПАВЛОВИЋА И ДРУГА, ДЕЧАНСКА 14.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА ЛИСТА:
СКОПЉАНСКА УЛИЦА, БР. 9.

PRINTED IN YUGOSLAVIA

AP
56
S672
knj. 3

САДРЖАЈ КЊИГЕ ТРЕЋЕ, Н. С.

МАЈ—АВГУСТ, 1921.

ПРИПОВЕТКЕ, ЦРТЕ И РОМАНИ.

Страна

На Јуришу, од Станислава Кракова 1
Издајство Илије Такалова, од Ника Бартуловића . . 81
Сељаци, од Милана Кашанина 161
Неслушани Јауци, од Милутина Јовановића 241
Паун, од Владимира Назора 321, 407
Усамљеник, од Милана Кашанина 401
У *Гостима*, од Драгише Васића 481, 588
Пред Смрћу, од Станислава Кракова 561
Пустињак и Меденица, од Растка Петровића 578

За Дон Карлоса!, роман, од Пјера Беноа. 10, 89, 172, 256, 334, 418, 503, 602
Ускршња Ноћ, од Владимира Короленка 498

ПЕСМЕ.

Низа од Кораља, (*Уранак*, *Халугица*, *Лађица*, *Хридина*, *Галеб*, *Острвце*, *Шљунак*, *Зрневље*), од Владимира Назора 19
Из Дневника, од Милете Јакшића 23
Пешаци, од Владимира Станимировића 24
Komita, od Antona Novačana 25
Гласоноша, од Рабиндраната Тагора 26
Часови Морски (*Јутро*, *Пловидба*), од Владимира Назора 100
Самоћа и Вино, од Владимира Черине 102
Берба, од Бранислава Кирјаковића 104
Крст, од Бранислава Кирјаковића 105
Дрвеће, од Џојса Килмера 106
Посвета, од Владимира Назора 183
Братимство, од Јосипа Косора 185
У Колу, од Десанке Максимовић 186
Песме (IX—XVII), од Хајнриха Хајнеа 187
Паланка, од Владимира Станимировића 265
Валови, од Доре Пфанове 267

Вучитрнски Мост, од Растка Петровића 268
У Бесненој Ноћи, од А. Тресића-Павичића 341
Пролећна Романса, од Ђорђа Мано-Зиси 346
У Води, од Ђорђа Мано-Зиси 347
На Кварнеру, од Драгутина М. Домјанића 428
Завичај, од Кузма Томашића 430
Lamentatio, од Анта Ковача 433
Нови Кентаур, од Мирка Королије 513
Безруки, од Мирка Королије 517
Месец Пун, од Растка Петровића 610
Песник на Водама, од Растка Петровића 612
Треба Прво Умрети или *Мали Пера*, од Растка Петровића 613
Бодинова Балада, од Растка Петровића 614

ОГЛЕДИ И РАСПРАВЕ.

Колубарска Битка, од Ђенерала Живка Павловића 27, 126
Грчка у Светској Политици, од * * * 39
Художествени Театар и Чехов, од Исидоре Секулић . 52
Аграрна Реформа: Питање о Накнадама (II), од Д-ра Милана З. Влајинца 58
Грчка Уставност, од * * * 107
Мађарска Револуција, 1918—1919: Социолошки Изгледи, од Д-ра Мирка М. Косића 116
Три Аутобиографска Романа: „Цар Душан", од Д-ра Владана Ђорђевића, „Бескућници", од Густава Крклеца, „Дневник о Чарнојевићу", од Милоша Црњанског, од Војислава М. Јовановића 138, 219, 377
Државни Социјализам: Поводом Пројекта за Трећи Одељак Устава, од Живојина Балугџића 192
Песме Мирка Королије, од Марка Цара 201
Историјски Извори на Турском Језику, од Владислава Скарића 209
Ф. Ф. Зигељ: Последњи Професор Историје Словенског Права у Русији, од Д-ра Ватрослава Јагића. . . . 269
Београдска Општина, од Д-ра Светислава Предића . . 274
Покрајински Централизам, од Божидара Влајића . . . 282
О Узвишеном, од Бранка Лазаревића 348, 445
Нова Организација Наше Војске, од Пуковника Данила Калафатовића 356, 454
Питање Луке Барош, од Јована М. Јовановића . . . 366
О Корнејевом „Сиду", од Миодрага Ибровца 371
Грчка Тумачења Савезног Уговора са Србијом, од * * * 434
Три Писма, од Лазе К. Лазаревића 519
Случај Цветићевог „Немање", од Милана В. Богдановића 523
Из „Пролегомена за Једну Теорију Естетике", од Бранка Лазаревића 531, 615

Немачке мисли о парламентаризму, од Федора Никића 538
Уставна или парламентарна монархија и демократија, од Љуб. Стојановића 621

ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

Белешка о Бонапарти, од Стендала 215
Код Наполеона, од Ј. В. фон Гетеа 216
Наполеонов Геније, од Х. де Балазака 218
Будизам, од Анатола Франса 287

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

„Насеља Српских Земаља“, Књига Десета, Уредио Јов. Цвијић, од Д-ра Симе Тројановића 293

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Графичка Изложба Г. Томислава Кризмана у Загребу, од Миленка Д. Ђурића 147
О Графичкој Уметности, од Миленка Д. Ђурића . . . 385

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Тентажилова Смрт“, од Мориса Матерлинка. — „Скапенове Подвале“, од Молиера, од Светислава Петровића 65
Народно Позориште у Сарајеву, од Боривоја Јевтића . 298

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

Мораторијум. — Београдска Берза у 1920 години, од Николе Станаревића 69
Рад Занатске Коморе. — Берзанска Ситуација, од Николе Станаревића 230
Унутрашњи Инвестициони Зајам, од Николе Станаревића 303

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

Мађари и Монархија, од Алгава 71
Ситуација у Румунији, од Букурешког Дописника . . 149
Немачка и Савезници, од Иностраног 151
Немачка. — Горња Шлеска. — Рапалски Уговор, од Иностраног 233
Бугари и Извршење Уговора о Миру. — Румунија и Ми. — Турска, од Иностраног 306
Тријанонски Уговор пред Британским Парламентом, од М. Ђ. М. 309
Око Нас, од Иностраног 390
Италија. — Енглеска. — Врховно Веће, од Иностраног 463

Вашингтонска конференција. — Савез с Румунијом, од Иностраног 544
Наша Дунавска Флота. — Енглеске Финансије. — Ратна Одшета. — Италија. — Извршење Тријанонског Уговора, од Иностраног 625

Б. — УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

Стање у Црној Гори, од Црногорског Дописника . . . 74
Начелно Гласање о Уставу, од Привременог 153
Криза Демократије, од Привременог 312
Коначно Гласање о Уставу, од Привременог 393
Ревизија Устава, од Привременог 466
Убиство Драшковића, од Привременог 547
Писмо из Словеније, од Д-ра Стевана Сагадина . . . 551
О Приликама у Хрватској, од Веруса 628

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

„Просвета“, Народни Алманах, уредио Перо Слепчевић, од Катарине Богдановић 237
„Социологија и Литература“, од П. С. Талетова, од Катарине Богдановић 314
„Из Величине и Пада Аустрије“, од барона Ауфенберг-Комарова, од Д-ра Владимира Ћоровића 396
„Аустрија и Догађаји пре Рата, од Филипа Крозие, од Димитрија Поповића 470
„Вратимо се Матусалу“, од Бернарда Шо 555
Страна књижевност: Школа за поетску технику. — Унанимизам, од Милана Богдановића 633

БЕЛЕШКЕ.

1 МАЈ, 1921.

Књижевност: — Антологија „Мисли“. — Мемоари Г. Лансинга (Бранко Лазаревић). — Читуља: Милорад М. Петровић (В. М. Јовановић). 76

16 МАЈ, 1921.

Књижевност: — „Иванjски Кријесови“, од Ника Бартуловића. — „Критика“. — „Дела и људи“, од В. Ј. Илића-Млађег. — „Алманах Југословенских Жена“ (Паулина Лебл-Албала). — Ново издање Доситејеве Аутобиографије. — Путописне белешке Г. Вендела. Политичка Књижевност: — Пољска пропаганда (Јован М. Јовановић.) — Анексиона криза и Француска 155

1 ЈУН, 1921.

Књижевност: — „Закон Реда у Историји“, од Божидара Кнежевића. — „Бесмртни Симболи“, од Ж. М. Пауновића. — Читуља: — Огист Боп (Јован М. Јовановић). 239

16 ЈУН, 1921.

Књижевност: — „Кроз Шибе“, од Улдерика Донадиппа. — „Савремене Демократије“, од Лорда Брајса. — Читуља: — Миленко Р. Весник (Јован М. Јовановић). 318

1 ЈУЛ, 1921.

Књижевност: — Приповетке Г. Вељка Петровића. —„Говори и Чланци“ Г. Јована Цвијића. 399

16 ЈУЛ, 1921.

Књижевност: — „Два месеца у југословенском Сибиру“, од Драгише Васића. — „Манифест Зенитизма.“ — Медицина у Србији за прве владе кнеза Милоша. (Др. Сима Тројановић). — „Црна Гора“, од Јелене Лазаревић. — „По Македоннји“, од Франа Туђана. — „Наши Записки.“ — Орган Лиге Народа. — „Глас Земље“, од Ж. Х. Рикара. — Друштва и Установе: — Српска Краљевска Академија. — Од Уредништва. 476

1 АВГУСТ, 1921.

Књижевност: — Уставна криза у Југославији. — Узроци Аустријског пораза у Србији. — „Један српски глас.“ — „Социјални Препороћај.“ — Један француско-српски уговор. — Чехословачко-југословенска лига. — Историски идоли. — Француско-италијанска свађа. — Порекло светског рата. — Немачка црна књига 557

16 АВГУСТ, 1921.

Књижевност: — „Пјесме Ослобођења“. — „Преко Албаније на острво смрти.“ — „Marginalije“. — „Mladika“. — „Омладинска и данашња Војводина“. — „Извори за Српску Историју.“ — „Историја у светлости клинике.“ 636

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига III, Број 1. — 1 Мај, 1921.

НА ЈУРИШУ.

А већ од јутра тако грми.

Па не само од јутра, већ месец дана су они у ватри, па ипак им је то сада као ново и занима их.

Занима их, јер за сада још ништа овде не пада. Звизне по који залутали куршум, али се и његов већ од дугог лета отупели фијук изгуби брзо. И зато се сад они показују смело врх сивих, испрскалих камених плоча под којима су ноћас згурени дрхтали од мраза.

Преко неба су прелазиле дуге поворке влажне, очајне магле, у којој наизменце ишчезаваху, па се потом опет појављиваху врхови планина и оштри камени масиви.

А сунце је ипак, и ако хладно, септембарско и скривано маглом, оживело сва ова прљава и црна лица, која обрасла дугом, небријаном брадом провириваху под излубљеном сенком шлема. И да ли то сунце створи ову чудну, погребну веселост у њима?

Последња ноћ је била хладна као примицање смрти, и по која невидљива пахуљица снега промицала је као залутали путник кроз њу. Згуреног и смањеног тела грејали се промрзли војници крај варљивог пламена од почупане суве траве; потом би запуцкарао и који заплењени кундак, и пламен би весело поиграо по очним капцима, који би се склапали под сном и умором крај ове тренутне топлоте.

Као збор авети биле су те тамне групе крај малих светлих средишта на овој пустој и голој падини.

Ветар би кад и кад захујао, повијао би пламене, прожигао тела, ледио их својим хладним дахом, и успали се будили и дрхтали.

Потом једна за другом ватре би се гасиле, и „Плоча“ се обвијала мраком.

Горе тамо код ровова праштале би уплашене пушке, и звизнуо по који нањућени метак, па би опет све постало тихо.

Смрзнути војници играху овде од зиме, и трупкаху својим укоченим и уморним ногама о тврду, хладну земљу. Други се згрчили подбијени под нешто нагнуте камене плоче, увијени у крила шатора, непомични, мирни као мртви.

Тако је било све до јутра.

И зато када се појавило сунце мало живота уђе у њих. И док једни изнурени, поспани потражише на варљивој топлоти јесењег сунца, ноћас ненађенога сна, и почиваху растурени, разбацани свуда као лешеви после борбе, дотле други осетише потребу кретања. Лутали су без циља међ овим сплетом од сивих камењара као растурени мрави.

А потом отпоче да грми. Данас се имало да реши.

И зато нека чудна радост обузе све ове душе дотле сиве као магла.

На камењарима се скупљале мале групице војника и гледале у огањ пред собом. Преко њих су прелетале са крупним и тупим фијуком тешке гранате, што уморно бректаху у зраку, и друге љуте као стршљени са фијуком оштрим и сувим, а горе на врху планине грмљава и тресак.

Облаци, црвени, жути, бели, црни и зелени. Као да стотине кратера вулканских баца сваког тренутка паклени плод из себе.

А то све је било страшно и лепо, и стварало је радост непојмљиву и болну.

— Читавог га избацила, гледај, гледај...

И све очи се упрле да виде како то горе кроз густи бели дим читава тела лете.

Ала је закувало, ох, ох, — сладио је други.

Па ипак је било очију замишљених, тужних. Било је овде још трезних глава од тог чудног пијанства рушења и смрти. Кроз те очи замишљене пролажаху сенке успомена. Главе су мислиле. Али нашто мислити? Не мисли се пред смрћу, већ се опија њоме.

Било је погледа дубоких и црних као и стрме дубодолине под њима. И као да су ти погледи већ видели нешто.

А горе у ваздуху они неуморни путници од гвожђа и смрти фијучу и звижде.

Сав је врх планине у огњу и диму. Грмљава и тресак све бржи, нервознији, луђи. Осећа се да ће сада десити се нешто. И туђе гранате сада фијучу и хује.

Немир је у свима. Нешто се догађа.

Груну крај њих пуцањ, други, трећи. Све се трже, прену.

Батерија крај њих то отвара ватру. Виде се крај топова и кара војничке прилике како се сагибају и додају нешто.

Грми топ за топом.

— Крећу се наши, наши... искачу из ровова... закликташе одједном гласови војника.

А горе под врхом једва видљиве тамне прилике искачу из земље једна за другом и хрле у огањ.

Огањ и дим се измичу, преносе, иду у напред као паклена завеса пред њима.

Поједине прилике се претвориле сад у редове танке и дуге.

— Улазе у жице...

Један удар, јаук. Један мали прљави војник се заниja, падне, па се хитро диже и скочи за стену. И други неповређени смакоше се мало за стење. Његове руке пипају по лицу и лепе се топлом крвљу. Не осећа бол. Удар га је занео мало. Завоји се нуде, али и смех са њима. Опасност је прошла. Залутали метак одбио је само врх од носа овоме војнику.

Куршуми почеше све бржи, чешћи, а горе на врху као нањуђени цветали су у зраку један за другим бели облачци дима. Сева ватра у зраку и тутњи. Клобуча се дим све брже. Облаци су туђи, смртоносни.

Горе неко колебање.

Војници — гледаоци појавили се опет више стена, сада мало опрезнији, али је веселост ишчезла.

Горе се нешто чудно догађа.

Виде се многе од оних прилика што мало час онако брзо похрлише у напред, како трче назад у нереду.

— Збор, збор, — зачуше се нервозне команде и овде.

Батерија крај њих бесни сва у огњу.

Са камених плоча скачу војници и трче четама.

Усталасало се. Нешто се десило. Купе се војници, буде се заспали, нема растурених, само збијени редови се црне. Чета је крај чете.

Чека се заповест.

Стари, бели мајор нагнут је над слушалицом, и са сваком речју што је преко жице прима, лице му се мења.

— Разумем, разумем.

Али се очи шире и нешто се увлачи у њих.

— Разумем, разумем.

Спустио је слушалицу. Скинуо је шлем са главе, провукао руком кроз своје беле косе, и окрете се најзад маломе потпоручнику крај себе.

— Кога ћемо првог? — као да пита свога малог ађутанта. Овај чека и ћути. Потом се мајор наједном одлучи:

— Брзо, брзо, прва и трећа чета и два митраљеза напред... и ми нападамо.

И друге су заповести пале.

Ранци се забацивали на леђа, спрема је звонила, чули се незадовољни гласови војника: „Баш увек морамо ми први," али се ипак кретало у напред.

— Један по један, на одстојању чуо се глас седога мајора.

Погледи су сада озбиљни, укочени, но мирни. Ипак по неки поглед дрхти као и тело.

Фијучу вечне гранате у зраку и грми ваздан на врху.

Две чете у дугој поворци премакле су преко гребена. Митраљези пошени на рукама љуљали се и претили.

Потом се све овде код ове остале половине батаљона умири. Војници су на окупу, поседали под заштитничком сенком стења. Већина отвара конзерве и једе; после неће бити за то времена.

А горе грми све јаче, телефон све чешће звони, а стари мајор се све више мешкољи. Био би задовољан што још није пошао и он тамо у ватру, али ево телефон јавља све горе и горе.

— Контра-напад непријатељев, изгубљени ровови...

Време је пролазило.

Плави ађутант је писао на маломе блоку неке заповести, што му мајор казиваше, потом кад то заврши он стаде

својим нервозним рукама резати име на бранику свога свега изгруваног шлема.

Време очекивања и нервозе.

Мрачило се. Сунце је већ давно ишчезло под покровом магле, али сада поче и оно мало слабе мутне светлости да се губи, и све да се завија у маглу и сутон.

Ишчезле су мрачне, стрме дубодолине пуне густих четинарских шума, ишчезавали су у магли и голи врхови планина.

Телефон је и последњи пут зазврјао, мајор је побледео, па поцрвенео, ађутант је нервозно погледао на војнике под собом, и заповест је пала.

— Напред.

Подупирући се кривим тисовим штапом, бели мајор пошао је и сам напред са својим малим штабом.

Две збијене чете пошле су за њима. Ишло је се хитро, све један за другим збијени и блиски.

Мајор ћути, хита. Дуги бели брци му играју на ветру. Ађутант би да говори, прича. Капетан најближе чете је до њега. Мучи и њега све ово. Шта се то дешава горе? Да ли су одбијени наши? Први пут им телефон јави да је Кајмакчалан пао. Булатовић са шаком војника и заставом у руци узео је прве ровове на њему.

И ађутант сам не зна, али ипак поверљиво прича:

— Под контра-нападом наши се повукли; изгледа да су нам чак и наше полазне ровове узели...

— А да ли ћемо, Душко, и ми сада у напад? — смежурани капетан забринуто пита.

— Па да шта ћемо. Зар не видиш чичу како се променио?

А кроз очи ађутанта као да пролазе слућене слике јуриша и клања.

У јарузи газе сада мочвар, и вода клокоће под ногама. Звизне и овде по који залутали куршум.

Примичу се све ближе. На голој, жутој падини као претња црне се још топли изривени левкови у земљи. Високо у зраку по који шрапнел грмне.

Ноћ пада.

— О... о..., неко застења.

Сви ћуте и журе у напред. Неколико стена диже се пред њима. Дах је постао кратак, сва су тела топла, ранац

притискује, коса је ознојена под шлемом, ремени жуље, али се хита све брже. Сви ћуте, само што оружје звечи.

Колона одједном стаде. Уморни су војници, али би ипак радије напред, јер је овако некако неугодно, тешко.

Куршуми су све чешћи.

Опет јаукну неко.

Само да се већ једном дође. А зашто сад стоје овде?

Војници гунђају.

А на челу њине колоне неки виши, крупни командант говори чичици мајору:

— Од вас све зависи. Драгомир на тебе чека. Две твоје чете су горе, повукле се, придружи се њима па онда на нож. Кајмакчалан мора још ноћас да падне...

Чичи мајору је нешто неугодно, чупа бркове, а кроз тело као да му неки мајушни куршуми јуре.

— Само храбро, смело, стари сте витези. Напред, па са срећом!

Колона се крете.

Под стенама леже нека увијена тела, гомиле ранаца, бачено оружје. Ту је прво склониште рањених. Доносе их често.

Тамна је ноћ пала.

Шапћу се команде. Нестаде колоне, али се два три стрељачка строја дуга и танка створише у мраку. Чуло се како звече натицани бајонети, лупа спрема, саплићу се војници и псују.

Фијук и удар све чешћи.

Иде се сад напред, али то још није јуриш, још се мисли, још мозак ради, и зато га сваки јаук раздире као канџом.

Одједном фијук убрза и читава киша челика се просу по њима. Чуло се како горе у ноћи клокћу митраљези.

Неке друге прилике се сад крећу и трче пред њима. По земљи нешто лежи тамно и непомично.

Проломише се одједном команде кроз мрак и пуцањ, заљуљаше се стројеви, пође се на јуриш.

Прескакали се неки узани ровови, ноге су упадале у неку меку земљу, стискале се пушке, није се слушао више фијук ни јаук, јурило се напред. Терет ранаца ослободио је још малочас плећа. Мрак који увек скида храброст људи сада им је дао. Не виде се мртви, и јури се напред.

Прво се: *Ура*! тек разлеже у ноћи, када се мали ађутант задуван и уплашен закачи на бодље уплетених жица. Он се трже, скочи, одлете му комад одела и коже, кад нешто страшно пуче и он јаукну свом снагом свога младог гласа.

Сруши се као пресечено дебло и груну телом у мрежу од жица.

— Ура-а-а, — ори се ту пред њиме и крај њега. Отворио је своје у мраку широке, уплашене очи и видео само како неке црне сенке промичу крај њега, и како нешто страшно трешти и пишти. Одједном га страх обузе да га у мраку не згазе, хтеде устати, избоде руке на бодље покиданих жица, ипак се издиже, али се понова као ударен сруши. Оловна тежина и сташни бол у нози.

— Рањен сам, — сети се.

Ура-а-а, већ се измиче и слаби, али бомбе праште као паклени ватромет у ноћи.

*

— Лакше, лакше, превалићете ме...

— Фић, фић, — звижде залутали куршуми и пресецају јечање рањеног на носилима која се клате између четири снажна рамена.

Већ читав сат га вуку по мраку, а проклети куршуми још једнако их стижу и звижде. Трза се несвесно.

Његови ордонанси га носе. Тражили су га и нашли сред жица баш онда када је њин преполовљени батаљон стао да се увија и узмиче после првог успелог јуриша. Извукли су га из жица, превили у некоме дубокоме рову, где је нешто страшно заударало, али се он тада сећао само једне своје ципеле пуне усирене крви и свог исцепаног, крвавог одела што га виде на светлости мале електричне лампе.

Један од ових, који дођоше да га траже, остао је опружен и миран горе крај жица, а други ишао крај носила са завијеном шаком.

Па после носила са четири снажна носиоца спуштају се и пењу уз нагибе, кроз јаруге пуне мочвара, и увек куршуми их прате.

А горе се непрестано бије. Горе је граница. Први наслућени комад њине земље.

И рањеник пита носиоце да ли је и он на граници рањен. Потом би бол због потреса био јачи и он би јечао.

Најзад су угледали неку малу светлост у ноћи. Стигоше.

Крај округлих шатора носила се стицала једна за другим. Лаки рањеници долажаху сами.

Црвено и бело меша се при стветлости малених фењера.

Доктори су били нешто уморни и љути.

— Е, то си ти, мали, — но доктор се није баш томе чудио, — у ногу? а, није то страшно.

— Оо, ô, докторе, коске су ми поломљене, стењао је мали потпоручник када му лекар стаде пипати крваво стопало. Па свладавши бол додаде:

— На јуришу сам рањен, у самим жицама, то је било клање. — А он се сећао само оне црне масе мрака и јуришне вике, удара и бодља.

Но лекар је већ прегледао неку размрскану главу.

Ноћ је била хладна, пуна магле, а прве снежне пахуљице стадоше опет промицати.

Око белих шатора на слабој светлости журно се радило, јечало и издисало, а нови рањеници непрестано пристизаху и сви они причаху о клању и јуришима.

Овде су сада товарили рањенике на ћудљиве мазге које се ритале и звечале гвозденом спремом на себи.

И потпоручника Душка метнуше на једну. С друге стране мазге уз страшно јаукање наместише неког брадатог војника коме оба кука беху прострељена.

Мазга је немирна, отима се, бије ногом. А ране жигају и зато се јечи. Као читав товар гвожђа висила је рањена нога под корпом на мазги.

Кренуло се у ноћ.

Дрхти се од зиме и бола. А пут је нераван и мазге ћудљиве.

Само вођа мазге мирно корача и пуши.

Потом се срећу коњи и мазге који носе нејасне товаре на себи.

Дрва у ноћи крај пута су као мрачна чудовишта.

Мали рањени ађутант мисли о јуришу. Да ли је то баш прави јуриш био? Није видео непријатеља, ни клања. Сећа се само таме, неких црних сенки крај себе, оних бодљика на жици, али се сећа још и оних многих *ура*! и задовољан понавља у себи:

— Јест, рањен сам на јуришу.

Одмиче се све више и више. Онај брадати рањеник тек јекне а као одјек дође му подсечени јаук официра. Пуцњава се све слабије чује.

*

Најзад је и он дошао на ред.

Лежао је на леђима у слами сред дугог низа рањеника, и чекао да га понесу у операциони шатор. Крај њега је неко крклјао у ропцу. Видео је само крваву пену на уснама тога лица крај себе које беше црно као неког давно погребеног. Склопио је очи.

— Дај тога са ногом.

— Лакше, официр је.

— Шта мари, има их данас много овде.

— — — — — — — — — — — — — — —

Сећао се само како се зарио нож у рањено месо ноге и почео да сече, и како је рикнуо од бола, после је уђутао, само су му груди високо скакале и дисао је тешко, скочио би, отргао би се, да га десет руку није приковало за сто.

Хуктао је, стењао је док му једна сонда продираше рану, и једне пинцете чупаху куршум из разрезаног меса.

У глави му беше прво страшно топло, после свест поче да се мрачи, знојио се јако по челу, али се ипак није онесвестио.

Најзад када му лекар показа куршум стегнут у пинцети и сав крвав од његове крви, он се одједном засмеја задовољно, гласно, и осети како му је нога сада бескрајно лакша. Свршено је и то.

Однели су га сада у други шатор и ставили понова на сламу. У шатору је било све тамно.

Целу ноћ је чуо топот мазги, јауке и јечање рањених

Најзад се платна шатора стадоше да беле и постају видна. Она су била тешка, пуна ноћне и јутарње влаге.

Чуло се како у даљини грми.

— Кајмакчалан... рањен сам на њему, на јуришу, — мислио је рањени ађутант и био је срећан.

Глава његовог суседа је у дебелим завојима. Изгледа да. не спава, јер су му очи отворене.

— Јесте ли и ви рањени на Кајмакчалану?

Сусед са увијеном главом ћути непомичан на слами.

— Ваљда спава, — мисли потпоручник, — а што су му очи отворене?

Сад се он мало издиже и виде да су оне очи и сувише пуне нечег белог, укоченог, а да се сред широко отворених уста смејаху криви, жућкасти зуби.

Сусед је био миран и непомичан.

Дан је свануо давно на пољу и бледа светлост пала је кроз разрез на шатору на ово ружно, умрло лице, жуто као и слама крај њега.

Бректање мотора.

Врата шатора се отварају. Болничари се помаљају, и прихватају опружене рањене са сламе.

Понеше и њега, рањеника са јуриша.

Мали зелени камионети са црвеним крстом стајали су на још залеђеном путу.

Једна мала Енглескиња са лицем мршавим и ситним, и шишаном косом поможе да официра сместе у кола. Осети додир једне мале женске руке на својим плећима, и уздрхта лако целим својим измученим телом. Нека нова радост запали му побледело лице, и он беше срећан јер је понова угледао жену.

И све борбе, и сви болови и све блиске смрти одлетеше као давни мучни снови у заборав ноћи, а ако су још остале ране, оне су биле ту да се једнога дана доле у хуци Солуна каже:

— Рањен сам на јуришу, у самим жицама. Ох, какво је само клање било!

СТАНИСЛАВ КРАКОВ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(9)

ДРУГИ ДЕО.

ОЛИВЈЕ.

ГЛАВА ПРВА.

ШТА ПРИЧА БРИГАДИР ГАМУНДИ.

Капетан Шарл де Сетубал, из трећега гуипуцкоанског батаљона, који је водио бригу о официрској трпези штаба Гамундиеве бригаде, удешавао је сто за вечеру. Позвате су биле две званице, а уз то се светковао срећан исход повлачења Перулине војске, којој је припадала Гамундиева бригада.

Капетан је надгледао свог посилног, који је размештао посуђе.

— Овде, бригадир, на свом уобичајеном месту. Спрочу њега, мој брат, мајор Ксавије де Сетубал. Овде, поручник де Мондрагон. Тамо, капетан Нарваец. Ту, капетан Тристан де Сетубал. Онамо, поручник де Сабрадиел. Ја, овде, десно од генерала. Овде, господин Оливје де Пренест...

Он баци задовољан поглед на бео застирач окићен ружичастим вресом.

У то се захори весео смех. Мајор де Сетубал, ађутант Карла VII, уђе у собу, у пратњи капетана Нарваеца и Тристана де Сетубала и поручника де Мондрагона. Ксавије де Сетубал тек што је био стигао из Краљевог Штаба у Дирангу, с налогом да види у каквим је околностима војска Перулина, којој је Гамундиева бригада чинила десно нападно крило, извршила повлачење кроз Базтан. Тристан де Сетубал командовао је двама хусарским батаљонима који су представљали бригадску коњицу, Нарваец је командовао артиљеријом, Алфонс де Мондрагон је осигуравао везу између разних родова оружја. Најстаријем није било тридесет година. Они су уживали у тим часовима одмора, пред добром трпезом, пре сутрашњих битака.

Сва тројица су слушала с радошћу Ксавија де Сетубала, који им је причао како је изведена огромна комедија с вилелеонским среским начелством, захваљујући којој Перула је могао умаћи испред носа војске Мартинеца Кампоса и кордона трупа маршала Мак-Махона. Они сами испроповедише му да се жртва те подвале, коју је око четири сата ухватила једна мала карлистичка стража, налази у Елизонду.

— Изгледа да си га ти испитивао? рече Ксавије своме брату Шарлу. Како изгледа тај јадни младић?

— Сад ћете га видети, одговори с извесном озбиљношћу Шарл де Сетубал. Бригадир ми је наредио да га позовем на вечеру.

У истом тренутку, уђе генерал Гамунди.

Он је био врло висок. Крути бели бркови испречавали су се на његовом старом лицу. Његове каљаве чизме показивале су да је скоро био на предњим положајима. Носио је плаву капу са златном кићанком и таман мундир бригадних генерала, без ордена, без икаквог другог знака одличја сем

амајлијице с пламеним срцем, извезене на грудима, лево, и окружене девизом: „*Стој, срце Исусово је са мном*“.

— Добро вече, господо, рече он.

И, приближивши се камину, он опружи спрам ватре своје храпаве руке.

— Мајоре де Сетубале, добро вече! Долазите из Диранга?

— Овога часа, господине генерале. И срећан сам што могу да вам испоручим честитања Његова Величанства за ваш успели дивни покрет.

— Дон Карлос је без сумње и сувише заузет, те не може да дође сам да честита својим храбрим трупама, одврати Гамунди.

Ксавије де Сетубал порумене.

— Његово Величанство има, доиста, у последње време доста озбиљних брига.

— Око припреме каквог новог бала, свакојако, рече бригадир.

Ксавије не одговори. Старац га узе за руку.

— Разуме се ипак да вас ја с највећим задовољством видим овде, мајоре де Сетубале, рече он.

Затим се окрете ка Шарлу де Сетубалу.

— А наш гост?

— Он је с поручником де Сабрадиелом, господине генерале. Одело јадног младића било је у бедном стању. Сабрадиел, који је његова раста, понудио му је једну своју резервну униформу. Он се сигурно сад пресвлачи.

— Ја сам мислио, господо, рече полако Гамунди, пошто нам је случај послао тога господина, да је у реду дочекати га сасвим учтиво. Наш успех њему је донео несрећу, и, међу нама, он је у праву да каже да се с њиме није поступало сасвим као што треба. Додајем да он припада, изгледа, једној од најбољих француских породица, и замишљам — додаде стари плебејац с мало ироније — да вас тај разлог неће оставити равнодушним.

Млади официри били су се уозбиљили. Можда су они назирали наличје једне шале чије их је лице малочас толико забављало.

— Је ли господин де Пренест богат човек? запита бригадир.

— Не знам, господине генерале, рече Шарл де Сетубал. Али ви ћете га сад видети: то није неко коме се, из небуха, може поставити једно такво питање.

— У осталом, све то се вас тиче, мајоре, рече Гамунди Ксавију де Сетубалу. Ми ту нисмо уплетени. Цела ова ствар смишљена је у Дирангу. Ви се враћате сутра, мислим, у Краљев Штаб. Постараћете се да поведете Г. де Пренеста у Диранго и да све удесите како је најбоље за његове интересе и за част краљевске војске.

Оливје де Пренест уђе у том тренутку с поручником де Сабрадиелом. Он је носио с извесним уживањем затворено плав мундир са црним ширитима и азурно плаве чакшире са златним первазима, као што их носе хусари Карла VII. Својим пријатним и неусиљеним држањем, он освоји одмах све присутне. Жан де Сабрадиел изгледао је као његов парњак, само што је био плав. Оба младића рекло би се да су били врло задовољни том истоветношћу одела и том сличношћу.

У сали наста жагор.

— Како су лепи обојица!

Генерал Гамунди беше им пошао на сусрет. Сабрадиел је стајао мирно. Бригадир му стеже руку. Затим поздрави Г. де Пренеста, који одговори једним лаким поклоном.

— Господине, рече Гамунди, ја бих вам рекао да сам срећан што вас видим међу нама, да се ви не налазите у оваквим околностима. Ја вам то ипак кажем, у своје име и у име ове господе.

И он му представи своје официре. Кад дође до Ксавија де Сетубала, он рече:

— Мајор је ађутант Његова Величанства Карла VII. Он се сутра враћа у Краљев Штаб. Ја се надам да ви нећете одбити да пођете са њим. Ја мислим да одговарам мисли краљевој казавши вам да ће он бити срећан да се позна с вама и да поправи штету која вам је учињена.

— Господине генерале, рече Оливје де Пренест осмехнувши се, не говоримо о томе. Ја ћу ићи са господином где год он буде хтео. Али, од пре две недеље, ја сам био и сувише несрећан у својим намерама. Ја сам се заклео да ћу у будуће живети само за тренутак у коме смо. Овај садашњи тренутак је пун пријатности. Господине генерале, господо, ја сам ишао пет миља, у лакованим ципелама, по планини, и нисам јео од синоћ.

Никад обед није текао у бољем расположењу. Двојица од браће Сетубал, као и поручник Мондрагон, били су се борили за Француску пет година раније. Оливје пронађе да се у више махова, за време маршева и контрамаршева на Лоари, није нашао далеко од њих. Ни једне секунде није било речи о вилелеонској афери. Вина, о којима се Шарл де Сетубал био побринуо с крајњом пажњом, расипала су обиље симпатије. Оливје је питао Ксавија де Сетубала о појединостима живота на двору у Дирангу, од других је тражио обавештења о карлистичкој коњици и о могућности да се за време затишја лове дивокозе и црвене јаребице. Генерал Гамунди одобровољи се сâм толико да стаде да прича неколико епизода из лова на Куби, где је сузбијао устанак пре но што је пристао опет уз карлистичку заставу.

— Ах, заврши он, очаран снисходљивом пажњом с којом га је Оливје био слушао, зашто не останете међу нама? Мајор де Сетубал могао би вам брзо послати из Диранга диплому за капетана у мојим хусарима... Тако би све било доведено у ред.

— Господине генерале, рече Оливје смешећи се, верујте да сам ја врло поласкан чашћу коју ми ви чините, и не кажем да једнога дана нећу бити у вашем табору. Али признајте да би било мало недостојно од моје стране кад бих примио тако брзо нешто што ми се нуди на силу. С друге стране, мени је по ћуди, из личних разлога, да се одазовем позиву мајора де Сетубала и да пођем са њим у Диранго.

— Ја разумем ваше гледиште, рече генерал. Ја сам се ограничио да вам изразим једну жељу, која је жеља и свих оних што ме окружују.

Посилни су били донели шампања. Гамунди нали једну чашу и пружи је Оливјеу. Сви официри били су се дигли у исти мах кад и њихов старешина.

— Очекујући шта ће бити, хоћете ли, рече генерал Г. де Пренесту, да нам дате доказа да више нисте кивни на краљевску војску и да пристанете да пијете са нама у здравље онога који симболише њене борбе и њене наде.

Оливје прихвати чашу поклонивши се.

— Част ми је, господо, рече Гамунди, да пијем у здравље Дон Карлоса Бурбонскога, нашег љубљеног краља, Карла VII, као и краљице Маргарите!

Сви поновише у хору:

— У здравље Дон Карлоса, у здравље Доне Маргарите!

Затим опет седоше. Оливје де Пренест, пошто је напунио своју чашу, диже се наново:

— Господине генерале, господо, ја осећам стварно задовољство налазећи се са вама. Ви ћете ми допустити да га покажем напивши у здравље личности којој дугујем за ту радост. Пијмо, ако изволите, у здравље госпођице Алегрије Дечарт.

Ћутање дочека ове речи. Сви присутни, с пруженом чашом, остали су непомични.

— Пâ, господо? рече Г. де Пренест.

Озбиљни глас генерала Гамундиа зачу се.

— Ви познајете Алегрију Дечарт, господине?

— Ја је познајем, господине генерале, у толико што сам је видео у Вилелеону, у мојој униформи среског начелника, која јој је стајала, у осталом, прекрасно, и што сам био њен сужник. Али о њој, ја знам само оно што ми је испричао малочас капетан Шарл де Сетубал, кад су ме ваши војници одвели к њему: то ће рећи врло мало.

— И желели бисте, без сумње, да дознате више?

— То је можда моје право, господине генерале, рече Оливје де Пренест.

Он погледа госте с осмејком. Сви су обарали главу. Нека велика нелагодност била је ушла у собу.

— Има, рече полако бригадир, две жене чије име сваки карлист зна. Ја не говорим о краљици Маргарити. Њено Величанство врши своју супружанску и владарску дужност. Она негује наше рањенике с најнеуморнијом оданошћу. Али она нема — то не значи чинити јој неправду ако јој се то призна — ону узвишену лудост хероја.

„Прва од две жене на које ја циљам, то је супруга Дон Алфонса, краљева брата, Њено Височанство Дона Марија де Лас Ниевес. Цела каталонска војска дрхти од љубави за то чудо чистоте и плаве љупкости. Људи би пошли у смрт за њеним белим шеширом. Она је њихов љиљан.

„Друга, изузев што је тако исто лепа, сушта је противност првој. Сва наварска војска задрхти од готово светог страха кад она прође, у својој црној хаљини за јахање, под својим црним шеширом са сребрном кићанком. Њена легенда

привлачи срца и одбија их. Ако желите да знате зашто, ја ћу покушати да вам то кажем. Али да ли је то врло корисно, младићу? Ви који сте живели близу ње, ближе но што сам ја живео, зар ви нисте већ осетили њену неодољиву чар?

— Господине генерале, одговори Оливје с претворном веселошћу, ја сам мислио да сам вам рекао да, до тренутка кад ме је господин де Сетубал извео из заблуде, ја сам био држао да госпођица Дечарт припада нашем полу. Врло је природно, у тим околностима, да сам се ја отео њеној чари. Да је се десило супротно, признајем да би ме то мало узнемирило.

Ова иронија зазвони лажно у општој нелагодности.

— Алегрија Дечарт! рече бригадир пошто је поћутао. Сећам се! Први пут кад сам је видео, она је излазила из краљевог штаба, баш овде, у Елизонду. Спустила је била пред ноге Дон Карлосове своје страховито богатство. Још је имала своју огромну црну косу. Недељу дана доцније, јездила је на челу војске која је ишла ка Естели, тресући с френетичком радошћу својим кратким малим коврчицама. Ни две године после тога, Дорегарај, на једном ручку на коме су били Валдеспина, Мендири и ја, рекао нам је поводом ње славну реченицу... Да, да, господо, ја знам, ви је знате, сви је овде знају, али наш гост је не зна...

— Каква је то реченица? запита Оливје.

— Говорећи о Алегрији, Дорегарај је рекао: „Ја залажем реч да ћу пробити линије Саморостра с колоном састављеном једино од карлиста којима је она била љубазница". Ето шта је говорио Дорегарај, има две године од тада. И ако вам сада ја понављам ту реченицу, младићу, то није ради тога да вам дам права да презирете Алегрију; на против...

— На против, рече Оливје горко.

— На против, младићу, рече генерал врло охоло. Ја сам тачно рекао. Треба разумети извесне ствари. Погледајте погнуте главе ових официра који су се тукли јуче, који ће се тући сутра. Ни једнога двомисленог осмејка, ни једне од оних ружних мушких шала. Треба разумети...

— Шта треба разумети? рече полако Г. де Пренест.

— Треба разумети да је она на коју се све смешило, и која је принела дивну жртву свога богатства, била још див-

нија чинећи једну другу жртву, жртву коју ви можда почињете да погађате.

Оливје убриса своје слепоочнице.

— Она је била лепа, лепоте која вам је позната. Она је ставила у службу краљу, сем свога богатства, ову другу пропагандистичку снагу. Колико му је тако довела јунака? Ником не би пало на ум да даје цифру оних које, у карлистичкој војсци, и без увредљиве намере, кунем се, зову „регрутима Алегријиним"; мени мање но ма ком другом. Међутим, ја немам утисак да издајем какву тајну казавши вам да за столом око кога смо вечерас искупљени, на седам официра Његова Величанства, има два регрута Алегријина.

Г. де Пренест пређе погледом ћутљиви круг гостију. Он виде капетана Нарваеца врло зарумењена, оборене главе. Мали поручник де Сабрадиел седео је укочен на свом седишту, блед, непомична погледа.

— Два регрута Алегријина, продужи бригадир Гамунди. Капетан Нарваец био је добар поручник у артиљерији Серановој. Пао нам је у руке у Абарзузи. Тада је видео Алегрију први пут. Две недеље доцније, био је с нама. Оној која нам је дала једног таквог официра, ја можда не бих поверио васпитање своје кћери, али ми је до воље да је ценим више но лепе госпе које долазе, у Дирангу, да се пренемажу на чајевима Његова Величанства. Зар не, мајоре де Сетубале?

— Господине генерале, прошапта смрвљеним гласом ађутант, показујући Жана де Сабрадиела.

— Истина је, умало не заборавих, настави страшни старац. Пре две године, Жан де Сабрадиел био је један ништаван дечко, који је жалио што је затворена коцкарница у Сен-Себастијану и који се наплаћивао за то у Биарицу. Онда је видео Алегрију... И сада је он поручник де Сабрадиел, најхрабрији хусар карлистичке коњице; ја сам баш данас послао предлог о његову постављењу за капетана...

Један јецај прекиде Гамундиа. Жан де Сабрадиел је плакао. Очи Оливјеа де Пренеста, обично тако равнодушне, севнуше пакосном радошћу.

Бригадир се био дигао. Заобишавши око стола, прошавши између својих официра, који су се склањали ћутећи, он приђе малом хусару који се био срушио на сто и спусти лагано обе своје руке на његова јадна рамена која су се тресла.

— Ти се срдиш на мене, мали, рече он с нежном опорошћу. Да, ја знам, то још траје. Али то ће се свршити, све се свршава! Ја сам добро урадио, веруј ми, што сам ти говорио тако, пред другима. Ја сам добро урадио. Нарочито се не треба срдити на њу. Њен посао био је тежак. Она те је можда волела. Не реци не! Шта знаш ти о том? Не треба се срдити на њу...

Он је сад миловао дечка по челу, влажећи своје грубе руке млаким сузама.

Остали официри посматрали су овај призор с огромним узбуђењем. Једино се Оливје де Пренест, с пакосном бором око усана, и даље смешио.

— Свршено је, рече Гамунди, свршено је. Мисли на сутра: сутра ћемо опет почети; није лака ствар правити јурише у планини. Требаће нам сва твоја снага, мој мали хусару, мој мали капетане.

Жан де Сабрадиел подиже главу; један блед осмејак сијао је под сузама, између праменова његове плаве косе.

Он зграби руку генералову и хтеде да је пољуби. Гамунди је нагло трже. Он је био опет постао онај груби војник као у почетку вечери.

— На ноге, заповеди он, поручниче де Сабрадиеле! На ноге! ви сви! Прихватимо предлог нашег госта и напунимо чаше.

Он узе своју, подиже је и рече јаким гласом:

— У здравље Алегрије Дечарт!

— У здравље Алегрије Дечарт! поновише сви присутни.

Г. де Пренест се био примакао бригадиру.

— Захваљујем вам, господине генерале, што сте услишили моју жељу. Али зар не би требало напити и трећу здравицу? Никад две ствари не иду без треће...

— Какву, господине?

— У здравље онога који је отворио тако лепу кариеру, у здравље избраника који је први окусио љубав драгане овог јадног господина де Сабрадиела. Он мора да је познат...

— Господине, одговори суво генерал Гамунди, у његову част ми смо најпре подигли наше чаше.

(Наставак у идућем броју.)

(*Превео с француског* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

НИЗА ОД КОРАЉА.

I. — УРАНАК.

Свјежим и мирисним дахом
Пучина јутарња дише
У пљуску се искрећи плахом
Трептаве огњене кише.

Син сунчев, ја ходам све тише
По п'јеску; и ритмичким махом,
Док лебдећи растем свеђ више,
Просипам злáтним га прахом.

Идем. И гледећ куд прође
Олуја, што ноћас ту дође
Да бјесни сред ломљаве, шкрипе;

Дижем са мокрога жала
Сад шкољку, сад б'јелу кост сипе,
Сад гранчицу црвен корáла.

II. — ХАЛУГИЦА.

Гледај!... По просутој коси
Врпце је од алги вила;
Около таниних била
Обручић кораљни носи.

Перáјице, налик на крила,
Бл'јеште к'о дуга на роси,
А испод пета јој босих
Шушнуо п'јесак к'о свила.

Ето је! Празан лик није
Маштања мога, цв'јет сана.
... У сјају б'јелога дана

Игалом пролази; сједа
На хрид; низ валове гледа
И лету се галеба смије.

III. — ЛАЂИЦА.

С једарцем од крпе, с куком
Од сламе на пржину жала
Стигла је лађица мала
Грађена дјечијом руком.

Хрптом је немирна вала
Ишла сад лако, сад с муком;
Прошла је, праћена хуком,
Висове шивна канала.

Ја сам од балвана чврстих
Сто галија у воду турн'о;
Ал' своје не виђеше мете.

Прогута море их бурно.
... Ох, дај ми моћ малих ти прсти,
Ти незнано, невино д'јете!

IV. — ХРИДИНА.

Црна је, гломазна, рупâ
Сва пуна к'о пањ, што га црви
Расточили; с камених клупа
Пук ракâ на леђа јој врви.

Ал' под њом, у спиљи (док лупа
Вал бистри и о њу се мрви),
У пјени, у б'јелој тој крви,
Сирена се најљепша купа.

И пјева. — Хрид мраморком шути.
И зачарани је круг
Око ње све већи, и пути

Све лакши... Са провалих гора
Шум иде, а уздах је мора
Пун чежње, трепетљив и дуг.

V. — ГАЛЕБ.

Лебдећ сврх мокрих дубина,
Од зоре, тихо, поло́ко,
У круг се помиче тако
Између двију модрина.

Не чује с китних планина
Шуштање процвалих грожња;
С копна не осјећа воња
Кадуље и ружмарина.

Он кружи миран и са̂м,
Омамљен шумором вала,
Мирисом алге и соли.

А кад се смркава дан,
Носи пут незнана жала
Крик неутјешљиве боли.

VI. — ОСТРВЦЕ.

Јутрос у сјају је зоре
К'о лабуд по пучини плив'о;
У подне је леж'о и снив'о
Под копреном блиставе тморе.

Сад нема га. — Створење живо
Је л' оно, што гута га море?
Је л' варка? Је л' лагано ткиво,
Што виле га од алги творе?

Не знам. — У свеђ новом лику
На морскоме ниче зренику:
Сад гај, сада облак, сад крило.

Осјећам: у јутро свако
Нијеме сузе бих плак'о,
Кад њега ту не би већ било.

VII. — ШЉУНАК.

Сву ноћ је таласом море
О шљунак на игалу тукло;
Каменчиће ваљало, вукло
К'о бранама, доле па горе.

Брусило углове, коре,
Све љуске док с њих не би свукло;
Котрљало; хукало мукло
К'о вјетар кроз стољетне боре.

Стењао, измучен жал.
Ал' њему, још љепшему, дана
У свитање, остави вал

У низима, све наизмјенце,
Од халуге, од маха слана
И окр'јека зеленог в'јенце.

VIII. — ЗРНЕВЉЕ.

Док се под ногама мојим
Талас по камењу ваља,
Зрневље сићушно бројим
Правећи низ од кора́ља.

К'о крв су црвена та зрна,
Што кроз њих ћу трак да провучем;
Танка је нит и сва црна,
Што из срца зато је сучем.

Кида се. — Звекнув низ ст'јену
Зрње ми склизну са длана.
... Расу се у глиб и пјену
Л'јепи мој низ од мерџа́на.

ВЛАДИМИР НАЗОР.

ИЗ ДНЕВНИКА.

Некол'ко лепих фебруарских дана̀,
Кад на пригревак људи измиле —
(У хладу још се бели слана:
Ноћи су ведре и студене биле) —
Излазио сам сунцу да се подам...

Са јужне стране, крај црквеног зида,
Ту стојим, или полагано ходам.

Са мном, оставив пукотине, рупе,
Зимња склоништа, чачкољице своје,
И оне, муве, на сунце се купе
Из мемле, мрака и плесни:
Миле по зиду ил', буновне, стоје —
Још смо к'о болни, слепи, праповесни...

Пригрева сунце, млак ветар ћарлија...

Кокоши оне што на сунцу леже,
Те муве овде мисле сад што и ја,
Нас једно исто осећање веже:
Заједно смо се на окупу нашли
На једном месту звер, инсект и птица,
Сви смо на благи пригревак изашли
Сунчева деца — једна породица!

МИЛЕТА ЈАКШИЋ.

ПЕШАЦИ.

Мирно пошли, свикли бојy,
Без попевке ни да кроче.
Заређали старе песме,
Чак и неку нову сроче.
Око подне песма стала,
За припеком ветар поче.

Он донесе плаху кишу,
Да уморне људе прати;
Ал' невоља заједничка
Давно њихна срца збрати.
Утеха је једна мис'о:
Подједнако сваки пати.

Дахну душа, као да се
Опростила тешких мукâ:
Изненада грану сунце,
Неста буре, неста хука,
На небу се јави дуга
Великога, светла лука.

Обрадова све, кô децу,
Чар и призор шарне дуге.
Са песмом се опет стигло
До вароши, близу пруге.
Али што се цела чета
Крете даље, пуна туге?

Препун света задовољна
Воз пролети, брз и хучан.
Оте радост, с неба дату,
Срећних људи осмех жучан —
Сви војници осетише
Свој положај црн и мучан.

1918.

ВЛАДИМИР СТАНИМИРОВИЋ.

KOMITA.

Noga umetna, a roke ni,
tako žalostno prazni rokav visi,
mrtva je desna stran,
vzel jo je Kajmakčalan.

Mimo je ulica, mimo ljudjè
vsak za svojo srečo hitè.
Komita prosi: „Usmilite se!“
Prosjaško se krči mu leva dlan,
to je — Kajmakčalan.

Pa pride mimo mlad oficir
mehkega lica, lep kavalir,
povikne na njega: „Ej, komito, bre,
ni sram te, da prosiš milostinje,
Jugoslavije videl si prvi dan
ti — ki si videl Kajmakčalan?“

Čez lice mu planeta srd in bes.
Komita pravi: „Saj to ni res!
Poprej je telo, zdaj duša mi mre
in to je hujše, znaš li ti, bre,
nego Jugoslavije prvi dan,
nego je bil — Kajmakčalan!“

Nad očmi mu mračne obrvi bedè,
nič več ne prosi, vstane in gre,
ob palici leze na Kalimegdan
in sanja svoj — drugi Kajmakčalan.

Večer je in mraz, nebo se mrači
moj komita žalostno vase strmi,
pod njim objemata sremsko ravan
Sava in Dunav — in mrtev dan
nad njim lebdi — ko črni vran.

ANTON NOVAČAN.

ГЛАСОНОША.

У комаде су обесно раскидали простирку тешку и меку, коју векови молитве откаше да дочека гостопримно Света наду најбољу.

Лежи на сметлишту Љубав велика прикупљана тако дуго, и ничега не оставише у олтару разрушеном да подсети гомилу избезумљену на долазак Бога њихова.

И у наступу јаросном страсти своје као да у пепео спалише будућност рођену, а са њом и сву наду своју да ће дан процвета осванути.

Оштар је ваздух и криком испуњен: „Звер нека победи!“

А у деце јесу лица измршавела и остарела. Она шапућу једно другоме да Време не престаје ковитлати уоколо, али да напред не иде никада, да нас обадају на трк хитри, а да стићи ничему немамо, — да је Васиона крик слепих и ништа више.

Рекох себи: „Устави песму своју,

Јер је песма за онога који има да дође, устави песму своју и бори се до конца за ствари које јесу!“

А друм, који као да бејаше прислонио ухо своје земљи да стопе с оне стране ослушне, не чује данас вест своју о госту очекиваноме, нити о дому на свршетку.

Рече ми лаута моја: „Баци ме у прашину земљину!“

Погледах у прашину украј пута: бејаше слаби цвет ту међу трњем.

И ја кликнух до неба: „Није умрла нада Света најбоља — ево трага стопе њене!“

Шапат видика земљи осећао сам у ваздуху, и дах умукли који ишчекиваше нешто.

Видео сам лишће палмово како тапше складом свирке нечујне, видео како месец баца погледе магновене блиставој тишини језера, и оно њему одговара.

Рече ми друм: „Не бој се!“

А лаута моја рече: „Позајми ми песме своје!“

(*Превео с енглеског* М. Вуловић.) РАБИНДРАНАТ ТАГОР.

КОЛУБАРСКА БИТКА.

О Колубарској битци створена је легенда да је њу добио командант Прве Армије војвода Ж. Мишић, који је био узео сву иницијативу у своје руке, и ставио Врховну Команду у подређен положај. Ова легенда прихваћена је не само од наше дневне штампе, него и од наших часописа, па се чак и у Историји проф. Станоја Станојевића, за средње школе, тврди да је војвода Мишић потукао Аустријанце на Колубари. Сâм ђенерал Стеван Хаџић, који је, за време Колубарске битке, био начелник штаба у Првој Армији, у своме некрологу војводи Мишићу објављеном недавно у овоме часопису, представља ствари тако, као да је војвода Мишић био тај који је одлучио да се бије Колубарска битка, јер је смео да прими сву одговорност за њу.

Ми нећемо да умањујемо заслуге војводе Мишића и његове Прве Армије, али налазимо да не треба умањивати заслуге ни других команданата и њихових армија, као ни заслуге Врховне Команде. Већ на први поглед, сваком стручњаку мора изгледати невероватно да је тако судбоносну битку као што је била Колубарска, могао одлучити један армијски командант, да је он после повукао за собом и све остале армијске команданте, и да је Врховна Команда остала прост гледалац његових операција. Овако нешто не да се ни замислити у модерним ратовима, где је командовање усредсређено код Врховне Команде у том степену, да ни најсјајнији командант једне армије не може играти никакву другу улогу до подређене. Нарочито се тако нешто не да ни замислити у нашој војсци, за време војводе Путника, који је руководио операције по чисто својим идејама и није био човек коме је неко други могао наметнути свој лични план.

Данас, када војводе Путника нема више међу живима, ја сам сматрао да је моја дужност да изнесем истину о Колубарској битци и истакнем рад Врховне Команде. Ја сам био главни помагач војводе Путника за време Колубарске битке.

План за ту битку израдио сам ја, по његовом наређењу и његовим упутствима. Он је тај план прегледао и одобрио. Према томе, када се данас тврди да је Колубарска битка добивена по једном плану који није израдила Врховна Команда него неко други, ја сам, у првом реду, позван да такву тврдњу оповргнем.

I. — ДОГАЂАЈИ КОЈИ СУ ПРЕТХОДИЛИ КОЛУБАРСКОЈ БИТЦИ.

Основна идеја Врховне Команде још од почетка наших операција са Аустро-Угарском била је ова: у почетку, ограничити се под притиском прилика на дефансиву, али чим се укаже згодна прилика, одмах прећи у контра-офансиву, свом силином и енергијом бацити се на непријатеља и тући га.

Овако је припремљена и изведена битка на Јадру крајем јула и првих дана месеца августа 1914.

И при поновном упаду непријатеља у нашу земљу, и за време дужега застоја у операцијама у Мачви, на Дрини, на Гучеву и Борањи, Врховна Команда, под притиском непријатеља, који је био и надмоћнији бројем и до потпуности опремљен и материално снабдевен, грчевито је држала цео наш фронт, не дајући непријатељу маха за даље продирање, а имајући стално у очима идеју: прелаз у офансиву свом снагом, чим ово прилике допусте. Али врло слаба и непотпуна материална опрема наше војске у то доба, рђаво време, за тим наша знатна слабост у артилерији, а нарочито врло велика оскудица у артилеријској муницији, која је у малим, управо незнатним количинама и постепено стизала из Париза морем, преко Солуна, није ово допуштала.

Непријатељ, располажући знатном бројном надмоћношћу, богатом материалном спремом, а нарочито многобројном артилеријом свих па и највећих калибара, и обилном муницијом, успео је, после дужега времена и огромних жртава сломити отпор наше заморене, рђаво одевене и обувене, као и непотпуно наоружане војске, и да је примора на повлачење.

Ово повлачење наше војске у октобру 1914 године извршено је на линију: Шабац — Цер пл. — Влашић пл. — Рожањ пл.[1]

[1] Ради боље и потпуније оријентације по овоме питању, читалац се може послужити нашом или аустријском ђенералштабном картом, размера 1 : 75.000 или 1 : 200.000.

Врховна Команда имала је идеју да све три армије заустави и задржи на овој јакој географској бариери, коју чине три важна и јака географска ослонца: Цер, Влашић и Рожањ, да ову линију добро утврди, да на њој непријатеља дочека, борбом га привеже и изнури, па првом угодном приликом, када добије појачања и довољно артилеријске муниције, да свом снагом пређе у контра-офансиву. Дакле иста основна идеја као и за битку на Јадру.

Али пошто је Прва Армија лако испустила јак и врло важан левокрилни наслон и ослонац целога битковнога фронта, Рожањ, који се требао бранити успешно и за дуже време, то је давање отпора непријатељу на горепоменутој линији постало немогућно. Стога је Врховна Команда морала наредити повлачење свих наших армија на положаје за непосредну и упорну одбрану Ваљева на линију: Совачки Кик—Ставе—Јолина Бреза—Каменица—Просек—Јаутина—Близоњски Висови—Караула—Уб. Врховна Команда је имала намеру да се на овој линији искористе фортификације које су већ постојале, да се оне постепено ојачају и допуне, да се трупе прикупе, уреде и рекрутима и муницијом попуне, те да одбрана Ваљева буде јака и успешна, па по том да се угодном приликом пређе у офансиву. Ову идеју потврђује и сам офансивни распоред армија на новој одбранбеној линији за одбрану Ваљева, јер је Друга Армија са својим распоредом (Близоњски висови—Караула—Уб, са коњичком дивизијом на крајњем десном крилу, код с. Бањана) у односу на остале армије образовала офансивно крило, које је имало задатак да у подесном тренутку пређе у офансиву правцем ка Коцељеви. Али, на жалост, ни ова се идеја Врховне Команде није могла остварити, јер је Прва Армија опет брзо попустила у давању отпора непријатељу, а њеним попуштањем био је јако угрожен цео леви бок и позадина наше војске, услед чега је Врховна Команда била принуђена да нареди хитно повлачење све три наше армије на десну обалу Колубаре на линију: Обреновац-Лазаревац—Љиг—Гукош—Вис (К. 707)—Бањинац (К. 700)—Јељак—Маљен пл., у циљу заустављања даљега непријатељскога надирања, и заштите комуникација за Крагујевац.

У досадашњим операцијама, Првом Армијом командовао је тадашњи ђенерал, а садашњи војвода Петар Бојовић, који је крајем октобра смењен, а на његово место постављен за

команданта Прве Армије војвода Живојин Р. Мишић, дотадашњи помоћник Начелника Штаба Врховне Команде, који је своју нову дужност примио 2 новембра. Дужност помоћника Начелника Штаба Врховне Команде, на место војводе Мишића, примио сам ја, као дотадашњи начелник Оперативног Оделења Врховне Команде.

У овоме времену непријатељ је снажно надирао и потискивао наше армије, које су много оскудевале у обући, одећи, логорским потребама, а нарочито у артилерији и артилеријској муницији. Наше батерије су могле дневно да испале врло ограничен и одређен број метака, докле нас је непријатељ својом силном ватром као кишом засипао. Када се овој невољи дода још и врло ружно време и јака зима, онда се може појмити у каквим се тешким приликама тада налазила наша војска, код које је почео био у јачој мери да опада морал и дисциплина, а под притиском ових мука и невоља претило је да наступи још и јаче растројство.

Прва Армија и под командом војводе Мишића принуђена је била опет на повлачење, услед јаке навале непријатеља, и она се повукла на линију: Голубац—Проструга—Рајац—Сувобор—Бабина Глава, са крајњим левим крилом на „Подови“ (К. 765). Услед поновног и јаког непријатељског напада, она губи и ову линију, и повлачи се 16 новембра рано изјутра на нову одбранбену линију: Липе (К. 594)—Мрамор (К. 475)—Главица (К. 530)—Дреновачко Осоје—Галич (К. 707)—Васкова Главица.

Према овоме, од стране Врховне Команде учињена је поправка и померање битковнога фронта и свих осталих армија и група, у циљу јачега наслона, чвршће међусобне везе и потпунога јединства целог битковног фронта.

Ваља овде напоменути и ову врло важну околност, која је несумњиво имала утицаја на наш успех у Колубарској битци. Када је командант Прве Армије наредио повлачење својим дивизијама са линије: Голубац—Проструга—Рајац—Сувобор, онда је депешом о томе известио Врховну Команду, под 15 нов. ОБр. 3187, и изложио разлоге који су га руководили да нареди повлачење своје армије 16 новембра рано изјутра на линију: Липе Накучани—Таково—Семедраж, јер вели да других положаја нема.

Међутим, Ужичка Војска имала је по наређењу Врховне Команде да се повуче за одбрану Чачка на линију: Ружин Гроб—Кита (К. 632)—Каблар—Овчар—Марковица. Пошто су Прва Армија и Ужичка Војска биле у непосредном суседству, дакле упућене на узајамни наслон, везу и заједнички рад, то би новим положајем Прве Армије, како је то командант те армије био одредио, била створена празнина између ње и Ужичке Војске за неких десет километара у правој линији.

На овај је начин командант Прве Армије, без оправданог разлога и без икаквог обзира на левокрилног суседа, своје лево крило заломио у лево и назад у толикој мери да је између њега и Ужичке Војске остављен непоседнут, па према томе и небрањен, један велики отвор, којим баш води главни непријатељски правац продирања ка Чачку, у циљу северног обиласка Овчарско-Кабларске клисуре и пробоја нашега битковнога фронта.

Чим сам добио депешу команданта Прве Армије, у којој он извештава Врховну Команду о издатом наређењу за повлачење својих дивизија на нову одбранбену линију, пала ми је у очи сва незгода и опасност од оваквог распореда Прве Армије. Одмах сам позвао на телефон начелника штаба Прве Армије, садашњег ђенерала Г. Стевана Хаџића, па му предочио опасност од намераваног распореда Прве Армије и замолио га, да он утиче на ђенерала Мишића да се дивизије у повлачењу зауставе на другој бољој одбранбеној линији, која би одговарала општим условима за целокупну одбрану.

После извеснога времена позвао ме је на телефон начелник штаба Прве Армије и јавио ми да је моје напомене доставио команданту армије, да је овај рекао да он остаје при своме наређењу, али је додао да је ипак готов извршити свако наређење Врховне Команде, само скида са себе одговорност, и тражи *писмено* наређење.

После овога саопштења начелника штаба Прве Армије (око 11 ч. ноћу), ја одмах одем код Начелника Штаба Врховне Команде војводе Путника, и изложим му целу ствар. Војвода Путник, после кратке студије, нареди ми да одмах телефоном наредим команданту Прве Армије да дивизије у повлачењу не зауставља на линију коју је он у своме извештају назначио, већ на другој линији, коју сам ја предложио,

а која је боље одговарала општим условима у односу не само на Ужичку Војску, као непосредног суседа Прве Армије, већ и за битковни фронт целе војске.

Осим овога усменог телефонског наређења, Врховна Команда је одмах и писмено наредила команданту Прве Армије, са ОБр. 7325 од 16 новембра, ово:

„С обзиром на положај осталих армија, као и на одбрану Чачка од стране Ужичке Војске, наређујем да вашу нову одбранбену линију изнету у извештају ОБр. 3187 у неколико измените. Она ће ићи по вашем предлогу ло Главице (К. 530), а одатле на запад на Столице (К. 544) — Дреновачко Осоје (К. 654) - Галич (К. 703) — Васкова Главица (К. 627).

Лево од вас на положају Кита (К. 632) биће Шумадијска Дивизија II позива из Ужичке Војске, с којом одржавати везу.

Десно од вас је III Армија, чије је лево крило Мотика (603).

Са једним здруженим одредом затворите међупростор између I и III Армије и одржавајте везу са III Армијом.

Војвода Р. Путник, с. р.“

Дакле, да није било интервенције Врховне Команде у овоме случају, битка би по свој прилици била изгубљена, како ми је и сам војвода Путник оне вечери напоменуо. Ево зашто:

(а) Командант Прве Армије био је своје лево крило много у назад повукао и заломио толико да никакве везе ни наслона са Ужичком Војском није имао, остављајући између Прве Армије и Ужичке Војске једну празнину око неких 10 км. на најважнијем правцу непријатељског надирања, који води у долину Западне Мораве ка Чачку.

(б) По свима извештајима, непријатељ је своју главну снагу Шесте Армије: XVI и XV корпус, био концентровао на лево крило Прве Армије и десно крило Ужичке Војске, имајући намеру да обиђе тежак за савлађивање Овчарско-Кабларски теснац, да изврши пробој фронта на најслабијем делу вашега битковнога фронта (наслон између Прве Армије и Ужичке Војске), и да најкраћим и најлакшим правцем допре до Чачка и заузме га. Овим би непријатељ довео у питање и наше опште повлачење ка Крагујевцу из Рудничког масива, а по свој прилици и онемогућио би га.

Захваљујући увиђавности Врховне Команде, затим јуначком држању Ужичке Војске и левом крилу Прве Армије, сви бесни напади непријатељски у овоме правцу одбијени су са великим губитцима, те је овим отклоњена једна наша могућна катастрофа.

II. – СТАЊЕ ПРВЕ АРМИЈЕ У МОМЕНТУ ЊЕНОГ ПОВЛАЧЕЊА НА ОДРЕЂЕНУ ЈОЈ БИТКОВНУ ЛИНИЈУ ОД 16 НОВЕМБРА 1914.

Од Рожња па до ове линије, неуспеси Прве Армије стално су компромитовали акцију наших осталих армија, и само услед тога морали смо се повлачити на целоме фронту.

Прва Армија имала је у своме саставу Дунавску Дивизију I позива, Дунавску Дивизију II позива, Моравску Дивизију II позива и Рогатички Одред. Морал је код ње (а и код осталих трупа), због сталног повлачења и материалне оскудице, био опао у знатној мери, а и бројно стање је било сразмерно највише ослабљено.

Да би се стање код Прве Армије поправило и њено повлачење зауставило, Врховна Команда је настала да се Прва Армија што више појача и потребама попуни. За овај циљ, Прва Армија је појачана са целом Дринском Дивизијом I позива узетом из састава Треће Армије, затим је појачана још са VII пешадијским пуком I позива, и једном брзометном батеријом из састава Одбране Београда; даље појачана је жандармима и са око 5000 извежбаног људства из Старе Србије и Македоније, снабдевена артилеријском муницијом и батеријама раније евакуисаним због немања муниције. На тај начин, Прва Армија, пред почетак офансиве, била знатно бројно јача од свих осталих армија и група и бројала је: четири дивизије (Дринска I, Дунавска I, Дунавска II и Моравска II) појачана са VII пуком пешадије I позива и једном брзометном батеријом, те је бројала око 92 топа.

Врховна Команда је исто тако гледала да ојача и остале армије. Тек када је извршила ојачање свих армија, а поглавито Прве, она је могла да размишља о општем прелазу у контра-офансиву, доследна својој дотадашњој идеји водиљи, с обзиром још и на општу војно-политичку ситуацију на целом ратишту и главном војишту, као и на морално и физичко стање наше и непријатељске војске, јер тек од свих ових чињеница зависи коначна одлука за акцију.

III. — ИДЕЈА И ОДЛУКА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА ПРЕЛАЗ У ОФАНСИВУ. — ПРЕДУЗИМАЊЕ ПОТРЕБНИХ ПРИПРЕМНИХ МЕРА ЗА ОВО.

Из досадашњег излагања може се већ видети да је идеја за прелаз у офансиву у Колубарској битци дело Врховне Команде, као и то да ова идеја води своје порекло још из почетка наших операција са Аустро-Угарском, па се као црвени конац провлачи кроз све доцније наше операције, све до Колубарске битке.

Да је ово у истини овако наводим за доказ ова историјска документа:

(1) *Директива Врховне Команде ОБр. 6600 од 4 новембра 1914*, издата свима командантима армија, команданту Ужичке Војске и команданту Одбране Београда, дакле свима јединицама којима је Врховна Команда непосредно заповедала. Ова директива износи, на основи дотадашњег искуства, све наше недостатке у вођењу операција, и наређује да се они у будућим операцијама отклоне.

На крају директиве наређује се ово: „треба бити убеђен и чврсто решен да се са ове линије[1] не може даље ићи, да је било доста попуштања, и да сада у интересу нашега угледа и до сада стеченога искуства ваља извојевати победу. Са овим убеђењем треба отпочети битку.“

(2) *Директива Врховне Команде од 9 новембра 1914 године, ОБр. 6887* издата командантима Прве, Друге и Треће Армије, као и команданту Ужичке Војске. Ова директива дословно гласи овако:

„Пошто непријатељ групише главну масу своје снаге према I Армији, и на њено лево крило чини јак притисак, са делимичним успехом на појединим тачкама, потребно је, да се општим прелазом у напад олакша и поправи ситуација код I Армије, као и општа ситуација на војишту и непријатељ потисне уназад.

Наређујем:

(1) *I Армија* држи се упорно одбране на садашњој браничној линији и одржава везу са III Армијом.

(2) *II Армија* прелази Колубару на своме фронту и напада непријатеља на линији: Уб — Словац. Лево

[1] Одређене директивом Врховне Команде од 3 новембра 1914.

одржава везу са III Армијом; а десно са Обреновачким одредом.

За ову операцију Обреновачки Одред се привремено ставља на расположење II Армији. Он има да послужи за безбедност деснога бока и позадине II Армије.

(3) *III Армија* прелази на своме фронту р. Љиг, и напада непријатеља на линији: Колубара—Мионица. Лево одржава везу са I, а десно са II Армијом.

(4) *Команданат Ужичке Војске* упутиће Шумадијску Дивизију II позива правцем: Ржана—Дивчи бара—Стражара (К. 1000) за дејство у десни бок и позадину непријатеља, који напада лево крило I Армије.

Одржавати везу са I Армијом, ради заједничког дејства.

На Црнокоси задржати потребан део снаге са артилеријом за заштиту бока и позадине Шумадијске Дивизије II позива и обезбеђивање правца од Ржање и Таора.

(5) *Колонске возове* не пребацивати преко Колубаре, односно Љига.

(6) *Припрему за овај напад извршити што пре, па чим буде готова известити Врховну Команду.*

(7) Почетак нападне акције треба да је једновремен, стога ће Врховна Команда наредити почетак, чим се добију извешћа да је спрема готова.

О пријему наређења известити одмах.

Војвода Р. Путник, с. р.“

Из ове се директиве Врховне Команде јасно и просто види да је Врховна Команда имала идеју за офансиву још у оно време када командант Прве Армије војвода Мишић није могао ни помислити на офансиву због врло неповољне ситуације на фронту његове армије, која је стално била приморавана на повлачење. И онда, наравно, отпадају као лажни сви они гласови који тврде да је војвода Ж. Мишић наметнуо свој план за Колубарску битку Врховној Команди.

(3) *Директива Врховне Команде од 10 новембра 1914, ОБр. 6935*, издата само команданту Друге Армије због специалних прилика код те армије. Она гласи:

„Према ситуацији на војишту и стању наших трупа у опште, поглавито према стању трупа код I Армије, једини је излаз из ове тешке ситуације: *општи прелаз у офанзиву, и то што пре; иначе може бити све доцкан.*

Стратегијски маневар за ову ситуацију, предвиђен директивом ОN⁰ 6887, изгледа да је од пресуднога зна-

чаја, и једино он може бити спасоносан; *иначе дефанзива ће нам донети неуспех.*

Предузмите све потребне мере, да се прелаз у офанзиву што пре отпочне. — — — — — — — — — —

Војвода Р. Путник, с. р.“

Из ове се директиве такође јасно види идеја Врховне Команде: општи прелаз целе војске у офанзиву, и то што пре, иначе може бити све доцкан, јер ће нам дефанзива донети неуспех.

После овога историјскога документа, непојамна је тврдња да је идеја за прелаз у офанзиву само и једино дело команданта Прве Армије и да је он тај, који је добио Колубарску битку, без икаквог учешћа и заслуге Врховне Команде.

Командант Прве Армије могао је сам лично, за свој рачун, да размишља о предузимању офанзивне акције тек онда када се неповољно стање код његове армије поправило интервенцијом Врховне Команде, а никако пре.

Међутим, Врховна Команда ову офанзивну идеју, као идеју водиљу, има у виду још од првих дана наших операција. За предузимање офанзивне акције у Колубарској битци, Врховна Команда очекивала је угодан моменат, т. ј. очекивала да се стање код Прве Армије, која је све дотле имала сталне неуспехе (који су компромитовали и акцију осталих армија) не поправи, и докле се она не оспособи за офанзивну акцију. Почетак офанзиве је с једне стране зависио од Прве Армије, пошто је стање код осталих армија и група било знатно боље; а с друге стране, почетак је зависио тако исто и од стања код непријатеља у опште, на целом фронту.

Врховна Команда могла је имати најбоље намере за прелаз у офанзиву, али ако је непријатељ био још физички и морално јак а евентуално био и појачан, онда с обзиром на овакво стање код непријатеља, свака мислена Врховна Команда не би се излагала ризику и играла „Све или ништа!“ преласком у офанзиву, пошто би највероватније при оваквим околностима претрпела неуспех, изгубила битку и изложила војску и земљу недогледним штетним последицама. При оваквим приликама мудро је да се Врховна Команда ограничи на упоран отпор и да чува снагу своје војске за боље прилике.

Да се дође до праве оцене моралног и физичког стања непријатељске војске, према коме би се тек имала да донесе

коначна оцена за дефансивну или офансивну акцију, потребно је дуже и пажљиво пратити и проучавати исказе непријатељских заробљеника и бегунаца из свију армија и група, са разних делова битковнога фронта („морална сондажа"), па када се овако добивени подаци провере на све могуће начине, и допуне још сопственим посматрањем и осећањем такође на разним деловима фронта, онда се тек може добити вероватна слика моралног и физичког стања код непријатељске војске, како на фронту тако и у дубљим слојевима њеним, и тек тада се може донети одлука шта је најкорисније предузети: офансивну или дефансивну акцију. Без овога, Врховна Команда би личила на лекара који није добро прегледао ни простудирао свога болесника, и није дошао до тачне дијагнозе о његовој болести, а овамо преписује му разне лекове у намери да га тобож лечи.

Команданти армија, односно самосталних група, будући ограничени на један одређени им фронт, могу имати јасну ситуацију само пред својим фронтом, и у извесној мери у своме суседству. Али ни у којем случају они не могу имати у очима целокупну ситуацију на ратишту и војишту, те према овоме они нити могу бити надлежни да оцене моменат када треба предузети какву акцију, било дефансивну или офансивну, са целокупном снагом. За ово је способна и надлежна једино Врховна Команда, као централа, код које се стичу сви концци од целокупне политичке и војничке ситуације, како на ратишту тако и на војиштима, а никако поједини команданти армија, односно група.

Пажљивом студијом од стране Врховне Команде исказа на саслушањима свих заробљеника и бегунаца са разних делова непријатељског фронта, опазило се да је код непријатеља наступио неповољан обрт у ситуацији: јака зима, земљиште раскаљано и блатњаво, путеви потпуно искварени и готово неупотребљиви за артилерију као и за возове у опште; довоз хране и муниције врло отежан, а на многим местима и сасвим немогућ, тако да је код непријатељске војске наступила велика оскудица у храни и муницији, — услед чега се убрзо осетила физичка исцрпеност и морална клонулост код целе непријатељске војске. За непријатељску војску, која је била навикнута на благовремено и обилно снабдевање свима потребама, наступила је дакле велика морална криза.

Уочити овај моменат кризе код непријатеља није лака ствар, јер на ово су од утицаја многобројне чињенице, које се не могу одмах све похватати и проценити. Један случај претегао је у доношењу дефинитивне одлуке од стране Врховне Команде за моменат када треба прећи у офансиву. Помоћник начелника штаба Треће Армије ђенералштабни пуковник Милан Ж. Миловановић, чини ми се 18 новембра, позвао ме је на телефон, и саопштио ми је како је баш тога тренутка саслушавао неке заробљенике из аустро-угарске војске. Међу овима био је и један трезвен подофицир, који је на саслушању поред осталога изјавио ово: „Стање је код аустро-угарске војске уопште такво, да би ви, када би нас напали, могли и грањем да нас премлатите.“

Када се ово саопштење потврдило и са неколико других страна, Врховна Команда нашла је да је дошао тренутак за општи прелаз у офансиву. У вези са својим ранијим директивама, Врховна Команда је издала 19 новембра директиву свима армијама, команданту Ужичке Војске и команданту Одбране Београда за почетак акције 20 новембра. Ова директива Врховне Команде, која је само завршни и извршни део директива издатих још 9 и 10 новембра, дословно гласи овако:

„Из саслушања многих непријатељских заробљеника и бегунаца види се да су код непријатеља наступиле тешке прилике, и то како у погледу исхране и снабдевања потребама, тако и у физичкој исцрпености његовој.

Да би се искористио овај моменат слабости код непријатеља, а морал и дух код наших трупа подигао, наређујем:

Да сутра (20 новембра) све три армије и трупе Ужичке Војске на левој обали Западне Мораве енергично нападну непријатеља на својим фронтовима и принуде га на повлачење.

Трупе Одбране Београда остају на својим положајима, обезбеђујући десни бок и позадину II Армији.

Војвода Р. Путник, с. р.“

Причало се да је Командант Прве Армије војвода Ж. Мишић био решен на офансиву са својом армијом пре Врховне Команде, па чак и то како он не би ни чекао на директиву Врховне Команде, ако ова не би била решена на офансиву, него би сам прешао у напад на непријатеља.

Али, претпоставимо да Врховна Команда, као једино позвана и одговорна као највиша командна инстанција у војсци, на основи својих посматрања, и није донела одлуку за општи прелаз у офансиву: зар би онда могао и смео један командант армије, као потчињени командант, да се одметне од своје Врховне Команде, као прво претпостављене, па да не знајући опште стање и наше и непријатељске војске на целом битковном фронту, сам за себе, без везе и сарадње са суседним армијама, и без познавања намере Врховне Команде предузме операције од судбоносне важности? Ово питање носи само у себи одговор.

Са досадашњим излагањем довољно је тачно и јасно утврђено ово:

Да је идеја за офансиву у Колубарској битци, као и моменат када ју је требало отпочети, једино дело Врховне Команде. Свако друго тврђење отпада као неистинито и нетачно.

(Крај у идућем броју.)

ЂЕНЕРАЛ ЖИВКО Г. ПАВЛОВИЋ.

ГРЧКА У СВЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ.

Атина, почетком априла 1921. Један виђени страни представник рекао је, ту пре неки дан: „Главна погрешка Венизелосова била је та што је својом политиком успео да Силе почну узимати Грчку озбиљно“. У овом има нешто истине, јер је несумњиво да је благодарећи умешности Венизелоса Грчка ушла у комбинације, и да су јој додељене улоге које далеко надмашују стварну моћ њену. Све до доласка Венизелоса на управу, Грчка је стајала удаљена од светских догађаја и њу нису сматрали у општој међународној политици ни за каквог озбиљног чиниоца. Постала споразумом закљученим 1832 и 1862 између три Велике Силе чији су интереси у свему били скроз супротни, Грчка није успела, за сто година свога опстанка, да своју политичку акцију ослободи од притиска њиховог, који је бивао увек у толико јачи у колико је постојала већа опасност да ће се остварењем грчког питања доћи до нових неспоразума међу њеним заштит-

ницама. У самој Грчкој није било никада јаке тежње да се поведе нека стварна национална акција. Унутрашњи страначки односи у ослобођеној Грчкој нису допуштали да се она организује. Становништво, заузето ситном трговином и морепловством, није могло бити носилац никакве националне експансивности ни утицати на стварање озбиљне националне политике. Привилегисани положај, пак, који је грчки живаљ имао у Турској, благодарећи својој Патријаршији и својој трговачкој моћи, чинио је да се ни са те стране није манифестовала никаква озбиљна акција у правцу уједињења.

Венизелос је извукао Грчку из дотадашње националне равнодушности и учинио прве стварне покушаје за систематску спољну политику. Погрешно је, разуме се, тврдити, као што чине његови обожаваоци овде, да је Венизелос био покретач Балканског Савеза. Али је према дотадашњем расположењу у Грчкој била већ одважност прићи томе савезу. Требало је саломити најпре ону одвратност грчку према свима комбинацијама за акцију, па онда, оно велико неповерење према Словенству и, најпосле, оно поштовање према Немачкој које је владало у вишим војним круговима. Савлађујући све то, увлачећи Грчку у споразум са Србијом и Бугарском, Венизелос је дао оним конфузним националним тежњама грчким стварну основу. Балкански Савез је имао за главни задатак, у погледу на Грчку, да је ослободи дотадашњег досадног туторства које су над њом вршиле Силе заштитнице, и чији је притисак Венизелос, као Крићанин, нарочито осетио у дугогодишњем раду у својој ужој отаџбини. Војна акција, која је онако брзо следовала закљученом споразуму, била је за масу грчког народа један велики препад који му је Венизелос припремио и којим је он само могао и успети да га за њу задобије. Та је акција донела Грчкој уједињење са деловима из Македоније и дала јој и неке пределе на које она етнографски није имала великог права. И зато је, после балканских ратова, она поставила за главни циљ своје политике одржање балканске равнотеже, коју је Венизелос у неколико махова нарочито истицао. Грчка је страховала за Солун, за Кавалу, за Воден, те је све чинила да Букурешки Уговор добије што јаче гаранције тесним споразумом између Србије, Грчке и Румуније, на чијем је стварању Венизелос продужио радити. Није никоме у Грчкој падало ни на памет, у то време, да посредно или

непосредно организује неку акцију у корист ослобођења осталих делова на које је она мислила да има неких права.

Кад је почео европски рат, Венизелос је био пренераžен првим немачким успесима, који су изгледали да дају права дубоком веровању у надмоћност немачке војске које је у грчком генералштабу владало. Али је већ битка на Марни охрабрила многобројне редове пријатеља француских и енглеских, и Венизелос је енергично почео заступати гледиште да је дужност и интерес Грчке да уђе у акцију уз Тројни Споразум. Са првим понудама које је Венизелос Силама чинио да и Грчка уђе у рат, нису биле у вези никакве територијалне претенсије. У другој половини 1914 године за Венизелоса је учешће Грчке у светском сукобу ствар моралног националног престижа, на који она треба више да полаже но на територијалне тековине. „Без обзира, рекао је тада Венизелос, да ли је Грчка, према уговору са Србијом, обвезана да је помогне, њено је место на страни Споразумних Сила". Када га је на једној конференцији министарској Страјт питао шта ће Грчка добити у накнаду за жртве које ће поднети, он је одговорио да се о томе није распитивао јер да он не води „бакалску политику". У то време Венизелос је више полагао на то да Силе загарантују Грчкој, ако уђе у акцију, да је Бугарска неће напасти, и у томе циљу је тражио било истовремени улазак Бугарске у рат, било споразум са Румунијом под заштитом Сила. Постепено се међутим јављала потреба да се улазак Грчке у акцију веже за извесна обећања од стране Сила у циљу да се сломије све јачи отпор војних кругова и Двора. И у разговорима које је Венизелос тим поводом имао са страним представницима било је речи најпре о Епиру, затим о Кипру, па најпосле о једном делу Тракије. Међутим, Смирна, Ајдин, Мала Азија уопште, нису никако спомињани. Никоме тада није могло ни пасти на памет да чини Грчкој понуде оних крајева на које она сама није никад полагала озбиљног права.

Када је почетком 1915 стало бивати и Силама јасно да ће Аустрија морати покушати да поново продре у Србију, свакако уз сарадњу немачких и бугарских трупа, почеле су оне мислити да новим територијалним обећањима задобију Грчку, али да не отуђе ни Бугарску. И тада је, у једној депеши коју је Грej упутио британском посланику у Атини Елиоту,

први пут споменута Мала Азија. У депеши стоји да Грчка, у случају да уђе у акцију, „може рачунати на важне територијалне концесије у Малој Азији.“ Није било казано на којој су страни те концесије, јер у целој Малој Азији није постојао никакав крај који би етнографски био опште познат као грчки и на који би Грчка из раније полагала већ нека права. Убачена је била реч „Мала Азија“ онако случајно, с тим да се оставља Венизелосу да формулише своје захтеве, а Енглеска прима обавезу за себе и Савезнице „да те захтеве узме у обзир.“ Ова понуда значила је преврат у целокупној историји Грчке, јер последица прихватања њеног несумњиво је морала бити преношење преко мора највећег дела материалне снаге Грчке, напуштање озбиљне подлоге коју су грчкој политици давали балкански споразуми, и, најпосле, улазак у велике светске сукобе чије је поприште морала постати Мала Азија.

Противници Венизелоса у Грчкој тврде да је он без размишљања, слепо, прихватио те неодређене предлоге Сила зато што је његова политика балканске равнотеже, заснована на Букурешком Уговору, претрпела пораз, нарочито од како је Румунија, у септембру 1914, изјавила да не сматра више тај уговор за неопходну основу балканских односа. И тачно је да је Венизелос, бранећи своје гледиште о потреби уласка Грчке у акцију, изнео и разлог да ће европски рат, ма како се свршио, пореметити силно балканску равнотежу, и да Грчка не сме остати у страни кад су свуда у току стварања нове снаге. Несумњиво је, међутим, да понуда Грејова, у оном облику своме, није могла Венизелосу послужити као основа за неке озбиљне пројекте о будућности Грчке. Он је, у одушевљењу своме за акцију, видео у њој само јако средство да утиче на Краља, на Двор, на официре, који су остали били равнодушни при свима ранијим понудама Епира, Кипра и Тракије. У мемоару који је Венизелос поводом те понуде поднео Краљу, он каже да је „срећа што је Ваше Величанство у пуној снази те ће не само моћи мачем створити Велику Грчку, него ће имати времена и да је политички организује, па да остави своме наследнику једно надчовечанско велико дело, какво је ретко који владар извео.“

Познајући славољубивост Краљеву, он је мислио да ће перспективе (више лепе но озбиљне) које му се том понудом отварају, савладати у њему сву ону слабодушност коју је дотле

испољавао, и да ће одважно стати на страну западних Сила. Међутим, Краљ је остао непоколебљив и доцније, у једној изјави, назвао је тај мемоар свога првог министра „визијама". — „Венизелос је у тој скроз неодређеној понуди Грејовој видео чуда и лепоте, као да је то одиста све већ било и остварено", казао је Краљ. И цела околина Краљева, и сви остали противници Венизелосови, устали су противу те „авантуристичке политике", која је требала да одведе Грчку тамо далеко преко мора, да је ангажује у нека предузећа која би само могла да ослабе њен положај на Балкану према њеним суседима. Нико није могао да замисли како ће изгледати та држава, која ће стајати раскорачена на две удаљене морске обале, и чија ће управа и одржање несумњиво требати и много новаца и много војске.

У тешкој борби коју је Венизелос кроз пуне три године водио да Грчку стави на страну Савезника, перспективе које је Грej својом депешом отворио и потврдио у октобру исте године, постале су међутим национални идеал либералне странке. Ти изгледи на будућност Грчке *пре тога нису постојали* и Венизелос сâм каже у своме мемоару „да их ни највећи оптимиста раније није смео замислити." И ако су била у скроз неодређеном облику, та обећања Грејова постала су национална застава око које су скупљале присталице Венизелоса. Тако је, дакле, тек унутрашња борба за улазак у акцију или противу ње, дала тој малоазијској политици, о којој дотле нико није мислио, значај националног програма венизелистичког. Тачно је да је у прво време и сâм Венизелос испољавао, у разговорима са страним представницима, извесно страховање, јер му се чинило да Грчка неће имати довољно снаге да буде и европска и азијска држава. Али у борбеном жару, у жељи да се што пре уђе у рат, сва та устезања и страховања уступила су место бар привидном уверењу да је „будућност Грчке у Малој Азији, да је на њој да оживи некадашњу јонијску културу."

Од прве понуде Грејове Грчкој, у почетку 1915 године, па до уговора у Севру, чинила је Мала Азија предмет свакојаких комбинација. Све су оне биле последица нерешеног основног питања: да ли треба Турску оставити у животу или не. „Силе Споразума се још устежу, рекао је Вивиани грчком министру у Паризу у почетку 1915, да ли да изведу дефини-

тивно распадање Турске Царевине, или просто делимично рашчлањавање.“ Споразумом Лондонским од априла 1915 Силе су признале да Италија „има интереса у политичкој равнотежи снага у Средоземном Мору“ и да, према томе, у случају поделе Турске, има права на део једнак „савезничким деловима у басену тога мора.“ Овим се актом крунисала политика Енглеске, која је последњих четрдесет година све чинила да ојача утицај Италије на супрот значају француском на обалама Африке и Мале Азије. Споразум од 1915 прецизиран је и допуњен у корист Италије Савојским Протоколом од априла 1917. Споразумима, пак, из априла и маја 1916 и августа 1917, одређене су територије које су у Малој Азији имале припасти Русији и решена је судбина Цариграда. Али је дејство ових споразума уништено, како је изјавио Лојд Џорџ у фебруару 1920, руском револуцијом и уговором Брест-Литовским. Само, то формално уклањање Русије није могло и стварно уништити материални притисак који она врши и мора да врши на те крајеве, па ма под којим режимом она стајала, и о коме ће се увек морати водити рачуна. Онда је дошао тако звани „трипартитни споразум“ од августа 1920, којим су одређене границе утицајних сфера Француске, Енглеске и Италије. Тај споразум је допуњен у погледу односа енглеских и француских протоколом од 23 децембра 1920.

Ово су тек најосновнији, најважнији међународни акти који су сви претходили Севрском Уговору, а има и других са више локалног значаја. Сви ови уговори и споразуми прожети су још увек неизвесношћу да ли ће се Турска дефинитивно распарчати, како би то желела Енглеска, или делимично окрњити, како гласи захтев француско-италијански. Те две политике имају у основи својој најпре два разна схватања мухамеданске опасности за оне велике силе које садрже у своме склопу мухамеданског живља. Док Енглеска сматра да ће се панисламизам сузбити ако Турске нестане а Калифат се пренесе из Цариграда у Арабију, која је под енглеским протекторатом, дотле Француска мисли да би одржање Калифата у Цариграду и добро понашање са Турском бар успорило, ако не и сасвим уклонило, опасност панисламску. Јасно је да би француске колоније у Африци биле изложене, преко Калифата у Арабији, енглеском утицају.

Али, осим ове различности у погледима на панисламизам, имају силе ангажоване у малоазијском спору и великих материалних интереса и тежња, које се деценијама гомилају обалама Средоземног Мора, и које су се морале појавити на источној обали његовој. Заузимањем Малте, Кипра, Египта, од стране Енглеске, Алжира, Марока и Туниса од стране Француске, најпосле Родоса, осталог Додеканеза и Триполиса од стране Италије, постављен је проблем Средоземног Мора. Он је двадесет година заташкаван међу Силама због заједничке немачке опасности, којима су све оне биле изложене. Енглеска је све до краја 1901 године стварала и подржавала Немачку да њоме паралише напредак Француске, у коме је она гледала главног противника на мору. Њена политика окренула се противу Немачке, када је, те године, материални развитак Царевине крунисан оним грандиозним планом изложеним у Рајхстагу за подизању флоте. Онда је, како је ту пре неки дан истакао Лојд Џорџ, „пред заједничком опасношћу настао споразум између два вековна највећа непријатеља, између Енглеске и Француске.“ Чим је та опасност привремено бар уклоњена, чим је Версаљски Уговор поставио основе за одржавање Немачке у миру, одмах је самим тим отворено поље оним природним супротностима које су постојале пре појаве германске најезде.

Специално у Малој Азији, Енглеска има најпре да брани свој други сувоземни пут за Индију, који за њу постаје у толико важнији у колико је Египат више изложен националистичкој агитацији, а затим да отклања руску и мухамеданску опасност од својих притежања азијских. Француска, осим своје познате традиционалне политике, има данас, пошто се већ утврдила у Сирији, за одржавање осталог дела Турске особито материалног интереса, јер су јој тамо ангажоване многе милијарде. Најпосле, Италија сматра да има права на проширења у Малој Азији „како по своме положају у Средоземном Мору, тако и по великој потреби за исељавања, која постоји код њеног становништва“ — како то пише један националистички римски дневник. На источној обали Средоземног Мора води се, и водиће се, све живља политичка, економска и опште културна утакмица међу Великим Силама. И у тај сплет од најразличнијих тешких интереса упала је одједанпут Грчка, не знајући ни сама како и зашто.

Уговори и споразуми који су склапани после Грејових понуда Грчкој, нису никако више водили рачуна о специалним грчким правима и интересима на тој страни, јер ни сама она није била свесна њих, нити их је истицала. Ово је било у толико мање могуће чинити, што је Италија поставила своје захтеве баш у оним крајевима Мале Азије у којима је било најјачих колонија грчких. Смирна није била споменута у депеши Грејовој, али је Венизелос, у мемоару своме, изнео њу као базу за грчко продирање у Малу Азију. Како је, међутим, и тај мемоар, као и сва друга акција Венизелосова, остао без резултата, јер се Краљ и генералштаб нису могли покренути на улазак у рат, то је доцнијим споразумима Смирна била за Грчку изгубљена и, као и Адања, стављена била у изглед Италији. После закљученог примирја настају опет дуги преговори чији је предмет Мала Азија, и у којима Венизелос, овога пута, узима и сâм, пуне две године, најживљег удела. Резултати су по изгледима били необично повољни по Грчку, јер су у њену корист окренути сви дотадашњи уговори и споразуми. Протоколи закључени 1919 и 1920 у Лондону и Сан-Рему носе велике трагове неспоразума између Сила, које је Венизелос вешто искористио. Тај је резултат, повољан за Грчку, био у толико значајнији што је напор који је Грчка учинила улазећи у рат тек у јуну 1917 био врло незнатан.

У дискусији, која се развила између француске и енглеске штампе, поводом концесије учињене Грчкој у Малој Азији, *Дејли Кроникл*, орган Лојда Џорџа, рекао је да Савезници нису дали Грчкој Смирну и залеђе за то што би грчки живаљ тамо био у већини, него зато што су интереси савезнички то тако налагали.

Када је Венизелос 1916 био напустио Атину, после својих сукоба са краљем Константином, и у Солуну створио другу Грчку, онда је у Паризу изашао један апел, који су потписали сви виђенији научари и књижевници француски. У томе се апелу егзалтира предузеће грчког патриоте, чије се особине решивости, одважности и, нарочито верности, јако подвлаче, па се затим каже „да је капитални интерес Француске да се на Истоку створи једна грчка држава, ослобођена сваког немачког утицаја, а довољно моћна да би могла постати елеменат равнотеже и мира, важан чинилац цивили-

зације, напретка, развитка, свих идеала грчко-латинских.“ Политика Француске окренула се доцније противу захтева Грчке, али је ова изјава француских књижевника значајна, јер показује како су се у то време међународне комбинације стварале само и искључиво под утисцима која је изазивала жива акција Венизелосова. Од устанка на Криту и пробијања кроз савезничку флоту 1910 године, па до стварања независне Солунске Државе 1916 године, та акција која је држала целу Европу у сталној запетости, има нечега одважног и епског у себи. Врло брзо европска јавност и европски политички кругови идентификовали су грчки народ са Венизелосом. Догађаји, међутим, од новембра 1920 показали су да је то схватање скроз погрешно, и да народ и Венизелос немају ни исте погледе ни исте особине.

Услед све јачег ангажовања Грчке у Малој Азији, отвара се питање о даљим односима њеним према државама на Балкану. Краљ и Влада истицали су неколико пута, у најсвечанијим приликама, да су ти односи врло интимни, пријатељски и савезнички, и да је сваки страх од неког упада са севера скроз неоснован, те да се може мирно продужити историјска акција Грчке у Малој Азији. Али те изјаве не успевају да отклоне забринутост која се у народу шири, и према којој се над Грчком гомилају облаци неке словенске опасности и журе Солуну и Кавали. Појам о словенској опасности био је у Грчкој од увек врло жив, и имао је основ свој у тежњама Русије ка Цариграду, у стварању егзархије, у Сан-Стефанској Бугарској. Али се страх од те опасности потенцирао од како је Грчка захватила целу обалу Јегејског Мора. Она осећа сасвим природан притисак на тој страни, а у исто време увиђа и да одласком Грчке у Малу Азију, постају лабавије дотадашње везе њене са балканским државама. Владини органи, и ако још увек говоре о искрености тих веза, додају, међутим, и да су оне Грчкој сад већ мање корисне, најпре зато што су балканске државе изложене унутрашњим и спољашњим опасностима сваке врсте, те јој не би могле бити ни од какве озбиљне помоћи, а после зато што је она, својом акцијом у Малој Азији, ушла у нове силније комбинације. Споразум са Енглеском истиче се, са поносом, као свршен факт, и орган Гунариса сматра да је међу осталим заједничким интересима који постоје између

Грчке и Енглеске и тај, да се сузбија словенска опасност и на Јегејском Мору и тамо даље у Малој Азији. И тако је уздрман онај основни програм Венизелосов, према коме је Грчка требала балканским споразумима да се ослободи непосредног туторства који су над њеном спољашњом политиком вршиле њене заштитнице.

Несумњиво је да се положај Грчке у томе погледу знатно погоршао од европског рата ангажовањем њеним у Смирни. Протоколима од 1832 и 1862 она је била стављена под заштиту Трију Сила, и та заштита је правно постојала све до закључења Севрског Уговора. Унутрашњи догађаји који су настали у Русији 1917 године учинили су да она не игра више никакву улогу у међународним односима, а Француска и Енглеска одрекле су се нарочитим протоколима закљученим у Лондону 1920 и додатим Севрском Уговору, дотадашњих својих права заштите над Грчком. Али су одмах затим настале разлике у гледиштима тих двеју сила, како се имају оне држати до дефинитивне примене тог уговора. Француска сматра да, како тај уговор још није ратификован, она у споразуму са Енглеском има права да и даље врши заштиту и туторство над грчком унутрашњом и спољашњом политиком. Енглеска, са своје стране, узима да је Севрски Уговор ушао у пуну снагу, у колико се он односи на обавезе Сила према Грчкој, и да је, према томе, њихово право заштите и контроле престало. Са великом жучношћу, тврди парискн *Тан* да је Енглеска стала на то гледиште у циљу да уклони утицај Француске у Грчкој, а да свој сопствени појача и претвори у протекторат.

Утврђивање енглеског протектората над Грчком не потребује данас никаквог правног оправдања, јер се оно јавља као неминовна последица грчког продирања у Малу Азију. Упадајући овако мала, неспремна и неспретна у онај сплет великих сукоба и интереса, Грчка је постала експонент енглеске политике. Јер одржање Грчке у Смирни и њено ширење дубље у унутрашњост, може се замислити тек при потпуном растројству Турске, а то није у стању да изведе данашња Грчка својом властитом снагом. Уништење Турске је од Берлинског Конгреса на овамо била стална тежња свих енглеских влада. Најпре младотурска панисламска агитација, а затим споразуми које је Кемал изводио са Бољшевицима,

са Персијом, са Авганистаном, појачали су код Енглеске ту стару жељу да се Турска уништи. Код виђених енглеских политичара утврдило се уверење да је Турска велика и стална опасност за енглеске покрајине у Азији са многобројним мухамеданским становништвом. Свакако и у Енглеској има државника, као што су сер Едвард Карсон, лорд Монтегју, државни секретар за Индију, који су стали на страну индустанских мухамеданских поглавара и траже одржање Турске, али је званична политика за сада бар управљена њеном потпуном распарчавању.

Понуда Грчке у јуну 1920, под Венизелосом, и у марту 1921, под Константином, да се са Кемалом рашчисти, примљене су у Лондону са задовољством и оглашене за неку врсту свете борбе западне културе противу панисламизма, а утврђивање Грчке у Смирни за општи интерес Сила. Али то гледиште не деле нимало ни Француска ни Италија, без обзира ко влада Грчком. Својом тежњом за експансивношћу на штету Турске, Грчка је морала изазвати отпор код Француза војних да Турску пошто-пото одрже, и код Италијана, којима су Савезници признали, нарочитим споразумима, особите економске интересе у Смирни, Аjдину, Адањи, дакле тамо где се Грчка покушава да утврди. Обе ове силе изражавају отворено своје симпатије за Кемала, са којим су у осталом закључиле засебне уговоре. У таквом положају Грчка је принуђена да тражи што јачи наслон на Енглеску. Упућена на ону страну на којој су енглески интереси и енглески утицаји у надмоћности, грчка политика не може да очува своју самосталност. Ослобођена Севрским Уговором заштите Трију Сила, она данас пада под заштиту једне од њих. Према томе скроз је погрешно тврдити да су тешкоће са којима се данас Грчка бори настале од повратка Константина и због њега. Ревизија Севрског Уговора била је стављена на дневни ред још за време владе Венизелоса и природна је последица сукоба великих интереса, у који је Венизелос уплео Грчку.

С правом се може рећи, да је Париска Конференција донела за Велике Силе у главном два важна међународна акта. Версаљским Уговором затворен је један период новије светске историје, отклоњена је бар привремено немачка опасност, а Севрским Уговором отворено је широко поље велике утакмице источне, која се под претњом те опасности била

притајила. И несрећа је Грчке што је својом политиком ушла у сферу Уговора Севрског. Тачно је оно што каже Г. Поенкаре да је „Венизелос својом умешношћу *тренутно* био добио парницу“, али у томе и јесте сва тежина положаја Грчке што иза те умешности једног великог човека нема ничег солидног и стварног што би оправдало улогу коју јој је он сâм наметнуо. Венизелос је прихватио понуду Грејову 1915 најпре у циљу да задобије краља Константина за рат, а после да тим тековинама у Малој Азији колико толико успостави равнотежу на Балкану у корист Грчке. Он је за све време своје владавине водио малоазијску политику и у земљи и код Сила, а после пада његовог све слабија група либерална бранила ју је такође, али млако и само по традицији, из поштовања према ранијем носиоцу њеном, па и из жеље да на том терену прави данашњој влади тешкоће, а никако из уверења да је то у великом интересу Грчке. Влада која је дошла после Венизелоса продужила је старати се, из инерције, из страха да прекине једну, по изгледима, патриотску политику, из династијских обзира, а највише зато што су је гурали са стране, да се ти крајеви дефинитивно заједмче Грчкој, и ако је она, као што Г. Поенкаре злобно тврди у једној од својих кроника, до сада за основу грчких права на Смирну изнела само врло сумњива факта: „да су се у њој родили Хомер и Сафо.“ Орган Венизелосов обратио је већ пажњу на противуречност која постоји између рада данашње већине скупштинске и њеног држања за време акције Венизелосове. Тежњу Венизелосову да се Грчка прошири у Малу Азију осуђивала је тадашња опозиција, заједно са целим генералштабом, као врло опасну политичку авантуру, а данас, привидно бар, брани те територије као неопходне за опстанак Грчке.

У маси народној, ни данашња влада, као ни ранија Венизелосова, не налази озбиљног ослонца за ту политику, за коју се јаче ангажују само још они многобројни пенсионисани или отпуштени чиновници, који се надају да ће тамо моћи правити своју кариеру. Ранија равнодушност масе према мало-азијском предузећу, претвара се полако у нерасположење, од како влада почиње да тражи од ње и новца и крви. То маси пада у толико теже давати што је она уклањање Венизелоса због свију војних и

других напора. Један лист, врло близак данашњој влади, донео је чланак у коме је, говорећи о тешкоћама са којима се Грчка бори у Малој Азији, рекао да је Венизелос својом политиком приковао грчки народ за Смирну, као што су некад богови приковали Прометеја за кавкаску стену. И збиља је осећај који данас влада у Грчкој, осећај немоћи јер су услед те акције у Малој Азији сви други, и државни и приватни, послови застали; финансијско је стање очајно, а међутим изгледи за неки близак дефинитиван успех тамо никакви. Тешкоће нису само у операцијама војним већ у општем унутрашњем и спољашњем стању створеном одласком у Малу Азију. И ако престану операције, и ако се Кемал сузбије, а нека грчка права над Смирном и залеђем признаду, мораће се тамо држати велике војске, јер ће притисак Турске бити увек врло јак, администрација ће бити и скупа и тешка, а неспоразуми са Силама, које имају тамо важних интереса различних од грчких, неизбежни. Сâм је Венизелос једном приликом рекао да је Грчка сувише мала да има једну тако велику колонију као што су Смирна и санџак Смирнски, а у ствари ће за Грчку ти крајеви и остати то. Несумњиво је, ако би се влада данас-сутра, под притиском тешких унутрашњих и спољашњих прилика, решила да напусти малоазијску политику, да она не би нашла у народу озбиљне осуде. И могуће је да влада на то и мисли и само тражи згодан оправдан повод да то повлачење са чашћу изведе.

Малоазијска политика, за коју се у Грчкој нико није одушевљавао, која није почивала ни на каквим озбиљним етнографским основама, имала је за последице да одвоји Грчку од природне базе њене на Балкану, да је баци у вртлог несугласица које постоје међу Великим Силама. Место да води своју политику, Грчка мора да зебе за туђ рачун од словенске и панисламске опасности, од француског и италијанског непријатељства. Венизелос није довољно одмерио снагу Грчке, а Силе су се завеле за њим и увеле је у споразуме за које је она неспособна.

* * *

ХУДОЖЕСТВЕНИ ТЕАТАР И ЧЕХОВ.

Скупило се једаред друштво око Перикла и Сократа: разговарали су сви о свему; нарочита се препирка развила између Алкибијада и Протагоре; у реч су упадали многи; само је Платон ћутао. Пошло је затим друштво у шетњу: Платон приступи Сократу, и — узе да му понесе огртач... У том смислу се прича даље развија, али Платон до краја ћути, па ипак, и најважнији и најзанимљивији је баш он, Платон. Он је дух приче; све остало је околина и околност: вертеп једне дубоке тајне.

У свакој појави, готово у свакој уметности, има тајна: оно до чега критика не досеже. Художествени Театар, који има своје истине, своје могућности и немогућности, има и своју тајну. Тамо, у Москви, изводи он, раскошно и потресно, *Трилогију* А. Толстоја; игра *Хамлета* коме Гордон Крег иде на ноге; савлађује, високо уметнички, хладног фанатика *Бранда*. То, и друго, то је моћ Художественог Театра. Тајна његова, пак, почиње онда кад се у радионицу своју затвори са *Галебом* који је пропао у Петрограду; кад у ред великих трагедија стане са приказом дугачког и непрерађеног романа чију глуму прекида још и лектор; кад, најзад, име и амбицију своју веже за Чехова, за чудне, сузицама писане реалистичке његове драме, за те припросте, смешне паланачке катастрофе у којима се скоро ништа не дешава. Ту негде је онај Платон који ћути, који узима огртач свога учитеља; који гестом службе евоцира највишу драж лепоте, кад се не зна ко је од кога већи: Художествени Театар од Чехова, или Чехов од Художественог Театра!

Успели бисмо можда ближе прићи тајни кад бисмо Художествени Театар смели мерити и искушавати, пре Чеховљевих драма, на роману Достојевскога, на тој огњеној тези о родитељу и оцу; на Фјодору Павловичу, у коме се преко ноћ роји гад и порок, који, као хрпа ђубрета, ври и кужи чим сунце изађе, и чија су четири сина Мића, Иван, Аљоша и лакеј Смердјаков. Задржаћемо се, ипак, само на Чехову.

Руси су, и ако у маси примитивни, мало показивали понос и задатке племена, нације и расе. Преко природног реда, сувише су рано почели са неким вишим савестима и тенденцијама свечовечанства. Разуме се да су у толико више

остајали Руси у колико су даље од себе измахивали. Јер, на тој одвише широкој основи су се збуњивали борци, и губиле местимичне победе њихове. Пространство и ширина су руска коб и руски умор. Руси су, постепено, сасвим изгубили жеђ за победом зверски умног и зверски неситог примитивца; народни покрети њихови гуше се у човечанским скрупулама. Руси су човечни, зато нису херојски. Човечност је, сравњена са врщцима позитивних и негативних херојстава, долинаста, неутрална и мирна: зато она тако необично одговара Русији, — распљесканом таласу руске народне песме, тромом топљењу руског народног снега, бескрајном путовању по степи док се једва нешто види и доживи.

Чеховљева драма ниче из тих пространих, тихих долина руског живота; тако се и развија: нигде се не успропиње у светлу херојску висину, нигде се не проваљује у тамну херојску дубину. Други писци су друкчије радили и раде: Шекспир је ударао у краљеве и цезаре да би истерао своје врхове од зликоваца, мислилаца и страсника; француска се драма зачиње у пракорену инстинката, и плод њен неизбежно урла и убија; Ибсен и Хамсун уносе у норвешку паланку ужасе и убоге ужасе својих фантазија; Енглези ушивају у своје филистре ситне бесове сваке врсте; Хауптман тера свога Једермана да на очиглед публике сиђе у раку... Чехов је, пак, имао храбрости да има извесну скепсу за ужасе, херојства и врхунце, које, сигурно, није сретао у животу око себе. По руским ујездним градићима и памјешчичким имањима живот живи од мрвица и трошица; слобода је варка, јер нико није слободан; тиранија је претераност, јер је сваки човек тиранин: Чехов се дакле решио да пише драме ситницâ. И написао је, рецимо, *Три Сестре*. Сестрама, свима трима, ужасно је досадно у паланци. Брату, Андреју, такође је досадно, а, уз то, он је и сам невероватно досадан. Маловарошки професор, одлична фигура, пуко је ништа. Руља официрчића кврцка кодаком од јутра до мрака; један од њих мисли да је Љермонтов и да је неодољив; пуковник, са женом и децом, заљубљује се у Машу, и представља покушај, туп, да разруши срећу професорову који нема ниједне способности да буде несрећан, — то су лица. Има и живота: Андрејева жена џандрља; Андреј глупи; дете се рађа; професор весели друштво; Оља постаје начелница завода; Маша воли; Ирина, која је уздисала: *да*

радимо!, која је чезнула: *у Москву!*, решава се на веридбу с Тузенбахом да би само отишла куда било из глуши. Има и расплета: *трам-там-там!* — гарнизон се сели; Тузанбах пада у двобоју као нека бубица коју човек згази; Маша се љуби с пуковником пред сестрама, и гуши се затим од плача у њиховом загрљају; професор опрашта и меће вештачку браду да насмеје жену; Андреј гура колица с бебом; војни лекар трабуња неку филозофију... Последњи акорд је онај који је био први: музика и добош на друму, чељад на капији, три сестре иза ограде баште, прашина се слеже по варошици и животу, а сутра ће све да се настави по старом.

Г. Ромен Ролан, биће у *Животу Микел-Анџела*, написао је: постоји управо само једно херојство у свету, видети свет онаквим какав јесте, и волети га. Те речи подсећају на Чехова, пре многих других писаца. Чехов за све појаве живота има љубави; Чехов ни за једну појаву живота нема ни респекта ни величања. Он нема нерв ни за неваљалство ни за глупост људску као кобне и одлучујуће квалитете. Он не мисли да за несрећу мора бити ту грех, а за грех да мора бити ту снага и индивидуа. Страдања не везује за чудеса. Јунаци његови нису масивни; равни и безначајни, они нити што красе, нити из чега стрче. Живот је, с таквим људима, тричав и пролазан, али и нежан и мио као танка чипка, коју, наравно, не можете обожавати и величати, али не можете ни мрзети, ни с неким грозотама насртати на њу. Чеховљева драма је драма без катастрофа у театралном смислу: људи се не убијају, имања се не отимају, бракови се не руше, части се не мрљају, друштвени стубови се не љуљају. Ипак, као и у животу, све је поремећено, загонетно и тужно. На који начин, кад судара нема? Тихо, сасвим тихо, тек се неко душом својом издвоји из општости и заједнице; и, одједаред, или је смешно кад живот, као покварен сат, почиње натрашке да избија, или је језовито кад се неко једног дана нађе у оној области духа где човеку ништа више не помаже. У последњем чину *Ујка Вање,* кад је стари професор са лепом женом отпутовао, њањка и прживалшчик сели код пећи да мотају памук, пуница с брошуром заспала на дивану, ујка Вања, после револвера, уденуо поново свој бичји врат у јарам — доктор Астров седи, ћути, звиждуће, чека да му запрегну у саонице, па да иде. Диже се, захваљује за хлеб и со и за све добро, и излази. Испраћа

га Соња са свећом... Прапорци звече. Сладак тон путовања кроз пољане и слободу. Човеку се срце шири и смеши. Али у саоницама се вози, и ишчезава некуд у пространство, доктор Астров, даровити, племенити, скептични, цинични, несрећни доктор Астров, који никога не воли, који шуму љуби, који пије вотку, коме у Велики Пост умире болесник под хлороформом. Човеку се срце гуши у сузама... Доктор Астров је отишао у област где човеку ништа више не помаже, а на имању професоровом душе почињу с мртвима да опште. И опет се питамо: је ли доктор Астров већи од Г. Качалова, или је Г. Качалов већи од доктора Астрова? Човек затвара очи и предаје се сећању и размишљању. Није му јасно: тако звани реализам, и пишчев и приказивачев, почиње да трепти и да се етерише, остаје само чар тајне. Да је реч о *Карамазовима*, ствар би била лакша: тамо очигледно има и реализма и натурализма. Тамо бунтује једно часно истрадано неверовање, тамо је револуција против рођења, тамо је убијање, тамо је хула на рођеног оца и брата; тамо се има шта и приказивати и играти. А шта се има представљати, реално и натурално, у животу сестара, у слому Сонином, у сузном ткању *Вишњевог Сада*? Јасно је: Чехов се не може играти, он се може само живети. И, да Чехова није прихватио Художествени Театар, у чијој школи, пре сваке игре, стоји маштом потенцирано стање, ко зна да ли Чеховљево позориште не би остало слово и лектира ређих читалаца!

Критика наша, у главном, волела је рећи и рекла је да је Художествени Театар реалистична школа до највишег степена и до савршенства: констатација није рђава, али само онда ако се реч и ствар слажу. Некада је реализам на позорници значио сирову имитацију живота и нагомилавање детаља, лежао је дакле у стилу и у инсценацији. Доцније, кад се дошло до схватања да живот тече *испод* догађаја, реализам на позорници почео је значити суштину живота, и преместио се из стила улоге у идеју и температуру улоге. Први је случај онај кад се у *Габријелу Боркману* две сестре отимају о младића који је једној пасторак, а другој није ништа. Други је случај онај кад Соња воли доктора Астрова шест година дана без речи и без слова, па се онда маши за њим, па онда опет затури своју љубав, без уздисаја и љубоморе, нико не зна куда. Чеховска драма је реалистична у овом другом

смислу. И нека се нико не превари да смеша детаље и атмосферу, ни онда кад једно на друго јако наличе. Галантни стари поседник у *Вишњевом Саду* гута чај са свима знацима и са свом садржином ужурбаног гутања човека коме се и иде, а коме се и чај не оставља. Он гута обрвама, раменима, дугом брадом, убрзаним дисањем; он гута сплетеним језиком који већ не зна како хитрије да пресипа врело пиће у ждрело; он гута њихањем у струку, и шеретским подизањем стопала које тобож већ иду; он гута са свима усркивањима и пресркивањима, и са последњим оним гргутком у дну фаринкса који као да грди и презире халапљивост неситог човека. То је реализам. То је научена и увежбана серија карактеристичних знакова за један детаљ приказа и стила. Са суштином улоге поседникове то, наравно, нема никакве везе. Насупрот реализму гутања, у сасвим противну категорију долази реализам бала у *Вишњевом Саду*. Бал није детаљ; он је, с топлотом и обиљем својим, згуснута атмосфера из које ће грунути гром, пљуснути дажд, или искочити дуга. Бал је реалистичан и истинит по раздраганости, грацији, превирању мажења и ласкања; а то су последице брже и финије вибрације унутрашњег очекивања и умаштавања. Постоји дакле реализам и реализам. Овај потоњи је питање потенције стања; и према томе зависи од уметникове маште, а не од методе школе. Барон Г. Качалова у Горковом комаду *На Дну* сјајан је пример за разлику између реализама. Дроњци, обрамица, коса улепљена да лубања постане аристократски мала, рулирано *p*, може бити још само дрмусање главе пропалог пијанца, и онда смо готови са стилским реализмом Бароновим. Она мала кубура с једном ногом, коју уметник крије не од публике него сам од себе, генијалан је прелаз од реализма реквизита ка истинама које само унутра живе и прете, и до којих смо стигли кад констатујемо да Барон врло мало има да говори; да врло безначајно допуњује догађаје, али да је скоро непрестано на позорници. Ту је чвор и задатак реализма који није ни детаљ ни стил. Ову последњу околност, јасно је из много чега, није ни запазио ни решио сам писац М. Горки; решио ју је велики уметник Г. Качалов. Нему и празну своју улогу он не *игра* на памет, него је *живи* на памет. „Кад немам шта да кажем, а немам шта да радим, онда морам *бити* Барон.“ Колико је огромни и величајни напор маште био потребан

да се уметник, прво, утрепери у стање, па да онда, до живота и трајања, потенцира то стање симпатичног и страшљивог полуидиота, кроз кога, у девет пропасти умотана, титра непрекидно искра бившег живота! Велики уметник је као заразну болест укаламио у себе симптоме и функције Бароновог стања. То је, и ту је, реализам унутрашње верности, реализам идентичности стања, до кога се долази само творачком снагом маште. Код свију истакнутих чланова Художественог Театра благослов Божји лежи поглавито у машти. Руси су, као такви, у том погледу можда срећнији од уметника других народа. Страсно предавање себе чежњи, вери, сумњи, мисији, — то је црта целе Русије. Руској природи годи занос, хипноза, сфера изван живота. Мусоргски, лаик-свирач, просто се умаштао у науку и уметност свирке. Ани Павловој и Карсавини напон маште сажиже тело и одузима материалну тежину, и оне се буквално подижу са земље и лете. Даровитом руском глумцу, рекли бисмо, теже је оно што је у ствари лакше: уношење песникове идеје у своју замисао. Уношење образа улоге у душу и у крв, то што је теже, њему је лакше. Мека машта, из меке природе руске, улива се у нову форму лако, и у нов живот радо. Неотпорност руска према оном што почне да баје, лаже и чара, даје умаштавању уметника слепило улажења у ново стање, и инерцију остајања у њему: даје му чак врсту органског приспособљавања за то стање.

Художествени Театар учи своје уметнике да то знају, да то воле, да томе служе. Ево примера на једном од највећих. Обичај је у целом свету да у *Јулију Цезару* најјачи талент игра Антонија. Г. Качалов игра Цезара. И мртав лежи кад се у знаменитом монологу Антонијевом уметност пење на врхунац. Зашто? Зато што је Цезар, и мртви Цезар, онај који атмосферу трагедије пуни и насићава. Зато Цезара мора играти снага чија машта још и преко гроба живи. Г. Качалов, незаборавни Г. Качалов, рецитовао нам је монолог Антонијев над мртвим Цезарем; утисак је поражавао: Г. Качалов је стојао и био Антоније, а сам себи крај ногу је лежао Качалов-Цезар, сила фантазије која је у малом одломку држала и кретала цело величанство форумске катастрофе.

Удаљили смо се од Чехова, али само привидно. Из царства највише маште је и оно танко, непрестано душама подхрањивано душевно расположење које од *Вишњевог Сада*

чини савршену поему. Из царства највише маште је и доктор Астров, који љуби шуму, и који, кад ритам у *Ујка Вањи* почиње да умире, као Бог над потопом, одржава и преноси последњи трепет оног живота који њему више не помаже.

Да је, неком срећом, А. П. Чехов још жив, па да, неким случајем, узме на руку огртач Г. Качалова, доживели бисмо највишу драж лепоте: кад се не зна ко је од кога већи!

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ.

АГРАРНА РЕФОРМА.

ПИТАЊЕ О НАКНАДАМА. (Крај.)

Може бити само питање о томе: хоће ли се признати пуно право својине дотичним господарима бар на оне делове који су њима или њиховим претцима уступљени као нека врста накнаде за укинута некадашња спахијска права? Али одговор на то питање зависи од одговора на друго питање: јесу ли они имали неоспорно право на ону накнаду, која им је дата најпре (1851 године) у готовом, а затим (1858) уступањем *хаса-земље* у власништво?

Кад се узме у обзир да су они одузимањем ранијих спахијских права истовремено ослобођени и свију оних дужности које су биле нераздвојно скопчане за та права, то, по свима дотадашњим турским законима, они нису могли имати апсолутно никаква права ма на какве накнаде чак да су они те своје дужности прописно испуњавали до последњега тренутка. У толико мање су, међутим, могли полагати право на те накнаде кад се из многобројних историјских чињеница зна да их је већина била потпуно пренебрегла прописане спахијске дужности и тиме управо и довела Порту до одлуке да, у општем интересу, приступи укидању спахијства, тј. укидању оне вековне установе на којој је, заједно са јаничарством, почивала некадашња војна и политичка моћ Турске. Што су им, и поред тога, ипак дате накнаде, учињено је искључиво стога да се они колико-толико умире, пошто оцепљенима читавих области и многим спољним и унутрашњим ратовима и борбама ослабљена и разривена Турска није била у стању постићи то умирење ни на који други начин.

Према томе, призна ли наша држава као обавезне све те уступке које је Турска учинила у времену своје разривености и слабости, признаће у исти мах и то да и њу у том поступању води оно исто што је водило Порту.

Стога се мора потпуно усвојити гледиште босанско-херцеговачких тежака-кметова да досадашњи господари њихових селишта „не могу тражити никакве одштете.“ Чак се мора чудити њиховој великодушности, што им признају право на одштету за оне беглуке који су постојали за турског времена (тј. пре 1878 године). Једини чифлук-сахибије чије би се право на накнаду могло правдати, били би они варошки становници који су се сами лично (или њихови претци) доселили са села ради предузимања каквих других привредних послова по варошима, а своје чифлуке дали другима „у аманет“, односно под закуп, да их обрађују и за њих сносе прописане дажбине. Али већ самим тим, ти чифлук-сахибије не могу по правилу имати више чифлука него само један, или, ако је који од њих подељен и дат неколицини на обрађивање, њихова укупна површина не може бити већа од максималне површине коју су турски закони предвиђали за сељачке чифлуке: 70—150 дунума, или округло 6—13 хектара.

Истакнуто одрицање права на накнаду мора у пуној мери вредети и за чифчијска селишта у новим крајевима Србије и Црне Горе. Начини, на које су се тамошњи господари наметнули незаштићеном и потиштеном сеоском живљу за чифлук-сахибије, ако нису били више а оно нису ни у колико мање безобзирни и самовољни него у Босни и Херцеговини.

Што се тиче привидне противречности која би, постојала између нашег схватања питања о накнадама и поступка у ослобођењу сељака у Србији после Устанка као и оног у окрузима ослобођеним 1878 године, не треба изгубити из вида ове околности. Прво, у Србији за време Устанка, тј. у Београдском Пашалуку, нису стварно ни постојали онакви чивчијски односи какви су се били почели све више развијати у осталим деловима Турске. Онда су сељаци у Србији, у колико нису били на т. зв. *мукадама*[1], имали над собом само

[1] *Мукада* је била царска земља, која још није била дата спахији на уживање, већ која је издавана под закуп у корист државне касе ради прибирања прихода које су иначе прибирале спахије.

спахије у првобитним њиховим функцијама, а не и чифлук-сахибије. Ако су понеки, користећи се безвлашћем и служећи се насиљем, били успели овде-онде да се натуре сељацима за господаре, нити им је Порта то признавала, нити су они за раскидање тога односа добили ма какве накнаде.[1] Накнаду, пак, коју је Србија, као још вазална Турској, била *принуђена* платити по хатишерифима од 1830 и 1833, платила је непосредно Порти. По последњем хатишерифу, утврђеним годишњим данком који је Србија имала плаћати Порти, обухваћени су и „приходи од зијамета, тимара и мукада, којих прављеније има прећи у руке Срба.“ Једино за турска имања *мулкове*, који су били скоро искључиво по варошима или њиховим околинама, предвиђено је било, да ће „Срби морати исплатити сходну цену земаља и притјажанија Турцима, пре него ови изиђу“ ради сеобе. Као што се дакле види, аграрно питање у ондашњој Србији почивало је и решено на основи која иде само на штету садашњих потраживања господара земље, а никако у њихову корист.

При решењу аграрног питања у окрузима ослобођеним 1878, плаћена је, истина, накнада Турцима по нарочитом *Закону о Уређењу Аграрних Односаја у новоослобођеним пределима* (од 3 фебруара 1880). Али то није учињено зато што се онда увиђало и признавало право чифлук-сахибија на ту накнаду, већ стога што је, на настојање Сила пријатељских Турској, Србија била изречно *обавезана* да то учини Берлинским Уговором (чл. 39). Исте такве обавезе натурио је Берлински Уговор и ослобођеној Бугарској (чл. 12) и проширеној Црној Гори (чл. 30). Сада, међутим, наша уједињена држава нема у том погледу никаквих међународних обавеза, те стога аграрно питање има и може решити онако како то захтевају општи интереси.

Стога се онакво решење питања о накнади господарима кметских и чифчијских селишта, какво је начелно донето у *Претходним Одредбама* и какво је спроведено и кроз све остале уредбе и наредбе, не може оправдати а још мање усвојити. Једино се може остати при одредби другог става чл. 5, по коме се као нека врста накнаде има дати земље.

[1] Види о томе, између осталога, Вуков *Српски Рјечник* (реч: *чифлук*), и Д-ра Мих. Гавриловића, *Милош Обреновић* књ. II, стр. 344 и даље, и књ. III; стр. 418 и даље.

од експроприсаних великих поседа или од државног земљишта, „оним досадашњим власницима земљишта, које би услед раскидања кметовског односа хтели ... добити одговарајућу вредност у земљишту и то у толикој мери, у колико је могу сами обрађивати.“ Па и то не треба сматрати накнадом у пуном смислу те речи, већ само давањем извесног првенства у признатом праву свакога грађанина-земљорадника, да добије потребне му земље за сопствено обрађивање. Иначе за све оне који не би хтели или не би могли бавити се пољопривредом, ни о таквој накнади не може бити речи.

Обзири хуманости, међутим, захтевају да се сви они од досадашњих господара земље који не би били способони ни за какав рад или који не би имали довољно других средстава за живот, на неки начин збрину и оспособе за рад и живот. То би се могло постићи давањем доживотног издржавања старијима и особитом бригом о васпитању и оспособљењу омладине за будући самосталан и успешан развитак. Женској омладини нарочито требало би предвидети и потребну помоћ за ваљано удомљење. Све то имали би, за сваки случај посебице, тачно утврдити непристрасни људи. Колико би ова доброчинства изискивала новчаних средстава, немогућно је утврдити без подробнијих података. Али такав начин решења тога питања имао би ту добру страну што би изискивао из године у годину све мањих новчаних средстава. Стога ће и они који буду имали да дају тих средстава, осећати то давање све слабије. Нико, међутим, није дужнији да даје потребних средстава за то него они који раскидањем кметских и чифчијских односа стичу пуну личну, друштвену, имовну и привредну слободу и самосталност. Од државе се може с правом тражити само да посредује у томе, али никако да и она прима на себе макар какве терете и да их, тим самим, преноси после у ма којем облику и на оне којих се ово питање не тиче непосредно.

Иста ова начела имају важити и подесним мерама накнадно бити примењена и на све случајеве раскинутих кметских односа на основу ранијег добровољног откупа. Ако се ма из којих разлога не би могла обуставити исплата свију оних зајмова закључених ради тога откупа, најправилније би било ту исплату пренети на све кметове и вршити је из оног општег фонда у који ће се уносити сав кметски

прирез за измиривање издатака по напред предложеном решењу питања о накнади.

На исти начин има се решити и питање о накнади власницима колоната, пошто и њихово право на колонате у суштини није веће од права ага и бегова на кметска и чифчијска селишта. То вреди нарочито за Далмацију, у којој су Турци за време своје владавине завели исте аграрне односе као и у осталим освојеним крајевима. Кад је доцније Млетачка Република одузела Далмацију од Турске, променила је само дотадашње спахије и наметнула сељацима за господаре своје људе. Али, што је при том најважније, над свом освојеном земљом у Далмацији Млетачка Република је задржала врховно право својине за државу, као што је то дотле сматрала и Турска.

Ово начело о државној својини земље у Далмацији истакнуто је и доследно спроведено особито у — за Далматинце — чувеном аграрном закону генералног гувернера Франческа Гримани-а, од 1 јула 1755. По томе закону, сва земља уступљена појединим породицама или лицима за учињене услуге или из просте милости, коју су они после давали под закуп колонима, подложна је плаћању данка, али дотични поседници нису имали никаквог права слободног располагања са добивеном земљом, јер је нису могли ни продати, ни заложити, нити ма коме бесплатно уступити. Шта више, кад би мушко потомство изумрло, или кад се та земља не би две године обрађивала, враћана је поново држави и уступана другоме. Овакви односи трајали су све до 1807 године, када је, за време француске владавине у Далмацији (1806 -1813), Наполеон укинуо Гриманиев закон и десетак и огласио све дотадашње уживаоце неограниченим сопственицима уступљених им земљишта, с једином обавезом плаћања новозаведеног пореза на земљиште. Тако створени нови власнички односи на колонатским земљама одржали су се у главном све до слома Аустрије, пошто она, кад је заузела Далмацију, није ни за пун један век стигла да их измени. Ни у колико већа и неоспорнија права на колонатске земље немају ни поседници у оном делу Далмације који је некад био у оквиру Дубровачке Републике. Кад год је Дубровник успевао да присаједини који нови крај, одмах је сву земљу раздавао својим племићима, који су опет поједине мање делове задржавали за соп-

свено обрађивање (зване *царина*, која одговара беглуку у Турској), а остале веће делове давали сељачким породицама под наследни закуп, на „половицу“. Отуда и потичу све до најновијег доба колони под именом „половници“.

Остаје још питање о накнади великим поседницима за одузете им делове пољских имања. Начелне разлике по том питању не може бити, где год се буде имало посла са великим поседима за које се у сваком поједином случају буде доказало прописаним исправама да су стечени законитом куповином. Неоспорно је да сопственици таквих поседа имају права на накнаду, те је стога треба и да добију. Спора може донекле бити само за оне поседе који су некад даривани за услуге учињене Хабсбурговцима, па су доцније прешли у треће руке.

Али, колико не може бити начелне разлике о самом праву на накнаду великим поседницима, толико се могу појавити размимоилажења у погледу одређивања висине те накнаде. Може се, на пример, заступати гледиште да та накнада буде пуна, неокрњена и утврђена према куповној, приносној, прератној или садашњој вредности како саме земље тако и свега уложеног мртвог и живог капитала. Друго гледиште, пак, могло би бити сасвим противно томе, тражећи нарочито да та накнада опада са рашћењем величине поседа, и то да важи, ако не и за уложени мртви и живи капитал, а оно бар за саму земљу. А као треће главно гледиште могло би се истаћи да се утврди известан максимум накнаде преко којег се не може прећи па макар колику вредност представљали одузети делови великог поседа. Кад се узму у обзир сви разлози који по овом предмету могу доћи у питање, најправичније решење могло би се постићи на овај начин:

(1) Због тога што по савременом схватању све земљиште носи на себи обележје опште-државне или друштвене својине, те се битно разликује од оног дела својине који постоји на земљишту у облику мртвог и живог инвентара, — мора се и питање о накнади поделити на двоје, тј. на питање о накнади за одузимање инвентара, и на питање о накади за одузимање земљишта.

(2) Накнада за одузети мртви и живи инвентар ... ма бити неокрњена, јер је тај инвентар неоспорно плод радљивости и увиђавности дотичних великих поседника. За основицу утврђивања те накнаде послужиће куповна или произ-

водна вредност појединих инвентарских предмета по одбитку, где је то случај, искоришћености њихове до дана одузимања и процене.

(3) Накнада за одузето земљиште има се одредити према његовој куповној вредности, без обзира кад је та куповина извршена. Ако је у међувремену вредност земљишта порасла, није заслуга сопственикова, већ је то последица свију оних привредних и друштвених чинилаца који стоје ван домашаја воље и утицаја појединаца. У колико је пак пораст вредности дошао услед изведених мелиорација, награда за то показаће се у накнади уложеног капитала, о којој је напред било речи.

(4) Где се не би могла утврдити законским исправама тачна куповна вредност, или где би било разлога да се у њу посумња, има се приступити процени, и то на тај начин што ће се јединица површине ценити у толико мање у колико је дотични посед већи.

Ипак, ако се накнада великим поседницима буде извршила на овој основици, лако је увидети да новостворени мали поседници неће бити оптерећени у подједнакој мери за добивено земљиште. Јасно је, међутим, да то не би било правично. Стога се мора наћи могућност да се та разлика потпуно изравна. То ће се постићи ако се плаћање (односно отплаћивање) оних којима се даје земља, буде утврђивало према каквоћи и правној привредној вредности уступљеног им земљишта, независно од величине накнаде која ће се одмерити дотичним великим поседницима. То исто вреди и за случајеве кад се појединцима буде уступало земље државне или оне која је одузета од досадашњих поседника без накнаде, а не постоје нарочити разлози да им се то уступање врши бесплатно.

Да би се овај посао могао извести у пракси како ваља, мора се створити један општи фонд, у који би с једне стране улазиле све одређене отплате за уступљена земљишта појединим пољопривредницима, а с друге стране исплаћивале се све утврђене накнаде великим поседницима. Такав исти општи фонд имао би се створити и ради предложеног издржавања и збрињавања чељади господара кметских, чифчијских и колонатских селишта, у који би улазили одређени прирези ослобођених кметова, чифчија и колона, а излазиле исплате за то издржавање и збрињавање.

ДР. МИЛАН З. ВЛАЈИНАЦ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ТЕНТАЖИЛОВА СМРТ, ОД МОРИСА МАТЕРЛИНКА. — *СКАПЕНОВЕ ПОДВАЛЕ,* ОД МОЛИЕРА.

... На једном пустом острву, у дну једне мрачне долине, усред злокобне тишине коју нарушава само лет птица и зрели плодови кад падају са дрвета, један полусрушен замак. Где смо ми, и у ком веку? Ми то не знамо, будући да Матерлинк нема обичај да поставља своје личности и њихове радње у простору и времену. У том сумрачном декору легенде и сна, крећу се тајанствена бића, једва оцртане силуете, врло далеке фигурине, неодређене сенке које шапћу сибилске речи под бледим зрацима звезда... У једној кули древнога замка, сама, стара, свирепа и суревњива, живи Краљица. Она жели да влада као једина господарица; нико од оних који су је видели није се више вратио; она притискује душе „као камен гробницу". По њеној заповести, доведен је натраг на острво из далека мали Тентажил, последњи изданак краљевске лозе. Нико се није надао његову доласку, и његове две сестре, Игрена и Беланжера, кад су изашле ујутру да виде „да ли се сунце дигло над брдима", застале су га на кућном прагу. Он је блед, уморан и узнемирен, и плаче у тишини без разлога, или „спава озбиљно, с руком на челу, као какав мали тужни краљ". Залутале у дуге празне ходнике, сестре су начуле кроз полуодшкринута врата да опака Краљица жели да види Тентажила и да ће се њене служавке попети у поноћ да га узму. Али оне су ту да га бране, са старим штитоношом Адловалом; оне ће га стегнути у своја наручја, стари слуга ће се поставити на праг, с исуканим мачем у својим немоћним рукама, и кад невидљиве авети буду дошле по свој плен, оне ће тренутно устукнути пред тим бдењем и пред молитвама.

Сестре онда међу свога малога брата између себе, везују га својим дугим златним косама, да им не би могао бити отет за време њихова сна, и, запречивши врата, оне спокојно заспе, држећи да су заштићене од зле коби. Али смо ми, авај! немоћни да зауставимо ход наше судбине. Опасност се ближи и расте, и нико је не може спречити. Јер, као што се каже у једној другој Матерлинковој драми, људи „верују да се ништа неће десити пошто су они затворили врата, а не знају... да се свет не завршава на вратима кућа". Служавке

Краљичине вратиће се кад им се нико не нада, пресећи ће ножницама косе двеју сестара и одиће малога Тентажила, који непрестано спава, стежући грчевито у својим ручицама одсечене витице. Кад се сестре пробуде, оне чују, у даљини, очајне пригушене крике малишанове. Беланжера остаје онесвешћена, док Игрена, расплетених власи, унезверена, се жишком у руци, јури за отмичаркама кроз бескрајне мрачне ходнике. С времена на време, у својој бесомучној трци, она наилази на праменове плаве косе, који јој служе као путоказ. Најзад, она се, изнемогла, заустављ пред једним огромним гвозденим вратима која јој прече пут; између њених крила, она опет види увојке косе; дете је с друге стране. „Сестро Игрена, отвори брзо!... *Она* је ту!... *Она* није могла да ме задржи... Ја сам је ударио... Ја сам трчао... Брзо! брзо! *Она* долази.“ Игрена узалуд крвави нокте, забадајући их о оковано гвожђе, и разбија ударцима свој жижак, који се гаси: врата не попуштају. „*Она*... *она* ме хвата за гушу... Ох! ох! сестро Игрена, ходи овамо... запомаже несрећни Тентажил. — Отимај се, брани се, рашчупај је!“ Кроз тешко гвожђе, брат и сестра шаљу једно другом последње полупце. А затим ће се зачути пад једног малог тела, и Игрена, јецајући, сруши се низ степенице, у помрчини...

Жил Леметр назвао је Матерлинка „престрашеним и суптилним песником несвесног“. Доиста, као што видите донекле већ по анализи ове једне драме, оно што њега нарочито занима — ми говоримо овде, разуме се, само о Матерлинку из прве периоде његова стварања; доцније, овај магловити мистичар спустио се на земљу, и постао моралистом — то је тамни, вегетативни део нашег бића, „микроскопске боре на језеру наше душе“; он ослушкује нејасне ритмове који долазе са дубина нашега подсвесног *ја*, док ће га све што је јасно, што се разуме и што се зна, цео видљиви живот, једном речју, одбијати. „Оно што ми знамо није занимљиво“, каже он на једном месту у *Ризници Ниних*. Свет, пун неразрешљивих проблема, изгледа за њ једна чаролијска атмосфера настањена невидљивим, тајанственим и претећим формама. Али, од свих неразумљивих и фаталних великих сила у чијој сенци ми живимо и које узнемирују само дно наших душа, најглавнија је смрт. „У нашем животу и у нашем свету, има само један догађај од важности, то је наша смрт“, пише он у *Мудрости и Судбини*. Зато ће, у свима његовим првим делима, стални и непрекидно активни главни јунак бити смрт: Малена у *Кнегињици Малени*, Урсула у *Седам Кнегињица*, Мелисанда у *Пелеасу и Мелисанди*, Селизета у *Аглавену и Селизети*, друге личности у *Домаћем Огњишту* и *Незваној Гошћи*, све су то мале, препаражене жртве смрти. У *Тентажиловој Смрти*, тако исто, Краљица — као што сте погодили — такође оличава смрт, и мали Тентажил, немилосрдно

потчињен њеним слепим силама, једва се покушава борити противу фаталности која га води. Борити се, нашто, у осталом? Пред непробојним црним вратима иза којих се решава страшна загонетка, ломе се узалуд све наше енергије, и остају јалове све наше сузе, сва наша хуљења, сва наша махнита жеља да проникнемо непознато... Материнкове идеје о трошности нашега бића, о коби која га притискује, о недокучљивој тајни смрти, немају ничег дубоко оригиналног; али је ипак заслуга ових његових малих драма, пуних тајне слутње и страшнога немира, што нам дају тренутну визију озбиљности живота и ускрсавају пред нама на позорници, као античке трагедије, велику утвару људске Судбине.

Али су драме Мориса Материнка толико исто занимљиве својом естетиком, колико својом филозофијом. Ако ће он, што се тиче садржине својих комада, сасвим пренебрегнути оно на што су драматичари свих времена и свих земаља обраћали највећу пажњу: страсти и карактере, опсервацију и радњу, остављајући своје личности што је могуће више у стању апстракција, и сматрати да је истинито само оно што је несвесно, он ће, што се тиче форме, држати да је лепо само оно што је неизражено. Све што је јасно и прецизно, постаје за њега тврдо, опоро, одсечно, ружно; несвесно се може изразити само једним језиком неодређеним, недовршеним, скоро муцајућим, нечим што би наличило, тако рећи, на једну мелодију без речи. „Чим ми имамо доиста да кажемо нешто — читамо на једном месту *Ризнице Ништих* — ми смо приморани да ћутимо“; прави песници су „они чија се дела приближују ћутању“. Јер, као што објашњава сам Материнк својим лепим сликовитим језиком, на једној другој страници истог дела: „Чим ми изражавамо нешто, ми га чудно умањујемо. Нама се чини да смо заронили до дна провалија, а кад смо опет избили на површину, капља воде која се блиста на врху наших бледих прстију не наличи више на море из кога је изашла. Нама се чини да смо открили пећину са чудесним благом, а кад се вратимо на светлост, ми смо донели само ђинђуве и сломљену срчу, док благо стално сија у помрчини.“ Зато ће Материнк, у *Тешпажиловој Смрти* и другде, ако не сасвим укинути говор, оно га свести на његов најпростији израз; његове личности ће говорити готово склопљених уста, мислити готово без идеје, осећати готово не знајући шта осећају, саобраћати с нама једном врстом „благе, лагане, неосетљиве сугестије“, једним наивним језиком који ће често наличити на дечје цвркутање. Што ће спасти тај језик од детињарије и од галиматијаса у који се он понекад претвара, то су оригиналне и деликатне слике, то је поезија једне суптилне и дубоке чари коју Материнк песник разасипа свуда над својим делом.

Може се мислити на какве се тешкоће наилази да се

ове личности, тако упрошћене, примитивне и детињасте, и тако неодређених форми, материалишу на позорници. Сам песник их је, осећајући колико њихово оживљавање преко приказивача од крви и меса мора имати грубога, намењо „позоришту лутака“. Нови редитељ Народног Позоришта, Г. Ракитин, савладао је, међутим, многе од тих тешкоћа са сигурним и танаким артистичким укусом. Он је успео, колико је год то било могуће на нашој сцени, да дâ облик ирealном. Он је то постигао упрошћеним декорима мрачног и сивог тоналитета, занимљивим играма светлости и сенке, потмулом и невидљивом музичком пратњом, и нарочито, спором и ритмичном псалмодијом дикције. — Гђа Марија Вера, као Игрена, наизменце дивља, разнежена и болна, има снажан драмски акцент и лепе скулптуралне позе. Млада почетница Гђица Бобић је, у Тентажилу, као један „хармоничан и тужан дах“.

Истог вечера кад и чудна и узнемирљива Материинкова *Тентажилова Смрт*, једним контрастом који је за дискусију, даване су и веселе Молиерове *Скапенове Подвале*. Тај комад нема ништа од оних великих Молиерових комедија у којима су оцртане игре страсти и карактера и које нам, пошто би нас засмејале, дају повода да размишљамо о најозбиљнијим проблемима; он припада, нимало високом и нимало фином, роду буфонерије. Али на крају крајева — као што је говорио сам Молиер — зар је то мала ствар, изазивати смех честитих људи? У тој скромној забављачкој врсти, *Скапенове Подвале* заузимају одлично место и представљају једну врло занимљиву синтезу класичне комедије нарави, италијанске комедије интриге, и галскога духа. До душе, интрига — која је израђена по Теренцијевом *Формиону* — вођена је без много устручавања, и завршна сцена „препознавања“ је вратоломне брзине („По тој гривни ја познајем своју кћер. — О Боже! колико чудних доживљаја!“); сасвим у роду латинске комедије, типови су скроз конвенционални; али се, из сред те наивне интриге и те гомиле безначајних личности, издваја велика и жива фигура Скапена, који је сушти дух, и верв, и инвенција, и који пролази кроз комедију као један огроман грохот смеха.

Редитељ Г. Ракитин зачинио је Молиеров текст с неколико ингениозних радњи; такве слободе су потпуно допуштене у једној лакрдији рода *commedia dell' arte*, у којој је од увек било остављено много иницијативе домишљанству извођача. Наши глумци (ГГ. Добриновић, И. Станојевић, Златковић, Јовановић, Драгутиновић, Стојановић, Гђа Златковић) играли су комад с доста живости, фантазије и веселог расположења.

СВЕТИСЛАВ ПЕТРОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

МОРАТОРИУМ. — БЕОГРАДСКА БЕРЗА У 1920.

Навршила се година дана како је, у виду уредбе, донесен привремени Закон о Ликвидацији Мораторног Стања. Циљ је ове уредбе био да се једном и код нас кредитни и други приватно-правни односи доведу у стање као пре рата. Јер, од свих држава које су учествовале у светском рату, једино у Србији и Црној Гори још траје мораторијум. Можда је било разлога да се код нас мораторијум продужи више него у другим земљама, јер је Србија највише страдала у рату, њен је привредни живот био потпуно умртвљен, губитци у људима су огромни; па ипак овим продужавањем иде се често на штету економских односа, и у великој мери спречава обнова земље. Примера ради да наведемо тешкоће које су створене због преноса непокретности и немогућности стављања терета на непокретно имање. Тиме је хипотекарни кредит — тако потребан за грађевинску делатност — потпуно онемогућен.

Ликвидација мораторног стања, онако како је предложена, има доста својих мана. У накнаду за то што је држава наметнула обавезу осигуравајућим друштвима да исплате осигурања свима који су у рату погинули и умрли, — дошла је одредба (чл. 7 и 8) по којој се свима осигураницима који су остали у животу, намеће обавеза да плате ратну премију за годину дана, а обичне премије за све време рата. Ко се не покори овоме, друштво има право да тражи наплату судским путем. На тај начин знатно су оштећени они осигураници који су учествовали у рату и остали у животу, а били су кратко време пре рата осигурани. Зашто овде није остављено право опције? — Још горих случајева има при регулисању меничних обавеза. Ни ту није извршено никакво диференцирање, у погледу дужника. Заштиту мораторијума уживају и они који су били мобилисани, као и они који су за све време рата радили и текли. Има, затим, доста случајева где је пријамник менице био форме ради, а главни дужник је издавалац или подносилац менице који по овом Закону потпуно испадају из обавезе.

За две године од ослобођења многи су дужници поправили своје привредно стање, али они и на даље уживају заштиту мораторијума, итд. Диференцирање је потребно извршити, као што је извршено код закупа станова. Код меница где је главни дужник погинуо или умро у рату или у избеглиштву, а нема имања из кога би се могла наплата извршити, треба штету да сноси држава, јер је то чист случај ратне штете. Све остало требало би оставити слободном кредитном саобраћају, као што је било пре рата. Генерални мораторијум, као што је код нас, нема уопште никаквог смисла. И кад се

већ почело са извесним установама (Управа Фондова и Народна Банка) да чине изузетци и да им се признају чак и интереси за време рата, онда не треба оставити ни остале новчане заводе да годинама и узалуд чекају на установу Ликвидационе Банке.

У садашњем привременом Закону (чл. 45) стоји: „У случају финансијске немогућности за стварање Ликвидационе Банке из државних средстава, овлашћује се Министарски Савет да све послове предвиђене за ову Банку може пренети са свима дужностима и правима на ма коју приватну Банку, уз гаранцију да ће таквој банци или установи неплаћене тражбине накнадити држава из својих средстава.“ Финансијски, држава стоји горе него пре годину дана кад је закон донесен. Циљ је, међутим, ове одредбе у закону био да се кредитним установама ставе новчана средства на расположење да би одмах отпочеле рад и обновиле кредитну делатност, тако потребну за целокупни привредни живот.

Пошто држави није могућно да створи Ликвидациону Банку, представници београдских банака поднели су један меморандум Народној Банци, у коме предлажу да наша новчанична банка узме на себе улогу Ликвидационе Банке. Према подацима Министарства Трговине и Индустрије, у Србији је било 178 новчаних завода, који су имали у портфељима менице за 120 милиона динара. Добар део ових завода и данас је дужник Народне Банке и скоро половина есконтованих меница пре рата налази се и данас код Народне Банке. Према томе и њен је интерес да се што пре приступи ликвидацији. Као централна кредитна установа која стоји у пословној вези с већином света који се служи кредитом, Народна Банка имаће највећи морални ауторитет да приволе дужнике на плаћање. Њен извештај о евентуалној немогућности наплате може се признати као најсавеснији и најтачнији и онда ће држава само тај остатак, који се не може наплатити, имати да накнади из својих средстава. Ако Народна Банка пристане да се прими овог посла, онда нема сумње да ће и Влада прихватити овај предлог, по коме се ликвидација мораторног стања може извести без великих финансијских жртава од стране државе.

Редовној скупштини Београдске Берзе, која је била 24 априла о. г., поднесен је марљиво израђен извештај о раду наше Берзе у прошлој години. Из тога се извештаја види да је прошле године прављено у валутама послова за 311 милиона динара. Најживљи посао је са немачким маркама (трећина ове суме), па за тим долазе долари и румунски леји. Трансакције у девизама износиле су 322 милиона динара. Од тога више од једне трећине долази на чек Париз. После тога долази Милано са 64 милиона, и Лондон са 57 милиона

динара. Девиза на Беч продато је за 250 милиона круна. Посао са државним папирима и акцијама новчаних завода и индустријских предузећа није био ни из далека тако жив, али је био далеко већи него 1919. Уопште, наша берза још није постала главно тржиште ефеката, нити се на њој концентришу понуда и тражња. Већина операција свршава се ван берзе.

На крају извештаја има једна графичка таблица о кретању курсева. Највећи су курсеви били средином марта (Париз 423, Њу-Јорк 57,50, Лондон 218,50), а најнижи у месецу јуну. Тада је чек Лондон износио 60 динара, Милано испод 100 динара, а Париз се кретао око 125.

НИКОЛА СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — МАЂАРИ И МОНАРХИЈА.

Будимпешта, 8 априла 1921.[1] У данашњој Мађарској сав рад, све тежње и сва настојања управљени су само на једно: на васпостављање граница прератне Мађарске. Томе циљу има да служи све; на остварењу тога циља ради се дан и ноћ, и свима средствима. Сва друга питања, већином социално-економска, бацају се на страну или се на њима ради само колико она служе главном циљу. Једно од таквих питања, јесте питање облика државе, или боље речено питање ко ће бити владар Мађарске, јер питање облика државе већ је решено: Мађарска је данас *de facto* краљевина, само што нема краља него намесника, гувернера.

О том питању се у јавности мађарској мало говори, али се око њега води знатна борба између разних струја у земљи; али ипак питање владара и његове личности, његовог доласка у Пешту итд., служи само главном циљу: васпостављању граница прератне Мађарске.

Мађарски народ данас је већином монархистички расположен; то потпуно одговара психи његовој. Мађарски народ, с једне стране, воли сјај, господство, и витештво — а с друге, научен је да га увек неко води. Од године 1301, кад је изумрла народна династија Арпада, мађарским народом владају странци — највише Хабсбурзи. Те стране династије имале су увек око себе своје људе, а Мађаре су држали подаље од вођења јавних послова. Мађари су се сада, кад сами воде

[1] Писмо које саопштавамо приказује прилике у данашњој Угарској, која је и монархистичка и хабсбуршка. И ако се не пожури са другим каквим комбинацијама, нови покушај за обнову Хабсбурга може успети. Први је био преран. — *Уредништво.*

своје послове, нашли у незгоди. Немају људи вичних и вештих послу вођења државе. Данас се чује често у мађарском друштву: „Немамо људи да управљају овом државом. Добри су и поштени, али немају вештине и веза, ни ауторитета.“

Међу монархистама у главном су две струје: једна је за повраћај старе династије, друга против. Већина је за Хабсбурге: једни стога што их сматрају својом законитом династијом која није престала владати *de iure* у Мађарској, други, опет, стога што држе да ће се положај Мађарске поправити повратком Хабсбурга на престо. „У спољној политици заступаће нас једна стара, у свету позната династија, династија са јаким везама, врло католичка, а она ће те везе употребити само у корист Мађарске. Самим тим што ће се Хабсбурзи вратити на наш престо опет ће јој се ојачати углед и у оним земљама круне Св. Стевана које су данас отргнуте од Мађарске. Она ће бити нада свима незадовољницима у суседним државама (Хрватска, Ердељ), јер она је вековима владала тим крајевима и тамо стекла своје пријатеље и привржснике. Она ће их привлачити себи; привлачећи их себи, радиће у корист Мађарске, у корист васпостављања хиљадугодишње Мађарске,“ говорио је један угледан мађарски политичар. Већина монархиста су за стару династију, али су подељени у питању којег Хабсбурга да узму за краља. Међу њима има три струје:

(1) Прва, најјача је за бившег краља Карла; то су тако звани легитимисти. Они су најјачи зато што ту струју представља већина аристократије, висок католички клир, и данашња мађарска влада, која ту струју отворено помаже. Аристократија је у сталној вези са краљем у Швајцарској. Вешпремски бискуп је пре кратког времена, са пасошем мађарске владе, ишао у Швајцарску и крстио најмлађе краљево дете. То је стари обичај мађарских краљева да им тај бискуп крсти децу. Мађарска влада је то знала и она је, сматрајући Карла за краља Мађарске, то и допустила. Ову струју из иностранства мање помажу. Њу можда помажу поједине породице у Француској, али Француска не.

(2) Кандидат друге струје је надвојвода Јосиф, који се родио у Мађарској, кога његове присталице представљају као човека који је најближи мађарском народу и који ће најбоље штитити мађарске интересе. Ипак, Јосиф је пре свега Хабсбург, и то од главе до пете, па тек онда Мађар. Ако би дошло до слободног плебисцита, он би имао највише изгледа да буде изабран. За њиме стоји у последње време странка малих газда (земљорадници), и ако она то пориче. Протестанска црква, исто тако, претпоставља Јосифа Карлу. Из иностранства ту струју највише подупире Француска. Истина не званично, али чланови француске војне мисије стално убеђују, говоре да је Јосиф још најпогоднији Хабсбург, да је најмање противник околних држава, да је пацифист, итд.

(3) Трећи кандидат хабсбурговаца је надвојвода Албрехт, син Фридрихов, најбогатији Хабсбург, који има добра у Барањи. Он је кандидат војничке странке, носилац идеје реванше, освете. Он је уједно кандидат Немачке, која га подупире морално и материално: немачко посланство у Пешти има неку улогу у пропаганди за њега. „Пронајев батаљон“ и сличне војне организације јесу средства којима ће та струја оперисати. Она неће презати ни од терора, ако дође до избора краља.

Све те три струје раде за Хабсбурге, и ако свака за другог. Двогодишњом јаком пропагандом за Хабсбурге постигло се то да се у читавој Мађарској данас говори само о њима као будућим владарима. То је већ успех, јер пре две године ретко је кога било ко је о њима говорио.

Има Мађара монархиста који нису за Хабсбурге. Носиоци те монархистичке анти-хабсбуршке идеје јесу посланици из странке малих газда. Њихов број опада и одлучност у том питању слаби — тако да се може рећи, и ако они овде важе као главни анти-хабсбурзи, да се они не рачунају. Они су у мањини, у политици новајлије. „Хабсбурзи су нас, веле ти монархисти, вековима мучили, нису допустили да се развијемо, штитили су немађарске народности, на наш рачун гурнули нас лудо у рат и још луђе га изгубили, Мађарску свели на половину. Њих више нећемо за владаре.“ Они то говоре, али немају кандидата за престо, и ако се то питање расправља већ преко две године. У својој политичкој неодређености и незнању, они иду тако далеко да кандидата траже чак од странаца. Рад ових анти-хабсбурговаца је чисто негативан. Они немају кога да супротставе Хабсбурзима, а јесу за монархију. Разуме се да им та неодређеност наноси штете, не само код масе него и код монархистичке интелигенције, која све више прелази у табор присталица хабсбурговаца. Спомиње се кандидатура каквог енглеског принца, или сина белгијског краља; те кандидатуре не треба узимати озбиљно. Данас оне немају изгледа за успех. Исто тако нема изгледа кандидатура каквог мађарског аристократа, јер би у том случају било одвише кандидата, пошто сваки мађарски гроф стоји на становишту да су сви они подједнако позвати да приме круну Св. Стевана, и настало би оно чега се они боје — грађански рат. Кандидатура Хортија, данашњег гувернера Мађарске, има то преимућство што Хорти данас *de facto* врши краљевску власт. Он не би морао да се за њу бори, да је отима; довољно је да је сачува. Али и та кандидатура имала би против себе цвет аристократије, и Мађарска би дошла до грађанског рата. Треба напоменути да је Хорти бивши аустријски адмирал, дворски човек и лични пријатељ Карлов. Он би могао у даном моменту да Карлу преда власт и да тако реши то питање.

АЛГАВ.

ПОДСЕТНИК.

Април 13, 1921. — Аустријска Република проширила закон о политичким изгнаницима на Хабсбурге и пооштрила казне.

Април 14. — Промењена влада у Пешти због авантуре Карла IV. — Учињен за Италију повољан споразум са Турском, по коме би Смирна и Тракија припале Турској.

Април 17. — Немачка влада поднела у Вашингтон нов предлог за ратну оштету.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — СТАЊЕ У ЦРНОЈ ГОРИ.

Опште стање управе у главном је рђаво у Црној Гори. И данас је у Црној Гори организација државне власти у велико на племенском принципу. Већина окружних и среских начелника и других полицијских чиновника баш су из оних крајева у којима су постављени, те није редак случај да излазе често на сусрет задовољењу и попуштању племенским интересима. Већина је управнога чиновништва неквалификована и неспособна, и на тај начин доводи државни ауторитет у положај да му масе не полажу много поверења. Није редак случај да ови чиновници самовољно и незаконски поступају у вршењу својих дужности, а поред тога често спроводе и партијску политику, гонећи своје политичке непријатеље, те и на тај начин повећавају незадовољство у народу.

Како управни чиновници из осталих крајева нерадо, готово никако, не желе служити у Црној Гори, то је држава у немогућности да нађе замену у јаким школованим снагама у њој самој. Велики део незадовољства постоји у Црној Гори највише стога што овакве власти потпомажу извесне људе који као да нарочито теже и раде да се никако у земљи не дође до консолидовања прилика. Ти људи стварају „омладинске организације", чије су функције неограничене, а које су потпуно непотребне после свршеног уједињења, тим пре што постоје и војне и цивилне власти за чување личне и имовне безбедности становништва.

Ни судско чиновништво није боље. Ни судије, па ни председници судова немају потребне квалификације за своје функције. Судије су лица са неколико разреда гимназије, а председници судова несвршени правници или свршени правници који из клупа долазе на та места. Због овога народ губи постепено веру у правду коју овакви људи изричу.

У школама нема ни довољно наставника, ни спремних наставника. Школе су најнеуређеније установе државне у Црној Гори; тамо је права збрка у погледу учења, програма, хигијене, дисциплине. Многи Црногорци које је држава школовала неће да служе у Црној Гори, или никако или оволико времена за колико их је држава издржавала баш зато да буду наставници у њој.

Економско стање у Црној Гори такође је рђаво. Црна Гора не може ни у најродњим годинама да произведе потребну храну за издржавање становништва, међутим ове године суша и скакавац прете да целокупну жетву потпуно униште. Становништво нема могућности да добије друге какве зараде, да би њоме могло набавити своје потребе, и зато их држава помаже. Али, та помоћ је до сада била тако рђаво организована да у Црној Гори права глад царује, од ослобођења до данас. Држава мора помоћи да се оних 7000 породица које гладују (око 35.000 лица) помогну на други начин, да се иселе из Црне Горе. Изгладнели, без помоћи, ови Црногорци се одају пљачки и насиљу. Они који нешто имају, или који ни у чему не оскудевају, гледајући ову огладнелу сиротињу, а знајући колико је тамо у Србији хране, љуте се, буне се. И тако и гладни и сити постају незадовољници, бунтовници противу државе.

У привреди је такође, као и у исхрани, живот умртвљен. У земљи нема ни приближно довољан број способних агронома ни стручних економа. Влада је предвидела неку, буџетом одређену суму, за набавку неке стоке и пољопривредних справа. Али много поможено није, јер се из Београда тиме управља и рукује. Докле дође стока у Црну Гору ње половина нестане, а кад пољопривредне справе дођу види се да нису за онамошње прилике. Занати, не само да су без полета, него се нико о њима не стара. Новаца је било и за то, али нико их није употребљавао како треба и за што треба. При Министарству за Исхрану и Обнову Земље били су наши људи, па опет се није могло много постићи.

Трговина је због нерегулисања *перперског питања* већ две и по године остала укочена и нико се ничим није постарао да умртвљени привредно-трговачки живот и у овој покрајини већ једном оживи. Због нерегулисања перперског питања, сви новчани заводи у Црној Гори такође не раде. По своме положају црногорска трговина веома је важна, како за економску тако и за политичку снагу наше земље. Италијани су то раније искористили, па ево и сад хоће; они хоће обновити и обнављају своје раније трговачке везе, које су у главном њима доносиле користи.

Да се Црна Гора обнови, и да се трговина поврати потребно би било: (1) Исплатити народу реквизицију која му се дугује још од балканских ратова. (2) Исплатити патриотске зајмове и оштете народу учињене пре две и по године. (3) Решити што пре питање приватно-правних обавеза учињених за време рата. (4) Пожурити са оснивањем филијале Народне Банке у Црној Гори, и оснивањем филијале Управе Фондова. (5) Успоставити у земљи редован аутомобилски, поштански и путнички саобраћај, као и уопште везати црногорска пристаништа са осталим нашим редовним паробродским саобраћајем.

У Црној Гори има много одметника. Међу овима има простих разбојника, који су за време рата или иначе научили живети од пљачке. Њих нема тако много. Већи је број одметника који су се одметнули у шуму још пре две и по године, одмах по одлуци подгоричке Народне Скупштине за уједињење са Србијом. То су присталице краља Николе, и њихов број није већи од стотине. Ове одметнике су отерали у хајдуке више рђаво поступање и незнање управних власти него неко осећање за краља Николу. Њихово хајдуковање је више један протест, један израз незадовољства са управом, него ли жеља да се поврати династија Петровића. И, да краљ Никола није умро, број незадовољника и одметника у Црној Гори постајао би све већи. Око његова барјака скупљали су се у потоње време кућићи у Црној Гори да се боре против скоројевића, који су управљали овако како изложисмо. Данас се они немају око кога скупљати; многима је додијало хајдуковање и вратили би се кућама. Али, прави мир у Црној Гори, и пресецање сваке даље агитације из Гаете у Италији за Данила II или Михаила I, постићи ће се, понављамо, само тако ако се: нахрани народ, поправи управа, оправе путеви и мостови, утврди саобраћај кроз земљу и са морем, запосли гладна црногорска сиротиња, или исели онамо где може сама хлеб себи зарадити. Један железнички пут који би везао Црну Гору за Београд и Скопље, преко санџака, учинио би и Црној Гори и нашој држави неизмерну корист и данас и сутра.

ЦРНОГОРСКИ ДОПИСНИК.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Антологија „Мисли“. — Уредништво нашег савременика *Мисао* имало је врло добру идеју да у једну свеску прибере избор најбољих песама које су у томе часопису штампане од његова покретања, 1 новембра 1919, до фебруара 1921. Та збирка изашла је у укусном и спретном издању, под насловом *Антологија Најновије Лирике*, са пропратним уводом и поговором самих уредника листа, ГГ. Симе Пандуровића и В. Живојиновића. Књига има за циљ да прикаже данашње стање наше лирике „у правом смислу речи, по којој се може ценити како можемо гледати на сутрашњицу и ближу будућност наше поезије.“ У исто време, она је поставила себи за задатак да покаже „да наша најновија, поратна лирика постоји, да је она, каткада, на висини наше прератне лирике у њеним најбољим и најсавршенијим примерцима.“ — *Антологија „Мисли“* садржи 73 песме од 28 песника, већином оних који се у књи-

жевности нису јавили пре Европског Рата, али садржи и радове песника који су били познати и раније, као што су ГГ. Стеван П. Бешевић, Милутин Јовановић, Сибе Миличић, Светислав Стефановић, Августин Ујевић, Сима Пандуровић, Гђа Даница Марковић, као и још неколико других. Сам избор песника заступљених у књизи, као и простор уступљен појединима од њих, разумљиво је, није извршен и одређен са нарочитим планом и мерилом, пошто је сама ограниченост извора из којих је *Антологија* састављена у исто време условила и ту ограниченост у именима и изабраним песмама. Из тога је разлога, свакако, Гђица Десанка Максимовић, чије песме иначе не оскудевају занимљивошћу, представљена највећим бројем, са једанаест песама, док од Г. Крклеца има свега три, од ГГ. Пандуровића и Миличића има по две, од Гђице Анице Савић и Г. Црњанског свега по једна, док известан број песника млађих од Г. Бешевића уопште није заступљен у збирци.

Што се тиче самих песама, не може се рећи да ова збирка носи у себи једну јасну и одређену црту која би имала да прикаже чега новог доноси у нашу поезију најновија лирика — каква се подразумева из ове антологије, — како у погледу осећања и мисли, тако и у погледу форме. С друге стране, ограниченост простора уступљеног појединим песницима није допуштала ни једном од њих (изузимајући Гђицу Максимовић и, можда, Г. Душана Васиљева) да нам се прикажу у личној светлости јаснијој и изразитијој но што их иначе знамо из књижевних часописа и дневних листова, — реч је, разуме се, о онима које не познајемо и из посебних њихових књига. Ипак, пред мноштвом нових имена која ова збирка даје, — а којима би сваки читалац умео да дода још толико велики број других, — тешко је не сложити се са састављачима ове антологије и не утврдити да је наша послератна поезија, као плод двогодишње књижевне производње, достојна да се упореди са најбољом двогодишњом производњом коју је наша поезија пре рата могла да пружи.

х. х. х.

Мемоари Г. Лансинга. (*The Peace Negotiations.* A Personal Narrative. By Robert Lansing. Boston and New York, Houghton Mifflin Company, 1921.) — Још чим је дао оставку Роберт Лансинг 13 фебруара 1920 године, оставку коју му је Председник Вилсон тражио, претпоследњи Министар Иностраних Дела у Вилсоновој администрацији објавио је да ће написати своја разматрања о преговорима о миру у Паризу. Та разматрања, која су са много грозничавости очекивана, објављена су сада под горњим насловом.

Разматрања Роберта Лансинга обухватају значајну периоду од Вилсонове *Изјаве од Четрнаест Тачака* од 8 јануара 1918 до Лансингове оставке 13 фебруара 1920. Ту су поменути сви

догађаји који су везани за Уговор о Миру, а нарочита је пажња обраћена на његов „случај“ са Председником Вилсоном, на једну врсту мирног и тихог англо-саксонског сукоба два гледишта и две личности које се одбијају. Цео тај „случај“ је случај између једног професора, теоретичара и социалног филозофа какав је Вилсон, и једног практичара, адвоката и врло мало филозофа какав је Роберт Лансинг. Бивши Председник Сједињених Држава је један широки интернационалист, човек од високих друштвених погледа, реформатор по природи, дубоко уверен у оно што мисли и напише, и, као такав, унапред створен да се креће само једном стазом. Као и са другима, он је брзо морао да дође у сукоб и са својим секретаром за спољне послове, и још одмах је изјавио да он неће да му „адвокати стварају Уговор.“ Сукоб је почео већ првога дана. Лансинг је био противан да се Вилсон појави на Конференцији Мира као делегат, није се слагао са основним начелима Лиге Народа свога Председника, нити са тим да се Пакт прикључи Уговору, нити, бар у прво време, са одбрамбеним савезом који је закључен са Француском, нити са питањем Шантунга, и тако даље.

Оно што наш народ нарочито интересује то је Ријечко Питање, и шта о њему Лансинг мисли. У том погледу, Роберт Лансинг, и ако у свему неутралан и хладан, отворено је на нашој страни. Узевши цео комплекс тога питања (страна 222 -235), заједно са Лондонским Уговором, он је отворено устао противу стратегијских италијанских потраживања и граница. До победе над Аустро-Угарском, могло се у том смислу и говорити, али после распада, пред појавом наше државе, сва та потраживања отпадају. По Лансингу, остварење италијанских планова значило би ни више ни мање до монополисање Јадранског Мора.

Прешавши на Ријечко Питање од тренутка кад се оно развило у „аферу“, писац говори о оној невероватно јакој кампањи коју је развила италијанска штампа на дому и по савезничким земљама и коју су италијански делегати развили у Паризу званично и незванично, на седницама и по кулоарима, и која је, у марту, довела до тога да Лансинг закључује, после разговора са италијанским делегатима, „да би они пили тако далеко да чак одбију мир са Немачком ако се Јадранско Питање не реши у њихову корист.“ У априлу је покушано поново да се дође до решења Ријечког Питања, али Италијани нису хтели ни мало да попусте: „Сви могући компромиси што се тиче граница и привелегија у луци, који нису лишавали Италију суверености, предлагани су, али нису били примљени.“

После тога, настали су познати догађаји: апел Председника Вилсона на италијански народ, повлачење италијанских делегата (барона Сонина и Орланда) и д'Анунцијев подвиг. Оно што је најглавније у целој тој „афери“, то је тврђење Лансингово да је

Председник Вилсон до краја упорно подржавао нашу тезу и да је, у том погледу, у главном и сам Лансинг био на нашој страни.

Б. Л.

Краљевске авантуре. (*Royal Romances and Tragedies*, by Charles Kingston. London, 1921. Стр. 247.) — Писац је добро познат широј читалачкој публици са своје књиге *Чувени Морганатски Бракови*. Место да измишља немогуће ситуације и да пише тешко заплетене романе, каквих има маса у „најновијим каталозима" енглеских књижара, писац описује истините љубавне афере и авантуре појединих владара и чланова владалачких породица, авантуре које својим заплетима и интригама често превазилазе измишљања најплоднije имагинације. (Енглези кажу: „Truth is stranger than fiction".) Наравно да и у овим описима има много нетачности; али основа је тачна. Свакако *Краљевски Романи и Трагедије* имаће онако велики број читалаца као и *Чувени Морганатски Бракови*. Ово за нас баш није индиферентно. Ми смо дали материала за две главе у горњој књизи, од којих свака чини целину за себе: главу „Краљица Србије, Наталија", и главу „Краљ и Играчица" (краљ Милан и играчица Париске Опере, Субра). Није ту само Србија. Румунија је заступљена у глави „Дворска Госпођа" (у којој се говори о данашњем румунском краљу Фердинанду и Јелени Вакареско. Бугарска такође има свој део под насловом „Краљ Неваљалац" (реч је, наравно, о бившем бугарском краљу Фердинанду). Тако ће енглеска читалачка публика имати прилике да се упозна — у колико их није познавала или их је заборавила — с авантурама неколиких виђених личности из новије историје Балкана. Чудновато је само што писац место старих балканских авантура није узео новије, каквих је ту скоро било у Грчкој и Румунији.

А.

ЧИТУЉА.

Милорад М. Петровић. — Седамнаестог априла умро је на Михаиловцу код Београда, измучен дугом и тешком болешћу, у материалној беди и готово заборављен, Милорад М. Петровић, песник *Сеоанчица*. Рођен 1875 године у Великој Иванчи под Космајем, он је по свршеној учитељској школи у Алексинцу учитељевао по селима, већином у околини београдској, и, напослетку, на Чукарици, радничком предграђу Београда. Као млад сеоски учитељ привукао је на себе пажњу својим свежим песмицама, простим и скромним по облику, испеваним великим делом у духу народне лирике, задахнутим идилским осећањем живота на селу и природе уопште, севдалијским темпераментом неоспорне песничке душе. Његова

збирка песама *Сељанчице,* штампана 1902 године, као и већи број песама истога рода објављиван доцније по часописима и листовима (поједине су изашле и у *Српском Књижевном Гласнику*) имале су свог успеха; неке од њих стекле су популарности преко композитора и певача. Песник је имао мање среће својим позоришним комадом с певањем *Чучук-Стана* (1907) и својом збирком патриотске поезије *Васкресење* (1908). Песнички таленат Милорада Петровића, — много знатнији но његова књижевна култура, — а још више његова безбрижна и крајем трагична песничка каријера, подсећају на таленат и каријеру Јанка М. Веселиновића, такође сеоског учитеља, који је, пре њега, у српску приповетку, унео поезију „пољског цвећа", здрави мирис шумадијских лугова, чистоту „рајских душа", наивну драж „зелених вајата" и јаранског ашиковања. Ипак, примитивно искрена и бујна еротика Петровићева, његов дубоко национални темпераменат, чист и неизвештачен израз, довољно показују да песник *Сељанчица* није био прост ученик приповедача Веселиновића. Али развој његовог талента, као и развој талента Веселиновићевог, свирепо је зауставила полукњижевна и полукултурна варошка средина у којој су обојица простодушно веровали наћи оно што им је недостајало. Милорад Петровић, који је у српском песништву могао постати ако не један Роберт Берис — бар један Пјер Дипон, није оставио за собом оно што је по своме таленту могао оставити, али нам је ипак оставио десетак песама које ће нас у толико дубље дирати што ће чувати, док буде народне свирке и песме, легендарну успомену једног прохујалог песничког живота.

В. М. Ј.

Превод Г. Милана Шевића. — У приказу дела Луја Фавра: *Научни Дух и Научни Метод,* у преводу Г. Милана Шевића, који смо донели у прошлом броју, једна штампарска погрешка потпуно је изменила смисао реченице којом је наш референт, Г. Владимир Вујић, оценио оријентираност преводиочеву у питањима наше филозофске књижевности. У реченици: „*Имајући* у виду стварне потребе наше преводне филозофске књижевности, преводилац ове књиге био је исто толико сретан у избору колико је и раније бивао," — прву реч треба читати: „*Немајући.*"

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига III; Број 2. — 16 Мај, 1921.

ИЗДАЈСТВО ИЛИЈЕ ТАКАЛОВА.

Ма да смо сви знали да је рођен у далматинској Буковици, Илија Такалов је тврдио да је Србијанац, и на рачун тога јуначио се пред нама, као да саме његове речи косе Швабе на буљуке.

— Ама, каква стратегија, људи, и какав Макензен! говорио је. Све је то још за петнаестак дана, и готово је. Аустрије више нема!

А била је тек прва година рата и, ма да смо сви мрзели Швабе једнако, Илији срце није дало да ћути, и цели дан би их псовао.

— Нису, вели, људи, а ни паметни вам баш нису! А ви накуповали швапских књига, па као да Бога молите. Их, гада!

Других књигâ нису нам ни допуштали, али он је волео и да се досађује у ћелији, него да их дирне.

Хтео је да буде што окрутнији у својој мржњи. У месту у којем смо тамновали биле су војничке болнице и готово сваки дан чули смо свирку музике која је пратила по којег рањеног са фронта, у гроб. И коначно — човек је човек... Првих дана смо и ми, под утиском свежих увреда и рана, лишени слободе и гањани, одвраћали само мржњом, али кашње... Кад месеце и месеце сваку ноћ мислиш на далеку мајку или жену, и са зебњом мериш бол коју сносе рад саме несталности, која је ипак мања од губитка, онда и кроз најтврђу мржњу пробије сазнање да сваки човек има мајку или жену, и да нисмо ми једини које је недужне и против воље

захватио оркан удеса и обесио нам живот о танку нит случајности...

Илија то није хтео да разуме.

— Кака самилост, море (он је настојао и да говори некако по србијански), нема ту самилости кад је рат. И шта мајке?! Зар нису они наше мајке клали као јагњад, и не муче ли нам жене да им чак и дојке режу? Кукавице сте ви, браћо, а не људи; види се да нисте Србијанци...

Чувару једном, који нам није био зао, погинуо је син на фронту, и док смо ми бар на час пожалили утученог оца, Илија се навлаш смејао и отворено признавао да ужива.

— Нека их, нас им нану... Волео бих да их све видим како плачу...

Никако нисмо могли да га удобровољимо. Са заточеницима који су били Швабе није хтео да говори, и грдио би нас за сваку реч проговорену с њима.

*

Најтеже је ишло са малом Анчи. Била је то чисто робијашка авантура, за људе на сунцу несумњиво смешна, али за нас и одвише важна.

Упознали смо је првог јутра у тој кући, после ноћи пробдевене у страху и неизвесности, док су на ходницима кључеви и сабље звекетали као да се богзна шта спрема, и врата на дворишту непрестано шкрипала, и шкуљице на зидовима сваки час се отварале пропуштајући змије светла, и пас неки у близини лајао као да је натрагао на гомиле лешева...

Дигли смо се о првом светлу и зачуђени опазили да је сучелице нама, у близини, — кућа. До тада смо већ месеце гледали с прозора, или голе зидове, или исто такве прозоре, ослепљене густом мрежом жице и решеткама, па је поглед једне слободне куће, окружене улицом и стабаљем, једне живе куће и топлог стана људског, деловао на нас као да нам се пред очима утеловио фантом свих туга и чезнућа, свега што смо изгубили и што смо највише волели. Неисказаном нестрпљивошћу чекали смо да се сунце дигне и да се прозори отворе. После претрпљене ноћи били смо и одвише трезни да бисмо могли сањарити да ће нам се указати мајка, али, чекајући, мислили смо и на мајке, и на оцеве, и на сва

драга бића... И знали смо да ће лице које се укаже бити ведро и умирено сном, и да ће се обрадовати сунцу. У души смо замишљали како се буди и протеже на меком лежају, — можда жена, још девојчица можда, — окружена драгим стварима, слободна са својим болима и надама, додајући још један-дан животу, а не као ми, откидајући га... Ах, шта не бисмо ми били дали да скроз густу мрежу запази нетко и силуету наших испаћених лица, да се бар за час нечији људски поглед сусретне и с нашим очима, жедним човека!

И прва се показала баш она: витка и једра, жена по стасу а девојчина по плавим очима, румена и још топла од спавања, у белој као сунце прегачици, и одмах се загледала у нас... Нисмо веровали својим очима, али упорност којом је настојала да кроз жице разабере лица, није допуштала сумње. Било нам је као да су се сви наши сни одједном обистинили, као да смо на бескрајној кишној пучини угледали бело једро. Једва смо уздржали кликтаје. Замахнула је руком и двоје деце дотрчало је на прозор. Затим је све троје стало да виче. Неко изланy „Да чујемо!", и кад смо силном радошћу у срцу ућутали, — чули смо — — —

Ах, било је то као да нам је неко шаком засуо смех у грло. Грдила нас је тако да се читава кућа слетела и помамила јој. Псовала нам је, и нас и народ, и земљу и светиње и клела нам све драго тако срдачно да је и душа у нама затрнула.

Тако је почела наша — љубав. Разумели смо да јој је заручник морао отићи на границу, и него јој рекао да смо ми томе криви, па смо јој праштали. Али жеђ жене у нама била је јача од тога праштања. Та жеђ била је — чиста. Не велим то да прикажем себе бољим, већ зато јер месеци убијају и нагоне. Тада се већ мирније спавало и телеса се нису превртала, стењући, по тврдој слами. Изван живота, тело се успављивало а будила се душа. Мисао на жену постајала је чежњом меких погледа и благих руку, и сни о њој биваху све фантастичнији и безазленији, управо смешни за људе који се крећу у слободи. Да нас је и пољубила — она, — били бисмо јој пољубили руку.

Сутрадан нас је већ мирније гледала. Умиривало ју је ваљда то што смо, уза све њене грдње, као узети, буљили у њу, и цели се дан удесно држали прозора. А била је силно

лепа. Не знам је ли то зато што друге жене већ месеце писмо гледали, али мени се чинила најлепшом од свих жена што сам их икада сусрео. Разумели смо да је собарица и чули да је зову Анчи, и све нам се то свидело, све нас на њој одушевљало.

Само Илија није могао да се одушеви. Док нас је грдила, побеснео је, и стао да јој одвраћа, па се умирио само зато што се бојао чувара. Али под глас је цело време клео, и псовао нас и њу.

Други дан нам је само руком претила, или направила знак као да ће нас вешати, али под вечер је већ и то више личило шали него ли озбиљној претњи. Трећи дан је већ претила — смешећи се... Један јој од нас, пола у шали а пола искрено, направи знак као да моли за милост, а други то поновисмо, па је тад престала и да се смеје. Загледала се у нас проницаво као да ипак жели да и кроз решетке допре до изражаја наших лица, и по сетном нагибу главе и замишљеном челу осетили смо да је кап наше чаме пала и у њено срце, и сена саучешћа за наш удес да је и њу освојила...

*

Од тада је бела кућа сучелице наших прозора била једини циљ наших погледа и лепа Анчи заједничка наша утеха. Ујутру нас је поздрављала пре сунца, и на вече нам желела починак, једина, место свих драгих срдаца. Посебним знаковима јављала нам је вести из света и, преко заточеника који су пошли вани на рад, слала нам неколико пута папириће. Познавала нас је већ све и тачно разликовала сену једнога од сене другога кроз решетке. Све је радила крај прозора. Давала нам је највише што нам се могло дати: допустила нам да уђемо у њен живот, и тиме вратила бар мрву људске свести у наш — неживот. Суделовали смо у њеним кретњама и осећајима, проживљавали њене доживљаје и знали њене навике. Радовали смо се кад би певала и, ма да су њене песме по тексту биле нама туђе, певали смо их скупа с њоме. Знали смо и када устаје и када леже, и кад је сретна и кад је жалосна. Као да сами примамо писмо од драге руке, веселили бисмо се када би добила писмо с фронта...

А Илија? Као да од свега тога није видео ништа. Он је такође имао код куће мајку и заручницу, и увек држао њи-

хове слике уза се, а ипак није хтео да разуме туђу бол. Управо није хтео. Домовинска љубав која га је довела ту, посвећена сад патњом и жртвама милиона, дигла се у његовој души као божанство, које за одмазду тражи и милионе других жртава. Далеко од живота, налазећи у мужевном сношењу властите патње ужитак, а друге патње, оне које продиру дубље, и не гледајући, он је то своје чојство само појачавао, и сваки противни осећај држао слабошћу. Зато се и љутио на нас. Као у пркос нама, није ни скривао жељу да „који добар Геца на бајонету насуче црева тог швапског заручника, па да ту проклету бабускеру гледа цели дан како плаче.“ Кад сам га једном сетио при том његове заручнице и његова још непознатог удеса, побеснео је, а затим нагло ућутао. То ми је учинило његову упорност још више загонетном, и хтео сам да је ставим на кушњу. Стао сам и даље да му говорим о заручници, о мајци и сестри, о драži жене уопште, о утехи њеног погледа и милошти њене близине и, ма да је при том гунђао, слушао ме је... Али када бих га изненадио упитом, или обратио говор равно на Анчу, опет би смрсио љутито:

— Срамота је то, људи, што ви радите; црно издајство!

— Ама зашто издајство, Илијо, — не дадох се ја, — зар није човек свуда човек, и није ли добро срце утеха, било оно швапско или српско? Па и лепота, Илијо, — зар није лепота ништа, и зар ти није срце заиграло ако си је добро погледао?

— Али каква лепота, промрмља. Шкиљи.

Никако се није дао. Чинило се чак да га је све то дотле огорчило да је одлучио и да не псује више, па је иза неколико дана још само испод ока погледавао на кућу сучелице, и ћутао.

*

Тако су пролазили дани, монотоно као на робији, али ипак оживљени том чудном авантуром. Као да је погађала тежину наших мракова, и наслућивала како мора да су језиве бесанице кад немаш о шта да обесиш поглед, Анчи је почела да нам оставља светло и у ноћи, као успомену на себе и залог своје близине. У тај осветљени прозор, — који је бдио над нама као мајчино око, — загледао би се катkада Илија немим погледом кога у мраку није видео нико, осим мене

који сам спавао тик до њега. И на вечер, када бисмо ћутке пратили њену сену за застorима прозора, дошуљао би се иза мене и гунђао. Једном га стадох нападати:

— Гле, сада се спрема у постељицу, — помисли, у меку као памук постељицу, и свлачи се. Пази, то расплиће косу: ми знамо већ значење сваке њене кретње, и када скине ципелице, доћи ће у самој кошуљици да још једном кроз руб застора повири на нас. Она нас не види у мраку, али зна сигурно да смо ту...

Једне смо је вечери и видели — у самој кошуљици. Заборавила је да спусти засторе, и лампа што је горела пред њоме показивала је разговетно голи јој врат, рамена и лактове... Остали смо заблењути. Упрли смо чела у решетке као да хоћемо да их пробијемо, и у читавој ћелији чуло се само брзо дисање. Али, јер животиња у човеку никада посве не заспи, неко излану — нечисту жељу...

Илија побесни.

— Јух, скотови пасји, завика, тако ви дакле гледате на сестру?! И мајку као да спомињасте, и утеха да вам је... Па ви још мени имате нешто да заповетате!...

И шљуну гневно преда се, баци се на струњачу, и настави да брунда међ зубима још читав сат.

Од тада би сваке вечери, чим би се смрачило, сео на своју струњачу, и загледао се у прозор. Други то нису могли да опазе, а ја сам ћутао, пазећи да му уловим изражај. Покушах једном и да га затечем и, приближивши му се нечујно, шапнух:

— Лепа је, зар не?

Он се тргну.

— Па и нека је, забрунда и, разљућен, завуче се под покривач...

*

А данас се наједном расплело све. Пробудили смо се као обично, и дан је био ведар, и Анчи нас је одмах рано поздравила, и била весела. Онда је некуд пошла. Није се враћала дуго, кад наједном — чусмо у кући комешање. Није се разабирало ништа, али осећала се нервозност. Нека жена долети и лупи стаклима. Сад нисмо више видели ништа. Забринуто смо се питали шта би могло да буде, и у срцу

слутили зле слутње. Након пар часака неко шапну: „Пст!“, и сви начуљисмо уши...

— Шта је то, за Бога?... Зар — Анчин плач!...

Илија пробледи и, одгурнувши ме с прозора, упре челом о решетке. Сви га погледасмо зачуђено, али нико се не усуди да проговори. Чекасмо тако дуго, разабирући уз плач, и вику, и зурећи изгубљено у нема стакла, иза којих се нагађаху сене.

Наједном Анчи сама дојури, и раствори прозор. Покушали су да је спрече; али залуду. Сва запламана и рашчупана упрла је погледе у нас као две отровне стреле, и — стала да вичe...

Оно прво јутро није било ништа према томе. Од толиког плача и кукања слегла се и кућа и суседство, и све стало да гледа у нас. Грдила нас је и клела тако окрутно да ни звер не би учинила с нама све што нам је она желела. Толика бол и очајање освојили су и оне који су је слушали, и огорчење се јављало, најпре као језиво мрмљање, а онда као све гласнија вика и — претња...

— На вешала би их требало, чули смо.

— Багажа издајничка; њихови Срби су јој убили заручника — — —

И кад је бес већ прелазио у мишице, и камење стало на лети пут наших прозора, покуњени и бедни као да смо заиста починили злочин, повукли смо се и затворили стакла, и само желели да више не чујемо ништа — — — — —

*

И сада је опет вечер. Опет је расветљен њен прозор, али светло је у њему немирно, и непознате досад сене ришу се на засторима. Дан нам је био дуг и, ма да смо пар пута покушали да догађај узмемо некако са шаљиве стране, није нам успело. На вечер су сви легли рано, само Илија је сео замишљен на струњачу, а ја једини наслоњио сам се на прозор и размишљао.

Било ми је жао девојке, али жалио сам и нас. После оних првих клетава лако смо је удобровољили: између себе и нас налазила је сличност, — сродност у тузи и чекању, али и сродност у нади. Па и ако је била уверена да смо ми кривци њене туге, кривци смо и њених чекања и потајних

радости. Али сада је између нас смрт, неопозива безнадна смрт, црна празнина и јаз, кога ништа више не може да затрпа. Па да сâм покојник устане и покуша да је увери да смо ми исто толико криви као и она, не би му веровала, јер дубока бол неумитно тражи кривца, и што мрачнијом клетвом га крсти, тим теже је измолити праштање... А онда? Хладни вечерњи ветар дошапта ми одговор и дочара тужну перспективу: ближи се јесен, чама прошлих месеца опет се враћа, око нас опет само раке и гробари, и нигде погледа топле куће ни гласа људског...

*

— Чујеш, прошапта неко тик до мене, ти такођер мислиш на њу?

Био је Илија. Довукао се ваљда нечујно и држао ме за руку.

— Мислим, одговорих ја радознао.

— И ја, уздахну он мукло.

Наслонио се на прозор, чело уринуо у решетке, и наставио као да се исповеда.

— Ја знам да ћеш ми се ти ругати, ал' ипак, — *зашто су баш њега морали да убију?* Као да се сам ђаво увукао у ме, цели дан понављам у души: „Не, брате Србијанче, никако ниси требао њега.“ И не остаје напаст код тога. Као да ми ти говориш, пита: „А зар је он сам био заручник, и зар није чуваров син имао такођер заручницу? Па и сина, а колико још других синова има?“...

— А ти?

Илија ћуташе час, а онда ме погледа тужно као да пита опрост.

— А ја?... Ја увиђам сада и сам да нисам Србијанац...

— А ја ти верујем тек сада да јеси...

НИКО БАРТУЛОВИЋ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(10)

ГЛАВА ДРУГА.

ДНЕВНИК МАРКИЗА ДЕ ЛОБРЕГАТА.

Диранго, четвртак, 6 јануара 1876.

Ништа.

Субота, 8 јануара.

Особито пријатно вече. Били смо на чају код војвоткиње ди Тех. Стара госпођа де Лахиригоајен села је за клавир. Ја сам играо валцер са војвоткињом, која ми је рекла да играм као какав младић. То је жена високих способности. Ја не верујем ни речи од онога што се прича о њој, као да она, са Сетубалом и Туровским... Завист и неваљалство!

Његово Величанство само је ушло и изашло. Видео сам да је било брижно. Како и да не! Перула је приморан да опет прегруписава своје снаге, све западније. Ако тако продужи, најзад ћемо чути топ одавде. Ала је то забавно! Ови војници одиста не вреде кршене паре.

И афера с нунцијем спречава Дон Карлоса да буде расположен. Папа непрестано оклева да одреди свога представника код наше владе. Зато Пија IX и грде овуда по новинама. Што се мене тиче, ја држим да су ове ствари сложеније но што се мисли. Пије IX је кум Алфонсу XII. Ма шта да уради, он ће онерасположити своје људе. Затрчали су се што су се бацили каменом на њ... Треба се ставити на место овог човека, до ђавола!

Недеља, 9 јануара.

Врло лепа пажња од Луја де Жоанта. Јутрос сам добио из Биарица једну дивну торбу за хартије од хаванског сафијана. Изнутра је урезано у злату:

Маркиз Антонио де Лобрегат
Министар Јавне-Наставе,
Уметности и Црквених Послова
Њ. В. Карла VII.

Ја сам с детињском радошћу затворио у торбу разне спорне предмете, као и један предлог који касније по бањама

проглашава правним лицима. Сувише уморан да радим вечерас. За сутра озбиљне ствари.

Уторник, 11 јануара.

Претрпан дан.

Пратио сам краља на Оњатски Универзитет. Дон Карлос је хтео да испитује ученике. Ја сам морао провести ноћ спремајући питања која ће им он поставити. Једно на катедру. Како већ има четири катедре на Оњатском Универзитету, једна теологије, једна правознанства, једна канонског права и једна филозофије, види се да припремањетаквог пута није, синекура. Срећа те ја имам књига.

При повратку, пошто сам му поднео своја понизна честитања, ја сам изложио Његову Величанству своје мисли о вишој настави. На четири катедре колико их броји Оњатски Универзитет, има четири професора свештена лица. По мом мњењу, то је и сувише велика сразмера. Ја први признајем доброчинства за која ми дугујемо Цркви, али има струја које се не могу задржати. Ја сам то и излагао Дон Карлосу, са свом убедљивошћу за коју сам кадар. Краљ ме је слушао врло расејано, климајући главом. Очигледно, имао је других брига. Тај проклети рат, без сумње...

Четвртак, 13 јануара.

Могу себи да одам ту правду. Прекјуче, видећи краља тако утонула у мисли, ја сам слутио нешто. Али зар сам могао наслутити прави разлог брига Његова Величанства! Доиста, краљеви нису направљени од друкчијег теста но обични смртни. Изгледа ми да то може послужити као повод за дубока, нова и неисцрпна размишљања.

Јутрос ме је Дон Карлос позвао к себи. У предсобљу сам сусрео Коразона, његовог малог црначког слугу. Коразон је био одевен у црно и у златно. Кад је Коразон одевен у црно и златно, то значи да је његов господар тужан. Ја сам ушао направивши прикладан израз лица.

Дон Карлос је био за својим столом за тоалету. Провлачио је кроз своју дивну браду један мали чешаљ од корњачине коре, дубоко уздишући. Његов омиљени курјак лежао је крај његових ногу. Ја не волим ту животињу: кад се говори с краљем, она се шуња око вас. Ништа не користи што

знате да је она припитомљена: ипак не можете да је не мотрите. И човеку је непријатно да види како се краљ смеје у себи вашој забуни.

Али, данас, Дон Карлос није изгледао расположен да се забавља тим малим лукавством.

— Јеси ли ти то, Антонио? рекао ми је он кад су се врата отворила. Седи, пријатељу.

Ја сам послушао. Ми смо остали тако добрих пет минута, он, окренутих леђа, чешљајући и даље своју браду и дубоко уздишући, ја непомичан, пазећи добро да га не трпем из његових размишљања.

Он се диже и приђе к мени.

— Антонио, рече ми он узимајући ме за руке; Лобегати су, ја то знам, верни. Од Санча IV Храброг и Хенрика II. Болесног, они су, душом и телом, одани католичкој династији. Закуни се да си готов да пођеш стопама својих предака!

Са сузама у очима, ја сам се заклео. У том часу, да ми је Карло VII затражио да идем да заузмем Билбао, ја бих се био заклео. У таквим тренутцима великог узбуђења, човек се заклиње увек, из одушевљења. Досада долази после, са размишљањем.

— Честити Антонио! Антонио мога срца! рекло је Његово Величанство.

И пољубило ме је.

— Заповедајте, Господару, заповедајте! рекао сам ја.

Оно је поновило:

— Честити Антонио! Антонио мога срца!

А ја, плачући од узбуђења, ја сам разумевао колико има мало заслуге у томе бити херој.

Краљ ми је тада погледао право у очи. Његов чежњив поглед постао је испитивалачки и опор.

— Ти ми се кунеш да ћеш чувати тајну, Антонио?

— Ја се кунем, Господару, рекао сам ја, с једним коленом на земљи.

Он ме је подигао с великом добротом.

— Кад је тако, онда слушај.

Он је се срушио у своју наслоњачу и сакрио је своје очи својим лепим рукама.

Антонио, свршено је! Твој господар је заљубљен.

— Ви, Господару? рекао сам ја, изненађен.

— Од скора, али за читав живот. Ја волим, шта кажем? волети, ја обожавам госпођицу де Меркер.

„Госпођица де Меркер је она млада Францускиња коју је Алегрија Дечарт довела амо, пре од прилике месец дана, после афере са вилелеонским среским начелством. Ја сам је видео само једном, једне недеље, на Божјој служби. Она ми се учинила доиста савршено лепом.

— Па лепо, Господару! рекао сам ја мало враголасто.

— Глупаче! казао је он, али без икакве намере да ме вређа, ти не појмиш, значи, ни озбиљност моје љубави, ни све што јој стоји на путу.

— Ви сте краљ!

— Ја сам краљ, ја сам краљ, то се разуме, одговорио је он нервозно. Ах, јадни Антонио, како ти завидим! Види се добро да ниси никада волео!

У себи, ја сам се насмешио. Види се добро да краљ не зна ништа о вези коју сам ја имао, 1849, у доба Клеонардова министарства, са Луизитом, оном прекрасном балерином. Дон Карлос је био тада веома млад, али је доцније могао чути да се говори о томе. Ствар је, у своје време, дизала велику ларму, у Мадриду и другде.

Ја сам се ограничио да кажем:

— Могу ли запитати Ваше Величанство која је препрека на коју оно циља?

— Није само једна. Има их двадесет, рекао је он с једним великим уморним покретом. Најпре, војвоткиња де Торес-Ведрас. Ти свакојако знаш да ме је Дона Хуана почаствовала својом наклоношћу...

— Могли бисте послати војводу у мисију на неки хришћански двор, прошаптао сам ја.

— Да би, пролазећи кроз По, Дона Хуана затражила аудиенцију од краљице Маргарите, одговорио је Дон Карлос слежући раменима, и предала јој моја писма.

— Ваше Величанство је писало?

— Ја сам писао. Разуме се. Писао сам. Ах, јадни Антонио! Види се да ти ниси никад волео.

— Шта има још?

— Има... има Алегрија.

— Она је сва одана Вашем Величанству.

— Врага, ја то знам добро. Али ти знаш ко је она. Луцила... госпођица де Меркер станује с њоме у Дирангу; ова девојка је, на тај начин, довела у највећу опасност свој глас. После тога, у пркос старине њенога племства (она ми је помало род, Антонио), како је могуће примити је на двор?

— Тај разлог је врло озбиљан, рекао сам ја, замишљен.

— То није све. Госпођица де Меркер је верена. Она је верена за оног господина де Пренеста с којим је направљена она ружна шала у Вилелеону, и спрам кога се ја осећам у прилично незгодном положају. Он је дошао и настанио се овде, не знам зашто, јер је одбио све позиве које сам му ја упућивао, у нади да га привежем за себе, и јер, с друге стране, није никад ступио ногом, — моја полиција добро мотри — у Алегријину кућу. Тај младић је права загонетка.

— А после, Господару?

— А после, а после, има Валдеспина, има Калдерон, има Дорегарај, има војска. Ти људи не могу да допусте да ја не будем непрестано усред њих. Они су храбри, нема збора, али не могу да схвате извесне ствари. Они не знају какву снагу човек добија од тога кад је вољен од оне коју воли, и да рат и политика могу од тога само добити. Мој предак Хенрик IV, из логора у Ла Феру, писао је љубавна писма у којима је налазио утехе за своју променљиву судбу, и која су му допустила да победи.

— Ви ћете победити, Господару.

— Ја ћу победити брже и сигурније ако ме госпођица де Меркер воли, рекао је он, ћутљив.

— Ах! што не могу, у овој прилици, да будем од какве помоћи Вашем Величанству!

— Ти то можеш, Антонио, можеш.

— Ја, Господару?

— Ти, и зато сам те ја и позвао. Зар ти ниси мој министар уметности?

— Ја не видим...

— И, као такав, имаш дужност да се бринеш о организацији светковина?

— Па, Господару?

— Маторо дерле! Још не разумеш? Ја имам само једну жељу, да видим госпођицу де Меркер на двору. Али ја не могу да је позовем на наше обичне пријеме. Све успијуше

које се на њима истичу повикале би да је то јавна саблазан. и, ма да представљам апсолутистички принцип, ја још нисам толико моћан да могу наметнути потпуно своју вољу. Да присуство Луцилино не изазове пригворе, треба каква светковина скоро јавна, светковина где госпођица де Меркер не може да не буде позвана. Јеси ли разумео?

— Разумео сам, Господару. Али ако ми Ваше Величанство допусти једну примедбу...

— Говори!

— Како ћемо оправдати ту светковину? Скорашњи дани нису били особито повољни по нашу војску.

— Може се славити неки годишњица. Наша историја је пуна славних датума: ја налазим да никада нисмо довољно мислили на њихову прославу. Потражи.

— 12 фебруари биће година дана како је Ваше Величанство примило јавна честитања од Његовог Преосвештенства ургелског епископа. Можда да...

— То је прилично ситна ствар. А затим, тај датум је и сувише далеко за моје нестрпљење. Данас је 13-ти. Ја нећу да чекам даље од 31-ог. Тражи. Тражи. Ти си и министар просвете, изгледа ми.

Пешак, 14 јануара.

Краљ је ишао данас да посети нове линије Перулине, у друштву генерала Планаса, министра војног, и барона М...њоака. Ја сам се користио тиме да потражим датум који ће моћи послужити као годишњица тој проклетој светковини. Нисам још ништа нашао. Бесан сам. А за то време послови се отежу, отежу...

Недеља, 16 јануара.

Изгледа да је оно што ми је Његово Величанство поверило у највећем поверењу јавна тајна. То ми је открио јутрос, на Божјој служби, Гуровски. Дон Карлосов рођени брат од стрица. Он ме је гурнуо у лакат у тренутку кад је ушла госпођица де Меркер, у друштву Алегрије Дечарт. Узгред буди речено, оне су обадве врло лепе.

— Само ви, драги мој маркизе, и војвоткиња од Торес-Ведраса нисте још обавештени, прснуо је у смех Гуровски.

Ја нисам рекао ништа, јер налазим, као што је ред, да има других места но катедрала за разговор тога рода. А затим, мислио сам да Његову Величанству није било потребно да се толико позива на моју ћутљивост и моју част да би ми, на крају, поверило нешто што цео свет зна.

Уторник, 18 јануара.

Постао сам командир ордена Карла III. Његово Величанство је држало до тога да ми сâмо преда, јутрос његове знаке. Ја сам му јавно синоћ да сам најзад пронашао датум који може да буде просављен с великом велелепношћу: 30 јануар. Доиста, 30 јануара 1834 Зумалакарегуј ископао је на бискајском приморју један топ од дванаест палаца који су тамо били закопали за време Рата за Независност. Тај факт, ако се посматра са симболичног гледишта, има своју важност: „Једном речју, ми ћемо славити кроз две недеље празник карлистичке артилерије", рекао сам ја краљу. Он је живо одобрио мој предлог и дао ми је данас, с високим горе-споменутим одликованьем, видљив знак свога задовољства. Доиста, нема господара кога човек служи са више радости но Дон Карлоса.

Отворен ми је кредит од осам хиљада пезета за организацију светковине. Ја сам смислио светлосне украсе најлепшега дејства. Само нека не пада киша 30 јануара, Господе Боже!

Среда, 19 јануара.

Ништа.

Субота, 22 јануара.

Велики инцидент јутрос, у министарском савету, и то увек због поменуте ствари. Ја се нисам затрчао кад сам рекао поводом ње да је то јавна тајна.

Краљ, који нас је сазвао за десет сати, као обично, дао се чекати до једанаест. Тада нам је послао Гуровског да нам каже да не може доћи, без икаквог другог објашњења. За тренутак је настало ћутање; ја сам за то време остао непомичан, на живој муци, с погледом упртим на моју лепу нову торбу.

Виньале је први прекинуо то ћутање.

— То не може тако трајати, рекао је министар спољних послова. Треба се с Дон Карлосом отворено објаснити. Нека уклони ту жену. Ако не пристане, ми ћемо сами, обазриво, наћи начина да је уклонимо из Диранга, затим из краљевине Има прилика у којима треба одлучивати на место краља, и у пркос његове воље.

— Та девојка је племићкиња, рекао је војвода де ла Рока. Не треба поступати с њоме на начин недостојан ње и нас.

— То, одговорио је брзо Виљале, то је питање примене. У начелу, ја мислим да се сви слажемо. То је и ваше мишљење, је л' те Дон Антонио?

— Потпуно, одговорио сам ја. Мислите ли ви да је та девојка била љубазница Његова Величанства?

— Ја не верујем, рекао је генерал Планас. Ми бисмо то већ знали.

— Ни ја не знам ништа, и додајем да ми је то свеједно, наставио је Виљале, који је од свога некадашњег морнарског заната сачувао извесну прекост у говору. Ја знам само једну ствар, да Дон Карлос треба да се тргне, или је све пропало. Ево, читајте ово, последњи број *Cuartel Real*-а, листа из Толозе: „Нека наш краљ узјаше на коња, нека благоволи показати се на челу својих трупа, и, истим махом, непријатељ ће бити очишћен!" Кад човек има, господо, војску састављену једино од добровољаца, таква преклињања су мање молбе но заповести. Генерале Планасе, да ли бисте смели поновити својим колегама шта вам је рекао јуче господин де Мањоак о душевном стању војске која брани Естелу?

Министар војни обори главу.

— Ја сам потпуно вашег мишљења, рекао је он. Треба да та Францускиња оде.

— Ствар је решена, рече Виљале.

У том тренутку, граф дел Пинар, министар финансија, који није још ништа био рекао, учини ову кратку изјаву:

— Допустите, моје драге колеге. Ствар није нимало решена. Што треба да буде решено, ако изволите, то је да ми нећемо учинити ништа да израдимо одлазак госпођице де Меркер.

— Како? кликнуо је Виљале.

— Ви сте луди, Дон Рамоне! викнуо сам ја.

Граф дел Пинар се осмехну.

— На жалост, ја ћу вам доказати противно, Дон Антонио. Реците нам, каква је то хартија која вири из ваше торбе?

— То је утрошак кредита од осам хиљада пезета који су потребни за светковину од идућег 30 јануара, одговорио сам ја.

— Ја претпостављам, рекао је министар финансија љубазно, окренувши се ка осталим министрима, да ви имате сваки у својој лисници сличну молбу коју упућујете мени?

Они сви потврдише главом.

— Добро. А сад погледајте шта има у мојој!

Нагло, он отвори на столу своју торбу. Унутра је била само једна хартија, једна једина. Он ми је пружи.

— Узмите то, Дон Антонио! Знате ли ви шта је то?

— Чек! И то леп чек, Бог и вера!

Банци Гомец, Бајона, читао је министар финансија. *Изволите исплатити по заповести господина графа дел Пинара суму од два милиона пет стотина хиљада франака.*

— А потпис?

Потпис: *Луцила де Меркер*. Разумете ли сада да ми изгледа прилично тешко да известим ту девојку да је не желимо више видети у Дирангу? закључио је Дон Рамон, прелетевши сто једним ироничним погледом.

— Ја у томе видим, на против, само разлог више за наш предлог, рекао је војвода де ла Рока, зацрвенивши се јако. Да ли краљ слути да његову благајницу одржава жена коју он воли? У сваком случају, Дон Рамоне, ја налазим да се ви за чудо мало бринете о части вашег господара.

— За чудо мало, потврдих ја.

Граф дел Пинар слеже раменима.

— Господо, таква осећања вам чине част, али не пуне моје касе. Међутим, кад некоме од вас треба новаца за потребе његова министарства, он се обраћа честитоме Дон Рамону, зар не? Ви сте говорили малочас о војничком положају. Хоћете ли сада две речи о финансијском положају? Он је прост. Узапћивања и продаје не дају више ништа. Пре годину дана, у ово доба, десет хиљада породица било је порезано непосредним порезом, по три дуроса месечно. Данас, после неуспеха који су нас приморали да напустимо две трећине покорених земаља, једва три хиљаде породица плаћају порез, и то с каквим тешкоћама. Имали смо осам царинар-

ница, сада их имамо само три; и те три доносе прихода три пута мање. Међутим, за то време, наши издаци нису престали да се увећавају. У овом тренутку, господо, како су сви наши други извори готово пресахли, буџет Његова Величанства почива на добровољним порезима двеју жена, Алегрије Дечарт, која је платила половину трошкова овог рата, и госпођице де Меркер. Ово нека остане потпуно међу нама, пошто је госпођица де Меркер изразила формалну жељу да њено учешће остане тајно.

Ми смо се згледали климајући главом.

— Она је већ уплатила два милиона, продужио је наш колега. Ја сам заложио целокупну суму од два и по милиона коју представља овај чек. Ја полажем на то да вам кажем, господо, ако би ме какав неуместан корак спречио да примим ту суму, да би мени остало само да, предајући своју оставку Његовом Величанству, прогласим банкротство краљевских финансија.

Нико не рече ни речи. Војвода де ла Рока био је врло блед.

— Ви сте ме разумели, господо, закључио је Дон Рамон. Сада, нека ми сваки од вас преда своје тражбине ванредних кредита. И данас још, ми ћемо моћи да их задовољимо. Ви најпре, Дон Антонио. Треба вам осам хиљада пезета?

— Осам хиљада пезета, рекох ја, стегнутога грла.

— За светковину коју краљ жели да приреди у част госпођице де Меркер, зар не? Добро, добро, имаћете их. Али гледајте — то је најмање што се може тражити да та девојка види нешто лепо за свој новац.

Недеља, 30 јануара.

Данас је требала да буде светковина. Али су јуче либерали отели Вил-Реал, прочеље наших одбранбених линија. Колико рада, колико брига ни за шта!

Толоза, понедељник, 7 фебруара.

То је не може бити досадније. Морали смо да оставимо Дуранго, који је либерална војска заузела јуче. Краљевски Стан сад је смештен у Толози. Ја сам могао веровати да ће се Дон Карлос, с обзиром на догађаје, махнути своје замисли о светковини. Он држи до ње више но икад. Она треба да буде овде, у четвртак 17 фебруара. Моје је да

најем годишњицу коју треба светковати. Ала је то лако! Војници држе да имају само да се губе, повраћају и опет губе градови. А ми остали после имамо да се извлачимо из шкрипца!

Двоја од мојих кола су се изгубила у путу. У једнима су били застирачи, у другима ракете за ватромет. Уз то су овде размере просторија друкчије. Треба кресати, додавати. Не може се замислити каквих тешкоћа има да се организује светковина на прилично пристојан начин, усред повлачења.

Субота, 12 фебруара.

Све ће ипак бити на свом месту за 17-ти, захваљујући мом оштроумљу.

Понедељник, 14 фебруара.

Елгуела је заузета јуче. Каква небрига у нашем главном заповедништву! Ја сам добио из саборне цркве један свилен балдахин слезове боје, ванредно лепог дејства. То ће бити за степенице. Краљ ми је живо честитао. Он не може да се скраси миран.

Среда, 16 фебруара.

Ништа.

(Наставак у идућем броју.)

(*Превео с француског* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

ЧАСОВИ МОРСКИ.

ЈУТРО.

У свакој хридини куца по једно велико срце;
И сваки вал је кô коњиц што у вис се пропиње ржућ;
И бријег сваки је налик на жртвеник крцат цвјетова;
И свака капља је росе кô бисер; и свака је грана
Зеленој застави слична, док силази пролетно јутро
Низ гору к игалу морском.

Све згрбљене смреке су сада
Дигнуле чупаве главе; сви чемпреси тамни су зубље
На врху запалили своме, а галеб је с каменог рта
Дигô се кричеħ, сав био, да заплови машући крилма
Уз рјечину зрака сунчаних што хрбат му дугачки злате,
Док, плаветна и пуна искри, сјен његова на море пада
Налик на големи крст.

Силази пролетно јутро низ обронак к шљунку на жалу,
А крда морскијех жена на лежају халуга сланих
Шибају репима рибљим по п'јеску, док блистају љуске
На широким боцима оним, и зелене гледају очи
У свјетло што силази с виса.

О, море! О, праоче мој!
Пред зору и ја сам с њима у затону халугу жвакô.
И моје срце се јутрос помладило. Моје је т'јело
Друкчије постало... Ето, у мене су власи дугáчке
Кô алгине нити, зелене кô окр'јеци; уши су моје
Налик на шкољке, што у њим глас таласа вјечито шуми,
И мој је језик сад слан.

Силази пролетно јутро на игало... И ја га чекам.
Од њег ћу примити злато, у устма што носи ми својим.

Млад и видовит ћу опет на обали стојати овој
С ногам у п'јеску, а с душом у чудесним рукама твојим,
О, море! О, праоче мој!

ПЛОВИДБА.

Пловим... И за лађом мојом траг остаје плаветан, широк.

Колико бразда сам ја већ изорао по њиви својој!
Колико жила сам кушô да вучем по неплодној земљи!
Влачио свуда сам бразде, ал' јалов је био мој труд.
Јесен је мога живота без плода, сви вртлови моји
Осташе пусти; тек гдјегдје, у окриљу мртве живице,
Дрхтури мразовац који.

Сад пловим... а за лâђом мојом
Вуче се, модар и широк, траг дуги, на којему цвату
Цвјетови немирне пјене, и налик на блиставе лампе
Медузе се прозирне њишу.

Пут то је до морских сирена.
Чему сам бјежао од њих? И чему сам валима прошô
Краткога људског живота са воском у ушима својим
И везан на јарболу брода?... Зар није та нестална бразда
До радости најкраћи пут и од жалости стаза најлакша?

Пловити, пловити само по било којему мору
С надутим једрима свима, док напети конопи зује,
С прамцем што пучину реже кô цртало, с крмом што оре
Валове сиње кô лемеш и дубоке отвара бразде!
...Пловити, пловити само, ал' с барјаком над сваким једром,
У вијању вјетрова свјежих, у шумору бијелих пјена,
Блиставе лађе на кључу, док налик на лавицу гладну
Младост се пропела наша, па — гледећ у оток сиренâ —
Ноздрама трепће широким и, знајућ за пл'јен што је чека,
Над валима немирним риче!...

ВЛАДИМИР НАЗОР.

САМОЋА И ВИНО.

У чаши се искре дробе и звоне,
пјевају звуци даљина;
капље се бисера у стаклима гоне,
ноћ иде на колима вина.

Обалам пливају свјетла и знаци,
гране се њишу са гора;
водама падају сјене и зраци,
магле се буде са мора.

Свирале језером некуда свирају,
промичу хорови жена;
висине звукови у ранама дирају,
падају кругови зјена.

Земље, чуј, тугују, ливаде бујају,
прашине горе маглинâ;
снови се рујни у мрежама љуљају,
плавет се рони с тишинâ.

Суламит, гледај: вечери пливају
на мјесецу сребрене, мирне;
вртови камени у маглама снивају,
к'о смарагди водама Смирне.

Куд идем по равни незнаних крајева,
куд пада то дух ми с висина?
Трепте ли крила скривених змајева
ил' путују лагуми вина?

Ја видим градове, границе, свијетове,
гримиз се маштама лијева;

румен се труни на чудесне цвијетове,
мој обзор у пламену сјева.

Облаци, острва, крајине, румени,
све се у звуцима зиба;
свијетови горе к'о црвени нумени,
мој мозак се свемиром гиба.

Вјетрови фијучу сјеверних зима,
све пустиње горе од жегâ;
мириси шуме свих минулих клима,
к'о море од пламеног стијега.

Ej, на томе мору сјаја и звука,
хује све дуге времена;
мој живот се љуља у праху од хука,
к'о црвени облаци пјенâ...

ВЛАДИМИР ЧЕРИНА.

БЕРБА.

У жаришту једног септембарског дана
Трс лозова зрије и дозрева родом;
Осећа се како под набреклим плодом
Удара и шикће крвца разуздана.

У зеленом хладу ораховог грања
Слушали смо шутке тај живот што тече,
И кад приближисмо усну, која пече,
Одјекну у ритму истог таласања

Младост наше крви, што на бербу чека.
И к'о језа слатка и опојно мека
Страст нас силна прожме, док се врисак оте,

А грозд један зрео и препун лепоте,
Грозд један слађани с лозовога дрвца:
У крило ми паде, румен као крвца!

БРАНИСЛАВ КИРЈАКОВИЋ.

КРСТ.

Крст један, нови стоји сâм,
А под њим Неко закопан
Скрстио беле руке,
И снива вечни сан.
Над њим је мекан мајски дан,
И млад се кестен шири,
И преко траве пири
Пролећа дах...

О, како нам је далек
Свако, ко доле снива,
И кога вечно скрива
Мотика земље црне,
Да поред нас не стоји
И с нама не ужива
Тај лепи мајски дан
И топли, свежи зрак,
Већ мрак га, мрак га, мрак
Изједа свог и гута —
Док ми, са уског пута,
Читамо његово име...

БРАНИСЛАВ КИРЈАКОВИЋ.

ДРВЕЋЕ.

Ја знам: никад неће наћи око моје
Песму лепу тако као дрво што је.

Дрво, што у земљу гладна уста крије
И са влажне дојке слатке хране пије.

Дрво, што у Бога целе гледа дане
И лиснате диже на молитву гране.

И, кад лето дође, што весело носи
Пуно гнездо тица у чупавој коси.

Дрво, коме киша своје тајне каже,
На чије се груди снег уморни слаже.

Песму граде луде, као ја и гори,
А дрво нам уме само Бог да створи.

(*Превео с енглеског* М. Виловић.) ЏОЈС КИЛМЕР.

ГРЧКА УСТАВНОСТ.

Споразумом утврђеним између Француске, Енглеске и Русије 13 јула 1862, Грчка је „под владом принца Вилхелма Данског и гарантијом трију дворова независна *уставна* монархија“ (чл. 3). Позивајући се на ову одредбу, те три Силе су 1917 уклониле са престола и из земље краља Константина и наследника престола. У ултиматуму који је том приликом Жонар упутио грчкој влади стоји да је „Краљ Константин повредио Устав који су примиле на себе да гарантују Француска, Енглеска и Русија“, и да је циљ уклањању краљевом „да се поново успостави уставни поредак“. Приврженици краља Константина и сви данашњи управљачи у Грчкој одричу Силама право да се мешају у унутрашње ствари Краљевине, с позивом на тај споразум од пре шездесет година. По њиховом схватању, гарантија о којој је реч у члану 3 не односи се на облик унутрашње управе већ на независност територије. Они тврде да је то чисто „алтруистичка гарантија“ у корист Грчке, која остаје једини носилац субјективног права. Грчка може, ако то жели, да позове Силе у помоћ у случају да је њена независност угрожена. Оне три Силе, пак, имају према Грчкој само дужност да интервенишу у корист одбране њене територије, и само кад Грчка то од њих буде затражила. О каквом уплетању у унутрашње односе Грчке, на основу неког права њиховог, не може бити ни речи.

Противу овога схватања говори тај историјски факт да је чл. 3 Споразума од 1862 дошао на место чл. 4 Протокола од 1832. У том ранијем Споразуму, у поменутом члану, стајало је да је Грчка „под владом краља Отона Баварског и под гарантијом трију Сила независна монархија“. Реч *уставна* није постојала. Силе су сматрале свакако за потребно да уметну, тридесет година доцније, тај захтев о уставности, имајући у виду најпре скроз апсолутистички, а после лажно уставни режим баварског принца, који је био повод толиким

заплетима. Сама та допуна и и измена старе Одредбе несумњиво је доказ да су Силе стављале под своју гарантију не само територију но и уставни режим.

Али и ако се, чисто формално посматрано, није могло Силама одрећи право да се умешају у унутрашње односе, јасно је да је то право које Силе пуних шездесет година нису у томе смислу употребљавале, стварно било застарело. Унутрашњи развитак Грчке прошао је, за тих шездесет година, кроз врло озбиљне уставне кризе, и Силе нису сматрале ни за потребно, ни за правно основано, да се уплећу у те чисто унутрашње ствари. Да је ултиматум из 1917 био један велики изузетак који су диктовале тадашње прилике на бојишту, види се већ по томе што се у својој ноти, од новембра 1920, Силе више не позивају на своје право из Споразума из 1862. У тој ноти истиче се опасност која може потећи за Грчку из повратка краља Константина на престо зато што би се грчки народ, на тај начин, огласио солидарним са једним владарем чије је држање према Споразумним Силама било нелојално. Али ову енергичну опомену заснивају Силе, не више на праву интервенције у унутрашње односе Грчке, већ на благодарности коју мисле да имају права да очекују од грчког народа.

Једног тренутка изгледало је да ће Силе прећи преко Севрског Уговора, којим је Грчкој призната потпуна унутрашња независност и да ће се вратити на своје право од 1862 године. У познатом пројекту лорда Керзона, за решење сукоба Сила са Грчком, после повратка краља Константина, били су означени захтеви који су почивали опет на праву интервенције. Тако се ту међу осталим говорило о контроли коју Силе мисле да врше над постављањем грађанских и војних чиновника у Грчкој. Пројекат лорда Керзона није био прихваћен, и о њему се више не говори нити има изгледа уопште да ће се Силе вратити на њега. Вероватније је да ће оне свој спор са краљем Константином решити сужавањем територијалних концесија датих Грчкој, и да неће више потрзати своје право од пре шездесет година, према коме су могле гарантовати и уставни поредак.

Када је, после повратка краља Константина, грчка влада решила да скупштину, која је била сазвата као ревизионистичка, огласи за уставотворну, отишао је енглески посланик

код председника владе Ралиса и питао га какав је циљ томе решењу. Овај корак енглеског представника изазвао је узрујаност у јавности грчкој, јер је протумачен као намера Сила да се опет и непосредно мешају у унутрашње односе Грчке. Утврдило се, међутим, да је енглески посланик, као и многи други посланици после њега, био код Ралиса у циљу просте информације а никако да интервенише у ма коме смислу.

Скупштина је оглашена за уставотворну и ако се томе изриком противи чл. 108 Устава, који каже да је „општа ревизија Устава забрањена". Венизелос, наслањајући се на тај члан и сазвао је био данашњу скупштину само за ревизију извесних одредаба, коју тај члан допушта, под условом да се две скупштине у два разна сазива за њу изјасне. Међутим, и та ревизија мање важних одредаба смела би се обавити тек пошто протече десет година од дана проглашења Устава који је данас у снази. Како је данашњи Устав донесен 1 јула 1911, то је и решење Венизелосово било неуставно. Али се, доносећи га, Венизелос позивао на права — револуције. Он је тврдио да је уклањање Константина и прелазак Солунске Владе у Атину, 1917, био један револуционаран акт, и да је ревизија Устава, после њега, сасвим природна и неизбежна. У ствари, одредбе које је Венизелос мислио да измени и које је редовној скупштини саопштио биле су необично важне, јер су њима требале бити скучене знатно дотадашње прерогативе владарске. Тако је, према његовом предлогу, Краљ морао да узима Председника Владе из већине скупштинске, није имао права да огласи рат, и није био Врховни Командант војске. Према тако важним изменама, које су предстојале, тадашња опозиција тражила је да се скупштина назове уставотворном, а не ревизионистичком. Разлика је била у томе што је уставотворна скупштина могла да стави на дневни ред питање о владару, о наслеђу, о многим основним питањима државног поретка, а ревизионистичка, онако како ју је Венизелос замишљао, смела би се бавити само искључиво оним тачкама које је Влада и редовна скупштина била одредила. Опозиција је, тражећи истинску уставотворну скупштину, намеравала покренути питање о уставном положају краља Александра, који је тада још био у животу и кога она није признавала за Краља, него сматрала као Регента који управља место правога Краља, Константина, и до његовог повратка.

И баш зато што је знао за ову намеру тадашње опозиције, Венизелос није никако хтео да прошири значај те скупштине, коју је он отласио за неку средину између обичне и уставотворне скупштине.

Кад је дошла на власт, дотадашња опозиција је остала доследна своме ранијем држању и претворила ревизионистичку скупштину у уставотворну. И данашња влада, у овоме своме решењу које је противно члану 108 Устава, наслања се на право револуције. По схватању владином, плебисцит од новембра 1920 у ствари је једна револуција, којом је збрисано једно насиље учињено Грчкој од стране Сила и повраћен на престо један законит владар. Тај револуционарни акт ослобађа владу, мисли она, да се строго придржава уставних одредаба док се стање дефинитивно не среди.

Устави који су се у Грчкој од ослобођења низали, били су увек последице револуције. У узајамној борби коју су вођови устанка водили до доласка Отона за краља Грчке, изгласано и оборено је четири устава. Последњи, донесен у Аргосу 1832 године и назван „кнежевски указ", дошао је, после великих метежа, створених убиством Каподистрије, дотадашњег председника републике. Отон није много водио рачуна о овом уставу и изазвао је тиме, а нарочито својом финансијском политиком револуцију од 1843, чија је последица била сазивање једне уставотворне скупштине и доношење устава од 1844. Кад је 1862 године једном револуцијом Отон збачен и доведен Ђорђе за краља, одмах се пришло изради новог устава, који је изгласан 1864 године. После пронунцијамента од 1909, и доласка Венизелоса на управу, пришло се ревизији устава од 1864, и она је завршена 1 јуна 1911 године.

Официри који су изазвали нереде 1909, и грађанске њихове присталице, тражили су тада радикалну измену ранијег устава. Али је Венизелос сматрао да оно време није повољно за озбиљну и хладну дискусију целокупног основног закона земље, и задовољно се мање важним изменама. Врло је интересантно напоменути да је Венизелос тада стао био на гледиште да владар има права да распушта Конституанту. Кад је скупштина која је имала да мења устав била на окупу (састављена из два пута већег броја посланика но обична скупштина) одмах се око тога права владарског развила дискусија.

Већина посланика била је за то да је скупштина уставотворна суверена, и да њу не може нико распустити док не сврши посао ради кога се састала, и док сама себе не разреши. Оно гледиште је било најпре у духу тадашњег покрета управљеног противу владара и целе његове околине. Али, осим тога, оно је имало за себе и једно решење уставотворне скупштине из 1864 године, које је било донесено чим се она била састала. У том решењу стајало је да „Краљ има права санкције за све скупштинске законске пројекте изузимајући Устав". Сасвим у духу тога решења, дакле, скупштина од 1910 и 1911 сматрала је, да је она изнад владара и да он нема права распуштати је. Венизелос није могао стати на ово гледиште скупштинско, због нарочите политичке ситуације створене покретом из касарне у Гуди. Тај покрет уздрмао је био и разбуцао све старе патријархалне странке и, за то време бар, онемогућио сваки рад владе са њима. Сам Венизелос пак био је дошљак, без икаквог ослонца у земљи у којој је све још почивало на традицијама великих историјских породица. Зато је он мислио да му се, у оном метежу и оној општој несређености, при ревизији устава, ваља ослонити на владарски ауторитет, који је истина и сам био уздрман, није био богзна како велики, али је, какав такав, био још ту и онда кад осим њега ничега другога већ није било. Бранећи своје гледиште Венизелос је рекао да без обзира на то да ли је скупштина обична или ревизионистичка. „Краљ не само да има право но и дужност да је распусти ако нађе да је она у опозицији са правим расположењем у народу". Право распуштања сваке скупштине је по Венизелосу владарско право *par excellence*, „дато неодговорном чиниоцу да би могао, апелујући на суверенитет народни, успоставити потребну хармонију у земљи." Како скупштина од 1910 није показала много расположења да прихвати ову теорију Венизелосову, то је он, да би извршио притисак на њу, дао оставку. Краљ, сасвим природно, потпуно солидаран са Венизелосом, није оставку уважио и дао му овлашћење да распусти уставотворну скупштину, и да тако, фактом, очигледно докаже то право владарско, које је, у осталом, нова Уставотворна Скупштина признала.

Измене које је скупштина од 1910 и 1911 унела у устав од 1864 нису безначајне, и ако не дирају у основне одредбе

његове. Искључени су били официри и чиновници из скупштине, где су дотле они чинили знатан део посланика. Судијама је била загарантована независност, па је она донекле важила и за остале чиновнике, који су могли бити уклоњени или премештени тек на предлог једног нарочитог одбора. Установљена је обавезна основна настава. Преглед посланичких пуномоћија пренет је на један особити суд састављен из највиших државних органа. Све те, и још неке друге ситније одредбе, имале су за задатак да унесу мало реда у уставни живот Грчке, који је крај све слободоумности своје доносио собом општу растројеност, нарочито непосредним уплетањем војника и чиновника у политику. Али најважнија нова одредба која је унесена у устав од 1911, била је она о Државном Савету. Њоме се баве чланови 82-86 новог Устава.

Државни Савет има у Грчкој своју историју, која га није учинила ни мало популарним те се ниједна влада, у новије доба, није журила да га уведе у живот крај свих јасних одредаба уставних. За време председништва Каподистрије постојао је Државни Савет под називом „Панелиниојон", састављен од 27 чланова, са задатком „да учествује са Председником Грчке у делима и одговорности Владе". Председник Грчке, како се тада називао Каподистрија, издавао је декрете, који су тада замењивали законе, на основу извештаја које му је давао тада тај Државни Савет. Тај савет, који је доцније узео име Сената, бирао је сâм председник Грчке из три пута већег броја кандидата, које му је предлагала конституанта. Апсолутистички режим Каподистрије изиграо је све мере којим је овај савет мислио да га држи у границама неке законитости. Своју незнатну саветодавну функцију није могао Државни Савет, разуме се, да прошири и ојача ни првих година апсолутне владавине Отона, тим мање што је према новој уредби Савет састављао у главном сâм Краљ од виђених чиновника. После револуције од 1843, Уставом се заводи Сенат, као део законодавног тела. Државни Савет се пак више никако не појављује, ни у улози старој, као учесник у издавању закона и уредаба, ни у новој, као виши административни суд. Њега у опште нема, и сви покушаји да се он организује разбијали су се о неповерење које је у земљи, а нарочито код свемоћних историјских породица грчких, постојало због раније улоге његове. Устав од 1864, који је

укинуо Сенат, садржи у својим одредбама 83—86 и установу Државног Савета, али те одредбе нису никад примењене. Члан 108 тога устава давао је право обичној законодавној Скупштини да ревидира или уопште уништи оне одредбе Устава које су се односиле на Државни Савет. Конституанта је донела то решење баш због тога што се у самој њој јавила била велика опозиција противу те установе, која је оглашена за „паразита уставног у стању да зарази парламентарни режим, који нов устав има да развије и осигура".

Венизелос није успео да се ослободи овог неповерења према Државном Савету. И ревизионистичка скупштина од 1911 унела је у устав и установу Државног Савета са задатком да израђује законске пројекте и да буде највиши административни суд, а нарочито још да врши контролу над оним чиновницима, који су тим истим уставом оглашени били за неизбациме. Том приликом држао је Венизелос говор у коме је Државни Савет прогласио за највишег чувара права и закона, „који треба да су изнад свију власти, изнад министра, изнад Краља". И ма да Устав од 1911 постоји већ скоро десет година, нико још није смео да покуша да уведе у живот ту установу која је по речима Венизелоса не само корисна но и неопходна за поредак заснован на праву. Скупштина таква каква је данас у Грчкој нерадо хоће да дели ма у коме облику своју законодавну власт.

У основним одредбама својим устави од 1844, 1864 и 1911 су истоветни. Краљ, неодговоран, поставља и смењује министре, који су одговорни и могу, по закону о министарској одговорности, бити стављени под нарочити суд састављен од чланова касације и апелације. Краљ врши законодавну власт заједно са Скупштином, чија решења он санкционише и објављује. Он отвара седнице Скупштине, има право да одлаже Скупштину и да је распушта. Право је Краљево неограничено у погледу именовања министара, који не морају бити посланици. Чл. 78 Устава каже да министри имају право присуствовати скупштинским седницама и могу говорити, али гласати могу само ако су посланици.

Све су то одредбе које сретамо у свима савременим слободоумним уставима и, у погледу овога склопа и садржине, грчки је Устав свакако један од најнапреднијих. Постоји међутим једна пракса, несумњиво заснована на Уставу, али

која сав тај напредни уставни поредак ставља у питање. Краљево право да распушта Скупштину је неограничено и за време од шездесет година, од како је у снази овај устав, то су право и краљ Ђорђе и његов син у врло великој мери употребљавали. Познато је да су Силе 1917 године, чинећи употребу од свога права да гарантују уставност грчком народу, нарочито имале у виду факт да је краљ Константин распустио узастопце две скупштине у очевидном циљу да онемогући долазак Венизелоса на власт. Венизелос сâм, у свима својим говорима и нападима, истицао је то узастопно распуштање двеју скупштина као један уставни злочин. У ствари је то, међутим, једна пракса коју није завео краљ Константин, која је постојала од како је на влади данашња династија. Факт је да су се краљ Ђорђе и његов син у много јачој мери служили тим правом но краљ Отон, који је међутим био сматран као скроз неуставан владар. Може се рећи да, са изузетком једне законодавне периоде од 1875 до 1879, коју је скупштина до краја издржала, све, али све друге периоде, биле су скраћене више-мање насилним растурањем. Просечно ни једна скупштина није издржала више од двадесет месеци место четири године које су Уставом предвиђене, а било је скупштина које су трајале и свега неколико месеци. Узастопних распуштања било је врло често за време Вулгариса, Трикуписа, Делианиса. Још непосредно пред долазак Венизелоса на власт, 1905 године, скупштина је распуштена и после избора, који су дали већину Делианису, дошао је на власт Теотокис, који је 1906 године и ту скупштину распустио.

Та распуштања скупштинâ су појава противу које се у Грчкој нико не буни. Она су за шездесет година уставне владавине постала признат парламентарни поредак, који омогућава да се на најлакши начин задовољи жудња за влашћу појединих патријархалних шефова. Као што је изложено у једном нашем ранијем чланку,[1] узрок тој појави треба несумњиво тражити у факту да у Грчкој нема организованих политичких странака на које би се могао ослонити уставни и парламентарни ред. Место странака постоје моћне патријархалне породице, које су узеле видног учешћа у борби за ослобођење, и које имају неогра-

[1] В. *Српски Књижевни Гласник*, свеску за 1 април 1921.

ничени социални и политички утицај свака у своме крају. Шефови њихови улазе у скупштину са својим непосредним рођацима и пријатељима и ту се погађају о власт. Како нема начелних разлика међу њима, то ти шефови могу сваког тренутка прићи час Кумундуросу, час Ралису, Мавромихалису, Димитракопулосу, било коме од људи кога краљ одреди за председника владе. Једанпут створена комбинација, заснована на тренутном личном расположењу тих шефова, нема у себи ничега што би је чинило независном од нових ћудљивости. Лични неспоразум и амбиције узрок су свакодневним заплетима у влади и скупштини. На владару је било да у ту хаотичну парламентарну масу уноси некакав ред, и он га је могао уносити само распуштањем скупштине, јер су се све оне показивале неспособне за дужи, систематски рад. Не треба из тога закључити да је владар тиме добијао некакав надмоћни утицај. То често распуштање скупштине сматрали су, и сматрају, шефови оних историјских породица као своје право, а не као владарско право, јер се тим распуштањем омогућавало да они један за другим долазе на власт и да се све нове комбинације стварају. То је нарочити облик парламентарности, и шефови би се бунили када се скупштине не би распуштале, када би владар инсистирао да се одржи она комбинација која је на дневном реду, и да се Скупштина прилагоди њој.

Јасно је дакле да је оно узастопно распуштање двеју скупштина које су Силе узеле као неки нарочити диктаторски акт краља Константина, у ствари било једно парламентарно правило грчко. Незгодно је за Силе свакако било што је краљ Константин тиме изиграо ону струју која је била за улазак у акцију, и тиме је он несумњиво доказао колико је било мало лојално држање његово према њима. Али, као чисто унутрашњи акт, са гледишта чисте уставности, тај акт његов био је сасвим у духу дотадашњег политичког развитка. Док се у Грчкој не створе политичке странке на новој начелној основи, док год буде трајала ова патријархална свемоћ старих породица, тешко да ће се моћи изменити тај специјално грчки тип уставног и парламентарног живота.

Данашња Влада, дошла после избора од новембра 1920, прогласила је скупштину за уставотворну, али како она долази из опозиције, то није имала могућности да спреми неке кон-

кретне предлоге за нов устав или за ревизију досадашњег. Састављен је парламентарни одбор који ће имати да изради те предлоге. Али због нарочитих прилика у којима се Грчка сад налази, и рад тога одбора, као и цео политички живот у Грчкој, у потпуном је застоју. Из досадашњих изјава владе у скупштини види се само нека неодређена жеља да се уставни ред заснује на некој новој основи, да се он стабилизира бар делимичним увођењем професионалних заступника. Али ће се та мера показати врло слабом већ и због незнатности економског развитка и диференцирања данашње Грчке, која је и узрок да још нема политичких странака, које су међутим једини озбиљни ослонац сваког уставног живота.

* * *

МАЂАРСКА РЕВОЛУЦИЈА, 1918-19.

СОЦИОЛОШКИ ИЗГЛЕДИ.

Jászi Oszkár, *Magyar Kálvária: Magyar Feltámadás.* B csi Magyar Kiadó, 1920. Стр. 168.

A Bolsevizmus Magyarországon, szerkesztette Gratz Gusztav. Budapest, Franklin Társulat, 1921. Стр. XXIV, 861.

Paul Szende, *Die Krise der mitteleuropäischen Revolution.* Ein massenpsychologischer Versuch. (*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Band XLVII, 1921. Стр. 337—375.)

Dr Eugen Varga, *Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur.* Wien, 1920. Стр. 138.

Béla Szántó, *Klassenkämpfe und Diktatur des Proletariates in Ungarn.* Berlin, 1920. Стр. XI, 115.

Може се, пре свега, с разлогом поставити питање да ли је уопште оправдано говорити о револуцији у Мађарској у 1918 и 1919 као некој посебној „мађарској револуцији". Оновремени преврат обухватио је био целу Средњу Европу; ношен истим социалним елементима, он се у исти мах и у истим облицима раширио у Немачкој, Аустрији и Угарској. Са гледишта колективне психологије, цео тај преврат представља један и исти процес, и има се проучавати у својој целини. Али са гледишта савремене историје, која мора узети

у обзир различите политичке последице, мађарска револуција може се ипак издвојити из те целине као једна посебна појава, са својим посебним кореном, посебним смислом и посебним последицама, која се уз то истицала још и нарочитом интенсивношћу свога тока.

I

Средњоевропски преврат октобра 1918 био је у главном освета представницима дотадашње државне власти од стране бораца из рова, годинама обмањиваних. Побеђени од спољнег непријатеља, војници су се окренули против сопствених властодржаца и за неко време оборили државну власт. Средњоевропски преврат извршила је свугде војска: и она која је бежала са пробијеног и напуштеног фронта, и она која се налазила по етапама и гарнизонима, и она која се била одметнула и растурила по земљи: „зелени кадрови", дезертери, „логоши". Обарање државне власти текло је спонтано, без неког нарочитог програма за сутрашњицу. Тек онда кад је маса — па и руља, у главном војничка, — створила „простор без власти", ступиле су извесне радикалне политичке групе и личности на позорницу. Преврат је, истина, добио тада одређенији правац, али је и у даљем свом току стајао под притиском оних идејно и формално неорганизованих маса, заковитланих ратном психозом. Тај преврат срушио је свугде Монархију, оборио и одбацио саветодавце и слуге Крунине, и хтео да одржи страшни суд над свима ратним неваљалцима из позадине, нарочито над спекулантима-трговцима који су немилосним ценама животних намирница пљачкали ратничке жене и децу, ратним богаташима сваке врсте: *ли*ферантима брашна, муниције, одела, обуће. Преврат је показивао тежње да „ствари постави на своје место": да казни и укине превелике социјалне неправде које су биле дозлогрдиле за време рата и после закљученога примирја. У тој својој социално-месијској тежњи, преврат је стајао под пресудним утицајем руске револуције.

Али, поред тих непосредно ратних узрока, са њиховим нарочитим психичким дејствима, било је у Средњој Европи и прератних узрока довољних да изазову једно револиционарно преуређење постојећег стања. Монархијски апсолутизам и феудални економски поредак чували су у себи још доста

видних и осетних елемената за спречавање сваког напреднијег политичког и социалног развоја. Мађарска, нарочито, у томе погледу чинила је прави прелаз између Европе и царистичке Русије: аграрно-непросвећена, спахијско-господска, јеврејско-зеленашка, народносно-угњетачка. Привредна и социална структура и саме прератне Угарске пружала је довољно разлога за што скорију измену стања ствари, могућно путем револуције. После јужноевропских, чисто католичких земаља (Португалија, Шпанија, Италија), Русије и балканских држава, становништво Угарске било је у погледу писмености најзаосталије у Европи. Од 100 становника изнад шесте године старости било је у Угарској неписмених 33, док је у Аустрији било 16, а у Данској свега 0·2. — Само у Румунији и у Шпанији биле су земљишно-поседне прилике тако зле као у Угарској. Пуних 31% обрађиване површине било је у рукама велепоседника са преко 1000 јутара; осим тога, огромни комплекси шума, пашњака и пустара били су искључиво у рукама спахија односно њихових зајмодаваца Јевреја, и цркве; од 24,000.000 катастралних јутара обрађиване земље имало је 2,400.000 малих поседника свега 7,600.000 јутара; имања од 20.000 и више јутара нису била реткост у Угарској; поједини чланови племства имали су по два или три таква имања. Од посебно отежавајућег значаја била је чињеница да је око 15,700.000 јутара (са шумама и пашњацима) било фидеикомисарно везано, и према томе ван домашаја малих купаца, сељака. Велики су поседи нарочито притисли насеља мађарског племена (центар земље), румунског (Ердељ), и словачког народа, док су Срби и Немци имали сразмерно веома повољне земљишно-поседне прилике. Принос земљишта (12·3 метарских центи по хектару, у равници), које је обрађивано најмљеном радном снагом, подбацује чак и знатно слабије земље у Аустрији (13·7 метарских центи по хектару, док у Немачкој, где је земља још слабија, он се пење на 20·7). Материални живот сељачких маса Угарске био је врло бедан: просечна потрошња шећера заостаје за читавих 33% иза просечне европске потрошње, док је потрошња меса била чак и код самог становништва Будимпеште нижа од просечне потрошње меса у Немачкој. Заштита рада постојала је само на хартији; жене и деца експлоатисани су несметано, а пољопривредни надничари приморавани су и жандармеријом да „испуњавају

своје уговорне обавезе“ (нису смели штрајковати). Сиромаштво, незнање, друштвена занемареност, учинили су да је смртност у Угарској била, после Русије и Румуније, највећа у Европи. Туберкулоза је притисла мађарску равницу тако да је она управо болест угарске равнице. (И код нашег народа највећи морбидитет и морталитет од туберкулозе показују Срби у Војводини.) Владе су се старале за благостање „горњих десетхиљада“; оне су обезбеђивале животни опстанак беспосленим чиновницима једне бројем претрпане администрације; штитиле су „света права својине“, и „дизале националну индустрију“.

Из тога стања постојао је само један излазак: исељавање, бегство у Америку. Администрација се нашла пред дилемом: или пустити преко Океана годишње између 100.000 и 150.000 најснажнијих радника (што је доносило чиновницима лепих поклона од стране заинтересованих бродарских друштава), или забранити, или бар знатно отежати исељавање из „војних и националних разлога“ — и на тај начин оставити спахијама и капиталистима јефтинију радну снагу. Масе нису имале политичких права: од 100 одраслих мушких имало је право гласа (али јавно) само 33, и то после „изборне реформе“ од 1913 године. Огромна премоћ велепоседника и капиталиста спречила је образовање неке озбиљније демократске јавне свести. Политичка борба вођена је о државноправним питањима, и атмосфера је пуњена националистичким страстима — да би се привредна и социална питања што више замаглила. Земљом је владала једна дрска и кратковида олигархија, која није хтела ни да чује о аграрној реформи, о реформи пореског система, о бољем просвећивању народа. Рат је још више заоштрио те супротности, још више погоршао тако болесно стање. Имовне разлике постале су много веће; властодршци су цинично пљачкали државу и спекулисали са животним намирницама: и онима намењеним народу у рову и онима намењеним ратничким породицама. Од службе на фронту ослобађан је ко је могао да плати или ко је имао бољих веза. Средњи сталеж, „интелектуалци“ постадоше правим пролетаријатом и прећоше у табор социалне демократије. Немађарске народности су прогањане још безобзирније но пре рата.

II

У атмосферу насиља, бестидности, цинизма, огорчења, херојског култа, ратне романтике, нерада, мржње према држави, властима и имућним класама, пала је црвена светлост бољшевичке Русије. Маса је већ била осећајно бољшевисана. Немађарске народности су желеле и очекивале победу Савезника. Мржња људи из рова против ратних спекуланата била је таква да би, и у случају повољнијег исхода рата, довела до „обрачунавања“ код куће. Рат је значио огромно снажење дивљих инстинката, како код оних на фронту тако и код оних који су остали били код кућа да „тргују“ или да администрирају. Пљачкашка поквареност била је завладала целим привредним животом: код фабриканта топова и код пиљарице и млекарице, код малих и код великих. После слома, после илузија о победи, осветили су се „народни хероји“ својим обманљивачима: средњоевропску револуцију приредила је војска. Војсци се придружила социална демократија, више ношена револуционарним јавним мишљењем и потискивана од екстремних превратних елемената него вођена старим вођама социализма који би хтели остварити своје идеале. Те вође, као и шефови појединих радничких синдикалних организација у ствари су већ одавна били стекли буржоаски карактер. Али, кад их је војничка револуција довела на власт, или у Владу, они су онда хтели и остати на њој. Док су се у Немачкој социал-демократи удружили са клерикалцима и другим деловима буржоазије против комуниста, у Мађарској (где није било ни јаке буржоазије ни дисциплиноване клерикалне масе) ишли су и са бољшевицима, да би само остали на власти. Као раније у Русији, у Мађарској је после слома на фронту, победом војничко-официрских пучиста над напуштеним представницима старог поретка, узела власт грађанско-идеолошка демократија (30 октобра 1918). Та демократија ослањала се на елиту социалне демократије, на присташе антантофилског демократа графа Каролиа, на малобројну радикалну грађанску странку, на „слободне социалисте“ (Јаси, Сенде, Даниел и остали око социолошког часописа *Двадесети Век* и Социолошког Друштва), на слободномислилачку академску омладину. Мали земљорадници нису још били организовани; они су могли образовати чврсту основу те идеолошке демократије.

Финансијска немогућност материалног издржавања незапослене масе индустријских радника и војника, која је бивала све већа из дана у дан, нарочито по градовима, била је најјачи разлог за прелаз тих маса од демократије комунизму.

Карољиева демократска влада учинила је неколико крупних грешака. Она је погрешила, прво, што није одмах извела аграрну реформу, т. ј. поделу великих поседа; у томе су је спречили марксисти који су из доктринарних разлога хтели да одрже велика имања и да их као таква социализују, и који су се, уз то, још и плашили да Влада не добије довољног ослонца у заинтересованим масама малих земљорадника. Она је, затим, погрешила што није организовала из поузданих и дисциплинованих елемената војне јединице које би разоружале како пролетаријат тако и официрске банде, — од којих ни једни ни други нису могли бити задовољни с неколико једино идеолошки значајних промена у просветној, финансијској и социалној политици државе. Најзад, Карољиева револуционарна демократија није располагала са довољно људског материала за стварање преображај духа администрације и правосуђа у провинцији; није имала спремљен „катастар духова" за организацију новог режима. „Народна Већа" требала су да надокнаде са својим неодређеним компетенцијама оно што је недостајало у управи и у судству, али су она ускоро постала поприште дилетантско-политичког експериментисања и подлегла, готово без отпора, новој струји: бољшевичкој авантури.

III

Средњоевропски преврат наступио је услед војничке победе Савезника, а побеђени су несумњиво хтели да својом новоподигнутом демократском фасадом постигну што боље услове за мир. Идеолози Мађарске као Јаси, Сенде, па и сам Карољи, веровали су у Вилсонов програм, надали су се да је у Савезника јача демократија него победнички занос, јача идеја човечанства него интерес крупног капитала. У том уверењу и с тим надама спремала је Карољиева влада своју спољно-политичку акцију као основу за склапање мира. Хтели су постићи одржање интегритета Угарске на бази народносних аутономија, и стварања Јасиеве „Источне Швајцарске". Они су, као минимум, замишљали: плебисцит у спорним краје-

вима (Словачка, Ердељ, Војводина) и гарантију слободне трговине са изгубљеним крајевима т. ј. економску Дунавску Конфедерацију. Услови примирја које је Карољи у Београду постигао код генерала Франше Д'Епереа (8 новембар 1918) нису прејудицирали територијалне одредбе мира: наглашено је да демаркационе линије немају везе са будућим политичким границама и одређено да мађарска управа остане и даље у поседнутим крајевима, да слободан економски промет остане са непоседнутом Мађарском. Међутим, мимо тих услова, дошло је до оцепљења револуционарним актом самих народности (Срба, Румуна, Словака) и до делимичног присаједињења тих крајева дотичним националним државама. Мађари су се против тога жалили Савезницима, али без успеха. За то време приспевали су све нови транспорти бивших заробљеника из Совјетске Русије, а из поседнутих крајева бегунци. Бољшевичка пропаганда постајала је све јача. Од Вилсона окретало се Лењину. Радништво, војници, бегунци, интелектуални пролетаријат — сви који нису имали сигурног изгледа да ће сутра имати шта да једу и да се огреју, сви који су очајавали о судбини Нације, сви су с извесним верским фанатизмом, с комплексом месијанских осећаја прилазили комунистичком покрету. Комунизам је требао да реши социјалну неправду и да се *освети* капиталистичко-империјалистичкој Антанти која је мађарску демократију тако потпуно обманула. Комунизам ће захватити у пламеном трку и земље Савезника, носећи освету потиштених и васпостављање правде, социјалне и политичке, васпоставити интегритет Совјетске Мађарске. Читав штаб мађарских комуниста организован је у Москви и дошао „из ропства" у Мађарску за време Карољиеве демократске републике. Између њих и старог социјално-демократског вођства почела је суревњива борба о власт над масама. Масе су прилазиле комунизму, јер их је на то терало бедно материјално стање. Послодавци су затварали предузеће за предузећем, пошто им се није више рентирало радити без уобичајено огромних ратних зарада; њихове инсталације биле су већ одавна вишеструко амортизиране. Огорчење што ратни спекуланти нису осетили казну, национално очајање и узаврела пустоловна жеђ због ратних тегоба неизвесности, све је то било пренадражило живце. Карољиева демократска влада за све време својега трајања није извела ни једну

политичку реформу; она није успела да реконструише државну власт. Када су Савезници коначно обавестили мађарску демократију да о интегритету и Дунавској Конфедерацији, о „Источној Швајцарској" и плебисциту не може бити ни говора (нота потпуковника Викса од 20 марта 1919), пала је идеолошка демократија сама од себе, пошто није више имала ни моралних разлога опстанка, ни изгледа на успех у спољној политици, — а ослонца у масама није никада ни имала. Карољи и буржоаски демократи хтели су да предаду власт једном чисто социално-демократском кабинету, док би сам Карољи остао председник Републике. Социално-демократски политичари знали су међутим да су масе комунистичке; вође комунизма, који су провели дуже време у затвору за измишљене кривице, нису сигурно знали да је за то време и старо синдикално организовано радништво прешло у крило комунизма. Социално-демократски министри, — кришом од својих грађанско-демократских другова, — понудили су тада затвореним комунистичким вођама спајање оба крила радничког покрета, и погодили се с њима око учествовања у власти Совјетске Мађарске коју прокламоваше 21 марта 1919, на изненађење Карољиа.

IV

Пословним методама кафанских „шибера" писценисана је „диктатура пролетариата" у Угарској. Као у Русији, као у кратковечној Советској влади у Минхену, чинили су јеврејски „интелектуалци" језгро бољшевичког штаба Мађарске; њихов морал и менталитет нианснра дипломацију и државништво овог совјетског режима, као и свих других. Совјетска Русија требала је Совјетску Мађарску као етапу за ширење бољшевизма на запад. Надали су се да ће и велики део Немачке добити пролетерску диктатуру. Црвена армија налазила се тада на линији Тарнопољ-Каменец-Подолски, али даље није могла напредовати. Грађанску демократију и у Мађарској оборили су радници и војници, но да би војска постала употребљивом за одбрану пролетерске диктатуре морали су је дисциплиновати. Укинули су војничке савете и нису хтели да одржавају култ „херојства". Вођство техничких трупа било је у рукама професионалних војника-официра, који су мрзели владу фразера-скоројевића и Јевреја. Показало се да је веома

тешко организовати поуздану војску за озбиљну борбу а да се не култивише традиционална романтика национализма и херојства, па су онда и они покушали да „подижу дух“ оснивањем „пролетерског војног одликовања“ и истицањем националне мађарске заставе поред црвене совјетске. Полет револуције потицао је из идеологије уморних и огорчених ратника; бољшевизам није донео никакав нов дух него само „нову терминологију“ (Сенде).

Пошто бољшевизам није успео да захвати и Савезничке трупе, бар не у довољном степену, морао је у ондашњој спољно-политичкој ситуацији Мађарске неминовно пасти. Но он би и без тог притиска споља веома тешко изишао из вечито лабилног стања. Диктатура пролетаријата у земљи економске структуре каква је у Мађарској не може да савлада две тешкоће, једног заједничког корена: не може да постави органску везу са селом и земљорадништвом, и не може да обезбеди исхрану индустријског пролетаријата. Село је било већ раније, у току рата, раздражено до крајности уредбама и правилницима тако званог државног ратног социјализма односно милитаризоване народне привреде (реквизиције, рационирања, максимирање, итд.), а бољшевизам у ствари није другу економску политику ни знао да води, но је продужио „ратни социјализам“ цесарско-краљевске епохе, с том разликом само што је сада још јаче било наглашено да се све то врши у интересу градског становништва, док се пре чинило „за отаџбину,“ „за оружани народ“, „за наше синове“. Потенцирани терор варошко-пролетерске диктатуре при веома ограниченој стварној моћи нових власти само је могао да изазове отворен отпор села, да доведе до прокламовања борбе између села и вароши, између радника мотиком и диктатора пером. Из доктринарних разлога мађарски бољшевици нису хтели да реше аграрно питање деобом земље. Они су се бојали да ће мали сељачки власници постати начелним браниоцима приватне својине; али како они нису хтели решавати аграрно питање, нису могли да придобију земљораденике за борбу против диктатуре генерала и банкара. Јер треба напоменути да марксистичко-бољшевички социјализам заборавља да земља малога сељака (као ни алат занатлије) није капитал у приватно-економском значењу, јер се њоме не експлоатише туђа радна снага, и да се борба

противу капитализма као друштвено-културног поретка не сме претварати у борбу против сваке приватне својине производних средстава. По свом схватању органско-психолошки ограничене могућности социализовања земљорадничких привреда, прудонизам је био далеко реалнији него талмудско-рабинерски доктринарни марксизам. Изгледа да рационалистичко-фанатички дух семитске расе нема гипкости за органско-психолошко проматрање стварности друштвеног живота. У Русији је тежина социално-револуционарног покрета уравнотежила марксистичку доктринарност; у Мађарској би бољшевизам доживео слом у аграру (то увиђају оба „народна комесара" Варга и Санто) чак и да није било савезничких интервенција и контра-револуционарних унутрашњих снага, нарочито у војсци.

V

Услед пасивне, често и активне резистенције мађарског села, опало је снабдевање намирницама варошког становништва, и самог пролетаријата. Морално је положај пролетаријата био поправљен, јер је отпала социална разлика према имућним класама; али ни сама радничка маса није развила толико идеализма да би од саме „моралне повишице живота" заборавила стварну материалну беду, глад и зиму. Када се још показало да мађарски комунизам неће моћи ослободити Ердељ, Словачку, Војводину, да неће спасти ни интегритет ни св. Круну Стефанову, када је попустио престиж Лењина и чаробна снага његових радиограма, — јер од црвене гарде не беше трага, — изгубили су мађарски бољшевици своје разнородне присталице. Осветила им се њихова метода прекомерних обећања маси, њихово доктринарно гледиште да пред интересом класе пада сваки етички обзир.

„Чим се једна криза преживела, наступа период умора; спонтано се враћају у свој стари облик ранија средства власти старије рутине, војска и полиција. А ко је смртно уморан пада у руке најјачега, који је најближи, а то је редовно не нека новоизабрана умерена скупштина, — него војска." (Јакоб Буркард.) Бели терор у Мађарској превазишао је десетоструко црвени терор; стара рутина војске и феудалаца вратила се. Феудална Мађарска ухватила је везу са капиталистичком интернационалом и покушаваће старом рутином да

постигне оно за чим су и идеолози демократије и диктатори пролетаријата безуспешно тежили: васпостављање интегритета Угарске. Дотле ће се пролетаријат опет збирати, организовати, спремати, сељак будити, освестити — и онда ће морати тражити споразумно решење: органску изградњу новог друштва.

МИРКО М. КОСИЋ.

КОЛУБАРСКА БИТКА.

(Крај.)

IV — ПЛАН КОЛУБАРСКЕ БИТКЕ И ЊЕНО ИЗВОЂЕЊЕ.

Пошто сам изложио генезу идеје за офанзиву у Колубарској битци, имам да изложим план битке и њено извођење, као пресудне чињенице за наш успех.

План за главну битку саставља Врховна Команда. Као основа служи јој целокупна војна и политичка ситуација на целоме ратишту, као и целокупно стање наше и непријатељске војске уопште. Податци о свему овоме стичу се код Врховне Команде као код централе, и зато је само она у стању одлучити са пуним познавањем ствари када треба дати главну битку, која је синтеза не само стратегије и тактике него и свих осталих утицајних чињеница данога тренутка.

Већ по томе, командант Прве Армије (као ни команданти осталих армија) нити је могао, нити је био надлежан, као потчињени командант, узимати удела, у изради плана за Колубарску битку нити је пак Врховна Команда од њега тражила мишљење.

У ратној историји дешавало се да главни командант, у нарочитим приликама, сазове савет својих непосредно потчињених команданата, да се лично од њих обавести о стању њихових јединица и о правој моћи целе војске, да им изложи општу политичку и војничку ситуацију, да им изнесе своје планове за акцију и саслуша о тим плановима и њихово мишљење. Али главни командант, саслушавши све, доноси сам коначну одлуку и носи сву одговорност за њу. Коначна је одлука његово дело, а не потчињених команданата. Али овакав ратни савет није држан у очи Колубарске битке. Врховна Команда, после дубоке и пажљиве студије, била је начисто шта јој ваља радити. Она се само одлучила на офанзиву, и ову своју одлуку енергично је и брзо привела у дело.

А. — ПЛАН ЗА КОЛУБАРСКУ БИТКУ.

Као што смо поменули, непријатељски покушај пробоја нашег битковног фронта (управљен на десно крило Ужичке Војске и лево крило Прве Армије), пропао је, захваљујући мудром и одважном држању команданта Ужичке Војске ђенерала Вукомана Арачића, и команданта Дунавске Дивизије II позива (из Прве Армије) садашњега ђенерала Г. Милоша Васића. На тај начин, осујећен је и непријатељев план да после пробоја нашега фронта продре са главном снагом аустријске IIIесте Армије (XVI и XV корпус) у слив Западне Мораве и заузме Чачак. После тога, непријатељ, који је био заузео Београд, усваја други план за битку, а тај је: да рокира своје трупе (Пету Армију) ка своме левом крилу, у циљу груповања своје снаге на фронт: Варовница—Космај, који је од стране наше, због недостатка снаге, био релативно слабо поседнут и брањен. Непријатељ је замишљао да нападом и заузимањем овога нашега фронта што пре загрози Крагујевцу, дакле боку и позадини целе наше војске, доводећи ову у један врло тежак и незгодан положај у односу на њено повлачење ка Крагујевцу. Непријатељски битковни фронт протезао се од Марковачких положаја (пут Чачак—Пожега), на Сувобор—Љиг—Колубару—Космај и Варовницу, у дужини око 120 километара. Овај фронт био је за снагу са којом је непријатељ располагао велики: непријатељ се и сувише био развукао, и тиме свој фронт много ослабио, а поред тога, својим неуспехом у покушају пробоја нашега битковнога фронта ка Чачку, почео је морално и физички да малаксава. Ми смо се међутим налазили у бољем стратегијском положају: прикупљенији, срећнији и на унутрашњим операцијским правцима, а осим овога, и услед дотадашњих успеха у одбијању непријатељске навале, и морал и старо самопоуздање код наше војске почели су се постепено враћати.

Према оваком стању, Врховној Команди природно се наметала идеја: да се створи што бољи и јачи наслон на крилима, да се изврши што јаче груписање снага ка средини, и да са највећом силином и енергијом изврши пробој непријатељског фронта, затим да се непријатељ делимично туче и енергично гони.

Овај план за Колубарску битку саставила је Врховна Команда, без икаквог удела команданта Прве Армије. Догађаји

су после потврдили, да је план за Колубарску битку био изванредан, управо јединствен, јер је тачно одговарао приликама на војишту у даноме тренутку. Овакав план, који је изражавао верну и тачну оцену целокупне ситуације обострани непријатељских страна на војишту, већ је у себи садржавао клице успеха, као што су то доцнији догађаји и потврдили.

Б. — ИЗВОЂЕЊЕ КОЛУБАРСКЕ БИТКЕ.

Дијагноза је дакле од стране Врховне Команде тачно постављена, и план на основи ње тачно израђен. Али, поред добро састављеног плана за битку, од толике је исте важности и правилно и вешто извођење битке. Извођење битке, као извршни и завршни део, од огромне је важности за успех. И поред доброг плана, ако се битком рукује невешто и рђаво, опет се неће доћи до успеха. Добар план за битку и њено правилно, брзо и вешто извођење, сообразно свима новоствореним ситуацијама, које се у току битке брзо појављују и брзо ишчезавају, допуњују се. У плану битке је изражена идеја водиља; директива обухвата ову идеју водиљу у облику наређења, дајући јој израза у почетном груповању снаге за отпочетак акције, али после, у току извођења, осим идеје водиље, која остаје иста, све се остало мења, дотерује, допуњује и соображава новоствореној ситуацији, тако да свакој основној промени у ситуацији одговара и други распоред снаге, у циљу парирања за нас неповољне ситуације и стварања угодних услова за наш успех.

Ово извођење битке није ништа друго до борба и хрвање две интелигенције и два карактера заповедника једне и друге непријатељске стране, а трупе су само средство за извршење њихових идеја и њихове воље.

За извођење главне битке, које у данашњем времену сачињава врло тежак и до крајности врло сложен проблем, нико други није позван нити је у могућности да ово изводи до Врховна Команда као целина, пошто је она свакога тренутка тачно упозната са ситуацијом код свих армија и самосталних група, према којој и управља битком, — у духу плана за битку, као и у духу њеног унутрашњег јединства и целине у њеноме извођењу. Карактером својим, битка је што и позоришни комад: она је једна крвава драма која се одиграва на земљишту. У тој крвавој драми редитељ је Врховна Команда'

а цео командни елеменат то су глумци, и сваки од њих има да одигра добро и поуздано само своју улогу. И као год што на позорници глумци имају да одиграју само дату им улогу, не смејући и не могући да улазе у туђе улоге, такав је исти случај и у војним операцијама уопште, па и у крупи свих операција, битки. Према овоме, ни командант Прве Армије, нити ко други, није могао и није био надлежан да поред своје улоге преузме и улогу Врховне Команде.

Сада ћу у најважнијим моментима да изложим извођење Колубарске битке, и у оној мери само у којој је то неопходно потребно за правилну оцену улоге Прве Армије у њеноме извођењу, у односу на остале армије и самосталне групе (било их је укупно шест). Ово извођење Колубарске битке, по начину како се морало по ситуацији радити, било је врло сложено и врло тешко.

Први дан битке — 20 новембар.

Према ситуацији на целокупноме битковноме фронту, тежина наше предузете офансиве овога дана била је на нашем левом крилу: Прве Армије и Ужичке Војске. На северном фронту, код Одбране Београда, било је слабо ангажовање.

Прва Армија, ојачана до максимума снагом са којом се тада располагало, кренула је по директиви Врховне Команде успешно напред, уз интимно садејство и потпомагање Ужичке Војске и Треће Армије. У овој почетној операцији нарочито је важна улога Ужичке Војске под командом Ђенерала Арачића, која је јуначки одбила све непријатељске нападе, управљене на њено десно крило, и са Првом Армијом заједно кренула напред, заштићавајући јој леви бок и позадину. Да се Ужичка Војска није добро држала у овој прилици, било би компромитовано и наступање Прве Армије, па ма како ово било успешно започето.

Трећа Армија овога дана је прилично напредовала и потисла непријатеља ка реци Љигу, јер је Дринска била на јак непријатељски отпор.

Друга Армија је мало напредовала.

Други дан битке — 21 новембар.

На северноме фронту (Одбрана Београда) овога дана није било ничега озбиљног.

Ужичка Војска је одбила многе непријатељске контранападе и продирала напред успешно, заштићавајући успешно леви бок и позадину Прве Армије.

Прва Армија предузима гоњење непријатеља са своје четири дивизије, и без великих тешкоћа избија на развође између Колубаре и Западне Мораве, на линију: Голубац — Проструга — Сувобор — Маљен — Бабина Глава, и извршава пробој непријатељског фронта у правоме смислу.

Трећа Армија је слабо напредовала, јер је наишла на огорчен отпор непријатеља, на утврђеној линији: Велики Липет — Чикор — Кик, претрпивши знатне губитке.

Друга Армија наилази пред собом на јак отпор, не могући да пребаци непријатеља на леву обалу Колубаре.

Трећи дан битке — 22 новембар.

На северном фронту, код Одбране Београда, осећа се подилажење и прикупљање јаче непријатељске снаге, без озбиљнога напада.

За овај фронт осећала се већ блиска опасност, и требало га је што пре појачати. У колико се до сада успех на нашем левом крилу и центру све више и јаче оцртавао, у толико је сада наш северни фронт (десно крило) долазио све више у критичнију ситуацију. Непријатељ је знатном снагом почео да јако притискује наш северни фронт, имајући за циљ да брзом, енергичном и успешном акцијом на овој страни олакша тешку и неповољну ситуацију на своме десном крилу код Шесте Армије (према нашој Првој Армији и Ужичкој Војсци) и да заузећем линије: Варовница — Космај отклони кризу на своме десном крилу, реши битку у своју корист и озбиљно загрози Крагујевцу. Врховна Команда, да би отклонила ову опасност, а немајући своје резерве на расположењу (због слабе снаге и великог фронта), извлачи у вече, из најближе Друге Армије, Тимочку Дивизију I позива из борбе (око Лазаревца) и упућује је хитно команданту Одбране Београда за појачање угроженог фронта Варовница — Космај.

Ужичка Војска, због јаког отпора непријатељског и његових напада, није напредовала.

Прва Армија потпуно је овладала развођем Колубаре и Западне Мораве, и продужава успешно гоњење ка Ваљеву.

Трећа Армија, услед јаког непријатељског отпора, није напредовала.

Друга Армија мало напредовала, али се пред њом ипак осетило колебање и делимично попуштање непријатеља.

Четврти дан битке — 23 новембар.

Овај је дан нарочито интересантан, с обзиром на различиту ситуацију на крилима нашег целокупног битковног фронта.

На десном крилу. код Одбране Београда, непријатељ је отпочео напад, и то *пресудан*, на крајње десно крило — Варовнички Одсек. Последњим трупама из резерве Одбране Београда ово је крило појачано, али је у целоме наш фронт према северу у опште био слаб, и није могао издржати јачу навалу непријатеља. Појачање из Друге Армије (Тимочка Дивизија I позива) форсираним маршем пристизала су постепено левом крилу Одбране Београда, али су због претераног замора могла бити употребљена за борбу тек сутра дан.

Ситуација је на нашем крајњем десном крилу била дакле врло озбиљна и критична.

Међутим, на нашем крајњем левом крилу битковног фронта (Ужичка Војска) настала је повољна ситуација. Њеним енергичним нападом ноћу 22-23 новембра непријатељ је разбијен на десној обали Моравице (Голијске Мораве) и поколебан на фронту: Прањани — Гојна Гора. После тродневних упорних бојева Ужичке Војске, непријатељ, у јачини око четири брдске бригаде, отпочео је 23 новембра ујутру повлачење, и Ужичка Војска избила је на линију: Зелени Брег — Зајчица — Горобиље. Ова успешна акција Ужичке Војске олакшала је у највећој мери и напредовање Прве Армије.

Прва Армија, пошто је већ стала чврстом ногом на развође Колубаре и Западне Мораве, успешно гони непријатеља цео дан, и пред мрак избија на линију: Видови — Игриште — Рудо — Бањинац — Вис — Буква — Дићска Главица.

Трећа Армија: Преко ноћ 22-23 и целога 23 новембра на целоме фронту ове армије вођене су огорчене борбе, нарочито на Врлаји и Чикору. Непријатељ (XIII корпус) је тежио да енергичним нападом потисне Трећу Армију, и доведе у питање успехе Ужичке Војске и Прве Армије. Али сви непријатељеви напади одбијени су са великим губитцима по

њега. Својим енергичним држањем и напредовањем Прве Армије, ова је армија успела да овога дана потпуно овлада десном обалом реке Љига.

Друга Армија, ослабљена упућивањем своје Тимочке Дивизије I позива ка Космају, у помоћ Одбрани Београда, остала је на својим положајима, вршећи журно ново груповање своје снаге у циљу напада и протеривања непријатеља на леву обалу Колубаре.

Пети дан битке — 24 новембар.

Овога дана успех код Ужичке Војске и Прве Армије (лево крило битковнога фронта) био је дефинитиван.

Ужичка Војска наставила је гоњење непријатеља, и овога дана заноћила на линији: Поглед — Субјел — Црнокоса.

Прва Армија доспела је у гоњењу главнином на линију: Маљен — Рудо — Ракари — Миловац, а гонећим одредима и даље.

Под јаким притиском левога крила Прве Армије, непријатељ је у нереду напустио Маљен пл. још ујутру овога дана, растуривши се у све стране.

Трећа Армија левим крилом (Тимочка Дивизија II позива) и својим центром (Комбинована Дивизија) избила је на фронт: Сикирача — с. Латковац; а десно крило (Дринска Дивизија II позива) са Чикора потпомаже напад Друге Армије, акцијом преко с. Варзиловице у позадину Кременице и Виса.

Друга Армија, уз припомоћ десног крила Треће Армије, заузима Кременицу и Стубички Вис, и непријатељ, претрпевши огромне губитке, повлачи се ка Лазаревцу.

Одбрана Београда: Непријатељ отвара јаку ватру и местимично напада на целоме фронту, али главни напад управља на Варовнички Одсек, и трупе Одбране Београда на овоме одсеку приморане су да напуштају предње положаје. Придоласком Тимочке Дивизије I позива на време у помоћ, у изгледу је да ће се моћи одолети непријатељском нападу са севера, који врше делови VIII и XVII корпуса из Пете Армије.

Шести дан битке — 25 новембар.

Ужичка Војска енергично гони непријатеља правцима: Шумадијском Дивизијом II позива ка Рогачици, Лимским Одредом ка Бајиној Башти, и Ужичком Бригадом ка Ужицу.

Гоњење је продужено и 26 и 27 новембра, и у вече 27 новембра непријатељ је потпуно био протеран на леву обалу Дрине у Босну.

Прва Армија под борбом заузела Ваљево. У току овога дана и 26 новембра непријатељ је дао прилично јак отпор на левој обали Колубаре, нарочито код с. Диваца, али је овај отпор убрзо сломљен.

Непријатељ је продужио бегство једним делом на север, преко Коцељеве ка Шапцу; а другим делом ка Лозници.

Трећа Армија: Овога дана све три њене дивизије избиле су на Колубару, и потиснуле непријатеља на леву обалу Колубаре.

Друга Армија: Уз припомоћ Дринске Дивизије II позива из Треће Армије, ова је армија 25 и ноћу 25-26 новембра савладала последњи отпор непријатеља на Лазаревачким положајима.

Пошто је Одбрана Београда била изложена јаком и озбиљном нападу са севера, то јој је из ове армије по наређењу Врховне Команде упућена ноћу као појачање хитно и Моравска Дивизија I позива, која је овога дана увече извучена из борбе.

Настао је по ситуацији моменат када је требало енергичним и непрекидним гоњењем на левом крилу и центру нашега битковног фронта дефинитивно довршити пораз непријатељског XV, XVI и XIII корпуса, да бисмо се могли свом снагом и енергијом бацити муњевитом брзином на непријатељску левокрилну групу са севера: VIII и XVII комбиновани корпус (Пета Армија), који су врло озбиљно били загрозили десном крилу нашег битковног фронта — Одбране Београда.

Одбрана Београда: Овај дан био је у великој мери критичан дан за целу операцију коју је Врховна Команда била припремила за ослобођење Београда. Овога дана непријатељ је бесомучно и огорчено нападао на главне ослоне тачке Одбране Београда: Варовницу и Космај, у намери да успехом на овоме фронту доведе у питање цео наш досадашњи успех на нашем левом крилу и центру, и да нас, заузев линију Варовница—Космај, принуди на опште повлачење и губитак битке. Под енергичним и јаким притиском непријатеља, наши бројно и квалитативно слаби делови (XI пук III позива) попустили су на Космају, и непријатељ га је заузео. Настаје велика

криза битке по нас, јер је наш северни фронт био пробијен и непријатељ заузео један врло јак и важан ослонац и наслон за даље операције. Падом Космаја Варовница је такође доведена била у врло незгодан положај; пад њен био је могућан свакога тренутка, а тиме је и губитак битке за нас био на прагу. Али, у најкритичнијем тренутку битке, пристиже у помоћ Одбрани Београда један део из Тимочке Дивизије I позива (XIII пешадијски пук), који је Врховна Команда журно упутила у помоћ овамо, немајући других трупа на своме располагању.

Снажним контра-нападима наших придошлих трупа: Тимочана и трећепозиваца, под командом пуковника Г. Душана Туфегџића, команданта Обреновачког Одреда, Космај је повраћен. Тако исто и сви напади на осталом делу фронта одбијени су ноћу 25-26 новембра са огромним губитцима по непријатеља. Са овим је нашим успехом досадашња велика криза целе Колубарске битке преобраћена у наш велики и дефинитиван успех, и велика непријатељска активност на овоме фронту придоласком и осталих делова послатих овамо у помоћ (поред Тимочке Дивизије I позива још и Моравска Дивизија I позива) потпуно савладана.

Операције од 26 новембра до 1 децембра.

Новембра 26, примећена је знатно мања активност непријатељска на целом северном фронту, и већ ноћу 26-27 новембра непријатељ је, са потпуном сломљеном и последњом својом надом, отпочео повлачење и с овога фронта правцем на север, ка Београду.

Шестодневном успешном офансивом наших трупа, непријатељска деснокрилна група (XV и XVI корпус) и центар (XIII корпус) били су потпуно разбијени и у журноме бегству напуштаху нашу територију и то: XVI корпус на запад, преко Дрине, XV корпус на север, преко Коцељеве ка Шапцу, а, источно, XIII корпус, на север, ка Обреновцу.

Слаба појачања ландштурма, доведена из позадине, не беху у стању да прихвате разбијено десно непријатељско крило, па се и они придружише општем бегству паником заражених непријатељских корпуса.

Да би се успех у потпуности искористио, Прва Армија наставила је енергично гоњење: Дринском Дивизијом I позива,

преко с. Памбуковице и Дебрца ка Шапцу, Дунавском Дивизијом II позива, преко Коцељеве ка Шапцу, и Дунавском Дивизијом I позива, преко Каменице и Осечине ка Лозници. Моравска Дивизија II позива заустављена је код Ваљева, као армијска резерва.

Првог децембра, непријатељ је био потпуно протеран са наше територије на фронту: Обреновац — Шабац — Лозница.

V. — ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА. — СВРШЕТАК КОЛУБАРСКЕ БИТКЕ.

Повољна стратегијска ситуација на левом крилу нашег битковног фронта (Ужичка Војска и Прва Армија) дала је могућности нашој Врховној Команди да сада према ново-створеној ситуацији у данима наше велике кризе 25 и 26 новембра, сву своју пажњу концентрује на север, на фронт Одбране Београда: Варовница — Космај.

Операција за ослобођење Београда представља засебан и завршан период у Колубарској битци, и она је допринела дефинитивној победи непријатеља и ослобођењу Београда.

У овој су операцији учествовале Друга и Трећа Армија, Одбрана Београда, Коњичка Дивизија и Обреновачки Одред.

План Врховне Команде за ову операцију био је овај: у прво време трупе Одбране Београда, ојачане са две дивизије из Друге Армије (Тимочка I и Моравска I), имале су задатак да се пошто-пото одрже на својим тадашњим положајима, да обезбеде бок и позадину свих наших армија, као и комуникацију за Крагујевац. По том, у повољном тренутку, прећи у контра-офансиву; бацити се на непријатеља свом силином и енергијом и тући његову левокрилну групу: VIII и XVII корпус (Пета Армија), која је тада за нас била најопаснија, пре но што би се она евентуално могла појачати и добила у времену да се на природно врло јаким положајима за Одбрану Београда с југа добро утврди и учврсти.

Довољном стабилизацијом Одбране Београда створена је могућност Другој и Трећој Армији да безопасно изврше повртање својих фронтова са запада на север ка Београду, тежећи да што пре дођу у непосредну везу и наслон на трупе Одбране Београда и да с њима заједнички суделују у ослобођењу Београда.

Повртање фронтова Друге и Треће Армије из борбе и под борбом, са запада на север, спада у ред најтежих и нај-

опаснијих операција у борби (бојu, битци), операција која је обећавала врло много ако се изведе брзо и вешто, али која је у исто време и ризиковала врло много ако не успе.

Ово је једна од највеличанственијих операција, бар у нашој ратној историји, и то како по плану који је саставила Врховна Команда тако по начину њеног извођења, које је било сјајно.

Друга Армија (после повртања фронта имала је у своме саставу: Шумадијску Дивизију I позива, Тимочку Дивизију I позива, и Обреновачки Одред) имала је задатак да повриче свој фронт са запада на североисток, и да у прво време узме правац: Парцански вис — Радиовица (К. 325), па том код села Рипња да се пребаци на десну обалу Топчидерске реке и оперише правцем Торлак — Београд, а на простору: Врчинска река — Топчидерска река.

Трећа Армија (Тимочка Дивизија II позива, Дринска Дивизија II позива, Комбинована Дивизија I позива, и Коњичка Дивизија) са Тимочком Дивизијом II позива код Обреновца имала је задатак да обезбеђује леви бок и позадину наше главне оперативне снаге, која продире ка Београду и улази у Београдски кључ. Са осталом снагом имала је општи правац кретања ка Мељаку и даље за Београд, на фронту: Топчидерска река — река Сава.

Одбрана Београда (трупе Одбране Београде, Моравска Дивизија I позива) имала је у прво време правац продирања ка фронту: Крајкова Бара - Љиле — Ковилна, а доцније правац: Мостиште Волеч — Екмеклук — Београд, на фронту: Дунав — Врчинска река.

За обезбеђивање десног бока и позадине наше главне оперативне снаге, која продире ка Београду и увлачи се у Београдски кључ, служио је Браничевски Одред (штаб Пожаревац).

На овај начин, овим стратегијским марш-маневром, Врховна Команда правилно и потпуно је припремила претходне операције за брзо ослобођење Београда, а у исто време и потпуно обезбедила овај маневар (увлачење наше главне оперативне снаге у Београдски кључ).

Упућене означеним правцима операције наше главне оперативне снаге у циљу ослобођења Београда изведене су сјајно и величанствено, стога је Београд и био убрзо ослобођен и

очишћен од непријатеља (2 децембра 1914). Ова операција за ослобођење Београда чини у исто време и величанствен завршетак Колубарске битке.

Овом је битком срушен дотадашњи углед и престиж аустро-угарске војске, а с овим и Аустро-Угарске као државе и велике силе. Овим је, напослетку, величанствено завршен један период у операцијама наше херојске и славом увенчане војске, чији се јуначки подвизи равнају са најсјајнијим примерима античке храбрости.

VI. — ЗАКЉУЧАК.

Из целокупног нашег документованог излагања историјских факата јасно се види ово:

(1) Да је идеја за офансиву у Колубарској бици дело Врховне Команде, а не команданта Прве Армије, Војводе Живојина Мишића:

(2) Да је план за Колубарску битку израдила Врховна Команда, и да у овоме није имао удела нико други.

(3) Да је извођењем Колубарске битке руковала само Врховна Команда, и да је њеним умешним руковањем, и вештим и брзим извршењем њених идеја од стране свију армија и Одбране Београда, задобијена једна величанствена битка, за коју страни стручњаци кажу да је класична.

(4) Да Прва Армија није учинила ништа више од онога што су учиниле и остале армије у односу на крајњи успех Колубарске битке.

ЂЕНЕРАЛ ЖИВКО Г. ПАВЛОВИЋ.

ТРИ АУТОБИОГРАФСКА РОМАНА.

Др. Владан Ђорђевић, *Цар Душан*. Историјски роман из XIV-ога века, у три књиге. Загреб, Издање „Модерне Књижнице“, 1919-1920 (1921).

Gustav Krklec, *Beskućnici*. Roman izgubljenog naraštaja. Zagreb, Naklada St. Kugli, 1921.

Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*. Роман. Београд, Издање Свесловенске Књижарнице („Библиотека Албатрос“), 1921.

У малом размаку времена добили смо три нова романа, и сва три аутобиографска. У првоме, стари наш публицист и негдашњи министар-председник Г. Владан Ђорђевић, пружа нам, у облику једног немањићског романа, драгоцених података о својој живописној и легендарној особи. Три замашне нове свеске нашег неуморног и плодног академика-полиграфа доиста успешно допуњују *Моје Министровање*, *Крај Једне Династије*, *Министра у Апсу*, и друге познате и занимљиве његове мемоарске списе. У другоме, млади хрватски песник Г. Густав Крклец, ствара једну високо рељефну личну слику, дајући слободне одушке реакцији коју је у његовој побуњеној уметничкој души изазвала кужна литераторско-кафанска атмосфера у којој је овај даровити загребачки књижевник био осуђен да се развија. Напослетку, у трећем од њих, песник *Суматре* и других промашених тражености, Г. Милош Црњански, даје један жив и хаотичан дневник узрујане и ратом потресене савести, за који имамо све разлоге веровати да је у својој битности такође једно строго лично дело. Сва ова три романа, ма колико била различна међусобно, и предметом и градивом и обрадом, имају једно веома видно заједничко обележје, које нам изгледа потребно истаћи и подвући. Сва три она, нема збора, имају вредности — документарне и друге — нарочито по тој особини које им је општа: што су

исповести, а не повести; што приказују не толико догађаје колико доживљаје; што се у њима огледају занимљиви ставови и појимања њихових писаца према, и о, животу и литератури; најзад, што се у њима утврђује нека врста идеалне истоветности једног и другог. Та међусобна сродност ова три дела, иначе тако раздалека једна од других, налаже нам да ове последње принове лепој нашој књижевности прегледамо одједном, укупно, и водећи рачуна и о тој сродности, и о приликама које су ову произвеле.

I

Роман Г. Владана Ђорђевића, по наслову судећи, имао би да буде један историјски роман. Несумњиво је да је књижевни нараштај којему Г. Ђорђевић припада, — националноромантичарски, ако је потребно рећи, — по превасходству био нараштај који је неговао тај посебни књижевни род. Најповршније поређење са одговарајућим епохама страних књижевности показује нам да је историјски роман једна особитост (и готово једна искључива особитост) романтичарског доба, ма где оно временски лежало у развоју једне одређене књижевности или једне одређене књижевне личности. Узроци које се не усуђујемо узети у разматрање и расправљање, спречили су српску белетристику да у природно доба својега стасања дође у томе роду до књижевних дела која би се могла мерити бар са творевинама маште, знања и укуса које је, у хрватској, показао романописац Август Шеноа. То је свакако био разлог што је српски историјски роман остао једна незатворена и незакључена књига још и данас, читаво једно столеће пошто смо добили прве, патворене и разрођене, примерке те књижевне врсте, у историјским романима Милована Видаковића. Неуспелост свих ранијих покушаја, нарочито оних Омладинскога доба, — кад им је, у нас, и било време, — навела је свакако Г. Чеду Мијатовића да се пред крај прошлога и у почетку самог овог века огледа у том старинском и застарелом роду, и да, пишући у отаџбини Валтера Скота и Оскара Вајлда, узме за узор оног првог у времену овог другог. Исто тако, тај неуспех претходника јамачно је привукао Стојана Новаковића да се пред сâм Европски Рат врати драгим забавама своје младости и објави свој историјски роман *Калуђер и Хајдук* (који, иначе, расправља једну занимљиву књижевно-историјску тезу)

и то онда кад је пуних седам књижевних „школа“ било већ прохујало Европом од времена кад се то дело имало појавити као нова књига. Жеља да не изостане за овом двојицом својих вршњака и другова очигледно је повукла Г. Ђорђевића крупном и заморном послу продужења и окончања свога романа *Стефан Душан*, започетог у првим свескама његова часописа *Отаџбине*, 1875, и прекинутог крајем исте године. Одмах ћемо рећи да ни овај најновији покушај историјског романа није успео, ни на велику штету његова писца, ни на особиту штету нашу. — Његове су драже сасвим друге врсте.

II

Ми смо увек држали да је покретање и уређивање *Отаџбине* главна услуга коју је Г. Владан Ђорђевић учинио српској књижевности. Кад нам се, пре више од седам година, дало уживање да се с њим лично сусретнемо, на његову горку жалбу што га је „млади Јупитер литературе, Скерлић“ у својој, баш тада објављеној, *Историји Нове Српске Књижевности* споменуо једино као уредника тога часописа, а прешао ћутке цео његов обимни педесетогодишњи књижевни рад, — док је у своју историју унео и „литерарне зелембаће као некаквог Ђурчина“ и њему сличне „Француз од Три Кључа“, — мислили смо да Г. Ђорђевића могу занимати наши погледи на *Отаџбину* и употребили смо прилику да му изразимо своје мишљење да би он, као покретач и дугогодишњи уредник тога листа, требао да напише историју свога месечника. Треба поменути да је, већ у техничком погледу, и од првог свога броја, *Отаџбина* представљала велики напредак у нашој периодичној књижевности. Покренута уз материјалну потпору кнеза Милана Обреновића, *Отаџбина* је узела била за углед велику француску *Revue des Deux Mondes*, и место танких бројева од једног или два табачића прошарана песмицама и чланчићима, које су својим читаоцима нудиле њене претходнице *Даница* и *Вила*, почела је давати солидне и компактне месечне свеске које су садржавале и опсежније радове: романе, приповетке, научне и историјске расправе, дуже хронике. Излазећи, са прекидима истина, све до краја 1892 године, она је учинила много да се код српске читалачке публике створи повољно земљиште за књижевне листове тога типа, и то у толикој мери да се чак и данас повезани комплети *Отаџбине* цене

као редак украс сваке приватне грађанске библиотеке. Затим, имена сарадника њених, — поглавито песника, приповедача и историчара; критички део био је слабија страна листа, највећа су имена оновремене књижевности наше. Бура Јакшић, Стјепан Митров Љубиша, Милован Глишић, Лаза Лазаревић, Симо Матавуљ, Јанко Веселиновић, Војислав Илић, били су стални сарадници *Отаџбине*. Несумњиво је, мислили смо, да би нам Г. Ђорђевић могао дати занимљивих података о тим својим сарадницима, и о многима другим, о својим уредничким искуствима и доживљајима, — по својим сећањима, по сачуваним писмима и по другој грађи. И зато, кад нам се указала поменута прилика да Г. Ђорђевићу изразимо своје мишљење о корисности и занимљивости таквог једног књижевног посла, ми смо то и учинили, са толико више предлагачког упињања што је, како смо знали, он тада био закључио свој познати дуги низ политичких успомена. Али је Г. Ђорђевић тада био већ узео једну другу одлуку у погледу својих будућих делатности: он се био већ решио да своја даља старања и напоре посвети довршењу *Цара Душана*.

Данас, кад смо прегледали — са разочарањем које се дало претпоставити — резултат тога дугог рада, чије је објављивање било још и развлачено и одлагано тешким ратним приликама, имамо да зажалимо што се Г. Ђорђевић није вратио *Отаџбини* онако како смо ми веровали да то треба да учини. Али, у исто време, остаје нам да изразимо наду да овај крупан и замашан књижевни труд не би био последњи у плодној каријери Г. Ђорђевића, и да наше ишчекивање поменуте историје *Отаџбине* не би било сасвим неумесно.

III

У извесном погледу, *Цар Душан* је доиста један крупан подвиг и најживописнији пример списатељске потребе саопштавања коју наша књижевност може да покаже. То је не само најдуже времена рађени роман на нашем језику, већ и обимом највећи. Он захвата три дебеле и тешке књиге од укупно 1200 страна велике осмине. Све приповетке, скупа: Лазе Лазаревића, Јанка Веселиновића и Радоја Домановића могле би да стану у ове три збијено напуњене свеске.

Учинили бисмо неправду према књижевној радљивости поменутих приповедача ако у исти мах не бисмо поменули

да овом поређењу нема много места, с погледом на метод рада којим се служи њихов толико продуктивнији супарник. Метод рада Г. Ђорђевића познат је свима читаоцима ранијих његових списа политичко-полемичке природе. Г. Ђорђевић припада једном нараштају и једном колу људи који су се истовремено бавили науком, књижевношћу и новинарством, а који су уз то заузимали високе положаје у нашој државној администрацији. Радећи много са хартијом: актима, документима, писмима, извештајима, законским пројектима, проклама-цијама, беседама, уводним чланцима, новинарским белешкама, полемичарским „одговорима“ и „утуцима“, сви су они, па и Г. Ђорђевић, марљиво пунили своје чиновничке и списатељске фиоке исечцима, преписима и отисцима сваке врсте, и — у часовима одмора, у пенсији или на расположењу, — пребирали и сређивали богату грађу о питањима у којима су и сами играли неку, често пута врло важну улогу. Г. Ђорђевић, предани скупљач таквих списа као и сви они, показао се још и не мање страсним издавачем и коментатором тих докумената. Као што је познато, Г. Ђорђевић је још у својој *Отаџбини* читаве свеске испуњавао сваковрсним службеним и неслу-жбеним списима из ратова 1876-78 и 1885, у виду сопствених расправа и иначе. Његов *Крај Једне Династије*, исто тако се зна, испуњен је добрим делом сваковрсним навађањима стенографских бележака Народне Скупштине, *Српских Новина*, извештаја Пресбироа, превода из страних листова, и употребом другог обилатог материала писаног туђом руком.

И ако бисмо учинили неправду Г. Ђорђевићу ако бисмо налазили нечега чудног у таквом начину састављања његових ранијих дела, која су на крају крајева само „прилози за историју Србије“, како их сам он назива, — мање можемо пристати на тај начин кад се тиче писања једнога романа, па макар колико био он историјски роман из српске прошлости.

Међутим, Г. Ђорђевић се и у писању *Цара Душана* обилато послужио методом исечка-по-исечак (или маказа-и-лепка) тако успешно примењеног у ранијим његовим списима. Постављајући као главни задатак овога романа да „покаже народу какав је био Душан и какво његово царство“, он је сматрао за потребно да у њега унесе неколико стотина страна пре-ведених хрисовуља, житија, и других споменика, знатан део читавог Душановог Законика, члан по члан, енциклопедијска

објашњења повађена из разних историјских расправа, парафразе географских, књижевно-историјских, војничких, и других стручних разматрања, убачених у диалоге или просто штампаних у самом корпусу романа, заустављајући цео ток његов, неку врсту читавих малих расправа писаних за *Годишњицу* Чупићеве Задужбине. Треба признати истину, сви ти тако невешто накалемљени делови носе на себи ознаку и лични печат свога неслућеног издавача. Из разлога који ће даље бити наведени, они не успевају да нас пренесу у атмосферу времена које нам је Г. Ђорђевић желео представити, али веома успешно допуњују живописну слику самога писца.

IV

Прва књига *Цара Душана* носи посебан наслов: „Млади Краљ.“ Она је великим делом написана четрдесет година раније но што су израђене остале две, и то се на њој знатно познаје. У њој има неке приповедачки засноване интриге, као и неких списатељских покушаја да се индивидуално оцртају историјски и умишљени карактери који се појављују у роману. И ако местимице прерађена и допуњена сасвим у познијем укусу пишчеву, она у својим главним потезима знатно опомиње на слична књижевна дела која су од шездесетих година на овамо писали, осим поменутих академика Новаковића и Мијатовића, и други наши писци. И пре и после Омладинскога доба, од *Љубомира у Јелисиуму* до Цветићева *Немање*, песници, приповедачи и драматичари црпли су надахнућа у славној прошлости предака и описивали њихова славна дела потомцима на корист и поуку. У том погледу, „Млади Краљ“ не разликује се нарочито од великог броја заборављених, и праведно заборављених, својих претходника. Краљевић-наследник Душан, чије високе витешке и државничке особине писац истиче већ од првих страна, — зла, подмукла и властољубива маћеха-краљица Марија, — слаби и подетињали краљ Дечански, — бурама ускиптели и за лом увек спремни Државни Сабор: далекосежна умишљања, потајна ровења, женске лукаве завере, отворене борбе и проливања братске крви, коначни тријумфи правде, мудрости и родољубља, — испуњавају ову свеску која се завршава смрћу старога краља. У погледу овог последњег, писац је „морао прерадити последње главе наштампаног почетка, јер новија историјска истраживања беху дока-

зала да је Дечански умро природном смрћу.“ Интересантно је навести место у коме писац, — стари оснивач Српског Лекарског Друштва и организатор нашег војног санитета, — разјашњава ову смрт и приказује своје колеге по Ескулаповој вештини, из четрнаестога века:

Поштујући синовљу тугу, која је обхрвала новога Господара земље, духовници стадоше се тихо молити Богу за душу покојнога краља, а световни чланови сабора опколише кнеза Бартола и магистра Антонијуса, чим беху устали, па их одведоше у страну од хладњака саборског и стадоше их и ако шапатом, врло живо распитивати о болести покојнога краља. Оба лекара тако исто шапатом стадоше у један мах одговарати на питање, али и ако обојица говораху српским језиком, нико од слушалаца није ни пола разумео шта они причају, јер им готово свака друга реч беше латинска или грчка. Најпре су описавали „продроме“ тешке болести, па онда како се развила права „фебрис гастрика билиоза“, па како је болеснику помрачила свест, и како су настале „халуцинационес“ у којима је краљ, Боже опрости, био бесан као да је нечастиви дух ушао у њега, те су га морали „физическом“ снагом савлађивати да не учини себи зло, док најзад улцера интестинорум нису провалила у абдомен, те је тако бувуо перитонитис, који је за неколико часова угасио живот у измученоме телу, те је издахнуо.

Остале две свеске и нису управо никакав роман, већ нека врста фантастично и оригинално развијене хронике Душинова времена, од доласка на престо до путовања у Дубровник 1351 године.

V

Све је то изложено једним начином који у исти мах подсећа на етнографске приповетке Милићевића и историјске расправе наших академика старије школе. У погледу локалног и временског колорита, цело је дело, пре свега, посејано техничким речима као што су: *куропалатис, протостратор, протоспатарије, кефалија, друнгарије*, често попаљаним усклицима: *Зито о автократор!* и другим локалним појединостима којима је свакако био задатак да убаце потребну византијску боју. С друге стране, слично пробрани народски српски речник имао је да допуни национални карактер атмосфере, и дело кипти, нарочито у дијалогу, изразитом терминологијом Глишићевих Ваљеваца и Веселиновићевих Мачвана: *жива згода!, закона ши!, као наручен, „ванцамент“*. Сам писац врло често интервенише, час у ставу савесног историчара који полаже читаоцу рачуна о својим истраживањима и критички процењује историјске изворе, час у ставу фамили-

арног коментатора својег градива, који се не задовољава сувопарним документом извученим из учених публикација Јиричека и Флоринског, из Даничићевих *Књижевних Старина*, Новаковићева издања Законика Душанова, из ове или оне свеске *Гласника* Српског Ученог Друштва, *Споменика* или *Старина*, које „беше писац још раније исписао и лексикографски средио". Наводи пљуште, али и пропратна објашњења у познатом академском стилу: „Нићифор Гргур оставио нам је и опширан опис њених дворова на обалама дивнога Босфора. Ми ћемо из његова списа да наведемо..." почиње један такав навод. „Ево, примера ради, шта између осталог прича Нићифор Константинополитанус..." почиње други један. „Историци веле...", „Историк византијски Нићетас, говорећи о том случају уздисаше:...", „Други историк византијски, Нићифор Гргур, који није имао никаквог разлога да себе лично правда..." уводне су реченице с којима се сусрећемо из главе у главу. Писац се у току свога причања позива не само на средњевековне српске, грчке и друге изворе, већ вади из својих „лексикографски сређених" бележака податке новијег порекла. Тако се наводе: берлински картограф Киперт, аустријски консул Хан, и неки жандар-Алекса из Београда. Не наводе се, али су богато употребљени, литерарни историчари деветнаестог века, нарочито Новаковић и Г. Јагић, и други. У поглављу које описује Душаново бављење у Хилендару и царичину посету књижници манастирској, писац је штампао читаве лекције из старе српске књижевности, у виду разговора између царице Јелене и ученог оца Партенија. Од њих ћемо навести само овај кратак одломак:

— Индијске и арапске, грчке и западњачке приче долазе до нас преко византијских писаца. Ево ово је овде „Стефанит и Ихтилат" прича извађена из индијске „Пантачантре".

— Знам ту књигу — рече царица. — У њој су разговори између животиња. Сећам се разговора између корњаче и мајмуна и страдања једнога магарца на двору једнога лава...

— Западњачке приче о Карлу Великом шире се из приморја. Отуда долазе многа страна имена наших људи као што су Оливер, Орландо, Паладин и Тристан.

— Гле — рече царица изненађено — а ја никако нисам могла да разумем од куда нашем драгом деспоту Оливеру то туђинско име?

— А сада, светла круно, да пређемо на другу страну књижнице где су нам апокрифи.

— Апокрифи? Шта је то?

Отац Партеније тумачи озбиљно шта су то *апокрифи*. — „Та то је читава засебна књижевност!“ кликће царица очарана дубоким модерним знањем компаративне литературе које показује њен учитељ.

Понекад, у одсуству потребног му документа, писац признаје читаоцу неуспех својих напора да пронађе истину, излаже своје сумње и своја колебања: „У нашим историјским споменицима из средњега века, у колико су до сад публиковани, не могосмо наћи ко је управо био ктитор... али судећи по... можемо закључити...“, или, очајан пред једним топографским проблемом: „Ни на најбољим картама нисмо могли наћи ту реку.“ — Пре но што пусти маха својој списатељској машти, он дискутује противречности између хипотеза постојећих у историјској науци и даје разлоге с којих је усвојио ову или ону: „О доласку Душановом у Дубровник имају две версије. По једној, Душан је са целом својом свитом дошао из Жупе у стари Дубровник... Ту су га дочекале две ратне лађе дубровачке... Цар са свима својима укрцао се у те лађе, које су га довеле до „новога“ Дубровника. По другој причи, која још живи у народном предању, цар Душан је са својом великом свитом и својом аламанском гардом дошао из Херцеговине на коњима.“ Пошто је изложио и једну и другу, он износи нарочите „околности“ које иду „у прилог народном предању“, и закључује, „из свих наведених разлога“, да је „највероватније да је Душан ушао кроз величанствене зидине, које већ хиљаду година затварају Дубровник са мора и са копна.“ Страстан проучавалац нарави и обичаја Душанова доба, писац прави читаву једну студијицу о питању да ли се за царском софром јело само кашиком и ножем, или се знало служити и виљушком. На другом месту, он примећује: „Не нађосмо нигде записано да ли је у оно доба био обичај куцати на незабрављена врата пре но што се на њих уђе, али...“ Недоумица не траје дуго: писац се одлучује да његова јунакиња *може* без куцања ући на врата и, пошто је читаоцу исповедио тај свој мали проблем, дискретно се повлачи у позадину и наставља свој роман, — до прве идуће прилике.

(Наставак у идућем броју.)

ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ГРАФИЧКА ИЗЛОЖБА Г. КРИЗМАНА У ЗАГРЕБУ.

Изложба коју је у току прошлог месеца приредио у Загребу познати наш сликар и графичар Г. Томислав Кризман, долази међу најбоље графичке изложбе које су код нас уопште биле приређене, било као изложбе искључиво графичких радова, или као изложбе уљених или акварелских слика на којима је било и графичких радова. После изложбе Г. Мирка Рачког, која је била сликарски одлична, можемо са истим правом говорити о изложби Г. Кризмана, јер нам она оставља сличне утиске, и ако у једној другој области лепих вештина — графичких вештина. Истина је да се ове још не гаје код нас у довољној мери, и да не можемо очекивати код нас такав степен разумевања и успеха у послу какав је случај у француској, немачкој и енглеској графици, али с правом можемо рећи да већ сада имамо неколико имена и већи број изврсних радова који нам дају лепих јемстава за будућност ове гране уметности.

Шта се управо жели постићи са бакрописним отисцима, или отисцима с дрвета и камена, које многи лаици (а међу њима има и уметника) стављају у исти ред са механичким репродукцијама? Хоће се то, да сликарска вештина (цртачка у ужем смислу) продре у што шире слојеве, и да омогући уметничко уживање и онима који би желели доћи до једног уметничког дела на лакши начин, и које би имало вредност *оригинала*. Ову културну мисију врши данас графика, и ми је зато морамо схватити са њене праве стране и одвојити појам уметничке графике од појма трговачке и индустријске графике. Тај појам је био одељен већ у XV веку, када су Албрехт Дирер и Ханс Холбајн поставили то питање на артистичну висину, израђујући уметнички бакропис, бакрорез и дрворез, којим су ударили и прве темеље европској графици. Њиховим радовима, који су поплавили скоро све уметничке радионице, инспирисали су се готово сви графичари, па је зато Немачка (после једног дужег застоја у графици) дала и неколико новијих мајстора, који су радили на модернизацији ове уметности као: Ретл, Кодовицки (ситна графика), и славни Менцл, са дрворезима Фридриха Великог. У исто време са Немачком, почео је дрворез и бакропис у

Италији, Француској и Шпанији, која је касније имала свог изврсног представника цртача и сликара Гоју. Енглези су даље усавршавали бакропис и наишли на нове техничке резултате, од којих ваља нарочито истаћи, у XVIII веку, *мецотинту*. Техником мецотинте не ради код нас нико. (Ако ми је допуштено додати, напоменућу да сам лично учинио неколико покушаја у њој, али услед оскудице бакра не могох наставити.) Осим доброга материала, за рад на мецотинти треба извесна доза стрпљења већ код припрема бакарне плоче, која се мора избости ситно са челичним зупцима да би постала храпава и да бисмо могли по њој грепсти и стругати оштрим челичним ножем помоћу којега вадимо светлосне партије.

Све поменуте графичке технике живе и постоје у модерној ликовној уметности, а негују их готово сви највећи савремени сликари: Брангвин, Лепер, Бернард, Мунх, Либерман, Мајд, Швабински, и други, а од наших Г. Томислав Кризман и још неколико млађих ентузиаста отмене и аристократске графике. Г. Кризман је схвата више сликарски но графички, што се види већ из формата који графика не подноси (јер онда престаје бити чиста графика) и који чини утисак слике, сликане помоћу игле и штампарског црнила. Ипак морамо признати да је Г. Кризман створио одличне бакрописе, међу којима портрет *Престолонаследника Александра* долази у ред најбољих портрета (у бакру) који су у нашој графици створени. Тај портрет успео је не само као портрет, већ је на тако уметнички одличном и технички савршеном степену да се може поставити у ред светских бакрописа, као што су Унгерови и Шмуцерови, који су пуни топлине и љубави за спору уметност бакрописања. Г. Кризман се служи модерном процедуром, употребом азотне киселине, која нагриза бакар, и избегава оно претерано и досадно извођење „бакрореза“ којом су радили стари графичари (директно резање у металу). Метода модерних графичара није напорна, али тражи промишљеност, нарочито ако уметник жели постићи складне односе, као што то уме Брангвин. Уметник, у том случају, треба да прави пробе, — и то по неколико пута, — док не сврши бакропис, јер се догађа да испадне нешто сасвим друго но што је уметник хтео, а то не сме да се догоди, јер је такво дело (ако случајно и успе) ствар случајности, која може бити само интересантна. Код портрета, разуме се, од случаја се не могу очекивати никакви добри резултати. Зато је Г. Кризман и морао ићи у Немачку да савесно изведе дело које му може служити на понос његове уметности, о којој смо и до сада имали најлепше мишљење.

Поред успелих портрета, Г. Кризман је изложио и неколико пејзажа, који су рађени још слободније и ширим потезима, и по својој отмености иду међу прве радове нашег бакрописа. У свима тим радовима, било из Босне или из Старе

Србије, преобилаћује лирско расположење у којем има много и стилске укочености, која није на штету, односно која је типична за уметника. Има ли се то приписати сецесионистичком утицају или не, нећемо испитивати, али ћемо зато ипак утврдити да се у свима бакрописима и литографијама Г. Кризмана осећа једна веома лична уметникова нота.

МИЛЕНКО Д. ЂУРИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — СИТУАЦИЈА У РУМУНИЈИ.

Букурешт, 4 маја. — После рата Румунија је имала много тешкоћа. Она их има и данас; оне су увек исте. Тешкоће су двојаке: једне које су заједничке са свима другим државама, друге које су њене посебне. Румунија има расклиматану администрацију, поткупљиво чиновништво, неред у финансијама, неред у трговини и саобраћају, уредбашко законодавство, поремећен друштвени живот, попуштање у благим нравима, ратне богаташе, политичку циганију, итд. Румунија има све оно чега има помало свуда у Европи, а нарочито у средњој и југоисточној Европи. Румунија има, поред тога, Ердељ, Бесарабију, и бољшевике на граници.

Противу унутрашњих тешкоћа, Румунија се бори како уме и како зна. Генерал Авереску, који је на последњим изборима добио добру већину, доста је добро до сада маневрисао. И ако војник, његово министарство није војничко, него састављено од демократско-конзервативних и неутралних, либералних и других елемената, међу којима има за данашње време добрих и вештих администратора, и ако јаких партизана. Реорганизација финансија, а нарочито подизање вредности румунског државног новца, који је упола јевтинији него наш динар, у рукама је вештога и штедљивога Н. Титулеска. Његови напори имају неких резултата, и ако му се тешко бранити од насртљивих банака, домаћих и страних. Страни финансијски кругови из пријатељских земаља имају утицаја, који се не слаже увек са жељама и намерама владе. Велики стокови жита, шуме и петролејска поља у данашњој Румунији, који представљају велико богаство, предмет су непрекидних финансијских комбинација. Најинтересантнија је она о размени: трампити жито, нафту и дрво за робу. Аграрна реформа, коју је тек упола прихватио бивши председник владе Братјану још у току рата, а која га је оборила јер ју је решавао као пре десетак година Аустрија у Босни, изводи се са много тешкоћа. Румунски бегови — бојери и

чокоји — не напуштају без муке стечену земљу и феудални режим. Организовању војске румунске исто тако се обраћа пажња; из рата стечена искуства примењују се; мисли се створити један бољи официрски кадар. Саобраћајна и пољопривредна средства оскудевају, и ако је Румунија имала велики плен из Мађарске у пољопривредним тракторима, локомотивама, вагонима, као и машинама за бушење петролејских земљишта.

Управна власт, и ако краљ има утицај на државне послове, и ако тај утицај расте сваким даном, често предузима унутрашње мере које доводе до сукоба и ремете сређивање. С једне стране, румунски сељак из старе Румуније, који је тек у току овога рата изједначен са варошанима у политичким правима, с друге стране ердељски Румун. Израђенији, организованији политички, и културнији, ердељски Румун, навикнут на ред и бољу управу, непрекидно се сукобљава са новим редом; ослобођени румунски сељак опет хоће употребу својих права, на која се нису навикли ни он ни домаће власти, те се и он сукобљава са новим редом ствари. Букурешт, узимајући позу ослободиоца, покушава централисати и наметнути своју управу, која је увек била партизанска и гора него у Ердељу. Тежња старих румунских партија да прошире своје програме на присаједињене покрајине изазива потресе, а покушаји да се створе нове политичке организације тако исто споро напредују. Разбијеност, пометеност, обележје је унутрашњега политичког живота у Румунији. Неутрални генерал Авереску, уз сарадњу Така Јонеску, успева негде више негде мање да отклања, крпи и лепи, често по војнички, — плива, и ако стари Братјану, иза кулиса, ради и припрема пад. Ердељ и Бесарабија су две слабе тачке за Румунију. Ердељ је, бивши дуго у рукама Мађара и Немаца, изашао у свакоме погледу испред Румуније, и ако је ова била слободна краљевина. Бесарабија је, пак, више руска земља; Румуни су у њој, као и у Банату, колони, уљези. У Ердељу је већина народа румунска, у Бесарабији није. Ердељ је Румунија добила по праву и Вилсонову начелу, Бесарабију је добила дипломатски као Аустро-Угарска некада Босну. Ердељ ће дуго бити једно отворено унутрашње питање Румуније, питање о изједначавању истог народа; Бесарабија ће бити отворено спољно питање руско-румунско. Покушаји бољшевика против Румуније имају више карактер националистички него идејни. Политика шовена, као што је Братјану, који је испод руке 1915 гурао Бугарску у рат против Србије, који је Румунију довео до слома 1916, који је хтео цео Банат до Тисе, — донеће Румунији још неприлика у будуће.

Таке Јонеску, министар иностраних дела, који је био у вези са многим европским државницима пре рата, јесте један вешт човек. Са неколико својих посланика у парламенту, он

има у влади три портфеља (спољне послове, финансије и правду). Он држи политику своје земље да не скрене; он подржава политику савеза са околним државама, а нарочито са Пољском. Он је за један Мали Споразум између нас, Чеха и њих. Он неда да Румунија, и ако су сад дворови румунски и грчки везани чврстом везом сродства, иде руку под руку са Грчком за њеном вратоломном политиком. Он је за уступке нашој држави у Банату, чак за један тешњи додир, свезу. Он је за један дефинитивни савез са нама противу Бугарске и Угарске. И, кад би само до њега и румунског краља стајало, ми бисмо имали све то, и нешто више. Он је закључио војну и политичку конвенцију са Д-ром Бенешом. Он хоће да Румунија и остане балканска сила и постане средњоевропска сила. Од прилике оно што сањају пољски политичари: једна веза између истока и запада, Румунија у среди са Чехо-Словачком и нашом државом као Мали Споразум, око њега друге мање државе; а све скупа да буду као неки блок снага за подржавање Француске противу Немачке. У томе се он разликује од Братјана, који је за политику свете себичности. Братјану никако не напушта мисао за испуњење Уговора од 1916, закљученог између Споразума и њега, по коме је цео Банат требао бити румунски, и за што тешње свезе са Италијом.

БУКУРЕШКИ ДОПИСНИК.

НЕМАЧКА И САВЕЗНИЦИ.

Између Немачке и Француске опет се води спор. Немачка није испунила, тврде Французи, своје обавезе из Версаљског Уговора. Председник француске владе, Бриан, имао је два састанка са Лојдом Џорџом у Лондону. На овим састанцима, нарочито на последњем, после мучне дебате, дошло је до сагласности. Ако 12 маја Немачка не изврши оно што јој је тражено од стране Савезника још много раније, онда ће војска француска окупирати Рурску долину и вестфалске руднике. Чим је дискусија у Лондону била дуга, закључило се да Енглеска није одмах примила све француске предлоге. О тим предлозима, као и о целоме овом француско-немачком спору, овога пута се водила и жива дискусија у јавности британској и америчкој. Неколико виђених чланова Лиге Народа уложило је јавни протест — противу евентуалних репресалија. Уз њих, у Британији и Америци, стоје доста људи из трговачког и финансијског света. Један од најупорнијих критичара Версаљског Уговора, Ц. М. Кинз (Keynes), професор Универзитета у Кембриџу, поново је устао да доказује како ће окупација Рурске долине довести до новога рата. Он је сад утврдио да су његова предвиђања, која је извео у своју познатој књизи *Економске Последице Мира*, била оправдана. Он је тврдио да од Немачке

треба тражити једва осам милијарди фуната стерлинга; Репарациона Комисија је цифру оштете обележила до 7,850.000.000 фуната. Он је тврдио да Немачка неће моћи пре 1 маја 1921 дати Савезницима разнога материала у вредности једне милијарде фуната стерлинга, већ највише 430.000.000 фуната; Репарациона Комисија је сад констатовала да је Немачка дала за 400.000.000 фуната материала. Он је тврдио да ће Немачка моћи предати Савезницима угља у вредности 100.000.000 фуната, у току 1920; Репарациона Комисија је то утврдила као тачно. Он је предвиђао да ће плебисцит у Горњој Шлеској испасти овако како је испао: за Немачку две трећине гласова, за Пољску једна.

Овај професор економије и финансија, који је 1916 године кројио српски буџет, и том приликом показао како је добро познавао српске финансије, а нарочито наш државни буџет, устаје противу француске политике у Немачкој. Он улази сад у ситније ствари Версаљског Уговора. Пре свега, каже он, у овоме уговору нема нарочите одредбе за случај да Немци не испуњавају уговор. Предвиђа се само случај ако не испуне одредбе о репарацијама. Ако Немци не изврше разоружање, и не суде ратне кривце, Савезници морају ићи на тужбу пред Лигу Народа. Али, у погледу репарација, уговор предвиђа да Репарациона Комисија има да обавести све заинтересоване силе, ако Немачка не испуњава своје обавезе, и да чак предложи извесне мере. Немачка се обавезала, ако намерно не испуни обавезе, да допусти економско-финансијске репресалије, и друге мере које Савезници буду предузимали. Ослањајући се на ове последње речи, Французи сматрају да имају право, договорно са Британијом и Италијом, окупирати Рурску долину, не питајући остале Савезне и Удружене Силе које су у Репарационој Комисији представљене. По Версаљском Уговору, Немачка је била дужна да до 1 маја 1921 плати еквиваленат од двадесет милијарди златних марака. Она то није учинила зато што, супротно Репарационој Комисији, тврди да је дала ту суму у еквивалентима. У Уговору о Миру није јасно уређено по којој ће се мери процењивати вредност еквивалената, већ остављено Комисији да процењује. И зато је Немачкој данас лако да спори цифре и да не наводи истините податке о многоме материалу: уговор јој даје маха. Немачка није испунила обавезе, али то није, наставља Г. Кинз, намерно учинила, јер би тражење да она сву златну резерву Рајхсбанке (једну милијарду златних марака) и вредност од 12 милијарди златних марака, преда Савезницима, довело Немачку до банкротства, глади, и инсолвенције. Француска неће да зна за то, и прети да окупира Рурску долину, мислећи да ће на тај начин сломити коначно Немачку, и наплатити се од њене индустрије гвожђа, челика, угља.

Изложивши овакав план и намере Француза, он мисли да то раде војничка странка, индустријска странка, која хоће контролу над челичном индустријом у Европи, и најзад Бријанова група у парламенту, која хоће да је непомирљивија од Поенкареове групе. Он опомиње да нова окупација може довести поново до рата и нереда у целој Европи, и позива Енглезе да не подржавају Французе у овој политици већ да се, у знак пријатељства према Немцима, одреку својих потраживања од Немачке. — Па ипак, Немци су пред Савезничким ултиматумом попустили, и изјавили да ће извршити услове.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Априла 22, 1921. — Састанак Бријана, Лојд Џорџа и Фоша у Енглеској због немачког одговора на позив да плати дванаест милијарди. — Немци чине преко Америке нове предлоге за репарације.

Априла 25. — Француска прима војну конвенцију с Пољском, али хоће и трговачку, по којој би извоз нафте био слободан.

Маја 1. — Закључен уговор политички и војнички између Румуније и Чехо-Словачке. — Савезничка конференција у Лондону због мера противу Немачке, ако не испуни уговор.

Маја 10. — Немачка попустила пред савезничким ултиматумом и добила нов кабинет.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА — НАЧЕЛНО ГЛАСАЊЕ О УСТАВУ.

Београд, 13 маја. — Устав је примљен, у начелу. Примљен је са 227 гласова противу 93; остали нису гласали. За устав је гласао Владин блок (радикали, демократи, муслимани, словеначка кметијска странка) и земљорадници; противу: комунисти, социалисти, републиканци, клерикалци, муслимани из Јужне Србије и Г. Трумбић. Народни Клуб је дао изјаву да не признаје Конституанту и њена решења о Уставу, ни је гласао и поново напустио Скупштину; тако је дошао у положај Г. Радића, положај који је сâм нападао.

Сви они који су били за устав били су у Скупштини; сви они који су били противу, нису били у Скупштини: нису дошли ни Г. Радић ни Г. Протић. Природно је зато да они продуже борбу ван парламента. У времену када се и комунисти боре и у парламенту, мало је парадоксално да људи који су одсудно противни револуционарној борби преносе борбу изван парламента.

Нацрт Уставног Одбора је прошао апсолутном већином гласова, не простом: гласало је за њега седамнаест више од половине целокупног броја посланика. Разбијена као што је, Уставотворна Скупштина није могла дати јачу већину, нити ће је, изгледа, моћи саставити до коначног примања устава. И тако ће и већина којом устав има изгледа да буде коначно примљен, моћи бити само прилично добра апсолутна већина, али и само слаба квалификована.

Две трећине, или јачу квалификовану већину за устав ова Скупштина није могла дати. Да је продрло гледиште о потреби овако јаке квалификоване већине, овај би се државни провизориум морао продужити, јер се у овој Конституанти она не би могла саставити, или би већина морала попустити мањини. Скупљени већ у *једној* сувереној Народној Скупштини, принцип већине, чак и *просте*, морао је победити. Ако је то мајоризација, онда нема парламента који је не врши.

Несумњиво је да ће примање устава у начелу искористити хрватске присталице јаче квалификоване већине, нарочито странка Г. Радића и Народни Клуб. Несумњиво је да ће поново бити и врло ружних речи о племенској хегемонији Срба, али је тако исто несумњиво и то да ће их бити само првих, бурних година нашег заједничког и народног и државног живота. У колико сам тај живот буде показао да је устав подједнак за све грађане у овој земљи, били они Срби, Хрвати или Словенци, у толико ће све мање бити говора о ма чијој племенској хегемонији. И борба Народног Клуба и Г. Радића остаће само као једна далека и мало лепа успомена из првих година историје наше уједињене државе, онако исто као што је Италијанима остала њихова тако исто ружна борба противу Пиемонта. Прост наставак борбе противу туђе, она је унутра осуђена на неуспех у својој држави. Она значи освету прошлости, али немоћну освету, јер није у природи ствари да прошлост победи садашњост. Аустро-Угарска се и мртва свети, али је она ипак мртва, и то је главно.

И Народни Клуб и Г. Радић су овде жртва једне обмане. Да је прихваћен њихов нацрт устава на племенској федеративној основи, они би постигли циљ који желе избећи. Стварање јаких странака за целу земљу било би необично успорено: поред неједнакости народних традиција, дошло би и државно уређење зидано на њој, на елементима који разједињују, не на оним који уједињују. У заједничком парламенту, према томе, не би се борили странке, него племена, и не би се борили за једно дуго и најкритичније време међународног консолидовања наше државе. Свако би племе, истина, било потпун господар у својој кући, у својој племенској кући, али би у заједничкој господарило најјаче, или би се држава укочила, пре него што се распадне. Хтела — не хтела, у таквој заједници. Велика Србија морала би играти улогу Пруске. И онда би с разлогом могло бити речи о хегемонији српског племена коју и Народни Клуб и Г. Радић желе да избегну и на коју у овом трепутку ниједан Србин не мисли. И зато је цела ова борба Народног Клуба и Г. Радића недовољно далеких погледа: то је борба за трепутни интерес садашњице противу сталних интереса и садашњице и будућности.

Устав који је Уставотворна Скупштина примила у начелу није најбољи. Али узвик: „Боље икакав него никакав!“ којим

је један посланик пропратио своје гласање за устав, одаје несумњиво, у овом тренутку, осећај целе земље. Да, боље је и икакав устав, него никакав.

ПРИВРЕМЕНИ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Иванъски Крijесови“. — Г. Нико Бартуловић, заслужни покретач и уредник *Књижевног Југа*, чију лепу приповетку *Издајство Илије Такалова* доносимо у овом броју, штампао је недавно у Загребу своју збирку новела, под насловом *Иванъски Крijесови*. Књига има шест новела, делом из живота далматинских острвљана, делом из градског живота, глатко и течно је написана, и, поред других добрих особина, приказује неколико занимљивих карактера, живописно оцртаних, које нисмо имали ни у репертоару С. Матавуља, ни у овом Г. Ћипика. О овој доброј књизи говорићемо опширније у једном од идућих бројева.

У.

„Критика“. — У октобру месецу прошле године једна група млађих загребачких књижевника (ГГ. Анте Ковач, Густав Крклец, Драган Бублић, Никола Полић, Стјепан Галогажа, и други) покренула је месечни књижевно-уметнички лист *Критику*. Потреба се и сувише осећала за једним таквим листом у Загребу, пошто се обадва познатија тамошња часописа *Југословенска Њива* и *Нова Европа* баве књижевношћу и уметношћу тек у другом реду, и белетристике доносе врло мало, или само по изузетку, док, од осталих, *Дом и Свет* представља старији тип породичног илустрованог листа, а *Хрватска Просвета* (у којој се иначе запажају критичке оцене једног од најбољих загребачких књижевних критичара Г. Љубомира Мараковића) орган је католичког „Кола Хрватских Књижевника“ и самим тим ограничена на једно одређено поље рада. Под разборитим уредништвом Г. Галогаже, *Критика* је имала већег успеха но што се и могао очекивати од једног листа основаног са онако скромним материалним могућностима са каквима је она основана, тако да је од почетка ове године она нашла једног редовног издавача (књижару Јосипа Чакловића), променила свој спољашњи изглед, и од летећих листића постала права „ревија“. После фебруарског броја, Г. Галогажа је уступио уређивање двојици „старијих“ познатих књижевника, ГГ. Милану Беговићу и Љуби Визнеру. На тај начин *Критика*, која је од првога броја, и

ако орган једне уже групе, показивала несумњиве либералности и широкогрудости, постала је заједнички часопис средњег и млађег књижевног нараштаја. За сада смо примили свега једну свеску издану под новим уредништвом (за март), али нам је она довољна да покаже не само потребу већ и могућност једног таквог заједничког рада. Нећемо поименце говорити о песничким и критичким прилозима, добрим и бољим, које ова свеска садржи, али не можемо не пожелети и даљег успеха нашем загребачком савременику.

У.

„Дела и Људи". — Г. Војислав Ј. Илић-Млађи прикупио је у засебну књигу (и обећава даље свеске под истим насловом) известан број приказа штампаних пре рата по разним листовима, и на другом месту, под својим потписом, под шифром, или иначе. У њима, Г. Илић покушава да изврши као неку „ревизију вредности" наше новије књижевности. По њему, Богдан Поповић, Јован Скерлић, Павле Поповић, Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, писци су без дара и без вредности; с друге стране, писци од вредности и дара јесу: Перо Ј. Сундечић, Милан Трифуновић, Авдо Х. Карабеговић, Стеван Самарџић, Драгутин Ј. Илић, Д. Глигорић-Сокољанин, Божидар Николајевић. Своја мишљења Г. Илић изражава *викањем*, служећи се свима типографским средствима која му у том погледу стоје на расположењу. Неколико искрених стихова које је Г. Илић умео извући из своје раније породичне трагедије, не дају му права да своја суђења о литератури сматра довољно значајним да могу занимати и друге. Он за послове те врсте нема ни дара, ни спреме, ни памети — али о томе не помаже говорити.

У.

„Алманах Југословенских Жена." — *(Almanah Jugoslovenskih Žena za godinu 1921.* Izdala i uredila Zofka Kveder-Demetrović.) — Име Гђе Зофке Деметровић постало је код нас, у Београду и по Србији, популарно нарочито за време Европског Рата, када је она, као уредник месечног часописа *Ženski Svijet*, слала из Загреба нама у ропству речи утехе и бодрења, и показивала нам да све што је најинтелигентније и најсвесније међу хрватским и словеначким женама јесте уз нас. Сваки број њеног часописа сматран је код нас као једна духовна победа, и ми смо га дочекивали с радошћу и одушевљењем, више због његове националне но феминистичке садржине.

Данас кад је рат престао, и када нам Гђа Деметровић не пружа број сваког месеца, него један алманах за целу годину, наше претенсије су мало веће: ми не бисмо да нам алманах донесе само родољубиве и националне чланке — а ти су и овде најбољи („Из Прошлости" од Исидоре Секулић,

и „Тужаљке“, по стилу судећи од саме уреднице), — него бисмо желели да нам Алманах Југословенских Жена дâ целокупну слику живота свих југословенских жена. Међутим, овај *Алманах* није успео у томе. Не само да многе најзнатније наше књижевне радинце нису овде заступљене, — на пример, Гђе Јелена Димитријевић, Зденка Марковић, Катарина Богдановић, — већ и оне које су послале своје прилоге, нису послале увек репрезентативне по њих, или по њину средину, или по садашњи моменат. Затим, читаве области наше проширене државе нису овде никако заступљене: ни речи о црногорској, далматинској, војвођанској жени. О српској жени мало, врло мало. Цео леп идејни покрет српских жена, сакупљених око београдског *Женског Покрета* није ни поменут; тако исто, ни знаменити прошлогодишњи конгрес Женског Савеза у Загребу. Ни по чему се овде не може нагађати она снажна и многострука акција југословенских жена на свима пољима културе. А сликање те акције свакако би много боље окарактерисало модерну југословенску жену него сва она љубавна уздисања и прижељкивања разних Дила, Дања и Нора, која сусрећемо сваки час у овом *Алманаху*.

П. Л.-А.

Ново издање Доситејеве Аутобиографије. — Као осма свеска колекције „Узорна Дјела из Хрватске и Свјетске Књижевности“, коју издаје загребачка књижара Ст. Кугли, изашао је латиницом Доситејев *Живот и Прикључења*. Издање је приредио Г. Др. Давид Богдановић, који је написао и један опширнији увод о животу и књижевном раду Доситеја Обрадовића, у главном по Ј. Скерлићу. Књига је штампана ситним и рђавим словима, на грубој новинарској хартији, и тешко да ће успешно моћи да послужи свом задатку, школској потреби. Пуна је штампарских погрешака: чак и у познатој *првој* реченици „Предисловија“: „Слатка је ствар и пуна безлобне забаве и утјешенија спомињати се своји' прошасти' времена...“ реч *безлобне* „исправљена“ је у *безболне*, која није никако из Доситејева речника.

К. А.

Путописне белешке Г. Вендела. — (*Von Marburg bis Monastir*. Eine südslavische Reise von Hermann Wendel. Frankfurt a/M, 1921.) — Под овим називом Г. Вендел даје своје белешке са једнога путовања кроз Југославију. Он није прошао нашу земљу уздуж и попреко: он је прешао, истина, дугу линију од Марибора до Битоља, али је оставио на страну све оно што ван те линије лежи. Он није био ни у Босни ни у Црној Гори ни у Далмацији. У ствари, он је ишао да види Македонију (којој је посвећена половина књиге); уз пут се задржао у трима „престоницама“: Љубљани, Загребу, Бео-

граду, и начинио један излет у Фрушку Гору. Путопис је писан без већих претенсија, као коментар за један албум путничких слика. Он има све добре стране ранијих радова Г. Вендела: живост и живописност израза, нагомилавање интересантних појединости, — и за једнога туђинца доиста чудновато осећање латентних енергија наше земље.

Z.

ПОЛИТИЧКА КЊИЖЕВНОСТ.

Пољска пропаганда. (*Almanach polonais pour 1921*; W. Sieroszevski, *Joseph Pilsudski*; Dimitri Mérechkovski, *Joseph Pilsudski*; St. J. Boncza, *Le Fondateur de l'Indépendance polonaise*; V. Bzymowski, *Pologne et Haute-Silésie*; Gustave Simon, *Législation ouvrière de la République Polonaise*; E. Maliszevski, *Gdansk et l'Embouchure de la Vistule*; Manfred Kridl, *Adam Mickiewicz*. Edition de la Société des Publications Internationales. Varsovie, 1921.) — Пољаци настављају неуморно пропагирати своје становиште на општу политику Европе и улогу Пољске. Упознавајући странце, који су Пољску заборавили, са унутрашњим приликама својим, руководиоци ове пропаганде хоће да утврде уверење да је Пољска неопходна Европи, да ће Пољска бити земља која ће држати мир и равнотежу између Немачке и Русије, ако се око ње окупе све мале државе у средини и на северу Европе. Горе, Скандинавски Савез са Холандијом, доле Румунија, Мађарска, Чехо-Словачка, Аустрија и наша држава, а у среди Пољска Република. Лепа, права пољска концепција, примамљива фантазија! Верујући у свој народни геније, они о њему шире књиге и листове као ове што горе побројасмо. Њихова посланства на страни, њихови људи у Лондону, Паризу, Швајцарској, Италији, Америци, врве ширећи усмену и писмену пропаганду о величини, снази, улози народа пољског. Снага писане и живе речи, нарочито кад се она троши са планом и истрајно, велика је данас као што је била јуче. Пољска је од тога имала користи, и ако свака њена књига, брошура, реч, не одговара стварности. Свет, најзад, поверује и у маштања.

Ни Чеси, од када су добили своју државу, нису заостали иза Пољака. Њихови представници на страни, њихови министри, њихови људи с ретким даром за организовање послова ове врсте, успели су у Енглеској и Француској. Мала Антанта и „зелена интернационала“, међународни „Сокол“, светски филхармониум, и томе слично, јесу изуметци потекли из чешких глава. Велике и мале лондонске, париске, београдске (и загребачке), букурешке, бечке, берлинске, софијске новине систематски се обраћају из Прага. Чеси су народ који је разумео европску публику, и психологију великих и малих листова. И овде, у нашој земљи, Чехо-Словачка је успела да своје име

и свој положај обележи боље но многе друге земље, чак и земље великих Савезника.

Поред Чеха и Пољака, Бугари су, и ако до јуче непријатељи, до сада успели у својој пропаганди у Енглеској, у Француској, у Италији и Чехо-Словачкој. Они су већ уверили свет у тим земљама да је краљ Фердинанд главни кривац што су Бугари стали уз Централне Силе за време рата. Они су на по пута да увере свет да треба одложити извршење Нејског Уговора. Они су уверили Французе и Енглезе да су савезници њихови против совјетске војске, и добили право да држе војску у оној истој јачини којом је располагао и краљ Фердинанд пре уласка Бугарске у рат, онај Фердинанд чији људи и данас представљају Бугарску у Лондону и Паризу, где се и врши најјача агитација за бугарске интересе. Уверени да никоме није до рата, они говоре против рата — и ако га испод руке спремају. Рачунајући на општу апатичност у Лондону и Паризу за ствари на Балкану, они на својој територији образују чете против суседа... Пред улазак у рат, председник бугарске владе Др. Радославов казивао је: „Ја знам да посланици Споразума знају да их лажем, али они воле више лепу лаж него истину.“ Данас је „камуфлажа“ боља: Баја-Гања је преблаги Јеврем. Читајући енглеске новине, па и француске, још мало па ће изгледати као да су Срби ударили 1915 на Бугаре с леђа, и да Срби треба да плате Бугарима штету коју је предвидео Нејски Уговор.

Наш народ је данас, у овом погледу, запостављен. О нашој се држави и мало говори, и не увек добро. У Енглеској, Француској, Америци, где је било симпатија за нас у току рата, погубљене су негдашње везе и позиције. Велики листови, и кад имају оцене о стварима које се тичу нас и наше државе, имају оцене пре неповољне но добре. Наши браниоци су се заћутали, а наших националних радника готово нема више у иностранству. Ови су или заморени, или замењени самим чиновницима посланства. Дописнике великих страних листова остављамо да се потуцају по Београду и Загребу и црпе обавештења на несигурним изворима. Нове писце који се баве проблемом Средње Европе не охрабрујемо ничим, а помажемо претакање, превођење и прештампавање публицистичких ратних радова који данас немају значаја. Не узимамо сами иницијативу ни овде ни на страни да се о нама говори ако не боље а оно бар онако како ствари јесу; у нашој држави стање је боље него у многој европској држави. Не чувамо старе, а одбијамо нове пријатеље; штедимо где не треба штедети; остављамо нашу штампу и овде и у Сједињеним Америчким Државама да се после ослобођења и уједињења бави партијским и локалним стварима. У недостатку добро организованог обавештајног одсека у Београду, она се обавештава како зна и како уме — често на штету инте-

реса земље. За време плебисцита у Корушкој и затегнутих односа између Немачке и Савезника због неизвршења уговора о Миру, штампане су по листовима у нашој држави немачке пропагандистичке депеше из Беча и Науена против нас, и против наших Савезника; листовима су ове депеше даване из наших званичних надлештава.

За време рата, напор у пропаганди био је добар и плодан: Италијани, и други, завидели су нам на њему, па и учили се од нас. Зашто нисмо наставили онде где смо стали?

ЈОВАН М. ЈОВАНОВИЋ.

Анексиона криза и Француска. — У *Revue de France*, од 15 априла, Филип Крозие, француски амбасадор у Бечу за време анексионе кризе, саопштава своје успомене у којима има извесних појединости од интереса за нас. Крозие тврди да је руски министар Извољски знао да се анексија спрема, али да је налазио да јој Русија не може чинити озбиљна отпора, јер је била везана према Аустрији ранијим уговорима. Србима је, међутим, препоручивао да се „жале горко и вичу из гласа“, ако желе да што било добију. Аустријски министар Ерентал био му је напред рекао да Србима не може дати никакве накнаде. Извољски је стога држао да се Ерентал само нашом великом лармом може натерати да нам да какву накнаду, али и у најбољем случају по нас Извољски се надао да можемо добити само економне, а не и територијалне накнаде. Милован Ђ. Миловановић радио је у главноме по упутствима Извољског. Миловановић је, каже Крозие, био цењен у круговима европске дипломације; једна личност блиска енглеском краљу рекла је за њега да је највећи Европљанин међу свима Балканцима. Ипак зато његова акција за српске накнаде није имала успеха чак ни код кабинета париског и лондонског. У Паризу нису никако примали упоређење Босне и Херцеговине с Алсас-Лореном. Наша права на Босну оцењена су ту као „древне, скоро легендарне успомене из средњега века“, и као источњачке илузије. У Лондону, сер Едвард Грej налазио је да у српским жалбама има нечега извештаченога. Крозие јасно показује да за време анексионе кризе, Србија није ни могла рачунати на Француску. Ова је тада имала велике тешкоће са Немачком у Мароканском питању; она је гледала да одвоји Аустрију од Немачке, и зато добро пазила да не дође с Аустријом у сукоб због анексије.

Z.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига III, Број 3. — 1 Јун, 1921.

СЕЉАЦИ.

Шта му увек о том говоре? Зна он и сам какви су му били синови. Из ока им је пожар сукљао када би негде опазили злато, а ниједан грумен нису знали да заслуже, него су крали и њега, рођеног оца. Колико пута је затекао у врту понеког од њих где јури с нечим под пазувом, па му онде силом препречио пут:

— Стани! Куда ћеш?

— А шта те се тиче?

— Опет идеш Шварцу да нешто продаш...

— Да. Идем.

— Па јеси ли ти, сине, луд! Шта ће ти онај платити!...

— Свеједно, колико да. Треба ми новаца.

И отима се да оде.

Али га отац дохвати и за другу руку:

— Дај овамо да ја купим! Шта носиш?

— Петла.

— Пошто?

— Пет круна.

— Не дам; много је.

— Ја онда идем Чивуту.

— Па ни толико нећеш од њега добити...

— Видећу, не знам. Склони се!

И гурне оца, трчећи кроз врт.

— Чекај, куд јуриш!... На! ево ти пет круна... Та немој ме срамотити, мало ти нисам — — — !

И плати свог петла свом рођеном сину. Ох, да неко од суседа види и чује! Али шта ће? шта ће кад им треба новаца, а не знају сами да заслуже.

Писар му је у општини најстарији син. Отац је дабоме мислио да ће бити једном лекар или адвокат, али је Љубомир школу презрео и оставио је у шеснаестој години. Сад свеједно; велику плату и углед баш нема, но тек није ни прости сељак: писар му је у општини најстарији син. Само да није ону жену узео! Та где му је била памет луда када је нашао њу? Ни удовица ни распуштеница она додуше није, али ипак сав крај зна да је већ имала мужа: за некаквог момка је била одбегла и живела с њиме целу недељу; силом су је њени довели кући. Нико је због тог није хтео да узме, па што да је узме он? Новаца нема, лепота није, школу и не зна, клоне је се и сељаци и занатлије, што да је узме он?

Шалио се тиме отац у почетку с људима, као да ни сам не верује да би му таку лудост учинио син. Но после се уверио потпуно, и толико се избезумио да није могао ни с ким ни речи да проговори. А кад га је до усана напунио бес, дозвао је сина пред себе и јасно му рекао у лице:

Зна ли он каква је та девојка?

Зна.

А зна ли за углед *своје* куће, прошлост јој, и глас?

Зна.

А зна ли за лични понос, достојанство, част?

Зна.

Пааа?

Ипак ће је узети.

Та зашто? Је ли луд?

Тако!... воли је...

...Шта је на то старац знао чинити? Јест! шта је знао и могао чинити? Сагласио се и сам. Зар да се свађа с најстаријим сином? да се туче, подели и пре? Велики је, зна шта ради, нека га...!

Бољи ће му бити онај други, Милоје. Није тај видео никаквих виших школа, него је у детињству пошао за шегрта, али га ипак силно хвале сви: Биће то голем и прослављен трговац: већ сада газди води радњу сам! И личи на господина: говори хитро, поносно; има златан ланац, лаковане ципеле и беле рукавице; на глави му је увек полуцилиндар,

а с леве стране, на капуту, огроман црвен цвет. Тај ће да се обогати силно: у тридесетој години ће имати милионе!

Довезе се кући бродом сваке недеље, првом класом, са слугама, и донесе робе пуне сандуке, јер му се Невенка сестра припрема за удају. Дозвала је мајка нарочиту шваљу, само да ћерку богато опреми. Вешто шије Херма Јеврејка, све сусетке им на њој завиде. Заљубио се Милоје у њу одмах први дан: никада се из града не врати а да јој не купи какви год поклон: чарапе, рубац, или брош. Он ће се, каже, њом и оженити.

Шта? Одмах напоље из куће с њом! Зато су је узели к себи? Зато су јој посла дали да им сина заведе? Ето, па онда буди добар према некоме! Подај посла, подај хлеба, подај новаца! Та ни анђелима не треба добра чинити! Одмах напоље из куће с њом!

Насмејала им се она у очи, покупила своје прње и дрангулије и прешла у другу улицу. Одлазио је њој Милоје и тамо.

Плачу сестре, мати, тетке, рођаке. Не одлазе никада пред цркву, ни на Дунав, ни у град, као да им је неко умро:

— Брате! брате наш мили! та како би ти!...

А Милоје одговара све исто: он ће се, каже, оженити њом; радљива је, племенита, лепа; нека они грде и њега и њу, нека их исмевају и оговарају, он ће њу, каже, упркос узети.

И узео ју је.

Ах, што су га онда псовали и клели, и тајом и у лице! Толико су га били омрзли да му нико од родова ни у сватове није ишао. И преселити се морао у други крај, ма да му отац дао није ни паре: отворио је трговину далеко, негде у горњој Бачкој.

Прочуло се ускоро да се нагло богати: да је радњу голему прекупио, да је кућу проширио и набавио три-четири жестока коња; није га жена, дакле, упропастила. Могли би се измирити, отац и тај други син, али кад не долази и не пише никада. Толико пута прође крај села, — на колима, у богатој бунди, астраханској шубари, са златним прстењем и високим, жутим чизмама, — па не само да не сврне до својих, него се за њих и не распитује, нити хоће по некоме да их поздрави. А зашто? Зар се толико на њих згадио? Они су њему добра желели, мислећи да ће га она жена осрамотити,

а сада... Боже мој! кад је срећан и задовољан он, морају бити и они! Зашто им, онда, никада не пише? Зашто им неће никада да дође?

Љутили су се пред другима; жалили се једно другом; кајали се у себи; но, најзад су се ипак смирили. Скоро су га заборавили, као да је умро још у детињству. Кад напречац сав крај поче о њему приповедати, са ужасом и с пренеражењем:

Путовао је, кажу, Милоје једне зиме из Београда с некаква посла, па свратио једном своме пријатељу у планински Срем. Свечар му био тај стари друг, а дуго се нису били видели, — у возу су се срели случајно, — па како му не би сврнуо кад га је толико и тако звао и наваљивао? Остао је онде цео дан. Кренуо се на станицу истом пред вече, заједно с новим познаницима, које је код свог друга нашао: била су то два млада брата и неки њихов пријатељ, опет трговац. Знатно су се они то поподне били напили, па се путем, према возу, сporечкали због нечег и, на крају, побили. Ко зна зашто, кад су били пијани. Главно је да су она тројица њега напали и он се, дабоме, тад морао бранити. Узмицао је полако... наравно да је узмицао полако: ваљда тек није могао дозволити да помисле да је плашљивац и да бежи испред њих? Дошли су при том у некакви ћор-сокак и он — шта је знао? — извадио нож. Али су ножеве повадили одмах и она тројица. Гледали су се они дуго, запањени и задахтани, чекајући ко ће да измане први. Јака је киша падала, и био је грдан мрак, а могли су закаснити и на воз: морали су се ипак једанпут да крену. И почели се гурати, псовати и тући. Ко би се данас још и сетио шта се онда све догодило. Ударао је сваки, дабоме, онамо куда му је руку сурвао нагли бес. Ударао је и он, Милоје. За је и могао чинити друго? Та ваљда се тек морао бранити! Да ли је и како је којег ранио, не може знати. Биће да није: остао му нож и чист и светао, није био ни крвав.

Ипак су га ухапсили, још на станици. Наишли су однекуд жандари баш када се пењао у воз, и позвали га да иде с њима. Он се пренеразио:

А зашто? Куда?

Видеће већ, само нек се покори...

— Не могу ја чекати! Ја имам посла! Одмах да ми рекнете!

И рекли су му у општини зашто су га задржали и притворили: као да је он убио некога од оне тројице.

Господе! та како би! Куне се да није. Ето, нека гледају: ни крвав му није нож. Убио је брата рођени брат, јер се у тами нису распознавали, а сви су били пијани. Она жена пред чијом се кућом убиство догодило може и сама то посведочити. Морала је чути цела улица кад је од оне тројице један, ужаснут, повикао: „Јао, шта сам ноћас ја учинио! Рођеног сам брата убио! Јао, шта сам ноћас ја учинио!“... То су ваљда сви чули кад је чуо он, — и могу и морају да посведоче. Како би га осудили невина! Нека га ни сата не задржавају: њега чека грдан посао, — трговац је, — и мора отпутовати. Ако је суду, као сведок, потребан, лако ће га наћи: ево адресе. Познаје га ваљда већ сва Бачка: он је човек угледан, богат и познатан. Сад нека га отпусте сместа. Крив није. Куне се да није. И нож му је, ето, чист и светао, није ни крвав! („Људи Божји, није ни крвав!“)

Ипак су га задржали у притвору цео тај месец, а онда га извели још и на суд: пронашли су га тамо однекуда кривим, и послали на робију, — на четири године га послали! Пресуда је тако била брза и чудновата да се ниђко није с Милојем ни опростио. Жена му, Херма Јеврејка, толико се престравила и застидела да је намах продала имање и преселила се у Пешту; — што да она и даље живи са убицом? А можда се он неће никада ни вратити: та зар је то мало време, четир године? Добро је њој и самој: господа је таква знају, поштују и љубе, — новаца има, младости и гласа, — са осмехом и поносом иде улицом, Херма Јеврејка...

* * *

Трипут се старац женио. Прва му је била петљава и млака, али та друга!... Удовицом је пошла за њ: изваарала је браћу свога првог мужа и донела све њему, старом; но девери су је због краље оптужили, те је тако одробила дванаест месеци. У тамници је научила кројити, па је стога постала још смелија: непрестано је јурила у град, куповала, продавала и жестоко — пила. Да се, каже, наужива ово мало века. За кога би скомрачила, постила и штедила? Млада је и сама, па би да види нешто, упозна и окуси; а заслужи, па може и трошити. Умреће једном, чувала не чувала; ко на

земљи раја нема, неће га никад ни имати. Па да се бар наужива ово мало века.

Смела му је та друга жена, Милка, била у свему. Шта је тек спремила трећем сину његовом! Чудно му је било покаткад и самом да то није видео; кајао се често што је трпео да све без њега ради. Но, баш му је та друга жена понајвише крива за брзу пропаст.

Вредан му је и чуваран био тај најмлађи син. Школу додуше није волео, па је отац намислио да му буде прави, учен економ, и послао га далеко, у горњу Хрватску, да учи ратарство. Но није му онде био ни два-три месеца, а маћеха се већ узбунила: Зашто да Војислав туђинима ради? Није то нека несхватљива наука, него прост и обичан посао сељачки. Две године зар да тамо остане? да улудо губи снагу, новац и младост? То она не да! А! то она и не може и неће да дâ! Није јој додуше он рођени син, али га воли још више него да је рођени. Нека се он врати. Шта да залуд зазјава по некаквим школама, кад ће бити опет сељак и после? Има у њих доста земље, а да ради туђину. Сместа, сместа да се врати!

И довео га отац кући, још пре Божића. Опака му жена била, знатно се он од ње бојао; волео је он њу силно, морао ју је слушати. Ни слутио дабоме није шта она тим спрема: — хтела је да уда за Војислава своју разроку кћер, коју је собом довела... Старац се упрепастио. Па је ли она збиља луда, бунике пила, пијана? Та где би он икада допустио да се пасторци узму! А! видеће се ко је газда у кући, она или он! Ово се већ више поднети не дâ!... Да му ни речи више о том не спомене! Ни речи!

И није се Војислав тад оженио. Али се ни у школу није вратио: остао је код куће. Но сасвим се као преокренуо: ни да узме лопату, секиру и плуг; ни да прије коњима; ни да оде на њиву... А шта му је одједном? Па шта мисли, од чега ће живети?

Он би, каже, да буде бачвар.

Како? Бачвар?... А зашто?

Па тако ће се обогатити најбрже! Зар не виде колико буради треба само њихову селу, а где је тек остали планински Срем!... Немци су само зато богати што их има толико бачвара. А зашто Србин не би чинио исто? Зар он не може?... Како не би, може и боље!

— Јеси чула, Милка? Шта ти мислиш о томе?

— Нека га. Мој није. Нек ради шта зна.

И Војислав изучио бачварски занат. Наговарали га његови да оде у који други крај, јер их у њином селу већ има тројица, али је он упркос остао: све ће их он, каже, побити; суду ће их тужити, министарству јавити, метнути у новине: Како они могу и бити бачвари када су сељаци? То је против закона! Он једини има права на занат, јер је збиља прави, изучен бачвар: и диплому чак има!

Примао је поруџбине силне; радио је он брзо и окретно; после треће године се погађао да прекупи виноград. Жена му је била још и вреднија, а млада, и лепа. Ох, што му је отац сватове приредио! Купио му нарочити, нови фиакер, за четири хиљаде, а није ни жалио: та женио му се најмилији, а најмлађи син, наследник и хранитељ!

Сви завиде Војиславу на жени, само њега она мучи и узнемирује: плаши га што мушки за њом гледају... Да нема она драгана? Шта? Да нема каквог драгана?... Сви кажу: нема, али не може да верује: сигурно га обмањују и лажу. Јер зашто је хвале толико? Ако од ње ништа немају, — ако им не одлази и ако их не дочекује, — ако им његових новаца не даје, — зашто би је сви толико хвалили? Сигурно има некога, а можда и више њих. Он је човек миран, запослен и млак, па сви мисле да га могу варати. А то није истина! Он све види! Он све види! Треба само једним оком да припази, па ако има нешто, мораће је ухватити! дабоме! ухватиће је на првом кораку!

И попео се једног јутра — у димњак. Горе, на пречаге, где виси месо кад се суши зими. Оданде ће, мислио је, лако спазити ако неко дође. Жени је био рекао да иде у град и да се два дана неће враћати... Тако! Сада она ништа и не слути. Мисли да је слободна и сама. А он се попео горе, у димњак, па ослушкује: да ли ће јој доћи неко када зна да њега нема код куће.

Седео је тамо дуго, укочен и блед. Хранио се сланим месом, без хлеба и пића, па га је мучила страховита жеђ. А није смео за дана да сиђе. Него се тек ноћу, кад жена заспи, спусти полако на банак и отшуља до студенца, па лоче из ведра воду, и бесно и халапљиво. А звера свуда по авлији

као да некога убија, и враћа се на прстима, презајући од рођене сенке...

Ах, шта се он намучио те ноћи! А видео ипак није никога. Него је још и сам плашио жену када је, у тами, скакао на банак.

— Ко је? пита она из постеље страшљиво и устаје да види је ли закључана чврста. — Ко је?

А он ћути и дрхти. Па још не зна да ли жена због његове буке устаје и пита, или јој збиља неко долази.

Ох, како се напатио те ноћи! А бар да је посигурно нешто видео! Него му се учинило да одиста нико није долазио к њој. Но, онда га ваљда не вара. Сигурно га не вара.

И — сишао. А жена му се дабоме упрепастила када га је опазила гаравог и изубијаног, са очима црвеним и подбулим:

— А шта је с тобом? Где си ти био?

Он се спрва као предомишљао да ли да јој све призна. Но, онда је помислио: добра му је, верна му је, воли га, — зашто јој не би признао? Бар се више ни он неће мучити, свађати и стрепити, — живеће чисто, као анђели... Пољубио је и — све признао.

А! тога чуда и запрепаштења! Превијала се од грчева што му се смејала. Смејала му се ужасно, у лице. Још к томе је истрчала и на улицу и завикала:

— Браћо! Људи! Ходите! Ходите да луду видите!

Силно ју је те вечери избио. Рукама, штапом, ногама, све што је знао, видео и наслућивао: и прса, и бедра, и струк...

Шта му се смеје? Шта му се смеје? Зашто што ју је увек волео? Зато што је у њу сумњао? Зато што је заборавио и Бога и стид? Зато што се понизио и поманитао? Што не пита због кога? Та због ње, због ње! крвница, женска, крвница!...

Ох, што ју је тада избио! Недељу је дана пребијена лежала, модра, и крвава. А онда је умрла. Без јаука, уздаха, ни суза. Само је у ропцу двапут викнула:

— Бог убио све мушке! Бог их убио!

— — — — — — — — — — —

Упрепастили се људи на ту смрт; та мало даље, на истом тргу, кућа Љубомирова: вара жена тог човека виде сви, тек не види он. Војислављева била добра као Богородица, и он ју је убио, само зато што је у њу сумњао. А Љубомир је

затекао двапут једног човека у својој соби, крај постеље, самог са женом, па није хтео веровати у некакво зло. Рекли су му тако каткад да га жена већ одавна вара с тим и с тим, а он се још и љутио: Шта га, вели, лажу узалуд? Где би њега његова Марта варала! И с ким, Боже, с ким? Нека ћуте и пазе своје. Нека не греше душу узалуд. Нека га не трују лажним отровом. Та како би њега његова Марта варала!

Али кад се једном вратио нагло из лова... но, страшно је и рећи шта је видео. Ни речи није могао изустити, од стида и беса. Толико је био ужаснут и луд да је мирно причекао да се *онај* обуче, потапше га по рамену, насмеје се и рекне: „Немој се, мали, љутити!“ Али потом, кад је остао са својом женом сам, и кад му се вратила одлетела свест, подигао му онај пушку и — опалио. Жена је вриснула избезумљено и пала на под, а он је испалио други метак на себе, право кроз уста; — намах је мртав остао. Она се онда подигла, рањена и бледа, побунила суседе и превезла у болницу мужа. Окитила је цвећем умрлога, сандук му и гроб, и црнину је од свиле понела. Ох, што је плакала!... Големи снег је запао тог дана, и дивљачки је вриштао ветар, — но ипак се окупио на пратњу силан свет; гребла се она по лицу, у груди била, и запомагала. Ох, што је кукала! што је кукала!

Иза два месеца, пошла је за другог.

* * *

Бојао се старац кћери као дете змијâ још и онда док су биле мале. Није на добро слутила већ прва, Невенка: тек што јој је прошло дванаест година, ником није дала да прође селом божански и с миром. Спази тако да пролази когод улицом, па у трку и с лупњавом отвара окна, и виче га по имену да јечи празан трг. Грађанин се запрепасти и застане блесаво:

Откуд га познаје? Зове ли га због нечега? Има ли му рећи што?

Та не! Нема ништа!... Тако... Ваља јој...

И смеје се дрско, као махнита, чекајући за завесом да опет неко прође, па да онда и тога по имену викне...

Стрепио је отац за њу још више када је одрасла: да је каква хуља мушка сасвим не залуди. Но гле, наједном, воље Божје! удаде се величанствено: за крчмара богатог из Бачке.

Точио је силно пиће тај њен муж; мислили су да да ће скорим стећи милионе; на свакој руци је он имао по четир прстена. Али се наједном пропио, ухватио негде јектику, па имање упропастио до последњег камена. Невенку је било стид да га остави самога у беди, кад га је у добру волела, па је пошла с њиме к својој млађој сестри, Меланији, у Мачву. Надала се да ће тамо наћи изгубљено здравље и новац, а путем и временом изгубити срамоту и грех. Но тамо јој умре брзо њен злокобни муж, већ готово луд, тако да би посигурно пропала и сама да је није прихватио њен душевни зет. Благословен во вјеки вјеков тај предобри Драгослав, и ум његов, и срце! Старао се за свастику брижљивије него за сестру: да би је из беде спасао, почео је трговати с оним новцима које је она, некада, скривала од мужа.

— Почећемо, рекао је, заједно, а кад једном постанемо богати, можеш, сестро, живети раскошније него кнегиња.

Пристала је на то с плачем и без речи.

На велико и големо отпочео Драгослав трговати: сваког боговетног дана је путовао брзим возом некуда, куповао и препродавао. Сав новац јој је за месец дана — упропастио. О, како је био погружен и бедан кад јој се објаснио! Није он њој, рече, желео то зло; баш напротив, хтео јој је помоћи; али, ето, тако се догодило те је пропао, — и шта сад може? Новаца нема да јој врати, а неће их ни имати брзо; није се картао с варалицом, ни пио, па да га суду тужи: — изгубио их је поштено. И шта сад вреди да кукају обоје, кад новаца већ нема те нема!... Нека му она (моли је силно) опрости; није он њој (ваљда види) мислио неко зло; баш напротив, хтео јој је помоћи; али, ето, догодило се да је пропао некако...

Морала се дакле ипак вратити оцу. Но излазила није никуд; радила је све што би јој наредила маћеха; заптивала је длаком уши чим би чула момачку песму; плакала је кад би спазила кроз прозор где проносе дете у повитку; а удала се за првога који ју је просио. Но то је већ био редак човек, тај њен други муж, — није ни пио. Богатио се тако нагло, и радио толико разумно да су се сви чудили: Баш добро, рекоше браћа, што пође за тог човека: за сапунџију, у Нови Сад.

Јест, да Бога милог нема! А Он јој узе и тог мужа, па остаде удовица и по други пут. Но више се удавала није:

имала је новаца и ћерку, знала је занат као мушко, а у раду су је помагали и браћа и зет. Војислав је, после смрти своје жене, оставио проклето бачварство, па се сасвим преселио сестри у Нови Сад. А и Меланија је долазила често, и остајала код Невенке по цело лето. Ох! а боље да није никада дошла! Купала се једног дана у несрећном Дунаву и некако се, јадница, утопила. Ко зна како... Божја воља... некако се тад утопила. Дојурио је на сарану муж јој, Драгослав, као избезумљен: Невенка је, рече, за све крива! Нека му исплати због тога дванаест хиљада. Жена и злато нису исто, али сада, кад је нема, доста му је дванаест хиљада: он није човек бездушан; но мање не прима: ваљда ипак мора нов живот почети!... Нека му исплати одмах, зато, дванаест хиљада...

Дала му их је. Не само њему, него и старијем брату своме, Милоју, када се повратио с робије. А њему су казну смањили, јер се добро у тамници владао: одлежао је тек три године... И сад каже да човека није убио. Куне се. И нож му је чист остао, светао: ни крвав био није!... Жена му је у Пешти, а он код оца: сад купује кошнице и ради са пчелама. На то је утрошио сав новац што га је добио од сестре Невенке; почео је он одлучно и смело: са двеста кошница. Али није био новом послу вешт, па је још морао и да купује меда, да би пчеле исхранио зими. Но то га није плашило: почео је тек недавно, а успеће касније. А и није њему до меда, него до новаца: волео би да има коње, па недељом, после подне, да се вози поред Дунава, на ужасну завист свих својих злотвора... То да му је, то да му је дочекати једанпут!... Дабоме! није њему до некаквих пчела, него до новаца и уживања!...

И било би тако, каже, да није напречац букнуо тај несрећни рат. Пет година се Милоје по земљама скитао. А кад се најзад вратио, рекао је да су људи лопови, и да је свако будала ко ради. Он, каже, неће. Одсекао је самом себи палац на десној руци, начинио се хром, и путује којекуда возом, па моли путнике за милостињу, јер је, вели, унакажен на Добром Пољу. Но сад су га, баш недавно, ухватили неки детективи и предали суду. Опет је на робији.

Тако је преостао старцу тек најмлађи син, Војислав, негдањи бачвар. А он му је померио памећу још лане. Храни се додуше сам и не узнемирује оца, али за посао неки није:

цео дан је на улици, и „тражи жену," да је моли, каже, за милост што ју је увредио...

Сад збивају шалу деца с њиме. Кад наиђе странац какви, у гомили појуре деца пред црквену порту:

— Војо! Ево ти цигара! На! Иди ошамари онога господина!

Пљус! Шешир падне, цвикер прсне, а странац се забатрга, упрепаштен, и окрене се нагло. Види где пред њим стоји блесав, млад човек, с преломљеним, подигнутим рукама, и где се церека страшно, па не зна шта да ради.

— Не дирај га! То је наш Пингвин! Војислав Пингвин! вичу деца око странца и трче уокруг.

А сунце се бије с крстом наврх цркве, пробада воду и пече прах, милујући бубице и траву. Изашли људи пред куће, диме и разговарају, ослушкујући лупу кола и празних буради, и ужасни, полудели смех.

Не може се старац скрити, да то не чује. Изађе и он на капију недељом по подне. Но не иде у крчму ни пред порту црквену, него седи на сточићу сам. Јер кад би се некуд кренуо, опет би му причали о једном те истом људи. А на што му то? Зна он и сам какви су му били синови. Шта му увек о том говоре?

МИЛАН КАШАНИН.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(11)

ГЛАВА ТРЕЋА.

ЗАБАВА У КРАЉЕВСКОМ ГЛАВНОМ СТАНУ.

У соби у којој су се били скупили све троје после ручка, јер је у њој горела велика ватра у камину, Дон Ињиго је довршавао своју кафу пушећи лулу. Алегрија је ћутала; тако исто и Луцила.

Напољу је падао снег. Тешки пегави облаци пролазили су врло брзо преко месеца.

Изби осам сати.

— А сада, с вашим допуштењем, Дон Ињиго, ми ћемо остати саме, рече Алегрија. Кочије које треба да одвезу госпођицу де Меркер у палату биће ту у десет сати. Она треба да се спреми.

Почасни главни викар послуша и, одлазећи, погледа с дивљењем на постељу где је била раширена хаљина коју ће Луцила малочас обући...

Једног топлог августовског дана 1873, баш пошто се, под светим дрветом у Герники, заклео на поштовање *fueros*-има, Дон Карлос је седео поред свога балкона, гледајући са заносом своју лепу валовиту краљевину. Око његових колена стезале су се обнажене мишице Алегријине. Виткији и црномастији но Бахус из Ганга, млади кнез престајао је гледати питоми крај васконгадски само да би пренео поглед на своју поноситу поданицу.

— Ти ћеш бити у палати, у Мадриду, на дан мога крунисања, говорио је он.

— Ја не тражим толико, Господару. Ах! само да те видим, из далека, у саборној цркви, са скиптром у руци, усред тамјана, док сама будем изгубљена у гомили!

— Ти ћеш бити на мом крунисању, понављао је кнез снажно, и увече, у палати, на светковини после крунисања. Ти ћеш се шетати по Салону Амбасадора, који је од црвене кадифе са златним ширитима; седећеш у Салону Карла III, плавом и сребрном; видећеш ме у Престоном Салону, под небом које окружују позлаћени лавови и статуе од црне бронзе... Тако ми Карлосове поштене речи, ако етикета шпанскога двора треба да попусти, то ће бити зарад кћери Пјера Дечарта. Његов краљ му доиста дугује то.

Он је пољуби у чело.

— Ти можеш, још одсад, мислити на своју хаљину. Та хаљина ће бити ношена на мом двору, једног вечера... Карло VII ти то изреком обећава.

Алегрија је била послушала. И ту хаљину, коју је она била смислила тада у гордом одушевљењу, обући ће вечерас госпођица де Меркер.

То је била нека црна туника, врло широка, врло проста, али од једне дивне тканине, од гипке и честе свиле, с одблесцима наизменце нежним и металним. Ту хаљину је утезао у струку један појас широк колико шака, један тежак појас, сав, једно за другим, од бисера и аметиста. Није било другог украса, ничега.

Алегрија приђе Луцили. Не рекавши ни речи, с бескрајном пажњом, она је скиде. На голим раменима, она расплете огромну бледу косу.

Од чега је долазила лепота Луцилина? Луд би био ко би, на основу онога што је досад речено, помислио да је то једино од уморне и тужне равнодушности, и од тајне која спава на језерима слезове боје по планинским врховима, мање леденим и чистим но што су очи госпођице де Меркер. Истина је да је оно што се најпре види код Луциле тај умор и та туга. Тек се потом примећује да је она лепа.

У две витице које су падале до стопала, Алегрија подели разасуте власи. Стојећи право усред собе, са својим дугим сребрним мишицама које су висиле на црној туници, са својим варварским појасом од драгог камења, госпођица де Меркер била је тада налик на оне визиготске девице које су риђокоси посланици долазили некада да траже у Бургосу, да их баце затим као храну — немоћне краљице — каквом суровом владарчићу аустразијском.

Подигавши обе витице, Алегрија их уви, спљошти, заскружи око детињастог чела у виду златне капице. Затим се измаче да боље посмотри своје дело. Под пламеним победничким погледом, Луцила обори очи.

— Ти не жалиш ништа? прошапта она.

Алегрија слеже раменима.

— Седи, ограничи се она да каже, нагло, показујући јој једну столицу, украј камина.

И стаде да јој глача нокте.

Госпођица де Меркер спусти главу на лепо амбровско раме своје другарице. Алегрија је не одгурну.

У даљини, зачу се тутањ. Под прозозима, праporци јасно зазвонише. Алегрија приђе окну.

На снежном застирачу била су се зауставила једна кола. При светлости два фењера видео се кочијаш, огроман и сав ишаран ширитима. Један висок лакеј стајао је крај врата од кола.

— Ах! рече Алегрија, властите кочије Дон Карлосове!

Затим дода, с дрхтајем пакосне радости:

— Једна војвоткиња де Торес-Ведрас! Вечерас ће бити приморана да иде пешке у палату!

Она зграби за руке Луцилу, која је седела сваљена на својој столици, подиже је и одвуче насред собе. Узевши лампу,

она је погледа наново, затим је уви у један широк тамно плав огртач, постављен белом свилом.

Госпођица де Меркер пуштала ју је да ради с њоме што хоће.

— Ти не жалиш ништа? рече она опет, у једном даху, оборених очију.

— Ништа, рече Алегрија.

Затим додаде блажим гласом:

— Ти ћеш играти с краљем, Луцила. Кад те он буде повео собом, под завидљивим погледима људи и пуним мржње погледима жена, његова рука и твоја биће на истој равни на којој и твоје очи. Ти ћеш видети у њеном корену један мали бели ожиљак. Погледај га добро, Луцила, и помисли тада на своју пријатељицу, срце моје. А сада иди, додаде она својим опорим тоном.

Кроз замагљено окно, Алегрија виде, у једном зрачном котуру, како два фењера ишчезоше. Она оста стојећи уз прозор док се трагови точкова не изгубише под снегом. Тада се врати ватри, седе на једну сниску столицу, и, наслонивши чело на мермер од камена, више се не маче.

Неко закуца на врата.

— Уђите, рече она суморно.

— Молим вас да ме извините, госпођице.

Алегрија се окрете поскочивши. Г. де Пренест био је ушао у собу.

— Врата с улице била су отворена, рече он осмехнувши се. Нашао сам само Дон Ињига где хрче, с главом на столу, између чаше пунча и разметнутих карата. Нисам хтео да будим тог честитог свештеника, ни да узнемирујем Мајпура. Попео сам се; госпођице, опет вас молим за извињење.

Био је у оделу за јахање. Он скиде лагано свој огртач, своје рукавице, остави свој корбач, и указа се тада танак и блед, бледоће која је чудно одударала од његовог слободног и лаког држања.

Он узе једну столицу и принесе је ватри. Алегрија се била дигла.

— Шта ћете? запита она кратко.

— Ружно време, одговори он седнувши, без и мало устручавања. Срећом те се онај добри маркиз де Лобрегат сетио

да намести заклон на прагу од почасних степеница. Да није предузета та мера предострожности, лепе званице Његовог Величанства имале би да оплакују пропаст својих хаљина. Киша и снег су рђаве ствари за сатин и свилу.

На наслону од њене столице, руке Алегријине задрхташе.

— Шта хоћете? понови она.

— Боже мој, то је врло просто, рече он. Ја сам рекао у себи: „Вечерас, велика светковина, у палати. Ни госпођица Дечарт, ни ја, нисмо, из различитих разлога, позвани на то весеље. Покажимо онима који су нас хотимично заборавили да ми имамо у себи довољно довитљивости да презремо ту заборавност. Проведимо вече заједно.“ Таква је, драга госпођице и пријатељице, мала достојанствена манифестација на коју сам ја допустио себи да дођем да вас позовем.

Она га погледа, покушавајући да успе да се њен поглед укрсти с његовим. Али јој то не могаде поћи за руком. Њега као да је једино занимала игра пламичака у огњишту.

— Како је год вама драго, рече она.

И опет седе.

Не изменивши ни речи, они остадоше тако четврт часа. Напољу, ветар је стао да дува бесно. Видело се како се око бледога окна ковитла фантастични рој црног прамења.

— Рђаво време, врло рђаво време, рече Г. де Пренест, истим тоном неподносне љубазности.

Он поче сад да звиждуће неку ловачку арију.

Алегрија је била сувише промућурна а да одмах не погоди шта је он хтео да постигне овим низом простаклука. Да се дође до испада!

„Не, не, понављала је она у себи, стиснутих усница. Узалуд ти мука. Ја нећу почети.

И, непомична, и она је гледала како скакуће кратки пламичци.

Наједном, зачу се Оливјеов глас, један глас промењен, промукао, потмуо.

— Алегрија..., рече он.

Она задрхта од радости, али се уздржа. Била је добила игру. Онда се још јаче укочи, у стравичном ишчекивању.

— Алегрија..., понови он.

И његов глас наличио је сада на јадање.

— Шта? рече она врло полако.

Он се није био помакао, очију свеједнако упртих на ватру. Она га погледа, и виде да му рамена, неосетно, дрхћу.

— Алегрија, прошапта он, не окрећући се, ја сам направио нова познанства.

— Ах! рече она.

Била је бледа као мртвац. Али јој је глас остајао миран.

— Ко, на пример?

— Мајор Ромерал, из првог бискајског батаљона.

— Ах! А затим?

— Капетан Таренг, из другог алавеског пука.

— А затим?

— Војвода де Сантурс, поручник у гарди.

— А затим?

— Капетан де Пенха Верде, исто тако из гарде.

— А затим?

Рамена Оливјеова се подигоше...

— Жуан Арквило, прост војник из првог алавеског пука.

— А ко још?

— Граф де Монтера, опет из гарде.

— Преварили су те, рече Алегрија мирно, ако су ти рекли да сам била љубазница графа Монтере. То је лаж.

Он се окрете. На њеном лицу био је један страшан осмејак ироније и очајања.

— Остаје пет, рече он.

Она не одговори.

— Остаје пет, остаје пет, настави он с опорим заносом. Са деветорицом које већ познајем, то чини равно четрнаест, зар не? Колико ми их још недостаје?

Он понови с болним смехом:

— Колико ми их још недостаје?

Они су стајали обоје, једно спрећу другог. Она, непомична, ћутала је и даље.

— Алегрија! рече он у једном јецају...

Хеаутон-тимороуменос. Шта је то Оливјеу де Пренесту да се тако мучи? Како је један прост пут у Шпанију, под околностима мало особеним, признајем, био довољан да преобрази тако овог тачног и исправног младића? Могло се мислити да он неће познати других узбуђења до оних, мало

ограничених, које човек осећа у голубарнику, кад на околно дрвеће падне са шумом јато лепих љубичастих птица. Један прост пут, кажем вам, неколико доживљаја, и ево где један човек не познаје више сам себе. Да није било тих преокрета, не би проклијао ниједан од оних цветова под чијим се мирисом он сада обезнањује. Да није било њих, то ће речи случаја, ништа. Шта је онда анализа? Самопосматрање? Воденица која се окреће на празно, змија која себи једе реп.

— Алегрија! понови Оливје.

Сада је преклињао. Како је она и даље ћутала, он се усуди да подигне очи, да је погледа.

Она је била узбуђена, није било сумње. Он хтеде да је узме за руку. Она устукну нагло.

— Остави ме, рече она.

У тим речима било је страха, скоро ужаса. Једна потмула махнитост, помешана с осећањем очевидне неправде чија је жртва он био, поче да обузима Оливјеа. Он крочи ка младој жени. Виде у њеним очима нешто тако дивље да задрхта.

— Где је Луцила? промуца он.

Зашто је постављао то питање, последње које је требало поставити, он који је у осталом знао врло добро где је госпођица де Меркер? Није ни сам знао, губио је главу.

Али се већ Алегрија, чије је он зглобове на руци увијао, сва тресла од дивљег смеха.

— У наручјима Дон Карлосовим. Ах! ах! ах! ах! У наручјима Дон Карлосовим... И ја сам је тамо послала.

— Шта ме се тиче! прошапта Оливје, блед.

— Ја, ја сам је тамо послала, понављала је она, покушавајући да ослободи своје танке мишице које је он кршио.

А он, задихан, стежући је све јаче, привлачећи је, понављао је:

— Шта ме се тиче! Шта ме се тиче! Шта ме се тиче!

Глава с кратким коврчама била је сад уз његова уста. Он је шаптао испрекидане речи на уво младе жене.

Она крикну стравичним криком:

— Никад!

У исто време, једним очајним покретом, она успе да му се отме. Пренеражен, нем, он је стајао ту, дахћући.

— Никад! Никад!

Она додаде, ударајући гласом на сваки слог:

— Кад би чак, ти сам самцит, заузео Билбао, Памплелуну и Караскал, никад, ти ме чујеш добро? никад!

— Ах! заурла он, ти више волиш војника Жуана Арквила, зар не?

И устреми се на њу говорећи гнусне увреде.

Ни удар бичем, из све снаге, посред лица, не заустави га. Ухвативши је у коштац, он је стеже. Ох, да гнусног призора! Додир њених гипких слабина удесетостручавао је његову махнитост. Он је крклао ужасне речи љубави и мржње... И наједанпут је пусти. У приземљу одјекну звоњење.

Успевши да ослободи, за тренутак, једну од својих руку, Алегрија је била повукла за узицу од звонцета.

Оливје је сада стајао непомичан усред собе.

Она, окренувши му леђа, чела прилепљена на мрамор од камина, заузела је била исти положај у коме је он затекао кад је дошао. Изгледало је да се ништа није десило.

На степеницама се зачуше кораци. Мајпур се појави на прагу од врата.

— Испрати господина де Пренеста, рече она не окренувши се.

Оливје је сада на улици, са шеширом у руци и огртачем преко руке. Снег наново почиње да пада. Варош је злокобна и пуста. Једно бедно псето, једно изгубљено псето, пође један час за Г. де Пренестом. Али брзо разумеде да нема да се нада никаквој пажњи од овог шетача, и удаљи се скрушено, правећи чудну сенку на снегу који су његове кукавне мале шапе бушиле црним рупама.

Оливје је ишао дуж кејова, између којих је кључала нека невидљива река, — Орна, како је доцније дознао. Он познаде улице кроз које је већ био прошао. На једном тргу, виде једну кућу јако осветљену. Он пође ка тој светлости, и обре се пред балдахином од свиле слезове боје, чувеним балдахином маркиза Лобрегата. Окна су се одбијала од снега, чинећи да се блистају његови мали кристали.

— Ах, Дон Карлосе, Дон Карлосе! осмехну се он, ти кога налазим посреди свих мојих мука, звале се оне Луцила или Алегрија, Алегрија или Луцила... Ах, чекај, ја ћу да уђем и да те повучем за твоју лепу браду.

Дрхћући од хладноће, он се смејао сасвим сам на празном тргу.

„Господин Бифе неће више ништа разумети, помисли он. А левице... што ће оне бити очаране!“

Он уђе.

У предсобљу, чим је прешао врата, он наиђе на једног дежурног официра.

— Добро вече, господине, рече он љубазно.

Официр га погледа без видног изненађења.

— Добро вече, господине, одговори он француски. Ви, без сумње, пратите господина де Мањоака?

„Ах, господин де Мањоак је овде, рече Оливје у себи. Још један с којим ми неће бити криво да расправим један мали рачун.“

Он одговори с поуздањем:

— Ја пратим, доиста, господина де Мањоака.

— Господин де Мањоак разговара с војводом де ла Рока. Хоћете ли да га причекате у овом салону? Ја ћу сад рећи да вам донесу светлости.

— Није потребно, рече Оливје не збуњујући се, господин де Мањоак ће брзо бити готов.

Салон у коме га његов сабеседник остави самог, доиста је врло мрачан. Али у дну, испод врата, има једна светла пруга. Оливје приђе тим вратима. У суседној соби се разговара. Вече у Клубу Играча Пиљака није тако далеко да он не може да разазна глас онога који га је гурнуо у све ове доживљаје без репа и главе.

Без шума, Г. де Пренест одшкрину врата. Нека се каже да вечерас није престао да се понаша не може бити неисправније.

То се, доиста, Г. де Мањоак разговара с војводом де ла Рока.

— Немогуће, понављам вам, немогуће, драги мој бароне, каже војвода.

— А ја, ја вам кажем, господине, да треба да видим Његово Величанство овог часа, каже Г. де Мањоак.

Глас старога племића, наизменце, моли и прети.

— Његово Величанство не може да остави у овом тренутку своје званице. А, с друге стране, етикета, ваше одело...

Г. де Мањоак је, као и Оливје, у јахачком оделу и упрскан блатом по свима шавовима.

— Етикета, господине де ла Рока, ви чујете добро, то ми је последња брига. Ако не видим краља одмах, кроз недељу дана, кроз четири дана, можда, неће више бити ни етикете, господине, ни великог коморника, ни краља чак, сем краља Алфонса.

— Ви претерујете, господине де Мањоак, но-но ви претерујете. Ситуација није толико...

— Ситуација је очајна, господине. Ја долазим, понављам вам, у галопу из Естеле, која се још држи, неким чудом! Не говорим вам *ја* у овом тренутку. Ја говорим само у име најхрабријега, најмирнијега генерала Његовог Величанства, Дон Карлоса Калдерона. „Идите, рекао ми је он, видите краља, пошто-пото, доведите га. Кад либерали буду јурнули на нас за завршни јуриш, ако војска не види свог краља на свом челу, краљ неће више имати војске.“ Ево шта ми је рекао јуче Дон Карлос Калдерон. Сваки тренутак који пролази вреди колико читав дан. Узмите одговорност на себе, господине.

Његово лепо поуздање изгледа да оставља војводу де ла Рока.

— Видећу, покушаћу, драги мој бароне. Хоћете ли да ме причекате неколико тренутака?

Оставши сам, Г. де Мањоак се шета горе-доле. Иза врата, Оливје задржава свој дах.

Изнад њихових глава, оркестар почиње да свира прве такТове једног валцера!...

Војвода де ла Рока опет се појави. Изгледало је да је на великој муци.

Дакле? запита живо Г. де Мањоак, који му је пошао у сусрет.

— Његово Величанство, промуца војвода, ставља ми у дужност да вам кажем колико је дирнуто, колико би било срећно...

— На ствар!

— Кад бисте ви пристали да обучете фрак...

— Фрак! кликну Г. де Мањоак, фрак, господине велики коморниче, док сваког тренутка који ми губимо овде по један војник пада за легитимитет!

Војвода де ла Рока махну лако руком да покаже да му је жао. Настаде ћутање.

— Ја желим да видим краља, рече Г. де Мањоак.

— Краљ не може, у овом тренутку, да остави своје госте, понови одлучнијим гласом Г. де ла Рока. Али сутра, у једанаест сати...

— Сутра, у једанаест сати! јекну барон, али ви дакле ништа не разумете?

Велики коморник махну руком; његов покрет је значио да толико наваљивање почиње да бива неумесно.

— Последњи пут, господине, рече опет Г. де Мањоак.

Г. де ла Рока одговори другим покретом, одсечним и одлучним: не.

Старац узе свој огртач, свој шешир, свој корбач.

— До виђења, господине де Мањоак. Сутра ујутру, око једанаест сати, ви ћете моћи...

— Ја полазим овог часа натраг за Естелу. Због ом, господине. Ви ћете бити добри да доставите наш разговор Његовом Величанству.

На тргу, кад је изашао из светлоснога зрака палате, Г. де Мањоак застаде. Он се наслони на један таман зид и заједа.

— Читав мој живот!... промрмља он.

У истом тренутку, неко га зграби за руку. Он се окрете. Један тих глас рече му на уво:

— Поведите ме са собом, господине.

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

ПОСВЕТА.

З. Б.

Госпођо!
Синоћ, у рану
Падању вечерње таме,
На жал је чемпреса грану
Донио талас преда ме.
Њу Вам ја не шаљем. — С мора,
К'о галеби с острва својих,
К лугу, пут Вашега двора,
Полетјеше дактили моји.
Ту ће, сред шумскога стана,
Двоји се састати чари:
За Вас и морски су дари,
За ме — од чемпреса грана.

С овога јесењег жала
Вонь алге и соли Вам носе,
За врат Вам низ од корала,
Трак алгин за плаве Вам косе.
Носе Вам уранка љетног
Весели немир на води,
И жаморе сутона сјетног,
И шуштање једра што броди.
Носе Вам пучинске боје,
Таласа вјечиту младост
И оно, што душе је моје
Дар најљепши — задњу ми радост.

Госпо!
Баш задњу?... Јест!... Оста
Још нешто. Ал' много је пало.

И ја сам пос'једио доста,
И већ сам се погнуо мало.
Нит је сад мојега бића
Све тања, а каткад и грубља;
И моја је радост све плића,
И моја је туга све дубља.
Ал' ипак; моћ задњих ми сила
Још кушам, док вали се туже,
И уморна лепећу крила,
И процвале умиру руже.

Шаљем Вам стихове чисте,
Што знаду за зубове лиме,
(Знам, жељни да опет и Ви сте
Музике строфе и риме.)
Можда су малко прејаки
Ти ритми. Ал' и то је мени
Од зибања лађица лаких
На немирној шумећој пјени.
Од лупања мора крај жала,
Под прозором мојим, од звона
Са села, од дихања вала
У струјању морског озона.

Госпођо!
Дактили. Живи
К'о јастреби, хитри к'о перца,
(Знам да сте сити већ и Ви
Тромога дванаестерца):
Ето их. Све што Вам носе
Нек буде за хир једног сата:
Тракови около косе,
Ђердани около врата.
А задња кад низа се проспе,
Сва сретна ће звекнути мала
Та зрнца мог црвен-корала
Под ногама лијепе госпе.

ВЛАДИМИР НАЗОР.

БРАТИМСТВО.

Одмарају се вечности на ловору звезда
Свему што је било споменик је свемир,
Све је рад и одмор на лицу светова
И свему је крв и било: — Бог!...

Пут је земље горка ал сунце је слатко,
Ми пијемо вино вере и живота
За столом времена у отајству сфера...
Бол спомена наших безброј смрти
Блажи ауреола свемирских светала!...

Шта су сузе душе
Према вечној зори вечног дана?...
Нема смрти, нема,
Смрт је луда мис'о,
Ах, вечно је, вечно, наша њива узорана
И плоди светлошћу и окрепним крухом
Врела здравља шуме,
Кô небеске струне!...

Све је слава светла
Све су земље руке
Неизречног божјег загрљаја,
Оркани су нежне харфе
А тигри су благи јањци
О, пођимо азур-баштом васионе
О, пођимо милиуни милиарде
Невидиви, безимени, сви о руке братимљења
Певајући горде химне
У велики сусрет Њему!...

ЈОСИП КОСОР.

У КОЛУ.

Игра се српско коло
и крха тело, крха.
Чини се да радост буја, иде до свога врха,
и свако око сја;
али слутим ја:
да многи радосни нису.

У многом срцу томе
љубоморе су гриже;
и пркос, и мржња многе можда у игру диже:
и страх од скоре смрти
можда би многи стрти
хтели у страсној игри.

Игра се, страсно игра;
али ја ипак слутим:
међ свим тим очима многим: плавим,
црним и жутим,
од којих свако сја,
свега могуће два
срећног су срца својина.

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ.

ПЕСМЕ.

IX[1]

У руже, варак, што трепти цео,
И чемпрес, ја бих одести хтео
Ту књигу к'о смрти ковчег, где стоје
Сахрањене те песме моје.

О, да и љубав сахраним исто!
На њеном гробу цвет би заблист'о
Покоја мога... Ал', авај, он, тамо,
У гробу моме цветаће само.

Овде су сада песме што сретне
И дивље, негда, к'о лава Етне,
Избише са дна чуствâ ми тајних,
Расипљућ' хрпе искара сјајних.

Сад оне леже, неме и саме,
Самртне, хладне и бледе к'о таме.
Но с нова жар ће букнут им врео,
Када љубави дух сврх њих бдео.

А једном, тако слутња ми звони,
Он ће над њима сузе да рони —
Јер једном, даљни мој цвете вити,
Ову ћеш књигу држати и ти.

Онда ће песме решит се спона,
И молећ' слова гледаће бона
У лепе очи, што грејy чаром,
И шаптат с болом и слатким жаром.

[1] Превод првих осам песама изашао је у свесци од 16 марта 1921.

X

Плаво море блистало је
У последњем сјају дана;
Ми ћутећи седели смо
Крај рибарског сáма стана.

Магла букну, море хукну,
Узвише се птице кобне;
Из очију твојих благих
Просуше се сузе дробне.

На меку ти руку белу
Кануле су сузе вреле,
А ја падох на колена
Сузе испих с руке беле.

Од тог часа гинем, венем,
У чежњи се душа цепа; —
Вај, сузама отрова ме
Она кобна жена лепа.

XI

На своје срце црна је жена
Нежно ми главу свила;
Вај, моје власи посташе седе
Где њена суза се слила.

Моје су очи угасле с њена
Пољупца болесна, пуста;
Срж из мог хрпта исисала су
Са жеђу њена уста.

Сад ми је тело лешина једна
Где дух ми заточен стоји —
Каткад му на ум падне па бесно
Куне из јама своји'.

Залуд! Ни једној мухи те клетве
Неће смрскати теме.
Но кушај: меко ридај и моли
И сноси судбе бреме!

XII

Како ли споро гамиже време —
Спужина грдна, докле ја трајно
Не мичући се остајем овде
На истом месту бедно и вајно.

На окно мрачне ћелије моје
Не куца светло сунчано доба;
Ја знам да понор гробнице моје
Заменила је та кобна соба.

Можда сам негда ја давно умро,
А ово само поавећене
Фантазије су, па ноћу игре
У мозгу моме држе те сене.

Могло би бити и сенкâ коло
Поганске старе багре се збира:
Та дружба радо за игралиште
Лобању мртвог песника бира.

И ове грозне оргије слатке,
Духова ноћних витлање слепо,
Траже песника мртвачку руку
Да их у зору опише лепо.

XIII

Негда сам многе цветове вид'о
На путу своме; но, лен и крут,
Ја се не сагох нити их узбрах —
На белцу даље продужих пут.

Сад, када стојим на рубу гроба,
Сад, кад сам тако смртолик, блед,
У мисли мојој често се с ругом
Јави презрених цветова ред.

Највише она ватреножута
Виола гори у мозгу мом:
Како ме чупа, што бесну цуру
Не зграбих нити уживах с њом!

Ипак се тешим: још вода Лете
У себи тајн божанску моћ,
Да лудом срцу човека пружи
Мир заборава и слатку ноћ.

XIV

Параболе, хипотезе,
Све то мани, но поспеши,
Па питања та ђаволска
Без врдања, дела, реши.

Што се с крвљу и са бедом
Пуже с крстом Праведнога,
Док се сретно с венцем јаше
На високом коњу Злога?

Где је кривња? Или посве
Није моћан Господ мио?
Ил' сам он тај неред ствара? —
Вај, нитковлук то би био.

Ми питамо стално тако,
Док нам најзад уста свијем
Не запуше шаком земље —
Но одговор зар је с тијем?

XV

На раскрсници седе три жене,
Склибе се, преду,
И к'о уз беду
Уздишу, мисле, ругобне сене.

Прва кудељу држи и, гнусна,
Суче и пази —
Нит сваку кваси,
С тог суха доња виси јој усна.

У руци друге игра вретено,
Зуји, работа,
Смешно се мота;
Око је стâре к'о цреп црвено.

Са брадавицом на носу наказе
Ту трећа стара
Држи маказе,
И *miserere* мукло бумбара.

О, дај, престрижи нит злу тегота!
Парко, поспеши,
Видај ме, реши
Овог ужасног бола живота!

XVI

У сунцу мора сева,
К'о да је злато право.
Браћо, кад умрем ви ме
У море спустите плаво.

Ми смо се волели много;
Његови таласи бели
Са моје душе су често
Однели сумор цели.

XVII

На мркој стени крај мора седим,
У снове душа ми тоне.
Фијуче ветар, галеби кричe,
Вали се пене и гоне.

Многа сам лепа љубио чеда,
И многе другове врле —
Где су сад они? Фијуче ветар,
Вали се пене и хрле.

(*С немачког превео* Алекса Шантић.) ХАЈНРИХ ХАЈНЕ.

ДРЖАВНИ СОЦИАЛИЗАМ.

(ПОВОДОМ ПРОЈЕКТА ЗА ТРЕЋИ ОДЕЉАК УСТАВА.)

Државни социализам је појам прилично компромитован акцијом Бизмарковом, која је почела тајним подржавањем Ласалове агитације, па се завршила оном конференцијом у Берлину која је имала за задатак да утврди државне мере у корист осигурања радништва. Али је за социалисте, и без ове интервенције Бизмаркове, државни социализам, чисто теоријски посматран, био задуго једна немогућност зато што је, по схватању њиховом, данашња држава једна сталешка установа са задатком да штити интересе буржоазије. Немогуће је, према томе, тврдили су они, замислити да она, ма и површно, може бранити права радништва, а захтевати од ње чак да прими на себе задатак да постепено замени данашње друштво новим, справедљивијим, једна је историјска и економска бесмислица, јер би то значило тражити да буржоазија саму себе уништава.

Доста рано, међутим, појавило се код самих врло виђених вођа социалистичких мишљење да државу ипак не треба сматрати као неку круту, непомирљиву установу која чврсто стоји на бранику искључиво буржоаских интереса. Тако схватање је у опреци са оним учењем по коме економски склоп, развићем својим, сâм себе постепено негира. Слична негација обавља се и у суштини државе њеном демократизацијом и прихватањем, од њене стране, све важнијих задатака привредних. Либкнехт је, на конгресу у Бреслави, приликом дискусије аграрног програма, рекао: да се држава, *као буржоаска установа,* нимало не јача него слаби улазећи све живље у привредна предузећа. „Са државом је као и са војском, рекао је он тада. Што војска више јача и што у њу, општом обавезом, улази све више народног елемента, то она постаје све слабија као противник народни. Тако исто, у колико више има људи чији привредни опстанак зависи од државе, и у

колико држава прима више привредних обавеза на себе, она мање постаје искључива својина једног сталежа.“ На то је гледиште одмах стао и други ветеран социалистички, Бебел, истичући како треба рашчистити са предрасудом према којој је и у интересу социалиста да државу спречавају у економским предузећима њеним. „Мишљење да државу не треба јачати дајући јој разне цивилизаторске дужности, мишљење је манчестарско, противу кога социалисте морају најенергичније устати.“

Али, у главноме све до Светског Рата и до појаве бољшевизма, постојало је код социалистичких теоретичара извесно неповерење према економским функцијама државе. Као основно научно схватање сматрало се оно према коме треба извршити најпре револуцију, то ће рећи политичку и економску експропријацију капиталистичког сталежа, и онда тек мислити на организацију привреде на основи друштвене солидарности.

Светски рат, већ привредним последицама својим, мења ово схватање и код највиђенијих теоретичара социалистичких. Он је растројио цео привредни живот, извео га из његовог природног тока на који је радништво рачунало у акцији својој за захватањем политичке и економске моћи. Многе гране производње биле су за време рата потпуно напуштене, саобраћајна средства уништена, трговина у потпуном застоју, намирнице недовољне. Под таквим приликама покушај социалиста да измене привредни систем у корист радништва завршио би се неминовно катастрофом. Радништво би било у толико мање у стању да организује онај сложени систем производње и размене који карактерише једну уређену привреду, у колико је оно само ратом било потпуно растројено. Јер, као што је убедљиво изнео Кауцки, и ако су последице ратне дале револуционарној идеји јачег полета, оне су војску револуционарну испретурале истичући на чело њено, не најспособније него најнестрпљивије елементе.

Као најстрашнија последица тога растројства у револуционарној војсци, несумњиво је бољшевизам у Русији. Он је успео да се дохвати власти и да уништи државу, али у исто време да умртви цео привредни организам, и да и сељаштво и пролетаријат баци у једну неизмерну беду.

Све је то природно водило умњавније елементе социалистичке, нарочито у Немачкој, где су они револуцијом дошли

до моћи, да држави, и то баш данашњој буржоаској држави, придаду врло важне економске функције. Они су уверени да је она једина у стању да у привредан хаос који је настао после рата, унесе уз потребан ред и довољне гарантије да ће њен даљи развитак ићи правцем који води у друштво засновано на праведнијим начелима. Разуме се да је неопходно потребно да напоредо са том привредном пенетрацијом државном иде и њена демократизација, јер је само тако могуће да она постепено престане да буде власт и постане привредном културном установом, што је свакако циљ њеног усавршавања. Она мора да тежи да од управе над људима пређе на управу над стварима, рекао је Сен-Симон, или, као што је њену будућност обележио Менгер, да се развије у народну државу рада. Привредно јачање државе која не би била заснована на демократским начелима, у ствари би користило само сталежу који држи власт, а такав је развој њен немогућ при данашњим тежњама већине народне.

И немачки устав од 1919 године прва је практична манифестација тежње да се на државу пренесу привредне функције које би је у даљој будућности постепено претвориле у чисто културну установу. Тај је устав заснован на облику својине, који је данас у важности, и она је чланом 153 загарантована, али су у многобројним одредбама његовим одређена средства којима се не само ограничава онај апсолутни појам о својини који је у европске законе пренесен из римског права, него су још и обележени начини којима се има извршити она економска пенетрација државе у циљу њеног претварања у савршенији друштвени облик.

*

Код нас су за трећи одељак предлога у Уставу узете најважније одредбе из немачког устава. Као и тамо, главни орган који ће имати да ради на опривредњавању државе јесте Економски Савет, чији је задатак да проучава и предлаже мере које се односе на привредно и социално законодавство. Важност те установе је сва у њеном склопу, јер по самој функцији она много личи на Државни Савет. Састављен из представника најважнијих корпорација, Економски Савет ће несумњиво имати ауторитета да своје погледе спроведе кроз парламенат, чији су чланови истина изабрани из истих средина, али изме-

шаних општим гласањем. Економски Савет прва је политичка установа која је заснована на представништву професионалних интереса. Било би наивно веровати да ће она моћи остати у улози само неког техничког саветника владиног. Говорећи о привредном савету у немачкој народној скупштини, бивши министар Делбрик истакао је уверење да ће та установа, тако склопљена, свим силама радити да заузме место парламента. У Немачкој је та могућност у толико већа што је тамо економски савет само један део оне велике организације економске која је у члану 156 обележена речима: „Радници и запослени позвати су да са послодавцима заједнички и по начелу потпуне једнакости сарађују... на целокупном развићу производних снага у земљи". Наш пројект не предвиђа поред Економског Савета никакве друге установе за организацију тих снага, али и тако усамљен и извучен из осталог економског склопа, Економски Савет мораће играти политичку улогу. Неминовна последица његовог постојања мораће бити да се оним корпорацијама из којих он буде никао, осигура право бављења политиком. Јер тешко је замислити да савет, као организација, улази у дискусију, па и у борбу, са владом и парламентом око најважнијих економских и социалних питања, а да групе које дају делегате за ту организацију не могу та питања расправљати на својим скуповима. У данашњем времену, пак, одвојити економске и социалне захтеве од захтева чисто политичких немогуће је. Није вероватно да ће економски савет код нас успети брзо да заступи парламенат, и то не би било ни желети, али је несумњиво да ће његова акција, као и акција оних корпорација из којих он буде никао, дати политичкој борби стварну, корисну основу. У томе ће се састојати најважнија последица те установе по општи државни развитак. *Држава ће узимати све више привредни облик у колико привредне корпорације буду више добијале политичке вредности.*

Пројект наш предвиђа законе о заштити радничког сталежа, о осигурањима у вароши и на селу, о спреми грађана за привредне послове. Држави се затим стављају у дужност чување здравља свих грађана и сузбијање заразних болести. Држава гарантује слободно уговарање у привредним односима. Закони ће имати да примене ова начела и на Економ-

ском Савету ће бити да им дâ живота, јер све те одредбе важиле су теоријски и до данас, али су се оне претварале у обичну бирократску службу и од њих није било велике користи. Нов је захтев, и врло уместан, о јачој порези на наслеђа у споредним линијама. Тиме је учињен прво удар оном апсолутном праву својине које не одговара више ни интересима друштва у опште, ни специално привредном развитку, које је оно имало да заједчава.

Постављено је и начело о експроприацији „приватне својине у општем интересу“, разуме се „уз правичну накнаду“. Ближих одредаба које би имале да руководе законодавца при одређивању тога општег интереса у нашем пројекту нема. Немачки устав набраја у члану 155, у односу на земљу као „општи интерес“, потребу да се грађанима осигурају станови, да се изврши колонизација, и да се развије пољопривреда. У члану 156 предвиђа се експроприација, у корист целине, свију оних приватних индустријских предузећа која су „способна за социализацију“, о чему има да решава народна скупштина. Код нас се само за шуме спомињу неколики елементи на основу којих ће се вршити експроприација у општем интересу. Надати се да ће у оним члановима који су резервисани за аграрну реформу бити више речи о стварању општинских и државних имања, која су један важан чинилац за даљи развитак привредних односа на селу у правцу друштвене солидарности. Неопходно је, кад се већ прилази подели великих имања и кад се кидају сви феудални односи и, нарочито, ниште фидеикомиси, да се резервишу елементи за ону рационалну производњу, на основи колективној, којој друштво данашње несумњиво тежи.

Економска пенетрација државе имала би, по пројекту нашег Устава, да се изводи поглавито „помагањем националног задругарства“ и „осталих националних привредних удружења која не раде за добит“. Ово је ограничење једна велика економска и политичка погрешка, јер је несумњиво да се привреда, а специално индустрија, не диже задругарством, које још има значаја као потрошачка установа, али као произвођачка без мало никаква. Студије које су у томе погледу учинили најпре Веб, а за њима Герхард, потврдиле су само дугогодишње искуство које је са организацијом задругарства

имало радништво у Енглеској, у Белгији, у Француској. Произвођачке задруге, нарочито оне које би биле организоване на основи рада без добити, допуњују, у слабим размерама, потрошачке кооперативе и дејствују као њихови органи, али великог, самосталног значаја до сада нигде нису имале. Социалисти седамдесетих година са Марксом на челу, придавали су произвођачким задругама особиту важност, верујући „да оне подривају основицу капиталистичког друштва“, а да потрошачке задруге „додирују само његову површину“. Али се убрзо увидела сва погрешност таквог појимања и данас је, у колико се социалисти још интересују за задруге, превладало мишљење Бернштајна да произвођачке задруге могу да прихвате, и то само уз помоћ државну, већ организовану индустрију на основи капиталистичкој, а никако да постоје као засебан чинилац у стварању привреде.

Индустрија, а са малим изузетком и земљорадња, чији је развитак увек везан за индустрију, могу у друштву које је засновано на приватној својини, — а наш пројект Устава претпоставља то, — да се развијају само на основи добро срачунатог рада за добит. У интересу је целине да држава учествује на непосредан начин у тој добити, а никако да је искључује из своје активности на привредној организацији. Немачки устав предвиђа три начина привредне пенетрације државне у односу на данашњу индустрију. Ако су извесна предузећа, као што су бродарство, електричне инсталације. велика банкарска предузећа и осигурања, *способна за социализацију,* држава их решењем скупштинским, на основу члана 156 устава, уз правичну накнаду експроприше у општем интересу. Предузећа пак, која још нису способна за социализацију, а по мишљењу меродавних чинилаца то је случај са већином предузећа у Немачкој после рата, држава не експроприше, али извршује *делимичну социализацију* тиме што учествује како у њиховој добити, откупљивањем извесног броја акција, тако и у њиховој администрацији, преко својих изасланика. Најпосле, извесне гране индустријске од општег интереса, као што су металургија, поташа, хемијски производи, угљени мајдани, остају у рукама досадашњих сопственика, али се, под надзором државним, *национализују* у облику једног великог труста, савеза, којим управља одбор састављен

од сопственика, радника, представника државе и потрошача. Тиме је извршена постепеност у привредној пенетрацији државној, али у сва три случаја добит остаје елеменат о коме се озбиљно води рачуна.

Противници мешања државе у привредне односе, нарочито захватања извесних индустријских и пољопривредних грана од њене стране, истичу с правом трговачку и индустријску неспособност њених органа. Лероа-Болие мисли да је држава неугодан привредни чинилац зато што нема иницијативе, јер нема конкуренције, зато што нема потребне компетенције, јер није организована за ту улогу, и зато што нема потребне доследности услед сталних политичких измена. У својој књизи *Социализам противу Државе*, Вандервелд каже да „поверити једној влади функције економске природе значи приморати једног полицијског чиновника да води рачуна о осветљењу, а једног команданта дивизије да буде шеф пошта и телеграфа". „Држава као предузимач не може да се одвоји и разликује од државе као жандарма, државе као војске, државе као полиције". Ове врло велике незгоде државе као предузимача отклањане су, по речима самога Вандервелда, већ раније стварањем потпуно аутономних режија у којима је држава била заинтересована, а које су биле прожмане чисто трговачким и индустријским начелима. Немачки устав отишао је даље стварајући чланом 156 тако звана самостална управна тела, *Selbstverwaltungskörper,* по обрасцу оних установа које је у Белгији створио Фрер Орбан за општинске кредите, за штедионице и за пенсионе фондове, а које су у Пруској постојале за руднике, у Швајцарској за железнице. То је особита врста друштава јавнога права, „која, и ако потичу из државе, имају од ње независну, чисто своју индивидалност". Наш пројект не предвиђа такве организације, а оне су неопходне ако се хоће да се осигурања радничка и сеоска, да се државна организација кредита на селу, да се управа шума, да се железнице и сва она предузећа, у која држава постепено буде улазила, спасу од постепеног пропадања којем води свака бирократска управа. Друштва јавнога права су природна допуна економског савета, чија ће се активност разбити о индолентност и привредну неспособност чиновничку, ако буду имала за подлогу своју такве аутономне установе које

би се на једној страни служиле методама приватне индустрије а на другој водиле, у колико је могуће више, рачуна о правима и интересима целине. Држава као власт мораће постепено да уступа место држави привредној и културној, а прелаз из старих у те нове функције моћи ће бити само стварањем друштава јавнога права, то значи организама који ће бити потпуно аутономни у своме привредном раду, и ако ће у држави имати свој извор.

Говорећи о утицају државе на привредне односе за време рата, Жид каже да је она „регулисањем производње, реквирирањем производа, мобилизацијом радника за извесне привредне гране, забраном увоза или извоза", држала целу привреду под својом управом, и „да је вероватно да ће и после рата тај свој утицај наставити". И сасвим је природно да држава узме најјачег удела у успостављању настрадале привреде, како непосредном организацијом појединих грана тако и давањем већих кредита разним установама. Оставити привреду самој себи, у стању у каквом је затекло примирје, није могуће било ниједној земљи у Европи. Али, осим овог чисто материалног разлога за што шири утицај државе на привредан живот народни, постоји и други, можда још важнији, психолошки. Народ је свуда био сведок свега онога што је држава за време рата смела и могла да прими на себе, па и да изведе, на економском пољу. Нема ниједног предузећа привредног које није трпело на себи добро или лоше дејство државне управе у интересу целине. Јасно је да ће народ који је у свима крајевима осетио дејство те привредне свемоћи државне тражити да се она продужи у корист најширих слојева друштвених. И кад је то дејство неизбежно, онда је природно да се оно не сме оставити више познатој индолентности и привредној неспособности бирократије, која карактерише сваку модерну државу, него да се мора свести у један добро смишљени систем чије ће извођење бити поверено нарочитим организацијама.

Код нас, осим ових општих прилика које траже садејство државе у привредним односима и које су заједничке свима земљама, има и особитих националних разлога за њега. Постала стапањем Србије са крајевима који су знали за државу само у њеном најкруђем бирократском облику, наша

отаџбина мора се старати да створи државну организацију која се неће задовољити само да влада масом, него и да је привредно и културно уздиже. То ће бити услов да се та маса дефинитивно и чврсто привеже за ту заједничку отаџбину, крај свега уздисања појединих котерија за изгубљеним старим поретком. Народ у већини својој треба да осети разлику у материалном и културном животу своме између старе и нове управе.

Не треба, осим тога, занемарити и један други врло важан моменат који говори у корист што живљег учешћа државе у привредном и социалном животу целокупног народа. Свакако да сељачки покрет, који се у разним облицима својим јавља у свима крајевима, не представља, као ни наш комунизам ни социализам, још никакве дефинитивно сређене привредно политичке тежње. Политичку важност тих група не треба прецењивати, јер је могуће да су оне, *у данашњем склопу своме* и са данашњим представницима, једна прелазна појава. Али и ако је несумњиво да ће партијски живот наш избацити на површину сасвим нове групе, па можда и нове људе, чим се почне вршити страначка кристализација у овој мешавини која је настала уједињењем, очевидно је, да ће основне привредне и социалне тежње остати исте и да ће оне, делимично бар, продирати све више и у старе странке. Сасвим је споредно како ће се све те групе звати и комбиновати, нов живот са новим захтевима улази у њих и преко њих ставља држави нове задатке.

Време великих свемоћних странака прошло је свуда, па чак и у Енглеској, у тој класичној земљи наизменичних влада једноставних група. Свуда су на дневном реду коалиционе кабинети, о чијој судбини често решавају најнезнатније фракције. То даје држави све више ону гипкост која је неопходно потребна за испуњавање задатака које сам живот народни избацује. Она постепено престаје да бива орган искључиво једног сталежа за угњетавање свију других. Парламенти и владе принуђени су да прислушкују велико струјање привредних снага у земљи и да им се прилагођавају.

За будућност није од великог значаја какве ће се коалиције правити, јер је дух социализма, и ако у најразличнијим облицима, почео да заталасава све шире слојеве и све ће групе морати водити рачуна о њему. Бољшевизам је покрет

који ће цео образовани свет вазда осуђивати, али је несумњиво да је он, појавом својом, уздрмао не само пролетаријат него и све оне друге сталеже чији је опстанак доведен у тежак положај модерним развитком. У његовом данашњем облику он ће се тешко још где зацарити, али ће оне неодређене наде које за њега везују сви они који страдају, постајати све јачи чинилац у развитку народа. После бољшевизма, и упркос свију зала које је он починио, тај развитак, каже врло умесно Каућки, не може се више продужити у старом искључиво капиталистичком правцу. Будућност ће несумњиво припасти друштву заснованом на начелу најшире узајамности, и на држави је да прихватањем привредних и социалних функција омогући без трзавица тај прелаз у нове односе.

ЖИВОЈИН БАЛУГЏИЋ.

ПЕСМЕ МИРКА КОРОЛИЈЕ.

Разне тежње за обновом форме и садржине, које су се за последњих тридесет година у српској и хрватској лирици јављале, и које су јој у разном погледу нов нагласак дале, најмање су можда, као естетичка новина, изненадиле публику далматинску, која је — пратећи ту исту појаву у поезији италијанској — још од почетка осамдесетих година навикла била да свој укус дотерава према поступном еволуисању уметне поезије с ону страну Јадрана. Песничка дела која су за то време код нас изилазила, могла су, према томе, да нас обрадују, а понекад и својом вредношћу изненаде, али нам не учинише утисак богзна какве новости. Стога смо ми управо и били први који смо покушали да у границе разбора сведемо прекомерни запос неких наших критичара за тобоже објављенску поезију Војислава Илића. Но то нам није опет сметало да потоњим нашим песницима — ГГ. Ракићу, Дучићу, Шантићу, Пандуровићу, и другима — признамо све њихове заслуге за усавршавање форме и развијање поетског језика. Било је, шта више, момената кад су нас ти млађи песници наши задивљавали и својом унутрашњом вредношћу, својом песничком суштином. Али док смо се тако радовали колективном напретку наше обновљене лирике, ми смо се увек чудили, и не могосмо да прежалимо, што се и у нас у Далмацији, на оним ведрим

и сунцем обасјаним обалама, не јавља богодани поет, који да у модерном духу настави старе традиције и обнови прекинуту песму приморских Харита.

У томе се, један за другим, јавише Иво Војновић, Владимир Назор и Милан Беговић. Војновић је био један од првих који су, у нашу заједничку литературу, увели западњачку рутину и западњачки модернизам; он је, уз то, у својим делима испољио и много отмености, а понекад и истинске поезије; но он је далеко од тога да би могао да се сматра за оног савршеног стилиста каквим га прогласише извесни критичари. Његови песнички радови са приморским сижеом много су бољи по суштини и интенцијама, него ли по форми, која им није увек без мане. Владимиру Назору, као тумачу приморске душе, сметало је можда то што је његова топла, углађена, епским размасима наклоњена муза, јурила све до скора за субјективном оригиналношћу, тражећи је више у митима и легендама из народне прошлости, но у живој садашњици. Што се, најзад, тиче Беговића, овај је приморски песник-естет обрађивао понајвише предмете са стране, уживајући у хетерогености гатке и у егзотичности форме, и верујући да све оно што је *помодно*, мора да је у исти мах и ново. А док је тако радио, није му, разуме се, остајало времена да се обзире око себе, а још мање да завирује у своју словенску душу. И тако доживесмо чудновату појаву да онај савремени песник наш, који је до сад најлепше импресије с мора и приморја у српску књижевност унео — да је тај песник био један инокрајац, Јован Дучић.

Да бисмо добили непосреднијег тумача приморске душе, требало је да се појави човек младалачки одушевљен и прожет осећајем за лепо; човек, крај тога, чије су жиле чврсто за домаћу груду закваčене, и који боје и облике ствари не хвата само очима, но на њих реагира и читавим оркестром својих осећаја и заталасаних чула. И тај се човек, изгледа, у извесном часу, збиља појавио; он се појавио у лицу Мирка Королије, једног од млађих представника нове генерације наших песника, чија је књига стихова *(Песме)* угледала света још 1914 године у Задру[1]. Пошто нам прилике, које су за време рата вла-

[1] Мирко Королија, *Песме*. Задар, Издање Књижарнице Шевфелдове, 1914.

дале, одузеше могућност да се овом књигом, као што је наша жеља била, раније забавимо, то смо ради да то сада, накнадно, учинимо; а то тим пре што је о њој доста, у нашој јавности, посве мало говора било.

Да се овај наш увод не би, међутим, протумачио како не треба, изјављујемо одмах да Г. Королија за нас није никакво *чудесно дете* које су нам, тобоже, јаки богови преконоћ даровали да подигне из зачмалости и излечи од вербалне заразе српску поезију. Ми држимо, шта више, да ово ново чедо домаћих муза пати у неколико и само од свеопште болести — вербалне хипертрофије — којом је заражен домаћи Парнас. Али једно нам се чини извесно: да је његова збирка песама доказ једног јаког песничког талента и једне књижевне индивидуалности која нас осваја својом лепом импулсивношћу, својим пантеистичким схватањем природе, својом бујношћу, па чак и манама те бујности.

Природа се према Г. Королији показала издашна, управо штедра; она га је снабдела песничким особинама које су збиља необичне. У њега има топлине, боје, мелодије, јачине израза, лирскога полета. Само што он та драгоцена својства, прекомерним напрезањем, кадшто претвара и у часовите мане. Г. Королија је прави *расипни син* српске поезије. Но, у томе је готово његова срећа. Он је, наиме, живећи уза своје море, успео да прозре свој одношај према њему, да га упије у се, да га осети као део себе самога; успео је говорити, осећати, расипати се као море; бити, једном речју, његово гојенче, пуно сунца, немира, боја, силе и питомине. Королијине су песме једна *kermesse* светлости и шаренила, сунца и цвећа, љубави и насмејаности. Његова љубав за природу и живот, то је нека врста инстинктивне, разуздане љубави. Он уметности не приступа као што се приступа чедној девојци, него би рећи да јој страствено довикује: *Veni et inebriemur uberibus!*... У његовим стиховима има толико бујне распеваности, толико опојне сенсуалности, толико младалачког беса, да га све то понекад одводи на странпутицу, а хтело би да захвати и самог читаоца. Стога његову поезију, да би се достојно оценила, треба читати у малим дозама; њена блиставост је тако јака да од ње очи бљеште. Њу би требало читати наочарима што бране од сунца.

То се, нарочито, мора казати за циклус песама под натписом *Еротикон*, посвећен слављењу мора, младости, љубави и лепоте, и у ком се, дионисиском радошћу неком, разлива плима једног тек разбуђеног живота. Ту се у низу сонета, балада и краћих канцона, као у шареној галерији, ређају песникови снови и визије. Ту је у првом реду сам песник, час у виду младог фауна „опаљена лица и рутавих груди“ што по гори загони несташне нимфе; час у виду ефеба што се у снове своје драге увлачи „као паганski млади бог међу мирте“; затим се, на махове, пред нашим очима нижу захуктане Менаде, усталасане Хоре, љупке Сирене и млади јелени што се, у ведра и свежа пролећа, утркују са кошутама. И све је то приказано врло живо, понекад у најкраћим потезима, али тако рељефно да се описане ствари намећу у исти мах нашем оку и нашој разнеженој пажњи. Ово је можда — кажемо изреком можда — скуп српских песама, који је досле написан са највише естетског смисла за природу, нарочито за природу јужну. У њему Г. Королија говори топлим жаргоном свог лепог и осунчаног родитеља, васпитача његове песничке душе — мора.

Сонет *Ефеб*, у почетку овога кола песама, види нам се, својом елементарном радошћу живота, као једна топла синтеза Королијиног песничког света, сабивена у четрнаест стихова. Њиме се започиње *Еротикон* којему су, као неки увод, претпостављене терцине *Море*, и који се завршује полиметром *Врисак*. Та два песничка састава су као две златне аграфе што међу собом везују ову књигу љубавних песама, која би заслуживала да се назове „Књига о пољупцима“, јер збиља кроз читаву њу провлачи се један цигли, топал и опојан звук који све остало надјекује: звук даних и примљених пољубаца. То су две топле обале, међу којима шуми његово море, он.

Сонет — старо и прослављено чедо италијанске фантазије и хармоније — одомаћио се већ у свима европским књижевностима, па и у нашој. У Королијиној збирци он управо предњачи пред осталим размерима, и песник га понекад третира са много вештине. То нам се нарочито чини случај са сонетима *Ефеб* и *Менада* у колу *Еротикон*, и онда бисмо то казали за неке сонете из триптиха *Виле* и из циклуса *Цркве и Манастири*, а нарочито за онај под натписом *Манасија*. Сонет *Менада* је ствар пластички веома дотерана, и која би

се могла назвати беспрекорном, да није оног завршног стиха који — бар тако ја мислим — својом *задиханом* таутологијом:

Ах — еухоѐ, Бахе, Бахе, Бахе!

оставља читаоцу у ушима једну малко храпаву ноту. Но можда је песник тим подвриском хтео да још већма потенцира фаунски усхит свог тренутног расположења, и у том случају уметник могао би да има право над критичарем. Сонет *Ефеб* који је, међутим, мање леп у појединостима, лепши је као целина, и веома карактеристичан као примерак Королијине поезије. Нек нам буде допуштено да га овде наведемо у целини:

Ходим у дане сунчане са граном
пуном цветова к'о Кентаур лаки,
или к'о ветар пожудни и млаки,
жалом и росном ливадом и страном.

Но́сим у срцу врел дитирамб раном
лету; и носим у сред груди јаки'
један вал сунца и снаге; и сваки
мој корак, то је корак учараном

и новом свету, корак новој жеђи!
Шумори море радосно преда мном;
докле у ходу младачком и мамном

осећам како на потајној међи
у мени блиста, пун жуда, милоте,
један сан сунца, љубави, лепоте!

Сунце, лепота, љубав, — то су канда три велика божанства Королијине песничке религије. То је, за песника, као неки чаробни круг чији се центар налази на сваком месту, а периферије нема нигде: свуда и у сваком часу он осећа да су та божанства у њему, и да је он у њима. У томе он, као песник, црпе своју снагу, ма да Сирене које га својим гласом опијају, знају кадшто да ремете његову унутрашњу равнотежу и да му стежу видокруг као уметнику.

Проучавајући првеначко дело једног оваквог песника, само се по себи намеће питање: какав је песников однос према природи? И после: шта осећа песник овде, на догледу мора, те моћне стихије која обично буди тако јака и разнолика чувства у људима? Уопште говорећи, Королијино осећање природе ствар је претежито *чулна*; он природу понај-

чешће гледа очима сладострасна уживача, а ретко кад, и само зачас, очима сликара. Описи мора у његовим песмама нису, да речемо, оштро оцртане и живо обојене визије, већ понајвише морске *сенсације*, испољавање утисака што их море, разним својим аспектима, чини на устрепталу машту песникову. Стога ће он славити божанствени кикот мора, као одраз васионог живота и као извор и угледник лепоте себи, младом ефебу (*Море*); или ће узносити свеж задах мора и мирис расутих ружа, што их маестрал гони у покос и уноси у косу његове драге (*Маестрал*). Но ретко када Королија залази у конкретније, *сликарскије* детаљности, помињући природу. Посматрани као књижевни *пеизажи*, његови су описи махом тренутне визије, без јачег обриса и рељефа. Није, додуше, да на Королијиној палети нема довољно боја и тонова; он има око за игру светлости и боје и за њихове одразе на живу и мртву природу, али је то око најчешће под утицајем оног његовог унутрашњег, нагонског расположења, које је више лирске но дескриптивне природе, и које га гони да у песми даје већма себе, но ствари око себе. Но и овако сумарни и тек наглашени, његови су пеизажи врло лепи, јер Королија уме да изабира детаље, да акцентуира оно што је лепо и значајно. За то најречитије говори овај опис манастира *Грачанице*, који нам се у машти црта као нека давна, у сну запажена слика у црно-белом цртежу:

Висока, нема, пуна мрачних снова,
и као рука што се претеђ' грчи,
старинска црква усамљена штрчи,
и слукти изнад утртих гробова.

Ту пане јато вранних гавранова,
гракћући, и у сутон што све мрчи
Арнаут који на хату протрчи,
дижући ветар с траве и корова.

Или, можда, ове две китице из сонета *Кастел*, које јасно сведоче да оно што ми песнику пребацујемо као један недостатак, или чак као једну естетскуману, није у ствари него једна последица његова још неуравнотежена духа, његове недисциплиноване воље:

У сени стења и уз две три красне
пиније, пуст се диже кастел стари;

ту гдекад талас долєти и прасне
и пратећи га галеб прокрстари.
. . . . . .
. . . . . И оштро сијече,
усамљен тако, хоризонат тавни;
док лађа пуна сутона и песме
мирно се губи у суморно вече.

Али Мирко Королија, као човек од укуса и чија је муза задојена племенитим духом јелинске еуритмије, знаће јамачно да како треба дисциплинује и адекватно развије и дотера своје песничке особине, и ми ћемо тад у њему, напоредо са песником, моћи да подједнако хвалимо и пуног уметника.

Читаоца који би на душак прочитао Королијин *Еротикон*, па с њега напрасно, не устављајући се на *Вилама* и *Манастирима*, прешао на канцоне његова *Хероикона*, изненадила би јамачно нагла промена сижеа и песникова надахнућа. Малочашњи естет ишчаурио се ту наједном у песника родољуба, који узноси прошлост и слави обновљене енергије свога народа, иступајући као одушевљен гласник новог националног сазнања. Но читалац се тој наглој промени не би морао дуго чудити. Он би се скоро уверио да су те нове песме, у данима националног узлета, из душе млађаног барда исто онако спонтано провреле, као што су раније из ње изникли песникови дитирамби љубави и животу. Само што је за овај део свога певања песник изабрао други размер, наиме онај слободни италијански стих свога угледника Д'Анунција, који као да је особито подесан за Королијин бујни темперамент и ону бујицу праскавих речи које, додуше, понекад лепо звоне, но које, обратно, могу врло лако да се извргну у пуки *flatus vocis*...

Вели на једном месту свога *Ecce Homo* немачки филозоф Ниче: „Песник који осети потребу шпрег ритма за своју поезију, даје тиме доказ свога појачаног надахнућа". Ми не знамо, заправо, да ли је то и овде случај био, али морамо признати да је широки и неусиљени крет канцоне веома прикладан за ову врсту херојске лирике, и ми бисмо, између Королијиних успелијих састава овог рода, препоручили нарочито *Канцону Наде и Спремања*, *Свечану Канцону*, спевану после Куманова, и лепу *Химну Вардару*. Апстрахујући од местимичне ритмичке и вербалне пренабујалости, ове песме

иду несумњиво у боље ствари које је млади песник досле штампао. Лепу италијанску балателу, и нарочито канцону, он је, ако не баш први увео код нас, а оно свакојако својим примерима досле најбоље илустровао. Г. Королија је, рекли бисмо готово, дао један свој особни стих који је понајчешће добро скован и врло гладак.

Ретке особине Королијиног песничког талента имају, као што смо раније истакнули, и своја наличја, своје мане, и наша је дужност била да те мане, макар и летимице, споменемо. Ми ћемо овде поменути још неке. Истина, оне нису тако велике и тако тешке да могу да поремете главни утисак његове књиге; али тек, оне су такове природе да их треба назначити. Г. Королија има дакле обичај да неке своје фразе, кад их једном скује или пронађе, до крајње мере понавља. Он је, тако, једном написао фразу „ветар што хлади“, и тај начин замењивања именичног придева са презентом глагола постао је код њега једна манија. За „ветром што хлади“ дошло је „дрвеће што слукти“, „море што хуји“, „сунце што гори“, „жудња што згара“ и небројено још таковых израза.

Уз ову, у суштини, стилистичку опаску, имали бисмо да Г. Королији учинимо једну примедбу која је куд и камо важније природе, и тиче се једног недостатка, или у најмању руку једне нехатности његове уметности. Песничка поређења и епитети Г. Королије нису увек без мане. Примера ради, атрибут „од јасмина“ што га песник на једном месту даје зубима, не чини нам се прикладан, или је бар веома смео. Поређење очију са „јутарњом росом на листу“ неће, такође, бити добро, јер је аналогија између те две ствари сувише далека, и не може, свакојако, да се тиче ни боје, ни облика, што је код поређивања главно. Казати, најзад, да „олуја с грмљавином гази“, као што је на једном месту казао песник, не чини нам се ни тачно ни елегантно. Много лепши, него ли су ове сумњиве *trouvailles,* изгледају нам неке Королијине поредбе старога кова, као, на пример, она срећна примена Антејева мита на потоњу нашу националну обнову:

> ...К'о џин што земљу мајку дира,
> народ се Марков из великог мира
> подмлађен диже уз кршеве стрме.

Али кад смо ове замерке учинили песнику, дужни смо додати и то: да су мане које смо у његовој поезији запа-

зили и у овом чланку напоменули, добром страном последица његове младости. Кад човеку још увек у грудима певају славујн, у глави букти машта јужњачка, а у жилама струји морски јод, није могуће од њега захтевати да је здржан у стилу, потпуно складан у композицији, строго тачан у поређењима и дубок у психолошкој анализи. Он се — горди змајић наш — сада купа у сунчаној светлости и хоће само да свету покаже да је млад, здрав, вољан да живи и да се заноси, и да се не да победити од туге које је живот пун. Љубав, природа, свеж кикот његових дриада, прослани мирис његова мора, све је то њему сада најпре́че, најважније!... Но доћи ће скоро — ах сувише скоро! — године сређености и дисциплине; доћи ће године сивог искуства и хладне присебности...

Међутим дах младости и морске свежине што се извија из ове књиге, као из бокора свежих ружа, већ је по себи једна велика одлика; па и кад песник буде у стању да нас обрадује и савршенијим делима, ми ћемо, опет зато, увек живо симпатисати с овим његовим првенчетом, као што се човек увек радо сећа и са симпатијом обзире на лепе дане своје прве младости.

МАРКО ЦАР.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ НА ТУРСКОМ ЈЕЗИКУ.

Неопростиву би погрешку учинили надлежни чиниоци ако се ни од сада не би бринули да нам остану сачувани од пропасти историјски споменици на турском језику. Последице досадашњега немара не могу се више поправити, јер оно што је пропало, пропало је за навек. Али се са мало трошка и прегалаштва може сачувати оно што је, благодарећи случају или пиетету власника, још остало сачувано. Вредност ове историјске грађе није до душе ни до сада остала посве незапажена, али је та пажња била тако слаба, а познавање вредности те врсте историјских извора тако мало, да је било и таквих људи од науке који су турским споменицима одрицали готово сваку вредност. Главни узрок овоме потцењивању је то што међу историчарима у нас није било људи са знањем турскога и арапскога језика. У Босни је још највише учињено у погледу прикупљања и проучавања тих старина.

Сарајевски Музеј прибрао је и чува у својој архиви доста турских споменика, а музејски орган *Гласник*, на своме ограниченом простору, објавио је релативно доста тога материјала. Наравно несистематски, јер за тај посао није било довољно ни средстава, ни радника. Па ипак је и то још сувише мало. Босна и Херцеговина имају још много тих споменика, али како је то све у приватним рукама, пропада из дана у дан услед непознавања њихове вредности од стране власника. Било је случајева да су стари турски списи продавани за ниску цену трговцима, да послуже за замотавање робе. У Почитељу, у Херцеговини, цела једна архива бачена је у Неретву да се направи место кукурузу или другом неком житу. Велики број списа пропао је од ватре у кућама од дрвене грађе или иструнуло од влаге по таванима и подрумима. Ови примери из Босне и Херцеговине имају без сумње својих аналогија и по другим крајевима, који су до скора припадали турској држави. По својој прилици је задњих ратних година пропало много турских књига и списа по Старој Србији и Македонији. Рат је рат, и што се у њему догоди може се додуше жалити, али се не може поправити. Али се не сме допустити да се ово научно благо и даље упропашћује. Осим у Босни и јужној Србији, ове историјске грађе има и по Далмацији, само што је она ту добро сачувана, јер се налази по архивама.

Сврха је овога чланка да надлежним чиниоцима обрати пажњу на значај тих споменика, како би се они даље сачували од пропадања. Пошто је незнање било главни узрок досадашњем немару, покушаћу да бар у неколико општих потеза покажем колико дубоку и колико разноврсну вредност и занимљивост садрже ови споменици.

По свом садржају не разликују се турски историјски извори ни у колико од историјских извора западних европских земаља. Службене исправе потичу из централних канцеларија. Па колико вреди такав материјал западно-европских канцеларија за историју тих земаља вреди исто толико и турски материјал за историју земаља, турскога царства. Турске исправе су једини извор за познавање прилика у којима је наш народ живио у турском периоду свога живота. Узалуд ћемо тражити по западним архивама овакву врсту историјске

грађе. Западне архиве чувају материал за крупнију политичку историју Балканскога Полуострва. Тек нешто мало више детаљније грађе може се наћи у њима за историју западних делова наше државе, који су сачињавале саставни део Аустрије, Угарске и Венеције, и за неке делове наше народне територије која је била у непосредном суседству споменутих држава. Живот нашега народа у унутрашњости не може се осветлити архивским материалом западних држава. Само турска архивска грађа нам може пружити података за прошлост нашега народа у унутрашњости.

Турски извори се даду корисно употребити и за раније времена наше прошлости пре доласка Турака. Познато је да је турска управа била конзервативна. Без јаких разлога, није она мењала ништа од онога што је затекла у земљама које је преузела од хришћанских држава. Првих времена није она могла ни чинити друкчије, јер се царство у петнаестом и шеснаестом веку тако брзо ширило да није могла наћи доста административнога особља за управу нових земаља. Стога је морала узимати у службу људе које је затекла у хришћанској администрацији, и хришћане и нове муслимане. Знатан број хришћанске властеле задржао је свој властеоски положај и приходе и под Турцима. Босна у прво време има свога хришћанског владара, уз кога се спомиње и неколико великаша. У Херцеговини, поред исламизоване властеле управљају и понеки Хришћани појединим областима. Исти је случај био првих времена и у Македонији. Сви су ти људи управљали и судили по традицијама пређашње администрације. Стога је турска управа примила и један део старе административне терминологије, па се у турским споменицима сусрећемо често са називима *војвода*, *кнез*, *премићур*. Познати турску рану администрацију, значи познати нашу позну средњевековну администрацију.

С тим упоредо ћемо сазнати и за даљу судбину многих наших средњевековних породица. Ми ћемо чланове тих породица као Хришћане наћи и под Турцима на важним местима, а као Муслимане ћемо их наћи и на највишим местима, и то не само у прво време него и много доцније. Вероватно је да ћемо судбину неке породице моћи пратити све до данашњих дана, као што је случај са члановима породице Соколовића, који и данас живе у Цариграду.

У турским документима ће и филолог наћи драгоцене грађе за се. У њима се често срећемо са нашим речима као: *башчина*, *њољачина*, *изба*, *склад*, *пошок*, итд., са старим обласним и месним именима у старом диалекту као: *Оногошт*, *Влчшири*, *Влковар*, *Похвалићи*, итд. Има ту и иначе диалектолошки интересантних ствари. Споменућу из сарајевског краја, из шеснаестог века, употребу гласова *шт*, место којих се данас, већином, нарочито код муслимана и католика, чује *шћ* као: *Вогошта*, *Љубогошта*, *Згошта*, место данашњих *Во-, гошћа*, *Љубогошћа*, *Згошћа*. Лепе лексикографске грађе има у речницима који су употребљавани за учење турскога и арапскога језика. Евлија Челебија наводи у своме путопису одломак једнога таквога речника. И Блау је објавио нешто такве грађе. У архиви сарајевскога Музеја и у Балканском Институту има неколико таквих рукописа, који још нису испитани.

И испитивач народа ће наћи у турским изворима грађе за особе народа, начин живота, карактерне особине, итд. У збирци закона за босанску ливу, која је објављена 1916 у *Гласнику Земаљског Музеја*, спомињу се у закону од 1637-58 Власи, који су се скоро доселили и с њима се у погледу давања данака поступа по српском обичају. У вакуфнами Турали-бега у Тузли, из шеснаестог века, наводе се нови насељеници по Посавини. Из карактеристичних личних имена ће испитивач моћи створити закључке о пореклу људи који се спомињу. Од велике су вредности и лични описи људи, којима су нпр. издавани берати; па лични описи робова, код којих се обично спомиње и она туђа земља из које су доведени. Турски писци, али Османлије, имали су обичај при спомену кога нашега човека додати и какву згодну његову карактеристику.

Претпостављајући да Турци ни у праву, изузевши шеријат, нису ништа донели на Балканско Полуострво, већ узели за углед право хришћанских држава, правни би историк могао наћи драгоцене грађе у турским правним споменицима, који су и за културног историка уопште од велике вредности. Шеријат није био довољан да регулише све правне односе у турскоме царству, зато су султани издавали *кануне*, које су по својој прилици састављали по законима пређашњих хришћанских држава Балканског Полуострва. Изгледа да су неки кануни од речи до речи преведени са грчког, српског или

ког другог балканског језика, или су узети из народне правне традиције. За карактеристику ћу навести турске рударске законе, објављене у *Гласнику Земаљског Музеја* године 1913. Поред одредаба којима се регулишу рударски правни односи, налази се ту и рударска техника заједно са техником ковања новаца. Терминологија је обилата и сва је оригинална, узета из рударске праксе коју су Турци затекли. Сви су термини српски и немачки, онако како су их српски рудари примили од Саса и преудесили према своме језику. Из терминологије се види да су Турци сву рударску праксу и правне односе примили, и оставили их непромењене. Тако су нам ти закони сачували драгоцен споменик једне гране наше народне привреде из средњега века.

За правне односе су врло важне и збирке *фетава*, којих је велики број сачуван. Кадије су за своју потребу сабирале тај материјал или преписивале већ готове збирке муфтијских фетава. Изгледа да се и сачувало највише оних зборника које су кадије за разне своје потребе преписивале и чувале. Ова потреба нам је сачувала и многе збирке приватних писама и државних аката. Као обрасце за писање кадије, или други људи којима је то требало, исписивали су разне документе: берате, тескере, тапије, арзухале, хуџете, мураселе, сенете и приватна пословна писма, да се по потреби послуже њима као обрасцима у својој пракси. Тих зборника *(мецмуа)* има велики број. У њима су сачувана имена лица којих се документи тичу, и имена места и махала одакле су та лица, заједно са именима дарованих или спорних земаља. До душе, многи је документат с те стране без вредности, јер су често пута хотимице изостављана лична и топографска имена, али је остала стварна вредност документа.

Велику вредност као историјски извор има још једна врста судских зборника, званих *сицила*. То је нека врста судских протокола, у које су увођени преписи оригиналних аката, да, јамачно у случају губитка оригинала, послуже по потреби ти преписи као доказ у којој спорној ствари. Материјал је исто онако разноврсан као и у мецмуама, само с том разликом што мецмуе садрже од сваке врсте аката по један документат, а у сицилу се налази тај материјал у великоме обиљу. Зато су сицили обично дебеле књиге од више стотина страна, као нпр. сицил сарајевскога суда од год. 973 (1565-66 по Хр.),

који има преко 460 страна. Књижница Бегове Џамије у Сарајеву има преко 80 свезака сицила, који, осим горе поменутога од 973, сви потичу из новијих времена, последња два века. И архива сарајевског Музеја има лепу збирку сицила, такође већином млађих, изузевши тек понеки из седамнаестог века.

Овим нисам исцрпао све врсте историјске грађе на турском језику, али и наведени примери могу посведочити какво се велико благо историјске грађе на турском језику налази у нашим крајевима. И тај материал пропада из дана у дан, а с њим пропада за увек и историјско знање наших појединих области. Дужност је и државе и учених друштава постарати се да се турски списи и књиге покупе и сместе у архиве, где неће више пропадати очекујући боља времена да их прегледају и научно искористе људи вешти томе послу. Почетци који су учињени у Босни треба да се наставе, и ту и у свима областима наше државе где још има тога материала. Можда би се у Сарајеву могла основати једна централна архива свију турских рукописа из Босне и Херцеговине, Старе Србије и Македоније. Сарајево је згодно већ и стога што ту има људи који знају оријенталне језике, а школовани су по модерним школама, и добро знају српски књижевни језик. У Старој Србији и Македонији ће тешко бити наћи таквих људи, па се тамо за сада неће моћи радити на научном искоришћавању турске историјске грађе. Али ће се моћи наћи помоћника у послу око скупљања турских рукописа. Држава би требала одмах почети са преношењем на сигурна места државних архива које су остале после Турака. То је државно добро и једина држава има право да њим располаже. За оно што се налази у приватним рукама, треба Министарство Просвете да вотира новац за откупљивање. Главни је и најпречи посао сада скупити све на сигурна места, а искоришћавање може остати за доцнија времена, када буде за то спремних људи. Али је посао скупљања неодложив, те му се треба и мора одмах приступити.

ВЛАДИСЛАВ СКАРИЋ.

НАПОЛЕОН.

I. — БЕЛЕШКА ЈЕДНЕ ЖЕНЕ О БОНАПАРТИ.

Једна жена од духа, која је видела Наполеона више пута, у априлу и мају 1795, била је љубазна да прибере своја сећања и да ми дâ ову белешку:

„То је било најмршавије и најчудније створење које сам икада у свом животу срела. По тадашњој моди, носио је дуге *псеће витице*, које су му падале до рамена. Чудни поглед његових очију, често пута нешто мрачних као у Италијана, рђаво се слагао са овом бујношћу косе. У место утиска да се има посла са даровитим човеком пуним ватре, и сувише се лако стицало веровање да је то човек кога би било опасно срести увече крај шуме.

„Спољашњост генерала Бонапарте није била удешена да нас разувери о томе. Реденгота коју је носио била је тако похабана, а његов изглед тако јадан, да сам једва могла веровати да је тај човек доиста један генерал. Али од првога тренутка поверовах да је то човек од дара, или, у најмању руку, човек особен. Сећам се да сам налазила да његов поглед наличи јако на поглед Ж. Ж. Русоа, који сам познавала по изврсном лику Латуровом, који сам тада гледала код Г. Н***.

„Пошто сам се трећи или четврти пут нашла са овим генералом који је носио једно чудно име, опраштала сам му његове претеране *псеће витице*; мислила сам да је то један провинцијалац који преувеличава моду и који, упркос тој смешној особини, може бити од вредности. Млади Бонапарта имао је врло леп поглед, који је постајао распаљен кад је говорио. Да није био толико мршав да је већ изгледао болешљив и изазивао саучешће, видело би се да је његово лице било пуно финоће. Његова уста, нарочито, имала су црте пуне дражи. Један сликар, ученик Давидов, који је долазио код Г. Н***, где сам виђала генерала, рекао је да његово лице има грчку форму, што је у мени створило поштовања за генерала.

„Неколико месеци доцније, после вендемијарне револуције, чусмо да је генерал био представљен Гђи Талиен, тадашњој краљици моде, и да је његов поглед учинио јак уне-

чатак на њу. Ништа нас то није зачудило. У ствари, једино што му је требало па да буде оцењен благонаклоно, то је да буде одевен мање бедно. Па ипак, у то време, по свршетку Терора, погледи нису били тако строги према оделу. Сећам се још да је генерал говорио о опсади Тулона, и то врло добро или, бар, он је био занимљив забављајући нас. Он је говорио много и падао у ватру говорећи; али је било и дана кад није излазио из свог туробног ћутања. Говорило се за њега да је врло сиромашан и поносит као Скотланђанин; одбијао је да оде као генерал у Вандеју или да напусти артилерију. *То је моје оружје*, понављао је често; што је изазивало много смеха код нас. Ми, младе девојке, нисмо могле разумети како артилерија, топови, може некоме да послужи као ручно оружје.

„Сећам се још да је тада владао закон *максимума* у одређивању цена. Све животне намирнице, и хлеб, плаћале су се у асигнатима; услед тога, сељаци нису хтели ништа доносити на пијацу. Када се гост позивао на ручак, доносио је свој комад хлеба; када је извесна госпођа де Н..., чије је имање било у нашем суседству, ручала код нас, доносила је комад изврсног белог хлеба, од којег ми је давала половину. На кућу се трошило код нас пет или шест франака, у сребру, сваке недеље. Разумем добро да је генерал Бонапарта, који је примао своју плату у асигнатима, био тако сиромах. Он није никако имао изглед војничког задрибалде, разметљивца или грубог човека. Изгледа ми данас да се у цртама његових усана, тако финих и нежних, а тако одлучних, читало да он презире опасност, и да га опасност не чини јаросним."

СТЕНДАЛ.

II. — ГЕТЕ И НАПОЛЕОН.

*Прво*г (октобра 1808), јутарњи пријем код цара Наполеона. Гувернерова палата. Степенице. Трем и дворана. Велика врева. Добро познате просторије, нове личности. Мешавина. Стара и нова познанства. *Другог*, позват сам за 11 сати ујутру код Цара. Један дебели коморник, Г. Пол, рече ми да причекам. Гомила се удаљи. Представише ме Савариу и Талејрану. Зовнуше ме у кабинет Царев. У том тренутку, Дари

нареди да га пријаве. Уведоше га одмах. Ја сам се двоумио да ли да уђем. Позваше ме по други пут. Уђох. Цар је седео за једним великим округлим столом. Доручковао је. С десне стране од њега, на извесној даљини од стола, налазио се Талејран, с леве Дари, с којим је он разговарао о порезима. Цар ми даде знак да се приближим. Ја остадох стојећи пред њим на пристојној даљини. Пошто ме је посматрао један тренутак, он ми рече: „Ви сте човек!“ Ја се поклоних. Он ми рече: „Колико година имате? — Шездесет. — Добро сте сачувани. Ви сте писали трагедије?“ Ја одговорих што је најпотребније... Цар... окрете затим разговор на *Вертера*, кога је, по свој прилици, био темељно проучавао. После неколико сасвим тачних напомена, он ми назначи једно извесно место и рече ми: „Зашто сте то урадили? то није природно...“ И он на дугачко и са савршеном тачношћу разви своју поставку.

Цар... учини врло разборите опаске, као човек који је посматрао с много пажње, као истражни судија, трагичну позорницу, и који је дубоко осетио да се француско позориште удаљило од природе и истине.

Он пређе на фаталистичке комаде и осуди их. Они су припадали једном мрачном времену.

„Шта се хоће од нас данас са судбином? говорио је он. — Судбина, то је политика.“

Он се окрете наново Дариу и поведе разговор о порезима. Ја се одмакох неколико корака...

Пријавише маршала Султа. Уђе једна висока и космата личност. Цар је запита весело о неким непријатним догађајима у Пољској, и ја имадох времена да погледам око себе у дворану и да помислим на прошлост...

Цар се диже, приђе право к мени... Он је био окренуо леђа осталим личностима и говорио ми је умеравајући свој глас. Запита ме да ли сам ожењен, да ли имам деце, и друге личне ствари...

У целом нашем разговору, ја сам се био дивио код њега разноликости израза за одобравање, јер би он ретко кад слушао остајући непомичан, но је или замишљено махао и говорио: *Да* или *Тако је*, или нешто слично; или је, ако би био рекао неку мисао, додавао најчешће: „Шта каже о томе Г. *Гете*?“

Ја ограбих прилику да запитам покретом руке коморника да ли могу да идем, и, кад ми он одговори да могу, ја се одмах опростих.

Ј. В. ФОН ГЕТЕ.

III. — НАПОЛЕОНОВ ГЕНИЈЕ.

Ко ће моћи икад објаснити, насликати или разумети Наполеона? Човек кога представљају скрштених руку и који је све учинио;... необични гениј који је проносио свуда оружану цивилизацију не утврдивши је нигде; човек који је могао све урадити јер је хтео све; чудесан, пун воље, савлађујући болест битком, и коме је међутим било суђено да умре од болести у својој постељи, пошто је живео усред куршума и ђулади; човек који је имао у глави законик и мач, реч и радњу; оштроумни дух који је све предвидео, изузев свој пад; чудан политичар који је, из штедње, изигравао људе на гомиле, и који је поштедео три главе, Талејранову, Поцо ди Боргину и Метернихову, дипломата чија би смрт спасла француску царевину и који су му изгледали важнији но тисуће војника; човек коме је, ретком повластицом, природа била оставила срце у његову бронзану телу, човек који се смејао и био добар у поноћ међу женама, а који је, ујутру, окретао Европу као девојка која би се забављала да пљеска по води свога купатила! Лицемеран и племенит, волећи лажан сјај и простоту, без укуса ѝ штитећи уметности; у пркос ових антитеза, велики у свему инстинктивно или захваљујући организацији; Цезар у двадесет и пет година, Кромвел у тридесет; затим, као какав бакалин, добар отац и добар супруг. Најзад, он је на брзу руку градио споменике, царевине, краљеве, законике, стихове, написао један роман, и све то са више домашаја но тачности. Зар он није хтео да створи од Европе Француску? И, пошто нам је био дао толику превагу на земљи да смо хтели да променимо законе тѐже, оставио нас је сиротнијима но оног дана кад нас је покорио. А он, који је био узео једну царевину са својим именом, изгубио је своје име на ивици своје царевине, у мору крви и војника!

ХОНОРЕ ДЕ БАЛЗАК.

ТРИ АУТОБИОГРАФСКА РОМАНА.

(2)

Др. Владан Ђорђевић, *Цар Душан*. Историјски роман из XIV-ога века, у три књиге. Загреб, Издање „Модерне Књижнице", 1919-1920 (1921).

Gustav Krklec, *Beskućnici*. Roman izgubljenog naraštaja. Zagreb, Naklada St. Kugli, 1921.

Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*. Роман. Београд, Издање Свесловенске Књижарнице („Библиотека Албатрос"), 1921.

VI

Не мора се бити великим зналцем, па се и из најповршнијег прелиставања *Цара Душана* уверити да ни сам његов писац не полаже озбиљних претенсија на неку високу ученост у питањима националне историје. Очигледно је да тежња Г. Ђорђевића ни у ком случају није била да каквим нарочитим успесима на пољу историјске науке позлати славу свога имена, приметно, и природно (мора се признати) потамнелу у очима данашњег млађег нараштаја. Ми не верујемо да је Г. Ђорђевић имао намере да овим својим најновијим трудом узида, тако да речемо, један *свој* камен у научну грађевину на чијем подизању главни посленици беху Стојан Новаковић, Љубомир Ковачевић, Иларион Руварац, Константин Јиречек. Још мање верујемо да је надахнућа свога налазио у сумњиво свежем зеленилу академских ловора Панте Срећковића, ђенерала Драгашевића, архимандрита Дучића, и осталих оновремених трудбеника на поменутом пољу. Истина је, као што је већ једном раније истакнуто, да исти они књижевно-историјски узроци који објашњују порекло романтичарске белетристике Стојана Новаковића и Г. Чеде Мијатовића, објашњују такође и порекло овом последњем раду Г. Ђорђевића. Као сваки добар члан Омладинског покољења, Г. Ђорђевић је од самог почетка своје каријере јавног радника сматрао за дужност да се, поред других својих познатих занимања, бави и о националној прошлости нашој. Он је то чинио са оним истим убеђењем са којим је сваки члан потоњег, радикалско-социалистичког, покољења сматрао за дужност да поред редовне струке своје проучава и науке природне и друштвене, као предмете потребне *сваком* јавном раднику, без разлике личног позива. Кад су му

год то послови допустили, Г. Ђорђевић је расецао *Гласнике* Ученог Друштва и *Старине* Југославенске Академије, Флоринског, Новаковића и Јиречека, затим „лексикографски сређивао“ своје исписе и забелешке из старих србуља и хрисовуља, — са оном истом нежношћу са којом је сваки добар следбеник Светозара Марковића расецао Дарвина и Хекела, Маркса и Чернишевског и „лексикографски сређивао“ исписе какви су се у своје време читали у *Раду*, *Стражи* и негдашњем *Делу*, а какве ћемо, вероватно, читати и у мемоарима свих угледних наших политичара тога покољења. И ако не смемо заборавити да је Г. Ђорђевић, по архивској грађи и иначе, написао и неколико опсежних историјских расправа, ипак можемо слободно рећи, а да му не учинимо неправде, да он није историчар од заната, да се он у младости интересовао за прошлост српску у оној мери само у којој су то чинили и други његови савременици, да је његово интересовање за историју као науку једно време било малаксало, и да је оно поново пробуђено у главном под упливом државничких и политичких послова које је он дуже година водио као дипломат, као председник Владе Краљевине Србије и њен министар иностраних дела. Ову нашу тврдњу можемо у толико пре истаћи што је Г. Ђорђевић, у поменутим историјским проучавањима, особито радо расправљао питања из балканске политике суседних великих сила, Аустрије и Русије, она иста питања, дакле, која су га интересовала као политичара од струке и публициста од природе. Из тога разлога, чини нам се, Г. Ђорђевић се вратио да заврши свој младеначки роман о владавини Душановој и његову државничком раду не само као стари Омладински националист, већ и као један бивши шеф Владе коме је државнички рад био струка и страст. Академског историчара у њему треба најмање тражити.

VII

Пре свега, ако бисмо *Цара Душана* прихватили као један стварно „историјски роман“, имали бисмо у исто време утврдити и одсуство сваког „историјског смисла“ и „критицизма“, сваке „истраживачке савесности“, „акрибије“, и других врлина потребних — уз остале — једноме спису који претендује на име *историјског* романа. Напротив, у том погледу, дело Г. Ђорђевића, од своје прве до последње стране, обилује како

множином тако и разноврсношћу погрешака, очигледно свесних и хотимичних у највећем броју случајева; — оно кипти раздраганим и освежавајућим произвољностима које јасно одају колико је дубоко и колико искрено пишчево презирање свега онога што би наука — модерна и она која то није више — називала „историјском истином“. Сву своју „лексикографски сређену“ грађу, чињенице и датуме, исписе, исечке и наводе, Г. Ђорђевић је распоредио са једним таквим личним схватањем историјске перспективе и пропорције, локалног и временског колорита, да би смо његов роман, плашимо се, пре могли назвати травестијом и карикатуром но озбиљним покушајем историјског романа. Једна од најдражеснијих сцена целога дела описује домаћи живот Душанов у оној истој фамилијарној светлости у којој нам традиција приказује домаћи живот Хенрика IV. Као тај добри краљ француски, Душан забавља на један грађанско родитељски начин свога наследника, Уроша нејаког, у присуству краљице Јелене. Могло би се приметити да игра с дететом подсећа пре на игру деде с унучетом но на игру оца са сином, али је призор ипак пун нежног хумора и интимне љупкости и приказује у пуној мери високе лиричарске квалитете Г. Ђорђевића, много знатније од његових историчарских квалитета:

Душан забаци себи дете на леђа, па држећи га за обе ручице на својим грудима стаде ходати по соби и викати:

— Јаре, јаре, за четири паре!

— Нећу, скупо је! рече Јелена па седе да се нагледа ове миле слике.

— А шта ћемо сад Златане?

— Узми ме на крило, татице.

— Добро, рече Душан, па седе поред своје жене и узе дете на крило. Сад погледај горе, да видиш ону тицу што лети.

Дете завали главу, а Душан се саже те му пољуби пуначки подвољак тако да је чврknуо.

— А де је тица?

— Одлетела.

— Е нећу тако.

— А шта ти је ово?

— То је моја тиба.

— Шта каже твоја тиба?

Јелена се насмеја па рече:

— Јуче су му нешто кркљала црева, а он се зачуди, гледа у трбушчић, па сасвим озбиљно упита: Ко је то унутра?

И Душан се насмеја па рече:

— Је ли, Златане, а шта ти је ово остраг, ово округло?

— Е, то неда нана да се каже.
— Немој га учити ни једној ружној речи, узе придиковати мајка.
— Добро, добро, нећу. Је ли, Златане, а шта ти је ово?
— То је моја ногица.
— А уме ли она да свира?
— Како ће ногица свирати!
— ...Кажи ти мени како ти је право име?
— Стеван.
— И још?
— Стеван Урош.
— И још?
— Стеван Урош пети.
— Колико је то пети?
— Па ево, поче дете да броји своје прсте на једној руци: један. два, три, четири, ово је пети!...
— Добро. Хајде да певамо. И високо му краљевство стаде да певуши:

„Хопа, цупа, драгана,
Што ми ниси казала,
да мој драги болује,
да му носим понуде,
од комарца ребарца,
од мушице душице."

Сад је Златан тражио да му се објасни шта значе речи „драгана", „боловати", „понуде", „комарац" и зар и мушица има душицу?[1]

VIII

Основно породични и — нека нам се допусти каламбур — пародични карактер *Цара Душана*, његове тенденциозне и забавне анахронизме, и учестане личне интервенције ауторове, могао је наш читалац да запази већ и у овом малом броју краћих примерака стила Г. Ђорђевићева, које смо до сада дали. Погрешно би било закључити, међутим, да су ти примерци ретки, усамљени, и као изгубљени у бескрајности текста пишчева, да су они нека врста ретких живописних острва у мору од дванаест стотина безличних и незанимљивих страна. И ако се не усуђујемо изјавити да је читање целог дела једно лако и глатко предузеће, ипак морамо признати да се напори и стрпљење читаочеви богато награђују непредвиђеним, пријатно изненађујућим и толико честим открићима као што је ово које баш сад наведосмо. У том погледу, живо жалимо што и највећи простор који бисмо у том циљу могли одредити испи-сима, не би никако био довољан да у достојној мери пружи

[1] *Цар Душан, Књига Друга: Краљ*, Стр. 407-409.

гостопримства свима врстама гипке лакости с којом Г. Ђорђевић оживљује потомству сјајна дела предака. Покушаћемо, међутим, да макар у неколико скучених навода и извода наговестимо бледу слику награде које очекује благонаклонóг читаоца.

Уживање ће бити знатно веће ако је читалац претходно упознат са ранијим књижевним делима Г. Ђорђевића, нарочито његовим *Крајем Једне Династије*, „прилозима за историју Србије од 11 октобра 1897 до 8 јула 1900.“ Доиста, у министарским успоменама Г. Ђорђевића треба тражити изворе и коментаре више но једној страници и више но једној сцени *Цара Душана*. Присно познавање живота на двору последњег Обреновића, стечено у верној служби „старом Господару“ и „Узданици свију нас“, на високом положају Председника Министарства, користило је Г. Ђорђевићу — много више и успешније но сва његова „лексикографски срећена“ грађа — да реконструише, за свој рачун, живот на двору цара-Немањића. Једине *живе* партије његова романа то су оне у којима писац, са познатим својим талентом за драматизацију личних сећања, узима своју грађу не из прастарих и мртвих докумената прошлости, већ из живе и блиске јучерашњице у којој је и сâм играо знатну улогу. Отуда Г. Ђорђевић, са оном истом љубављу са којом је у *Крају Једне Династије* оцртао идеалну вредноћу и преданост државном послу „Ђенерала Милана“, неуморног проучаваоца исцрпних меморандума и пројеката о политичким и привредним питањима које краљу-Оцу подносе чланови Г. Ђорђевићева кабинета (железнице, финансије, рудници, шећерна индустрија, коњарство), црта и једног исто тако идеално раденога Душана, који проучава извештаје својих високих доглавника о богатству земље у соли, злату, гвожђу, сребру, бакру, и другим рудама:

У неко доба ноћи, када већ све живо беше заспало у краљевским дворима у Сврчину, два стражара на главним дворским вратима гледали су нетремице у једини осветљен прозор на горњем спрату главнога двора.

— Оно је краљева кљет?

— Јесте.

— Па то краљ још не спава?

— И он је на стражи као ово ми. Ми чувамо његов двор, а он чува све нас, све српске земље и поморске.

— Знам, али нама ће доћи смена па ћемо се ми одмарати, а он?

— И он се одмара, али њему треба мање сна него нама, јер је он млад и здрав као јелен. Нека га, нек ради, Бог нам га поживео!

И стражари наставише своје ходање пред капијом, а горе, у оној

собици осветљеној воштаним свећама, седео је краљ и проучавао је студију свога Великог Логотета.[1]

Не мање лична успомена — на негдашњег Команданта Активне Војске, по свој прилици — изгледа нам призор који се дешава Душановом канцелару кир-Јоаникију, далеком претходнику Г. Ђорђевића у тешкој и одговорностима пуној дужности председника Владе:

— Ко је код Високог Му Краљевства? упита Велики Логотет пажеве, који су стајали пред вратима краљевске собе.

— Велики војвода Јован Оливер, већи господине, одговори Лазар.

— Велики стјегоноша? Добро, кад он изађе пријави мене.

Ма како да је логотет умеравао своју крупну гласину да то тихо каже, Душан је чуо његов глас, и тек што Јаничије пође назад у своју писарницу, Оливер отвори врата и гласно рече:

— Нека господство му Велики Логотет изволи ући код Краља!

Јаничије уђе, а Оливер опет затвори врата.

— Добро јутро, драги Јаничије, рече Душан и пружи руку своме логотету. Зашто ти наређујеш да те пријаве, када сам ти један пут за свагда рекао да ми можеш доћи кад год хоћеш?[2]

Од много већег су политичког интереса, међутим, појединости којима писац слика државничку вештину великога владаоца у опхођењу са угледним поданицима пространог му царства и у придобијању тих људи за своју личност и свој режим.

— Имаш ли још што, Аврамбаки? упита Душан, пошто је потписао све простагме, које му је Кефалија сјерски поднео на одобрење.

— Још само ствар Ђорђа Фокопула, Највећи, одговори градска глава Сјера.

— Шта оно беше?

— Тај властелин моли за допуштење да подигне још једну воденицу поред оне коју је раније имао.

— Па шта велиш?

— Ђорђе Фокопулос је врло угледан човек међ архонтима нашим. Добро је придобити таквог човека, и стога сам ја већ спремио простагму којом му се то одобрава...

— Дај да ти и то потпишем, рече краљ и потписа, па враћаіући то решење Кефалији упита: Је си ли казао Великом Логотету да се и Фокопулос позове на државни сабор?

— И он је у списку, који сам предао његовом господству.

— Имаш ли случајно при руци препис тога списка?

Аврамбаки стаде превртати по кеси у којој је носио важна документа, извади један списак па га предаде краљу.[3]

[1] *Иста књига*, Стр. 408.

[2] *Иста књига*, Стр. 144.

[3] *Књига Трећа: Цар*, Стр. 1.

Свакако да је и у Душаново доба концесија за воденицу могла бити добра и поуздана гарантија за одност постојећем стању, па према томе и довољан разлог да се дотични „врло угледан архонт наш“ сместа изабере за посланика у Државни Сабор, — Г. Ђорђевић је имао прилике проучавати у своје време сличне појаве на нишким скупштинама, 1898 и 1899 године, када је цела опозиција била заступљена, колико се сећамо, једино Савом Илићем, Малишом Атанацковићем и Г. Драгомиром Радуловићем. „Преписи списка“ у „кеси за документа“ окружног начелника Душановог изгледа да су били знатно мршавији од сличних спискова Г. Ђорђевићевих министарских колега Јеврема Андоновића и Г. Ђорђа А. Генчића, јер је и опозиција на великом Државном Сабору 1349 године (према претпоставци Г. Ђорђевића) била знатно јаче представљена. По духовитом умишљају пишчеву, на том се Сабору до ситница претресао и појединачно изгласавао члан по члан знаменитог Законика чији пројект Душан беше поднео властели и високом свештенству на одобрење. Похвална је идеја Г. Ђорђевића, да у одсуству сваких историјских докумената о постанку тог важног споменика старе културе српске, реконструише маштом, на пуних четрдесет и пет страна, неку врсту стенографског записника тога Сабора коме он приписује учествовање у изградњи његовој. Из разумљивих разлога, остављамо читаоцу задовољство да у самом делу Г. Ђорђевића потражи у потпуности тај занимљиви одељак у коме се Душан приказује не само као умни писац Престоних Беседа, далековиди државник и речити говорник, већ и као вешти руковођа парламентарних дискусија, чија искусност ни у колико не уступа искусности председника нишких скупштина, чича-Симе Несторовића, у толико више и у толико пре, што се, како је већ поменуто, имало стишавати једну бунтовну и добро организовану опозицију. Бивало је тренутака када је „много саборника у један мах говорило и викало тако да су се само најгрлатији чули,“ али то није спречавало високога управљача да препирку доводи у прописне границе:

Сви црквени великодостојници поскакаше са својих седишта и стадоше сви у један пут протестовати, докле с леве стране сабора осу се одобравање, али Душан само подиже руку и рече:

— Нека нико не смета говорнику. Говори, деспоте!

Све се утиша, сви се поседаше, а Вукашин настави:

— Дубоко се клањамо великодушности високог му царства, у којој је одлучило да жртвује извесне повластице самодржавнога цара за љубав правде. Ми ћемо их усвојити ако се уверимо да од њих неће страдати чврстина нашега државнога крова. Тако исто и ми, велика и мала властела, угледаћемо се на пример високог му царства, и жртвоваћемо по нешто од наших права и повластица за љубав људске правде, али само дотле докле не би уздрмали зидове и стубове државне!

Вукашин седе уз одобравање властеле и гунђање високога клира.

Душан седи непомично.

Царица се саже па пришану своме мужу:

— Јесам ли ти увек говорила да се чуваш Вукашина?

Цар јој рече тихо:

— Није се он сам осилио. Видиш како се понаша цела властела? Па ипак овај законик мора проћи како ја хоћу. Само се ваља добро наоружати стрпљењем. Буди без бриге.

Затим Душан гласно упита:

— Жели ли још ко да говори?

Деспот Јован Оливер устаде:

— И ја сам од велике властеле високог тн царства, али ја налазим да деспот Вукашин Мрњавчевић, који је у наше име говорио, не би онако говорио да је најпре прочитао цео законик. Ми ни један не можемо ни у опште, а камо ли о појединостима говорити, док најпре не проучимо сваки шта у њему пише, па да најпре, добро размислимо о свакој законској одредби која нам се предлаже.

— Тако је! Тако је! повикаше сви саборници који беху сретни што је Оливер нашао начин да спречи сукоб између цара и властеле.

— Не прекидајте беседника, рече цар. Говори деспоте! —[1]

Рад тако енергично вођене скупштине морао је бити плодан. Истина је да „читава четири дана трајала су споразумевања у појединим групама, или како би се данас рекло у појединим партијама саборским“, да „интересовање публике за саборску радњу беше знатно попустило“, и ако су се често чули „усклици с галерије“, из „публике иза кордона“: „Ала очита поповима! — Каква Св. Тројица, какви бакрачи! — Ћути несрећниче!“ — Кир-Јоаникије је изјављивао: „Не слажем се ни с разлозима ни са закључком до кога је војвода Вукашин дошао у својој беседи“, али је Законик „пролазно“, члан по члан, с кратким и често пута сочним коментарима („упадицама“) појединих саборника:

„*Чл. 69.* На сабор се себри не могу скупљати. Ко би се нашао да их купи у сабор, одсећиће му се уши и биће опаљен испод очију“.

— Врло добро. Још би нам то требало да оне голе себарске, које нису ни риба ни месо, почну саборисати. —

[1] *Иста књига*, Стр. 208-209.

„*Чл. 97 и 98.* Ако се ко нађе да је ишчупао браду властелину, да му се обе руке одсеку. Ако ли то исто учини себар себру, да плати шест перпера".

— Да грдне разлике у казни, ако ко Бога зна! За властелинску браду две људске руке, а за себарску само шест перпера, рече један игуман.

— Таман толика као између тебе и митрополита, обрецну се Вукашин.

— Опрости деспоте, рече кале, заборавио сам да се кров државни ослања и на властелинске браде.

— Мир господо! Даље... Молим Великог Судију да настави читати.

Божидар настави:

„*Чл. 143.* Кад се догоди да кроз област крајишника (погранични управник) упадне гусар-разбојник, па где год изврши пљачку и опет се врати с пљачком, тај обласни старешина да накнади штету седам пута".

— Тако, тако! Неће га мајци ласно више ни један гусар прећи преко границе![1]

„Бог ти дао, царе господине! — Да не заборави: нека не пије кад му шкоди! — Сада, господо саборници, да вам објасним три наредна члана нашег законика. — Да би се томе стало на пут — То је независност судска — Море, јевтино ће се провући! — Који је ђаво данас Вукашину? — Нека га, сабиће и њему Душан рогове у главу!" — чује се у Сабору „приликом првог читања нових одредаба из Законика." Нове тешкоће настају од стране појединих законодаваца: нове хрисовуље и „простагме" са концесијама за незадовољнике, који онда постају „мекани као памук." Претпоставка о понављању историје и љубав за савремену парламентарну алузију свакако да су и овога пута руководиле перо романописца, али није ли се овај могао досетити да би и чињеница октроисања могла бити једнога дана савремена, актуална и потпуно разумљива једном потомству рођеном да живи у времену уредаба и „обзнане"?

IX

Очигледно је, из овога што претходи, да задатак који је Г. Ђорђевић био поставио себи предузимајући писање великог овог дела („показати народу какав је био Душан и какво његово доба") није могао бити успешно извршен оним методом којим се послужио Г. Ђорђевић у извођењу његову. Све оне бескрајне стотине страна испуњене енциклопедијским информацијама о царству Душанову остале су мртво камење и тешки баласт, кога се писац, с времена на време, на задовољство читаочево,

[1] *Иста књига,* Стр. 214, 215, 218.

успева да ослободи, пуштајући маха рођеној машти и рођеном духу. Показано је већ колико су ови други делови књиге живи, нови и лично нагласити.

У осталом, било је у природи самог карактера њенога аутора као јавног радника да они такви буду.

И ако проучавање овог последњег предмета није у нашим намерама, књижевна слика Г. Владана Ђорђевића била би и недовољно потпуна и недовољно јасна ако бисмо пренебрегли макар и најповршније користити се утисцима које оставља на нас политичко-друштвена особа његова. С једне стране, својом многоструком делатношћу, Г. Ђорђевић припада, тако неоспорно и тако изразито, историји наших последњих деценија; с друге, истоветност до јединствености његове књижевне и његове јавне личности огледа се у толикој мери у свему раду његову, да му је и створила ону легендарно фамилиарну репутацију коју сви добро познајемо. Сви они који су умели критички проверавати — проценити, одбацити или примити — поједине од тобожњих карактерних особина његових, приписиваних му у ватри дневне борбе, на чисто су с тим да је репутацији Г. Ђорђевића учињена велика неправда кад се сматрало сходним окрстити његовим именом целу другу владавину краља Милана, познату по трогодишњем реакционарском терору у унутрашњој, а аустрофилској и туркофилској заблуди у спољашњој политици. Сви су изгледи да Г. Ђорђевић није у томе режиму играо ону улогу која му се придаје, — на пример, он није ни био у земљи у најкарактеристичнијим данима свога министровања, у времену Ивањданског Атентата, 1899. Од тога режима, он је познавао поглавито извесне стране његове: спољашњу славопохлепност, уживање власти, бљештаве декорације, парадну реторику. Непоправими обожавалац сопствене речи и сопственог геста, Г. Ђорђевић је у свом високом положају Председника Министарства нашао готово искључиво погодног средства за стварање акустичног и рефлексног простора у коме би чар те речи и тог геста могао сладити на најсавршенији начин. Одсуство сваког егоизма или жеље за уживањем у самоћи, чак шта више присуство једне прекипљујуће дозе друштвене саопштљивости, биле су особине које су код Г. Ђорђевића развиле потребу да своја уживања пренесе и на друге људе, и да их подели с њима, — разочаран кад она нису годила туђим

укусима. Љубитељ забиберене шале, громогласни родољубиви бас, — патетичан на начин старије глумачке школе, — каботенско-безобзирни па ипак увек тако ведри забављач Двора, кафане и улице, Г. Ђорђевић је достојанствено љуљао и поносито проносио своју, задовољством озарену и самопоуздањем задихану, свечану фигуру, широка прса покривена лентама и звездама, кроз једну средину коју је у исти мах хтео освојити, насмејати, повући за ухо, скандализовати, застрашити и натерати на некакав респект према себи, — па у томе делимично и имао извесног источњачког успеха. На један најискренији начин, он је своје укусе претворио био у позив свога живота.

Отуда, и онда кад му промењени лични положај и изгубљена власт нису више давали могућности да своја идеална задовољства преводи у стварност на дотадашње начине, Г. Ђорђевић је ипак сачувао сву свежину и сву снагу замисли и изражаја. Неисцрпни и вазда обнављани унутрашњи извори инвенције, једно вечито искрење духа сродно блистању Г. Бранислава Ђ. Нушића — са чијим талентом, иначе, његов показује толике аналогије — учинило је да се Г. Ђорђевић умео снаћи у свом новом стању и задржати свој живописни став према животу и друштву. Царска поза средњевековног самодршца овенчана епском ауреолом славе и величине, широки замаси власти, сјаја и господства за чију је успомену везано толико националне поште, — разумљиво је да су привукли нашег уваженог балканског државника да по ислужењу свога бирократског рока препева на модерни језик њену дугу повест, у великом роману чија ће главна фигура бити његова рођена особа.

Млади који долазе, растављени генерацијама од њега, могуће да ће у *Цару Душану* знати да виде искључиво једну досадну изложбу застарелих тежњи и појимања, која припада прехисторији српске књижевности и с којом они ничега заједничкога немају; при свем том, ко уме да гледа, налазиће у њему изобиље оног опште-човечанског елемента — живог, свежег и вечито младог, — који једини даје вредности и интереса сваком људском документу. *A bon entendeur salut.*

(Наставак у идућем броју.)

ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

РАД ЗАНАТСКЕ КОМОРЕ. — БЕРЗАНСКА СИТУАЦИЈА.

У једном опширном извештају Занатска Комора изложила је свој рад у 1919 и 1920 години. То су две године напорног и врло разноликог интервенисања званичних представника нашег занатства да се овом привредном реду помогне да обнови своје радионице, тако јако опустошене од непријатеља..

На жалост, многобројне представке Коморине нису ни узимане у обзир и често пута месецима су остајале без икаквог одговора. Према томе, може се замислити какве су судбине појединци који се, по невољи, обраћају администрацији, кад се са једном установом која говори у име 45.000 занатлија, тако нељубазно поступа.

Рад Занатске Коморе поглавито је био упућен на то да створи новчана средства занатлијама за обнову, или да им набави потребну сировину или, најзад, да их снабде најпотребнијим алатима за поједине гране заната. Новчана средства давана су у облику једног аванса на име ратне одштете. Ти кредити дали су највише повода незадовољству међу занатлијама и Комора је упућивала често оштре и жучне протесте не само надлежним министрима него и председнику Владе. У једној таквој представници каже се на једном месту и ово: „Не само да ове суме у крунама, добијене из секвестрираних имања непријатељских поданика, нису стављене само занатлијама и индустријалцима на расположење, већ су махом даване трговцима, чија је привредна важност по друштвену целину од много мање вредности него што су занати. У колико ј су мери трговци, пиљари, кафеције, итд. фаворизирани и претпостављени нашим вредним занатлијама, ми ћемо овде навести само два од многобројних примера. У Обреновцу, један мањи занатлија, абација, кад је видео да занатлије добијају врло мало зајма, протоколише преко Трговачке Коморе своју фирму као трговац и јави се за зајам и добије 50.000 круна, док једанаест занатлија из истога места, који су се за зајам пријавили као занатлије, добили су сви скупа 28.000 круна. — Други пример: једна трговачка фирма из Лознице, која се иначе за време рата обогатила, добила

је 500.000 круна, док су занатлије вароши Смедерева и околине до сад добили 92.000 круна.“ (Стр. 41.)

Израђен је један статистички преглед о траженим зајмовима. Из тога прегледа види се, да се пријавило свега 2.811 занатлија, чија ратна штета износи 60 милиона круна, а тражили су на зајам 52 милиона. Комора је, међутим, препоручила само 60% од те суме, или округло 30 милиона. Разуме се по себи да занатлије нису ни толико добили.

Најновија фаза у овом питању је предлог пленарне седнице Занатске Коморе да се зајмови разделе према категоријама заната који су по важности за привредни живот подељени на четири групе. Свака група заната подељена је такође на три класе, тако да највећа сума зајма прве групе износи 12.000 динара, а најмања сума код четврте групе 1.000 динара. Тако се сад бар у круговима заинтересованих верује да је постигнута жељена правичност, али, на жалост, Министарство Финансија нема кредита да нареди те исплате зајмова, који су још у марту распоређени. Вероватно је да ће се из ванредног кредита од 850 милиона код Народне Банке издвојити нешто и за помагање заната. Што се тиче помоћи у материалу, у сировинама и алатима, ту је Комора такође наилазила на велике тешкоће. У њеном извештају многе су стране посвећене Министарству за Исхрану и Обнову Земље, специално одељењу за обнову. Није боље прошла ни Дирекција Плена, која је такође руковала алатима и материалом, занатлијама тако потребним за обнову рада. Срећом, обе су ове установе у ликвидацији, те више неће својим наопаким радом шкодити нашем привредном напретку, кад већ нису могле ништа да му користе.

Занатска Комора мисли да је то неизлажење на сусрет њеним захтевима као и рђав рад поменутих државних установа, доста допринело стварању незадовољства политичког, јер ни један сталеж није толико подложан утицајима великих преображаја створених ратом колико занатлијски сталеж. „Он, и иначе слаб и немоћан и у нормалним приликама, није могао ни прве ударе ове светске катастрофе да издржи, и његова егзистенција је доведена у питање, његови су редови проређени и елиминисани да је било потребно много труда и напора па да се занатлијски сталеж задржи од пропасти.“ (Стр. 30.) Па ипак извесан део занатлија, у очајању, пришао је онима који су проповедали рушење државе. И онда се та појава објашњава као последица рђаве државе привредне политике и нехатности њене према занатлијама и њиховој судбини.

Ми мислимо да је ово тумачење прилично смело. Нема сумње да је политичко незадовољство последица економског и социалног стања у коме се земља налази после рата. Али, кад је реч о занатству специално, онда ту не треба губити из вида да су и пре рата, у сасвим нормалним приликама,

питање о пропадању извесних заната и рђав економски положај занатлија, били један проблем који се није скидао с дневног реда. Независно од изузетних прилика створених ратом, наше занатство (као, уосталом, и оно на страни) има да издржава борбу са модерним капитализмом, с напретком модерне технике. Силом догађаја, оно мора, као слабије организовано и технички и финансијски неспремно, да у тој борби подлеже.

После ускршњих празника очекивало се с правом да ће се наш динар поправити. То се правдало поглавито бољим изгледима на жетву, јер је у међувремену киша обилно нападала у свима крајевима наше земље. Прошле године, у ово доба, у велико се есконтовао извоз нове жетве и курсеви страних девиза нагло су падали.

Београдска Берза почела је рад 4 маја, после прекида од шест дана, и тога дана чек Париз износио је 271 динар (према 263 крајем априла). Све остале девизе показују тенденцију падања, осим италијанских лира (Милано) које су остале на истој висини. Али се скакање француског франка није ни ту зауставило. Највиши курс је био 9 маја: 287 динара, а 10 маја Берлин има најнижи курс од 51·50 динара. Политички моменти имали су овде претежног утицаја, јер се баш тих дана решавало питање о ултиматуму који су Савезници поставили Немачкој. Али сем тога, француски франак се поправља због повољнијег трговинског биланса (извоз се повећава) и што Америка спекулира *à la hausse*. Долар је пао испод 12 франака. У Швајцарској је француски франак пао од 240 на 210, па и испод тога. Тиме је једино дâ објаснити што се код нас и у последњој недељи месеца маја чек Париз одржава на висини од 260—270. Устав је примљен, у начелу, 12 маја, а сутра дан на Берзи се није осетила ни најмања промена на курсу динара. Тек 17 маја био је знатнији пад франака од 277 на 271, чек Лондон силази на 128·50, Њу-Јорк на 31·50.

После паузе од неколико месеци, 19 маја први пут се јавља на Берзи Министарство Финансија. И ако држава није продавала велику количину девиза, ипак се дејство осетило. Чек Париз пао је за 4 поена, а тако исто и чек Милано, који је тога дана нуђен по 179, продаван је по 175. Већ идућег дана имали смо на Берзи два курса: један државни, за трговце, и други за банке.

Велике и нагле промене показала је у току месеца маја грчка драхма. Од 220 крајем априла, курс је пао на 165 динара 11 маја, па се после опет поправио. Унутрашње и спољашње политичке прилике у Грчкој утичу јако на курс.

Почетком последње мајске недеље ситуација је такође била чврста. И ако је држава, преко Народне Банке, продала само једнога дана 200.000 франака, чек Париз је остао на

висини од 268. На страним берзама франак се стално поправља. Према осталим валутама и наш динар се поправио: чек Лондон 124·50, Њу-Јорк 30·50, Берлин 52·50, Беч 5·60, Милано 173 динара. Пад ових девиза био би јачи да се франак не држи чврсто, а и понуда је минимална, јер у ово време има најмање страних девиза од извоза. Највеће трансакције праве се у чеку на Берлин и у немачким маркама.

НИКОЛА СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НЕМАЧКА. — ГОРЊА ШЛЕСКА. — РАПАЛСКИ УГОВОР.

Узнемирена Европа се умирила. Немачка се решила да прими услове Савезника у погледу репарација, разоружања. Саставивши ново министарство, у коме има четири члана из центрума, четири социалиста и три демократа, Др. Вирт, нови канцелар, дао је у Рајхстагу изјаву да Немачка прима ултиматум Савезника. Са 221 гласом противу 175, немачко народно представништво примило је изјаву Д-ра Вирта „да Немачка може уверити своје противнике да хоће поштено вршити своје обавезе само тако ако плати што се од ње тражи". И ова влада и ова већина у немачком народном представништву не представљају право мишљење народа у Немачкој. И влада Д-ра Вирта и она већина која је гласала за њу, јесу већина по невољи, откомандована и стилизована за ову прилику. Пред притиском војничких мера и намета, који су се спремали за Немачку да није примила одлуку Француске и Енглеске, она је морала пристати да Немци плате 1 јуна једну милијарду у готову новцу; да предаду 1 јула у државним обвезницама суму од 12 милијарди марака; да плате 15 јула 500 милиона марака; да предаду 1 новембра државне обвезнице у вредности од 38 милијарди марака и евентуално државне обвезнице за 82 милијарде марака; да плате 15 новембра тромесечну рату од 26% прихода од такса на извоз. Исто тако, Немачка је примила да преда суду, и суди што пре, главне кривце који су проузроковали овај рат, да разоружа сва утврђена места, да смањи кадар народне гарде, да распусти војничке организације самоодбране, да преда сав ратни материал како је у Уговору о Миру предвиђено (пушке, топове, муницију, аероплане, бродове у грађењу).

Немачке партије, које представљају ову данашњу по невољи већину, дале су изјаве које се у главноме слажу: све признају да је на Немачку притисак и опасност да изгуби

нове територије, Рурску долину и Горњу Шлеску. Али, докле три партије гласају да треба попустити, дотле друге четири партије у којима још куца старо, или ратничко пруско или бољшевичко срце, гласају да се не треба покорити вољи Француза. Социјалисте (мајоритери) који су у влади Д-ра Вирта, гласајући *за* дали су једну изјаву којом се утврђује одговорност за све што Немачку данас сналази, за политичке партије које су гласале против пријема услова француско-енглеских за испуњење Версаљског Уговора. Осећање немачкога народа, оно право осећање, јесте у овоме: примити до бољих времена, па макар како тешки били услови које Француска и Велика Британија намећу Немцима. Данас сутра, надају се сви, нешто се мора изменити у европским приликама.

Енглезима и Французима је и овога пута требало дужих објашњења докле нису дошли до споразума. Разлози су увек они исти које смо до сада помињали: Енглези хоће да се изврши Версаљски Уговор, али се не слажу са оним што има претераног у политици Француза, с оним што може довести до нових заплета. И, колико год да Французи имају тежак положај за данас, далеко тежи него друге велике савезничке државе у Европи, ипак они претерују. Французи знају добро што хоће, али заборављају сваки час шта могу они а шта њихови непријатељи. Французи хоће око Немачке један обруч од држава непријатељских; они хоће Немачку за дужи низ година слабу и разједињену. Тој политици они подређују све обзире, па чак и оне према Савезницима. Примери са дунавском федерацијом, са Аустријом, после са Угарском, са Пољском, донекле са Бугарском, јесу докази те политике.

И, тек што су се Лојд Џорџ и Бриан сложили, искрснуо је један нов неспоразум, онај о Шлеској. Корфанти, нови пољски Д'Анунцио, комесар пољски за извршење плебисцита у Горњој Шлеској, који је испао неповољно по Пољаке, наоружао је угљарске раднике и заузео силом извесне делове Горње Шлеске. Његова прокламација, баш као и Д'Анунциева, обзнањује свету да ће Пољаци у Горњој Шлеској пре умрети него напустити ту пољску земљу. Овај чин довео је до крвавога сукоба између Немаца и Пољака, и прети да се рашири и преобрази у рат између Немачке и Пољске. Овај државни удар, који је Корфанти, као раније у Вилни генерал Желиговски, спремао договорно са Варшавом, изазвао је супротна дејства у Лондону и у Паризу. Докле је у Паризу одобравано, дотле је у Лондону осуђивано. Лојд Џорџ је у Доњем Дому држао један врло оштар говор противу Пољака. Тај лукави Велс казао је крупне речи пољским империалистима. Они траже Шлеску, која је била пољска пре шест векова, и тек се у последње време насељавала Пољацима —

радницима. Енглези и Италијани су предложили да се уступе, Немцима, на основу резултата плебисцита, оне зоне у којима су Немци у већини, а Пољацима оне где су Пољаци у већини; Французи нису били са тим сложни. И сад, место да се сачека решење Конференције Амбасадора о томе питању, Пољаци дижу буну, стављају Савезнике пред свршени чин, цепају Версаљски Уговор. Тај уговор, то је Устав ослобођењу Пољске, а Пољска је последња земља која има права да се тужи на злу судбу. Пољска дугује за слободу Француској, Великој Британији и Италији; она ту слободу није крвљу платила и зато, пре свих других, треба да поштује и најмању запету из Версаљског Уговора. Влада пољска се брани да са Корфантиевим државним ударом нема ничега заједничког; то су празни изговори: ствар је позната. Француска војска није требала да допусти да до овога дође. Савезници су дали свој потпис на Уговору о Миру, и они га морају поштовати. Нека се не заборави да Немачка мора дати данас све што се од ње тражи, пред силом она мора попустити. Али сутра-прекосутра, у будућности која је врло магловита, кад она поврати силу своју, кад се јави да силом поврати нешто од онога што је изгубила, чиме ће се њој противстати ако она каже: Зашто Немци морају поштовати Версаљски Уговор, кад га Савезници нису у питању Горње Шлеске поштовали? Велика Британија хоће да се Уговор поштује и кад је и за њу и кад је за Немачку, а не да да Пољска отима оно што је спорно. — На овакав жесток говор дошао је Брианов говор у јавности. Бриан је устао да брани и француско држање и пољску владу. Пољска је затворила своју границу према Шлеској, а француска окупациона војска је штитила мирно немачко становништво. Француска хоће да се чува Версаљски Уговор, који не говори чији је глас у Шлеској јачи и бољи, да ли радника или власника угљених мајдана. Комисија, савезничка плебисцитна комисија, има да реши на основу плебисцита коме има да припадне Горња Шлеска, водећи при томе рачуна о економским и етничким приликама. Француски делегат се није сложио са енглеским и италијанским делегатом у решењу за Горњу Шлеску, али да се причекало нашло би се једно решење. Не треба сметнути с ума да су Немци почели организовати чете, да су француски официри били повређени. А, ако би немачке трупе ушле у Шлеску, Француска неће седети скрштених руку, а сигурно то неће допустити ни други савезници. Уосталом, Француска није за то да цела Горња Шлеска припадне Пољској, него да се према Уговору, према резултатима плебисцита, нађе једно решење. — Говор британског првога министра и одговор Брианов, изазвали су узбуну и потребу да се све јавно мњење европско бави о овом питању, које ће изићи пред Конференцију Амбасадора, пошто се споразумеју Велика Бри-

танија и Француска. Пољаци, пред изгледима за сукоб са Немачком која се организује за њега, и пред осудом јавнога мнења светскога, морају уступити.

За нас је од велике важности како ће се ово питање решити, јер ће од њега зависити и питање о оном делу Корушке, јужно од Драве, који је приликом лањскога плебисцита припао Аустрији. Решење Савезника у питању Горње Шлеске мора бити решено у прилогу начела: да она земља на којој станују Немци у компактним и непрекидним масама, припадне њима, а Пољацима она где они станују под истим околностима. Такво решење је уосталом једино праведно, и основни услов за стабилизирање стања и мира у Европи. Влада Г. Пашића је, према томе, добро урадила што је данас питање о Корушкој покренула у Паризу. Цео онај део Корушке јужно од Драве, као и онај око Бељака, северно од Драве, насељен је у претежној већини нашим народом који је дао свој глас приликом плебисцита за нашу државу, и само силом злих прилика, и рђаво удешених уредаба о плебисциту, отишао у немачко јато. Ако Савет Амбасадора усвоји горње начело за Шлеску, онда се може и треба применити и на Корушку. Приговор да је у Сен-Жерменскоме Уговору друкчије то уређено, да је корушки плебисцит свршена ствар, отпада. По томе уговору Аустрија је требала дати ратну одштету у новцу, у стварима, у стоци — а њој, место тога, Савезници ће опростити или модификовати по свој прилици њене обавезе. Мењајући ове, могу променити и оне о Корушкој, где се, изгледа, буђење словенскога осећања и солидарности све више развија. Аустрија не би у томе погледу ништа изгубила, јер докле год и та,мо и на Сочи и у Истри буду Словенци под туђом управомј све дотле неће бити мира. Историја овога рата потврђу е да има некакве правде која сустиже завојеваче.

Избори за Народно Представништво у Италији, које је Ђолити наредио усред крваве борбе између фашиста и комуниста, сигурно нису били сметња да се Рапалски Уговор изведе до краја. Јер, тај неповољни уговор по нас, и могао је и требао је да буде извршен до сада; Италијани су требали да евакуишу наше територије па то нису ни до данас учинили. Рапалски Уговор је перфектан. Владари наш и италијански су га санкционисали; парламент га је оснажио, ратификације су извршене, а још се не извршује. Зашто? Избори, овакви или онакви, то је унутрашња ствар Италије; да ли је Ђолити добио већину, или неко други, то није наша ствар. Из једнога неразговетнога одговора који је Сфорца објавио у Италији, не може се знати зашто до сада није испуњен уговор. Да ли се одговор на то питање може наћи у жељи италијанских државника да најпре обезбеде економске уступке од наше државе, па онда да извршују уговор? Да ли се они надају да ће

учинити бољи притисак на нас да нове уступке учинимо, ако у Народно Представништво дођу ојачани фашисти и националистичкије групе, које су пропале на изборима 1919? А уступци које они траже такви су да се мора питати да ли Италија не брка нашу државу с Триполисом? Зар се то зове: „У источној политици идемо руку у руку са Југославијом и Румунијом", како је италијански министар иностраних дела казао пре неки дан? Раније, и више пута на овоме месту, речено је да се с Италијом мора стално бити на опрези, чак и кад се има писани уговор — Италија је имала уговор о Тројном Савезу, који је погазила 1915; Италија је имала уговор с Турском од 1912, па га није извршила; Италија је имала неке погодбе са Венизелосом, па их је угасила, чим је отишао. Италија је потписала Севрски Уговор, па је са Турцима уговорила неки нов споразум о Малој Азији. Да ли је дошао; ред и на нас? Хоће ли Италијани да се такмиче са Грцима, који данас скупо плаћају своју незајажљивост и непоштовање Уговора?

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Маја 11, 1921. — Састављена у Немачкој нова коалициона влада. — Рајхстаг примио ултиматум Савезника.

Маја 12. — Аустријски парламент се одрекао уједињења са Немачком.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Просвета, Народни Алманах. Уредио Перо Слепчевић. Издало Друштво Просвета. — Сарајево, 1921.

Г. Перо Слепчевић, уредник сарајевског популарног часописа *Просвете,* успео је да састави једну врло добру народну књигу. Он тачно схвата потребе о којима се у народном алманаху мора водити рачуна, и показује да има укуса и разумевања за избор материала којим ће те потребе најбоље да се задовоље.

Јасна концепција уредникова огледа се нарочито у томе што књига, како у целини тако и у појединим главним деловима, има основних замисли и плана. То треба истаћи стога што ми врло добро знамо како се иначе код нас те ствари раде кад падну у невеште руке. Обично се замоле за сарадњу сви познатији писци, и прима се све што од кога стигне. Г. Слепчевић радио је другачије: бирао је сараднике и чланке према једној својој основној идеји, и није се дао заводити ни великим научним и књижевним репутацијама ни чисто личним симпатијама, него је имао на уму сам предмет и основну замисао књиге. Његови назори о томе какав треба да буде

народни алманах у данашње време могу се одобравати или не одобравати, могу се примити у целини или делимично, — али главно је да тих назора има и да се јасно види за чим се ту ишло.

На првом месту су пригодне *Светосавске Мисли* од уредника, — један импресивно и топло писан чланак о народном просвећивању, коме је положио темељ још Свети Сава, и дао први пример самоодрицања у служби велике идеје. Говори се ту о дужностима интелигенције према народу и о подизању народних домова, који данас, у доба демократије, треба да представљају оно што су некада били манастири као просветни и културни центри. Г. Слепчевић пише убедљиво и са извесним песничким полетом и без фраза, и зато се лако и пријатно читају његове *Светосавске Мисли*.

После увода, у коме су још два кратка одломка — *Човек у Историји*, од Рабиндраната Тагоре и *Шта је Народ*, од Ренана — следи низ добрих информативних и поучних чланака о питањима унутрашње и спољашње политике, о садашњим границама наше земље и њеној прошлости, затим о праву, моралу, економији, народном здрављу, соколству, апстинентском покрету и народном просвећивању. Те актуалне и занимљиве чланке писали су људи стручно спремни и вешти да обавесте и популаришу, а по потреби и да придобију за добре идеје. Готово сви дају стварне разлоге и факта, а при томе имају једну симпатичну идеологију коју по свој прилици неће демантовати стварност.

Умна забава — по називу уредникову — испуњава други део књиге. И ту се почиње Светим Савом („Збор зборила господа ришћанска"), а завршује се једним лепим одломком из дела Г. Ива Андрића, *Ex Ponto*, — похвалном песмом малим људима и тихом, истрајном, анонимном раду. Оно што је између та два згодно изабрана састава могло би, местимице, да се замени и нечим бољим из наше пригодне прозе за време рата, и међу писцима као што су ГГ. Иво Ћипико, Николај Велимировић, Ханри Барбис, не би морао да буде, на пример, и Г. Јован Протић са својим абуказемским духом. Но као целина ипак тај други део задовољава, а допуњује га *Антологија песама о ратовима ослобођења*, као трећи део.

Уводом и првим делом књиге обавештени смо о програму и успешним почетцима рада за државу и народ, а забава у прози и стиху показује већином како се патило, страдало и умирало за државну и народну идеју. Несумњиво је да међу песмама има врло добрих и не сасвим добрих, и чак испод добрих, које по свој прилици не би ни биле овде да је меродаван био само уредников лични укус. Али он је одмах у почетку објаснио чиме се највише руководио при избору: „У овај венац песама, поређаних према току седмогодишњег ратовања, уносио сам понегде и песама мање добрих,

да попуним догађаје. Имао сам обзира према популарном карактеру Алманаха.“

У четвртом делу изнет је преглед светског рата у датумима, од 28 јуна 1914 до 28 јуна 1919. То је згодан подсетник за свакога, а има и стварне користи за оне којима је потребно да им је често при руци хронологија рата. Интересантни су и одељци *Вилсон у Великом Рату* и *Југословенски документи о уједињењу*.

Васпитачима и народним просветитељима користиће пети део Алманаха, где је списак књига за ученичке књижнице основних школа и за мале народне јавне књижнице. Само, и тим списковима, као предлозима за анкету, могло би понешто да се одузме и још више да се дода, — али овде није место да се о томе опширно пише. Ко би, међутим, дословно усвојио оба та списка, не би морао страховати да много греши, јер и дела и писци у главном су добри.

Напослетку је опис наше земље и народа, што је предузимљиви уредник јасно и прегледно израдио по студији Г. Јована Цвијића, *Балканско Полуострво*, на француском језику.

Према свему томе, алманах *Просвета* чини лепу и складну целину информативног, поучног и забавног материала. Он у исти мах показује тачне и напредне појмове уредникове о томе каква треба да буде једна корисна и занимљива књига за народ.

КАТАРИНА БОГДАНОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Закон Реда у Историји.“ — У маси рђавих и добрих превода из страних књижевности, непотребних прештампавања и спекулативних издања којима је преплављено наше књижарско тржиште, појавила се књига која стоји чудно усамљена као што је, некада, њен писац стајао усамљен међу својим савременицима. Издавачка књижарница Геце Кона имала је добру идеју да у засебну свеску одштампа *Закон Реда у Историји* (и „Закон Пропорције у Историји“) изводе из познатог великог филозофско-историјског рада Божидара Кнежевића *Принципи Историје*, израђене пре седамнаест година за наш часопис и објављене први пут у њему. У тим прегледима читалац налази све главне мисли тог лепог и самосталног дела које је створило своме писцу једно од најугледнијих имена међу мислиоцима нашим. Ово издање садржи и једну крађу расправу о Кнежевићу од Г. Владимира Вујића, у којој се не само приказује карактер и вредност

Кнежевићеве филозофије, већ баца и један општи поглед на нашу филозофију. Издавач је могао наћи боља слова, бољу штампарску боју, бољу штампарску машину и бољу хартију.

М. В.

„Бесмртни Симболи". — Г. Ж. М. Пауновић штампао је под овим насловом, у издању београдске књижарнице Б. Церовића-Ајхштета, збирку патриотских песама инспирисаних нашим последњим ратовима за слободу и уједињење. Посве слаби стихови, којима се покушало имитовати, у добрим тренутцима, националистичку поезију Милутина Бојића, — у онима другим, успешне патриотске декламације Г. Војислава Илића-Млађег.

М. В.

ЧИТУЉА.

Огист Боп. — Огист Боп, француски посланик у Кини, умро је изненада у Пекингу. Француска дипломатија губи у Бопу једнога од људи који су питање Блискога Истока најбоље познавали. Срби су изгубили у њему једнога правога пријатеља; Боп је искрено волео Србе, и веровао у њихову будућност. Од 1891 године, служећи у Београду, зачело се пријатељство његово према Србији, и оно је трајало до јуче. И књигом, и речју, и својим званичним радом, Боп је утицао на Француску да верује у Србе, и да се нарочито на њих наслања у својој источној политици. Двадесет и пет година Боп је, био он у Београду или не, остао веран томе уверењу. А кад је 25 јула 1914 освануо у Београду као посланик Француске, Срби су имали једнога непоколебљивог и сигурног браниоца у Паризу. Он је то био до краја своје мисије код нас, 1917 године, и ако је имао због тога неприлика и у Паризу, и у Нишу, и на Крфу. Његова предвиђања 1914 и 1915 године о држању Бугара, и његови предлози, показали су се, на жалост, после нашега слома, као потпуно тачни. Боп се са нашом војском повлачио кроз Албанију са једном мирноћом и ведрином какву обично имају само Енглези, а у Скадру се најпреданије залагао за њено спасавање и организовање.

Боп је био и књижевник. Његови радови из историје Блискога Истока били су најбоље оцењени од Француске Академије Наука. Његове књижевне радње о односима између Наполеона и Карађорђа, и успомене на повлачење кроз Албанију 1915-1916, преведене су на српски језик. И тако и Француска, и ми, и књижевност губимо једног пријатеља и радника.

Ј. М. Ј.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига III, Број 4. — 16 Јун, 1921.

НЕСЛУШАНИ ЈАУЦИ.

I

Још једна у низу безбројних мучних и страшних ноћи из октобра, кобне петнаесте године...

Зауставили смо се на Мукошу, где смо мислили да дамо последњи, очајнички отпор.

Шест дана је како се бијемо у одступању — гладни, прозебли и боси. У нашем пуку има много нових војника, регрута, још ненавиклих на дуге маршеве и гладовање, и они падају украј друма, жутих и испијених лица. Лежећи наузнако, раширених руку, они дишу кратко, јече као одојчад оним чудним, језивим и тихим завијањем, а очи су им неприродно раширене, упрте у небо. Падају као муве сваког часа, а ни од куда кола нити аутомобила, да би их повезли собом. Покушавамо да их заплашимо бугарским комитама и зверствима која они врше над рањеним и заосталим нашим људима. Но то не помаже. Несрећни дечаци су немоћни за сваки покрет, а живци су им утрнули ма за какав осећај.

— Убите ме, браћо, ама се не може даље, — процвили тек по који од њих. Остали мичу само модрим уснама, али им глас не чујемо.

— Хајдете, људи, само још пола сата с нама. Ако останете туна, Бугари ће вас искасапити, очи ће вам повадити па вас оставити да вас гаврани разнесу, — говоре им старији војници, помажући им да устану.

— Нека буде Божја воља, али не могу, — био је само слаб одговор.

И тако су остајали крај велешкога друма, бледи, исцеђени и отупели за све што се око њих догађа...

У велико се спустила ноћ кад смо се испели на сам гребен голе, мрке и ћутљиве планине. Сипила је ледена јесењска киша, која је пробијала до костију. Од силне воде, одело на нама отежало је као олово, и ми смо се једва вукли уз стрме и клизаве литице. Свакоме се од нас чинило да, ако се овде не зауставимо, нећемо моћи ни корака даље.

Позади планинског гребена спуштала се блага падина, и ми се на њој задржасмо. Дозволише нам да подигнемо своје мале, поцепане и дотрајале шаторчиће, да бисмо се колико толико заклонили од досадне кише. Наш пуковски комесар успео је некако да нам из Прилепа дотури хлеба, сира, чаја и шећера. То нам је био први хлеб после четири дана гладовања и борбе. Али какав је то хлеб био! У њему две трећине кукурузног брашна, мешен Бог зна кад, буђав и сав распаднут од кише. Имали смо, истина, чаја и шећера, али на оној голети нигде једног дрвцета да бисмо ватру заложили и згрејали воду. И ја сам, лежећи испод свог бедног шаторчића, слушао у кишљивој ноћи како моји људи око мене жељно и као гладне звери једу оно што им је дато. Згрчени под прљавим и подераним шаторима, они су јели све заједно: и хлеб и сир и шећер.

— Море, опет се брине држава за нас, — чујем како рече један од тих намучених, честитих и судби покорних људи.

До нас су већ долазили гласови о катастрофи на северном фронту. Слушали смо да наше армије одступају Косову и Црној Гори, и да народ и власти беже из земље. Те језиве вести, које су у наше душе уносиле једну чудну страву и бол за отаџбином која страда, доносио би нам по који залутали војник из оних пукова који су одступали са Мораве. Такви су се јављали одмах првој нашој чети на коју би наишли, и молили да их примимо док они не стигну или не нађу свој пук. Ми смо се бојали да то сазнање не унесе панику у наше људе и да им не поколеба и оно мало самопоуздања, — што је било сасвим могуће, поред већ сопственог страдања, душевне и телесне преморености и вечите борбе у одступању. Међутим, код тих изгладнелих и неспавањем и маршевима

измучених људи, то страшно сазнање о несрећи целога народа као да унесе у њихове душе један пркос, једну нову отпорну снагу и луду вољу: да се истраје до краја. Само крајње физички изнурени и болесни остајали би уз пут, кад би чете и батаљони после кратке борбе продужили повлачење. Лако рањени су ишли с нама, прикривајући своје болове стезањем вилица и правећи шале за које смо ми осећали да су извештачене и натегнуте да би се само сакриле надчовечанске муке. Ни једног случаја бегства или намерног предавања непријатељу није било за све то време незапамћених напора и мука.

— Ако је суђено да пропаднемо, онда бар да то учинимо као јунаци и људи, а не као кукавице.

— Бугарин је сигурно мислио, да ћемо се од прве његове навале разбећи. Вала, посејаће он још много гробова по овим брдима док нама дохака, — тако су говорили међу собом.

И једна необјашњива нада испуњавала нам је све биће. Нико није у ствари ни смео да помишља на пропаст, нити би могао себи да представи како би то изгледало. Тукли смо се, гинули један по један, падали од изнурености, гладовали и — надали се. Сви смо ми ишчекивали нешто необично, силно и ненадно, што ће нас препородити, оснажити и вратити нам стару моћ и самопоуздање.

— Још само неколико дана, па да видиш кад Руси ударе с Дунава! Луче ми прича мој сељак Милија, ордонанс из дивизије, да је својим рођеним ушима слушао кад је ђенерал саопштио официрима да се руска коњица искрцава код Радујевца, — одушевљено је причао један.

— Кажу, да од Солуна иде сила Божја Француза, — додаје други, светлих очију од надања.

Сваки је знао да саопшти по неку вест која је уливала бодрост и снагу у малаксале удове и крепила напрегнуте живце.

Није се чуо ниједан глас протеста, што иначе у редовним приликама често бива код наших људи. Тих дана је сваки био свестан да се нема хлеба зато што га заиста нема. Није се гунђало противу коморџија, чији су лепи, витороги волови тужно мучући, липсавали један по један од глади, и остајали крај друма. И ти добродушни људи, наше старе коморџије, који су увек пуни најновијих вести и масних шала, стајали би погружено крај својих хранитеља који издишу, и

не стидећи се, утирали сузе прљавим рупцима. Затим би некако пркосно и с резигнацијом тражили, да им се изда оружје.

— Без старца нема ударца. Дајте пушку чичи! Уме чича њоме да рукује боље, него што ви, децо, мислите. Наплатиће ја, ако Бог да, мога Шарка и Зекоњу, само чекни, баја-Гање, још мало! — покушавали су они да прикрију јад своје душе и да се привидно утеше, и ако им се на лицу и у очима огледао силан бол за изгубљеним благом, које је нашем сељаку најдраже. И сви смо ми са саучешћем и једном синовљом љубављу гледали тад у те старе људе, са којима смо увек раније волели да се пошалимо и да се на њихов рачун безлобно подсмехнемо...

II

И те суморне ноћи у глухој планини, није сан хтео да се спусти на очи наше и да нам уморна тела окрепи. Слутили смо и предосећали да ће у зору почети опет оно, што је вечерас тек престало. У нашем биваку, прикривеном од непријатељских очију и зрна високим гребеном, светлуцала је жалосна и слаба светлост из неколико шаторчића, где су крај лојане свећице војници крпили подеротине на оделу или поправљали дотрајалу и распаднуту обућу. Једва чујни жагор и шапат разлевао се по кишљивој ноћи, која је све гушћом тмином притискивала громадну планину. Одоздо, равним и у стене усеченим прилепским друмом, потмуло је с времена на време одјекивала тутњава кола и топовских кара и допирали људски гласови и њискање коња. То наши артилерци извлаче на Мукош две дебанжове батерије, послате из Битоља, да појачају нашу једину брдску батерију, чији је један топ заједно с којем пропао у надошлој и брзој Бабуни, при прелазу прошле ноћи.

Недалеко од мене, тихим, пригушеним гласом, неко је певао. У суморној јесењској ноћи, у пустој планини, где се уз стене прибило две тисуће људи осуђених да погину сваког часа, — дирљива и чудна била је та песма. Она је уносила у душу разнеженост, од које смо одавно одвикли, сећала нас прошлих срећних дана и чинила је да за часак заборавимо где смо.

Борјано, Борјанке, салте ли си мома,
Салте ли умејеш песни да ми пејеш...

Отегнути и тужни македонски напев треперио је и разлевао се по влажној ноћи као болно нарицање за нечим, што је прошло и никада се вратити неће... Одмах после првих тонова песме, престаде у биваку тихи жагор, и ја сам замишљао, како у сваком шатору, раширених зеница и напрегнутом пажњом слушају наши људи дирљиву и просту тужбалицу.

Познадох по гласу да то пева Стојан Кривокапче, добровољац из наше чете, који је иначе радо називао себе комитом. Био је родом из неког села код Кавадара и дошао је к нама као добровољац још дванаесте године, кад смо почели рат с Турском. Радио је негде у Румунији као печалбар, и чим је чуо да наша војска прелази границу и да је рат објављен, прешао је у Србију и стигао наш пук код Пирота. Његово преплануло, голобрадо лице и отворене, поштене очи, кад је једне вечери упао код нас, учинили су да нам одмах свима постане драг. Командант се у почетку устезао да га прими у пук и упућивао га је у Врању, где су се формирали добровољачки одреди, но он је упорно молио и преклињао да остане с нама, јер му се, вели, досадило потуцати се из команде у команду. И тако је остао код нас. Кад је завршен рат с Бугарима тринаесте године, он није хтео да се враћа својој кући у село. Изгледа, да му тамо нико од породице није жив остао и да га стога срце није вукло на родно огњиште. Тако га је затекао и рат четрнаесте. Два пута је био рањаван, и оба пута се по оздрављењу враћао право к нама у чету. И изгледа, да би његово увело и изболовано лице тада поново добијало своју стару свежину и претварало се цело у онај велики, добродушни осмех, због којега смо га толико волели. Међу војницима, на слободном ваздуху и у брдима, Стојан се изнова рађао.

Било је још нешто код тога ведрога јужњака, чиме је он стекао и стално одржавао наше неподељене симпатије. Он је вазда певао. И на маршу, и у борби, и у логору. И док би други стиснутих зуба и ћутећи подносили напоре и муке, или би једва чекали да се одморе, кад је то могуће, — Стојан је стално на пò гласа или својим високим, звучним тенором певао, радећи уз то ма шта око свог оружја или

спреме. Имао је мекан, готово женски глас, који је подрхтавао кад би он запевао коју жалобну љубавну тугованку. Знао је небројено напева и мелодија које се певају у његовом тиквешком крају, певао је све песме које се чују по јужној Македонији, а знао је много песама из крајева источне Србије. У једну малу књижицу, сву измашћену и раскупусану, записивао је сваку нову песму коју би чуо. Било му је прешло у навику, да кад га што запитате, он вам одговара стиховима које песме. Ако би га упитали, да ли је ожењен, он би се испрсио, затурио шајкачу на потиљак, па лупнувши се у груди запевао:

Моја-'та је жена пушка брзометка,
Дружино, комити бре!...

Мени је Стојан био нарочито симпатичан још и због тога што је код њега све било не удешено, већ је ишло од срца и искрено, онако како је он осећао и мислио. Он никад није говорио о себи, о својим заслугама и ранама, нити је умео да се размеће својом љубављу за земљу, износећи на пазар интимна своја осећања. Ја сумњам да је он чак и био свестан оне идеје за коју смо се ми борили, страдали и гинули и коју смо покушавали да објаснимо својим људима. Али је он знао једно: да душмани хоће да нам отму огњишта и да униште име и језик наш, а то му је било довољно, да залаже себе и свој живот тамо где је требало. Он ниједаред није рекао, нити би то можда умео да изрази, како жарко љуби своју земљу и како ће за њу дати и последњу кап крви, али су му зато очи сијале једном бескрајном нежношћу и поносом, кад би причао о свом родном крају, о тиквешким тучним њивама и чувеним виноградима његушким...

И кад сам те јесењске и мртвачке ноћи на Мукошу чуо Стојана да пева, мене спопаде упорна жеља да га видим и да поразговорим с њим. Осетих се тада некако мањи и сићушнији од тога примитивног човека са чистом душом великог детета, који те ноћи, док ми сви стрепимо од очекивања нечега страшног и ужасног, показује спокојну равнодушност и чак певуши у свом бедном шаторчићу.

Огрнух се шињелом и извукох побаучке из ниског шатора. Напољу је била мркла ноћ и сипило је из неба. Једва сам успео да навикнем очи на помрчину и да раза-

знајем мале шаторе, да се не бих саплео о конопчиће. Упутио сам се по гласу песме и застао пред Стојановим шатором. Кроз подеротине прљавих шаторских крила продирала је слаба светлост једне воштане свећице, и ја загледах унутра. Било их је осим Стојана још двојица. Они су лежали поребарке, скупивши колена скоро под браду и пушили, одбијајући лагано и са уживањем плавкасте димове. А Стојан је, згрчен на средини шатора, држао преко крила раширену торбицу и једном сукненом крпом ревносно чистио пушчане метке. Парче воштане свећице прилепио је на врх од опанка и одмерено и ревносно трљао крпом мале, жуте и витке месингане чаурице, па их затим слагао у фишеклије. При томе би измицао главу и искоса одмеравао, да ли су метци добро сложени у својим рамовима. И за све то време он није прекидао своје пригушено, отегнуто и тужно певање. И изгледа, да му се рефрен у песми нарочито допадао, јер га је он занет у посао и заборављен, механички понављао по неколико пута, и кроз глуху и мокру ноћ одјекивало је као печални ехо старинске рапсодије:

Не ли те је жалба
За стара-та мајка?...,

— Што ти увек тако жалостивно певаш, Стојане? — запита га наједанпут Тривун.

— Како то питаш? Песма је таква.

— Знам ја то ,брате, али зар ти не знаш ни једну веселу?

— У нашем крају се нигде не чује весела песма. Живот нам је јадан и чемеран, па таква нам је и песма. Наш народ у Македонији од како зна за себе, аргатује за другога. Радиш твоју њиву, знојиш се цело лето и једеш лук и хлеб, а кад у јесен дозру твоји кукурузи и виногради, онда дође ага па однесе у своје хамбаре, а ти останеш да чекаш зиму без хлеба. И ко може тада да пева весело? — објасни Стојан уздахнувши.

— А зар у вас није обичај да се воле момак и девојка? То је бар весело и без зноја и муке. Како онда певате? — пецну га Тривун, креснувши шеретски оком на онога трећега, који је пушио и ћутао.

— Ех, братко бре? Знамо и ми што је младост, ама судба наша је проклета. Тол'ко што станеш на снагу, момак

станеш, а татко ти збори: хајде, синко, фајду да видиме од тебе! И чим окопне снегови на Голешници и гора почне да зелени, наши момци крећу на печалбу у Србију или у Влашку, и тада хајд' со здравје младост и момковање. А ако ти татко нађе девојку и ожениш се, то будеш са невестом пола године највише, па онда опет у свет. Нема ту, мој Тривуне, ни весеља ни песме. И кад волимо, ми тугујемо и жалимо. Убит је и баксуз наш народ, — говорио је Кривокапче, а доња вилица му је подрхтавала.

— Бог нам даде, ама људи не дају, — продужи он више као за себе. Имамо земљу какве нема ни у богатој Влашкој. Кад стигне лето, тиквешко поље се улеже под пшеницом, а у јесен наши виногради замиришу на зрело грожђе и јабуке сенабије. Али шта нам то све вреди, кад ниємо сигурни, да је то све наше. Нас све као да огреја сунце, кад заступи Србија дванаесте године. Тада као да наше њиве и виногради пропеваше а народ раширених руку дочека српску војску. Ја бејах тад са четом у Скопљу, па се измолих у командира и одох у моје Галиште. Али тамо сам затекао кућу разорену и изгорелу, стоку разграбљену, воћњак исечен а старог оца нађох на умору од рана, које му турске харамије зададоше.

— Па што ниси тада остао код куће? Бар ти ниси морао да се враћаш понова у чету, ако смо то морали ми, — запита Стојана онај други војник, у чијем се гласу осећало једно притајено сажаљење просте и у себе повучене сељачке душе.

— Ама мислио сам ја да тад понова почнем кућу да кућим, да пригрлим своју сиротињу и да радим земљу, као и моји дедови, — али тада опет ударише на нас Бугари. Они хтедоше да нам отму земљу и затру име и језик наш. На зар сам могао тад остати у селу да рахат орем своју њиву, док српска војска залаже своје главе за нас? Дохватио сам моју брзометку и дошао опет код вас. И тада се зарекох, да се нећу жив враћати кући, док тамо опет не буде све наше...

Свећица на врху Стојановог опанка поче да догорева, цврчећи и пуцкарајући, и он нагло духну у њу. У ниском шаторчићу настаде мрак и једно мучно ћутање, прекидано само дубоким уздахом некога од оне тројице унутра.

Било је можда пола ноћи. Киша је почела постепено да престаје и малаксава, и било је мало видније. Кроз ноћну тишину чуо се кадкад пригушени кашаљ, или нехотични удар пушке стражареве о камен. Ја сам се лаганим корацима враћао своме шатору, док је око мене свуда редом потмуло одјекивало хрипање, јечање и уздисање преморених људи, који су спавали једним болесним сном пуним привиђења, трзања и слутњи...

III

По њиховом обичају, који смо ми добро знали, Бугари су нас напали још пре свитања, онда кад је тело најломније, и кад се изнурени људи, тргнути иза сна, не могу брзо да приберу и освесте. Они су у гоњењу за нама имали само један циљ: да нас честим препадима изнуре физички и душевно, и да нас на тај начин приморају на предају.

Мене је те зоре из полусна тргао један потмуо пуцањ, за који нисам могао одмах да разазнам од чега произлази. За њим је дошао други и трећи. Тек тад познадох тресак бугарске бомбе; по правцу од куда је пуцањ долазио, изгледа да су бомбе бачене испред наших предстража.

Скочио сам са свога лежишта и излетео напоље, где су војници већ почели да се прикупљају. Још је било мрачно и иза једног усамљеног облака плашљиво је надвиривао месец, и својом мртвачком светлошћу обасјавао крајичак хоризонта. Људи су, још сањиви и топли после спавања, дрхтали од студене влаге и узбуђења, и зарасли у браде, ослабљени и погурени, пре су личили на ноћне авети, но на жива створења. Нико ништа није говорио и ћутке је загледао друг у друга, да би видео стоји ли на свом месту у строју.

Са оне стране, где су биле предстраже, почело је пушкарање, али ретко, тек по која пушка. Наши су навикли за време овог повлачења на овакве ноћне препаде, и сада су били веома штедљиви у трошењу муниције, знајући да је то тек почетак.

Из помрчине се чује нечији задихани глас, који пита за команданта батаљона.

— Зове га себи командант пука. Ја сам ордонанс из штаба, — објашњава тај војницима око себе.

— Зна ли се, Бога ти, шта је то тамо? — разазнајем глас капетана Симе, командира суседне чете.

— Дошла једна наша патрола и јавља, да се Бугари прикупљају лево од велешкога друма, између Плетвара и Бабуне. Њине комите нападоше бомбама наше предстраже. А где је ваш други батаљон? — жури онај са обавештењем и одлази даље.

Чете су се прикупиле и стајале једна поред друге, док су водни официри прегледали своје људе и вршили прозивку. Паљба на линијама наших предстража наједанпут је престала, и планином завлада она мртва, бескрајна тишина, која туда од вајкада царује. Десно од нас, негде око села Плетвара, чуо се само испрекидани лавеж паса и кукурикање по којег пробуђеног петла.

— Мора да су *они* прошли кроз село, чим оволико пцета лају, — шапну иза мене Кривокапче некоме од другова. Ово *они* односило се на Бугаре, и Стојан некако нарочито нагласи ту реч.

— Добро је што се ми избудисмо на време, иначе би било свашта од нас, да нас затекоше на спавању, — додаје други.

У очекивању наређења, ми смо се постепено прибирали од узбуђења и изненадног узнемирења. Више нас су се чудном брзином растурали облаци, ношени снажном ваздушном струјом и откривали чисто небо осветљено раскошно месечевом светлошћу, која је постајала све блеђа. Планином је струјала оштра јутарња свежина, која реже по образима и штипа за ноздрве. Далеко испред нас, на истоку, тамо где смо оставили Велес и Штип, поче на хоризонту да се бели уска пруга, наговештавајући сунце.

Свитало је, кад добисмо наредбу да се задржимо на Мукошу и дамо упоран отпор.

Наша чета имала је да поседне једну зупчасту главицу, по чијем је гребену било начичкано, као да их је људска рука слагала, небројено великих каменова, шиљастих, оштрих и обраслих маховином. На овој врлети, где нема ни дрвета за заклон ни земље за ров, ово камење било нам је добро дошло за наше бусије.

У дугој колони по један, успужасмо се на главицу, и наши су људи сами, како је који пристизао, заузимали места

позади једног камена. У рату, за време борбе, многе се ствари раде без нарочитог наређења, већ по навици и инстинкту, и официр у таквим приликама обично није имао потребе да врши исправку онога што је војник сам по своме нахођењу урадио.

Док смо ми вршили распоред за борбу на главици, лево од нас, код четврте чете, нагло загрокташе пушке и једновремено чу се пуцањ бомбе. Испред нас, тамо од куда смо очекивали противника, била је још магла ниско над земљом, и ми пред собом нисмо могли ништа да видимо. Због тога истурисмо испред себе патроле, а лево упутисмо такође три војника да ухвате везу са четвртом четом и сазнају, шта се тамо догађа. Са те стране се још непрекидно чула убрзана ватра, на коју су Бугари слабо одговарали, и које ми још нисмо могли због магле да угледамо.

Борбена грозница и она нервозна запетост од очекивања блиске опасности, почеле су да нас хватају, и то се видело по ужурбаности којом су војници поправљали камените заклоне и по пригушеној срдитој псовци официра. Магла је почела да се полако диже са планине цепајући се у праменове, сличне курјуцима девојачке косе, и откривала је испред нас пространу дубодолину, испресецану јаругама и поточићима. И тек тада угледасмо испред себе, на коју стотину метара, гомилице бугарских војника који су се кретали к нама. Један њихов густ стрељачки строј слазио је трчећи низ косу ка четвртој чети. Отуда је и долазила она страховита паљба са те стране. Та чета је држала такође један ћувик лево од нас, и њега су Бугари, како се видело, хтели пошто пото да заузму. Ми смо са свога положаја јасно и голим оком гледали, како се наши четвртаци збијају један уз другога на ивици ћувика, образујући један живи зид и не прекидајући ватру.

Ми смо лежали на своме положају, припијени као пијавице сваки уза свој камен, и очекивали да нам се Бугари приближе на одстојање, које дозвољава да се може сигурно гађати. Између нас и бугарских одељења која су наступала к нама, биаа је велика јаруга којом су се њихови стрелци неопажено провукли, и сасвим неочекивано појавили се пред нама на две стотине метара. Полегнувши по земљи, они одмах отворише ватру, а ја наредих својим људима да нико не

пуца док Бугари не крену. И кад они после кратке паљбе почеше да се пребацују ближе к нама, у гомилицама по три или четири војника, наши војници отворише страховиту ватру. Заклоњен иза једног камена, ја сам посматрао како око бугарских стрелаца пршти камење од ударања хиљаде челичних зрна, и како се по који од њих нагло окрене око себе раширених руку и пада наузнако. Успели су да претрче једно педесет метара, и онда опет легоше. Тада ми паде у очи један крупан и висок њихов официр, дуге косе до рамена и велике црне браде, који је са револвером у руци трчао од војника до војника и викао на њих. Затим се наједанпут окрете нама и поче да нас грди, псујући нам „мамката српска.“ Моји војници припуцаше на њега, и читав облак кречне прашине и камења подиже се око њега, али се он брзо сакри за једну стену.

— Ха, псето бугарско, што побеже? — зачух Стојанов глас и спазих како се мучи да намести шаржер у магацин пушчани, јер му се беше заглавио један метак. Затим гунђајући нешто за свој рачун, он се спусти побаучке на ниже испред наше линије, и западе за један камен нешто мало десно од нас. Паљба је непрекидно трајала на обе стране, али се бугарски стрелци не усудише више напред. Тада опет спазисмо високу фигуру бугарског официра, који се подиже иза стене, и руком стегнутом у песницу претио је у нашем правцу и грдио. У том тренутку се Стојан издиже на једно колено иза свога заклона, наслони пушку уз образ и она плану. Дугокоси и брадати официр, протегнувши руке у вис, паде погођен Стојановим зрном, и пресамити се преко стене. И тада, у ономе паклу од пушчане ватре, људског јаука и потмулог гуђења топовског, захори се наједанпут песма, коју Стојан запева високим гласом: „Колика је Јаворина планина!...“ Ми смо слушали његову песму и дивили се његовој смелости и присебности, довикујући му да се одмах врати међу нас. Осећали смо у исти мах, како се у нама рађа понос због таквог држања једног нашег војника, и обузе нас воља да полетимо напред и ножевима отерамо Бугаре.

Случајно бацивши поглед на ону страну где је била четврта чета, ја приметих учестано махање два сигнална црвена барјачића на падини ћувика. Узех доглед и почех да пратим махање, и одмах разабрах да зову нашу чету. Кад

сам наредио свом каплару сигналисти да дâ барјачићем знак, да смо приметили позив, онај из четврте чете поче очајнички знацима да понавља само једно: „Пошљите муницију! Пошљите муницију!“

Између нас и те чете тамо, била је блага удолина, коју су Бугари непрестано обасипали ројевима зрна, и требало је прећи добрих три стотине метара, па да се стигне на суседни ћувик. Ја сам био у двоумици и нисам знао на шта да се решим. Код чете сам имао довољно резервне муниције, али како ћу је дотурити оним људима тамо? А они можда избацују своје последње метке. И смем ли допустити да моји војници преносе муницију тим простором, где их чека сигурна смрт? Најзад се реших, да покушам оно, што смо у таквим приликама обично радили. Зовнух водне официре и рекох им, да питају своје људе: хоће ли ко добровољно да се јави за носиоца муниције четвртој чети. Објасних, да се тамо троше већ последња зрна, а Бугари навађују све јачим снагама.

После четврт сата дођоше к мени четири војника, међу којима је био и Стојан.

— Дошли смо да преносимо муницију, — рапортира ми један од њих, док смо сви стајали заклоњени иза једне стене, одвесне као зид.

Гледајући у ту четворицу својих војника, који су стојали поравнати и мирно као на рапорту у касарни, ја осетих како ми се нешто стеже у грудима и купи у очима. Дође ми наједанпут да заборавим на све обзире, па да сачувам та четири људска живота. Али ми тад сину кроз мозак помисао на оних две стотине људи, који ако остану без муниције, биће живи похватани или ће сви изгинути. И тада, ради егоистичног умирења своје савести, покушах да поколебам самопоуздање код ове четворице.

— Али хоћете ли ви, људи, моћи кроз ону кишу од куршума да прођете живи и читави? Погубићете сва четворица главе, — почех да их застрашујем.

— Једаред се мре, господине капетане, а ако нас Бог чува, бар ће двојица стићи тамо са муницијом. Боље је и ми четворица да погинемо, него тамо цела чета, — одговори Стојан за све.

И тада њих четворица, с пушкама пребаченим преко леђа, и упртивши по један сандук с муницијом, спустише се

у удољину и један за другим кретоше четвртој чети. Било је већ и крајње време, јер се паљба код те чете чула све слабије, док су Бугари у густим редовима прилазили све ближе ћувику. Ми смо са зебњом гледали за оном четворицом наших људи, који су трчали чистином не обзирући се, а око њих је фијукало и летело безбројно бугарских зрна. Мало затим спазисмо, како један од њих паде и оста на земљи лежећи, док остала тројица успеше да замакну за кôсу брдашца. Нама свима лакну. Но одмах после тога приметили смо, да се један од оне тројице враћа истим путем натраг. па кад дође до онога рањенога, саже се и дохвати сандук који је лежао на земљи.

Познадосмо одмах Стојана.

Кад је забацио сандук на раме, он се исправи и окрете се тамо од куда су Бугари гађали, па претећи подиже једну слободну руку у вис и лупи се њоме у груди. Затим се пови као јаблан под ветром и полете низ удоље. Изгледа, да је ова безумна храброст у први мах збунила Бугаре јер код њих нагло престаде паљба. Но то потраја само неколико секунада, и онда видесмо како се око Стојана подиже читав облак кречне прашине, и затрешта грохот паљбе са бугарске стране. После двaестину корака Стојан испусти сандук и погођен зрном паде лицем на земљу. Ноге и руке му се грчевито опружише неколико пута, тело му задрхта у самртном ропцу и протегну се...

И док се његова честита душа одвајала од младог тела. загрмеше плотуни код четврте чете, која је добила муницију, и нама се учини да је то одавање почасти паломе Стојану. Код Бугара настаде колебање и забуна од ненадног отпора, и кад уз то још и наши брђани почеше засипати њихове редове шрапнелима, они се почеше у нереду да повлаче на своје јучерашње положаје.

*

Било је тихо и ведро поподне тога октобарског дана, у који смо одбили први бугарски напад на Мукош, и после борбе настало је оно обично мукло и језиво затишје, прекидано само лупом ашовчића и пијука, којима смо на брзу руку покопавали изгинуле другове. Покопали смо их онде, где је који пао, ћутке и без опела и погребних песама, док

је јесењско сунце својим косим зрацима матерински загревало кишом натопљену земљу, са које је дизала пара и задах људске крви.

Цела моја чета тражила је једнодушно, да се Стојан сахрани у најближем сеоском гробљу.

— Он је из овога краја, и било би грехота и срамота, да му мајка или сестра не нађу гроба, кад га једног дана потраже по овим кршевима, говорили су међу собом војници.

Тако смо и урадили.

Уским сеоским путем, који се одваја од прилепскога друма за Плетвар, кретао се лагано други вод наше чете, коме је припадао Стојан, и кога су сада другови носили на својим пушкама. Пешеви његовог мокрог и крвавог шињела висили су низ укрштене пушке и лелујаји по такту војничког хода. Пожутеле и укочене руке неко му је скрстио на грудима и везао и прљавим рупцем. Очи Стојанове, неприродно раширене и стакласте, задржале су у својим непокретним зеницама израз једне удивљености и благог прекора, а на стиснутим модрим усницама заледила се дивља и пркосна упорност.

Ћутке и оборених глава ишли смо за мртвим телом по ускоj стази, која води у плетварско гробље. Тамо се беласало неколико гломазних и неугледних каменик крстова, нахерених и обраслих у маховину, а на безбројним дрвеним и поцрнелим крстачама лепршао је ветар везаним шареним пешкирима. Крај гробљанског јарка пасло је неколико мршавих и изгладнелих оваца, које су очајнички чупкале кржљаву и већ пожутелу траву.

И када смо спустили Стојана у плитку раку, на брзу руку ископану, и покрививши га преко лица шињелом почели да бацамо мокру и глинасту земљу на његово тело, ја се нехотично сетих Стојановог ноћашњег певања. Док су грудве блатњаве земље потмулом лупом падале у раку, мени се учини, као да у мирном ваздуху јесењске вечери брујн један познати рефрен тужне и печалне песме, као да сви ти мрки и голи кршеви, те убоге кућице и пуста, необрађена земља певају вечиту жалбу и бол честитог, несрећног и потиштеног народа...

МИЛУТИН ЈОВАНОВИЋ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(12)

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

МОНТЕ ЈУРА.

ГГ. де Пренест и де Мањоак јахали су читаву ноћ. Били су оставили Толозу око једног сата. Око три сата, прошли су кроз улице једне вароши која је спавала, као мртва.

Кад су је оставили за собом, и кад су сенке оголелих дрвета замениле наново на плавоме небу здепасте утвари кућа, Г. де Мањоак приближи свога коња Оливјеовом. Чизме коњаника се дотакоше.

— Јесте ли много кивни на мене, господине? рече тихо Г. де Мањоак.

То је било први пут откако су изашли из Толозе да су ословили један другог.

— Господине, одговори, без икакве горчине у гласу, Г. де Пренест, ја не видим добро каква смисла има ово питање. Кад сте ме, смишљајући малу лакрдију вилелеонску, потпуно жртвовали интересу ствари којој служите, ви нисте водили рачуна ни о каквим обзирима. Ви бисте ме тада, господине де Мањоаче, веселога срца, били убили својом руком. Међутим, сада, ви ме питате да ли сам киван на вас. Да бисте ми говорили тако, мора бити да сте почели сумњати у доброту своје ствари, или бар у њен успех.

И како старац, у знак протеста, промрмља неколико неодређених фраза, Оливје му рече:

— Немојте се трудити да одричете, господине. Више волим да вам кажем да сам чуо синоћ ваш разговор с војводом де ла Рока.

Глас Г. де Мањоака задрхта од узбуђења:

— Ви сте ме чули где кажем да је тренутак страшно критичан, ако не очајан! И тај тренутак ви сте изабрали да ме замолите да вас поведем у бојну линију!...

— Ја сам хтео да оставим Толозу, одговори суво Г. де Пренест, од прилике из истих разлога због којих Његово Величанство држи упорно да остане у њој. Ви знате те разлоге, мислим.

Настаде ћутање. Г. де Мањоак обори главу утучено.

— Опростите, промрмља он.

— Нека вам је просто, господине, одговори болно-веселим гласом Г. де Пренест. А ако желите сада да стекнете неоспорнога права на моју захвалност, постарајте се да, на путу који ми изгледа да познајете у прсте, пронађете какву крчму. Зора ће сад да се роди; ја сам жедан и осећам се слеђен.

С обе стране пута, вукле су се трупине брегова, црнећи се под сивим небом избразданим жутим продорима. Локве воде сијале су се злокобно у јарцима. Један слаб хладан ветар повијао је, овде-онде, какво кукавно дрво.

На једном завијутку пута, Г. де Мањоак сјаха. Он се упути ка једној безобличној хрпи прислоњеној уз бок јаруге: Оливје пође за њим. Тек кад је чуо да његов сапутник лупа дршком од свог корбача у једна врата, он препознаде, у тој прљавој гомили, једну кућу.

— То нису више лепе беле бискајске крчмице. Примичемо се правој Шпанији, рече Г. де Мањоак.

Они уђоше у једну једиту кућну одају, осветљену само ватром која је догоревала на огњишту. Нека згурена прилика била се шћућурила пред том ватром.

— Ej, бако! рече Г. де Мањоак.

Старица се окрете. Из шала којим је била увила главу вирио је само њен нос, као у вештице. Пламен је играо у црвеним призрацима по црним дроњцима.

— Пепа, лепа Пепа Саманиего, представи је Г. де Мањоак.

Севши пред ватру, Оливје је гледао, на сјајној плочи од огњишта, одблесак зоре. То је била једна гнусна зимска зора, која је све више расла. Он је био и сувише уморан да се окрене и да је види где улази природно на врата. Оштар ветар штипао га је за потиљак, сан га је освајао. Подбрадак му је изгледао тежак, тежак... Глава му је, трзајући се, падала све ниже.

Он осети на коленима неки благ и мек додир. Једна мачка била се ту наместила. Она онуши Оливјеа и разазна код њега симпатију за једне беспомоћне животиње. Задовољна, она стаде да преде...

— Ево кафе.

Боже! како је тај глас Г. де Мањоака продиран! Оливје отвори очи. Дан се већ родио. Он прегледа тужно бедну собу. Мање је хладно. Мачка више није ту.

Г. де Пренест испи на душак своју шољу кафе, док га је Г. де Мањоак очински посматрао.

— Ја сам спавао? извини се он.

— Непун сât. Ја сам покушао да вас спречим да не заспите, јер, после таквога сна, човек је још уморнији... Али бадава. Док сте ви спавали, ја сам наредио да се нахране и отимаре коњи. Допустите сада да се ја освежим.

Г. де Мањоак био је спустио пред врата један леген од црвене земље пун воде. Го до појаса, на оштром ветру који је звиждао над наварским бреговима, он се умивао. Оливје види на трупу, на голим мишицама, дуге мрке белеге. Од лова? Од рата? — Обоје.

На путу се зачу све јачи бâт од корака. То је нека војска ишла. Поглед Г. де Мањоака постаде непомичан. Оливје зажеле да види. Поводећи се, он се диже и приђе прагу.

Педесетак људи приближавало се. Карлистичка пешадија: дуги плави шињели, скинути без сумње са лешева либерала, црвене капе с бакарним плочицама, обућа од трске. Планинци иду, нихајући се, дугим, чудно брзим кораком. Један свирач у гитар даје такт њиховом ритмичном ходу.

Ево их спрам крчме. Долазе у обратном правцу пута којим иду Г. де Мањоак и Г. де Пренест.

— Трећи батаљон из Алаве, рече љутито Г. де Мањоак. Шта ови људи раде овуда?

Један јасан глас одјекну:

— Господин де Мањоак, ако се не варам?

То је официр који предводи чету.

— Капетане Салаберн. рече Г. де Мањоак. Ја сам мислио да сте ви у Естели.

— Тачније у Муругарену. Доиста, били смо тамо јуче, рече официр.

— А... куда идете сада?

— Сада, ако вас запитају, рећи ћете да се враћамо својим кућама.

И капетан Салаберн насмеја се; војници који су били близу насмејаше се такође.

— Вашим кућама, капетане? Али онда, Естела?...

— Естела се још држи, господине де Мањоаче. Можда до сутра, можда до вечерас.

— Али кад је тако, капетане, ја не разумем...

— Ви разумете врло добро, на против, одврати живо официр. Нема више овде ни капетана Салаберна, ни војника из трећег батаљона из Алаве. Има само људи из села Ешариа и Аранаца; они се враћају својим мајурима, које нису требали никад ни да остављају.

Г. де Мањоак се лупи корбачем по чизми. Алавесци прскоше у смех.

— Ове речи изгледа да вам нису по вољи, драги господине, рече капетан Салабери, кад је престао да се смеје. Жао ми је, али хоћете ли да вам дам један добар савет: ви сте срећни што сте Француз. Не показујте се дакле више *fueriste* него ли Бискајци, ни више карлист него ли Дон Карлос. До виђења. И ако — у што сумњам — сретнете на бојној линији нашег љубљеног краља, Карла VII, кога нека Бог чува, уверите га о поштовању људи из Аранаца и Ешариа... До виђења, господине де Мањоаче.

Четица настави дефиловати. Оливје виде сасвим из близа ове брђане у ритама, с пушкама које су се блистале. Ах! ови људи нису међутим кукавице. Он гледа Г. де Мањоака бледог од узбуђења и од беса. Последњи карлист је ишчезао за окуком пута.

Оливје и његов сапутник ишли су целог дана. Више пута сусретали су мале гомиле које су, у реду, ишле северу, окрећући леђа битци. Г. де Мањоаку не паде више на памет да ословљава старешине.

— И сви, сви припадају гарнизону из Естеле, промрмља он. А! шта ли ћемо наћи кад стигнемо?

С оне стране на коју су они ишли, чула се сада бесна топовска пуцњава. У колико се веће више приближавало, стрменити брегови, на видику, начичкавали су се изненадним жутим светлуцањем, које је постајало ружичасто, затим црвено.

Наједном, Г. де Мањоак заустави свога коња. С леве стране од њих, један брежуљак уздизао се спрам бледога неба. Крај њихових ногу била је једна црнкаста варош, кроз коју је пролазио један беличаст поток.

— Естела! рече озбиљно Г. де Мањоак.

И прекрсти се.

С узбуђењем које га није напуштало, Г. де Пренест, сјахавши, посматрао је тужни зимски предео, долину у којој

се више пута решавала судбина овог гнусног карлизма, злокобна села у развалинама, црвена од крви либерала и војника легитимности. Слушао је, док су му уши зујале, дрхтав глас Г. де Мањоака, који му је именовао сва трагична места.

— Овде је брдо Есквинци, Вилатуерта, Лориа, Мурило, Лакар, Алоц, који су обележавали, 25 јуна 1874, бојну линију маршала Конша. Овде, Монте-Муру, где је Мендири стекао, с вечном славом, титулу графа д'Абарцуца; тамо, Абарцуца, жртва, где је маркиз дел Дуеро испустио душу; овде Муругарен, Зурукаин, Забал, Гроцен, од којих више није остао ни камен на камену; тамо, ирашки манастир. У дну Дикастило, где се налази штаб либералне војске, и одакле ће Примо де Ривера предузети свој јуриш. А тамо доле, дете моје наднесен над Естелу својом окомитом зидином, последњи бранич краљевства и светог града, Монте-Јура.

Из плавичасте воде Ергине уздизала се сива измаглица која је, спајајући се с помрчином, скривала мало по мало од погледа моћну планину, чији би врх на махове заблистао црвеном светлошћу. Оливје де Пренест задрхта.

— Хоће ли ми ту, прошапта он, позајмити пушку о којој сте ми говорили у Клубу Играча Пиљака?

Г. де Мањоак обави свога сапутника једним бескрајним погледом тужне захвалности. Усне му се покретоше, као да говори, али се не чу никакав звук. Оба човека уседоше на коње и одјурише ћутећи ка Естели. Сат после, усред помрчине која је сад била потпуна, пошто су оставили своје коње у варошци, они су се пели уз страшне стазе Монте-Јуре; муње су севале по њој горе но на Синају.

— Господин де Мањоак, најзад!

Налазили су се обојица у стану команде, који је био смештен између стена на јужној падини планине. Три официра, осветљена фотофорима, радили су ту. Највећи од њих био је пошао на сусрет двојици дошљака.

Он понови:

— Господин де Мањоак, најзад!

Затим додаде тихо, гласом готово молећим:

— Дакле?

Г. де Мањоак затресе главом не одговоривши.

— Он... он није дошао? Зар му ви нисте рекли?...

— Ја сам рекао све што је требало, господине генерале. Нисам чак био ни примљен.

Генерал погледа Г. де Мањоака, затим своје официре.

— Сад нам остаје само да умремо, господо, рече он озбиљно.

Г. де Пренест, стојећи у страни, посматрао је онога који је тако говорио. „Ви ћете видети човека најдостојнијега дивљења у свој карлистичкој војсци, био му је рекао Г. де Мањоак пре но што су ушли. Оливје је знао по гласу за Дон Карлоса Калдерона, бригадира наварске војске. Он је знао да је тај човек — син најбогатијега банкара из Кадикса, сопственик једног имања легендарног у Шпанији — био такође све жртвовао. Све то да се на крају нађе у овој рупи у Монте-Јурином камењару.

— Ах! промрмља Оливје, ја бар нисам изгубио своје илузије.

Привучен неком чудном чару, он пође ка том тридесетседмогодишњем генералу. Калдерон га виде с чуђењем где уђе у светли круг фотофора. Он погледа испитивалачки Г. де Мањоака.

Овај представи Оливјеа.

— Ја сам много слушао о вама, господине, рече бригадир. И додаде, с великим тужним благородством:

— Не треба да се срдите на нас.

— Господине генерале, рече Оливје са заносом, ако могу да вам будем од користи за што!...

Калдерон га погледа:

— Ја немам много времена, рече он. Јесте ли служили у војсци?

— У Француској, 1871, рече Оливје.

— Знате ли да идете по планини?

— Да, рече одрешито Г. де Пренест.

— Треба ми људи за везу, рече бригадир. Ви ћете се ставити на расположење команданту батерија које смо испели горе, на врх брда. Али, примети он, ви нисте у униформи. Знате ли чему се излажете, ако се ствари окрену рђаво?

Оливје се осмехну.

— Знам, рече он.

— Онда идите, рече генерал. Један од мојих људи ће вас одвести.

Прелазећи преко прага, Оливје осети једну дрхтаву руку која је стискала његову: то је била рука Г. де Мањоака.

— Ја сам приморан да искористим све што се може, рече Калдерон кад је Г. де Пренест изашао. Сви моји официри заузети су ноћас око смене.

— Смене? запита Г. де Мањоак.

— Наварци су били у рову од пре четири дана; ноћас сам их заменио Алавцима.

— Алавцима, господине генерале? Мислите ли ви да можете потпуно рачунати на њих?

— Ах, рече Калдерон с изразом бескрајнога умора, ја бих рачунао потпуно на њих, код би њихов краљ био међу њима.

После двадесет минута пењања, крвавих руку и колена, Оливје стиже најзад, иза свога ћутљивога вође, на врх брда. Артилерија се била ућутала; киша је лила као из кабла.

Кад је ступио ,ногом на узан зарављанак, светлост једне лампе паде му насред лица.

У истом тренутку, један глас рече:

— Господин де Пренест, ако се не варам? Какав случај!...

Кад његов саговорник окрете затим лампу ка свом лицу, Оливје га познаде: капетан Нарваец, један од гостију на вечери у Елизонду.

— Генерал Калдерон шаље ме да вам се ставим на расположење, господине, рече Оливје.

И исприча му укратко свој пут од Толозе.

Капетан Нарваец, не одговорившн, одведе га у једну рупу у стени. Ту је био један велики камен који је служио као сто, с листом хартије упола исписаним. Капетан Нарваец га сави и мету у џеп од свог копорана.

Затим погледа Оливјеа, с подругљивим осмејком:

— Долазите из Толозе?

— Да, господине.

— Нисте приметили ништа особито на путу?

— Видео сам три алавске чете које су напустиле борбену линију, господине. Али, ја вас молим за опроштај, ја сам вас узнемирио, ви сте баш писали?

Официр задрхта. Он погледа Оливјеа испод ока, затим слеже раменима.

— Вашој породици можда? продужи Оливје.

Капетан Нарваец порумене; то је било исто руменило као и на вечери у Елизонду. Он не одговори.

Зашто тај официр изгледа Г. де Пренесту више његов непријатељ но војници Алфонса XII, који се спремају доле, у мрачној равници, за сутрашњи напад? Ах! Оливје то врло добро зна. Он ће показати најбоље своје непријатељство у отровном питању које поставља меденим гласом:

— Могу ли вас запитати, господине капетане, за вести о поручнику де Сабрадиелу?

Изгледа му да је официр побледео. Један велики лептир, или слепи миш можда, облеће око фотофора. Капетан Нарваец га отера.

— Поручник де Сабрадиел, господине? Погинуо је, пре две недеље, приликом напада на вил-реалске линије.

Затим додаде потмулим гласом:

— Благо њему!

— Господине капетане, рече Оливје, изгледа ми да ви немате сувише поуздања у исход битке сутра?

— Сутра? рече Нарваец.

И прште у смех.

Он показа Оливјеу мастионицу на камену.

— Пишите, рече он, ако имате коме да пишете. Можда ће либерали бити љубазни да узму с вашег леша ваша писма и доставе их коме треба.

— Захваљујем вам, господине, одговори Г. де Пренест, али ја немам никога коме бих могао посветити своје последње мисли.

Ћутање. Ветар плаче над брдом.

— Капетане Нарваеце, рече Оливје, верујете ли ви у погађање мисли?

— Ја не разумем, господине.

— Сад ћете разумети. Ви имате, у свом копорану, једно писмо. Али ви нисте написали адресу на том писму. Дајте ми један коверат.

Нарваец послуша. Оливје је с пакленим задовољством гледао како дрхте јадни прсти његова супарника.

Лагано, Г. де Пренест написа једно име на коверту.

— Да ли је то адреса која треба, господине?

Нарваец погледа, и јекну. Његов поглед преклињао је Г. де Пренеста.

Овај, смејући се подругљиво, изгоре коверт на пламену фотофора. За тренутак, они су могли опазити обојица своја грозно згрчена лица.

— Молим вас, господине!... рече капетан.

Они изађоше из рупе и пођоше по црном зараванку, опкорачујући опружена тела. Седоше поред топова, затим се дигоше и пођоше даље. Обузимала их је хладноћа, као и нека огромна самртна страва. Вратише се до ограде, одакле су избијале чељусти четири Витвортова топа, последња нада легитимитета. Цвокоћући од зиме, они се згурише. Нека тешка тишина притискивала је брдо. Ускоро ће сан приближити ове две сироте главе, које је с толико мржње љубав ставила једну спрећу друге!

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

ПАЛАНКА.

Ту, у миру, помало севапа,
У слободи повише ината.
Све девојке вире иза врата,
Бојећи се очевога штапа.
А сви људи божје дане краду,
А све жене дремају у хладу.

Покварише сан ратна времена,
Старом добру нема више станка.
Некад ведра, данас ми паланка
Почадила кô убога жена.

Многољудна, али много тужна,
Нигде песме, нигде знана лика,
Пуне су јој крчме рањеника
А у суду команда окружна.

У школи јој ђачке граје нема,
А на тргу где фењери шкиље,
Позно, у ноћ, боса деца пиље
Где се тајин за војнике спрема.

Пред крчмом је службено особље,
Води стално полемике јетке.
Расту мале интриге и сплетке,
Али расте и војничко гробље.

Кад захлади, с вечери, ту сиђу
Многобројне сељанке околне,
Отпевају нарицаљке болне,
Па се мирно кућама разиђу.

Спора пошта јача нестрпљење,
Кад задоцни, целом свету криво.
Старе вести толкују се живо,
Цела варош прати јавно мњење.

„Ја се кладим, овом људском клању
Неће бити никако свршетка,
Без црнога нечијега петка,“ —
То учитељ сече кò на пању.

„Не знам о том шта мисли Јевропа,
Рат се у нас унапред погађа:
Чим се много мушке деце рађа,
Биће рата“, вели стари попа.

Примакле се жене, па се смеше,
Док им људи кришом, прстом прете.
Поп настави: „Осамдесет пете,
Мушке деце опет много беше.
А тајне су Божје недокучне,
А године наиђоше мучне.“

ВЛАДИМИР СТАНИМИРОВИЋ.

1918.

ВАЛОВИ.

Странац моме срцу, ти што идеш свијетом,
мојој души близу, никад нећеш знати
што је некад било тајанственим лијетом
дотакло се тебе и што тебе прати.

Часови што теку већ у море дана
свега што је прошло, заборав гдје снује
односе лагано као крв из рана
руже једне среће која отпутује.

Дуги, дуги пути не воде у Било,
узалудно душе плачу на том жалу,
што је наше биће лудо оставило
сада тужном игром вал подаје валу.

ДОРА ИФАНОВА.

ВУЧИТРНСКИ МОСТ.

О, на пољани широкој лучни камени мост стоји,
Љуби га моја душа и до зла бога сам узбуђен;
Прелазе товари, ждребац упрегнуту кобилу дојн,
Река под мостом тече, под ребром младост смирена:
Појурим, појурим, гледам хуком матичном пробуђен.
Мостови, мостови, за вас колико је ломљено стена,
И колико грбача свијено, и колико исплакано плена;
На сводове мостови, колико вам жудим, и колико узбуђен
И толико сам узбуђен!

Драгано моје младости...
Та између тисућу надсведених мостова, гле,
Па укрштених, па надвишених, гора свих лукова,
Стигли смо да међ сводове без броја поставимо и ребра своја.

Па где, па како!
У горе, у дивне зелене горе,
У страшне зелене горе.
Па где!
Та у горе до небеса зидане.
У горе, манитамо од живота безмерних.

Појурим, појурим, гледам хуком матичном пробуђен.

РАСТКО ПЕТРОВИЋ.

ФЕДОР ФЕДОРОВИЋ ЗИГЕЉ.

ПОСЛЕДЊИ ПРОФЕСОР ИСТОРИЈЕ СЛОВЕНСКОГ ПРАВА У РУСИЈИ.

И опет је нестало једног ветерана на пољу словенске науке. Истом пре недељу дана од прилике дочуо сам о новом губитку. Из Ростова на Дону у Русији стиже ми, обилазећи које куда, једно писмо од професора Х * * * у којем ми уз друго јадиковање о руским страхотама, изражено дакако врло опрезно, јавља и то, да су онде 26 јануара (8 фебр. по нов.) ове године сахранили Федора Федоровића Зигеља, заслуженог професора некошњег варшавског универзитета, који се, биће негде одмах почетком рата, из Варшаве преселио у Ростов на Дону, с њиме дакле и професор Зигељ. Пише ми, да му је било седамдесет и пет година, родио се дакле од прилике године 1846; других података о његову роду и младости немам. Наше познанство датира од године 1872 у Петрограду. Млади Зигељ беше тада већ свршио своју науку на јуридичком факултету (од прилике године 1868), те остављен са степеном кандидата код универзитета написао и представио факултету дисертацију на степен магистра, под насловом „Законникъ Стефана Душана“ (1872). Већ сам избор теме показује, да је Зигељ, и ако студенат јуридичког факултета, прионуо био уз не велики број руске, управо петроградске универзитетске младежи, која се у оно време груписала око Владимира Ивановића Ламанскога, највићенијег репрезентанта словенофилских начела у универзитетској средини. Ја сам се знао са Ламанским још из Загреба, сада смо се у Петрограду поздравили као стари познаници. У њега бићу се видео и са Зигељем, лепушастим, црномањастим младићем, без велике говорљивости, али скромног, умиљатог владања. У Зигеља није било оволике живости, као у Будиловића или касније Флоринскога, да би могао стајати у првом реду тадање словенофилске гарде око Ламанскога, али зато изврсно пристајаше у коло тихих раденика словенофилског смера. Ту

је задаћу покојник с великим успехом вршио све до краја својег живота. Мени, старому сведоку давних времена, који радије гледам у своју богату прошлост, него у траљаву данашњост, допустићете, да вам нешто приповедим из оних времена, што се односи управо к Зигељу.

Мене је тада у пò године мојег боравка у Петрограду живот руски множином својих нових, пре нигде невиђених појава силно интересовао и привлачио, и ако су центром моје пажње биле библиотеке, академска на Острову, публична на Невском. У универзитету било је за мене нешто посве ново — јавни диспути кандидата на степен магистра или доктора своје науке на основу штампаних дисертација. Ти су диспути падали редовно на недеље или празнике, око подне, те били оглашивани у новинама, пошто је тај акт стојао под контролом јавности те осим официјалних од факултета именованих опонената са дозволом декана може свак из публике чинити своје опаске, стављати на кандидата питања и молити објашњења. Према садржини дисертације или популарности кандидата могло се десити, да се сав *crème* интелигенције сакупио на диспут, који је потрајао по неколико сати те су га сутра дан биле пуне новине и журнали. Код диспута младог Зигеља није се дакако могла очекивати велика навала публике, али словенофилски значај његове дисертације, што је био редак случај, могао је код самих официјалних опонената — то су били његови професори — наићи на отпор, на неразложите приговоре. Тому се Ламански и надао, који је и мене позвао, да присуствујем диспуту. Дођите, рече ми, да чујете како ће наши јуридички капацитети, све људи либералног европског мишљења, силно нападати већ на сам избор теме за дисертацију. И збиља Ламански се не превари. Опоненти настојаху из свих сила да понизе значење предмета, само да не рекоше да није било вредно обрађивати такове теме. Добро се опомињем, какав *qui pro quo* наста између кандидата и његових опонената ради речи „жиръ“ (§ 185 код Зигеља), које господа опоненти не разумеше у њеном српском значењу, већ је узеше у руском значењу као *маст, сало,* одатле њихово посве криво тумачење и приговарање кандидату, који је био у праву. Тада се Ламански умеша у контроверсу те уза смех у публици објасни ствар. Могу саопћити, какав сам добио утисак од тог диспута, о којем сам 3/15 маја 1872

написао Рачкому у Загреб ово: „Neki dan bješe disput g. Zigelja, koji pisa o zakonu cara Dušana. Da ste čuli, kako su nanj grdo napali i nezasluženo mu razne malenkosti spominjali samo da tim pokažu kako preziru izbor njegova predmeta. To bjehu sama gg. profesori njegova fakulteta. Jedan od njih reče, da mu se knjiga ne dopada, jer nije zakon Dušanov sravnjen s ruskimi zakone, bez čega nema, kaže, zakon Dušanov za Ruse nikakova interesa, nama ga sasvim ne treba. Drugi s najvećom naivnošću i nekim samodovoljstvom upita disputanta: *kto takoj Jireček*? Na mene učini u opće cieli disput najžalostniji utisak. Dakle, pomišljah sam u sebi, ni u strogoj nauci ne pokazuju ova gospoda nikakova interesa za slavenske stvari". Таково бејаше расположење у либералним круговима руске интелигенције спрам свих појава словенског живота године 1872; осам година касније, кад сам се г. 1880 вратио у Петроград, промениће се у истих људи погледи на значење словенства за Русију тако радикално, да је професор Градовски, један од Зигељевих опонената, помагао чак градити на уставу за ослобођену Бугарску.

Ф. Ф. Зигељ би дакако признат вредним степена магистра за историју словенског права, али катедру те науке не доби ни на једном чисто руском универзитету, не зато што би већ биле попуњене, већ што јуридички факултети нису волели те катедре. Рускому је реализму била разумљива историја рускога, пољскога, чешкога, српскога, хрватскога права, он им је давао места у разним западнословенским универзитетима, али за апстракцију словенскога права, које је било насађено у либерални руски универзитетски статут године 1863, није се умео одушевити. Та је столица, чедо романтике Гримове и Савињине школе, унесена била у устав 1863 године, како се чини под утицајем чешких угледника Палацкога, Шафарика а особито браће Јиречека. Као апостола нове науке, који би имао био саздати школу, позваше у Одесу нашега Богишића, он је и био у то време једини репрезентанат историје словенскога права на сву Русију, али је у кратко време од непуне две године окренуо леђа катедри и отишао са законотворном задаћом у Црну Гору. Знаменито је те сведочи о нерасположењу руских јуридичких факултета према историји словенскога права, што ни Петроград ни Москва не пригрлише младог магистра, већ оставише министарству да именује Зигеља про-

фесором варшавског универзитета. Пре свега по тадашњем обичају добн тако звану „командировку за границу“, да се поближе упозна са центрима појединих група своје опширне науке код западних и јужних Словена. Не могу његова путовања пратити корак за кораком, јер нисмо стојали у дописивању, али из писма Рачкога, које ми 31 јула 1873 писа у Праг, где сам проучавао неке рукописе из Шафарикове оставштине, могу навести ове податке: Zigelj. profesor na varšavskom universitetu iz poviesti slav. prava bio je ovdje jedno 5 -6 dana i cielo vrijeme sa mnom sproveo. Čitao mi svoju uvodnu lekciju. Pregledavao je nešto i rukopise naše, ali uvidivši da imade tudjer zanj toliko gradje da bi mogao ostati i više mjeseci, a sada ne mogav ostati, uputi se u Biograd, odakle misli posjetiti Karlovce pak preko Pešte u Lavov, Krakov i Varšavu. Reć bi, da se imade njegova nauka nadati od njegova rada veliku dobitku. Судећи по овим речима Зигељ биће дошао у Загреб из Чешке, коју је већ као прву етапу своје командировке био обавио.

Пошто је Богишић изневерио своју катедру, која је заправо била намењена само јужнословенскому обичајному праву, суђено би Зигељу, да сав свој век проведе као јединац на столици историје словенског права у Варшави. Одсуство сваке репрезентације овог предмета на свим осталим руским универзитетима понука петроградног свемогућника М. М. Каткова, кад је средином осамдесетих година стао разграђивати либерални универзитетски устав од г. 1863, да ову недостиж руске науке сасвим избаци из броја ординарних професура. У Русији дакле нема више столице за историју словенскога права, само у Зигеља није се дирало. Лако се домислити, да су у тој осамљености његове науке и њему била подсечена крила. Како ће створити школу, приготовити научни подмладак, када његови слушачи нису видели никаквих изгледа, где би се могао научни рад наставити с омогућењем материалне егзистенције. Да и осим тога руски универзитет у Варшави није могао уза све жртве и трошкове са стране руске владе никако процвасти, да буде расадник просвете, недостајало му контакта са народним животом. Над остатцима пољских професора, напр. над славним научењаком А. Павинским, висео је једнако Дамоклов мач, јер је знао и осећао, да у извесним круговима нестрпљиво чекају, кад ће и тих последњих трагова некошње

пољске самосвојности нестати. Професори руске народности, макако благи били у својем мишљењу — а такав је зацело био Ф. Ф. Зигељ, нису код пољске младежи находили оног поверења, које би као сунце загревало срца младих слушача те узајамно привлачило њихове душе. Но о томе ја не могу да много говорим, јер нисам имао прилике да штогод потање дознам о његовим, да тако рекнем интимним односима према универзитету и ђаштву. Ми се нисмо много видели. Од 1874 до 1880 никако, али моји тадањи пољски познаници, сенатор Р. Хубе и Јан Карлович у разговорима пригодом њихова доласка у Берлин спомињаху већ тада име Зигељево с поштовањем. За мојега пребивања у Петрограду мислим да је један или два пута долазио онамо. Опомињем се, да је тада, године 1883 изашао „Сборникъ статей по славяновѣдѣнію“ у славу Вл. Ив. Ламанскога к његовој 25-годишњици научног и професорског рада. У списку учесника, све његових ученика и присталица, на првом се месту као најстарији спомиње Зигељ. Његов прилог о земским самоуправама у Чешкој и Пољској показује не само широко познавање чешких и пољских историјских и правних извора, већ износи на видело самосталне погледе, с којима је ваљало рачунати. У зборнику варшавског универзитета на успомену тисућугодишњице Методијеве обелодани Зигељ расправицу, која се исто тако истицала мисаоним комбинацијама, доводећи у везу византијско-бугарску јуридичку радњу са пробуђеним словенским животом кирило-методијевским. И остали радови Зигеља, ма да се нису одликовали крупним размерима, показују много умних комбинација, нових погледа те представљају драгоцене компоненте опширне целине, зване историјом словенског права. За пример навешћу његов критички реферат о књизи професора Т. Д. Флоринскога, која разбира законотворно значење цара Душана. Ту је Зигељ доказао, и ако прве своје дисертације о законику цара Душана није наставио, да није престао посвећивати своје пажње тому важному споменику. Он је, редом с анализом резултата добивених истраживањем Флоринскога, изнео своје опаске, у којима има много покушаја новог објашњења и за сам законик цара Душана и за однос к њему Властареве синтагме као и закона цара Јустинијана. Остављам специалистима да пресуде, јесу ли примедбама Стојана Новаковића збиља отклоњене комбинације Зигељеве.

Покојник био је већ својом дужношћу, коју је врло савесно вршио, позван да једнако проучава историју правног живота свих западних и јужних Словена. Тако су прилике донеле, да је био најшири познавалац овог великог предмета, и то се његово знање огледа у свим његовим расправама, којих ја кад бих и хтео не бих могао свих избројити. Напоменућу само, да је једном приликом био позван у Енглеску да онде прочита неколико лекција. Тако поста његово енглеско издање *Lectures on Slavonic Law*, by Teodor Siegel, London 1902. А један његов ђак (Гутковски) наштампао је г. 1910 курс читани студентима, под насловом „История славянских законодательствъ“. Није ли било такових курсова више, не умем казати, јер је мени дошао само од овог издања један комад у руке. Свакако и то издање показује, да је Зигељ до под своју старост држао као последњи борац за запуштену историју словенског права високо заставу своје године 1872 поверене му науке и тиме доказао, да је било преурањено и штетно брисати је из броја редовитих предмета јуридичког факултета. Она ће, надајмо се, наставити свој живот, ако не у Русији, так на неким другим словенским университетима. Име ће се Зигељево спомињати онако с поштовањем, као што је он г. 1891 с пиететом написао топао одзив о Ромуалду Хубе (у *Журналу руског министр. нар. просвете*, 1891, јул) и о Херменегилду? Јиречеку (у *Arch. f. sl. Phil.* XXXI) год. 1910.

В. ЈАГИЋ.

БЕОГРАДСКА ОПШТИНА.

Београд је одавно стекао епитет, после Цетиња, најружније престонице у Европи. Данас је и та сметња отпала, и Београд је дошао на прво место. Можда многим Београђанима није пријатно што се њихов „бели“, „стародревни“, „славни“ град тако вређа, али, ако знају какве изгледају вароши у културним земљама, морају и сами признати да је тако. Београд је већ поодавно, по нагомиланости становништва, по начину живота, по разгранатости послова, по броју странаца који свакога дана долазе и одлазе, почео да личи на велику варош. Али услови живота у њему не личе ни из

далека на великоварошке услове. У Београду нису још задовољене ни најосновније потребе велике вароши, без којих живот у њој постаје пакао. Ниједан становник београдски није сигуран да ли ће свако јутро имати воде да се умије — о купању не може бити ни говора; нико не зна да ли му кућа неће изненада остати у мраку; ниједна жена не зна да ли неће ишчашити ногу чим изиђе из куће; чишћење обуће ствар је излишна, јер вам се испрља чим станете на калдрму. Ако морате послом да отидете на три места, изгубићете пола дана, јер ћете се ретко моћи користити трамвајем; ако дуне и најмањи ветрић или ако прође аутомобил улицом, прашина прети да вас угуши или бар да вам груди напуни клицама свих могућих заразних болести. И тако даље. Нису задовољене ни најпрече материалне потребе, и разуме се да би било смешно тражити у таквој вароши све оно друго што данас чини комуналну политику у културним земљама. И то тако траје од вајкада и цело становништво ћути и трпи, не питајући ко је за то крив и шта треба учинити па да живот у Београду постане сношљив.

Као и у свему, и овде би погрешио онај који би сву кривицу хтео да свали на једнога. Најлакше је и овде, разуме се, бацити кривицу на општинску управу. Да је често било кривице и до појединих управа, не може нико да спори; али треба, тако исто, знати не само шта општина није урадила, него и зашто није могла да уради све што је требало. Општина (Суд и Одбор) није нешто апстрактно; и у њој раде људи, и то представници свих редова становништва, које су њихови суграђани изабрали између себе, и ти општински одборници и кметови раде онако како желе они који су их изабрали. Зато, ако у Београду не иде све како би требало, крива је не само једна или друга општинска управа, него *сви грађани*, чији је она само израз.

И ту треба тражити правог кривца. Сви смо ми још по мало сељаци. Правимо се, додуше, као да знамо шта је културан живот, али то је само споља: унутра, у души, већина Београђана сматра да је прашина на улици нешто сасвим природно, јер је на сеоским путевима лети има још више. Већина Београђана сматра свакодневно купање као неразумно трошење воде. Честити грађани лежу рано као што су им и стари легали, те им у вече светлост и не треба. О калдрми

не могу много водити рачуна грађани који за бољу калдрму никад нису чули. Јер, да већина Београђана *искрено* осећа све то као сметњу, одавно би се побунила противу свих оних који, тражећи од општинске управе да она буде друго но што би требало да је, не дају јој да мисли на оно за шта је једино позвана.

И Београђани, као и сви Срби, интересују се за општинску политику, али се интересују онако како се интересују и њихова браћа на селу. При сваким општинским изборима, главно је питање: ко ће бити председник, кмет и одборник; — *шта* ће они сви заједно радити у општини, то је споредно. Да је тако, види се из тога што *ниједна* грађанска странка нема свој комунални програм, тако да је главно агитационо средство у изборној борби чак и при овогодишњим изборима било међусобна грдња. Ни по чему нисте могли знати шта ће у општини урадити једна а шта друга странка. Свака политичка странка бори се о општинску управу, не да би већ једанпут од овог развађеног Београда створила ако не лепу а оно бар пристојну варош, него у првом реду зато да ојача свој положај за посланичке изборе и да запосли своје оскудне присталице којима је једини спас служба у општини. И разуме се, сва питања о којима се решава, решавају се у првом реду с обзиром на оно главно питање, о коме се никад не каже ни реч, али које нико не губи из вида. Рад општинских чланова не цени се према томе колико је који урадио на развитку вароши, него по томе колико је који успео да ојача положај своје странке у општини, нарочито међу општинским служитељима и чистачима. Пре рата, један председник општине у мало није упропастио свој положај у странци, што је у ситним партијским питањима био попустљив само да би могао бар мало да унапреди варош. Други високи чланов општински сматрао је за дужност да пред Нову Годину пошаље преко хиљаду честитака свима општинским чиновницима, служитељима и чистачима, и то му је, с обзиром на изборе који су имали ускоро да се изврше, у странци убројено у велику заслугу. Тако је било пре рата. Да грађани и после рата нису променили своје гледиште о општини, види се из тога што су месецима вођени тешки преговори између странака о томе колико ће која имати одборника и кметова. Драгоцено време губило се у лудо, живот у вароши постајао је све

несноснији, али је требало осигурати положај странке у општини, и пред тим задатком губили су се сви други. Грађани су одобравали такав рад и, разуме се, с каквим образом могу да се буне противу нерада општине, кад су и они, преко својих странака, учествовали у тој борби о одборничка и кметска места?

Да би се, дакле, оклонило прво и највеће зло у општини, треба код Београђана прво да се развије свест о заједничким интересима у општини; поред свести партијске треба да се развије свест *београдска*, *општинска*, *грађанска*. Треба једном да схвате да је дужност општине *једино* да им да оно без чега живот у великој вароши постаје пакао. Ако стање у ком се данас налази Београд није довољно да их тргне из досадашњег начина схватања, онда не знам шта им треба, па да до тога дође.

Али предпоставимо да нека општинска управа заиста зажели да нешто уради за Београд, јер, ипак, било је и пре рата таквих управа а, судећи по доброј вољи и припремама, имамо и данас такву управу. На првом кораку, и такве управе наићи ће на сметње које ће успех сваког посла довести у питање. Јер, прво, врло је сумњиво да ће општина моћи брзо знати шта треба урадити, а затим неће знати ни с *ким* ни *чим* да изврши оно што је решено да се уради.

По досадашњем закону о општинама, мандат изабраним чесницима траје три, а до 1910 године трајао је свега две године. Кад се има у виду да и највреднијој управи треба бар година дана да уђе у послове, или бар да обавести и оне одборнике који их не познају; даље, да, потом, треба још дуго да се траже средства за извршење и најскромнијих радова; јасно је да је време од две или три године било тако кратко да и највреднија управа није могла да изврши ни један крупнији посао. Свака је почињала с проучавањем појединих питања у стручним одељењима, па у суду, па у одборској секцији, и најзад у одбору, после чега тек треба да се чека месецима на мишљење Грађевинског Савета и одлуку Министра Грађевина; и кад је питање било „проучено“, дошли су нови избори и с њима нова управа, која је почињала из почетка, а за то време Београд је постајао све гори и живот у њему све тежи.

Сама израда пројеката била је и пре рата, а сада још

више, отежана оскудицом стручног особља. То важи нарочито за инжењере. Сви су инжењери сматрали општинску службу као вежбаоницу где могу јевтино да стекну потребну праксу о трошку општине. Чим би стекли што су желели, одлазили би они предузимљивији у предузимаче, а они други у државну службу. Ако је који од способних инжењера и остао у општини, то је било само изузетно, из личних разлога. Резултат је био да ни пре рата, док архива општинска није била упропашћена, није било планова ни за најпростије ствари. Никад нисте били сигурни да су вам тачно дате грађевинска линија и нивелета; у много случајева нисте могли уопште да их добијете, јер нико није смео да се усуди да вам их да. Велики планови, веће регулације, итд. проучавани су и проучавани, долазило је често и до одлуке, али никад није дошло до извршења, јер се увек у последњем тренутку показало да *нема новаца*. И ту долазимо на најтежу болест општине београдске, која је код ње већ постала друга природа.

Од кад су у Београду почели радови на модернизирању вароши, питање општинских финансија стално је на дневном реду. То су знале и све владе за ових тридесет година, и ниједна није ништа ни покушала да учини да општини пружи средства без којих она не може дати оно што се од ње тражи. Било је каткад врло лепих обећања од појединих министара или влада, али то је обично било пред изборе. Чим би избори прошли, све се заборављало и општинске управе остављене су себи самима, да се довијају како могу. Свака влада, у место да Београђанима да право да сами дају општини што јој треба, трудила се да од њих одузме и оно што су дотле имали: сетимо се укидања ослобођења пореза на нове зграде (јер се у Београду, на Калемегдану „говори немачки"), пребројмо сва општинска земљишта која је држава једно за другим отимала од општине; сетимо се свих жртава које општина мора да подноси за задовољење државних потреба па ћемо схватити колико је држава учинила зла општини. Ако већ владе нису хтеле ништа да учине за своју престоницу, требало је бар да јој омогуће да она то учини средствима својих грађана. Али досадашњи закони нису општини ни то допуштали.

Београд је *једина* велика варош у којој нема општин-

ског непосредног пореза, и једина варош у Србији у којој грађани не плаћају прирез. Сви општински приходи састоје се из разних такса, које зависе од разних случајности, тако да се сви буџети праве у магли, јер нико не може да зна какав ће Београђани имати апетит идуће године, од кога зависе општински приходи.

Док се у Београду гомила све више богатства, општина грца у дугу и нема право да заведе општински порез на приход; док имања, услед развитка вароши, скачу у вредности до невероватних цена, дотле општина гледа како сву незаслужену добит, створену *њеним* радовима, трпају у џеп сопственици земљишта, а нема право да заведе порез на земљиште и порез на незаслужен прираштај вредности, два превасходно општинска пореза. Сами ти порези могли би да осигурају општини средства за извршење свих великих радова и да је учине независном од случајности од којих пате досадашње таксе, чија је наплата скоро скупља него принос од њих. Али да би се општини омогућило завођење тих и других пореза, мора се изменити закон о општинама, и Београд мора добити свој *специјалан закон*, који треба општини не само да олакша набавку средстава за велике радове, него и да је ослободи од свега што јој је, под владом досадашњег закона, сметало да се посвети ономе за што је у првом реду позвана.

Досадашњи закон о општинама био је скоро исти за Београд и за најмање село. Било је, разуме се, неколико изузетних одредаба које су већ и старим законодавцима изгледале неизбежне, али у главном надлежност општинског суда остала је иста. У селу кмет вуче ланац кад се мере њиве и, разуме се, закон тражи да и у Београду кмет присуствује премерима имања, тако да је половина општинског суда стално ван канцеларије по свима крајевима вароши, где без икаквог циља гледа инжињера како нишани тајанственом справом на све стране. У селу општински суд суди спорове, па и у Београду три кмета морају да расправљају ситне свађе, уместо да се посвете унапређењу вароши. Остатак кметова мора да проведе већи део времена по разним комисијама, које би и без њих тако исто добро свршиле посао. Председник мора да постави сваког служитеља и ако га никад није видео нити ће га икад видети, уместо да се то остави шефовима. Решење о сваком, па и најмањем издатку, мора да потпише цео суд.

тако да сваки дан има сваки члан суда да потписује читаву рпу наредаба за исплату, и ако се све оне врше за редовне послове предвиђене буџетом. Колико се времена, поред тога, утроши на издавање уверења од којих се унапред за велики део зна да су лажна, зна сваки ко је једанпут завирио у општинске канцеларије. И треба ли се онда чудити што председник и кметови не могу да ураде за Београд оно што би требало, кад им највећи део времена отиде на послове који немају везе с данашњим најглавнијим задатком општине.

Друго питање које нови закон мора да уреди јесте положај општинских чиновника. По садашњем закону, општински чиновници зависе од суда и немају право на пензију, тако да је немогуће добити квалификоване чиновнике. Ту у општини и није потребно за сва места, јер их има много за које је довољно осредња писменост, али известан број чиновника мора имати квалификације, ако желимо да општинску администрацију задахнемо новим духом. То је нарочито важно и стога што општина за кметска и виша чиновничка места не може наћи кандидате ван општине: послови су у њој тако специални да виши чиновници и кметови, па и сам председник, треба да се узимају између општинских квалификованих чиновника.

Даљи задатак новог општинског закона мора бити да остави више слободе општини у решавању техничких и других питања, која се државе не тичу. Излишни надзор државне власти до сада је често ометао или бар одуговлачио извршење најхитнијих радова. Кад је ради регулације требало порушити кућу каквог моћног партизана, он је просто отишао Министру Грађевина и овај је поништио одборску одлуку. Кад је општина хтела за поливање улица да доведе воду из Саве, испречио се Санитетски Савет и забранио, јер се бојао заразе, као да у прашини има мање микроба но у савској води. Министарство Унутрашњих Дела, као надзорна власт, често се уплитало у материалну страну одлука општинског одбора, и ако њима није повређен никакав закон. Један министар финансија натерао је општину да закључи зајам код Управе Фондова, и ако је могла да закључи бар тако исто повољан зајам у иностранству и да се појави на светском финансијском тржишту, што би јој за доцније зајмове било од огромне користи. О Министарству Војном не треба ни говорити, јер оно сматра општинско имање као своје. И тако даље. Све то мора да се избегне новим

законом. Треба општину обвезати да извесне радове мора да изврши у одређеном року, али јој онда треба оставити да нађе најбољи начин и средства да их изврши.

То би били најглавнији задаци новог закона; о осталим, специалним законима (грађевински закон, и други) овде нећемо говорити. Али да би општинска управа могла да искористи средства која ће јој нови закон дати, треба њиме продужити мандат председнику и часнцима бар на четири године; треба омогућити склапање споразума у одбору *после избора;* између одборника који су позвани да заједно раде, што се, опет, може постићи само враћањем *чисто пропорционалном* изборном систему. За половину несреће и нерада у општинској управи крив је досадашњи изборни систем, који је натеривао странке да се коалирају пре избора; међутим, да је коалиција стварана после избора, често би она била склопљена између других група, и рад би у одбору ишао глатко. Ја идем тако далеко да сматрам да и *у суду* треба све групе да буду сразмерно заступљене: кад све буду позване да раде теже ће наћи начина за јалову критику и опозицију у одбору.

Али свим тим реформама постићи ће се само половина жељеног успеха, јер се самим њима неће отклонити главно зло: начин како грађани схватају задатак општине. Докле год грађани не схвате да власт у општини не сме да се потчини другим потребама сем потреба *Београда;* докле год се не одлуче да у општинску управу бирају најбоље између себе; и докле год не почну да гледају на општину као на своју кућу и на њене интересе као на своје интересе, неће Београду много помоћи сви закони који му се дају. Све дотле, Београд ће у ругоби и даље предњачити европским престоницама, а наш народ ће морати да се стиди због своје престонице, чији материални услови живота стоје у таквој несразмери према духовном животу који желимо да се у њему развије. Питање Београда данас више није ни питање једне странке, ни питање Београђана, оно је данас питање целог нашег народа. Стога нови закон о општини треба да убрза уређење вароши, јер тек онда када његови становници не буду морали да троше своју најбољу енергију у борби с његовом калдрмом, водоводом, осветљењем и другим недаћама, моћи ће се посветити културном раду који од њих цела земља очекује.

СВЕТИСЛАВ ПРЕДИЋ.

ПОКРАЈИНСКИ ЦЕНТРАЛИЗАМ.

У борби око Устава и унутрашњег уређења државе, у заступању федералистичких тенденција, са хрватске се стране нарочито истиче и подвлачи овај низ аргумената:

Централизам представља нереалистичко, доктринарно схватање метода народног уједињавања које се не обазире на стварне разлике између делова народне целине; у исто време, израз је нетрпљивог насилничког духа. Централисти полазе од тога да се из једног центра мора руководити целокупним јавним животом народа и сматрају као главно јемство јединства: бирократију и полицију. Од три племена нашега народа српско је највеће и политички најјаче: централисати власт у држави значи ставити на расположење српског племена, чији ће утицај и иначе бити одлучујући, још и читаву државну организацију да њоме своју хегемонију учврсти. Спроведена код нас, централистичка државна организација, сложена и спора, удаљена од народа којим има да управља, склона да не води рачуна о посебним традицијама и потребама народних делова и да мери све крајеве истом апстрактном мером, осумњичена уз то да уједначава хегемонију једног племена, произвешће, неизбежно, супротно дејство од онога које се жели: изазивајући на свима странама нерасположење против нове заједничке државе повећаваће супротности место да их умањује, и може, на тај начин, постати опасност и за само народно јединство.

Друкчије федерализам. При томе се са хрватске стране самоуправа, аутономија, федерализам, представљају као развијање једне исте мисли — разлика у степенима, а не у суштини. Федерализам не би био ништа друго до потпуно остварење самоуправног начела. Самоуправа, то је управа народа самим собом, влада народа — демократија. Самоуправа треба да почне већ у најнижој политичкој заједници, општини, да се развије у већим јединицама жупанији и покрајини и да се заврши, парламентаризмом, у држави. У централистичкој држави парламентарни режим не осигурава довољно демократију: опасност је овде да се целокупна државна власт, не налазећи ограничење у самосталним самоуправним телима, може поделити између партијске олигархије странке на влади и моћне бирократије. Тек допуњен федеративним установама,

парламентаризам добија свој потпуни значај. Начело права самоопределења није ограничено на народ као целину већ важи и за поједине народне делове, а његову примену у оквиру једне народне заједнице омогућава федеративна држава. Федерализам, поред тога што представља државни облик потпуне демократије, у исто време у пракси спрема демократску владавину: тек пошто прође кроз самоуправну школу у општини, жупанији и покрајини, упознавајући се постепено са јавним пословима који су му ближи, оспособљава се грађанин за самосталан суд о крупним државним питањима. Спровести самоуправу у степенима од општине до државе, значи у исто време добити једно целисходније државно уређење: администрација се упрошћује, народ лакше и брже свршава послове код власти које су му близу и под његовим надзором. Овако схваћен, федерализам се подудара и са предлозима за децентрализацију који се данас јављају баш у земљама са старим централистичким искуством. Хрватски се федералисти нарочито радо позивају на француски „регионализам" чији су захтеви ово: вештачку поделу земље на департмане треба заменити новом, треба према савременим привредним, саобраћајним и културним потребама и жељи становништва образовати око њихових „природних" центара веће, „природне" области, способне за самосталан живот. Федерализам, наводи се, напослетку, излази из органског схватања државе и народа. Јединство у федерацији значи „синтезу, значи више јединство у разноликостима, јединство једног бујног и обилног народног живота".

Хрвати из демократске странке одлучно су се изјаснили против федеративне државе; хрватска сељачка републиканска странка Г. Радића, израђујући свој устав, имала је у виду у ствари једино организацију Банске Хрватске са којом би остале покрајине ступиле као независне државе у један лабав савезни однос; нацрт Народног Клуба представљан је, међутим, као најбоље државно уређење целокупног народа Срба, Хрвата и Словенаца и према томе он се може сматрати као уставна конструкција хрватског федерализма. — У колико је у том нацрту остварен горњи федералистички програм?

Прво. Супротно уставима Краљевине Србије од 1888 и 1903, уставни нацрт Народнога Клуба не садржава начело самоуправе нижих и средњих територијалних јединица, општине

и жупаније (односно округа). Кад оставимо на страну покрајину која долази у велике области, и има особит правни положај, о самоуправним установама говоре свега неколико чланова нацрта, и то не начелно да утврде која самоуправна тела намеће сам устав. Питање је, шта више, да ли из тих чланова нацрта уопште излази уставна дужност законодавне власти да спроведе самоуправу нижих и средњих јединица; изгледа пре да се тим одредбама утврђују извесни прописи за самоуправне заједнице у колико их закон установи. Општину изречно спомиње само један члан нацрта, и то не да ујемчи општинску самоуправу већ да спречи да општина врши без накнаде пренесене државне послове. Значи, дакле, да нацрт Народног Клуба самоуправу нижих и средњих заједница оставља дискреционарној одлуци законодавне власти. Не државне законодавне власти: по подели надлежности између државе и покрајине извршеној нацртом Народног Клуба унутрашње уређење покрајине, па према томе и организација територијалних јединица у оквиру покрајине, долази у надлежност покрајинског законодавства. Истина, шеф државне извршне власти, Краљ, чинилац је покрајинског као и државног законодавства, али како нацрт Народног Клуба предвиђа парламентарни режим не само за државу него и за покрајину, то би се утицај средишне власти на покрајинске законе преко краља једва дао осетити. Хрватски федералисти указују да су у Краљевини Србији, и ако ујемчене у уставима од 1888 и 1903, самоуправне установе биле слабо развијене. Међутим, по нацрту Народног Клуба покрајина Хрватска, Славонија, Далмација, пространија од Краљевине Србије (до 1913) и са већим бројем становника од ње, при доношењу покрајинског закона о унутрашњем уређењу не би била ограничена чак ни онако општим начелним прописима какве су садржавали наведени српски устави. И могло би се десити да једна саборска већина - у Хрватској или другој покрајини - којој федералистичко расположење према држави не би сметало да буде централистичка за своју покрајину, изгласа покрајински закон по коме би ниже и средње управне јединице имале још мање самоуправе него у Краљевини Србији. Против таквог покрајинског закона, државна власт, односно већина целокупног народа, не би имала никаквог правног средства на расположењу. Истина, нацрт Народног Клуба предвиђа да државна влада може захтевати од уставног суда укидање

противуставних покрајинских закона, али овде не би ни тај сложен и спор поступак помогао: као што смо истакли, устав Народног Клуба не забрањује строго централистичко унутрашње уређење покрајина. Наводи се са хрватске стране да је општина темељ федерализма; федералистички устав Народног Клуба, међутим, не би спречио да једна централистичка већина у покрајини осигура себи законом овлашћење да преко покрајинске владе поставља комесаре који ће управљати општином место бираних председника. Може се закључити: уставни нацрт Народног Клуба не гарантује самоуправу нижих и средњих територијалних јединица, а то су баш оквири у којима се у првом реду могу показати дејства самоуправних установа на која се хрватски федералисти, бранећи своје гледиште, најрадије позивају.

Друго. По нацрту Народног Клуба државу састављају ове покрајине: Србија са Старом Србијом и Македонијом; Хрватска, Славонија, Далмација с Међумурјем; Црна Гора; Босна и Херцеговина; Војводина (Банат, Бачка, Барања); Словенија. — (1) Оваква подела показује да Народни Клуб при одређивању покрајина није узимао у обзир географске разлоге и привредне, саобраћајне, културне потребе у новој заједничкој држави већ једино државноправни и административни распоред затечен у тренутку уједињења, а на тај распоред била је од утицаја у првом реду историја туђих, непријатељских држава. У затеченом стању Народни Клуб је у главном учинио једну исправку — а за њу се најмање може рећи да одговара захтевима регионализма: сходно хрватском државном праву, присаједињио је Далмацију територији Хрватске и Славоније. — (2) Од покрајина предвиђених нацртом Народног Клуба, Србија би имала преко 95.000 квадратних километара и око четири и по милиона становника; Хрватска око 55.000 квадратних километара и преко три и четврт милиона становника; Босна и Херцеговина 51.199 квадратних километара и око два милиона становника. Површина ових покрајина била би, дакле, већа од површине Краљевине Србије до 1913, Данске, Холандије, Белгије. Покрајина Србија и покрајина Хрватска имале би већи број становника од Србије до 1913, Грчке до 1913, Данске, Норвешке. Овако моћне заједнице, способне да се мере са средњим суверенним европским државама, снабдевене уз то правним атрибутима на основу којих би у свакодневном животу искључивале

додир грађана са средишном влашћу и спречавале прелазак тежишта политичког живота из покрајине у државу, представљале би у пракси праве државне организације. Према томе, покрајине Народног Клуба не би остариле оне услове због којих хрватски федералисти, у интересу упрошћавања администрације и у име самоуправног начела, траже, поред нижих и средњих, још и велике самоуправне области. — (3) Жеља становништва. Докле је по уставном нацрту Г. Протића и тако зване уставне комисије за излазак појединих пограничних округа из састава једне покрајине и њихово сједињење са другом довољна сагласност државних законодавних органа и становништва кога се промена тиче, дотле нацрт Народног Клуба условљава такве промене још и пристанком заинтересованих покрајинских представништва. На тај се начин покрајинској већини, без обзира на жељу становништва, без обзира на вољу народне целине предају и границе покрајине и читав део народа који у њима станује. Ако би, на пример, Срем сматрао да би његове привредне, саобраћајне и културне интересе боље задовољавала покрајина Војводина, или би део Далмације желео да се сједини са Босном и Херцеговином, већина хрватског сабора била би власна осујетити остварење њиховог права самоопределења. А средишна власт не би била у стању спречити злоупотребу права на одрицање пристанка за измену покрајинских граница од стране једне нетолерантне покрајинске већине чак ни уставном променом: по нацрту Народног Клуба, у то се право покрајинских сабора, као и у целокупну надлежност покрајина, не сме дирати без њиховог одобрења. И ако препоручиван као заштита мањина устав Народнога Клуба омогућио би трајно надгласавање покрајинске мањине.

Народни Клуб у своме уставном нацрту није остао доследан хрватском федералистичком програму и онда је објашњиво што му се замера да је у ствари употребио федеративне облике да потпуније изврши централизацију покрајинске власти, и тако показао да му је било стало у првом реду до покрајине — своје покрајине — па тек онда до државе.

БОЖИДАР ВЛАЈИЋ.

ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

БУДИЗАМ.

Ни у колико не сматрајући Европу спремном да прими доктрину нирване, треба признати да будизам, откако је боље познат, изазива код слободних и радозналих духова јединствене симпатије, и да милост Сакиа-Муниja лако осваја срца која нису предубеђена. Чудесно је доиста, кад човек размисли, да је то морално врело, што је избило на подножју Хималаја пре развића јелинског генија, сачувало своју плодоносну чистоту, своју изредну свежину, и да је мудрац из Капилавастуе још и данас, за наше старо напаћено човечанство, остао најбољи саветник и најнежнији утешитељ.

Будизам готово и није религија; он нема ни своје космогоније, ни богова, ни култа, право речено. Он је морал, и морал најлепши од свију; он је филозофија која се слаже са најсмелијим спекулацијама модернога духа. Он је освојио Тибет, Бирманску, Непал, Сиам, Камбоџу, Анам, Кину и Јапан, не проливши ни кап крви. У Индији се није могао одржати, осим у Цејлону; али он броји још четири стотине милиона верних у Азији. У Европи његов срећан удес, од шездесет година на овамо, кад мало размислимо, није мање необичан. Тек што је постао нешто познат, он је помогао најмоћнијем филозофу Немачке да нађе једну доктрину чија се оштроумна темељитост више не спори. Познато је одиста да је теорију воље Шопенхауер установио на основама будистичке филозофије. Велики песимист није то ни сам спорио, и у својој скромној спаваћој соби држао је једног златног Буду.

Развитак упоредне граматике и науке о религијама много је унапредио наше познавање будизма. Треба признати и то да је, ових задњих година, група теософа, чија су мишљења тако необична, допринела да се у Француској и Енглеској распростру прописи Сакиа-Муниjеви. У исто време, у Цејлону,

првосвештеник Јужне Цркве Сумангала, био је врло наклоњен да прими европске науке. Тај старац, с лицем као светла бронза, величанствено огрнут својом жутом одором, читао је књиге Херберта Спенсера жваћући узгред бетел. Будизам, са својом свеопштом благонаклоношћу, добар је према науци; и Сумангала је милостиво решио да Дарвина и Литреа стави у ред светаца, пошто су они, исто као испосници у џунгли, показали ревност срца, добру вољу, и презирање добара овога света.

У осталом, Јужна Црква, којом Сумангала заповеда, рационалнија је и либералнија него Северна Црква, чија је апостолска столица у Тибету. Вероватно су, кад их човек загледа изближе, обе верске заједнице наружене извесним сићушним обичајима и грубим празноверцима; али кад се само дух узме у обзир, будизам је сав мудрост, љубав, и милосрђе.

Првога маја године 1890, у тренутку радничких немира који су срећно сузбијени, али остају својим широким захватом знак нове снаге са којом ваља рачунати, и док су под зрацима пролетњега сунца дизали прашину у престоницама, случај ме је одвео у мирне дворане музеја Гијме, и тамо сам се, усамљен, међу боговима Азије, у тишини и повучености студија, — својом мишљу ипак присутан стварима садашњице, од које ником није дато одвојити се, — сећао неизбежних дужности и терета живота, закона који тражи да свак ради, тешкоће битисања; и, заставши пред једним ликом стародревног мудраца чији глас слушају још у овај мах више од четири стотине милиона људи, дођох у искушење, признајем, да му се помолим као Богу, и да од њега измолим тајну о томе како се добро живи, тајну коју владе и народи узалуд траже.

И учинило ми се да ми је благи, вечно млади испосник, ногу скрштених на лотовом цвету чистоте, с десном руком дигнутом у вис као да поучава, одговорио овим двема речима: Милосрђе и Резигнација. Сва његова историја, стварна или легендарна, али тако лепа у сваком случају, говорила је за њега; она је казивала:

„Мени, краљевском сину, одхрањеном у велелепним дворовима, у расцветаним вртовима где испод витких шедрвана паунови шире по трави своје окасте лепезе, и где су високи

зидови крили од мене беде овога света, срце моје обузе туга, јер једна мисао бејаше ушла у мене. И док су моје жене, окупане мирисима, плесале уз свирку, мој харем се пред мојим очима претварао у костурницу, и ја говорах: „Ево ме где сам у гробљу!“

„Затим, кад сам у четири маха изишао из својих вртова, ја сретох једног старца, и осетих како ме дирну што је тако оронуо; ја сретох једног болесника, и поделих његов бол; ја наиђох на један леш, и смрт би у мени. Ја затим сретох једног испосника и, разумевши да је тај човек нашао унутарњи мир, одлучих се да и сам пођем за његовим примером. Једне ноћи, кад је у двору све спавало, ја бацих последњи поглед на жену и заспало дете и, узјахав свога белога коња, одбегох у џунглу да премишљам о људским патњама, о њиховим многобројним узроцима, и о начину како да их избегнемо.

„Ја припитах о томе предмету два чувена пустињика, који ме поучише да мучењем тела човек може постићи мудрост. Али ја увидех да они нису мудри; после дугог поста, био сам тако изнурен лишавањем да су пастири са брда Гаја говорили гледајући ме: „О! да лепог испосника: сав је црн, сав је модар, има боју као риба мацур.“ Зенице су ми сјале у дубоким очним дупљама као одбијена светлост двеју звезда на дну бунара; био сам на издисају, а не бејах стекао знање по које сам био дошао. И зато, сишавши на обале језера Неранџана, ја покусах јуху од меда и млека коју ми беше понудила нека млада девојка. Тако окрепљен, ја седох с вечери под дрво Боди, и проведох ноћ у размишљању. У свитање дана, моје сазнање се отвори као бели лотов цвет, и ја разумедох да све патње наше долазе од Жеље, која нас вара о правој природи ствари; и да би нама, кад бисмо имали познање свемира, изгледало да ништа није жеље достојно; и онда би свему злу нашем био крај.

„Од тога дана, ја употребих свој живот на то да у себи убијем жељу, и да поучавам људе да је и они убијају у својим срцима. Ја проповедах једнакост и простоту; ја говорих: „Ни уплетене косе, ни богаство, ни рођење не чине брамана. Онај у коме су се стекле истина и правда, тај је браман.“

„Ја још говорах: — Будите без охолости, без суровости, будите добри. Страсти, које су војници смрти, уништавајте као што слон обара колибу од трске. Сви предмети

наших жеља не могу нас заситити као што сва морска вода не може утолити жеђ. Мудрост једина може заситити душу. Будите без мржње, без охолости, без лицемерства. Будите трпљиви према нетрпљивоме, благи према насилнима, слободни од свега међу онима који су се за све везали. Чините увек оно што бисте желели да други чини. Не чините зла ниједном створењу.

„Ето шта сам ја проповедао сиромашнима и богатима, током четрдесет и пет година; после чега заслужих да уђем у блажени мир, у коме уживам на ваздa.“

И позлаћени идол, дигнута прста, насмејан, отворених лепих очију, ућута.

Шта да вам кажем! Ако је постојао, као што верујем, Сакиа-Муни био је најбољи међу људима. „То је био светац!“ узвикнуо је Марко Поло чувши његову повест. Јест, он је био светац и мудрац. Али његова мудрост није створена за прегалачке расе Европе, за оне људске скупине које је живот целе и тако обузео. Највиши лек који је Сакиа-Муни нашао за свеопште зло не приличи нашем темпераменту. Он нас позива да се одричемо, а ми хоћемо да радимо; он нас учи да ништа не желимо, а жеља је у нама јача од живота. Најзад, као награду за наше напоре, он нам обећава нирвану, савршени одмор, а нас сама помисао на тај одмор ужасава. Сакиа-Муни није дошао ради нас; он нас неће спасти. Па ипак, он зато није мање наш пријатељ, саветник за најбоље и најмудрије. Онима који умеју да га чују, он даје мудре и једре поуке; и ако нам не може помоћи да решимо друштвено питање, мелем његове речи може залечити многу скривену рану, ублажити многу тајну бољку.

Пре но што ћу отићи из музеја Гијме добих допуштење да уђем у ону лепу Ротунду где[illegible] књиге. Прелистах неколике: *Повест религија Индије,* М. Л. де Милуе, ученог сарадника Г. Гијмеа, *Повест индијске књижевности,* од Жана Лахора, (псевдоним један који крије песника научника и филозофа), и још неколике. Ту сам прочитао, између више будистичких легенада, једну дивну причу, за коју тражим допуштење да вам је испричам, не тако како је написана, на жалост, него како сам је ја могао запамтити. Сав сам пун ње, и баш вам је морам рећи.

Повест о милосници Васавадати и трговцу Упагупти.

У Матури, у Бенгалу, живела је једна врло лепа милосница по имену Васавадата, која, сретнувши једном у вароши младог Упагупту, сина неког богатог трговца, осети према њему ватрену љубав. Она посла своју служавку да му саопшти како ће га с радошћу примити у своме дому. Али Упагупта не дође. Он је био целомудрен, благ, пун милосрђа; он је имао знање; он је вршио закон и живео по Буди. Због тога он презре љубав те жене.

Међутим деси се да мало времена после тога Васавадата, учинивши неки злочин, би осуђена да јој се руке, ноге, уши и нос одсеку. Одведоше је на неко гробље где пресуда би извршена, и онда је оставише на месту на коме је издржала казну. Она је још живела.

Њена служавка, која ју је волела, стајала је крај ње и растеривала муве лепезом, да би грешница могла мирно да умре. Док је вршила тај милосрдни посао, она спази како се приближава неки човек не као радозналац, него прибрано и као посетилац који је пун призрења. Једно дете држало је сунцобран над главом тога човека. Пошто је познала младог Упагупту, служавка сабра разбацане удове своје господарице и журно их сакри под свој плашт. Кад се приближио Васавадати, син трговца стаде и ћутке посматраше ону чија је лепота некад у граду сјала као бисер. Међутим милосница, познавши онога кога је волела, рече изумирућим гласом:

— Упагупта, Упагупта! док је тело моје, украшено златним гривнама и лаким тканинама, било лепо као лотов цвет, ја сам те, несрећница, узалуд чекала. Док сам ја будила жеље, ти ниси дошао. Упагупта, Упагупта! зашто долазиш сада кад је крваво и онакажено тело моје само предмет гађења и ужаса!

Упагупта јој одговори са прекрасном благошћу:

— Сестро моја Васавадато, — док су трајали кратки, брзи дани у којима си изгледала лепа, моја чула нису се дала преварити таштом привидношћу. Оком разума ја сам те већ видео такву каква си данас. Ја сам знао да је твоје тело само суд трулежи. Одиста ти кажем, сестро моја, за онога који уме да види и који зна, ти ниси ништа изгубила. Не тугуј дакле. Не плачи за сенком радости и сластености које те остављају; пусти нека се разбије рђави сан живота. Реци у себи да су сва земаљска уживања слична одблеску

месеца у води. Твоје зло долази отуда што си сувише желела; не жели ништа више, буди добра према себи самој, и вредећеш више него богови. О! не жели више да живиш; човек живи само ако то сам хоће; а ти добро видиш, сестро моја, да је живот рђав. Ја те волим: поверуј ми, сестро Васавадата, пристани драговољно на одмор.

Васавадата чу ове речи и, увидевши да су истините, она издахну без жеље, и светачки напусти овај варљиви свет.

(*С француског превела* Јелена Скерлић-Ћоровић.)

АНАТОЛ ФРАНС.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Насеља Српских Земаља. Књига Десета. Уредио Ј. Цвијић. (Српска Краљевска Академија: „Српски Етнографски Зборник", Књ. XXI.) Београд, 1921.

Прератне научне публикације, једна за другом, настављају се јављати. Овом волуминозном књигом од 587 страна, са 29 скица, са 20 фотографија и 1 картом у прилогу, и Српска Краљевска Академија продужила је једну од најбољих серија својих издања. Већ двадесет и седам година она издаје свој чувени Српски Етнографски Зборник, у коме одлично место заузимају *Насеља Српских Земаља*, под уредништвом Г. Јована Цвијића, увек пуна обилате и разноврсне грађе за познавање земље и народа. Наука о насељима истиче највише како месне погодбе захтевају да се према пластици земљишта људи населе овде и онде, према томе антропогеографија, која се научно бави законима о насељима, осцилира између географије с геологијом и осталих помоћних природних наука, а с друге стране према историји и националној економији. Бави се хоризонталним и вертикалним насељима, водећи увек рачуна о минулим геолошким процесима тла на којем људи заснивају свој будући живот. Г. Цвијићу припада велика заслуга што је створио читав кадар методски школованих испитивача, што их је дисциплиновао и распоредио им, према њиховим способностима и другим преимућствима, поједине одговарајуће крајеве као предмете њихових специалних испитивања. По његовим *Упутствима* (издатим, први пут, пре двадесет и пет година, 1896) и под његовим надзором, на тај начин, вршена су проучавања великог дела наше земље, и резултати тог замашног и значајног колективног рада већ се успешно огледају у ових десет књига *Насеља*. Висока вредност тог крупног научног предузећа видела се већ 1902 године, кад је прва књига *Насеља* изашла из штампе. Стојан Новаковић писао је да су му се тек тада отвориле очи, како је и он требао тако да чини, па да споји очуване успомене из народа с историјским податцима из прошлости. Француски су географи отворено признали да они ни сад немају тако организовану и солидну школу, какву има према њима мала Србија.

Први од три рада које садржи ова најновија књига *Насеља* јесте резултат проучавања *Јужне Македоније* од Г. Боривоја Ж. Милојевића. Та проучавања оних наших крајева који су остали под Грчком Г. Милојевић је вршио 1917 и 1918 године, за време бављења српске војске на солунском фронту. Према томе, ова студија, поред њене опште вредности, има и особени значај што показује нашу научну активност за време рата, и што нас упознаје са једним крајем који је до скора био готово искључен из могућности детаљних научних испитивања, а који тешко да ће и у будуће бити приступачан српским научницима. У толико су драгоценији податци које је скупио Г. Милојевић. О Македонији су писали „научна“ дела већином агенти разних туђинских политичких пропаганди или странци који, ако су били незаинтересовани, већином нису знали језик ни душу домаћега становништва, те нису ни успевали да продру у истинске односе у тој земљи. Будући ван свега тога, Г. Милојевић се руководио само интересима науке, и дао дело које му служи на част. Не треба заборавити ни то да ће се, уласком Македоније, после пропасти турског режима, у сферу европске цивилизације, у њој врло брзо изменити економске, па и етнографске прилике, те ће овај рад Г. Милојевића остати у неку руку историски документ за стање у тим крајевима у почетку двадесетога века.

Опште особине јужне Македоније критично су изложене у *Основама* Г. Цвијића (књ. I-III), и сад су на реду у том обухвату монографије или ваљани описи. У овој расправи прегледани су: Морфолошке црте, Климат, Хидрографија, Фитогеографија. Највише се претреса мегленска и островска котлина, као прелазни појаси између топлије средоземне солунске котлине и битољско-преспанско-костурске, где је биљна физиономија у главном средњеевропска. Од културних биљака у средоземној области писац помиње памук, смокву и „калинку“ (шипак), а за поврће вели да је знатно крупније него у средњеевропској зони. Док се још и у Меглену гаји памук, у битољско-преспанској области већ је слика друкчија и котлина обилује житом и шумама.

Проучавајући тамошњи свет, писац се озбиљно обзире на верске и етничке особине, које су тамо од великог антропогеографског значаја. Излажући распоред насеља, износи статистику, све то очигледно расветљава лепим скицама и успелим сликама. Јасно је изнео како су распоређена словенска насеља, па арнаутска и турска. Словени су тамо у мирно доба трпљени као вредни земљорадници, а уз буне као у XVIII и почетком XIX века, па и за време устанка 1903 године, гоњени су, тако да су се морали расељавати широм бела света. За балканског рата они су враћали Турцима жао за срамоту... Важан је процес, у коме многи тамошњи Власи напуштају пастирски живот замењујући га земљорадњом. С друге стране,

услед релативне безбедности живота у варошима, чаршије су се пуниле Хришћанима избеглим са села, а тако је исто бивало и са Словенима који су се враћали са печалбе у Америци. О друштвеном животу, писац се дотиче читлучког система и живота у купу — задрузи. Словени су најчешће чифчије, живећи у бедним ујурама, збијено, са стоком под заједничким кровом. Порез, као и остале дажбине беговима, тежак им је и несносан терет. Скоро у свима селима јужне Македоније *задруге* су општа појава, као и *слава*, што је потпуно српски обичај.

Антропогеографска факта тичу се морфолошких особина насеља и приказана су добро изабраним примерима. Распоред привредних површина по котлинама јасно је оцртан, тако и „сува култура", изложена је са својим одликама, а то је култура прилагођена суши, која влада за дугог летњег доба у јужној Македонији. Сува култура лежи поглавито на косама и површима. Елементи из којих се састоји јесу дуван, стрна жита и виногради. У „влажну културу" убраја кукуруз и скоро све врсте поврћа, којима је потребна знатна влага за време вегетативне периоде. Како је дуго лето у јужној Македонији без довољно кише, то је култура поменутих биљака могућна само испод јаких извора и око речица за наводњавање. Дудињаци су од не мањег значаја за привредни живот тамошњег народа, због листа за исхрану свилених буба. У једном делу јужне Македоније чак се скидају с истог земљишта две жетве. Од водене снаге користи се привреда водопадима за погон воденица и других направа, а привредни значај језера са рибарства сачињава значајно богатство. Сточарство је такође јака грана, а зими се крај мора са благе климе стичу силна стада из северних крајева Балканског Полуострва на зимовиште. И чаршији је писац дао достојно место, као и саобраћају на копну и по језерима.

Други је чланак ове књиге *Гружа*, антропогеографска испитивања, од Д-ра Михаила Драгића, младог, спремног али на жалост већ покојног испитивача.

У Шумадији нема тако изоловане котлине, која би тектонско - морфолошки чинила самосталну целину, сем гружанске удолине, која је за време плиоценског језерског стања у Шумадији готово била самосталан базен. Зато је за физиономију Груже од особитог значаја језерска пластика с централним равнима и обалским терасама.

У Гружи су од насеља: села и где-где још у планини станови и у пољу трла, јер привредни моменат увек пресуђује где ће се свет населити. Највећи део становништва доселио се у XVIII веку, особито из Новопазарског Санџака, али се често премештало због турске тираније. Села су им већином разбијена типа. Око куће стајало им је свеколико имање, па и онда кад су трла преобраћена у сталну кућу. Сваки сељак

има око своје куће окућницу. Многа села имају своје шуме или утрине, а земљорадња им је главно занимање. Пошто је овде само султан негда био баштиник, то је сељак бивао само његов работник. Док сточар иде са стоком далеко, земљорадник се држи близине, а сад је због развијеније земљорадње престало чак и жирење свиња, због којих су се Гружани пењали и на Рудник. Чудно звони, да је број старинаца у Гружи свега око шест и по процената, остало су све досељеници, највише Сеничани, Новопазарци, Колашинци, итд. У прегледу (стр. 195) види се јасно одакле је који број становника дошао, а има их чак и из Бугарске, као што и у самој Софији има српско насеље. Села су исцрпно описана и многи детаљи унети.

Плавско-гусињска област, *Полимље*, *Велика и Шекулар*, од Андрије Јовићевића задахњује читаоце особитом свежином као сви спутни и забачени, а због мухамеданаца до скора опасни крајеви. Плавско-гусињска област захвата пространу долину међу огранцима Кома, Проклетије и Богићевице са 2 града и 27 села са српским именима, као што су српска имена и велике већине брда и планина. Иза Бора и Браде су Проклетије и лети готово целе покривене снегом. По испитивању Г. Цвијића са њих су за леденог доба полазили највећи глечери Балканског Полуострва. По врлетној природи ова област је тешко приступачна, зато се и могао у њој развити самосталан живот с особитим обележјем. Планине су пуне сочних сувата, куда терају овце на издиг, али сена нема довољно, те су негде ишли низ Лим чак у Шумадију и Босну и чак Посавину босанску да презиме, јер и што буде сена код њих полаже се коњима за исхрану, који су ту од преке потребе. Лим је највећа река у овом пределу и њиме се излива Плавско Блато. Чудно је што се њиве издижу и по планинама, зато би драгоцено било проматрање свих варијетета тамошњег жита, међу којима ће врло вероватно бити и таквог које је у другим планинским земљама, као Швајцарској, давно ишчезло. Шуме су велике и разноврсне, а међу дрвећем значајан је четинар молика („маљика“) од којег се граде разни судови. Занимљиво је што и арнаутска племена прилажу српским манастирима, међу њима и потурице. Мало по мало сви су Срби са слободним имањима примљени да пређу у агалуке или да им дају четвртину. Продирање католичких Климената низ Пећску Бистрицу и оних из Метохије јако је отежавало живот српског народа, па су га се и Турци бојали, а при том су заузели били све планине, док их у неколико нису Васојевићи и пећске потурице потисле. Како су Климente из ког места истиснуте, тако је земља дељена на агалуке. Давање агалука подстакло је многе Србе да пређу у ислам, а други су постали чивчије везани за агину земљу као робови. „Чипчије“ се напослетку

досете да се што више бар економски отресу тешких дажбина, јер су морали од усева давати четвртину, а кад Турци потражише половину, они се латише сточарства, те се богатство ага и бегова осетно смањи, а имање поче постепено прелазити у руке чипчија. Клименте припадају групи малисорских племена у области Проклетија, а у сливу Скадарског Језера, међутим они су на све стране прсли, једно што им је за стада земља тесна, а друго што су разбојничке ћуди од ваикада, па им је отмица у крв прешла и постали су стална погибељ за суседе, а да им Срби прошлог рата путе не пресекоше, непрестано би разгонили српску рају, нејаку и обично ненаоружану. Тако су се они силом уселили и у Пештер, Ругово, око Сенице, итд. Прорећивање српског народа и у плавско-гусињској области највише се има њима приписати, а на ову страну упућивали су их и фратри да се православље искорени. Из овог последњег места, Ругова, које је на важном путу између Старе Србије и Црне Горе у прошлом рату били су прогнати, па су се сад опет на истом месту настанили, и опет постали легло зликовачко. Они су нападали Санџак, Косово Поље, Скадар, па су њихове чете чак робиле Пловдив. Клименте су плениле само православне и мухамеданце. Мало је Климената, који су силом преверили у ислам. Од сеобе српског народа 1690 и 1737, наши умањени старинци силно су од њих препатили, али захваљујући урођеној жилавости ипак их је толико остало, да ће протицајем, особито из Црне Горе, опет плећате планине и сочни катуни њима оживети. За ово кратко време од ослобођења већ је Пећ постала жив *српски* град. Врло је интересантно, што и Клименте као и Миридити славе, и то баш као и Срби највише Никољ-дан, а има предања као да су и они негда били православни, а у сваком случају, *у* њима има много српске крви.

Г. Цвијић је утврдио да Плав лежи по хрбату и странама морене и на основу те научне подлоге писац је овог материала описивањем детаље наводио. Тако је поступио и са осталим местима.

Од обичаја истакао је прилично опширно и о крви и умиру код Арнаута, о сахрани, побратимству, па и о ношњи. За етнографа је важно што чакшире Арнаути опасују *испод* кукова, а исто овако чине и наши Власи, који се заиста са западне стране, из Албаније, и разиђоше по Балкану и даље. Од Климената Вусањи се не држе верно бесе, а Хоти су часнији. Сви занате презиру.

За Велику писац тврди да су сва села заснована у крчевинама, баш као и сва васојевићка.

За Полимље наводи да има мало река и потока, а повише извора с јаким млазевима воде, равнице има мало уз једну или другу обалу Лима. Равнице су до саме обале и ступњевите су; ниже равнице служе за ливаде, а узвишеније за њиве.

Природни излазак Полимља је уз Лим за Плав и Гусиње и низ Лим за Васојевиће и Беране.

Фотографије су лепе, а регистар је могао бити опширнији. Згодни регистри дивно ће послужити временом за топографски речник. Види се да су случајно изостала нека објашњења, као што је: *посабити* (433); шта су *врата на лук* (433); шта је *фурмација* (452); шта *сједници* (454)? Разуме се шта су *саранце* (уставе за воду, мочила), али се не зна како изгледају, тако и *лазови*. Описивање прозора сасвим недовољно и не наводи јесу ли затворени стаклом, башуром (кожом), или чим другим.

ДР. СИМА ТРОЈАНОВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ У САРАЈЕВУ.

Ниједној грани уметности у Босни није било посвећено, у скорој прошлости, мање пажње колико позоришној. За четрдесет година свог владања Босном, Аустро-Угарска Монархија је народ у овој својој провинцији стално држала далеко од правих културних настојања, а нарочито од позоришта. Позориште се овом режиму није никако свиђало. Он је увек имао с њим рђавих искустава, још у Италији, и знао је добро да ниједна реч није тако звучна и ниједно осећање од толико непосредног утиска колико речи и осећања бачени с позоришних дасака. А аустро-мађарска окупација није, у Босни, ишла за тим да и онако према њој колебљиво осећање народа узрујава реминисценцијама, мање или више славним, из његове прошлости, него да једну вечито незадовољену масу пацификује ропством као њој идеалним леком. Разуме се, режиму за ову сврху позориште није било употребљиво, и он је тражио друга безлобнија и за њега лично корисније средства да народу ипак да тала. Одатле, овде, и данас толико кинематографа, кабарета, и других сличних установа, у свима окружним средиштима, нарочито у Сарајеву.

Истом пред сам рат, кад је народну интелигенцију била озбиљно забринула окупаторска деморализаторна пропаганда, власт се, на енергично тражење босанског Сабора, решава да удари темељ сталном позоришту у Сарајеву и оснива научно-уметничку секцију у влади. Рат, разуме се, прекида почетне припреме око оснивања позоришта, и можда на срећу. Јер, колико се данас види, према архивалним подацима, то позориште би било све пре но систематска национално-уметничка школа.

Међутим, не може се категорички тврдити да у Босни, за четрдесет година под окупацијом, није било никаквих позоришних настојања, и ако она нису створила праве позоришне традиције. Као већи део културних задатака, као оснивање „Просвете“ и „Напретка,“ тако је и задатак на неговању позоришне уметности био остављен приватној иницијативи која је, према несумњиво тешким приликама, била знатна. Још осамдесетих година прошлог столећа јавило се у Сарајеву и Мостару симпатичних љубитеља уметности, међу којима је било и одушевљених позоришних пријатеља. Они су се, чак, јављали и у мањим варошицама, оним мртвим, иначе, босанским касабама у којима, по једној старинској песми, не сија сунце. Њихов број је растао у колико је била јача позоришна пропаганда, посредно или непосредно, из Београда и Новог Сада, а доцније и из Загреба. Постоји и данас један интересантан план за градњу сталног позоришта у Сарајеву, израђен још концем 1889 године. Сарајевски трговац Димитрије Јефтановић био је дао своје лепо и пространо земљиште на једној од најживљих сарајевских улица (данас у улици Краља Петра) да се на њему подигне велика позоришна зграда. Цео трошак око грађења био је узео на себе. Споменути план је, по Јефтановићевој жељи, израдио један сарајевски архитект, и он би несумњиво био остварен да нагла смрт није прекинула живот овог занимљивог позоришног пријатеља.

Но највише су интереса за позориште створиле разне путујуће глумачке трупе, регрутоване већим делом између глумаца у Србији. Разуме се, њихов рад је био без једног нарочитог плана, њихов репертоар сужен на неколико популарних комада из српске историје или савременог живота, и често без икаквих уметничких осенака. Живот за насушни хлеб, „чергаштво“, уз то трајна борба са сумњичавим властима искључивали су уметност. Дешавало се и то да је добар утисак једне трупе, с нешто претенсија, за тренутак парализовала несолидност какве летеће групице која је живела од дана до дана и која није много марила за моралну конзервативност босанске чаршије. Ипак су неке између ових трупа успеле да у маси пробуде и одрже интерес за позоришну уметност, а неке су оставиле и извесне симпатичне традиције као трупа Ћирићева, Протићева и Гинићева, у којима се покаткад јављало и снажнијих глумачких талената. Најзад, гостовања првака београдског и новосадског Позоришта нису била ретка: овамо су дозазила ГГ. Станојевић и Тодоровић, овде је, неколико месеци пред своју смрт, Димитрије Ружић последњи пут играо Максима Црнојевића.

Једно је несумњиво што су ове трупе учиниле у Босни: оне су популарисале позоришну уметност, створиле прву позоришну публику и, уједно, трајно освежавале и снажиле

националну свест. У исто време, оне су разбудиле интерес за позоришни дилетантизам и дале потицаја за остварење неколико таквих дилетанских позоришта која су, за извесне тренутке, била не само једини културни центри у босанској провинцији, него и извесна жилава национална расадишта. Нека између тих дилетанских позоришних друштава, која су љубоморно чувала свој српски карактер, ушла су и у традицију, као позоришна секција српског певачког друштва „Гусле“ у Мостару (са сјајном историјском гардеробом која је изгорела, несрећним случајем). У овом дилетантском друштву јавили су се, као суделовачи, Г. Алекса Шантић и Светозар Ћоровић, између осталих, можда у исто време кад су чинили прве књижевне покушаје. Они су, уједно, били међу првим нашим позоришним критичарима у Босни. Њихова искуства у позоришном животу огледају се донекле у њиховим драмским делима, која показују позоришне рутине и једну занимљивију умешност у компликованим стварима позоришне технике.

Најозбиљнији покушај стварања једног сталног српског позоришта пада у 1911 години, у Сарајеву. Певачко друштво „Слога“ имало је, у сопственој дворани, малу позорницу на којој се чешће приказивала публици једна дилетантска трупа, састављена од чланова „Слоге“. Слобода кретања ових људи на позорници, њихова жива љубав према позоришној вештини, уз то и већа култура свратили су на себе пажњу српских јавних радника у Сарајеву, нарочито уредника *Народа*, публицисте Ристе Радуловића и његовог главног сарадника, књижевника Г. Вељка Милићевића. Дошло се на мисао да се представе више систематски организују, и да се у њих унесе неки план и распоред. Иницијативом Г. Владимира Ћоровића претвори се ова дилетантска трупа, која је играла с времена на време, у сталну. Нарочит позоришни одбор, коме је стајао на челу Г. Ћоровић, организовао је представе сваких петнаест дана, и доцније, кад су оне имале и моралног и материалног успеха, и чешће. Сценографске послове позоришта водио је сликар Г. Тодор Швракић, а главну режију био је узео Г. Александар Милојевић, члан Српског Краљевског Позоришта у Београду, нарочито послан, за ову сврху, у Сарајево. Он је успео, да би појачао квалитет трупе, да окупи око себе и неколико уметнијих глумаца по професији, и побринуо се да из гардеробе београдског Позоришта добије нешто српских историјских костима и историјског оружја. Овај гардеробни фонд, који је за рата остао сачуван, послужио је при садашњем оснивању Народног Позоришта у Сарајеву као први, провизорни темељ. Репертоар је био готово искључиво састављен из лаких француских комедија, не много пробираних, али је имао довољно и наших позоришних дела, старијег и млађег датума, историјских и из обичног грађанског живота, у првом реду неколико фрагмената Г. Нушића, затим Кочићева

Јазавца пред Судом, добро окрљаштрена од цензуре, али одушевљено примљена.

Године 1913, проширено је ово дилетантско позориште у Српско Народно Позориште, и пренело је своје представе из „Слоге“ у „Друштвени Дом“, на једну већу, и ако савршено непрактичну, позорницу, онамо где данас делује Народно Позориште. Али Потјороков удар на српске институције, у мају исте године, пресекао је живот и овој младој установи. Она се више није дигла.

Најозбиљнији покушај, после рата, да се у Сарајеву оствари стално позориште учинио је Г. Емил Надворник, данас главни редитељ Народног Позоришта у Новом Саду. Почетком 1919 године, он је саставио добру трупу и успео дати неколико добрих представа (Кноблаухова *Фауна*, Шенхерову *Ђаволју Жену*), а приказивање наших позоришних дела спроводио с извесним планом и постепеношћу, толико потребном за васпитање укуса публике. Но је и његов покушај пропао, уза све симпатије критике, јер Сарајево, ненавикло на озбиљан позоришни рад, не показује нимало добре воље да позориште помогне материално. Доцније је Г. Надворник приредио неколико успелих „коморних игара“ с трупом комбинованом из дилетаната и глумаца. Давани су, у целини, Ибсенова *Хеда Габлер* и Бојићева *Краљева Јесен*; у одломцима последња сцена између Дездемоне и Отела у Шекспировом *Отелу*, сусрет Јудите и Холоферна у Хебеловој *Јудити* и разговор између канцелара и царице у Војновићевој драми *Imperatrix*.

У лето 1919 почиње интензивнији рад службених кругова (Министарства Просвете и покрајинске владе). Учињене су прве припреме око оснивања и дати у посао планови за преправку „Друштвеног Дома“, чија су се позорница и дворана показали као врло незгодни за озбиљно позоришно деловање. Већ за неколико месеци купљен је „Друштвени Дом“, и тиме је моментано, за годину-две, решено питање позоришне зграде која ће се преправком учинити у прво време употребљивом за скромнији позоришни рад. Разуме се, питање нове позоришне зграде већ сад остаје отворено, у толико пре што је за њега везана активнија позоришна делатност.

У лето 1920 именована је прва позоришна управа, с управником Г. Стеваном Бракусом, професором. У исто време, организована је и трупа, састављена, већим делом, из глумаца који су се затекли у Сарајеву и неких чланова позоришта скопљанског и београдског. Нормалан рад у позоришту отпочео је 6 октобра.

Како је управа ишчекивала скори почетак преправљања „Друштвеног Дома“, одлучила је да пошаље трупу у унутрашњост (а позориште је категорисано као *обласно*, и стављен му је у задатак и широк рад у провинцији с дужим госто-

вањима). Тако је Народно Позориште отпочело, најпре, своје двомесечно гостовање у Тузли (прва представа 29 новембра), продужило га за два месеца у Брчком, а сад довршава једномесечно гостовање у Дубровнику. Сезона ће се завршити на Илици код Сарајева. Почетком септембра, кад је вероватно да ће се преправка зграде привести крају, отвориће се прва редовна сезона Народног Позоришта у Сарајеву.

Нагласио сам, у почетку овог информативног чланка, да је у Сарајеву, услед окупаторског васпитног система, изопаченост укуса превазишла све могуће представе. Публика је и данас, овде, својим највећим делом, све пре но национална, а њени захтеви у уметности не иду много даље од захтева за лаку забаву и ступидно уживање. Срце Босне је труло. Сарајево има шездесет хиљада становника, па ипак ће Позориште, без снажне државне помоћи или ограничено на незнатну државну субвенцију, једва животарити и на тај начин пренебрегнути ону националну и уметничку мисију ради које је створено. Оно ће бити осуђено да трпи безобзирну конкуренцију кинематографа с бљештавим детективским филмовима, које оваква публика пожудно гута. Горка је истина, можда и ради немарности интелигенције, да у Сарајеву није до сад било ниједног циркуса који није сјајно успео, и ниједног позоришта, ма с каквим квалитетом трупе и репертоара, које није материално пропало. Разуме се, ако се вешто организује пропаганда за позоришну уметност; ако бар једно од многих друштава за народно просвећивање, која овде имамо, предузме на себе задатак да разјасни публици високо васпитно значење позоришне уметности и уведе је у тумачење карактеристичнијих драмских епоха и изразитијих, наших и страних, позоришних писаца и њихових дела; ако, најзад, сам рад у Позоришту буде ишао правилном постепеношћу и добије обележје уметничке солидности, нема сумње да ће се *временом* победити све моментане сенсације чији је први и последњи утисак једино једно нервно надражење. Разуме се, то неће и не може бити одмах. Сви фактори који воде бригу око Позоришта, у првом реду држава, морају рачунати с чињеницом да, специјално у Сарајеву, данас још нема позоришне публике и да је треба тек стварати. Да десет хиљада муслимана су, с малим изузетцима, неосетљиви за интелектуалне радости, и није питање, бар овде, ради чега. Јевреји и странци, који сачињавају другу трећину Сарајева, материално најобезбеђенији, имају своје бечке и пештанске, у сваком случају специфично обојене, укусе. Што се тиче Срба и Хрвата, они би могли сачињавати поуздану основу позоришне публике, али они су, у главном, најсиромашнији део града, који мучно живи по његовој периферији. Да постану чести посетиоци позоришта, они га морају добити јевтино.

А управо на овако рђавом терену, у овом хуку разнородних елемената и подивљалости укуса, једна добра позоришна управа мора инаугурисати систем пропаганде за националну уметност, мора од позоришта створити центар за националну културу. Држава не сме жалити жртава да би позориште не само одржала, него му дала и могућности да се развија.

БОРИВОЈЕ ЈЕВТИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

УНУТРАШЊИ ИНВЕСТИЦИОНИ ЗАЈАМ.

Делимична криза у влади и журба око доношења Устава обуставили су, за неколико дана, хитно спровођење унутрашњег инвестиционог зајма од 500 милиона динара. Иначе је овај посао започет једном изванредном брзином, небичном за наше административно-политичке прилике. Истога дана, кад је Министар Финансија добио последњу редакцију предлога од стране новчаних завода, решавано је о том питању и у Народној Банци и у Министарском Савету. Првих дана месеца јуна тај пројект о зајму прошао је и кроз клубове који помажу владу у Скупштини и сад би требало да се одмах спроведе у виду уредбе, јер се на законодавну процедуру нема кад чекати.

Главне одредбе пројектованог зајма које би ушле у сам уговор о истом, састављене су од стране једног синдиката банака, у коме учествују загребачке и љубљанске банке са 73%, београдске са 15,3%, сарајевске са 8,15%, војвођанске са 2,15%, и далматинске са 1,4%. Целокупан износ зајма има се употребити за оправку и проширење садашњих и подизање нових железничких пруга, подизање пристаништа и друмова. Емисиони курс је *al pari*, укупан износ зајма 500,000.000 динара, интерес 7%, амортизација у року од педесет година, с тим да има почети најдаље за пет година после емисије. Синдикат, даље, тражи да дохотци инвестиционих објеката служе у првом реду за исплату интереса и амортизације. Сви државни издаци који се буду чинили из овога зајма, имају бити контролисани од једног парламентарног анкетног одбора, у који треба да уђу и три делегата Синдиката. Тај би одбор имао да се стара и да се купон тачно о року исплаћује. Обвезнице и купони биће ослобођени свих садашњих и будућих пореза и такса.

Најважнији захтев Синдиката, око кога је било највише дискусије, састоји се у томе, што новчани заводи траже да Народна Банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца мора примати у залогу обвезнице и привремене признанице овог

зајма и то са 5% камате највише, а износ зајма на залогу тих папира да буде 90% од номиналне вредности, без обзира на курс. Банке траже на име провизије за спровођење целокупног посла око емисије 1% на име провизије, а сви ефективни трошкови (рекламе, штампање формулара, поштарина и други административни трошкови) да падну на терет државе.

Министар Финансија није могао примити све ове услове и успео је да од представника новчаних завода добије пристанак за измену извесних одредаба. Тако је процент за ломбардовање обвезница смањен од 90 на 80% од номиналне вредности. Право поверилаца на контролу утрошка зајма сведено је, као и захтев да се извесни приходи огарантују за исплату купона. Право хипотеке оспоравано је у посланичким клубовима. О интересној стопи није ни било дискусије, јер је Министар Финансија унапред пристао на 7%, с обзиром на есконтну стопу код емисионих банака и на величину интереса који европске државе плаћају по својим зајмовима. Каматна стопа за заложене обвезнице повећана је од 5 на 6%.

Пошто се Синдикат банака обавезује да прими на себе целокупан остатак оних обвезница које се не буду продале публици, то је за њега врло важно на који ће начин моћи те преостале обвезнице залагати и у случају потребе доћи до новца. Народна Банка везана је, у том погледу, својим статутима. По чл. 24 статута, зајмови на залогу државних обвезница не смеју прећи 75% берзанске вредности. Синдикат је, међутим, тражио 90% и максималан интерес 5%. На овој бази догодило би се да банке добијају на оних 10% колико им преостане пласираног њиховог новца у овај зајам, кад обвезнице заложе са 90% од номинале, чистих 25% камате. Кад се обвезнице ломбардују само са 80% и 5% камате, онда банке добијају 15%. Зато су и Министар Финансија и Народна Банка сматрали за потребно да ту зараду банкама смање на тај начин што ће интересна стопа за ломбард бити 6%, а не 5% као што банке траже и што ће се, и мимо банчине статуте, на подлогу државних обвезница давати зајам свега 80% од номинале. Према томе, на овој основи, банке из Синдиката имаће на свој новац свега 11% интереса, што се према садашњим приликама сматра за умерено.

У вези с ломбардовањем обвезница јавља се још једно важно питање. Ако банке не буду имале великог успеха у пласирању зајма, онда ће сразмерно утврђеној квоти свака задржати свој део обвезница и платити их из својих средстава. Али чим настане већа оскудица у новцу, банке ће бити принуђене да ове обвезнице залажу код Народне Банке. Тако се може догодити да један велики део (ако не све) обвезница новог зајма дођу у Народну Банку. И тако би, бар посредно, новчанична банка била та која је држави дала зајам. Питање

се онда поставља: зашто Министар Финансија не иде непосредно Народној Банци?

Без сумње, стога што се ипак верује да ће један део зајма остати стално у публици и што, бар по форми, то неће личити на зајам државни код Банке. Да се, пак, не би десило да Народна Банка због ломбардовања обвезница мора повећати сток новчаница у оптицају, унеће се одредба да се потребне суме за ломбардовање обвезница новога зајма имају издавати на рачун оне једне милијарде коју Министар Финансија повлачи из Банке на есконт својих бонова. Али, у накнаду за то, држави припада и цео приход од интереса по зајмовима на залогу тих папира.

Остаје још да размотримо садашњу економско-финансијску ситуацију у којој се јавља нови зајам. Економске су прилике несумњиво повољне за извођење ове операције. Опште је мишљење да у народу има доста новаца. То се, у осталом, манифестује по улозима на штедњу код новчаних завода и Управе Фондова. С друге стране, за унутрашњу и спољашњу трговину сада је мртва сезона. Тек после нове жетве осетиће се већа тражња новца. Данас банке располажу великим готовинама које леже бескаматно, те би их врло радо и лако пласирале у обвезнице новог зајма које доносе 7% интереса. Према једном од последњих објављених стања Народне Банке (од 22 маја о. г.) потраживање банака и трговачких фирми износило је по жиро-рачунима 285 милиона динара. Ова сума је за сто милиона већа од укупне суме есконтованих меница код Банке. Значи да би се та готовина једним делом употребила за упис зајма.

Докле се приватне финансије представљају у тако лепој слици, дотле се за државне финансије то не би могло рећи. У овом тренутку ми још немамо буџет за идућу годину 1921/22 и не знамо како ће се покрити дефицит који се цени на 2—3 милијарде динара. Министарство Финансија није показало много добре воље за повећање прихода. Без тога нема могућности да се избегну дефицит и нова задуживања. Кад држава прави нов зајам, било у земљи било на страни, дужна је да изложи своје финансијско стање. Повериоци имају право да буду о томе обавештени, у овом случају најшира јавност која треба да прави пропаганду за зајам. Ово у толико пре, што се законски предлог о зајму неће претресати у Скупштини, те неће бити ни експозеа Министра Финансија. Ако се до сада није много урадило на сређивању наших финансија, потребно је да се изнесу бар финансијски планови за будућност.

Моменат је иначе врло повољан и не треба га пропустити да држава дође што пре до потребних средстава за подизање саобраћаја, који је у тако тесној вези са целокупним привредним животом.

НИКОЛА СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — БУГАРИ И ИЗВРШЕЊЕ УГОВОРА О МИРУ. — РУМУНИЈА И МИ. — ТУРСКА.

Кад год је реч о мерама и санкцијама противу Немачке што не испуњава Версаљски Уговор, Велике Силе се споразумеју. Управо, Енглеска и Француска се договоре, донесу одлуку, и саопште је Немачкој. Италија узима учешћа више мање као посматрач, а Америка и Јапан, који су са њима потписали Мир, бивају обично путем нота обавештени. Лига Народа и оних других двадесет и више савезних и удружених држава, обично из новина сазнају шта је одлучено. Велика Британија и Француска Република непрекидно нешто предузимају, а никога другога не питају. Оне на неки начин игноришу све друге, и ако би сутра, да дође до рата, чиниле апел на остале да бране тај Уговор. Чини се да нико од осталих потписника и не тражи да га питају за савет или да га обавештавају, већ пуштају да раде како њихови интереси захтевају. Тако је било у питању о разоружању Немачке, о плебисциту у Горњој Шлеској, о финансијској контроли у Аустрији. Али, тако није кад се тиче сличне акције других, савезних или удружених држава. Ако оне такву акцију само смисле, онда се то спречава: путем Лиге Народа, путем нота, путем новина, интерпелација у парламентима.

По Уговору о Миру, Бугарска је имала да изврши, као и Немачка, неке обавезе: требала је да разоружа и сведе број своје активне војске, да ту војску замени добровољцима, да плати у новцу и у натури одштету, да казни главне кривце за рат. Бугарска је од тога учинила само нешто. Предала је и предаје на време угаљ; почела је предавати вагоне и локомотиве који су за време рата однесени из Србије; предала је и предаје нешто стоке ситне. Све остале обавезе из Уговора није извршила. Може се рећи да је многе почела изигравати. Пре свега, разоружање није изведено, а са њим у вези и смањивање броја ефектива. По Уговору о Миру, целокупни број војника није смео прећи цифру од 20.000, рачунајући у тај број жандармерију и граничне трупе. Бугарска данас држи онолико војске колико је имала пре рата; њен кадар војника износи данас 38.000, који су, под разним именима, састављени у исте јединице, с истим бројем пушака и оруђа. Ако је према уговору смањен број официра, они уклоњени распоређени су по мушким школама, где као наставници чине исто што и Немци, — спремају будућу војску. По Уговору о Миру, Бугарска је морала заменити редовну војску добровољцима; она је расписала стечај за добровољце, објавила га, али се јавила једва једна стотина. Међутим, када је француска мисија по Бугарској врбовала за страначку легију,

опет путем јавнога стечаја, јавило се осам хиљада Бугара-добровољаца. По Уговору о Миру, требали су доћи под суд многи бугарски политичари, војници, чиновници, који су кривци за рат; најважнији су побегли било у Русију било у Немачку, а остале влада притвара само ако јој сметају политички у земљи. Кад Румунија, Грчка и наша држава притерају владу софијску да изврши уговор, онда она, на врат на нос, учини по нешто. Ономе који највише виче баци нешто, и тако га умирује, али једновремено, у Лондону и у Паризу, ради да се ослободи обавеза, или да их бар умањи. Пре краткога времена, владе београдска, букурешка и атинска чиниле су кораке у Софији да се изврши Нејски Уговор. Ови кораци били су пропраћени и неким претњама. Софијска влада је одмах, кроз своју штампу у Софији и Европи, подигла узбуну, и на неки начин осујетила да се што озбиљније предузима. Лондон и Париз су чинили представке у Атини, Београду и у Букурешту да се спречи каква интервенција слична оној коју су у то време Француска и Британија спремале Немачкој. Уплашени или не, Београд, Букурешт и Атина, попустили су пред пријатељским притиском. И то је оно што се не може одобрити. Заједно или сами, ми се немамо чега другога држати него Уговора. Стојећи на Уговору ми смо јаки; било коме право или не, ми морамо тражити да се изврши Нејски Уговор, као што траже други да се изврши Версаљски Уговор. Ако је Димитрову, бугарскоме Министру Унутрашњих Дела, говорено тако када је био у Београду, ако се исто тако говори владама у Лондону, Паризу, Вашингтону и Риму, — онда је то добро. То је једини начин да се ликвидира једно неспорно питање, те да се поврате редовни односи са Бугарима, и почне политика стабилизирања на Балкану.

Ми то тако треба да радимо још и зато што се у свету, а нарочито у Француској и Енглеској, води једна, до данас доста успела, кампања за Бугаре, као што је један наш сарадник у једноме од последњих бројева показао. Широј јавности треба отворити на неки начин очи, нека зна шта су Бугари били обавезни по Уговору урадити, па нису испунили. Али не треба крити ни шта савезници опет раде у Софији. Не треба крити од те јавности да Међународна Комисија у Софији гледа влади Стамболијског кроз прсте, кад треба извесне одредбе уговора извршити, — и ако је потпуно обавештена о свему што Бугари раде противу Уговора Нејског. Не треба више тајити да Французи, из својих политичких разлога, подржавају на штету нашу Бугаре као и пре рата: да Енглези због панисламског покрета штеде Бугарску више него што би требало, трудећи се да буду правични; да Италија помаже бугарске националистичке аспирације више него икад; да Америка, и ако привремено изван европске политике, помаже да се „исправе неправде учињене бугарском народу".

Ово треба радити не из неке балканске завидљивости, него зато што се све то доводи у везу са нама и противу нас. Јер, ако икада, то данас ми нисмо заслужили да нас пријатељи и савезници криве за ово што се ради још на Балкану. Бугари поступају овако само зато што им они, а нарочито у Паризу, повлађују. Да они не попуштају из својих политичких интереса Бугарима, било би много боље данас него што јесте сад у Софији, Цариграду, на Марици и на Вардару.

Давно је било говора о једноме споразуму с Румунијом. Влада Веснићева је, одмах по закључивању гарантнога уговора са Чехо-Словачком, имала предлог да закључи један такав уговор и са Румунијом. Она није то могла и стигла учинити, и ако је из Букурешта навалъивано. Сад, пошто је Румунија закључила сличан уговор са пражком владом, Таке Јонеско, тај пријатељ свих европских важнијих државника, успео је да дође у Београд. Циљ његове посете је био не само да настави разговоре о једноме савезу између наше државе и Румуније, него и да га потпише. Из изменъаних здравица између нашега гоета и нашега Министра Иностраних Дела, види се да су обе државе, румунска и наша, сагласне у томе да треба очувати стање створено Уговорима о Миру. Вероватно је да ће се та сагласност метнути и на хартију, и у облику једнога дефансивнога савеза створити Уговор, — који су Румуни тражили.

Наша држава и Румунија имају исте интересе за очуване уговора Нејскога и Тријанонскога, и они су претежнији од других спорних ствари између нас. Једна веза, један гарантни уговор је потребан између нас, али да би он био добар потребни су чисти и јасни односи наши у банатском и у другим питањима. Те ствари још нису расчишћене као што ни наш народ није обавештен о њима. Из здравица, а оне су обе нешто много прециозне, не може се видети оно што треба да знамо и Румуни, и ми, и они који су око нас, и Велике Силе.

Турска, мало по мало, па ће изаћи боље него што јој је Севрски Уговор одредио. Нешто националистички покрет, нешто мегаломанија атиписка, нешто британска политика и бољшевичка опасност, донеће ревизију овога Уговора. Врло је вероватно да ће Турска сачувати своју пуну независност, с тим да се интернационализују Дарданелски пролази и ограничи број војске и оружја. Једрене, о коме се Бугари, Грци и Турци парниче, постаће једна засебна област којом ће управљати Лига Народа. У Тракији ће муслимани имати иста права као и другде, а у њој неће моћи бити никаква војска која би могла довести у опасност цариградског калифу. Месопотамија, којом управљају данас Енглези, може постати нека нова арабљанска држава, независна као и сам Хеџас.

Овакав нови, бољи положај муслимана, ако се учврсти, имаће свакојако некога утицаја и на муслимане који се у великим масама налазе на Балкану. Албанија, са претежно муслиманским православним и Цариград, као центар свега мухамеданства, имаће своју улогу, која може бити, за срећивање односа на Балкану, више штетна него данас. Панисламизам и паналбанизам, које се тако лепо данас сусрећу у софијским револуционарним комитетима, развијаће се у јачини у колико унутрашње прилике у Турској и Албанији буду боље.

ИНОСТРАНИ.

ТРИАНОНСКИ УГОВОР ПРЕД БРИТАНСКИМ ПАРЛАМЕНТОМ.

Мађари и Бугари су успели били више него и један народ на европском југо-истоку да стеку себи симпатија у Енглеској. Требао је да дође велики светски рат, те да се тачније обележе и ближе упознају расне и психичке особине Бугара и Мађара. О обадвома су разбијене апологијске легенде. Свуда, па најзад и у Енглеској, дошло се до правога сазнања о томе ко су и какви су ови туранско-татарски потомци. Нејски и Трианонски Уговор имали су за сврху да бар делимично сведу Бугаре и Мађаре у њихове природне границе. То су били предуслови за стварање трајнога мира на Блиском Истоку. Међутим, као да се није дошло потпуно до жељених резултата. Наши источни и северни суседи, од тренутка кад су на бојном пољу положили оружје, почели су свима средствима радити и наше Савезнике уверавати како они нису били виновници рата. Напори Бугара и Мађара да покажу како су они „невине жртве рата и својих суседа“ узимају све шире размере. За сада су своју пропагандистичку акцију усредсредили у Америци, Великој Британији, и донекле, у Италији. Она је постигла и извесне резултате. То је до очигледности посведочила дебата о Трианонском Уговору у британском Парламенту[1]. Приликом дебате о условима у којима се Мађарска налази по одредбама овога уговора, приметили су се стари трагови пријатељства који су тако дуго постојали између Енглеске и Угарске. Само кад се има на уму то пријатељство, могу се разумети извесне оптужбе доста тешке природе, које су поједини чланови Парламента у оба Дома упутили на поједине мађарске суседе.

Тако, посланик капетан Елиот налази да су Срби учинили врсту узурпације према Мађарима, задржавајући у свој посед Северну Србију, односно прератну Јужну Угарску. Г. Елиот то објашњава тиме што су нам Мађари, после навале азиатских Османлија, кад је наша држава од ових била посед-

[1] *Parliamentary Debates: House of Commons,* April 20th, 1921. Vol. CXL, No. 43. Treaty of Peace (Hungary) Bill. — *House of Lords,* May 5th, 1921. Vol. XLV, No. 39. Treaty of Peace (Hungary) Bill. Second Reading.

нута, учинила гостопримство, давши нам своје крајеве да их населимо. Г. Елиот губи из вида поред осталих чињеница и факат да су Угри уступили Србима ове пределе не руковођени хуманим осећајима, већ стога што су у Србима гледали управо своје спасиоце. Повлачећи се испред турских хорди, Мађари су нашли у Србима, који су прешли преко Дунава и населили садашњу Северну Србију, своје верне браниоце. За дуг низ година, они су то у ствари и били. У знак захвалности, Мађарска је чинила последњих неколико деценија нападе најтеже врсте противу опстанка Српства у Јужној Угарској. Закон грофа Апоњија о мађаризацији школа остаће за увек један од најдрагоценијих доказа мађарскога тиранства према немађарским народима. Чеси и Румуни нису прошли боље приликом претреса Тријанонскога Уговора. Лорд Брајс оцртао је стање у Ердељу тако да би негдашњи администратор Јужне Србије, фамозни Хилми-паша, могао позавидети румунској администрацији у новоослобођеним крајевима. Лорд Филимор симпатичан је са својом драстичном искреношћу. Он налази да треба извршити исправку границе, али, по себи се разуме, у корист Мађарске. Словаке сматра за нижу расу и мисли да би им свакако било боље да су остали под мађарском превлашћу него што су дошли под Чешку. А саму Чехо-Словачку сматра као скоројевићску државу, као земљу која се обогаћује на рачун свога суседа, Мађарске.

Осим ових приговора упућених на адресу појединих суседа Мађарске, већи број говорника у оба Дома (између осталих Г. Асквит, бивши председник Министарства и лорд Роберт Сесил, бивши помоћник Министра Спољних Послова и то за време најтежих дана рата) налазе да треба узети озбиљно у разматрање питање о обнављању економског живота у централној и југо-источној Европи. Многи чланови Парламента гледају врло песимистички на одредбе Уговора о накнади штете. Лорд Роберт Сесил налази да је питање о репарацијама, кад је реч о Аустрији и Мађарској, потпуно фантастично и апсурдно. Уопште, код многих говорника провејава идеја да би било неозбиљно тражити какву ратну оштету од Турске, Бугарске, Мађарске и Аустрије.

Но, осим великодушних адвоката „несрећне Мађарске, која је подлегла интригама Беча и Берлина", у британском Парламенту чули су се одлични браниоци заједничких савезничких интереса, који се нису подавали погрешно упућеним сентименталностима. Са позитивним чињеницама у рукама, они су показали да питања о коначном разграничењу, о заштити мањина, као и о накнади штете, имају бити решавана имајући у виду стално не само интересе Мађарске и њених суседа, већ и више европске интересе. Насупрот оптужбама против појединих поступака мађарских суседа, више посланика су указали да су Мађари били ти који су кроз дуг низ година

прогањали немађарски живаљ у Угарској. Чак и данас, после великога искуства стеченог ратом, мађарска влада врши насиља против својих политичких противника. Бели терор још увек се врши против већег дела Јевреја и особито против демократских елемената. А сам Г. Балфур, бивши министар Спољних Послова, образложио је колико би било нехумано и неправично не тражити накнаду штете од Мађарске и њених савезника, који су изазвали рат и починили невиђене пустоши и недела у земљама својих противника.

По себи се разуме, да је и Барањско Питање било предмет дискусије у британском Парламенту. Мађарска влада употребила је била сав свој државни апарат да докаже европском јавном мишљењу како смо ми завели у Печују и поседнутом делу Барање терор и насиља дотле невиђене. Мађарска штампа месецима је тврдила како наша држава подржава у Печују бољшевизам, како пуни магацине оружјем и муницијом, да би их у даном часу ставила на расположење револуционара против Мађарске. Мађарска је била успела тренутно да заведе чак и неке од Савезника, који су поверовали да београдска влада у истини подржава у Барањи бољшевике и да их оружа против Мађарске.

Посета неколико енглеских парламентараца, између осталих и Г. Хармсворта, помоћника Министра Спољних Послова, допринела је да се једном за свагда учини крај овим мађарским интригама и махинацијама. Енглески парламентарци не само што нису нашли да Србија шири бољшевизам у Барањи, већ, напротив, сам подсекретар за спољне послове изјавио је у Доњем Дому да је у Бечу примио изасланике из Барање који су му изјавили да су пре вољни престати бити Мађарима и остати под Србијом, него се повратити у Мађарску под режимом какав сад у њој постоји. За нас је ово једна од ретких моралних сатисфакција. Може се са извесношћу рећи да су прошла времена када се Лондон обавештавао о приликама у Србији преко Беча и Пеште. Завршено је доба великога мађарскога патриоте, чувенога фалсификатора грофа Форгача. У ово ново доба, у ери слободе и демократије, у сопственом је интересу Мађара да схвате да се здрави суседски односаји заснивају не на обманама, већ на подлози истине и савеснога рада. Ту лекцију они су добили приликом дискусије Тријанонског Уговора у Лондону, а сад је примају и приликом дебате о истом Уговору у француском парламенту. Само својим лојалним радом стећи ће поверење и благонаклоност и својих суседа.

М. Ђ. М.

ПОДСЕТНИК.

Јуна 5, 1921. — Немачка влада је опет у Рајхстагу добила велику већину у знак поверења.

Јуна 5. — Покренуто питање да се из Устава Лиге Народа избаци одредба о територијалним међусобним гарантијама.

Јуна 7. — Споразум између наше краљевине и Румуније.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — КРИЗА ДЕМОКРАТИЈЕ.

Једна држава и споља и унутра, створила је неколико фронтова и споља и унутра. Спољни фронтови су делом познати, делом се слуте. Унутрашњи су и сувише познати, и сувише јасни. Они су хрватски, клерикални, муслимански, одметнички и комунистички. И док борба још није почела ни на једном спољном, она је отпочела и продужује се на свима унутрашњим. И проћи ће, вероватно, дуге године док се ова борба не заврши, јер су дуге године потребне да нестану генерације које је воде, и још дуже да моменат једне државе дâ свој неминовни резултат: духовно јединство. Новим генерацијама сва ова борба у једном истом народу изгледаће и чудном и неприродном, као што нама данас, на овој даљини, изгледа чудном и неприродном унутрашња борба у старим нашим државама, па и у Србији првих деценија по ослобођењу. Онда, савременицима, та борба није изгледала ни чудна ни неприродна, као што ни сада, наша, данашња борба није ни чудна ни неприродна. Њима није користило искуство других, нама не користи искуство њихово. Ако се и каже да је историја учитељица народа, ипак најбоље учи своје рођено искуство. И докле га ми сами не направимо, туђе нам неће користити.

Док и време не учини своје, држава у стварању брани се, и брани се, на жалост, и законитим и незаконитим средствима. На комунистичком фронту држава војује познатом *Обзнаном*, на клерикалном канцелпараграфом, на муслиманском плаћањем накнаде за своје велике поседе, на хрватском забраном сепаратистичке агитације, на одметничком интернирањем породица одметничких и применом закона у колико зато има прилике, а нема је много. Од свих ових мера само неке почивају на закону; од свих ових мера само неке имају одобрење парламента: остале не почивају на закону и немају одобрење парламента; све пак одговарају времену у коме живимо. То време није редовно, па нам ни државна управа није редовна. Опасност је само да лични моменти и партијски интереси не учине да нам државна управа не буде нередовнија него времена у којима живимо; да се лични и партијски интереси не помешају с државним и не промакну испред државних: у времену када још немамо ни устава ни нових закона донесених на основу устава, ни примене старих, та је могућност готова извесност. Без устава и без закона, демократија је доспела у истинску кризу, и та ће се криза, и ако прилично ублажена, наставити неминовно и са новим уставом и са новим законима. Демократија, политичка демократија, доведена је у положај

да оспори принципе на којима она сама почива. Она почива на принципу политичке слободе, и она је устала противу њега; она почива на принципу политичке једнакости, и она је устала и противу њега. Свеједно је да ли је она то учинила у праведној нужној одбрани или не: и праведна нужна одбрана мора бити узакоњена да би била допуштена. Данашња демократија била је заборавила да су и рђави закони бољи него безаконје, и владавину закона била је заменила владавином ничим невезаних руку: и поред парламента, владало се без парламента. Али и са новим уставом и са новим законима криза демократије неће бити свршена. Зато што узроци нису престали, неће престати ни последице. И већ се и у изради устава осећа јасна и упорна тежња спровести одредбе које остављају Влади прилично невезане руке за борбу на свима унутрашњим фронтовима. Несумњиво је да ће истом тежњом бити задахнути и нови закони. И постоји велика опасност да од свих принципа на којима демократија почива не остане само принцип владе већине, али апсолутистичке владе скупштинске већине. Један пример: Кроз уставне одредбе о аграру скупштинска већина спровела је интерес народне мањине противу интереса народне већине, јер је несумњиво да гласови дати на народним изборима радикалима и демократима нису дати за овакво решење аграрног питања и не би били дати ни данас кад би се ишло на изборе искључиво на аграрном питању.

Влада је решила да допусти поновно отварање радничких синдиката као чисто економских организација. Комунистичка политичка пропаганда остаје и даље забрањена, једном Владином наредбом, не законом. Влада и даље не жели да сачека дела и повреду позитивних закона, него просто не допушта комунистичку пропаганду у оној мери у којој допушта сваку другу политичку пропаганду.

Влада је забранила велики збор странке Г. Радића. И ту је применила једну меру коју није применила према другим странкама.

Влада је забранила у Хрватској растурање нацрта устава странке Г. Радића. Тај се нацрт, међутим, слободно растура по Србији.

Влада је забранила у Хрватској растурање прогласа извесних хрватских посланика. Тај се проглас, међутим, слободно објављује у Србији. Итд. итд.

Несумњиво је да ће Владино схватање о елементима који чине један покрет антидржавним и дају држави право на самоодбрану, продужити и даље, и кроз Уставотворну и кроз Законодавну Народну Скупштину. То ће у исти мах дати и меру политичких слобода и политичке једнакости у нашој држави. Та мера неће бити велика. Увеличавајући опасност у којој се држава налази, пооштрена су средства којима се

држава брани. Ова политика, природно, води стварању једне јаке конзервативне странке, чија ће се улога, потпуно неблагодарна за савременике али ипак делом корисна за потомство, свести само на то да сломи унутрашње фронтове и одржи државу док не пристигну нове јаке странке: док демократија не изиђе из кризе у коју је запала.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

П. С. Талетов, *Социологија и Литература.* — Београд, Издање књижаре „Напредак“, 1921.

Књиге су као и људи: спољашњошћу и насловом својим често се издају за оно што у ствари нису, те ми добијамо сасвим други појам о садржини и вредности њиховој када их прочитамо. Дело Г. Талетова о коме је реч има међутим ту добру страну што све илузије наше разбија у самом почетку. Јер ако смо, према наслову, очекивали научну студију о социологији и литератури, из посвете и једне кратке напомене уместо предговора ми одмах дознајемо да писац то није имао на уму. Његов циљ је мање научан а више дидактичан, и он „посвећује своје делце нашој Омладини у најлепшој и најсрдачнијој намери да јој, у неколико, искрено помогне при сређивању њезине младе и несређене душе.“

После овога, ми очекујемо убедљиво и сигурно излагање социолошких и литерарних питања која могу да интересују данас нашу омладину; али кратка напомена одмах иза посвете долази да отклони и ту претпоставку. „Добронамерном читаоцу“ отворено се каже да писац „час стаје на социолошко гледиште против којега се буни, час стаје на индивидуалистичко гледиште које узноси,“ — јер „његово индивидуално ја у сталном је конфликту са његовим социалним ја,“ те сви ови огледи (дакле цела књига) „само су плодови тога конфликта, само су, ако се хоће, извештаји о том конфликту.“ И таквим „делцем“ од 138 страна Г. Талетов хтео би искрено да помогне омладини при сређивању душе...

Но пре свега ваљало би довести у ред мисли и схватања у самоме тексту, што не би ишло лако. Напротив, муке би имао ко би се подухватио тешкога и незахвалног посла да кратко и јасно изложи садржину књиге. Али у једном тако сређеном изводу Г. Талетов изгледао би несумњиво боље него у своме сопственом делу, где развијање мутних, напвних и противречних мисли пролази кроз све могуће фазе од нејаснога до сасвим неразумљивог и конфузног, те напослетку не знамо ни ко шта пориче или тврди, ни ко има

право. Зато овакве писце не треба давати у изводу, него их приказати само по наводима из текста.

На пример, Г. Талетов расправља о томе каквог удела у књижевности има друштвена средина а каквог појединац, и пошто је констатовао да социолог узима књижевност као израз колективне душе, индивидуалист, напротив, као израз индивидуалне душе, он стаје на средину са овим својим судом: „Књижевност је, по нашем мишљењу, као историја у осталом, изношење догађаја човечјег живота као производ сложене комбинације индивидуалних и социалних фактора. Књижевност је, у равној мери, производ и социалне средине и индивидуе.“

Иза ове тврдње, која се понавља много пута као рефрен књиге — а Г. Талетов има више таквих рефрена — следи један чудан опис борбе између индивидуалног и социалног ја, индивидуалне и социалне душе, где се тешко снаћи и још теже избројити све победе и поразе час једне час друге стране. Тако у један мах социална душа „тежи да се утопи и растопи у конформизму социалне заједнице, да постане један од њезиних атома.“ Но када победи друга партија, онда „социална средина, не увек и на време свесна да је побеђена, унижена и увређена, постаје слепо верна и ропски одана индивидуалисти којег није била кадра скрхати на време.“ — Али ни та победа није дефинитивна: „Лукавство и хипокризија социалне заједнице, ма како се она пред победиоцем ваљала по прашини и блату, не престаје снивати пораз индивидуалисте.“ Игра, дакле, почиње изнова, и Г. Талетов је показао заиста ретку истрајност описујући ту дугу борбу све на исти начин, - истрајност која несумњиво премаша стрпљење читалаца да све до краја прате.

Ипак, та борба још не обухвата све што поводом социологије и литературе треба да нам се каже. Књига има 138 страна, и писац је ту унео цело своје знање, и све што није могао да смести у своје романе. Он је сматрао за потребно да готово сва данашња питања бар додирне, и све што мисли да искаже, и све што не воли да осуди, и све што га вређа да анатемише. Уз то се и ређање имена страних аутора провлачи с краја на крај текста, и показује колико је Г. Талетов као писац имао помагача.

Од свега тога нас би најпре могао заинтересовати одељак о српској књижевности, која „није ни израз ни огледало наше социалне средине.“ Раније, и то на више места, Г. Талетов је међутим тврдио да је књижевност „у свима временима, мање или више, била веран израз друштва“; да је књижевно дело „увек израз индивидуалног ја, увек је израз и социалне средине, јер је оно, у исто време, производ индивидуалног и социалног ја“; да је трајна књижевност „од увек била израз

и огледало друштва". Све то важи за сваку књижевност посебно и за књижевност уопште, — али не и за нашу српску. Но дакако, и она „требало би да постане израз и огледало друштва. Она ће то постати ако пође здравим реалистичким путем и ако буде била обухватила собом целокупно друштво, ако, у неку руку, буде била културна историја нашега друштва." Тако мисли Г. Талетов, који „узноси" индивидуалистичко гледиште и на једном месту каже да „друштво постоји због индивидуе, не индивидуа због друштва".

Иначе, сви наши писци пролазе рђаво, па и сам Г. Талетов са својим романом *Новац*. Њима се нарочито уписује у грех што нису имали „искрене смелости" да изнесу живот онако како га виде у ствари. Ту смелост имају само наши лиричари, који нам, „као на длану или као на тањиру, износе своју искрену или неискрену душу..."

Други занимљив предмет јесте однос између друштва и књижевника. Али очајно почиње тај други део књиге: „Човек се рађа неслободан и свуда је у оковима." Робовање наше почиње још од зачећа, и зато Г. Талетов моментано оставља социолошко-литерарни терен, да би објаснио како нас заробљава још онај „физиолошко-хемијски процес" између наших родитеља. — После биологије долази на ред педагогија: „Детиња душа није чист и неисписан лист хартије. То је већ мала књига чија ће се будућа издања поправљати или погоршавати". — Затим се узбудљивим тоном описује наше робовање у основној, средњој и највишој школи (универзитету), па у касарни, држави и друштву, — тако да већ изгубимо рачун колико пута се око нас прави гвоздени обруч и обмотава ланац.

Довољно је међутим превртнути само неколико листова даље и ради утехе прочитати ову реченицу испод наслова *Индивидуалности*: „Уз пркос свима могућним оковима и свима могућним теденцијама друштва и државе противу индивидуалности, индивидуална слобода један је преисторијски инстинкт који је, као сви елементарни инстинкти за одржање индивидуе, задржао, готово, сву своју првобитну снагу." И насупрот свему што се раније казало, тражиће се сада једна помирљива средина између индивидуалног и социалног, — али не у форми разложне и документоване синтезе, него у виду клаћења и колебања између једног и другог. Но вреди чути и какви изрази су ту употребљени да се оцрта час појединац час друштво док се тражи та помирљива база. Индивидуа „презире" средину, против ње је „револтирана" и „раздражена": средина опет сматра индивидуалност „као једног немилосрдног и робустног џина који жели разјапити прозоре и врата њезине загушљиве избе," она се служи „свима могућним подлим средствима којима се воли служити свака социална група," итд. итд. Напослетку све излази на добро: „Индивидуалност је тековина средине, али је средина још у већој

мери тековина индивидуалности која ју је створила, која је ствара и која ће је створити."

Овом реченицом у прошлом, садашњем и будућем времену завршује се тачан прва половина књиге, а друга чини с њом складну целину како по идејама тако и по стилу. И ту, у другој половини, иста нејасна и несагласна схватања и непроверене тврдње: и ту готово свака добра мисао сугерирана лектиром, а што је испод доброга, то је оригиналан проналазак самога писца; и ту иста подређеност логике и стварних разлога реторици и емфатичној фрази, и један исти неопредељен дух који би хтео да води друге, а сам лута и губи равнотежу.

При свем томе, Г. Талетов је имао добру и племениту намеру да објасни многа занимљива и тешка питања из социологије и литературе, и да помогне омладини при сређивању душе. То међутим није било довољно да му осигура успех, јер по намерама и доброј вољи цене се једино морална дела, а књижевна само по добром резултату. Но какве резултате би могла дати књига којом се ништа не објашњава јер је конфузна, нити се ико њом убеђује, пошто се види да ни сам писац нема јасних и сигурних убеђења.

Али Г. Талетов има још и ту несрећу да се незгодно изражава чак и онда када најбоље мисли, и као некада Јоаким Вујић, он данас може упропастити најозбиљнију ствар својим некњижевним и много пута комичним стилом. На пример, у његову тексту наилази се на „запарложени ваздух прошлости": маса је „као једна безизразна бара"; интелект је „престоница воље"; Бринетјер је „запенушени непријатељ индивидуалности"; Ничеа је „индивидуално лудило" спасло од „социалног лудила": поводом критичара казаће: „Он је кључ за који је уверен да отвара врата свих душа"; поезија је „извесна свесност дестилисана из извесне несвесности, песник представник и резултанта масе, средине, друштва."

Као што се види, готово свака реченица у тексту Г. Талетова потврђује ону познату истину да је вештина писања у ствари вештина мишљења, да је свако вешто перо у служби само врло добре главе. Иначе, немогућно је стварати дела која вреде, али могу се правити књиге које ће моментано привући пажњу зато што им је писац згодно изабрао наслов.

КАТАРИНА БОГДАНОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Кроз Шибе.“ — Као четврта свеска збирке *Југословенска Литература*, коју је прошле године покренула загребачка књижара Јосипа Чакловића, а наставио издавач Ст. Кугли, изашао је роман *Кроз Шибе*, од Г. Улдерика Донадинија, младог и плодног писца на чије смо име већ навикли наилазити, увек са интересом, у читању књижевних и дневних листова, већином загребачких. Из једног пријатељског приказа самог романа и његова аутора (из пера Г. Густава Крклеца), који је, по обичају заведеном у овој колекцији, стављен на чело књиге, — заједно са фотографијом ауторовом, — сазнајемо да је Г. Донадини рођен 1894 године у Плашком, у Хрватској, да је до сада написао три романа, три драме, једну збирку новела и једну књигу фељтона, да је за последњих шест година „проживио бурнији живот од свију млађих књижевника — дакако, на згражање публике, која је запамтила само анегдоте“, најзад, да је сада професор у Винковцима, „камо је 1920 премештен из Загреба, по својој прилици *из службених разлога.*“

Размотривши *Кроз Шибе*, најновије дело Г. Донадинија, тешко да смо могли стећи мишљење о некој високој добити коју је књижевност могла извући из „бурног живота“ пишчева. Роман описује трагичну каријеру Мартина Семића, генијалног књижевника кога филистарска околина његова не разуме и не цени по правој вредности, бунтовника и мученика растрзаног сопственим унутрашњим кризама, понижаваног, шибаног и пљуваног од стране и плиткоумне и покварене средине у којој је осуђен да се пати. Пијанац са халуцинацијама, растројених живаца, егоиста и клоноу од живота, главни његов јунак „плео се у филозофским теоријама“, давио слушаче, за кавanским столовима, читањем својих рукописа и хистерично нападао у своме листу *Мачу* стварне и замишљене своје непријатеље. У оном архаичном ставу литератора полубожанске величине, с којом данас само путујући глумци говоре о „даскама што значе свет“, тај задоцнели романтичарски дегенерик у плашту модерног револуционара изазива код читаоца симпатију савршено супротну оној којом га је Г. Донадини обасуо. Продукт ратних прилика, роман *Кроз Шибе* свакако да може послужити као занимљив документат о поремећености духовној и моралној коју је рат произвео — и из које се већ излази.

К. А.

„Савремене Демократије“. (*Modern Democracies,* by Viscount Bryce. Two Volumes. London, Macmillan, 1921.) — У својој осамдесет и трећој години Лорд Брајс је завршио две обимне свеске о државној управи Француске, Швајцарске,

Сједињених Држава, Канаде, Аустралије и Новог Селанда, бацајући поглед и на управе неких држава Јужне Америке. Лорду Брајсу не изгледа демократија као теорија друштвена него као „облик владавине". Под демократском државом он замишља државу „у којој влада већина квалификованих грађана, сматрајући да квалификовани грађани представљају већину становништва — рецимо, уопште говорећи, три четвртине — тако да се физичка моћ поклапа са њиховом моћи права гласа." Писац потпуно запоставља жене и нимало се не обзире на њихово право гласа. Да није тако учинио једва да би његова дефиниција обухватила и једну од држава које описује. Штета је што ни Данска ни Норвешка, ни Белгија ни Холандија, нису проучаване у овој књизи, јер су оне исто толико демократске колико и поменуте републике. Главни недостатак овога дела, — иначе тако знаменитог и писаног ванредно добрим стилом — састоји се у томе што писац потпуно пропушта да говори о локалним управама. Лорд Брајс, као готово и сви британски политички писци, под државном управом схвата централне законодавне и извршне органе народа, искључујући целокупну машинерију, и законодавну и извршну, а понекад и судску, локалних управних тела.

Има још једна ствар преко које писац прелази: он не може а да не сматра државну управу као нешто сасвим одвојено од администрације. Као готово сви политички писци XIX века, он сматра демократију као замењивање воље престола, замка или олтара вољом народном: њему никада не пада на ум да демократија може да значи и превагу народне воље у поседу, фабрици или руднику. По овоме изгледа да Лорд Брајс говори више прошлој генерацији него будућој.

S.-W.

ЧИТУЉА.

Миленко Р. Веснић. — Људи из старога санџака долазе међу најбоље у нашем племену. Они су даровити као Милован Миловановић, или вредни и истрајни као Миленко Веснић. Од сељачета из Дуниша, корак по корак, Веснић је трудом и методичном умешношћу доспео до највишега положаја у држави и до многих других одликовања. Његови први кораци у јавноме раду нешто су неодређени. Он се колеба између науке и политике; у политици између унутарње борбе и дипломатије. Његови први правни радови су из кривичнога права. (Присталица Ломброза, написао је *Кривичну одговорност у светлости данашње науке.*) Као уредник *Правника* 1891 и професор међународнога права на Великој Школи 1892. прешао је на међународно право, али да не остане довека професор. Преводи Ривиерова *Међународног Права* и Листова *Кривичног Права*, које је издао уз вредну сарадњу неколиких својих

Јака, као и други правни радови из овога доба, остаће добар пример вредноће и умешне организације млађих снага. Највећа корист од Весниһева рада у правној књижевности јесте у правној терминологији, коју је Богишић пре њега почео стварати и на којој је он после Богишића највише урадио.

Из науке улазио је у унутарњу политику. У борби радикалне странке са краљем Миланом и Александром, Весниһ је учествовао први и последњи пут видно, као тужилац Авакумовиһева кабинета 1893. Доцније, његова је улога у унутрашњој политици мања: од 1894 до 1900 он ће бивати два пута министар, још један пут професор Велике Школе, касациони судија, посланик на страни. Од 1906, са кратким прекидима, остаће министар на страни, и то у Француској, до смрти, која га је изненада снашла пре неки дан.

Као посланик Србије у Паризу, Весниһ је својом методом опхођења и рада, постепено, умео да створи себи добро место у дипломатији и међу политичарима. У Француској, која је била пре аустрофилска и гркофилска, и турскофилска, и бугарофилска, то није била лака ствар. И, од 1906 до краја 1918, Весниһ ће очувати и свој и своје земље престиж у Француској, где су тек 1915 године разумели Србију и почели озбиљно мислити на њу.

На Конференцији Мира ситуација се мења. Весниһ није моһан, и поред својих многих веза с европском и америчком дипломатијом, — да из онога међународнога кркљанца, — каква је била Париска Конференција, — извуче успешно нашу народну ствар. Свачији се глас чује боље и јаче него наш; Румуни, Грци, Пољаци и Чеси боље пролазе него ми. Весниһ ће потписати пет међународних уговора о нашим границама са другим државама, али наш народ ће остати без интегралнога уједињења. Откуда да Бриһану, Венизелос, Бенеш и онај пијанист Падеревски, прођу боље у Версаљу од нас? Откуд дође до Рапала? То ће се ускоро видети из једне књиге с аутентичним документима о догађајима 1912—1920; цео наш рад, па и рад Весниһев, биће ту изнесен. Из тога дела може изићи прави суд о улози и раду његову у Француској.

Професор или политичар, дипломат или књижевник, Весниһ је имао у себи два човека: једног унутрашњег а другог спољашњег. Унутрашњи: природни човек из сандака, жудан учевности, снебивљив, славољубив, говорљив, дружељубљив и родољуб српски. Спољашњи: неприродан, с манирима европских дипломата старе школе, крут, закопчан, са безбојном протоколарном или књишком фразом, пре одбијајућ него привлачљив. Никад дневна маска није вештије скривала право лице.

Ј. М. Ј.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига III, Број 5. — 1 Јул, 1921.

ПАУН.

I

Сваки дан, у сунчев запад, прије но би звоно испред трпезаријe позвало на вечеру, он је силазио к дјеци.

Показао би се над каменим стубама, што су водиле на игралиште, грађено на уздигнутој обали морској.

Жагор би престајао, игре се прекидале.

— Директор! Директор!... стала би вика.

Он би остао на дну стуба да дочека ону веселу навалу. Сунце је на западу обасјавало дјеци својим црвенкастим зрацима лице, голе ноге и лакте, разгаљена прса, па им се пут сјала попут бакра, зуби им блистали у насмијаним устима.

— Директор! Директор!

Он је неколико часака гледао како оне босе ножице тапкају по пијеску и руке се размахивају. Та га је трка веселила, јер је у тај тренутак могао најбоље гледати сву дјецу скупа у лице, и јер му се сваки дан причињало да је лупа оних ногу јача, кретње удова гипкије, израз очију веселији.

Неко су се вријеме малишани гурали и мотали около њега отимајући се о његове руке, док би он сјео на дугу клупу испод зида.

Сад је сунце ударало њему у очи, и он је жмиркајући гледао пред собом немирни полукруг дјеце распознавајући их понајвише по гласу.

Вика се онда сама стишавала. Свак је већ знао да ће се сада најмања дјеца заклонити између његових кољена, па да ће започети показивање пужића и шкољки нађених оног дана у морскоме шљунку.

— Петрово ухо! Нолак!

— Ох! Ох!

— Зврк! Лађица! Шкољка парна!

— Ох! Ох!

Ситни су предмети блистали на сунцу у уздигнутој ручици. Глас је онога који је показивао, дрхтао од радости; усклици су дивљења били топли, и ако је готово свако дијете било већ прије показало све што је нашло.

Из малених торбица што су о нити око врата висјеле дјеци у њедрима, из кутијица за жигице, сакривених у појасу, из смотаних крпица ношених у сашивеним скутовима, из дубине најсигурнијег џепа, излазиле су хрпице шкољчицâ. Нађене с муком у шљунку пред купалишним кабинама, добивене на дар, купљене најдебљом кришком хљеба и сакрите најбрижљивије да их нитко и очима не дотакне, оне су сада све долазиле пред оног човјека, да им вриједност буде тиме још већа.

— Ја већ тридесет!

— Ја педесет!

— Ја стотину!

Он је гледао све те стварчице, узимао по коју у руку, кимао главом и налазио на свакој нешто да похвали. Дјеца су поскакивала од среће, док су им торбице звекетале опет у џепу, у њедрима.

II

Он је пуштао да то хвалисање само престане, и да се то весеље само стиша. Тражио је у немирној гомилици једно лице, за које је био сигуран да је и сада окренуто само према њему очекивајући ријеч или миг.

И нашао би га одмах. Малено, округло и блиједо лице с великим очима, с округлим носићем и с малко прешироким устима.

— Евице! А знаш ли још коју?

Дјевојчица би се зацрвењела од драгости, скочила преда њ, стиснула мршаве ножице и сва се усправила, док би јој очи

постале још веће, уста јој се у посмјеху продужала готово од уха до уха.

— Знам једну лепу... нову.

— Па да нам је декламујеш!

Сва би дјеца на то ушутјела и направила около ње полукруг; она би махнула објема рукама, удахнула дубоко дах, као да се спрема на дуг и тежак посао, те се поклонила главом.

„Алај су то грдне муке
Гледат тако у јабуке!“

Већ би први стих звекнуо у њеним устима јасан и пун изражаја. Трећу је ријеч нагласивала правећи устима једно велико „о“ и пљеснувши с неким шаљивим чуђењем руком о руку; а спомињући „грдне муке“ љуљала је туробно главицом држећи часак уздигнуте руке с длаком преко длана.

„А лепе су, румене су;
И слатке су, медене су.“

Кривила је малко главу, махајући сад једном сад другом руком, док су јој очи биле као у лисице што гледа у „кисело“ грожђе. Свако јој је „е“ склизало из устију слатко и житко попут меда, а језик јој томе титрао, као да би хтио полизнути пошећерене усне.

„Да је барем кука кака
Или мотка или штака!“

Свијала је у лук обрве и дизала увис десну руку правећи кажипутом квачицу; стојала је на прстима и жмирала очима, као да се сама весели што је тако домишљата.

Остале је стихове изговарала једнако јасно и вјешто ал нешто брже, јер је већ осјећала да ће је издати сапа. Свршавала је ипак на вријеме дахнувши изнова дубоко.

Дјеца су кликтала мајмунисајући је, а она је гледала у њ, готова да му полети у наручај. Ал би се он дигао, похвалио је и само је погладио по глави.

Звоно би зазвонило, дјеца се затрчала према трпезарији. Он је остајао гледајући за Евицом, која је ишла од њега осврћући се и мотрећи га, као да би хтјела казати нешто што и њој самој није још те јасно.

Њему је долазило да ју позове, и дигне у наручај, ал би се сустегао, поздравио је руком те се попео уз басамке што су водили у парк.

III

Парк је био понајвише већ у сјени, док су врхови борова и чемпреса блистали још на сунцу. Слугу и дјеце није у њему у тај час никад било, па се башта ограђивала не само двоструким пасом висока каменог зида и тамних ловорика но и тишином предвечерњом.

Он је газио преко путељака, пролазио кроз грмове и прилазио к басену насред двоструког прстена младих борова. Вода је обично била сва црвенкаста од сутонске свјетлости; хрпа бијела камена, подигнута у средини корита, сличила је маломе дворцу; нити тамнозелених алги и лећа окријекова пливала су по води крију̇ући дно, које се причињало дубоко.

Клечао је на руб, сагињао се и мицао полагано под водом прстима.

У рупама на камењу синуле би искре. Из дворца су излазиле рибице, неке жуте, друге бијеле и зелене, смеђе и црне. Главале су на површини воде, додиравале се меснатим брцима крајева оних прстију, док су напокон прилазиле на длан, скакале преко руке. Љуске су им на хрпту сјале, сребрни су трбушићи блистали попут стрјелица. Као да су шаренперке познавале добро оне прсте. Не само што су им прилазиле без страха, но су се и играле с њима пуштајући да их они дирају и хватају.

Он се неко вријеме тако играо. На крају би окренуо руку под водом. Кад би му длан био пун рибицâ, дизао их је из воде и бацао близу дворца. Рибе као да су знале, е је тиме игра свршена; нису се више показивале. Он је устајао те ишао према стаји.

Млада кучка Лила, која га је већ дуго гледала издалека, нетом би сада изашла из дрвене кућице, протегла ноге, треснула ланцем и стала да весело сквичи. Махала је репом, превијала се и сва лагодно дрхтала, као да већ осјећа милину од оне руке, што ће јој доскора проћи преко леђа. Бацала му се усусрет напевши тако ланац, да би се устремила на стражњим ногама и остала неколико тренутака усправна пружајући предње ноге као на загрљај. А кад би он стигнуо, лудовала је од среће. Наваљивала је на њ скачући високо од земље, дрхћући у свакој жилици и не могавши да се умири, док је не би што снажније погладио и нешто јој казао.

Онда ју је он одвезивао показујући јој руком крај баште, гдје је њој било да највише стражи.

Лила би послушала; он би ушао у стају.

— Галебе! Голубе!

На његов су глас оба бијелца махала главом и њиштала. И ако их је само он тако звао, као да су им та имена била најпознатија и најмилија.

— Галебе! Голубе!

А они су копкали ногама и фркали ноздрвама. Звали су га да узјаши, па да полете: галеб преко мора, голуб преко поља. Држали су главу на његову рамену, док их је он хватао за гриву и голицао их по врату. Једном јахани од господе и тимарени у лијепим стајама, а сада присиљени да вуку теретна кола, као да су опет осјећали уз тога човјека нешто од онога што их је прво веселило. Беба и Шимел — тако су их сада звали возачи и кочијаши — гледали су својим крупним паметним очима у дошљака, па им се причињало да се њихова дашчара ствара у велику нову стају, а она тратина пред отвореним вратима у тркалиште пуно витких јахача, лијепих жена и шарених застава.

— Галебе! Голубе!

Сребрна је труба јекнула, и трка је започела. Галеб каса уз море које кркочи. Голуб хита у сунчан дан пољем што мирише по младој трави.

Она два имена онако изречена, слађа су но зоб и сијено; онај човјек, који им никада ништа не носи и којега никада не возе, дражи им је од доброга кочијаша Василија. Ето, излази из стаје, а они се опет налазе у тијесној дашчари, док им се теретна кола испред врата чине још тежа и гломазнија но прије.

IV

Кад је одлазио оданле, први је сврачак обично већ пршио по парку, и он се онда журио да још некога на вријеме затече.

Угледао би га у најмирнијем дијелу баште, на путићу, што води к улазу у двориште.

Дуговрати је ступао полагано вукући за собом реп. Ишао је на ноћиште достојанствено попут кнеза из какве лијепе приче, пуштајући да му се скутови шаренога плашта вуку по земљи, док му се перјанице њишу на глави. Каткад

је застајкивао дижући ногу, пружајући увис врат и нагињући главу малко нахеро. На дробноме шљунку путељка његов је реп био налик на саг што се за њим вуче, а без трења и шуштања.

— Пауне!

Ал се златорепи није ни обазирао.

Човјек је знао да то није само од охолости те краљевске птице. Било је нешто друго између њега и ње, ал он није могао још да открије: зашто је паун баш такав према њему.

Већ у раној јесени бијаше птица изгубила реп, зашутјела и покуњила се. Долазила је онда у кухињу да проси храну; улазила у трпезарију, гдје је из кута гледала мирно у дјецу, док је вани бура дувала; грijала се крај обале на сунцу не осврћући се ни на кога. Нетом дан поче да дуља, и њезин реп поче да расте. А кад се први пролетни знакови појавише у парку, она се одби од куће и од људи. Њена је прождрљивост бивала све мања, перје све дуже. Ход јој се усправљао, врат дизао. Као да је свако ново предпролетно јутро додиравало се прстима њезине одоре, да остави на њој трајан траг: изнад крила сребрне полукруге, налик на млади мјесец, на крајевима репног перја златно модре колуте у лику сунца. Врат јој се прелијевао сродним бојама као пучина морска у часове предподневне, а перјаница на глави блистала му попут круне кнежевске. У дане кад су олеандре, јуке и ружмарини цвјетали по парку, цвјетало је и на њој свако перо у свим одсјевима метално-зелене боје.

Од онда се паун сâм шетао по башти. Ноћивао је на зиду, низ који је могао без страха пустити све богатство свога дугог репа. Људе није сада ни тражио ни избјегавао; хране од њих није више питао, ал је није ни одбијао.

Откад су дјеца била почела да долазе на тратину, он је више пута летио на кров стаје те оданле гледао њихове игре.

— Кро!... Кро!... кричао је наједанпут и ширио полагано реп.

— Пауне, даруј перо! клицаху дјеца.

Он их је с висока поносно мотрио вртећи се сад налијево сад надесно па би спустио пера на кров, држао их неко вријеме тако, да их затим склопи попут лепезе и полети на други крај парка.

Прилазио је свакоме, ал се увијек уклањао ономе човјеку, около којег се дјеца купе и који сваког предвечерја обилази парком.

А тај човјек, који није никада носио ни дјеци јабука, ни рибама мрвица, ни коњима шећера, бацао је пауну којешта, само да га удовољи. Ал све утаман. Птица је одлазила с игралишта кад би он долазио к дјеци; крила се између грмова кад би прошао обноћ баштом; и не погледала на оно што је он пред њу бацао.

Кад је онај човјек бивао с дјецом, више је пута опажао, како га птица гледа издалека, ал некако чудно, као да јој то није по вољи. Његова је писарна гледала у двориште, преко којега је на зиду паун најрадије ноћивао, а сједио каткад и дању. Директор је често дизао главу са свог стола и виђао пауна. И сваки би му се пут причинило да га та птица уходи мотрећи га злочестим погледом.

Због тога се он и трудио да се с њоме спријатељи. Он, који се није сав подавао дјеци, само да их не размази, и који је ускраћивао чак и животињама дарове сматрајући их митом, спремао је за птицу све оно што му се чинило да би је могло везати уза њ. Ал је с пауном било увијек једнако.

И сад је птица одмицала од њега не марећи за његово дозивање.

— Пауне!

Птица је ишла до зида обраслог бршљаном и витезом, па ширила крила и летјела на руб.

Онда је човјек силазио у двориште.

Бивало је већ тамно. Самостанска тишина владала је у оној старој згради спруженој уз обалу између црквеног торња покрај мора, сиве куле на мртву потоку и непомичних чемпресова у парку пуну мрака и шутње.

Све је мировало у башти и у дворишту, само се на рубу зида гибао још неко вријеме дуги врат птице, која се намјештавала за починак.

V

Дјеца, већ гола, чекаху на његов знак, да потрче у воду.

Гарава од сунца, коже нашаране осушеном сољу, понајвише мршава и жилава, дјеца су била налик на арапчад.

Стојала су напетих мишића гледајући у њ, јер је свако дијете хтјело накрупити прво у воду. На ономе бијелу шљунку, испод високога љетног сунца, које је све позлаћивало, малишани су, у тај тренутак, онако напети и готово непомични, сјећали на статуете од бакра: старији малко смијешни због дугих танких ногу и руку, а мањи готово комични због још бијелих трбушића што им се сјали.

Он је уживао мотрећи што су сунце и море већ урадили с том сирочади, стигнутом к њему пред који мјесец испаћена лица, блиједе коже и понајвише троме и лоше ћуди. — Оклијевао је неколико часака да их такове гледа. Кад би дао знак, сва би се она уста отворила, крикови су јечали, руке се пружале, ноге трчале низ шљунак, а море као да је наједанпут узаврело пред њиме на плиткоме жалу.

Оног је дана вода била свјежа, бистра, искричава. Неком готово животињском насладом ваљаху се дјеца по њој бијући је рукама, лупајући је ногама. А она је текла у танким млазевима дјеци низ главу просипљући им се по леђима и прсима, пјенушава у њиховим рукама и около немирних колена.

Попут крда младих дупина дјеца су ћипала и поскакивала чинећи свако од њих по које „ново“ јунаштво. Једно је гурало главу у воду да устане црвена и надута лица, као да је посркало читаво море; друго је ронило да покаже затим пуну руку пијеска или алги ишчупаних са камена. Прскала су се водом, дозивала и гурала, трчећи свако толико на жал, да се поносно баци потрбушке у воду.

Он је стојао на рубу плитчине стражећи да се које од мање дјеце не би залетјело предалеко.

Наједном коракну према шљунку и пружи обје руке.

— Мене! Мене!... стаде вика.

Он их је звао по имену, и дјеца су прилазила да му се баце на руке па да — „пливају“. Свако је дијете лежећи трбухом на његовим длановима махало рукама и бацакало се ногама прскајући га у очи пјеном, док се остала дјеца тискаху около њега, нестрпљива у чекању.

Мислио је да је већ готов, кад му Евица приђе.

— Што? И ти би да пливаш?... зачуди се он, јер дјевојчица није била у води никакова јунакиња и купала се увијек покрај жала.

Коракну према њој, и она му се сва преда. Држао ју је на длановима, док је њено малено тијело дрхтало од страха. Она се напињала да дигне главу и да маше удима, ал је све то било за њу превише, па је само трпјела.

Ухвати је испод пазуха. Не понесе је на жал, но је дигну у наручај. Дјевојчица му ови руке около врата ; загрли га чврсто.

— Не! Ја бих пливала. С вама... говорила му је тресући се још.

— Да те поведем галебима? рече он показујући на јато бијелих птица, што су се пред гатом њихале на води правећи широк круг и кричећи као да о нечему вијећају.

— Хајдмо!

Он уђе с дјевојчицом у лађицу, лати се весала.

Оне птице као да су га познавале. Окренуше се према њему, гледајући како им прилази, и не одлетјеше, све док чамац не стигну до њих. Кружиле су неко вријеме изнад лађице, лебдећи на раширеним мирним крилима, па се изнова спустише пред ушћем потока.

— Евице, хоћемо ли до гата?

— На острво! На острво!

— Па што бисмо тамо?

— Лепо би нам било. Има тамо по њивама празних кућица. Уђи ћемо у једну. Ви ћете носити, а ја ћу кухати. Знам и прати.

Долазила је у неку ватру говорећи му како ће тамо сами живјети. Већ је знала све што ће они двоје радити, далеко од свакога, сами... сами. Он одмах виђе да је та малена главица о томе већ дуго мислила, па не одоли жељи: узе је у наручај. Дјевојчица је дрхтала од среће. Очи су јој постајале још крупније гледајући у острво. Она дигну руку и пружи прст.

— Глете! Ено кућице. Празна је, малена. Хајдмо!

Весла су била испала у море.

Он је сједне и рече:

— Видиш, немамо среће. Сад морамо натраг. Други пут.

— Сјутра. Обучени!... Лађицом, пуном свега... утјеши се дјевојчица.

Он скочи у воду, врати весла и стаде гурати чамац према крају. Упирао је о крму гледајући над собом Евицу, која се прегибала држећи руке упрте о руб лађин. Њено је лице било озбиљно као у одрасле жене. Оно јој бијаше у сјени, а власи,

већ осушене од сунца, правиле јој около главе блистав ореол. Пратила је сваку његову кретњу час бојећи се да се превећ мучи, час говорећи му како ће сјутра све ићи лако и хитро. Глас јој је бивао дубљи и топлији, а израз очију као онај у мајке и у љубовце...

VI

Лађица стругне дном по шљунку; дјеца навалише у њу. Он уђе у чамац и намјести дјецу.

Возио их је уз копно, под сунцем подневним, док су галебови кричали над морем, што се искрило у све живљем трептању. Над зидом морског игралишта борови су блистали у парку, а осамљени чемпреси као да су подрхтавали ал не од вјетра но од пара што се, модре и свјетлуцаве, дизаху с воде. Био је то час, када хридине најјаче воњају по алгама и соли, и зрнца од кремена сјају на пијеску и у шљунку, док дисање мора постаје дубље и шире од вјетра пучинскога, који нетом прилази далеким вратима између острва и копна.

Дјеца су клицала дишући хитро и дубоко.

— Школька!... Морска звијезда!

Њихове су очи продирале до дна, виђале и оно часа онђе није било.

— Запјевајмо!

Почеше да одмах и прекину. Нису могли сложити гласове.

— Евица! Евица!

И Евичин гласић, пун израза и право интониран, јекну над мирном водом. Грла се сложише.

„О ти небо високо!
О ти море дубоко!“

Галебови се дигоше. Одлетјеше кричећи према острву.

Евица их је пратила погледом. Како су се они удаљивали, пјесма је умирала у њеним устима. Наједном се трзну; очи јој се насмијаше. Протура се кроз дјецу до њега и рече му важно, раздрагано:

— И ови су пошли онамо. Сјутра! Сјутра!

VII

Неколико је дана долазио ређе дјеци и готово избјегавао Евицу чекајући да дјевојчица заборави оно што јој бијаше обећао.

Она се мрдила, гледала га очима пуним укора, одбијала храну, не слушала пазитељице и плакала за сваку стварчицу. Кад би га срела у дугим ходницима зграде, крила се у кут и једва му одговарала на поздрав.

Било је усред љета, па су дјеца боравила сада дане понајвише у хладу испод борова. Један је дио парка био сав њихов; у другоме расла трава, цвјетали још увијек ружмарин и олеандар, и мак се црвенио у зеленилу.

Паун се оне године дичио најдужим репом и најљепшим перјем. Врзао се около малишана, водио их у свој дио парка и као да је навлаш пуштао са себе по које мање перо, да их развесели тим даром.

— Пауне, дај перо!

— Крò!... одговарао им је трчећи преко чистине, вабећи их баш онамо гдје им се кратило ићи, да не праве штете. Тјерао је оданле пса и мачка и гледао криво на одрасле, ал је дјецу дозивао и мамио. У сатове, кад је онај човјек сједио у писарни, и у дане, кад је ређе долазио к дјеци, паун се играо с малишанима накострушивши пера, раширивши крила и идући према њима као да ће навалити да наједанпут скокне настран и побјегне.

Евица је била једина која је могла да га се и дотакне. Корачао је често уз њу мотрећи је једним оком нахерене главе. Нешто већа паунова пера вијала се само у њеним рукама.

Једне вечери, пошто обиђе коње, директору би чудно што нема пауна.

Мрачило се. Звоно је било већ позвало дјецу у спаваонице. Из отворених прозора на другоме кату просипали се у двориште гласови њихове вечерње молитве, изречене у збору, тихо и ритмички.

Он чу жамор на чистини ограђеној ловориком те се полагано докраде.

Евица је сједила на пању, боса и у кошуљици, гледајући усхићена у птицу, која се вртјела око ње. Паун је ширио реп, спуштао крила до тла и корачао ситно у кругу. Она га је хватала за врат, гладила по хрпту и говорила му:

— Стани. Сад ћу ја теби.

И Евица устане, дигну малко скутове кошуљици.

„Играле се делије
Насред земље Србије.“

Четири корака десно па четири корака лијево, с почетка ситно и мирно, па затим крупније и живље. Игру је пратила тихим пјевањем, да је само паун чује.

„Ситно коло до кола.
Чуло се до Стамбола".

Заборављала је на сваки опрез. Скакутала је лагана и живахна дижући глас, њишући ритмички главом и машући по такту рукама. А паун је застајкивао, загледавао се у њу, вртио се около себе па изнова скакао, да стане пред њом и покаже јој сву љепоту свога репа.

„Љут је султан охоли,
Што играју робови."

— Крô... огласи се наједном паун; скупи реп и сав се накоструши.

Евица стане као укопана загледав се у човјека.

Он је прилазио к њој пружајући јој руку, ал паун крикне љутито.

Човјек се зачуди срџби у ономе птичијем оку. Махну руком да потјера пауна, ал му птица скочи изненада на прса. Дуг жилав врат опружи се попут змије, и кљун удари. Човјек подметну руку да очува лице; гурну од себе птицу, ал осјети бол на руци.

— Пауне! Пауне! клицала је дјевојчица.

Птица је бивала све љућа. Сад је обилазила около човјека, кушала да му полети на затиљак.

— Иди! викну он дјевојчици.

Нетом онда кад Евица отиде и човјек се дочепа коца, птица одмакну и полетје на зид.

Он омота рупцем рану; пође у двориште.

Евица је стајала на доксату пред затвореним вратима. Плакала је тихо и ако су њезин страх и узбуђење били велики.

Он сједне на камено сједало, метне дјевојчицу на своја кољена.

— Отворите ми. Часна ме сестра зове.

Мирио ју је гладећи јој главицу. Било јој је све лакше. Наједанпут га загрли.

— Он ми је пријатељ. Са мном је добар. Кад ме ви нећете, ја идем к њему. Ја га разумем. Нешто ми је обећао.

— А што то?

— Е, нешто лепо. Сва пера; али сва... она велика, она дугачка.

— Што ће то теби?

Она бризну опет у плач.

— Но, па реци.

— Хтела сам их понети на острво. У ону кућицу.

— Чему?

— Да нам буде лепше. Ја бих се попела на столицу и метнула их на зид. Једно овако, друго... овако... говорила је показивајући руком. Све лепо, по реду. Ал ви то нећете.

— Па ја хоћу.

— Онда хајдмо!

— А пера?

— Можемо и без њих. Он је био данас злочест... Је ли, сјутра?

— Да, Евице. Сјутра.

Он отвори врата, прође ходник, понесе је у собу.

Часна је сестра била у онај час отишла у сусједну спаваоницу; свјећица јој је горјела иза завјеса. У постељицама, поређаним у два дуга низа, дјеца су већ спавала; није било чути но њихово лагано дисање.

Метну је у кревет и покри је све до брадице. Прође јој длаком по вјеђама.

— А сада спавај... шану.

— Сјутра? Је ли, сјутра?

— Да, Евице.

Ходећи на прстима он изађе из собе. На вратима сретне часну сестру.

— Тражим Евицу. Шмигнула ми је некамо.

— Нађена и враћена! одговори јој он.

— А јесте ли се и помирили? насмјехну се она.

— То ћемо нетом сјутра. Дат ћете ми је, а да друга дјеца не опазе.

(Крај у идућем броју.)

ВЛАДИМИР НАЗОР.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(13)

ГЛАВА ПЕТА.

Г. ДЕ МАЊОАК СЕ ЉУТИ.

Оливје се буди. Чини му се да се, ни сам не зна откад, налази на ивици неког пута по коме пролазе, труцкајући се, огромне претоварене тарнице.

Отварајући очи, он виде сунце, усред ватрених бакрених облака. Затим чу неки смех. То га капетан Нарваец ословљава.

— Браво, ви баш тврдо спавате. Трећи топ, пали!

Под ветром од пуцња, Оливје пови главу. За тренутак, он виде како се лелујају крај његових ногу ситне травке.

— Први топ, пали! рече Нарваец.

— Да ли одавно пуцате тако? запита Г. де Пренест.

— Од прилике од пре једног сата, одговори капетан. Додајем да ми нисмо почели. Изволите погледати.

Г. де Пренест погледа. Он виде најпре уски зараванак са земљом свом испревртаном, нешто што је наличило на један жућкасти хаос. Одбачен гранатом на десет метара, један од четири топа зарио се у земљу; то је сада само гомила изувијаног гвожђа. Дваестак лешина, на којима око не сме да се заустави. Овде-онде, влажне и мрке мрље, парчад плавих шињела. Један тобџија, наслоњен на стену, с главом скривеном у руке на којима се виде грумени усирене крви, плаче као дете.

— Лепо, зар не? рече Нарваец.

И командова:

— Други топ, пали!

Оливје се подиже на ноге, несигурно.

— Ја нисам хтео да вас будим, рече Нарваец. Две гранате су пале око вас. Ах, нема због, ви немате среће. Трећи топ, пали!

— А битка? прошапта Оливје.

— Све иде добро, врло добро, ванредно добро, подсмехну се капетан. Погледајте сами.

Оливје се наслони на ограду. Он виде, у јутарњој светлости, предео који је видео синоћ у вечерњој магли. Велике планинске птице, преплашене, додирују врх брда, лупајући

крилима. Доле је Естела. Ерга је просеца, ваљајући своје краљуштаве и беле таласе. Одмах испод њега, жуте и упоредне линије ровова, које засецају бокове Монте-Јуре.

Г. де Пренест задрхта пред том провалијом. Како је могао синоћ, у помрчини, да се успење уз те окомите стене?

Он се измаче дрхтећи, помрчале свести.

— Битка... битка иде добро? промрмља он.

— Него шта! Дивно, рече Нарваец. Зар ви не видите ништа?

Г. де Пренест се наже наново над амбисом. По жутим рововима, по црним стенама, гамижу ситне плаве мрље. Какву чудну и злокобну игру играју те ларве?

— Ја не видим... ја не разумем... шта је то? Шта раде они?

— Боље сâм да вам кажем, објасни Нарваец, да су, од пре три четврти сата, све наше пешадијске одбранбене линије у рукама либерала. У освит, они су се примакли првој линији. Просто извиђање. Каква срамота! Није их било ни сто! Видео сам их како долазе. Нисам чак наредио ни да се пуца на њих. Али шта ћете! Господа Алавци опалили су на њих два-три пута, затим су се повукли. Управо као да играју котиљон. Тако да...

— Тако да? рече Оливје, блед као крпа.

— Тако да су кристиноси, добивши појачања, јуришали на бајонет на заштитни ров. Ту већ није ишло тако лако. Ту су били Наварци. Четврт часа борбе ножевима и кундацима. Ја сам добро видео. Послао сам у гомилу дванаест ђулади! Сада је свршено, Калдерон је заузет. Кроз десет минута, и Монте-Јура биће освојена. Кроз један сат, Естела. Живео Дон Карлос! довршн он с једним ужасним смехом.

Једна граната их обори и засу земљом; они се подигоше поводећи се. Нарваец стаде кијати; затим командова:

— Први топ, пали!

Никакав пуцањ се не зачу после његове заповести.

— Добро је, рече Нарваец, два војника убијена. Остало ми их је било још пет, сто му громова! Где су три остала? Ах, гледајте ви те ђиде како жестоко трче, за артиљерце...

Оливје виде три човека који су, скачући са стене на стену, покушавали да измакну из непријатељевог обухвата, у киши куршума који су ударали о камен с краткотрајним

праском. Један, наједном, застаде, као да је полудео, и диже руке у вис. Ево га где се сурва, постепено, за три стотине метара. Сад је на дну долине, само као једна непомична и сива ствар, коју је страшно и замислити.

— Нису га промашили, рече Нарваец. Видите ли, драги господине, чак ни један Наварац не може се надати да може утећи одавде. Међутим, ви нисте Наварац, у колико знам. Ни ја тако исто не.

Капетан обиђе зараванак и врати се к Оливјеу.

— Ови пси пеју се одасвуда. За непуних пет минута биће овде, са својом прљавом заставом.

Наслоњен изнад провалије, Оливје не одговори. Он је посматрао пењање ове гомиле плавих инсеката. Видео их је како расту, како добијају облик, како постају људи. Тројица међу њима, у смешном положају, помажу четвртом да се успење, дерући се пискавим гласовима. Оливје, као занет, не мисли више на то да је он циљ свој тој непотребној узбуни.

Иза себе, још једном, он чу глас Нарваецов.

— Да ли вам је по вољи, драги господине, да будете стрељани од ових гадних мајмуна? Ох, не овде, већ уз какав тамнички зид, на коленима, везаних очију. Ах, кад сам вам ја тврдио да је добри мали Сабрадиел имао среће!...

Оливје опет не одговори. Он се наже на ограду, готово да падне. Један од оних мајушних пузаваца опази ту главу. Он застаде у свом пењању. Захори се пуцањ.

„Гле, има одјека“, помисли Г. де Пренест, кога је метак био дотакао.

Он се окрете. Нарваец је увек ту, непомичан. Прибијен уза стену, он се смеши. У руци држи свој револвер.

— Капетане, викну Оливје.

Нарваец се непрестано смеши. Али ћути.

Оливје му прије. Официр нема више десне слепоочнице. Уместо ње, једна црна рупа, одакле лагано цури, по лепом тамном образу, једна дуга црвена суза. Ах! регрути Алегријини знају да умру.

Г. де Пренест се устреми на лешину, откопча блузу и претресе је грозничавом руком. Ето, нашао је што је хтео: писмо писано синоћ, при светлости фотофора. Он чита, испрекидано дишући и блед, он чита, чита, чита, док се остали,

његови невидљиви непријатељи, пењу, пењу, пењу... У тим влажним редовима налази се тако плаховита пожуда, тако необуздана страст да он сав цепти од љубоморе и ужаса.

На ивици зараванка указа се први либерални војник. То је један мрк човечуљак, с очима пуним свирепости и страха. Он покушава да се дигне на руке како би могао стати на зараванак, што би му осигурало лепо напредовање у војсци Његова Величанства. Узалуд му мука: он опет пада назад, одбачен као неком нечастивом силом. То је Оливје скочио.

Откуд Г. де Пренесту та страшна снага да јури напред? Са стене на стену, он скаче. Још један скок. Још један скок.

„Ах, помисли он задихан, овај скок није сувише рђав, за неког који није Наварац."

Сви нападачи су застали и засипају куршумима овог бегунца.

„И овај скок ће ми испасти за руком, рече Оливје у себи. Браво! Још и овај! И овај..."

Али му тај не испаде добро...

Закачен лактовима, док су му ноге узалуд стругале гранитну зидину, он се упиње да се попне на узану равницу. Он осећа да је то немогуће.

Оливје се не бори више. Држећи се још само својим десним лактом, он осећа полако, полако, како му мишићи малаксавају. Он види велики окерски врх, бледо небо по коме јури стадо белих облака.

Лепота Луцилина, под плавом светлошћу у Данмарту... Лепота Алегријина, под леденим месецом у Вилелеону... Под Г. де Пренестом зјапи амбис, у коме ће он да се скрха.

„Лепота Алегријина, лепота Луцилина", мисли он опет, не могући, у овом тренутку потпуне независности и слободе, успети да разазна ка коме од та дивна пола тежи његово бедно срце.

И он склапа очи.

— Нуто, драги господине! Где сте ви то тако наумили?

Отргнут једном снажном руком из свог опасног положаја, Оливје се нађе сада згрчен у дну једне рупе у камену.

— Господине де Мањоаче, промрмља он смешећи се, хвала по хиљаду пута.

— Честитам вам, рече старац. Ја се још питам како сте ви успели да стрчите тако, за две стотине метара, низ бок ове проклете планине. Ја сам пратио ваш покушај с највећом пажњом. У једном тренутку учинило ми се да ћете успети да умакнете.

— Захваљујући вама, сад је то свршено, рече Оливје.

Ах, таман, рече Г. де Мањоак. Погледајте само, младићу.

Он подиже мало, изнад стене која их скрива, свој сиви шешир. Зачу се један краткотрајан прасак. Он показа Оливјеу свој шешир пробушен метком.

— Погледајте сада овамо.

Удубљење у коме су они згурени има пет-шест стопа дубине. Никаква излаза.

— Видите ли сад колико вреди помоћ коју сам вам указао, настави Г. де Моњоак. Кад сам вас видео где се копрцате на ивици ове стене, ја сам се питао да ли имам права да вам притекнем у помоћ и да преобразим за вас смрт релативно племениту, смрт од размрскавања, у срамну смрт: шест куршума, везане очи.

— Никаквога могућега спаса? запита Оливје.

— Кад сам се склонио овде, рече Г. де Мањоак, ја сам се користио нередом који је настао после заузећа ровова. Нико ме није тада видео. Сада либерали знају да смо ми у овој мишоловци. Пре или после, они су сигурни да ће нас овде ухватити.

— Ви сте се жртвовали ради мене, господине, рече Оливје.

— Ви сте због мене овде, господине, рече Г. де Мањоак. Али допустите да погледам мало напоље.

Три стене запречују улазак у пукотину; између њих види се бок планине.

— Врло добро, рече Г. де Мањоак. Они неће доћи озго: сто метара литице. Ни с лева, вашим путем, господине. Тешко и с десна. Могу нас дакле напасти само с лица, с много муке. Част ми је, драги господине, да вам то поновим: ми смо изгубљени. Карлисти су стрељали Пруса Шмита, који је био капетан. Либерали ће стрељати два Француза који немају никаквога регулисаног положаја у покојној карлистичкој војсци. Ми смо изгубљени. Кад је тако, ја мислим да сте ви истог мишљења кога и ја: да најпре мало протерамо шегу. Ми имамо за то начина. Погледајте.

Он показа Оливјеу једну карабинку Ремингтонова система.

— Јутрос сам је опробао. Вуче навише и у десно. Главно је да човек зна то унапред. Малочас сам избројао метке: четрдесет шест. Ја имам уз то свој револвер, са осамнаест метака. То ће бити за вас.

— Господине де Мањоаче, рече Оливје смешећи се прекорно, ви сте ми обећали у Паризу да ћете ми позајмити пушку. Треба да ми дате ову.

— Ах, допустите, рече старац, све што хоћете, али то не.

— Господине де Мањоаче, настави Г. де Пренест, ако вас разумем добро, ово је наш заједнички циљ: пре но што будемо ухваћени, наплатити се што је могуће скупље над непријатељем за наш зао удес. Ту се дакле поставља питање способности. Међутим, ја тврдим да сам бољи нишанџија од вас.

— Таман посла! рече старац.

— То је лако проверити, господине. Ми имамо кад да се огледамо. Три ударца на сваког.

— Изврсна мисао, рече Г. де Мањоак, смејући се као дете.

— Три ударца сваки, наизменце. Пушка ће остати победиоцу, и о том више не може бити говора. Другом ће допасти револвер. Ви треба да почнете.

— Не, нипошто.

— Молим вас. Само се пожуримо: ја видим кроз пукотину од стене неколико од тих храбрих либерала који су се, мислећи да смо ми без оружја, осмелили. Ах! онај од нас двојице који буде почео, доиста неће имати рђав нишан.

— Ја имам коцке, рече Г. де Мањоак.

Он их баци на један раван камен: три, шест, један. Г. де Пренест је играо после њега: четири, један, два.

— Ви почињете, рече он Г. де Мањоаку с мало жалости у гласу. Допустите да напуним карабинку.

Он пружи старцу напуњену пушку.

Г. де Мањоак нанишани. Три војника су се пела с муком ка њима, од прилике на шездесет метара. Онај из средине замлата по ваздуху рукама и паде наузнако. Више се није видео.

— То је било и сувише лако, рече Г. де Мањоак скромно, пружајући пушку Оливјеу.

Г. де Пренест напуни је с пажњом. Два несрећна помагача жртвина згурила су се била иза стена. Али крста оног

човека с лева, сувише савијена, виде се. Оливје нанишани сасвим мирно. Зачу се пуцањ. Војник се не миче.

— Промашено, викну победоносно Г. де Мањоак.

— Ви сте се преварили, господине, рече Г. де Пренест. Ова пушка вуче наниже и на лево.

— Варате се, рече Г. де Мањоак, сад ћете видети.

Он нанишани и опали.

— Промашено, призна де он љутито.

— Сад је на мене ред, рече Оливје. Видећете, сад кад познајем оружје.

Он опали. Несрећни кристинос се трже. И ево га сада где пада низ падину планинску, као каква сломљена лутка. Глава одскакује, одскакује...

— Ја јамчим сад да нећу изгубити више ниједан метак, рече Оливје. Али сад је ваш ред, драги господине.

Г. де Мањоак напуни сам ремингтонку, затим очекну. Наједном, Оливје га виде где спусти карабинку.

— Охо! шта је то? рече Г. де Мањоак.

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

У БЕСНЕНОЈ НОЋИ.

У некој даски, у ћелије мраку,
Црв неуморно врти. Стане часком,
Па с нова сврдла даском,
И срж растаче јаку.
У расклиману столу
Пуцкета, кано да га нешто трапи...
Болесник неки духа у сну вапи,
Одушка даје безимену болу.
Курјачки други тули;
Шкргуће трећи, кô посједнут биесом:
Кô у сну бога хули,
Кô режи ледним на сламњачи тресом,
Ил нутарњом под мором стење, цвили;
Онај се цери, канда кости пили:
То прабиес давни режи,
Срдит, јер мора из пути да бјежи...

И с мене санак бјежи, кано тица,
Од необична преплахнута звука.
Густа одасвуд притисну ме тмица,
Кô коби тешка рука.
Ах, нема за ме мира!
И чини ми се чути,
Кô црв да сумње љути
Ос растаче свемира;
И неку шкрипу, регу прабиесова...
Хукање мрачних сова,
Које не даду да забиели зори:
Времена чујем најбржега хуку,
И грозну вјечну буку,
Гдје мрак се на смрт са свјетлошћу бори;
А њихов сукоб мени је на души,

И вртложно је мори;
По њој се расап вјечне битке руши;
Ршум је борбе мота
Сврдловито пут безданога јаза,
Гдје жиље добра и злих се грозота
Преплиће мраком недокучних стаза.
Црв сумње љути неуморно рије:
Умор и очај и слап тешких јада
Времена кобном мором на ме пада.

Недокучног на рачун позвах тада:
„Што скривих? Које зло пожељех? да ме
Кушњама бијеш на сметишту Јоба?
Све биеде згрћеш на ме,
Што измишља их злоба,
И коти ово змијски гадно доба:
Удараш зимом, болешћу и гладом,
Виестима што их ада рига тама,
И пријатеља злобним утјехама,
Чуварима и сваким тмине гадом:
Хијене храниш мојим пустим јадом,
Стјенице душе, мозга крвопије,
И хладне грозне змије,
Што моје пјесме, кано птице душе,
Очима лове, гуше,
Гутају мрачним отрованим ждриелом;
Не даду мисли да ми се развије
На свиетлу сунца биелом.
Кô мртво лишће већ их вриеме вије,
Незрели замет с цвјетне гране бриje,
И вјечности их крије мрачним велом.
Срчу ми драго вриеме мог живота,
Што, зубом змијског отровано скота,
Растављa се, ледени,
Кô крв мртваца тиелом.
Ох, вриеме, другим живо, мртво мени!
Вај, бити жив, а чути твоју струју,
Кô жив укопан преко лица гују!
Укопан жив, без јамства свиетле наде,
У народа спасење;

И чути како под крвником стење,
Кој виче, да му вјечни удар даде!...
Да мртвац у свом гробу чути може,
Како га црви гложе,
Растачу, ждеру, врве,
У срцу ријуи очи испију,
И у мозгу се множе,
Не би му ужас ужаснији био
Од мога, ћутећ' даномице црве
Гдје мозак трве, сврдлају и ријуу!
Ваj, без страха од одмазде, се смију:
„Расточићемо тако народ цио!"
О Недокучни, кој сунчаних вала
Цјелов ми кратиш и дјетота драга,
У ком је моја њежна њега блага
Радости смиеха јеку уздизала, —
Да бескрајно ти срце од милине
Одјекну често кроз тајне дубине, —
Узрок ми мојих грозних кушња кажи;
Набројиуи моје вине,
Ил ослободи из чампрага лажи."

Тад из дубине ноћи, с океана
Бездана душе, неко ми се јави,
Кô мојим гласом, ал из дубљих страна,
Гдје нема пута моје свиести јави:
„Што тужиш тако, диете?
Каква те кушња тако тешка дави,
Да бистри ум ти смете?
Изворно зло ја у те не усадих,
Савјести да ти смути врело свето;
Уворним само кушњама порадих,
Човјека докле из тебе саградих.
Ал само тврдо длието,
Ил жива ватра кип љепоте ствара.
Биедниче, што би, да поставих у те
Нутарње кушње љуте?
Да страсти прабиес жиле ти изгара?
Да нагон творни зла ти срцем влада,
И на дјела те грозовита бада?

Трпно је зло укамаћено благо.
Биеднике мотри у тамници с тобом,
Проучи ког ти драго,
И пази како собом
Опакост носе у коњенској клици,
И печат зла на лицу!
Ти један овдје, слободан у тмици,
Окован си из вани,
Сви други носе у нутрини тмицу,
И на слободи злом су оковани,
И сужњи биесних страсти.
Из вана тебе зуби отровани
Зла гризу; њих у најдубљој нутрини.
У савјести су кљасти;
Ал сви у мојој свјетлости невини:
Пред нижим судом страховито гадни,
Пред вишим само неминовно јадни,
Свеузрочја точковљем пригњечени,
С вана и с нутра тешко нагрђени:
Нехотна средства у сврховитости.
Ал ти, што тужиш? Зар улогу желиш
Замиенити са својим крвницима?
Да звјерском окрутности
Вјешала танка диелиш
Личним и рода свога душманима?
Од трпна мученика,
Да претвориш се у творна крвника?
Да будеш један у крваву броју
Бездушних узрочника
Олује јада, што у звјерском боју
У крви топе човјечанства наде?
На небу лице што пљунуше ведро?
И запреке што граде
Промисли путем вјечна савршенства,
Пред њена кола бацајући штедро
Гомиле људских костију. Блаженства
Постићи нећеш тужакањем, цвиелом;
Сврховитости докле сурадником
Не будеш свјесним и херојским дјелом,
И њеним мучеником.

Док твоја душа не буде тврдањем
Твог рода, човјечанства,
Тврђом од ваших врлетних планина,
Које се не да заузети мањем
Крвожедног Торова тиранства.
Заман се прели преко краљевина,
И све похара, поби:
Побједе нема, докле постојанства
Твог духа не предоби!
Вјешала, која крстом постадоше,
Откупитељем рода јуначкога,
На која сини мрака подигоше
Безбројне свеце свиетла Видовога,
Те сад их спјеше за те подигнути,
Да савршенство употпуне твоје,
Полуга биће моје
Одмазде страшне, што ће извртути
Тврђаву таме, о коју се крше
Све силе свиетла, жељне да је скрше.

Угасну глас у бездну моје душе,
Кô већа свјетлост на пучини мора,
Ал на обзорју тада засинуше,
Врх крвавијех гора,
Кô усијана, вјешала од злата.
На њима пише у златноме пламу:
„У овом знаку побиедићеш таму!“
Вастрг ме свети хвата,
И падох у прах, лакомрући роде,
Пред знаком твога свиетла и слободе.

А. ТРЕСИЋ-ПАВИЧИЋ.

ПРОЛЕЋНА РОМАНСА.

Свилене завесе и лаке чипке... Иза полуотворених врата
Твоја соба... Тако те гледам... и раскрилата доба
Посипају те вејавицом златног зрака!...
Пролеће светлуца и распукли цветови милују ти стол и стас,
И венце ти плету око врата и клас око чела,
И ноге као витке лозе ти ките, како си села...
Потоци те круже, дрхтавих корака, и прскају ти руже...
Чаробни ћилими се дижу...
Ал' душа ти негде у даљину клизну
На гласовиру у тмини, и сад ти вире гласови у сну и у магли...
Ситне варнице, мали аморети нагли,
И играју, граде ти призму...
И плешу ти, као слова свилених нота...
Јер негде далеко отворена су широм врата...
Зелени луци бљеште са прозора, са плота...
И буде се чудне вазе и бројке порцеланског сата...
Тако вас гледам, собу и тебе, слике мирисних уља,
И стојим пред бујним гласовима,
Немо као у тмици, сред набралих свежих зумбула...

ЂОРЂЕ МАНО-ЗИСИ.

У ВОДИ.

Над потоком сенка храста...
Прелетела је ласта...
Видео сам је у води:
Завитлала јој нема лака слика
Под сводом обала
Као музика мека...

У нетакнутој пучини
Сад живот ми се чини
Одлетео у нотама...
Срце ми дрхти... давни минути
Плачу над пољанама...

У води немих видика
Завитлала моја слика...

ЂОРЂЕ МАНО-ЗИСИ.

О УЗВИШЕНОМ.

(ИЗ „ПРОЛЕГОМЕНА ЗА ЈЕДНУ ТЕОРИЈУ ЕСТЕТИКЕ.“)

У свом есеју *О Атинским Беседницима,* Меколеј, на брзу руку, овако поклања пажњу питању осећања Узвишеног у Естетици и Уметности: „Порекло Узвишеног је једно од најзанимљивијих и најрадозналијих питања за испитивање за која се може да заинтересује један естетичар.“[1] Међутим, и покрај свега тога, изузев старе и средњо-вековне Естетике, Естетика се није много бавила њим. Како се питање налази на границама неколико дисциплина (Естетике, Филозофије, Психологије, па чак и Физике), оно се прескакало, или само додиривало, или се констатовало да је предмет друге „надлежности“. Један овлашан осврт на историју рада на томе питању, показаће да питање никада није било у жижи Естетике. Ево неколико гледишта, почев са Лонгинусом и завршавајући са новијим естетичарима, о томе питању. „Узвишеност је тако рећи слика величине душе“, каже стари Лонгинус.[2] Берк, у своме делу (*Sublime and Beautiful,* part, I, sect. VI) своди Узвишено на идеју страха и опасности и на принцип самоодржања, и одваја га од Лепога,[3] док Кант, напротив, Лепо највише налази у Узвишеноме и, доводећи га у везу са осећањем страха, налази да избија из духа.[4] На близу тим основним схватањима стоји и Шопенхауер.[5] Старија естетика види у Узвишеноме антитезу идеје лепога која је основана на хармонији и пропорцији, или на диспропорцији и бесконачности. (Кариер, Хербарт, Хердер, Херман, Сибек, и т. д.). Хегел, као и Берк и Кант, види у

[1] Macaulay, *Essays and Poems,* I. New York, 1880, p. 107.

[2] Цитирано у: Bernard Bosanquet, *A History of Aesthetic,* London, George Allen, 1917, p. 105.

[3] *Ib.,* p. 203.

[4] *Ib.,* p. 275, 576. — Immanuel Kant, *Kritik der Urtheilskraft,* Universal-Bibliothek, Leipzig, S. 95—138.

[5] *Die Welt als Wille und Vorstellung,* Bd. I, Universal-Bibliothek, Leipzig, § 39, § 270 и даље.

Узвишеном нарочити моменат и специални облик лепога у коме интенситет задовољства зависи од интенситета самог утиска. По Фехнеру, Узвишено је облик „јединства различнога“; његово схватање означава једно задовољство чији интенситет зависи, једновремено, од јединства утиска и од његове необичне величине. Многи естетичари пак узимају Узвишено као главну категорију са Комичним, дају познату скему:

Лепо

Узвишено . . . . . Ниско

Трагично . . . . . Комично

Ружно,

и Узвишено узимају као обичан контраст.[1] И тако даље, и тако даље.[2] Питање, као што се види из ово неколико примера, није никада стављено у први план или, и кад је, као код Берка и Канта, оно је третирано сувише много као једна категорија која је ван естетике или, највише, на граници естетике и филозофије. Најновији, а нарочито експериментализти, избегавали су га сасвим. Међутим, оно је једно од најважнијих естетичких питања и, у Уметности, највећи број највећих дела, израз је, у свим његовим „гамама“ и у свој његовој ширини, висини и дубини, осећања Узвишенога.

Кад то кажемо стоји нам на расположењу низ највећих уметничких дела за доказ. Као што ће се доцније видети, најсјајнија дела књижевности, архитектуре, скулптуре, музике и игре, иду из осећања Узвишенога. То је, најзад, и најприродније. Највиши утисак који човек може да прими, то је кад уметник отвори себе пред ово чудно и недокучно Све и, као резултат и реакцију, да свој израз овог тајанственог, безмерног и бескрајног Универсума.

Као што смо казали, највиша манифестација осећања Узвишенога то је сам Универсум. Недокучан, бесконачан, загонетан, огроман и неиспитан, — он је увек узрок и повод, у свима нашим акцијама, осећању Узвишенога. Човек је од увек стајао запањен пред њим и, као једино решење њега, давао

[1] Max Dessoir, *Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft*, Stuttgart, Ferdinand Enke, 1906, S. 195, 196.

[2] Benedetto Croce, *Aesthetik als Wissenschaft des Ausdrucks*, Leipzig, Seemann, 1905, S. 84, 332—337. — Bernard Bosanquet, *A History of Aesthetic*, London, Allen, 1917, p. 104, 203, 242, 275. — Konrad Lange, *Das Wesen der Kunst*, Berlin, Grote, 1907, S. 519.

митологије, религије, епопеје, астрономије, физике и хемије. Ниче овако монументално описује човека пред Универсумом: „А знате ли шта је за мене „свет“? Да ли је потребно да вам га покажем у огледалу? Овај свет је једно чудовиште снаге без почетка и без краја, једна количина тучне снаге која не постаје ни већа ни мања, која не троши него само искоришћује, непокретна у својој целини, једна кућа без трошкова и губитака али и без прихода и богаћења, ограничена „ништавилом“ као границом. Овај свет није нешто неодређено и нешто што се тражи, ништа од неког бесконачног пространства, већ, пошто је једна одређена снага, он је утиснут у један одређен простор а не никако у какав простор који би на којој страни био празан. Свуда снага, он је игра снага и таласање снага, једновремено једнострук и многострук, нагомилавајући се овде док се тамо своди, једно море узбурканих снага ком је он сопствена бура, преображавајући се вечно у једно вечно тамо и амо, са враћањем после огромног броја година, са вечним таласом својих облика, од простијег ка сложенијем, идући од тишег, суровијег и хладнијег ка жустријем, дивљијем и противречнијем, да би се затим вратио са многострукости на простије, са игре противречности на уживања склада, потврђујући самога себе чак и у овој једнообразности која остаје иста у току година, благосиљајући самога себе пошто је он оно што треба вечно да се враћа, пошто је једно постојање које не зна никако за ситост, никако за гнушање, никако за умор —: овај свет, који је онакав свет каквог га ја схватам, овај *дионизијски* свет вечног стварања самога себе, вечног рушења самога себе, овај тајанствени свет двогубих жеља, моје „с оне стране добра и зла“ без циља, ако није један циљ оно што се налази у срећи круга, без воље, ако није круг оно што има добру вољу да иде својим старим путем, увек око самога себе и само око самога себе: за тај свет овакав каквог га ја схватам, — ко, дакле, има доста светао дух да га посматра а да не зажели да буде слеп? Ко је доста јак да прикаже своју душу томе огледалу? Своје сопствено огледало Дионисијевом огледалу?...“[1] Бергсон, за овај мањи универсум, за наш свет, долази до овога: „Све је живо повезано, и све је подложно истом огромном току. Животиња се ослања на

[1] *La volonté de puissance*, t. II, traduit par Henri Albert, Paris, Mercure de France, 1913, § 385, p. 189—190.

биљку, човек лебди над фауном и цело човечанство, у простору и у времену, то је једна огромна војска која галопира крај сваког од нас, испред и иза нас, у лудом заносу, способна да преброди све отпоре и пређе све препоне, чак можда и смрт.“ [1] Узевши, као и у свему осталом, себе за меру, човек је запањено стао пред његовим бројевима, даљинама, брзинама, револуцијама, лепотама: хиљаду сунаца; милиони звезда далеких по читаве секстилионе миља; џиновске путање којима јуре светови са хиљадама и хиљада миља на секунд; сунчани системи са сунцима, планетама, месецима и сазвежђима од којих се сваки креће у билионима миља; брзине светлости са предалеких звезда за чији долазак до нас треба по пет хиљада година; даљине које се мере трилионима и секстилионима миља; снага нашега сунца чија топлота коју само нама даје износи више од два трилиона коњских снага; његове страховите експлозије и ерупције, и сав онај непрегледни низ чуда у Универсуму; — и, као свој највиши израз тој запањености, усхићености, дивљењу и, ако хоћете, и страху од тог недокучног и безмерног океана бескраја просторног и временског, дао је оно што је највише могао да дâ: митологије, религије, епопеје, астрономије, физике, хемије... То су одговори на постављена питања, пројекције макрокозма у микрокозму, збирови свих његових сабирања, отисци на „мрачној комори,“ „филмови“ које је могао да развије. Они који су, очима и духом, пловили по Универсуму и разапињали своја једра духа по универсумском простору и времену, изражавали су се само Узвишеним. Религије су највиши изрази тога осећања. На све што је „изнад наших моћи,“ што је трансцендентално и хиперприродно, на све што је Узвишено, прво су духом, као на каква јектенија Универсума, религије одговарале. Те прве религије то су прве борбе малога човека са џиновским Универсумом, и оне су, такође, први изрази његовог осећања Узвишеног.

Мерећи ствари својом мером, то јест собом, узимајући све у односу на себе, он је прво у Узвишеноме, наишао на Добро и Зло: оно што му даје стимулус животу и оно што га негира, што значи одржање и потенцију и што значи негацију и рушење: Живот и Смрт. То основно материално и физичко, то је и прво спиритуално Узвишено.

[1] *Evolution créatrice,* p. 293.

Узвишено произилази из великих квантитета, великих интенситета, великих квалитета, великих ектенситета, статика, динамика. Све што је, у сваком том смислу, безмерно, бескрајно и суперлативно, производи осећање Узвишенога: од великих маса и великих снага до великих духова. У свему томе, наравно, доминирају осећања страха и самоодржања и, у извесним моментима, и осећања абнормног и монструозног. Али, сви ти елементи су пасивни, неофансивни и мирни и, само у тим случајевима, и имамо осећање Узвишенога као неку врсту осећања задовољства и као врсту естетичког осећања. У свима другим случајевима, у случајевима кад су ти саставни елементи, у односу на личност, активни и офансивни, на место пасивног посматрача долази активни суделовач и, на место Узвишеног, имамо осећање бола, незадовољства и трагичнога. Бура на мору, за посматрача са обале, даје осећање Узвишенога; за онога пак који учествује у њој, као рибари на баркама на пример, у тренутцима опасности, она даје осећање бола. Глечери на Алпима, водопади на Ниагари, самуми у Индији, борба бикова, пожари прерија, и тако даље, проузроковали су односна осећања према томе да ли личност учествује пасивно или активно, и, ако активно, да ли је личност у опасности већој, или мањој или сасвим малој, тако да може личност да се ослободи мисли од опасности за своју личност. Искуство даје ове податке: Узвишено је кад, са обале, посматрамо страшну буру на мору, или описаној у *Деведесет Трећој*, или дату сликарски; није, узвишено кад, на трошној барци, учествујемо у тој бури. Питање је да ли ту личност учествује посредно или непосредно. Кад учествује посредно, онда је ту у питању игра наших нерава вољна игра наших нерава, и пријатно учествовање сувишка наше „динамике"; кад учествује непосредно, онда је ту питање самоодржања, свесно и несвесно учествовање све наше „динамике". Опет је човек „мера ствари". Све се то своди на опаску Меримеову, у једном *Писму из Мадрида*, да је „врло пријатно учествовати у борби тореадора са биковима, али — са друге галерије."

Естетички, и на тај начин, осећање величине и јачине, монументалног и импозантног, задовољство је, пријатност је, усхићење је. Наравно, све то у свом материалу и у својим размерама. Јер, има и других искустава: Кад бура коју посматрате, избаци на обалу изубијане и поломљене људе, утисак

прелази, из задовољства и узвишеног, у незадовољство и монструозно. Кад бик зарије рог у трбух торе дора и прсне крв, и почне да га носи по песку, задовољство од Узвишенога прелази у незадовољство страшнога. Сем тога, још и ове размере треба узети у обзир: да величина и јачина даје величину и јачину. Прича и случај жабе која се надима да постане во, не изазива утисак Узвишенога, него и напротив — комичнога. Контрадикција кад миша прикажете као слона, та опозиција између онога што је и онога што се хоће, такође изазива утисак комичнога и неприкладнога. Јер, ми хоћемо утисак од онога што је спонтано, што је „у природи ствари", а не утисак од онога што један дух *хоће* на силу, „извлачећи за косе", *чинећи*. Узвишено неће да претерате толико да га, монструозно, свирепо, комично, неприкладно и неспонтано, потсети да му је личност у опасности, или да ви нешто сами *чините*.

Као што смо и раније поменули, као и свему другом, човек је мера и осећању Узвишенога. Човек је основна јединица за мерење којом он мери све физичке и спиритуалне висине, дубине и ширине. Он своди све на себе и све је могуће само не да изађе из себе. Све ствари пролазе кроз њега, и он их боји собом свемоћно. У свима осећањима имамо као једину ту једину појаву. У осећању о коме је овде реч, у осећању Узвишенога, такође. Већ самим тим што је осећање, то јест, што је једна појава у којој је основно и једино реакција коју човек даје као одговор на ма који узрок, осећање Узвишенога показује сву недељивост и сву везаност за свој извор и узрок. Свако осећање је једна врста резултата сабирања, одузимања, множења и дељења у коме је главни чинилац човек: и делитељ, и множитељ, и одузиматељ и главни сабирак. Узмимо само један пример из нашег случаја: из осећања Узвишенога. На пример: осећање снаге и јачине. Кад ставимо човека пред Ниагарски Водопад, добијамо, као резултат, једно од највиших осећања Узвишенога. Чега је резултат то осећање? Односа између човека и Ниагарског Водопада. Човек је узео себе за меру, измерио своју снагу и, ставивши се у однос са оно неколико билиона коњских снага Ниагарског Водопада, дао, као резултат, једно осећање у коме је он томе осећању и извор, и утока, и мера.

Као око сунца, и у овоме случају све се окреће око човека. Он је у ствари прави и једини творац свих својих

осећања и, према томе, не само мера своме осећању, него и сам је то осећање.

После ових општих места из теорије осећања, да пређемо на саму класификацију осећања Узвишенога; јер, на тај ћемо начин најбоље и најсигурније обићи цео круг тог интересантног осећања које, у уметности, заузима тако велико место.

Једна од подела која би се могла учинити то је ова:

I. — Осећање Узвишенога на физичкој основи;

II. — Осећање Узвишенога на спиритуалној основи.

У главном, цео тај велики и сложени низ осећања Узвишенога своди се на те две основе.

У основи, све се то своди, на крају крајева, на утисак и израз, на природу и уметност. У првом случају је материал; у другом, уметност. Кад се да крајња анализа, од три елемента: природа — уметник — уметност, добија се један елеменат који је, по невољи и због прегледности, изражен у три. Да би се дала тачнија генеза и израз Узвишенога, ићи ћемо и ми тим редом и, пошто смо раније додирнули највише манифестације Универсума, даћемо само предмете и изразе из непосредније природе: из природе саме природе, природе уметника и природе уметности.

По предметима, једно од најважнијих то је стари и вечити предмет свих митологија, религија и уметности, то је Сунце у свима његовим појавама и у свима резултатима. Рађање и смирај сунца, највише и најлепше манифестације природе, најгигантскији су изрази тог осећања Узвишеног. Велики хоризонти прашума, у праскозорје, кад се облију првим тамним рујем, великом задимљеном ватром затим и, најзад, огромним пожаром који разноси магле, гони сенке и прашти снажним црвеним и белим усијањем, — изазивају једно најдубље и највише осећање надмоћности и бескрајности природе. Или кад, на Атланском Океану, кад је океан миран, залазећи за бескрај, баци свој огромни светли мост и разастре своје биоскопско платно по коме се играју најфабулозније сцене боја, линија и површина, као какве чудне бајке које излазе и улазе у воде, док се оно величанствено, спушта, изливајући из свог пехара рујевину у воду и састављајући се с њом у једно, не загњури и не затвори сву ту боговску сцену. Или кад, најзад, у Напуљском Заливу, пред вечно будном стражом Везува, на доглед једне гробничке

цивилизације која гледа из Помпеје и Херкуланума, уз асистенцију два Хербера Напуљског Залива какви су Капри и Искија и самог Напуља са својим Сан-Мартином на врху, — кад поспе, као конфетама, сјајем и воду, и небо, и раван и брда, и почне да игра највишу игру светлости и боја, и запали све сцене, и заталаса сав хоризонт нечим космичким и универсалним... Оно је централна фигура, сем скулптуре и архитектуре, свих уметности. Целе индијске *Упанишаде* њему су посвећене. У Риг-Ведама је оно агенс свега. Оне га овако славе: „У величанственом пламу, — Ево ока васељене, — Огромна и чудна војска зракова — Сија блиставо на небу. — Душа свега што се не креће, — Душа свега што се овде доле креће, — Обасјава оно и најмрачнији кутак земље — И сва су небеса њиме запаљена! — Гледај! како следује зори, — Драги камен у њеном походу овамо; — Као младић лепотом обдарен — Што тражи деву својој љубави! — Чујте нас, о ви Богови! данас, — Чујте нас милостиво, ми вас молимо! — Кад Сунце свој говор почиње, — Ослободите нас свих мрских грехова. — Митра, Харум Адити! — Чуј, о почуј нас милостиво; — Носиоци океана, земље и ваздуха, — Почујте, почујте нашу молитву!“ Пошто је оно централна фигура највећег броја религија, јасно је колико је и каквих примера пуна уметност у свима његовим добротворним, неутралним и „злотворним“ манифестацијама. Да дамо само још један пример, и тиме завршимо, из његових „злотворних“ манифестација. То је познати опис жеге и суше у Р. Киплинга *Друга Књига о Џунгли*:... „Тога пролећа, дрво мохва не успе да процвати. Пре но што ће да запупи, жега уби мало зеленкасти цвет воштане боје; једва што паде неколико петељака гаднога мириса кад Бало (име животиње) поче да тресе дрво. И тада, мало по мало, жега, коју не умери никаква киша, продре до срца џунгле, и преобрати је у жуто, затим у мрко и, најзад, у црно. Зеленило по пропланцима спржи се, претвори се у покидане жице и у неку врсту рожасте масе од мртвога биља; сакривене баре спустише се у своје од сунца испечене обале на којима су се сачували и последњи и најмањи отисци ногу који као да су од гвожђа изливени; цветови са сочних стабљика падоше с дрвета која су грлили и умреше пред њиховим деблима; бамбуси изгореше под ударцима зажареног ветра, а маховина се спржи по стењу у дубинама џунгле, док не посташе голе

и усијане као плави шкриљци који одсјајиваху у кориту потока. Тице и мајмуни, још у почетку године, одоше на север: знали су шта ће доћи; срне и дивљи вепрови поплавише опустошена поља далеких села, умирући често пред очима људи који беху и сувише ослабили да би их убијали. Јастреби остадоше и угојише се, јер је било у изобиљу стрви; и, сваке вечери, они су доносили обамрлим животињама вести да је сунце на путу, на три дана лета у свима правцима, да уништи џунглу.“ Описујући, даље, глад разних животиња, Киплинг продужава: „Најгоре је било то што није било воде... А жега трајаше, трајаше и даље, и исисаваше сву влагу, тако да је огромно корито реке Вајгунге ускоро било сведено на један врло узак ток воде који се једва вукао између њених мртвих обала... Најзад је слон, ужасном риком, дао знак који прихватише и друге животиње, знак којим се углављује примирје међу свима животињама да све могу да дођу на ту још једино преосталу воду да пију... и цео народ џунгле вукао се, сустао и изнемогао, до скоро пресушене реке, — заједно тигар, медвед, јелен, биво и дивљи вепар — и сви, пијући блатњаву воду, опустили су главе над њом, и сувише изнемогли да се од ње удаље“...

(Крај у идућем броју.)

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

НОВА ОРГАНИЗАЦИЈА НАШЕ ВОЈСКЕ.

Питање о организацији војске на дневном је реду у већини држава. Државе којима уговор о миру даје право да ово питање решавају у потпуној слободи, старају се, с једне стране, да нову организацију војске прилагоде огромном ратном искуству стеченом у највећем светском конфликту, а с друге, да што мање оптерете државне буџете, који клецају под страховитим теретима рата, без обзира што су из њега изашле као победиоци. Подносећи силне финансијске напоре, све државе теже да сведу војне кредите на минимум и да би то постигле старају се да рок службе у кадру што више скрате. Тиме оне желе да, поред уштеде у буџету, олакшају становништву војну обвезу и да што мањи број људи одвоје од народне економије.

Многи су били склони да верују да ће минули светски рат бити последњи рат. Рачунало се да бар садашња генерација, која је преко главе претурила највећу светску катастрофу и која је присуствовала најстрашнијем клању народа, неће никада ни помислити на нове оружане сукобе. У ствари ово се мишљење показало као потпуно нетачно. Догађаји којима присуствујемо јасно показују свакога дана да су ратови увек могући и да се са њима мора рачунати. Та је истина толико јасна да нема потребе доказивати је. То увиђају како победиоци из светскога рата, тако и побеђени. Ови последњи се упињу свима силама, и поред огромних финансијских терета, да задрже што јачу војну организацију и да изиграју одредбе уговора о миру односно војне снаге. Свакоме је познато колико тешкоћа имају Савезници да натерају Немце, Мађаре, Бугаре, и друге, да тачно испуне оно што је уговорима прописано. У томе се још није успело и јасно се види да се све те државе старају да што дуже времена задрже што јаче ефективе, да нађу начина да тајно припреме што јаче резерве у извежбаном људству и да сачувају што више органа за спрему мобилизације. У том циљу оне врше и прикривање оружја и муниције, чему се и поред све савезничке контроле није могло стати на пут. Тенденција свију побеђених држава је једна и иста: да буду у стању створити што јачу војску при евентуалној мобилизацији. А то је баш оно што су уговори о миру хтели по сваку цену да спрече.

Ова тежња побеђених држава даје нам један нов доказ да оне сматрају уговоре о миру као неправедне и силом наметнуте, па према томе и као провизорне. Оне их унеколико испуњују за то што морају, и то ће вршити само дотле докле буду морале. Чим се укаже прва прилика за гажење уговора, оне ће их несумњиво и погазити. Бугари су тако већ једном и учинили. За време преговора за мир у Букурешту 1913, бугарски делегати су нам отворено изјављивали да су принуђени потписати све наше услове, али да ће употребити прву згодну прилику да се уговора отресу. То су и учинили у јесен 1915. То ће и у будуће чинити не само они већ и Мађари, Аустријанци, Немци. Ми морамо дакле бити војнички јаки и осујетити овакве покушаје.

Осем тога, наша нова и велика држава има и веома дугачке границе. Она се додирује са седам разних држава.

Није искључена могућност да свака од њих или више њих једновремено буду наши противници. Што више има суседа, све је више и могућности за сукобе. Ваља још имати у виду да се неки од наших суседа увек наслањају на Немачку, те да нам и она може постати непријатељ, а није искључена ни могућност да нам она једнога дана не постане и сусед, ако се Аустрија са њом сједини. Оваква политичка ситуација несумњиво нам налаже да сачувамо јаку војну снагу за још дуги период година. Утопија је веровати у скоро разоружање народа и у општи и вечити мир. Психолози сматрају минули светски рат само као почетак нове дугачке ере дубоких поремећаја, како међународних тако и унутрашњих. У таквим временима не сме се мислити на ослабљење војне организације, и онај који то учини не чекајући да то буде опште светска мера, доводи себе у веома незавидан положај.

Исто тако било би погрешка ако се мисли да је наш народ сам по себи добар војнички елеменат и да му није потребна јака војна организација, па да ипак буде у стању да брани своју Отаџбину. У овоме погледу ми смемо доиста рећи, без бојазни да нам се то припише у национално самохвалисање да наш народ даје првокласни и одлични војнички материал. У томе су сложни и сви страни посматрачи па били они наши пријатељи или непријатељи. Почев од 1912, српски војник је открио дивне ратничке особине наше расе. Ми смо познавали те особине, али смо и сами почели у њих сумњати после несрећних успомена из рата 1885 године, када се оне нису могле манифестовати због рђаве организације војске. У светскоме рату наш је народ изнео на видик своју силну националну душу за чије су стварање потребни векови. Али, макако да је силна национална душа, она не може дати добре војничке резултате ако не постоји јака војна организација. Она је почела да се ствара пред рат 1912 године, и мора се стално одржавати и усавршавати.

Хрвати се такође рађају одлични војници; њихове лепе ратничке особине манифестовале су се у светском рату на свима војиштима. Стране војске, које су хватале у коштац са хрватским јединицама, научиле су да их цене и поштују и стављале су их увек на прво место међу свима народима ондашње аустро-угарске државе.

Међутим, и ако су два најмногобројнија племена нашега народа, сваки за себе, одлични војници, ипак је потребно да се међу њима и осталим елементима створи јача кохезија, јединство у осећајима, међусобно поверење и заједнички идеали. Треба бити на чисто са тиме да заједничка национална душа Срба, Хрвата и Словенаца још није створена и да ће за то бити потребне деценије, ако не и векови. Она се као наслеђе преноси са генерације на генерацију и постепено развија и учвршћава. То је једна природна појава и друкчије не може ни да буде. Историја то посведочава масом примера. За убрзавање стварања те наше заједничке националне душе потребан је интенсиван и методичан рад. Он почиње још од колевке, па се продужава у дому, у школи, у касарни па и за време целога живота. Касарна је у томе погледу веома значајна и њена је улога огромна. Због тога служба у касарни код нас је неопходна и што она буде дужа — разуме се до извесних граница — у толико ће бити боље.

Са ово неколико редака изнео сам разлоге који нам налажу да и надаље задржимо јаку војну организацију. Поуздано се може рећи да је идеја о потреби јаке војске ухватила дубоког корена у нашем народу и да он то инстинктивно осећа. Дуга разлагања и доказивања те потребе сасвим су излишна. Наша Отаџбина мора да остане јак војнички фактор у Средњој Европи и на Балкану и да за свагда избије из главе неким нашим суседима вековне идеје о хегеномији над нама.

Наша генерација, уз превелике жртве, имала је част да оствари уједињење целога нашег народа, са малим изузетком. Она је дакле извршила оно што смо вековима сањали. Будуће генерације имају свету дужност да ову велику тековину сачувају од сваког покушаја и да створе ред, стабилност и сигурност на којима ће се Отаџбина моћи културно развијати и накнадити време изгубљено у робовању непријатељу и у борбама за ослобођење и уједињење.

Сматрајући да је питање о потреби јаке војске у нашој држави ван сваке дискусије, да видимо сада на којим начелима треба да почива наша нова војна организација. Неколико тих начела излажем у следећим редовима:

I. — *Рок службе у сталном кадру не мора да буде много дуг.*

За ово има више разлога: финансијске тешкоће; тежња да се млади људи не одвајају за дуго време од народне економије; тежња да се сви младићи, или највећи њихов број проведу кроз касарну. Ваља имати на уму да рок службе у сталном кадру зависи и од бројног стања војске, кога Влада и Парламенат усвоје за мирно доба. Одређење тога бројног стања врши се са обзиром на општу спољну и унутрашњу политичку ситуацију и на финансијску моћ земље.

У колико Влада и Парламенат нађу да је потребно јаче бројно стање војске у миру, у толико и рок службе мора да буде дужи. Пре рата су Немци и Французи имали двогодишњи рок службе, али због знатно мањег броја становника у Француској, њена мирнодопска снага била је знатно нижа од немачке. Да би поправили ову своју инфериорност, Французи су били принуђени да у 1913 понова усвоје трогодишњи рок службе и да дакле задрже у миру три класе у касарни.

Код нас још није могуће знати јачину годишњег контигента способних регрута. Узмимо да је он 70.000. Ако Влада и Парламенат нађу да је потребно имати у миру 140.000 војника, онда значи да рок службе у кадру треба да буде две године; ако нађу да је довољно 70.000 онда би рок био једна година; ако усвоје цифру од 100.000 војника, онда би рок био осамнаест месеца од прилике. На рок службе утиче још и време које је потребно да се од регрута створи добар и васпитан војник. Раније се сматрало да је за то потребно више година, нарочито за васпитање. Данас се и војни стручњаци задовољавају са мањим роком, и нико не захтева више од две године. Шта више, под утицајем општих финансијских тешкоћа, војни стручњаци се задовољавају и роком испод две године, на пример осамнаест и петнаест месеца.

Узимајући у обзир све горе наведене чињенице, моје је уверење да рок службе код нас треба да буде осамнаест месеца. Сазив регрута треба вршити у пролеће, те да за време летње периоде, када је време погодно за обуку, буде у касарни 2 класе (око 140 000); за време зиме остајала би једна класа (око 70.000). Просечна бројна јачина била би око 100.000.

Једна и по година дана неопходно је потребна, како због садашње замршене политичке ситуације, тако и због хетерогености нашег садањег регрутског елемента, кога је нужно

што дуже обучавати и васпитавати. Знатан број регрута је неписмен а има их који не знају ни наш језик; касарна ће, као и досада, давати ванредних користи у том погледу. Доцније, кад се опште политичко стање сталожи, кад се наше унутрашње јединство учврши и кад идеја о постепеном разоружању почиње да бива општа, и ми ћемо моћи мислити на ново скраћење рока. Засада не смемо ићи даље од осамнаест месеца. Тај рок треба да буде општи, за све родове оружја; једино за морнарицу, где је потребно више времена за спрему специјалиста, могло би се узети две године.

Скраћене рокове треба увести само у случају ако би контингенат регрута био сувише велики те сви не би могли да служе пун рок. Скраћене рокове треба да служе на првом месту полуспособни регрути, па затим они који се повлашћују у државном, општинском и појединачном интересу. Потпуно ослобођење од службе у сталном кадру треба сасвим укинути.

II. — *У миру се морају створити јаке резерве у извежбаним обвезницима за потребе при мобилизацији и у рату.*

Модерни ратови трају дуго, много дуже но што је ико рачунао. У овоме погледу веома су се јако преварили како војни тако и цивилни стручњаци и писци. Рачунало се да модерни ратови, због великих ефектива и огромног коштања, као и због сложеног економског, финансијског, трговинског и индустријског стања не могу дуго трајати; мислило се да ће већ после три до четири, највише до шест месеци морати пасти решење и да ће се једна страна признати побеђеном. Заблуда се убрзо увидела и рат је се продужио годинама. Изгледало је да му нема краја. Губици у рату су велики и потребна је стална попуна војске из позадине, а кад рат траје годинама онда ова попуна постаје веома тешка па и немогућа. При крају рата владала је криза у ефективима у свима војскама и пред превременог сазива неколиких класа регрута.

Ради обезбеђења попуне војске потребно је дакле створити јаке резерве у извежбаном људству, а то ће се најбоље учинити ако се кроз касарну проведу сви људи способни за војну службу. Ово није било могуће извести док су рокови службе у кадру били много дуго: три, четири или више година; тада је само известан проценат узиман у стални кадар, а остали су после кратке обуке или и без икаквог вежбања превођени у

резерву. Такви људи, будући неизвежбани, нису били од велике користи.

Данас, са кратким роком службе у кадру — две године и испод тога — постало је могуће провести кроз касарну целе контигенте регрута без опасности да ће се државне финансије руинирати. Због тога се и укидају сва ослобођења од службе у сталном кадру, па се то у многим државама укида и за свештена лица.

Проводећи све способне младиће кроз касарну, ствара се огроман резервоар извежбаних обвезника из кога ће се за време рата црпсти за попуну губитака и отпадака у војсци. Али, није довољно само провести кроз касарну све способне младиће из сваке класе. Потребно је још и задржати што већи број класа резервиста на расположењу војне управе, па да тај резервоар људства буде што пунији. Због тога се сада усваја као нормална мера да резервисти служе у позивима до своје 50-те године старости. На тај начин, војна управа располаже са 30 класа обвезника, рачунајући у њих и стални кадар.

Подела обвезника на велики број позива, као што је то било уобичајено пре минулога рата, показала се у примени као непрактична. Одмах се увидела потреба да људи у најјачој снази, т. ј. од 20 до 40 година старости треба да служе у једној и истој категорији; та категорија служи за попуну борачких јединица. Обвезници од 40 до 50 година старости употребљавани су за борбу само изузетно и служили су за лакше и споредне улоге. Оваква подела на два позива биће најрационалнија и за будућност, те је треба и остварити.

Располажући са овако огромним резервоарима у извежбаном људству, војна ће управа бити у стању не само да створи нове јединице при мобилизацији и да врши попуну војске за време рата, већ ће моћи и у току рата да формира још нових јединица ако ситуација буде захтевала да се учине већи напори од оних у почетку рата. Овакав је случај био код свију великих држава за време последњега рата. Тако формиране нове јединице од готово самих резервиста постале су убрзо исто тако добре и чврсте као и јединице које су постојале још у миру. Међутим, сви војни стручњаци сматрали су пре рата да је овака импровизација немогућа и захтевали су да се још у миру држи на лицу што већи број јединица, пошто ни онда није било могуће да се држе све оне које су

за рат потребне. Данас, када су ратни ефективи несразмерно јачи од мирнодопских, војни се стручњаци задовољавају да у миру имају само слабе кадрове, па да их у рату, благодареħи огромним резервама у извежбаном људству, развију до највећих граница.

III. — *Улога старешинског кадра постаје све јача и јача те се мора поклонити највећа пажња његовој спреми за свој високи позив.*

У колико се данас скраħује време за спрему простога војника за борбу, у толико се мора обраħати озбиљнија пажња на солидну спрему старешинског кадра. Никакве финансијске жртве неħе у том погледу бити сувишне ни излишне. Поред добрих школа за добијање подофицира и потпоручника, војна управа мора да се стара да официрима, кроз цело време њихове каријере створи прилике за усавршавање. Она не сме да се задовољи само позивањем официра на капетански и мајорски испит. Она мора да узме на себе бригу да официрима да могућности и прилике да се доиста могу у својим знањима усавршавати и да их могу проширавати за следеħе чинове и положаје. Није никако довољно прописати само програме са испите, већ се морају створити разни курсеви, центри, школе гаħања и т. д. где ħе официри имати прилике да што виде и науче.

У овакве војне школе, научне и практичне позивају се периодично не само официри који имају да полажу испите већ и остали официри, нижи, виши и ħенерали. Они се у њима упознају са војном доктрином, са свима новитетима у војсци, са новим наоружањем; у њима официри присуствују разним огледима и пробама и присуствују угледним вежбањима и гаħањима. Ту се уводи јединство у погледима, виде се нове тенденције и методе, и једном речи, официри освежавају своја знања и упознају се са свима новитетима.

Специална пажња мора да буде обраħена на спрему ħенералштабних и осталих официра који имају погодаба да заузму највише положаје у војсци. Тим официрима поверава се у рату судбина и част земље и народа; животи хиљада људи налазе се у њиховим рукама. Њихова неспрема може дакле да буде кобна по целу државу. Њихова најбоља воља, интелигенција и карактер нису довољни па да постану савршене старешине и вође народа. Потребно је дати им прилике

и начина да се за свој узвишени и претежак позив могу доиста успешно и спремати у току целога живота.

Војна управа не сме дакле да сматра спрему официра као њихову личну и приватну ствар. Њена је дужност да прво створи официрима прилике за спрему и усавршавање, а затим, да их просто принуди и натера на рад. Свакога онога који се покаже неподобан било карактерно, било умно или физички, треба немилосрдно уклањати са важних положаја. Спрема старешина има утицаја и на морал војске. И најпростији војник брзо осети слабу спрему свога старешине и губи веру у њега и у успех. Такав старешина опаснији је за своје људе но и сам непријатељ.

Све ово што је речено за спрему официра, вреди не само за активне већ и за резервне официре. Ови последњи су у много већем броју од активних на свима нижим положајима. Према томе је од капиталне важности да и они буду дорасли своме позиву. Са тога разлога, све велике војске спремају своје резервне официре по истом стручном програму као и активне и позивају их на освежење знања и на кратке практичне курсеве заједно са активним официрима.

Дужност је државе да нађе финансијска средства за стварање нових школа, курсева, центрова; она не сме да штеди на ђенералштабним и тактичким путовањима официра. Много је боље скратити рок службе у кадру за један месец дана него одбити кредите за спрему и вежбу официра.

Ако држава учини потребне финансијске жртве и успе да створи одличан старешински кадар, може бити сигурна да ће јој и војска бити одлична и да ће уштедети многобројне жртве у животима својих синова. Неспособне старешине нису у стању да створе добру војску ни од најбољег регрутског елемента. Наш је елеменат одличан и ако се од њега не створи одлична војска кривица може бити само до оскудице материјалних средстава и до недораслости старешина.

IV. — *Због скраћења рока службе у сталном кадру мора се обратити велика пажња на претходну војну спрему и васпитање омладине.*

Кратак рок службе захтева да регрути дођу у касарну добро физички развијени и са извесном војном извежбаношћу, а тако исто треба да донесу и добар дух и солидно васпитање у националном погледу. Ради овога потребно је извести

нарочиту организацију у вези са соколским друштвима, стрељачким дружинама, друштвима малих четника и осталим витешким удружењима. У овоме правцу је потребна и сарадња учитеља основних школа и наставника на средњим и вишим школама. Сем вежбе у школама и витешким друштвима потребно је за осталу омладину организовати нарочита вежбања у гимнастици и војној обуци, недељом и празником, под руковођењем војних инструктора.

У овом смислу у Француској је већ изведена организација целе земље под контролом војних власти. Сви учитељи су проведени кроз нарочити курс у коме су упућени како треба да раде. Војне власти су дужне да стављају на расположење за ове вежбе инструкторе, вежбалишта, манеже, пушке, коње и т. д.

Нема спора да ће оваква организација дати корисних резултата не само у погледу војном већ и у односу физичког развића народа.

V. — *Обиље у модерном наоружању и материалној спреми необично много подиже снагу војске и чини велику уштеду у људским животима.*

Народна филозофска изрека да „Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака“ тачна је само донекле. Сигурно је међутим, да ће се исти јунак друкчије осећати празних шака, а друкчије кад има у рукама модерно оружје, боље, или бар равно непријатељском.

Наше одступање у 1914 год., које се могло претворити у националну карастрофу, није било резултат јачег морала Поћорекове војске већ његове обилније материалне спреме. Нама је недостајала тешка артилерија и артилеријска муниција, и док су аустријски топови грмели по цео дан наши су морали ћутати. „Шта ћемо са голим шакама“ говорили су наши војници, у чију храброст нико није могао посумњати и који су већ раније доказали да имају срца јуначка. Чим је муниција стигла, ти исти војници, чији је морал за време дугог одступања морао нешто и попустити, односе над Поћорековом војском једну од најславнијих победа у нашој историји.

Ваља имати у виду да је овакав преокрет настао једино због доласка муниције а не због доласка каквих појачања у новим трупама. То је један типичан пример, који показује велики утицај наоружања и материала на морал војске. И

пошто је материал увек јефтинији од људских живота то се све државе и старају да своју војску снабдеју са модерним и првокласним наоружањем и са обилним материалом. За време трајања светскога рата, питање материала узело је необично великог значаја, као никада досада. Разлози се налазе у данашњој веома развијеној техници. Она је учинила да су сви родови оружја претрпели знатне трансформације и да су се појавила нова борбена средства.

(Крај у идућем броју.)

ПУКОВНИК ДАНИЛО КАЛАФАТОВИЋ.

ПИТАЊЕ ЛУКЕ БАРОШ.

Између нас и Италије почели су разговори о уређењу економско-финансијских односа. Италијански предлози о каботажи и риболову у Приморју, о Задру и далматинским железницама, као и они о културним везама с Италијом претеране су природе; они подсећају на Д'Анунциеве маштарије. Поред ових предлога, Италија је поднела један нов: да пристаниште Државе Ријеке и наше пристаниште Барош са Сушаком дођу под једну мешовиту управу, коју би састављала по два званична представника Италије, наше државе и Државе Ријеке. Италија, другим речима, предлаже да узме под своју контролу и оно мало спретнога пристаништа за нашу светску трговину што смо једва добили у Рапалу.

I

Рапалски Уговор јасно утврђује да на дан ратификације његове, 2 фебруара ове године, територија њиме ограничена постаје неоспорна својина наше државе, да је Италија има евакуисати и предати нама. Једним узајамним споразумом подељена је та окупирана територија на три зоне. Прву зону имале су војска и власти италијанске напустити око 10 фебруара; другу зону око 20 априла; трећу зону око 1 маја. Евакуација ових зона била је безусловна, Италија је требала просто изићи до сада са тих територија, без обзира на какве год било предлоге и предмете које би једна или друга страна чинила. До данас она није то учинила; она поставља неке услове.

По томе истоме уговору, краљевине наша и италијанска признају потпуно слободну и независну Државу Ријеку и обвезују се да је поштују. Слободна Држава Ријека није ни до данас конституисана, и ако о томе никаквих услова у Рапалском Уговору није било. Италија је требала евакуисати са ријечке територије своје власти, и Ријека би аутоматски постала независна држава.

Према необјављеноме уговору, — уз који постоји и једна аутентична скица, — граница између Државе Ријеке и нас јесте средина канала Фиумаре; лука Барош, Делта, Рјечина и Брајдица са Сушаком, припадају несумњиво нашој државној територији, као и водовод у Звиру, који снабдева Ријеку водом. Наше обавезе по Рапалском Уговору јесу: да у року од два месеца одредимо делегате који ће са италијанским делегатима израдити тачне предлоге о успостављању срдачних економских и финансијских односа; да признамо економске концесије дате Италијанима до 12 новембра 1920; да признамо Италијанима из бивше аустро-угарске монархије право опције за италијанско држављанство у току од године дана од 12 новембра 1920; да склопимо културну конвенцију с Италијом.

Приликом преговора у Рапалу, Италијани су предлагали овакав текст економско-финансијског уговора: „Краљевина Италија и држава Срба, Хрвата и Словенаца склопиће: (1) трговински уговор који ће водити нарочита рачуна о италијанској индустрији, чији ће производи бити фаворизирани у држави Срба, Хрвата и Словенаца; (2) железничку конвенцију која ће олакшати грађење железница за продирање на Балкан тако да, полазећи са Јадранске обале кроз територију државе С. Х. С., железничке пруге прикупљају цео промет Црнога Мора; (3) грађење железница уз техничку и финансијску сурадњу Италије и државе С. Х. С.; (4) нарочите конвенције којима ће се обезбедити држави С. Х. С. право на највећу помоћ техничких и финансијских установа у Италији да би краљевина С. Х. С. могла што боље експлоатисати угљене руднике и још неотворена рудна окна, водећи при томе рачуна о потребама италијанских тржишта; (5) споразум о уређењу финансијских односа који постоје између влада које је наследила краљевина С. Х. С., и јавних

и приватних установа италијанских; (6) споразум о систематизирању промета и саобраћаја који долази у Трст.“ Овај предлагани текст, требао је да као чл. 6 уђе у Рапалски Уговор, али га наши делегати нису хтели усвојити.

II

Италијанска влада тражи сад један споразум између Италије и наше државе, како би наше луке Барош, Делта и Брајдица, биле стављене под заједничку управу наше државе, Италије и Државе Ријеке. Лука и железница слободне Државе Ријеке као и наше пристаниште Барош са Делтом, Брајдицом и железницом града Сушака на нашој територији, имали би се предати у експлоатацију и администрацију једном консорциуму. Тај консорциум би био састављен од шест чланова: два представника слободне државе Ријеке, два представника Италије, два представника наше државе. Овај консорциум би за ограничен број година (најпре су Италијани предлагали 99, па 50, па најзад 12 година) експлоатисао ријечко пристаниште са Сушаком као једну поморско-саобраћајну целину. Председник консорциума био би алтернативно биран од ових шест чланова, а одлуке би се доносиле једногласно. (Италијани су тражили најпре председништво за себе). Тарифе железничке за Ријеку би биле специалне тако да наше садашње или будуће железнице не би биле конкуренти италијанским железницама ни у коме случају. Царинске тарифе као и дефицити ријечких железница не би могле оштетити италијанске интересе. Наша држава би могла да се служи целом луком и за сву робу која се увози и извози. (За њу би било ријечко пристаниште од прилике слободна лука као што је Трст за Чешку.)

Наша влада тврди да споразум није још потписан, али не таји да га има. Сметња је у томе што нема још сагласности између политичких група које су на влади. Једна група мисли да треба направити споразум с Италијом у овоме духу, јер је то једини начин да се спречи сједињење Ријеке с Италијом и обезбеди наша трговинска политика са светом. Барош је басен, а Ријека светска лука. На овај начин би и Ријека, која је залеђе наше државе, могла да живи, а имала би користи и Италија са којом треба живети у доброме суседству. Ако баш Барош, Делта-Брајдица и Сушак, дођу под управу неког страног административног тела, наша држава неће губити своје суверено право над њима, него ће се на тај начин добити двоје:

она ће моћи искоришћавати целу ријечку луку, учествовати у управи ријечкога пристаништа, и одржаће се нераскидна веза са Ријеком, коју је Рапалски Уговор прекинуо. Према томе, споразум с Италијом био би добитак, а не губитак. Друга група је најпре као била противна каквом споразуму с Италијом, а доцније је као попустила. Њој изгледа да би се могао примити споразум, ако би се обезбедило учешће у добити сразмерно промету и капацитету сушачког пристаништа; ако би у консорциуму сваки члан вршио суверену власт на делу који му по Рапалском Уговору припада; ако се одмах конституише слободна држава Ријека; ако рок трајања заједничке итало-југословенско-ријечке управе буде што краћи, и заједмчено право да се може у свако време, под извесним условима раскинути споразум.

III

Стручњаци се не слажу у томе да је нама потребан споразум са Државом Ријеком за употребу ријечког и барошког пристаништа као целине. Има их који мисле да би барошка лука са Сушаком и неким постројењима у блиским лукама (Мартиншчица, Бакар, Краљевица, Цриквеница, Селце) била довољна за наш промет. Претежније ће бити мишљење оних других који мисле да је капацитет барошке луке недовољан за нашу трговину са светом. Уз тај и друге разлоге, има и националних разлога за један наш споразум са Ријеком. Тај споразум треба да буде на основи обостраних интереса, углављен између влада наше и ријечке. Међутим, данас таквога споразума не може бити. Држава Ријека не постоји; тамо је изабрана Уставотворна Скупштина, али нема владе, нема државних граница, нема власти. У њој су још господари италијанске власти, војска и Д'Анунциеви људи. Наша држава може да се споразумева само са независном владом слободне Државе Ријеке, када се ова законитим путем конституише у смислу Рапалског Уговора. Без тога, споразум не би имао правне вредности.

Кад тако ствар стоји са Ријеком, онда би један споразум с Италијом о Ријеци био данас неморалан. Ријечко пристаниште је својина Државе Ријеке, а не Италије, која је са нама у Рапалу створила суверену Ријеку и гарантовала њен интегритет. Рапалски Уговор је један међународни акт, који је

признат као такав у Европи. Један споразум између Италије и наше државе о Ријеци, према томе, могућан је само са слободним пристанком легалне владе ријечке, по начелу равноправности, на основи чл. 4 Рапалског Уговора. Колико год примамљиви изгледали предлози Италије за будућност Ријеке, коју би данас ради Трста жртвовали, они се не могу примити. Основа наше државне политике почива на поштовању међународних уговора; свако скретање са тога правца слаби наш међународни положај, умањава моралну јачину и значај. Поштујући Рапалски Уговор, ми можемо с правом тражити да се поштују Сен-Жерменски, Нејски, Тријанонски уговори. Ако Италији данас Ријечка Држава не треба, то је њена ствар. Она ју је хтела, она ју је створила на силу, па нека сад сноси све последице. Ми треба да се чувамо повреде уговора и њене суверености.

IV

Претпоставимо да Италија изврши све обавезе из Рапалског Уговора. То ће рећи да испразни све наше још окупиране крајеве у Приморју, да повуче војску, власти и ардите са Ријеке. Претпоставимо да се Држава Ријека доиста конституисала као слободна и независна, равноправна у међународној заједници. Да ли би тада требало примити онакав предлог графа Сфорце о консорциуму?

Италија не уноси у консорциум ништа. Наша држава и Ријека дају и објекте (луке, железнице, постројења) и један део суверенитета над својом територијом. Наша држава даје све залеђе Ријеци, сви железнички, за њу корисни, путеви наши су. Наши економски интереси нису једнаки с италијанским, као ни наши национални. Наши и ријечки интереси више су заједнички него ријечки и италијански.

Италија предлаже мешовиту управу за ријечко-сушачку луку, у којој би имала своја два члана, а све одлуке би морале бити једногласне. То значи да би могла да, сем контроле над администрацијом наших сопствених лука и железница, смета свакој нашој трговинској и саобраћајној политици која не одговара њеној економској политици. За свакога је данас јасно да би то било непрекидно. Из ових разлога, примати предлоге ове врсте било би на штету и нашу и Државе Ријеке.

Ми имамо Рапалски Уговор; њега се треба строго држати и тражити да се изврши. Италија га није до данас испунила ни у погледу Ријеке, ни у погледу нас. Ово што граф Сфорца нуди (да би спасао Трст) у замену за евакуацију наших територија, не само да није засновано ни на каквим предвиђањима Рапалског Уговора, већ је и противно њему. Његов предлог за споразум јесте покушај да и наша држава прекрши Уговор. Италија је то научила радити, али јој се не сме следовати. Напусти ли се такво држање, приме ли се ови и слични предлози о Ријеци, може се изгубити и Ријека и Барош, а то је оно што нико у нашој држави не жели. Ми можемо бити у добрим односима с Италијом само тако ако се неодступно држимо Уговора. Попустимо ли, заплети ће доћи.

ЈОВАН М. ЈОВАНОВИЋ.

О КОРНЕЈЕВОМ *СИДУ*.

Предмет *Сида* је прост, као и предмет *Ромеа и Јулије*. Химена и Родриго се воле. Али њихови очеви долазе у сукоб, и Хименин отац Дон Гормас ошамари старог Дон Диега. Да спере љагу са свога имена, Родриго убија у двобоју Дон Гормаса. Да освети очеву крв, Химена тражи од краља Родригову главу. Они обоје врше своју дужност; али је њихова љубав ипак јача. И кад Родриго славно одбија један мучки упад Мавара, спасава отаџбину и постаје „Сид“,[1] краљ му даје Хименину руку.

Корнеј је узео овај предмет из шпанске књижевности. Сид је највећа личност шпанске традиције, оличење шпанског витештва, оно што је код Француза Роланд, у нас Краљевић Марко. Само, историски Сид је далеко од Сида легендарног, и још даље од Сида Корнејевог. Он је живео у XI веку. Као издајник прогнан из Кастиље, провео је своје најлепше године у служби арабљанских краљева у Сарагоси. То је био пустолов чији су војници махом регрутовани из друштвеног талога, и који се борио час за Христа, час за Мухамеда; човек без вере и закона, који је газио најсвечаније заклетве, пекао

[1] *Said*, што на арапском значи „господар“, „победилац“.

из тиха заробљенике и туткао на њих своје псе. Питаћете како је овај свирепи отпадник постао сјајни витез, пример херојског духа. Поступним пречишћавањем, оплемењавањем личности у народној машти: у колико су се нарави ублажавале, мењао се и сурови идеал Средњега Века.

Корнеј се инспирисао из *Романцера,* шпанске *Илиаде*, и из драме Гиома де Кастро *Сидова Младост*, која је била објављена петнаест година пре *Сида*, 1621, и коју је спасло од заборава само то што је инспирисала Корнеја. Кастрова „комедија у три дана," пуна звекета оружја и бојног окршаја, то је низ слика и епизода, без велике везе: цела средњевековна Шпанија, са својим културом части, свирепим наравима и верским фанатизмом. Од ове широке слике читаве једне епохе, слике више епске него драмске, Корнеј је створио једну *класичну трагедију*, то јест, у оквиру правила о јединству места и времена, развој једне унутрашње, чисто психолошке радње, сукоб између дужности и осећања, сукоб који у нама буди дивљење и саучешће.

Из драме која описује три године живота Родрига Бивара, он узима за предмет само Сидову женидбу, и црта моралну кризу личности, развој и борбу њихових емоција. Спољни догађаји ту имају значаја само у колико утичу на душу драмских јунака; зато се они и не дешавају пред нама: описи замењују двобоје и битке, тим пре што треба одржати јединство места.

Са јединством времена већ је ишло теже. Како да се збију у двадесет четири часа толики догађаји: увреда нанета Дон Диегу, двобој између Родрига и Дон Гормаса, три састанка Родрига и Химене, борба са Маврима, двобој између Родрига и Дон Санча, најзад краљева пресуда? Корнеј је тако усредсредио радњу да се не губи ни минут времена: личности као да су погођене да раде на сат.

Најзад, да би се извело јединство тона, који је тако својствен класичној трагедији, насупрот Шекспировој, Корнеј је изостављао и ублажавао разне појединости. У разбарушеној шпанској драми има и комичних сцена. Један плашљиви пастир, на пример, присуствује борби против Мавара са једног високог дрвета на које се попео, и узвикује раздрагано: „Вере ми, дивно је посматрати их овако издаље. Ове призоре увек треба гледати с висине!" С друге стране, Корнеј

избегава све сувише сурове црте шпанског карактера, које би вређале укус његових савременика. Тако је отпало чувено „стезање руку“ којим Дон Диего куша снагу својих синова. (Дон Диего у Кастровој драми има три сина.) Прва двојица пуштају болан јаук, а Родриго се разгневи на оца, и баш тај гнев обрадује старца, и он од најмлађег сина тражи да га освети. Код Корнеја се све то своди на чувено Дон Диегово питање: „Родриго, имаш ли срца?“ и на синовљи горди одговор. Тако је Корнејев *Сид* изгубио много од локалне боје и шпанске жестине. Одбацујући све спољње шаренило, Корнеј истиче само сукоб осећања. Од раштркане шпанске епопеје, он ствара једну складну човечанску драму.

Пренесимо се у последње дане децембра 1636. Стара Улица Тампла, где је позориште „Маре“, закрчена је каруцама и носиљкама, између којих се тискају људи разних сталежа, разнолика руха. Хитају на прву представу једнога новог комада од писца *Мелите* и *Смешне Обмане*, Пјера Корнеја из Руана. Комад је из шпанског живота, и сви унапред уживају у заплету и звекету мачева. Шпанија је у моди откако је на престолу Француске инфанткиња Ана, кћи Филипа III. Најбољи глумци имају главне улоге: Мондори игра Сида, омиљена Госпођица де Вилије, Химену.

Уђимо и ми. Свеће се тек пале, а „партер“ је већ дупке пун. Олош измешан са људима од реда; тискање и граја; али још се није заподела никаква кавга: нема довољно места да би се могао извући мач. Елита са двора и из града краси ложе. Даме, у скупоценим хаљинама, привлаче општу пажњу. Ту су госпође: де Роан, де Ла Тремуј; обе кћери Маршала де Шатијон; две најлепше Хугеноткиње париске, Хенриета и Ана де Колињи; али највише је окружена лепа Госпођа де Комбале, сестричина кардинала Ришељеа, сада удовица, али која ће ускоро постати војвоткиња д'Егијон, — и којој ће Корнеј посветити свога *Сида*. Шаплен, Боаробер, други чувени књижевници долазе да је поздраве. Сви се они показују благонаклони према малом паланачком колеги, који није могао доћи из Руана да присуствује првој представи: пут је скуп, а песников џеп лак. Ту су и племићи, чак кнежеви краљевске крви. Међу њима кнез Конде, и његов млади син, војвода д'Анген, будући „велики Конде“.

Али свирачи дају знак, завеса са размиче, и *Сид* почиње, између два реда повлашћених гледалаца који седе на клупама са стране, на самој позорници. Декор је сасвим прост: завеса у дну, неколико кулиса са стране. Позорница је осветљена димљивим лампама и лојаним свећама, утврђеним на једном лустеру... Химена исповеда Елвири своју љубав. Она је обучена по последњој моди: један велики господин поклонио јој је ту скупоцену хаљину. Сукоб избија. У питању су љубав и част, два битна осећања ондашњег друштва. Пажња је напрегнута; звучни александринци падају као мана међу задивљене гледаоце; даме уздишу и стресају се на звекет мачева. Лепота предмета, узвишеност осећања, витешки дух личности, очаравају све. Усхићење расте, — и комад се свршава уз општи пљесак и клицање... Сутрадан, слава Корнејева испуни цео Париз.

Успех *Сида* био је огроман. Глумац Мондори пише Блезу Балзаку после првих представа: „Навала је била тако велика на улазима а наша дворана тако мала да су позоришни кутови који обично служе као уточиште за пажеве били повлашћена места за плаве ленте, а позорница је била закрчена племићима.“ — „Тешко је замислити, каже Пелисон, с каквим је допадањем овај комад примљен од двора и публике. Нису га се могли сити нагледати; ни о чему се другом није говорило у друштву; свак је знао неки одломак напамет; била је ушла у пословицу реч: лепо као *Сид*.“ Даме су нарочито биле очаране. Двор је такође желео да види *Сида*, и глумци су три пута били позивани у Лувр, два пута код Ришељеа. Паланчани су долазили у Париз нарочито због њега. На молбу краљице Ане, Луј XIII подарио је Корнејевом оцу титулу племића. Фонтнел доцније бележи: „Сећам се да сам у свом животу видео једног војсковођу и једнога математичара који су од свих драма на свету знали само за *Сида*.“[1]

Али Корнеј је убрзо имао да испашта све то. Толики успех пробуди велику завист ондашњих књижевника, којима се придружи и моћни кардинал Ришеље. Само, они пронађоше „начелне“ разлоге за своју кампању.

[1] Фонтнел додаје: „Корнеј је имао у својој соби за рад овај комад преведен на све европске језике, сем на словенски (l'esclavon) и турски.“

Између осталог, *Сид* је био оптужен као апологија двобоја. Цео XVII век био је заражен том болешћу. Ма да је двобој био забрањен и кажњаван смрћу, само у првој десетини века погинуло је од мача око осам хиљада племића. Зло је било захватило и „књижевне гладиаторе," међу којима је био чувени Сирано од Бержерака. То је било разбарушено доба *Три Мускетара*. Тукло се дању, тукло се ноћу, при буктињама; тукло се без икаквог разлога, из обести, из навике, из досаде. Супруг Госпође де Севиње, позван на двобој од једног племића коме није учинио ништа, одазива се, изјављује да никад није говорио ружно о њему, пружа му руку; а затим, да задовољи захтеве части, укршта са њим мач, и пада смртно погођен. — У једном двобоју гине брат кардиналов, маркиз де Ришеље. Краљ узалуд обнавља указ о смртној казни за дуелисте и њихове сведоке (јер су се тада и сведоци тукли). Граф Монморанси-Бутвил, један од најугледнијих француских племића, и његов сведок, убише у двобоју двојицу противника. За пример другима, они бише осуђени на смрт, и погубљени на Гревском Тргу, неколико година пре појаве *Сида*.

Али против *Сида* није био устао Ришеље државник него Ришеље драмски писац. По једном гласу, партер је био извиждао Ришељеов и Демареов комад *Европу*, тражећи да се игра *Сид*. Да се утеши, Ришеље је са задовољством гледао натегнуту Боароберову пародију *Сида*, коју су играли његови лакеји, и у којој, на Дон Диегово питање: „Родриго, имаш ли срца?" овај одговара игром речи, мислећи на срце у картама: „Имам само каро." Велики кардинал је имао све људске слабости.

Корнејеви противници: Мере, Клавре, Боаробер, Скидери, давно заборављени писци трећег реда, створише праву заверу против *Сида*, употребише сва средства да унизе ново ремек-дело. Оптужбе и памфлети полетеше са свих страна. Скидери покупи све замерке и објави их у својим *Примедбама на Сида:* предмет не вреди ништа; писац не поштује правила драмске уметности; комад кипти рђавим стиховима; скоро све што је у њему лепо, то је туђе. Нарочито је Химена рђаво пролазила: за Скидериа, она је била, просто, „бестидна" и „оцеубица." Најзад, Ришеље, који је из потаје водио целу сплетку, одлучи да се спор изнесе пред Академију. Принуђена да на себе узме ту неблагодарну улогу, Академија, коју је кардинал годину дана раније био основао, поверава редакцију свога

суда Шаплену. Тек после годину дана појави се *Академијино мишљење о „Сиду.“* Ова гломазна дисертација, умерена тоном и местимице тачна, али у основи неправедна и пуна инсинуација, хотећи да задовољи сав свет, није задовољила никога.

Публици је међутим било излишно Академијино мишљење, и она остаде непоколебљива у свом дивљењу. Познати су Боаловљеви стихови:

> En vain contre le *Cid* un ministre se ligue:
> Tout Paris pour Chimène a les yeux de Rodrigue.
> L'Académie en corps a beau le censurer:
> Le public révolté s'obstine à l'admirer.

Али ова хајка имала је јаког утицаја на Корнеја: он донекле губи своју слободу кретања, и затвара се у драмске калупе. После две године ћутања, он даје *Хорација*, који је сушта супротност *Сиду*.

Поема части и племените љубави, *Сид* је дело вечито младо. Његове личности, као јунаци из *Илиаде,* припадају једној херојској али још детињској цивилизацији, у којој је прва врлина снага и телесна окретност. Цела Шпанија, цео Средњи Век, његово егзалтовано осећање части, култ жене, мистично схватање љубави, оживљавају у *Сиду*. Родриго, витез без страха и мане, кога воле све жене, и који спасава отаџбину; лепа и поносита Химена, у црноме велу, растрзана између љубави и бола; велики старац, Дон Диего, седи витез око чије главе лебди ореол кастиљанске гордости; Дон Фернандо, најзад, доброћудни и лукави краљ; сви они плене срце. Свуда само љубав, дужност, достојанство, пожртвовање!

То је, можда, наивно и старинско. Али како нас све то одмара од наше индустријске цивилизације, од данашњег ироничног и скептичног друштва, у коме се живи на парче и под конац, и где је свако јаче осећање смешно.

Ми зато нећемо говорити о Корнејевим манама, којих има доста. Поред свих мана, он је један од највећих драмских песника у светској књижевности. Нико није боље цртао све врсте хероизма. По Волтеровој речи, Корнеј је створио школу великодушности. Он нас уздиже изнад обичног живота, и буди у нама само племенита осећања. Он је оплеменио и узвисио француску душу, и, са Паскалом и Босиеом, он чини част не само француском духу него и француском карактеру. Зато га

је Наполеон високо ценио, и изјављивао да би га поставио за пера Француске; и зато је његов утицај у Француској, после катастрофе од 1870, био тако благотворан.

Лабриер је писао: „Кад вам неко дело уздиже дух будећи у вама племенита и бодра осећања, не тражите другог мерила да о њему судите; оно је добро, и написано мајсторском руком.“

МИОДРАГ ИБРОВАЦ.

ТРИ АУТОБИОГРАФСКА РОМАНА.

(3)

Др. Владан Ђорђевић, *Цар Душан*. Историјски роман из XIV-ога века, у три књиге. Загреб, Издање „Модерне Књижнице“, 1919-1920 (1921).

Gustav Krklec, *Beskućnici*. Roman izgubljenog naraštaja. Zagreb, Naklada St. Kugli, 1921.

Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*. Роман. Београд, Издање Свесловенске Књижарнице („Библиотека Албатрос“), 1921.

X

Могло би се поставити питање о висини укуса посведоченог у избору црта из којих је Г. Ђорђевић саставио своју јавну особу, чију смо слику већ покушали представити читаоцу, — онакву каквом смо је умели видети у његову *Цару Душану*, и каква, напоменули смо, чини главну занимљивост целога романа. Могло би се, пре свега, у друштвеним и политичким приликама блиске наше прошлости потражити објашњења и оправдања за успех с којим се та особа умела наметнути пажњи и признању својих савременика; — на тај начин бисмо, можда, разрешили Г. Ђорђевића личне одговорности у свакој расправи о вредности тога укуса. Политички и друштвени повесничар који буде проучавао ово доба наше историје и који, у сваком случају, неће моћи да мимоиђе истакнуту личност Г. Ђорђевића, мораће да подвргне озбиљном и свестраном испитивању и једно и друго ово питање. Није наш посао био, међутим, истраживати подробно које су, од поменутих црта, личне особитости Г. Ђорђевића, урођене и наслеђене, а које опет прирођене и стечене, или бар нарочито развијене под утицајима средине у којој је он имао развијати — и са толико

успеха развио био своје делатности. Ми нисмо имали намере оцењивати у потанкостима, ни поменути укус Г. Ђорђевића, ни добро расположење – да не речемо слабост — његових савременика према једној јавној личности која је својим карактерним цртама тај укус представљала. Задовољили смо се да их додирнемо овлашно, и више са њихове забавне стране.

Оно што смо, у први мах и поглавито, хтели да предузмемо, то је да, пре у начелу, утврдимо — као што смо, мислимо, са довољно успеха и учинили — колико је богатство личног елемента један осредњи многописац као Г. Ђорђевић успео унети у један тако индиферентан рад као што је његов историјски роман о времену Душанову, — колико је на тај начин дао неоспорног живота делу које би у другом каквом случају, вероватно, промашило циљ: не само онај који је писац себи био поставио, већ сваки циљ уопште. Хтели смо показати, затим, на овом примеру, — а надамо смо да нам је и то испало за руком, — колико опште-човечанског интереса имају сва таква, најчешће нехотична, откривења личних, па и најличнијих карактерних црта, и колико дражи (често пута непредвиђене) садрже књижевна дела иначе мртва и унапред осуђена на неуспех и заборав. Кратко речено, хтели смо показати да је књижевно-испитивачки метод којим смо се сами послужили, — метод „писца-виђеног-кроз-његову-књигу“, — један од оних који нам се чине веома достојним пажње, нарочито у временима кад списатељска схватања сопственог позива потребују знатних примедаба. Он нам то изгледа не само по више-мање изредном уживању у трагању за интимном личношћу ауторовом, — занимљивијом од свих његових фикција и добро позваном да примами несентименталног радозналца, — већ и као једно поуздано начело које нас може повести неопходним путевима и здравим сврхама.

Из тога разлога, обележавајући у главним потезима интимну личност Г. Ђорђевића, откривену тим начином, и допуњујући је утисцима које је на нас оставила његова многострука радљивост на другим пољима, нисмо се могли уздржати од искушења да у њој нарочито не истакнемо извесне црте од општег значаја.

Приметили смо од каквог је пресудног утицаја у израђивању те личности била јавна кариера Г. Ђорђевића, и колико је дубоких трагова оставила на њој дугогодишња државничка

делатност његова. Жртва свога позива (могли бисмо рећи), Г. Ђорђевић је имао природну несрећу да подлегне кобном и разорном дејству које професија јавне личности врши на сваку приватну особу којој је судбина доделила пријатну славу друштвене звезде. Опијен светлошћу којом га је обасјала позорница јавног живота, он је помешао живот и глуму, човека и улогу, стварност и литературу; он је на тај начин, додуше, успео да од себе начини једну од најмаркантнијих наших појава, али тешко деформисану и денатурисану у свом глумачком еготизму. По тој својој црти, Г. Ђорђевић је остао младалачки свеж и разумљив сваком познијем нараштају, и његова слика моћи ће још за дуго послужити, — према духовној сродности и разнородности, укусу и памети појединаца, — једнима као узор или стимулус, другима као лекција или антидот.

XI

По једном податку наведеном у симпатичном приказу поезије Г. Густава Крклеца који служи као приступна реч *Сребрној Цести*, збирци скупљених стихова песникових (1916-1920), изгледа да је овај млади загребачки лиричар све и данас један од „најмлађих југословенских песника," како га је још у децембру 1919 године назвао Г. Милан Богдановић, писац тога приказа. — „Родио сам се последње године прошлога столећа (на дан 23. VI. 1899), као законити син, итд.," изјављује Г. Крклец у једној аутобиографској белешци. По овом датуму судећи, писац *Бескућника* могао је бити тек свршени петошколац у тренутку кад је букнуо Европски Рат. Нама, који од тада па за даљих пет година нисмо имали прилике да пратимо напредак домаће књижевности, поглавито оне која се у Загребу развијала, — око Казалишта, у Друштву Хрватских Књижевника и у дневној штампи, прво, — доцније и у часописима као *Књижевни Југ* и *Савременик*, — име Г. Крклеца било је једно од оних савршено непознатих, а чудно звучних имена, са којима смо се по повратку у земљу сусрели као с именима која су већ била утврдила извесну своју репутацију. Поред нових приповедачких и песничких талената који су већ били дали дела од неоспорне вредности (као што су то били учинили ГГ. Иво Андрић, Мирослав Крлежа и Владимир Јанковић), или, бар, са довољно доказа, наговештавали таква дела (као Г. Црњански и, од оних који се вратише из изгнанства, Г. Драган Бублић),

имали смо да упознамо, између осталих, и занимљиву поетску личност Г. Густава Крклеца. Један од десеторице или дванаесторице најистакнутијих талената младе загребачке школе која се развила за време рата, — нарочито у току две последње године рата, — Г. Крклец је још у тим данима почео привлачити на себе заслужену пажњу, не само напредније критике већ и једног дела читалачке публике. Он је ту пажњу привлачио не толико неком новином својих песничких осећања, мисли или замисли, или неком дубином сопствених душевних проживљаја из којих му је поезија потекла, — колико својим знатним уметничким способностима да личне проживљаје и, нарочито, расположења која ове прате, изрази у једном песничком облику који пружа и скептичнијем читаоцу ретко чистих књижевних уживања, особених и нових поред тога и због тога. Са много интимне непосредности, па ипак са извесном дискрецијом, — са врло скромним средствима једне упрошћене поетике, па ипак са умешном осетљивошћу једног вештака стиха, — Г. Крклец је успео да у веома паучинастим нитима и веома нежним преливима боје и звука похвата и уобличи тренутне и ишчежљиве утиске чула, извесна пролазна расположења душе, извесна изузетна деловања маште. Више наслућујући и наговештавајући но трагајући и утврђујући, он је изналазио незапажених аналогија, а забележаји које је о њима чинио изазивали су својом свежином разумљивих дејстава и противдејстава, и остављали пријатних трагова у прималачкој ганутљивости читаочевој.

Та дејства, колико се нама чини, Г. Крклец је веома успешно повећавао на тај начин што је чинио апел на урођену склоност за личним тумачењем коју носи у себи сваки љубитељ поезије. У довољно великој (и ако не и претераној) мери, он је остављао самом читаоцу задовољство да попуни хотимичне празнине, — често пута привидно понорне, — да тај лични рад изврши захватањем у више-мање богате ризнице сопствених сећања, сопственим напорима срца и маште. Углађен и одмерен, — шта више, нешто германски крут, — Г. Крклец је великим делом свео своју песничку улогу на повремена потакнућа читаочеве симпатије за једну пријатељску сарадњу. Потпуно лишен „температуре,“ анемични његов дилетантизам тешко да ће моћи издржати успешна поређења и са стихијски дубоком и снажном стваралачком активношћу Г.

Крлеже, и са капризиозном гипкошћу, умиљатом и рањеном, Г. Милоша Црњанског. Али ипак зато, његова артистичка утанчаност, — више урођена но израђена, — значи један позитивни допринос нашој поезији, нарочито оној загребачке школе, још и данас толико у траговима Крањчевића, Матоша и Видрића.

XII

У другом једном аутобиографском податку, објављеном пре кратког времена баш у овом истом часопису, Г. Крклец нам је дао кратак али речит наговештај о атмосфери у којој су постали његови *Бескућници*. Он је то учинио у свом приказу најновије књиге Г. Ива Андрића (*Немири*), занимљивом једном документу у чијим су лирским дражима читаоци *Српског Књижевног Гласника* већ умели достојно уживати. Пошто је проговорио о ентузиазму са којим је, у својој деветнаестој години, дочекао прву књигу Г. Андрића (1918), „толико спомињани *Ex Ponto*," о узбуђењима, „па чак" и радостима које му је у то време доносила поетска проза Г. Андрића, даровити песник *Сребрне Цесте* изјављује нам да је од тада, — очигледно под утиском неких особито моћних животних искустава и разочарења, неких особито дубоких душевних криза и преображења, — изгубио тај свој првобитни занос и осетио потребу за једном другом (и свакако вишом) врстом духовних уживања. Он помиње да су од тога доба прошле у његовом животу „две бурне године, испуњене младеначким олујама и катастрофама," које су га у тој мери промениле „да му се чини: умрло је у њему дете које је зачуђеним очима гледало у свет, и дивило се једнако свему: прозору, стаблу, месецу, ветру... Ствари су изгубиле понешто свога сјаја, а душа је почела да живи дубљим и тежим животом."[1] — Баш у времену тих интимних „младеначких олуја и катастрофа" чије нам се деловање овако лаконски поверава, написао је Г. Крклец овај свој први роман, „роман изгубљеног нараштаја," лични дневник те критичне епохе младог живота. Година 1920, која из Цриквенице датира последњу, сто седамдесет и трећу ситно штампану страницу *Бескућника*, очевидно да је једна од поменуте „две бурне године" из којих је песник изишао толико измењен и препорођен.

[1] *Српски Књижевни Гласник*, 16 март 1921: *„Цвеће Масапонице"*.

Велика је жалост што се у *Бескућницима* једва може назрети какве су све то спољашње и унутрашње борбе растрзале душу песникову. Гимназијалски ситна поетска напућеност и сентиментална таштина главног јунака самога романа, његова трагикомична повест „надобудног литерата“ баченог из провинције у тупу средину загребачке полукњижевне „бохеме“, тешко да су могле дати прилике писцу *Бескућника* да прикаже сву величину и сву занимљивост душевних борби какве су се развијале и какве се развијају у једном младом духу сталом на снагу баш у значајним данима светског рата и народног уједињења, друштвених криза и моралних револуција које су тај рат пратиле или наставиле. Банална историја Петра Брешког, човека „изгубљеног нараштаја“, у ствари је једна прератна, старинска и застарела повест, једна од оних које су се већ писале: мање у романима, више у друштвеним аналима, — не повест једног одређеног „изгубљеног нараштаја“, већ повест „изгубљених јединки“ сваког одређеног нараштаја. Савршено немодерна, та историја није ни могла послужити да илуструје и расправи један модеран проблем.

Поред свега тога, — као што је већ наговештено самом засновом овог нашег написа, — Г. Крклец је успео, и ако на један сасвим други начин, да у ову своју књигу унесе себе и савремени свој нараштај, и обелодани их, у толикој мери да *Бескућници* ипак остају један од најаутентичнијих докумената за присно познавање загребачког књижевног живота у времену нашег народног уједињења и изграђивања књижевног јединства српско-хрватског, које се — сви знаци говоре — изводи у овај мах стварније и живље но икад раније.

XIII

У загребачкој дневној штампи (за коју треба приметити да, на општу корист или штету, стоји у много приснијој вези са развојем наше заједничке књижевности но што је то случај са београдском штампом), роман Г. Крклеца, онога дана кад је објављен, нападнут је био као роман памфлетарног карактера и садржине, као једно лично и неозбиљно разрачунавање самога песника (који је и новинар у исто време) са извесним бројем својих непријатеља и дојучерашњих пријатеља. Г. Крклецу се оштро пребацило да је у свом роману оцртао

— без великих уметничких стилизација, шта више у грубим карикатурама, — известан број познатих личности из књижевничког, уметничког и новинарског света и полусвета загребачког. Наведено је да су *Бескућници* један обичан роман „с кључем", писан искључиво у циљу да произведе сензацију, створи скандал, и привуче пажњу публике на свог аутора. У литерарним круговима *Казалишне Кавање* и београдске *Москве* помињана су чак и поједина имена из тога „кључа", имена већином слабо позната, а нека и потпуно непозната широј јавности. Протумачено је да у главној личности романа, сентименталном литерату Петру Брешком, треба гледати рођени лик младога писца, књижевног опсенара најзад „раскринканог" сопственом непажњом, у злосрећној игри своје наивне искрености. Невешта композиција књиге и један скроз небрижљив стил учинили су да је роман на лак начин проглашен савршеним неуспехом, у најмању руку заблудом која је донела само штете књижевној репутацији Г. Крклеца.

Нас који из Београда гледамо, слабо се тичу и тај евентуални „кључ" и ти евентуални лични моменти чисто формалне природе, и то у толико пре што нам, у том погледу, ни анегдотична историја и литерарни фолклор сличних београдских кругова не изгледају довољно занимљивим да их узимамо у једну редовну расправу. Међутим, од онога што се на крају крајева ипак не може пропустити без примедбе, потребно је истаћи једну чињеницу од општег значаја. Запажамо да се у овом тренутку веома радо, и више но икад, пишу новеле, романи и драме из уметничког или књижевничког живота. Готово увек (што је врло похвално, у осталом), та нарочита врста литературе надахнута је осећањем најдубљег уважења које сами писци (обично сасвим млади људи) гаје у дну својих душа за високи позив уметничког творалаштва; готово увек (што је мање похвално) сви ритуали ове необичне службе изгледају управљени искључиво сопственој личности ауторској, заогрнутој плаштом идеалног божанства или бар мукотрпног херојства. Непризнати гениј прометејског калибра, — бунтовни темпераменти, тучени свирепим ударима своје трагичне судбине, — паћенички лирски таленти гоњени ситничарском ненавидошћу маловарошког филистарства, — романтичарске позе и ставови изгубљених и пропалих величина које је груба стварност свакидашњице осудила на баналну

судбу новинарског коректора и позоришног известитеља, огрезлог у кафанском диму, алкохолу, и литератском пороку, — постали су омиљени предмети јавне обраде већег броја наших најмлађих писаца. Шарена дружина књижевних беспосличара и аргата, полуталената и псевдоталената, збуњених графомана и бистрих мистификатора, из чијих се редова обично регрутују јунаци ове необичне епопеје, весело и дирљиво подсећа на давнопрошла ратна времена, на скупове инвалида и симуланата који се узајамно задевају и гложе у лекарским собама задоцнелих супер-ревизионих војничких комисија. Кратко речено, књижевничко-уметнички живот, испуњен ситним и крупним амбицијама, интригама, критикама и полемикама једног искључивог и малобројног вандруштвеног сталежа, који се — и ако подељен у безброј котерија — ипак врти свега око два-три (једна и иста) кафанска и редакцијска стола, не изгледа нам довољно значајним да се може узети у претрес на какво увеселење, а још мање на какво уживање широке смртне публике, чије интересовање и чије симпатије, у крајњој линији, тај искључиви сталеж једино и жели да освоји.

Г. Густав Крклец није могао одолети искушењу да се и он лично не огледа на таквом једном (да опет поновимо реч) сталешком роману. По себи се разуме, особена природа самог предмета, његова локална занимљивост, тугаљивост и ограниченост материала, као и оно ретко одсуство сваког смисла за аутокритику и сваког осећања за хумор које се опажа у најмлађој књижевној генерацији нашој, — све је то морало начинити цео покушај Г. Крклеца једним доста проблематичним предузећем.

(Наставак у идућем броју.)

ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

О ГРАФИЧКОЈ УМЕТНОСТИ.

Кад је Јохан Гутенберг пронашао 1440 године штампарску вештину, ударени су тада и први основи графичкој уметности. Прво штампарство су неговали само даровити људи, јер стари штампар морао је да црта и реже слова у дрво или метал; морао је да прирећује боју и штампа сâм; морао је да опрема и повезује књигу, и врши све остале послове које данас врше стотине стручно образованих радника. И ако се штампарство сматрало занатом, ипак оно није било пуки занат, пошто се на једном делу радило по неколико месеци, са далеко више љубави и смисла за лепо него у данашње време. Због тога се не треба чудити што се многи модерни графичари угледају на стара издања у којима налазе лепа слова, иницијале, виђете, декоративне насловне странице, са много укуса и графичке финоће које су стари мајстори производили сопственом вољом и љубављу за уметничку књигу.

Дрворез, помоћу којег је Гутенберг изумео штампу, постаде наскоро омиљена техника и међу великим уметницима. Сликари Албрехт Дирер и Ханс Холбајн раде у дрвету уметничка дела високе вредности. Са обичним занатским средствима они постижу велике уметничке резултате. Тако Дирер са својим алегоричним композицијама и дубоко схваћеним цртежима даје класичне узоре ксилографске технике, док нас код Холбајна освајају дивни дрворези иницијала на које се можемо још и данас угледати. Та дела убрајамо у најсјајнију епоху дрвореза. После тога, дрворез пада, и тако рећи нестаје у XVIII веку. У то се доба наједном јавља друга техника, техника бакрореза. Она се пронашла помоћу златарства, по свој прилици у југозападној Немачкој. Почело се штампати са металним плочама. Обратним поступком од дрвореза, боја се уносила у удубине а не на испупчења плоче. И технику бакрореза је Дирер довео до великих успеха, бавећи се у исто време и ситнијим радовима у облику данашњих *Ex libris*-а.

Занимљиво је да се у нашој прошлости истиче неколико имена југословенских сликара који се баве ситном графиком у Италији. Када је Фрањо Мазуоли Пармиђанино пренео у Италију бакрописање (*aqua forte*), налазимо и југословенског сликара Андрију Медулића где ради бакрописе по сликама

Мазуола, подражавајући његову нежност и љупкост израза, док је красоту боје учио у Ђорђона и Тициана. У својим се бакрописима потписивао највише именом *A. Schiavone* или *A. Schiaon.* Осим бакрописа, он је радио и бакрорезе од којих сврађају нарочиту пажњу: *Фараонова кћи спасава Мојсија* и *Свети Петар и Павле* (резан по слици Рафаеловој). Медулићева се дела налазе у Далмацији, Венецији, Падови, Паризу, Лондону, Брислу, Пешти, Прагу и Загребу. Четири рада који су најближи Тицијановом колориту, чувају се у Фридриховом Музеју у Берлину.

Још пре Медулића, у графици деловаше славни миниатурист Јуре Јулио Кловио. Од Јулија Пипија, с којим је упознао у Мантови, он је научио мешање боја. Њему имаде да захвали за сав успех који је постигао у сликарству. Међу прве његове слике треба убројити *Богородицу*, компоновану према дрворезу Дирера. У манастиру Св. Руфина у Мантови, Кловио постаје монах где добије име Јулио. Преко три године израђиваше миниатуре, а особито му је дело једна коралнa књига, са прекрасним уресима и нежним композицијама. Касније, за време кардинала Гримана, израдио је разне миниатуре, међу којима су му чувене миниатуре једног рукописног коментара посланице апостола Павла Римљанима. Овај се рукопис налази данас у Лондону. Од осталих његових дела треба истаћи Дантеову *Комедију*, где се налазе још слике двају непознатих уметника, као и *Живот Фрања Марије од Монтефелтра дела Роверe, војводе Урбинскога.* Овај знаменити рукопис чува се у Ватиканској Књижници у Риму. Кловио је украсио велики број књига и молитвеника. Требало би све то сакупити и обелоданити као ремек-дела графике и ситнога сликарства.

После ових великих имена, вредно је споменути и наше графичаре: Павла Ритера-Витезовића, Петра Манчуна, Бартола Марковића и литографа Анастаса Јовановића, који је издавао познате оргиналне литографије под натписом *Српски Споменици.*

У другој половини XIX века почеше се неки наши старији уметници бавити графичким техникама, али без већега успеха. Тек у новије доба јавише се југословенски графичари чији радови носе уметничко обележје. Уметнички бакропис донели су у Загреб најпре Менци Клемент Црнчић, са својим композицијама са хрватскога Приморја; затим, Томислав Кризман, са познатим својим мотивима из Босне. Са њима почиње епоха модерне југословенске графике. Док Црнчић делује у школи као професор графичких техника, Кризман у „Пролећном Салону" (уметничко друштво, основано 1915) сакупља око себе младе графичаре, поучавајући и неке у свом атељеу. Тако су неки графичари чланови „Ладе" (основана 1904), као Црнчић, Шеноа, Ђурић и Рашица, а неки „Пролећног Салона", као Кризман, Кокотовић, Узелац и

Трепше. Како ни једно ово друштво није чисто графичко, већ свако негује графику као споредну уметност, нема сумње да би требало основати и једно посебно графичко удружење које би утицало на развитак нашега графичкога подмлатка. Чеси нас у том погледу претекоше, утемељивши друштво „Холар“, у којем се налазе најбољи чешки графичари. „Холар“ је 1919 излагао у Загребу. — Са обновом графичке технике, развила се код нас, у току последњих десетак година, и смисао за илустрацију и уметничку опрему књиге. Треба жалити што се у ширим слојевима још ни данас не осећа потреба за лепом књигом, као што се, на пример, осећа потреба за лепим оделом, станом и др. Требаће времена док се то постигне, а постићи ће се најбрже ако се буду у нас штампала лепа и укусна издања. Укусно се издање може добити и са самим типографским материалом, претпоставивши да је слагач вешт и да уме да манипулише са материалом који му стоји на расположењу. Исто тако могу се постићи и укусни плакати, етикете, позивнице и *Ex libris*-и, ако је само слагач уметнички образован. Да књига буде укусна, она не сме бити претрпана разним врстама слова и шара које не служе ни каквом циљу.

Значајно је да су наши стари штампари имали далеко више укуса за лепу књигу него што га имају наши модерни. Тај се укус састоји у хармоничном распореду слова, у јасној штампи и декоративном повезу. У историји нашега штампарства истиче се неколико личности које су с успехом делале у графичкој области.

Познато је да су Јужни Словени добили 1493 на Цетињу своју прву штампарију, у којој је Црногорац јеромонах Макарије „рукоделисао или списао“ Псалтир (1495). Пре српско-словенскога Псалтира, довршен је Осмогласник, који се почео штампати 7001 (по нашем рачунању између 1 септембра 1492 и краја августа 1493), а беше довршен „от битиа л. 7002, а рождества Христова 1494, месеца Јануариа, 4 дне“. Из поговора Псалтиру дознаје се следеће:

> *Тем же в дни благочестиваго и христољубиваго и Богом хранимаго господина ми Ђурђа Црноевића и повељением јего, аз смерени и свештени мних Макарие от Чрние Гори, списах сие книги при всеосвештеном митрополите зетском кир Вавиле. Свршише се сие книги от битиа в лето 7003 а рождества Христова тисушта 495; месеца Сектемвриа 22, на Цетињу.*

Да ли је Макарије добио већ готову штампарију, или је сам резао слова, није нам познато. Многи држе да је научио вештину резања од једног путујућег калуђера. Занимљиво је да су слова слична словима Андрије Торезана, који је у Вене-

ције штампао ћирилске књиге. Из једног Еванђеља што сам га видео и проучавао у Патријаршијској Библиотеци у Сремским Карловцима, констатујем да су његови иницијали и насловне странице појединих поглавља резани у дрво или метал, и штампани у две боје, црвеној и црној. Ово је Еванђеље штампано седамнаест година после првих његових књига: Октоиха, Псалтира, молитвеника, и осталих за које се готово још ништа и не зна. „Еванђелије доготови по налогу Јоана Басарабе, великога војводе угро-влашког, са 288 страна г. 1512."

Други наш чувени гравер беше јеромонах Мардарије. Он се убраја међу наше највредније штампаре. Око 1544 био је послан из Милешева у Венецију, заједно са јеромонасима Никанором и Савом, да набави потребне ствари за штампарију. У Венецији сретоше свога земљака Теодора Љубовића, који их је помагао и доцније отпратио у Милешево. Са Љубовићем уредише штампарију, у којој одштампаше прве књиге: Псалтир, Синазор, Тропар и Часловац. После тога, Мардарије буде позван у Арнаутски Београд да тамо оснује штампарију. Позвао га земаљски кнез Радиша Дмитровић, који је поменуту штампарију дао уредити о свом трошку. Тамо је 1552. Мардарије почео са штампањем великог Тетроеванђеља, које доготови у дому Тројана Гундулића, дубровачког властелина, који је наследио ову штампарију после Радишине смрти. Свршивши ово Еванђеље, он се вратио у Мркшину Цркву. Пет година касније, по своју прилици, он је штампао Псалтир, а 1562 ново издање Тетроеванђеља. Како су ранија слова била истрошена и неупотребљива, мораде да реже нова. Исто тако мораде да прави и остале справе, и то како сам вели на последњој страници:

Благоволением же в троици славимаго Бога, аз в Христу раб, јеромонах Мардарие, рукоделисах сиа слова от железа и мједи и проча с великим трудом и подвигом. Сврших сију свештују душ спасоноснују књигу глаголемују Тетроевангелие, молју же јуние и св'зрасние и старие чтушче или преписујушче љубви ради Христовие, исправљајте а не клните. Понеже не писа дух свети ни ангел но рука брњена, и дух унили, окаани и грјешни. Тогда же восточним странам обладајушчему великоме цару турском Сулејману. — Свршише сие свештие и божествение књиги при храму свештаго вознесенија иже јест Мркшина црква у поткриље црние горе в љето 7070 (1562) мца Јуниа 24 дн., аз же отечеством от реке рекомие Дрина. Слава свршишељу богу нашему в виеки. Амин.

У том Еванђељу упознао сам лепе и оригиналне иницијале, на око сличне Макаријевима, али се виде велике разлике кад се оба Еванђеља ставе једно поред другог. На пример, код

евангелисте Луке (у Макаријевом Еванђељу) стоји ова орнаментална страница: у белој позадини је црни орао са раширеним крилима: у кљуну држи дрвени крст, а с лева и десна виде се два дрвета над којима су слова IC XC NI KA. Под овом се сликом налази текст са лепим иницијалом у црвеној боји. Код Мардарија је иста страница другачија. Лепи и компликовани орнаменат украшује трећину странице, а главна је пажња посвећена иницијалима, који су врло декоративни. Има неколико вариација од једног истог Р или В, с којима обично почињу поглавља. Ови иницијали дижу цео штампани текст, а неки су црвено или црно штампани; вероватно ради тога да буде више промене. Златни пресек је ванредно проведен. Да ли је Мардарије био свестан златнога пресека, не могу рећи: али његов начин резања слова и слога има све одлике златнога пресека. Неки су иницијали тако богато орнаментисани да се на први поглед не може разликовати једно слово од другога. Много су ми симпатичнији они иницијали где је форма слова посве правилна, а кроз њихову средину сведен одговарајући орнаменат.

У Србији се почело развијати штампарство 1832, када је кнез Милош основао и ливнице слова. Први учитељи и фактори беху Немци, којима се повераваху многи младићи да уче штампарску струку. Међу тим младићима налазио се и Анастас Јовановић, који се посветио ливењу слова. После кратког времена он је толико био напредовао да га је његов фактор препоручио Алекси Шимићу, управнику ондашње штампарије, који му удвостручи плату. У слободно време, Анастас је резао печате, постигавши у томе такво савршенство да се могао мерити са признатим страним граверима. Када се прочула ова његова вештина, пошље га кнез Милош у Беч да учи резање у бакру. У Бечу га препоручише графичару Ралу, који га саветоваше да се упише у Академију како би научио коректно цртање. Пре но што је ступио у Академију, он је учио цртати у инжењера Јанка. Јовановић није испунио наду оних који га послаше да учи технику бакрописа. Ова га је техника одбијала ради своје минуциозности и спорости. Много више му се допаде литографија која је, тако рећи, постала у оно време нова уметност. Техника литографије је приступачнија од бакрописа, јер не тражи велике техничке способности. Цртачи слабијег знања могу у литографији постићи много више но и у једној другој графичкој техници.

Овој се техници посветио Јовановић, и почео израђивати ликове (Доситеја Обрадовића, Мушицког, Вука Караџића, кнеза Милоша, кнеза Михаила, патријарха Рајачића, Петра Прерадовића, Његоша, бана Јелачића, Стратимировића, Кинћанина, кнеза Данила, и других. Израдио је готово све знаменитије Србе и Хрвате, вероватно преко две стотине литографија.

Поред Јовановића ваља споменути Уроша Кнежевића, српско-књажевског дворског сликара, који је радио бакрописе и литографије. Од њега имамо лик Карађорђа (бакропис), Вука Караџића са женом и ћерком (1846), и неколико ликова кнеза Александра и кнегиње Персиде који су штампани код Бекера.

У Загребу није било штампарије све до XVII века, када је протонотар Иван Закмарди од Дианковца уручио Исусовцима 1900 фиорити које је оставио хрватски племић Петар Бошњак за просветне сврхе у Хрватској. Са овим се новцем основала штампарија коју су загребачки Исусовци купили од исусовачког колегија у Љубљани. Штампарија је слабо радила, а до данас нам није од ње ништа сачувано. Неко време се она чувала у двору загребачкога бискупа; 1694, по жељи Хрватскога Сабора, поверише је Павлу Ритеру-Витезовићу. Уз награду од 200 фиорити на годину, Ритер је морао наставити штампарски рад. Прва књига штампана у загребачкој земаљској штампарији носи натпис: *Kalendarium, aliti miszechnik hervatszki za leto 1695, pritiszkan v Zagrebu 1695*; друга књига: *Kronika, aliti szpomen vszega szvieta vikov, v Zagrebu letta gosp. 1696.* Потом се ређају (1696—1706) књиге латинске и хрватске, као календари, молитвеници, школске књиге, Шимуњићеве проповеди, списи Хрватског Сабора, и напослетку неколико Ритерових историјских дела.

МИЛЕНКО Д. ЂУРИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ОКО НАС.

Између Француске и Велике Британије дошло је до дужих разговора због Горње Шлеске, а нарочито због Блиског и Средњег Истока. Велика Британија и Италија сложне су да би се од Горње Шлезије могла уступити Пољској једна четвртина. Француска је још за то да се Пољској дају три четвртине Горње Шлеске. Користећи се овим неслогама, Немци су силом ушли у неутралну зону, која је била установљена да спречи рат између Пољске и Немачке. До пре неки дан Пољаци и Немци остали су непомирљиви у својим захтевима, једни тражећи целу Горњу Шлеску, други тражећи три четвртине. Сад ће да уреди то питање једна мешовита комисија, с изгледима на споразум.

После путовања британског министра колонија Черчила по Блиском и Средњем Истоку, појавиле су се извесне несугласице између Лондона и Париза. Месопотамија, Сирија, Арабија, Палестина, Јерменска и друге националистички по-

ремећене области траже аутономије; Британија је за њих, Француска се двоуми. Исто тако, нису још сложне што ће са Грчком и Турском. Докле Француска мисли да треба прегледати темељно Севрски Уговор, дотле Британија мисли да не треба чинити велике исправке.

Ово неслагање између Лондона и Париза, понављамо што смо раније рекли, не значи и разилажење. Оно значи само претресање и тражење како ће се сложити два различита мишљења о практичној политици њиховој у овоме или ономе питању. И Лондон и Париз стоје чврсто на томе да се политички систем који је створен заједничком победом мора ма и силом одржати. Хоће ли се то постићи једним гарантним уговором између њих или не? Јесу ли уговори или заједничка политика, методички вођена, боља јемства за њихов споразум или не, то је споредно. Споразум да се одржи садашње стање јесте главно — и њега има, како се утврдило на састанку лорда Керзона и Бриана у Паризу.

Турски државници, и у Ангори и у Цариграду, сматрајући ово претресање као неспоразум, почели су све више захтевати. Почињу се враћати на своје првобитне захтеве: повраћај у стање од 1914, аутономије, реформе за Хришћане и друга племена, чишћење Грка из Мале Азије, враћање Тракије с Једреном Турској, сувереност Турске над аутономним областима, итд. Што год више грчке трупе узмичу испред турских националистичких Кемалових трупа, њихови захтеви бивају већи.

Краљ Константин преварио се у својој политици. Преварио је и себе и своје поданике. Он није требао доћи из Швајцарске у Атину. Откако је дошао, унутрашњи хаос је већи; криза у финансијама, у трговини, у монархији. Венизелос је отишао из Грчке и због тога што се Грцима досадило пушку носити. Откако је Константин дошао, треба се озбиљно тући са кемалистима. Место демобилизације, нова мобилизација свих Грка. Константин је, опет, веровао да ће се на први позив његов дићи цела Јелада, у борбу за ослобођење Јелинства. Његов проглас пред полазак у Смирну, да „лично руководи ратним операцијама", остао је без одзива. Његове речи „о надјелинским аспирацијама", изазвале су пљескање у Атини, Патрасу и Крфу, али бегства из војске бивала су све чешћа. Константин је први краљ хришћански који после Ричарда Лавовог Срца лично управља операцијама противу неверника у Анатолији. Али ето и он без успеха, и са изгледима да Смирну брзо напусти. Његови војници почињу говорити о Венизелосу и његовој дипломатској вештини да „без ратовања добија покрајине". Константин ће напустити Смирну чим му се спреми какво-такво часно повлачење, а Савезне Силе то су већ учиниле у облику „предлога за посредовање" између њега и Турака. Грчка никад није била ближе да изгуби:

све што јој је допало од турскога плена, своју надјелинску династију, и унутрашњи мир.

Бугарска влада била је нешто умирена посетом бугарског министра Димитрова у Београду. Разговор између њега и наших званичних био је бољи него што су се у Софији надали. На нашој јужноисточној граници то се осећало неко време. Уговор који је склопљен између наше државе и Румуније сад опет брине Софију. Бугарска влада се чуди да су Румунија и Србија толико неповерљиве према њој. Она се надала да нашом помоћу добије Једрене, Серез и Кавалу. Нудећи нама улазак у Солун, Софија је мислила да са Грчком, која се налази у тешком положају, данас уреди своје рачуне.

Таке Јонеску, после свога повратка из Београда у Букурешт, објавио је свој успех. Мали Споразум је створен, и мир и поредак у Средњој Европи осигуран. Ово његово мишљење не деле либерални политичари, и његов противник Братиану обишао је румунски део Б[illegible]а говорећи да цео Банат, између Тисе, Дунава и Мориша мора бити румунски. Савез са нашом државом он сматра као невредећи, и ако је влада београдска морала пристати да се данашња граница у Банату не мења. У његовим посланичким агитацијама, у којима се осећа тон надменога бојера, има алузија као да смо се обавезали да и Бесарабију бранимо од Руса.

У Мађарској, са ратификацијом Тријанонског Уговора положај постаје јаснији. Мађарски политичари се морају сада изјаснити какву ће политику водити унутра и споља. Питање о монархији, управо питање о династији, сад ће се морати решити. Још једино земљорадничка странка нагиње избору каквог енглеског краљевића за краља Мађарске, а друге странке су задовољне са макојим чланом бивше династије Хабсбурга. Од решења овог династичког питања зависиће и спољна политика Мађарске, у којој се веза са Немачком сматра још увек као најбоља спољна политика.

Аустрија је добила опет нову владу. Узрок ове нове промене налази се у слабости прошле владе да спречи плебисцитну епидемију која је обухватила све аустријске области. Најпре Тирол, а затим Салцбург, Штајерска, Горња Аустрија, хтели су да народним гласањем одлуче хоће ли остати као Аустрија или да се придуже Немачкој. Бечка влада Д-ра Мајра није успела да то спречи, и ако је успела да за Аустријску Републику добије финансијске помоћи. И ова, и друге владе које буду за овом дошле, неће моћи да спрече ово унионистичко расположење Немаца у Аустрији. Аустрија, оваква каква је, може животарити све докле се не пренесу међународне финансије Европе у Беч; ако се то уради, и Аустрија и Беч живеће и напредоваће.

Ђолитијева влада је изашла пред народно представништво. О спољној политици дала је изјаву која је повољна за

одржање европскога мира. Граф Сфорца је створио о себи мишљење „да је повратио поверење Британије и Француске у Италију, и закључио један частан уговор са Југославијом.“ Италија је доиста под његовим руководством успела да то постигне: ми то добро осећамо. Ми непрекидно осећамо да је основна тежња његове политике да створи код нас пријатељску атмосферу за експансију италијанске трговине и утицаја. Споразум о Задру и ријечко-сушачкоме пристаништу пружају последње примере те политике.

Докле албанска влада тужи Савету Лиге Народа нашу државу ради граница и других невоља својих, она допушта да се на њеноме подручју стварају чете за упаде. И Грчка и наша држава због тога морају да држе већу војску на границама и да појачавају пограничну жандармерију. Ако Лига Народа икад стече неку моћ, требала би да предложи Силама да се учини крај албанској комедији, коју су 1913 створили кабинети бечки и римски, а довршио Ђолити после онога италијанскога слома код Валоне прошле године. Ако Савезници ништа не учине, онда је то наша дужност.

Чехо-Словачка и Румунија објавиле су један уговор о одбранбеном савезу противу Мађарске. Уговор је у томе да се и чувају и бране војском оне границе чехо-румунске које су уговори о миру одредили. Уговор има и војну конвенцију; рок трајања је две године, а обавеза је за обе државе да не закључују са другим државама уговоре докле се узајамно не споразуму.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Јуна 10, 1921. — Објављен гарантни уговор између Румуније и Чехо-Словачке.

Јуна 12. — Краљ Константин у Смирни, да управља новим операцијама против Турака.

Јуна 13. — Америка примила у Скупштини уговор о миру са Немачком. — Промена владе у Цариграду и Бечу у духу помирљивости према Савезницима.

Јуна 18. — Конференција француско-британска о Горњој Шлеској и Блиском Истоку. Састанак Савета Лиге Народа за претресање слободног града Гданског, улазак Америке у Лигу Народа, и буџет.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — КОНАЧНО ГЛАСАЊЕ О УСТАВУ.

Београд, 28 јуна 1921. — Устав је изгласан. Од 419 посланика 223 је гласало за устав, 35 против; остали нису ни гласали. За устав су гласали радикали, демократи, група Г. Вошњака, муслимани из Босне и Јужне Србије и четири дивљака; противу су гласали Земљораднички Клуб, републиканци, социалисти, Г. Трумбић и Г. Иванић; раније су још напустили Конституанту или нису никако ни долазили у њу:

посланици странке Г. Радића, Народни Клуб, Југословенски Клуб и Г. Стојан М. Протић.

Ослањајући се на муслимане, Влада је била у опасности од муслимана, у сталној опасности. Рачунајући само на њих за устав, она је у два маха довела у питање свој устав, у озбиљно питање. Научени на непрестане уступке, они су изгубили меру у захтевима. Свесни да држе судбину устава у својим рукама, они су хтели што скупље дати своје гласове. Прилика је била јединствена, ваљало је искористити. Сломивши Владу на питању о аграру, они су веровали да ће је сломити и на питању о историјским границама, ако ставе тај захтев у последњем тренутку. Из страха од мајоризације православних, они су поделу Босне и Херцеговине на области схватили само тако да Босна и Херцеговина не могу чинити једну област у историјским границама него више, али ипак само у тим истим историјским границама. И ако се између Владе и Хрвата и Словенаца главна битка и биће на историјским границама, и ако није било великих изгледа да ће Влада хтети створити један преседан, опасан по њеном схватању, они су ипак поставили свој захтев с таквом одлучношћу — претњом да ће гласати противу устава — да је Влада била доведена у почетак кризе само на неколико дана пред коначним гласањем о уставу. Утисак је у јавности био врло мучан и ни мало повољан по босанске муслимане. Споразум Владе с њима у питању о аграру није и иначе био примљен одушевљено, и притискивао је и притискује још многе савести. Пред новим захтевима њиховим, осуда је била једнодушна. Али, упорни као што су, они би у извесној мери победили и овај пут. Положај је спасла понуда земљорадника, која је пала готово једновремено кад и муслимански захтев, и позната гипкост Г. Пашића. Земљорадници су понудили да гласају за устав и уђу у Владу, ако се: питање аграра реши у корист сељака, ограничи уредбодавна власт Владе васпостављањем пуног надзора парламента и држава подели на области „на основу једино здравог привредно-географског принципа, без обзира на бројно стање становништва.“ Ова понуда земљорадника била је добро дошла Г. Пашићу. У његовим рукама она је значила једно оружје опасно по муслимане, и крај битке унапред се већ дао предвидети. Г. Пашићу ни за тренутак није долазила мисао да пусти муслимане и прими земљораднике, него само мисао да одржи споразум с муслиманима али не усвоји њихов последњи захтев. Пред опасношћу земљорадничком и пред вештим оперисањем њиме, муслимани су морали попуштати. Њима је готово наметнуто уверење да је аграр по њих дошао поново у питање, и пред тим својим непосредним материалним интересом они су застали. У том тренутку, и на такво њихово расположење, долази једна вешта редакција коју им је Влада упутила као свој „последњи предлог“

у питању поделе на области Босне и Херцеговине. Тучени већ унапред простим и неоснованим страхом да се не прими понуда земљорадника, они су прихватили мост који им је Влада пружила и којим су се могли повући са колико-толико части: у овом тренутку предложену редакцију Владину они могу још и протумачити у своју корист. И тако су муслимани остали у Влади, а у нади преварени сви они који су наивно мислили да је понудом земљорадника био дошао тренутак да први устав нове државе добије моралнију подлогу него што је ова коју данас има. Победила је политика која је и до тог тренутка била вођена: политика „ојачања српског фронта" према хрватском. Неизвесно је да ли је ова политика и најбоља. Неизвесно је, јер ће муслимани увек ићи за својим материалним интересом, а не може се предвидети да ли ће им он моћи увек бити задовољен. Неизвесно је, јер ако се уставне одредбе и уредбе о аграру не буду могле, као што изгледа, спровести онако како муслимани очекују, они могу у даном тренутку ојачати и „хрватски фронт", нарочито у питању о подели на области. Неизвесно је у овом тренутку и зато што је неизвесна и политичка снага муслимана, јер има знакова да муслимански кметови напуштају муслиманске бегове, руководећи се природно и они својим материалним интересом: и они су устали противу беглучке уредбе донесене због споразума с муслиманским беговима, њиховим сопственим посланицима. Неизвесно је, најзад, и зато што је политика јачања ових „фронтова" у ствари политика јачања племенске борбе, а што, напротив, мора победити политика племенског мира.

После босанских муслимана, и по угледу на њих, дошли су, природно и они из Јужне Србије. На сам дан гласања, и у тренутку кад је само гласање требало да отпочне, они су одбили да гласају за устав. Свечано расположење у Конституанти на мах се претворило у општу запрепашћеност. Само су муслимани из Јужне Србије остали мирни. Никако им није изгледало логично да се њима одбије оно што су добили босански бегови. Овима је дата и земља и новац, а њима дају само новац, не и земљу. Неправда и неједнако поступање изгледали су им очигледни, а тренутак необично повољан: Г. Рибар је већ био пошао свом председничком месту. Г. Рибар се морао вратити. Али се за неколико тренутака ипак могла поновити иста игра као и са босанским муслиманима: Г. Пашић зове Г. Аврамовића и изјављује му да је устав дошао у опасност и да га у овом у истини последњем часу могу спасти само земљорадници. Земљорадници пристају да створе већину за устав, рачунајући природно да Влада раскине с муслиманима. Али Влада у исти мах преговара и с муслиманима из Јужне Србије, који су се одједном у основи нашли у истом положају као и њихови босански другови два-три дана раније. Узбуна

у Конституанти стишала се брзо, и могло се без великог страха приступити коначном гласању.

Први пороћај устава нове државе био је тежак, врло тежак, као и сваки први пороћај. Сам нови устав далеко је од савршенства, као што је далеко и стање чији је он прости израз. Али се и у овом стању дало живети, па ће се дати живети и под новим уставом: у толико пре, што ће питање његове појединачне ревизије бити врло брзо истакнуто, јер многи њиме неће бити задовољни, и што се законодавни рад ове Скупштине не може продужити у истом духу у коме је вођен њен уставотворни рад, јер је само питање потребе за уставом уопште могло одржати у заједници људе који изван тога ничега заједничког немају.

Јуна 29. — Њ. В. Престолонаследник-Регент ставио је свој потпис на устав и положио је на њ свечану заклетву пред Уставотворном Скупштином. На њ су се заклели и народни посланици.

У повратку из Уставотворне Скупштине извршен је покушај атентата на Регента. Атентат није успео. Атентатор је изјавио да је комунист. По комунистичку странку у нашој земљи овај неуспели покушај може бити од судбоносних последица.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Auffenberg-Komarów, *Aus Österreichs Höhe und Niedergang*. München, 1921.

Мориц Ауфенберг, школски друг Конрада Хецендорфа и бившег аустријског министра домобранства Георгиа, добро познат у Хрватској и Босни и Херцеговини као повереник Фрање Фердинанда, сматрао је за потребно да се после аустријског слома јави са две књиге. У првој, *Из Аустро-Угарског Учешћа у Рашу*, кушао је да брани своје вођење четврте армије на Комарову и Рави Руској и да кривицу за пораз баци на друге. У новој књизи, дата је не само његова аутобиографија, него и накнадан напад на читав режим, коме је он сам све до личног неуспеха био један од главних стубова. Тенденција је била сувише очевидна и сасвим је природно да је због тога и приказ ствари обојен и у најмању руку једностран. У развученом и неинтелигентно писаном делу Ауфенберг је хтео да изнесе како је један од најоданијих привржeника хабсбуршке династије и с њим спојене монархије постао њен љут непријатељ. Али Ауфенбергово причање

не погађа само противника. Исто тако бедан као и та монархија био је и он сам. Док је он у њој правио каријеру и био на високим положајима, она је била, наравно, прва; сваки прекор упућен против ње био је само дрска хајка. Кад су Хабсбурзи једног дана и њега избацили на улицу и показали му да је био само обично средство њихова система, он је почео да протестује и да говори о класичној незахвалности и да од свог случаја прави чвор свега аустријског проблема.

Као млад официр Ауфенберг је учествовао у окупацији Босне и није се нимало прославио. Године 1887, као стручњак за железнице у аустријском генералном штабу, долазио је у Србију да извиђа пругу и ишао даље у Турску и Бугарску. Ни ту његове информације о приликама и људима („wertvolle Informationen", како сам каже) нису биле од неке веће вредности. Доста је само видети да он Ристићеву партију назива радикалном, па да се оцени значај тих обавештења! Као генерал у Ђуру, у Мађарској, Ауфенберг почиње да се бави политиком, и настоји да на тај начин привуче пажњу на себе. То чини још више у Загребу, где је од 1905 био дивизијар. Сав у жељи да се свиди Франји Фердинанду, он је противник Мађара, одржава везе са клером и говори о велико-српској опасности. У Загребу је потпуно у кругу франковаца и има најинтимније везе с њиховим вођом Д-ром Ј. Франком и сарајевским надбискупом Штадлером. Политичка идеја те групе била је хрватска држава као трећи део монархије, са Словеначком, Хрватском, Босном и Далмацијом. Ауфенберг општи с Еренталом, „прави се важан" и даје му „војничке савете" за дипломатске акције. Он је, поводом младо-турске револуције, писао Еренталу да је анексија Босне неопходна, и верује да је само то деловало при одлуци. Исто тако верује да је деловао и његов савет да се новопазарски санџак приликом анексије дефинитивно врати Турцима. Како ми данас добро знамо преговоре о напуштању санџака и утицај под којим је пала одлука, нама то самохвалисање Ауфенбергово долази неозбиљно, али очевидно помаже његовој општој слици. У јесен 1909 дошао је Ауфенберг за команданта у Сарајево. Његови меморандуми Белведеру и везе с клерикалима и франковцима створили су му кредит код Франье Фердинанда и он је после анексије, као стручњак за југословенске ствари, послат усред Босне, да непосредно помогне решавању тог питања. У Босни се његово политичко мишљење мења. Барон Питнер, ондашњи представник аустријске политике на Мусали. био је поставио друкчије решење. Не треба стварати Велику Хрватску и тим за увек раскинути везе са Србима, него место тога треба придобити Србе и преко тих Срба деловати чак и на Србију, да у некој форми приђе Аустрији. Ауфенбергу, који је увек ишао за „меродавним" схватањима, свидео се тај програм и како је изгледало да га и Беч радо прима,

он га је помагао са своје стране. Две године доцније (1911), постао је заједнички војни министар и на том положају затекли су га и балкански ратови. И ту се и код њега и код других, посебно код аустријског војног изасланика у Цариграду, понова документовало непознавање ствари и рђав, унапред створен суд. Цариградски војни изасланик уверавао је министра да је оружање балканских држава било рађено за будућност, а у случају да ипак дође до рата, да ће „подмлађена Турска брзо савладати све своје противнике.“ Ауфенберг не крије да је ту жеља била мати таквог обавештавања и да је противност проricања изазвала и запрепашћење и пометеност, која је све више расла што су победе биле чешће и одлучније. Франја Фердинанд, који је иначе био тобоже за мир, отворено је водио кампању против изласка Србије на море и опредељивао тим држање својих експонената. У децембру 1912, Ауфенберг је пао као министар, али је заузимањем престолонаследниковим постао армијски инспектор. После атентата 1914, и он је у реду тугујућих, и ако, вели, није био за рат као Конрад. Овај је хтео казну за Србију, ма и по цену других компликација, а Ауфенберг је указивао на њихову опасност и на недовољну спрему Аустрије.

Слуга режима страховладе 1914 године, Ауфенберг, који ради „неправде“ себи нанесене пише две књиге и позива сав свет да му секундира у нападајима, није имао никаквих обзира кад је, у беснилу и немоћи успеха, аустријска солдатеска почела клање и вешање свега становништва српске, руске и чешке народности и кад су чињена насиља најбестидније врсте. Са цинизмом службене штампе, он чак признаје да је пало жртава чија кривица не беше ничим утврђена, али „то је рат!“ У рату он је водио четврту армију против Руса. Однео је победу код Комарова, ради које је добио баронат, али и главну кривицу за даљи неуспех. Да се истакне, он је победу описао већом него што је била и изазвао у Врховној Команди диспозиције које нису одговарале правом стању ствари. Мислећи да је Ауфенберг доиста однео одлучну победу, Врховна Команда му је издала наредбу да помогне источној другој и трећој војсци, које су хтеле да спасу Лавов. Код Раве Руске Ауфенберг је, међутим, доспео у борбу не само са новом руском војском на истоку, него и са севера са оном коју је огласио за побеђену. Ухваћен тако, он је морао ићи натраг, и то у повлачењу које је потпуно личило на бегство. Трен је напуштен, војници лутају куд знају, а од војске која је бројала 200.000 људи, он је на Дунајецу окупио једва 70.000. Због тог неуспеха изгубио је команду. Он се, у главном, брани тим да му Врховна Команда није дала довољно времена да искористи победу над Русима и да му није дата прилика да одмори војску.

Пошто је изгубио команду и пошао с лађом кући у Беч, Ауфенберг почиње да се буни и да протестује ради неправде.

То, наравно, изазива отпор и на другој страни. Тим пре што је свргнути генерал имао и иначе нечистих рачуна. Једини његов пријатељ, скрахирани пуковник Шварц, играо је на берзи и тражио и добијао извесна обавештења од Ауфенберга. Да ли је при том Ауфенберг имао личне користи, није се могло утврдити, али да је, злоупотребљавајући свој министарски положај и државне тајне, учинио очевидне индискреције нису могли да споре ни његови најближи. Ради тога је био затворен и против њега поведен судски поступак. У замци, он, наравно, заборавља своју позу протестанта и моли цара за аболицију, али узалуд. Кад је умро Фрања Јосиф, он тражи да се приближи и новом цару и иде у Пешту да се нађе и види при крунисању. Кад добија јасан одговор да му на двору нема места, он се враћа и, грчећи песнице, прети династији и пише мемоаре.

Читава књига оставља бедан утисак. Она је непосредан документат фигура старе Аустрије, које су као „повереници“ разних надвојвода, дошаптавањима, меморандумима и интригама добијали места и решавали судбине, улазећи у послове са фриволношћу друштва које себи све допушта и са цинизмом људи којима је све средство за лични циљ.

ВЛАДИМИР ЋОРОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Приповетке Г. Вељка Петровића. — Књижевно-издавачки завод „Напредак“ у Панчеву штампао је у укусном и за данашње прилике брижљивом издању две књиге скупљених приповедака нашег сарадника Г. Вељка Петровића: *Буња и други у Ravанграду* и *Варљиво Пролеће*. Обадве ове збирке садрже „предратна причања“ Г. Петровића, краће и дуже његове приповетке писане између 1906 и 1914 године. Сви ови радови познати су већ највећем броју читалаца, јер су пре рата били објављивани у разним нашим књижевним часописима, али, расути као што су били, — поред свег успеха који су имали и код критике и код читалачког света, — нису у довољној мери учинили да се приповедачки дар њихова писца види у пуној светлости и оцени у правој мери. Као што се зна, Г. Петровић је у исто то време био стекао и заслужен глас једнога од најбољих песника млађег нараштаја, па је повремено и растурено објављивање његових приповедака и било разлог што су његове сјајне особине прозног писца биле сматране више као одсев његовог песничког дара. Прикупљене овако у две солидне свеске, ове „предратне“ новеле прика-

зују сву снагу овог ретког талента који је увео Војводину у српску приповетку и српској приповетци, томе најјачем и најизрађенијем нашем књижевном роду, донео нових црта и нових вредности. О овим значајним књигама наш лист ће донети опширнији приказ у једном од идућих бројева.

У.

„Говори и Чланци“ Г. Цвијића. (Јован Цвијић, *Говори и Чланци*, Књига I и II, Београд, „Напредак“, 1921.) — Књижара „Напредак“ штампала је у угледноме издању важније говоре и чланке које је Г. Др. Јован Цвијић израдио од 1894 до 1920. То су, у главном, чланци о савременим питањима која су се односила на познавање, изучавање, рад и решење нашега народнога проблема. Путујући много по југоисточној Европи, изучавајући проблеме географске, Г. Цвијић је собом изучавао све југословенске земље и дубоко прозрео у суштину нашег народног проблема. Главни његови чланци у овим књигама су збир његових опажања, разматрања и елемената за решење проблема Јужних Словена. У њима је Г. Цвијић, јасно, искрено и озбиљно, открио целу психу нашега племена. Уз учена излагања о географским и другим приликама у којима се оно развијало, живело и живи, он је дао и цео живот племена. Нису ту само научне хипотезе, појаве и чињенице, или претерана ерудиција, него живи људи, у непрекидном кретању, борби за уједињење на једној територији. Ми видимо наше: — и средину и људе, и оне у Македонији и оне у Корушкој, и оне на Тимоку и оне на Јадрану, у равницама и у планинама, — наше људи од крви и меса у мучној борби са природом и другим племенима. Г. Цвијић, који дубоко воли свој род, умео је, пишући ове своје чланке, да очува контролу над тим осећањем. Стварност и оштра критика стално се осећају. Ако је негде претерао у оцени свога племена, које је у основи велико, здраво, способно за велике циљеве цивилизације, то је крив научник, коме су истина и стварност пречи од свачега другог.

У овој књизи има неколико говора и предавања, писама и чланака („О Научном Раду и о нашем Универзитету“, „О Националном Раду“, „О нашој Држави“, „Значај Цивилизације за Међународна Питања“, „Нова Генерација“) који су актуални, увек руководни и препоручљиви, и данашњем покољењу и покољењима која долазе.

И.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига III, Број 6. — 16 Јул, 1921.

УСАМЉЕНИК.

Све би се објаснило и лако и брзо, моја драга, када бих негде нашао чудотворног врача, који би ми одгонетнуо како сам се прометнуо у одлучног победника од негдањег беднога страшивца. Колебање је толико дуго трајало да сам једно време знао тачно, унапред, кад ћу бити храбар а када покоран. Предвиђање је било у толико чудније што сам каткад погађао да ли ћу целу годину бити слуга догађаја или господар. Слабе воље нисам био никада, ма да сам је имао једном сву, а други пут нимало. Судбини ја нисам уступао, ма да се није мењала. Живот сам ја вазда волео дивљачки, и вечно га био жедан као залуђен пијанац, ма да сам рано видео да му нема ни краја ни дна. Но када се упалила у мени прва жеђ, и како сам заволео смелост и опасност и убио страх, — ни сада не знам.

Душа се у мене расцвала касно. Човек је у мени растао лагано, и у дванаестој својој години лежао сам на мајчином крилу и нисам могао да заспим кад није било некога уза ме. Чудни сусрети су палили моје очи и тукли мој слух, али су се одјеци одбијали, и гласови нису тонули на дно. Закључци су мени долазили вазда крадом и шапатом, после много дана, онда када нисам од њих имао „користи". Зато су ваљда и мислили људи да ме могу преварити и исмејати. Но ја сам вазда опажао лаж, ма да касно, када је већ нестала.

К мени мисли превратом долазиле нису. Никад светлост није за ме пала изненада, ни на бића, ни на ствари, ни на

догађаје. Многима се зато, знам, чиним сасвим туп, но када се растанемо на годину-две, не умемо више наћи ни једну стару реч. У мени се збива све неприметно. Мој развој је скривен за ме каогод и за друге: кад је неки одсјај свести букнуо, а када је ишчилио или се угушио, ја не знам и не видим. Ко сам и шта ћу бити, нико и не слути, ни моји ближњи, ни ја сам. Да сам хтео и волео, био бих певач, сликар или глумац, — кажу они који ме познају, а ја немам разлога да их разуверавам. И самом ми се чини понекад да бих знао и умео добро шта написати, например роман. Но ја досад нисам нашао ни смисла ни потребе да тако шта радим: толико ми је живот заблеснуо зенице и тако сам потонуо у његову матицу да ми је смешан покушај да га „изражавам"; а сва та наша сокачка галама — о борбама и одборима — неизрециво је мени одвратна. Ми смо збиља народ улица и поља. Ми се вечно некуда селимо, бијемо и вичемо. Ми немамо имена за звезде. И Млечни Пут зовемо Кумовском Сламом. Ми видимо свугде људе; богова за нас нема.

Да то кажем још некоме осим теби, драга, можда би ме исмејао и наружио. Одиста су чудни и страшни наши усамљеници. Често сам их и сам срео, у прикрајку, невидљивом куту, и пренеразио се. Та види се јасно одмах, при првоме сусрету: човек је то оштроуман, даровит; зна све ове догађаје што пролећу, као сенке, по нашој земљи; читао је филозофе, учењаке, песнике; много је тај путовао, и говори неколико европских језика; беседи славно; доказује одлично; малко је чудан, јер је увек сам, али се види по свему да обилује и знањем и мислима, — а нико га и не зна и не види, мртав је за све, јер је лишен и воље и частољубља... Такав нисам, и бити таквим не желим и нећу. Амбиција немам ни ја, но куњати по кутевима — не могу. Ја волим опасност; али ону коју код нас не воли нико: опасност душевну. И зато ме не виде. Наши људи поштују тек смелост крви: рат. Којигод је заволео опасност душевну, постао је песник и пијанац, и утопио се, — а да ли у вину или речима, то је за ме свеједно. Лебдети над понором греха и опасности, а не викати и не убијати, — таке уметности у нас нема. Ми имамо душу пиљарица: вечно је на тргу и на језику. Прави страх ме обузима кад путујем кроз нашу земљу: Сретнем

тако у колима човека кога нисам видео никад, и с којим се посигурно више нећу састати, а он ми одмах исповеда све: и ко је, и одакле је, и колико деце има, и како живи с властима; нуди ме да једем с њиме и, ако нећу, још се и наљути; а кад се мало напије, искаже ми и с ким је у завади, и каква прса има му жена, и колика су у његових сусетки бедра; а на растанку ми чак поздравља и све моје код куће, као да се знамо двадесет година... Ми сви као деца каскамо за скутом, и за оком, и за крилом, и за милосрђем, а људима бити не умемо.

Бездушан ја нисам; спреман сам на кајање, нарочито ако неко то од мене тражи и ако видим да неком треба; али неке одређене вере немам: не мислим да је живот ни рај ни проклетство; не држим себе ни умним ни глупим, ни добрим ни злим, па не сматрам таквим ни другога. Уверен сам да је све на Божјем свету уређено онако како бити мора и како треба: Нека плаче коме плач помаже; нека зове који мисли да ће неког дозвати; тек једно је потребно: носити и летети. А блажен је само онај који пева и кад посрће...

Гле, то кажем, а кад би ме упитала, драга, зашто ти данас пишем, не бих ти знао одговорити. Можда ћу знати кад писмо завршим; можда истом кроз десет година; можда тек на самрти, кад не будем у последњем сну са душом својом сам, него са свима које сам волео и због којих сам се патио, — а можда нећу знати никада.

Шаљеш ми, видим, слику нашег сина, и увераваш ме да је мој, ма да има већ десет година. А додајеш, са извином, да ми ниси могла пре да пишеш, јер ниси знала ни где сам. Веровао бих да је то дете моје и да не личи тако на мене: ти ме ниси лагала никад; — од свих жена, ти ме ниси лагала једина. Када те се понекад сетим, — а то бива изјутра, у последњем сну, јер се сада будим рано, драга, и ако дуго бдим, — а не спавам више мртво и одморно као кад смо били заједно, — када те се сада понекад сетим и мислим о томе да си увек говорила истину, ја не могу да верујем да си ти жена. А колико си, видим већ и из тога што презиреш сажаљење, што га мрзиш и што га се бојиш више но смрти. Мушкарац и може и мора да поднесе милост и сажаљење, али жена — никада. Ја те, дакле, и не сажаљевам. Да, опет, немам ни љубави пјане за те, видиш и сама по томе што

сам те напустио и не мислим да ти се повратим. А кад бих те мрзео, не бих ти данас писао. Ја те дакле и не жалим, и не љубим као некад, и не мрзим нимало, него... ја не знам рећи шта за те осећам. Наш једини језик, драга, то би био плач. Али ја не плачем никада. Од онога јутра када сам те будио полазећи на станицу да из Прага одем у Париз, — од оног јутра када су се кровови гушили маглом, — кад се дизало сунце крваво и бледо као големо вампирско око, — кад су од хладноће жмиркале светиљке и прсти нам се грчили, — када смо вукли моје старе ковчеге и посртали у бунилу, топли од скорашњег загрљаја, — и када је воз врисnuo и твој кратки крик, — од оног јутра нисам никад плакао. Тада је у мени умро дечак; тада сам с тобом изгубио плач. А сад кад мислим о теби, ни речи ни суза немам, него ходам крај воде, у ноћи без звезда, ја и моја сенка, испуњен твојим побледелим ликом као црна ваза устрепталим цветом, и сенкама од облака, и далеком светлошћу с огњених видика.

Шаљеш ми слику мога првог сина. Први ми је, знам сигурно, јер си и ти моја жена прва. Можда сам друге волео више, јер су ме јаче мучиле, но данас вичем у сну тек онда кад сањам тебе. Ти си ме прва учинила човеком; због тебе сам прво постао оцем. Да ти ниси, очима својим, извукла из мене буђ, био бих и данас страшивац, без трагедије као овца, и рђа. Јер само човек воли смелост, облаке и смех; јер само отац зна за храброст, опасност и крст. Но тад ја то нисам још ни слутио, и зато сам отишао са плачем.

Лутао сам по Француској, Немачкој и Русији; променуо сам седам универзитета; био сам се на двобојима, у рату и у крчмама; имао сам осам жена и два детета, — све у вери да то чиним из големе неке љубави, свесности и греха. Но сад видим да то није истина. Но сад сам одавна потпуно убеђен да разлога за то никаквих било није. Ми, Бараньци, ми смо бескућници и бегунци сви. Две големе и мутне реке тамниче наш крај, но ваљда му ни птице не прелећу обале, када се од њега одјеци не одбијају: нас знају тек спахије, Јевреји и суд. Никакве побуне код нас никад било није; смеха нема, плача, ни песама; жене се код нас често мењају, и свако се дете другачије пише; одакле је ко дошао, колико ће дуго бити онде где је сад, и куда ће поћи после, — не зна ни један; селимо се непрестано, ма да знамо да смо увек ишли узалуд:

та нигде нисмо нашли ничега, него смо још све старо погубили путем, побацали и поубијали; — остала нам само љубав, пијанство и грех... Но што нам је до тога; што немамо славе, суза ни песама; што умиремо без јаука, звона и опела; што не молимо никога ни кад смо просјаци. Ипак нам је земља величанственија! Ипак нам је и месец наш страшнији; — тај црвени, влажни месец изнад тамних хума, што личи на заплакано лице подбулог вампира.

Прочитао сам ја силне књиге, драга; чак сам био, једно време, толико озбиљан да сам се био поплашио да не будем учењак и члан Академије. Познајем ја хиљадама људи, и не могу рећи ни за ког да ми жели зло, осим једног свог суседа који тражи да будем посланик. Но ни књиге ни ти људи нису мој живот изменули, јер ми нису никада донели ни страве ни чудеса. Ако сам некад задрхтао и побледео, то је било због пожара, коња, соба, жена, и месечевих сенки.

Код мене људи никад не убијају; не због тога што су поштени, него зато што су кукавице страшне. Али један другом упаљују дом. За увреду, за превару и за шамар, упаљују све што могу, а нарочито дом. Не памтим ни једно лето из свога детињства, а да ме није иза сна пробудио престрављен усклик у ноћи: Ватра! Ватра! Гори кућа у тог и у тог!... Узалуд ме је отац плашио и гонио да спавам и даље, ја сам ма кроз прозор морао да гледам вихор огња и одсеве му страшне на небесима. Мучио ме тај његов ужас, пролазност и моћ.

Зими, јутром, кад изађем на улицу да тражим у снегу премрзле птице, одједном протутње крај мене кола, с преплашеним сељацима и с два-три жандара, и стану пред нашом кућом.

— Хеј! Пријатељу! викне који мога оца промукло. Јеси ли можда видео да су овуд прошли људи с коњима? У галопу, на саоницама, са украденим, младим коњима? Моји су били. Ја сам из Оболме. Јесу ли прошли туда, кроз Бели Манастир?

— Мислим да су, одговара мој отац. Али рано, још у праскозорје. Нисам их препознао. Има ли ти дешњак на челу бео цвет?

— Има, има! Куда су отишли?

— Горе, према Толни. У Сексарду је вашар. Похитај!

Сваке Божје зиме сам чуо да су неког походили коњокрадице, по ноћи, док спава, и побегли некуда у Мађарску. Ах, да сам могао да видим бар једног од њих! Дао бих, не

буквар, рачуницу и катихизис, него и Диану, куче наше, и напојио га вином. Пленила ме та храброст њина, брзина и грех.

Други ће се насмејати, но ти нећеш, драга. Али да су собе биле по мој живот важније од људи, тиме ћеш се, може бити, и сама пренеразити. Разумећеш кад ти речем да сам досад преспавао у 1370 соба. Две-три мање, пет-шест више, не мењају много тај големи број. Свака од њих је била, дабоме, друкчија, па ни доживљаји у њима нису били подједнаки. Од једне су прозори гледали у Лувр, а од друге у обичан свињац; нека је била светла као сала с огледалима Луја XIV, а нека тамна и плеснива као тамница; у једној су били камин и сат из Доба Царства, а у другој широка земљана пећ. Спавао сам на клупама, на софама и у чипкама. Умивао се из лавора од белог порцелана, из лонаца, из руку и уста. Остало је по тим многобројним собама мојих благослова, клетви и пољубаца. Њихови бледи стропови често су се смејали мојим зеницама што не могу да их виде у мраку и бесу. Замало у једној нисам остао вечно, с пет метака у булдогу, и шестим не знам где. Волео сам и мрзео силно ту њину мртву равнодушност, презир и спокојство.

И жене сам онда сретао само по собама, — но колико, то више не знам. Имао сам деце од две, но мучи ме тек последња, — она о којој ти нећу рећи ни ко је ни шта је била. Дању смо ишли улицама мирно, као старци, као деца у болести, и откинуто лишће. Ходили смо по шумама, крај обале и по виноградима. Непрестано смо говорили и смејали се нечему. Понекад смо и певали, та жена и ја, но кад бисмо пошли у град, ућутали бисмо, и без речи улазили у собу. Ни свећу нисмо палили... Но ипак ми је твоја соба и данас још најдража, — она мала, она бела, с црним завесама и многобројним јастуцима са жутим цветовима, у којој ти је топло дисала уска постеља, — тако уска да смо једва стајали у њу..

Та како сам се, како сам се тад наједнom сетио! Вечери оне, кад смо ишли, отац мој и ја, с детелином у колима, из мрачних и замагљених поља. Бичем ми је показао црвени месец, што се, влажан од скоре крви, дизао над сеном, као зачуђено вампирско око. Ах! сазнао сам тад напречац да животом владају вампири и бич!

Сад ми је тек нешто више од тридесетседам година, но коса ми је сасвим бела, а осмејак дугачак и спор. Некад ми

је сваки корак доносио језив страх; жена ми се чинила змијом, а човек — крвником. Но сад видим да је живот страшан, одвратан и луд тек за старце и младиће, а за људе и очеве не. Човек ми је данас благородна сенка, самрт — сан без снова, а живот наш — плес. Па се молим своме Оцу, Небеском, за све људе, и све воде, и све путеве.

Ја међа више немам.

МИЛАН КАШАНИН.

ПАУН.

(Крај.)

VIII

Сјутрадан он узе дјевојчицу, укрца се у чамац, завесла према отоку.

Насред канала неколико је рибара ловило рибу у црним лађицама, које се полагано зибаху, док им се бок, окренут према истоку, црвенио попут усјане плоче. Стајали су шутке и непомично с лулицом у устима, гледајући преда се и махајући каткада десном руком. Оно јутро пуно растопљена злата, које је титрало над модром водом и позлаћивало шумице, села и камене брежуљке све наоколо, као да није ни најмање узнемиривало те рибаре, привикнуте свему томе још из дјетињства.

— Бог, људи!

Они му се одазваше; он им полагано приђе.

Ловили су већу рибу, само је у једнога била и кошарица с неким рибицама дугољастим и сребрним.

Евица је ширила очи. Ноздрве јој подрхтаваху њушећи свјежу рибу. Немирна и раздрагана, пригибала се на рубу чамца, жељна све видјети и свега се дотакнути.

— Донет ће нам срећу... рекоше рибари дижући рибу да је Евица боље види.

Она се чудила великим рибама. Хватала их за пераје и циктала, када би риба ђипнула лупнувши репом о даску. Сребрне је рибице метала на длан и огледавала пјевуцкајући им нешто. Наједном поче:

„Рибице луде,
Ходите амо!
Рибице, куда
Бежите тамо?“

— Тако! Тако!... климали су рибари главом.

А она изрече читаву пјесмицу насмијана и весела. Гледала је у море, као да су све рибице ту пред њима. Када сврши, загледа се у оне људе.

— Па да, рече, сад ће оне доћи.

— Је ли ваше, господине? упиташе рибари.

— Није. Ми смо из дјечјег дома.

— А. Из клоштра... сиротица.

И они јој даше пуне прегршти малених, сребрних рибица.

Кад одоше од рибара, Евица нађе комадић дрва и поче стругати рибу бацајући главице у воду. Наједанпут се окрену према њему:

— Ето. То нам је за ручак.

IX

Осамљена кућица сјала се пред њима на сунцу. Онако обасјана изгледала је пријатна. Већ се виђале и неке тамне мрље, па се могло слутити да је иза ње каква башта.

Евица је гледала и говорила:

— Баш је лепа. Ено и димњака с кокотом од ковине. Блиста се. Па и врт је тамо... Је ли да је у њему и много птица? Зими ћу седети на прагу и гледати море. Лети ћу се шетати с нашим пауном по врту. Је л' да ћемо и њега са собом узети? Бит ће добар.

Хватао је све већи немир, готова да полети или заплива према острву. Умири се нетом онда када стигоше под острво, и хридине им сакрише кућицу. Дно је морско било ондје дубоко и каменито, па су дуго тражили згодно пристаниште.

Кад ступише на крај и везаше чамац о хридину, он је узе у наручај, понесе је преко камења.

— Па ту је сада све друкчије... рече она лоше воље гледајући у пустош около себе. Из далека, обасјан сунцем, онај се жал причињао раван, осут златом, накићен неким цвијећем, ујутро црвенкастим, увече модрикастим. Евица се само чудила.

Он је није могао више носити; водио ју је за руку дижући је и спуштајући. Кућице бијаше нестало за високом хрпом хридина. Надалеко и нашироко сами камен, без струка зеленила, сив и оштар. И све су литице биле већ ужарене од

сунца; прејака је свјетлост вријеђала очи, спарина је отешћавала дихање.

— Кућица! Гдје је наша кућица! говорила је Евица.

Обиђоше хридине, и кућица им се показа.

— Не! То није она... викну дјевојчица.

Он је поведе узбрдо.

И кућица је била збиља јадна и невољна. Окружена грижом стајала је малко криво, без једног зида, испуцаних прозора и са напола пропалим кровом. У њој је у куту била хрпа гњиле сламе, изглођаних костију и друге нечистоће. Два кржљава жедна стабла, измучена вјетром и офурена сунцем дизала се иза ње. Нови се редови хридина ређали између ње и далеке, још пустије, стрмине.

Евица је шутјела гледајући у све то укоченим погледом. Као да није вјеровала својим очима. Тражила је наоколо „своју кућицу," ону о којој је толико сањала и што ју бијаше већ напунила у својој дјетињој машти сваким богатством и красотама. Није знала рећи што јој је; трпјела је блиједећи све више и грчећи уста.

Наједанпут се тргну. Крикне:

— Авај!

Кратка, дебела змија сунчала се пред њима на камену. Дизала је у вис главу, напињала се као да ће скочити.

Он поведе дјевојчицу оданле. Евица бризне у плач.

Видјео је да она не плаче толико од страха, колико од јада и туге. Мирио ју је показивајући јој другу страну канала, гдје су се шумице зеленеле на стрминама, врхови низали у небо, бијела се мјестанца огледала у мору.

— Гле, онај звоник! Тамо је наш дом. Ено наши борови и наши чемпреси. Хајдмо.

— Не! Не! клицала је она у наступу срџбе. Отимала му се из руку, лупала ногама. Све је на њој и у њој дрхтало.

Он ју опет видје онакову какова бијаше стигла у дом, блиједа, напета, злочеста. Дигну на њу глас, запријети јој руком. Евица се баци на земљу и поче још жешће пркосити.

— Нећу! Нећу!

Не преостаде му друго но је дигнути у наручај, понијети је тако према жалу.

X

Од оног дана дјевојчица поче пропадати и обољевати. Њезини се другови вратише опорављени у далеки завичај, а њу лијечник не пусти из дома. Стигоше нова дјеца. Директор се бавио понајвише с дошљацима, између којих бијаше и неколико малишана, што су му се наметавали.

Евица је гледала кривим оком у ту нову дјецу. Њима није ни казивала пјесме ни пјевала ни играла. Болест, с којом дође у дом и која се бијаше неко вријеме као притајила, силила ју је да често легне. Устајала је увијек бљеђа и мршавија.

Директор је сваки дан долазио у болницу, сједио уз њезин кревет, донашао јој по коју сличицу или играчку. Њему се чинило да с тим чудним дјететом мора бити малко друкчији; не дражити јој машту, не пуштати маха њеним осјећајима. Он је полагано мијењао начин саобраћаја према дјевојчици Трсио се за њезино здравље, ал се затварао пред њом желећи да и она почне мислити о чему другом, чезнути мирније за нечим другим. Он буде нешто хладнији, и ако га је то бољело.

А Евица као да је све то разумијевала. Лежећи у кревету гледала га је шутке с неким чуђењем у својим крупним очима. Она као да није хтјела ни да говори с тим „новим“ директором. Није марила за све оно што јој је он донашао, и казивала му тиме како јој је било милије кад јој није ништа давао.

Али, кад би је врућица спопала, њено би се лице осуло лаганим руменилом, очи јој засјале. Примала га је за руке да му казује своје најљепше пјесмице, и то тихо само њему, желећи да је и сестра болничарка не чује. А кад би клонула главом на узглавље, стала би да бунца:

— Ми нисмо право возили. Оно је неко друго острво и нека друга кућица. Ушла сам и јуче у ону праву. У њој су беле постеље, и огњиште, и трпеза, и клупице. На зиду пера паунова, на пенџеру свеће... У врту је трава, хлад. Птице певају... Је ли, идемо?

Он је кимао главом, а Евица га грлила мршавим ручицама. Заспала би тако, а кад је он излазио из собе, она је остајала у постељи с главом на душеку, склопљених очију. Лице јој је онда бивало још бљеђе, црте на њему болно напете, ал су јој се полусклопљене усне и надаље осмјехивале, бијелој осамљеној кућици на острву преко мора.

XI

Што је Евица долазила рјеђе у башту, то је паун бивао све злочестији.

Нову дјецу није трпио. Не само што је зазирао од њих, но их је и тјерао од себе. У највруће дане он поче губити по које перо, ал их није пуштао малишанима. Дизао их кљуном, да их негдје сакрије. Посвади се с кујицом Лилом и с мачком, зарати се с кокотима; поче срдито кричати и на слуге, кад су пролазиле парком. Доскора се похајдучи повукавши се у горњи дио баште. Није пуштао никога преко пута што је водио из дворишта у стају. С почетка су га дражили, јер је, онако накострушен и напет, био још љепши — али откад рани дијете у руку и окрвави лице некој госпођи, свако га се поче бојати. Наваљивао је трчећи или летећи; штапа се једва бојао. Његово је кричање било сада налик на изазов.

— Тешко му је без паунице... говориле су слуге.

Директор покуша огледати се сам с пауном, ал одмах увидје да га мора утући или узмакнути пред том снажном, жилавом птичурином, која је баш на њега била и најкивнија.

Он нареди да га улове ручном рибарском мрежом па да му одрежу крила штедећи сва остала пера. Ал и то не успије. Паун је био на опрезу; спасавао се дању трком и летом, обноћ ноћивањем на рубу највишег зида. Та га хајка још више распали. Ископа мачку око, утуче неколико пијетлова.

Слуга му је већ радио о глави, кад се птица наједанпут умири.

Она бијаше напокон дознала, гдје се Евица крије. Видје је једног пута на прозору болнице, што је гледао у двориште баш сучелице зида на којему је он ноћивао.

— Пауне! зовну га дјевојчица.

Он рашири крила и полетје налик на голему зелену репатицу.

— Ал си ми леп! кликну Евица.

Прозор је био тако низак да га је она могла гладити по глави играјући се куглицама, зеленим попут смарагда, што су му трептале у круни.

— Знаш, пауне: ја сам бона. Лежим, гутам прашке; долази ми доктор. Свакога вињам, па и Њега. Ал тебе никад близу. Пауне, паунићу!

Бацала му је комадиће хљеба, радујући се што их он одмах једе.

— Веле, да си злочест. Ниси разумео што сам ти поручила. Је ли, ти ћеш мени једном дати сва та пера? Али сва наједанпут. Ја их требам. Не дај их никоме, пауне! Чувај их за ме, паунићу!

Од тога дана он се понајвише шетао под оним прозором.

Двориште је било широко и мирно. Гвоздене решетке великих двокрилних врата, кроз које се виђаху на брежуљку с оне стране потока редови кућа, отвараху се само онда кад су кола улазила и излазила из дома. Дјеца и друга кућна чељад играла су се и радила у доњем крају парка и уз море, па је двориште било готово увијек мирно и пусто. Само би каткада по које чељаде стало испред врата и гледало кроз решетке у ону мирну авлију са зеленим зидом с једне стране и са чемпресима на дну, или би се који пас доскитао до врата, загледао се у пауна и залајао.

Нетом би се на прозору нешто макло, паун би се одмах под њим нашао, пружио у вис врат и загледао се. Није се више љутио кад се је на прозору показивала мјесто Евице сестра болничарка, али кад једног дана угледа директора, сав се узврпољи, закрешти љутито и одлети на зид.

Дјеца су знала е су надошли дана кад с пауна опадају нагло сва велика пера. Ишла су по парку тражећи их посвуда, ал нигдје да и једно нађу. Ићи к пауну у двориште нису се усуђивала.

Трчала су по читавоме парку, сретна што је онога разбојника одавле напокон нестало.

XII

Евици је бивало све горе.

Омршављела и клонула устајала је увијек рјеђе да одмах легне и остане још дуже у постељи. Сад је понајвише шутјела гледајући замишљена у зид. Једино, кад би директор сјео уза њу, она би окрећала главу и мотрила га дуго погледом, у коме је било и њежности и укора. Њега је бољело што дјевојчица није више ништа хтјела примати из његових руку. Кад јој он није долазио звала га је по другима; а када би дошао, као да није могла опростити му неку, и њој нејасну, увреду.

Међутим се цијела кућа напињала да спаси Евицу. Правило се и донашало за њу све што би јој могло помоћи. Дјеца су јој носила најљепше цвијеће и шкољке, молила се за њу и ходала на прстима по ходнику испред врата болнице. Она су се сада дивила пауну, који је увијек стајао у дворишту, а једном се чак и попео на прозор да види болесницу. Кад свештеник пође први пут к Евици, старија дјеца разумјеше и заплакаше, и читава се кућа ови шутњом. Наједном се просу глас да дух фратра Паулинца лута ноћу, босих ногу и с бијелом кукуљицом на глави, по ходницима старога самостана, па су часне сестре имале доста муке, док умирише престрашену дјецу.

Пауна наједанпут нестаде, и стара кухарица рече, да је она злочеста птичурина одлетјела на гробље, гдје копа Евици јаму.

XIII

Дјевојчица се полагано гасила. Њезино је умирање било дуго.

Једне ноћи директор уђе у собу болнице и пошаље уморну болничарку на починак.

Евица је укочено лежала тешка даха и мутна погледа. Свјећица је до ње горјела обасјавајући јој десни омршављели образ и ручицу, која је суха и танка, изгледала превећ дуга. Прозори су били притворени ал је вани било мрачно и глухо у љетној ноћи. У кући тишина; само кроз затворена врата могао се једва чути тик-так зидне уре на другоме крају ходника.

Он је сједио уз постељицу гледајући како дјевојчица тешко дише.

Сјети се првог дана кад је Евица стигла у дом, биједна и зловољна, носећи и рукама замотуљак својих крпа. И он је био онда нетом дошао у ону кућу с горчином у срцу, изморен животом, у годинама кад је младост већ прошла и човјек почима да гледа за собом сумњајући о путу којим је дотада ишао. Као да је нетом сада опажао како је био увијек сам у животу, не примајући ништа од никога и дајући другима само један дио онога што је носио у себи. Једном се поносио том осамом, осјећао се високо над другима. Причињало му се да тако воли животу и људима баш због тога што не силази међу њих да га додирну и озловоље оним што је у њима круто и нечисто. Он их је волио, али изда-

лека; проматрао их, али из прикрајка. Пун љубави и разумијевања према свакоме, чувао се свега — а највише људи — да се не разочара, и долазио међу чељад с кринком на лицу, да га не прозру. Ал му је та осама постајала све тежа; почимао је гледати у њу као у оно што му бијаше покварило живот.

Кад дође међу дјецу, он баци кринку с лица, пода се сав оним маленим невиним душама. Ваљао се с малишанима по трави, тражио с њима шкољке у пијеску, проваћао читав дан с дјецом и баш као и она. Он није више знао но за ту зграду и за тај парк ограђен високим зидом. На ријетка писма, што их је само с почетка примао, није ни одговарао. Већ му се чинило да се помладио и препородио, а највише се радовао кад би му тко казао да се је чак и — подјетињио.

Ал доскора увидје како су и та дјеца ништа друго но још нејака и луда млад онијех пред којима се бијаше ондје заклонио. Свако толико опипао би на ком од тих малишана још меке пандице животиње, што је у дјеци само расла. И он се мало помало повуче изнова у се, дајући од себе дјеци само онолико колико је тој сирочади било доста да буду уз њега весела осјећајући да им је он штит и обрана према свакоме и свачему.

Најтеже му је пак било с Евицом, јер је она, дајући све, све и тражила. Била је напокон нашла, тко се на њу осврtao, слушао што она говори, разумијевао њене жеље. И дјевојчица се на то прену; у њој све набуја и прекипје, жељно да се прелије. Њена је болест неко вријеме одмицала пред радошћу што ју је обузимала. Хтјела је све, од свакога, а највише од њега, да све и врати расипљући и оно мало снаге што ју је у себи имала.

Он није знао што би. Напокон се одлучи бити према њој као и према другој дјеци.

Дјевојчица је сада умирала; и он се питао, гледајући је на тој постељи, је ли се и према њој право владао? Није ли јој можда ипак скривио?...

XIV

Свјетло је продирало кроз прозор.

Он устаде и отвори.

Мјесец је излазио. Пењао се уз чемпресе. Кад стигну

на врх највеће зелене пирамиде, обасја врт и попе се на прозор. Доскора се његово свијетло разли, бијело као млијеко, по Евичиној постељи и пану јој на руку.

Она мршава ручица сине на мјесечини прозирна попут мутна стакла.

Евица се макну и тихо застење.

— Сестро!

— Ја сам, Евице.

Помогне јој да се придигне.

— Сад ти је боље?

— Јесте.

Мјесечина је падала на зид расвијетљујући читаву собу. Сад је и Евица била обливена сребром. У бијелој кошуљици. с косицом просутом низа леђа, онако лагана, танка и готово прозирна, сјећала је на етеричне појаве сна. На зиду дворишта лишће је лагано шуштало. Једва осјетљива воња борове смоле долазила је из парка.

— Евице... шану он, весео, што се она миче и сједи на постељи, наслоњена о његовој руци.

— Ха... ето нас. Ја сам знала да ћете ме овдје повести. У њој смо... у оној правој. Како је чиста, лепа... бела!

Показивала је руком расвијетљене зидове и покућство.

— Гле, само сребро и злато!... У оном је куту малено огњиште... Знала сам ја да сте ви добри... да ме нећете преварити. Ви се на ме више не љутите. Је ли?

Он ју је гладио лагано по глави. Гледао је по соби, која је била тако бијела и нашарана таквим сјенама да је није више ни сам распознавао.

Евица му је љубила руку, као што је и прије чинила. кад му је што праштала и највише га вољела. То је увијек био знак потпуног помирења.

Она је напињала ухо и говорила:

— Чујте! Море... Валови. А стабла шуште у башти... Ви сте ме возили на острво... у нашу кућицу... док сам ја спавала. Рибари су ћутели, да ме не пробуде... Хтела сам им казати ону песму о раку... Да л' је знате?

„Пошла Мара... босонога
До потока... маленога."

— Знам је... рече он чујући како јој недостаје сапе, и глас јој се прекида.

Она се наслањала сва на њ, млохава као усахла биљчица. Дихање јој је бивало све теже.

Наједном се трзну.

— Гле, и њега. Ал сам сретна! Све, све... како сам ја хтела. Ето, иде!

И збиља на дувару, изнад врата, црњела се сјена пауна, који је у тај час ходао полагано по рубу зида с оне стране дворишта.

— Пауне, паунићу... пера... пера!

Она га загрли као да би хтјела устати.

Наједанпут клоне, склизне му из наручја, пане главом на душек.

У сјају мјесечине, која јој је обасјавала и лице, он тада видје да је све свршено.

XV

Сједио је сјутрадан на крају малога гата испред купалишта, када учитељица приђе к њему.

— Обукли смо Евицу како смо боље могли. Бијела прикладна одјела нема у дому. Да је сву обаспемо цвијећем што га још има у башти?

— Не! рече он. До који дан долази бискуп. Кризмат ће дјецу у нашем дворишту, па нам треба цвијећа.

Учитељица оде.

— Госпођице! викну наједанпут, ал је она била већ потрчала уза стубе.

Он се дигну да је потражи и опозове што јој бијаше рекао, ал опет сједне и загледа се у валове што су ударили о камење ваљајући шљунак, шумећи и пјенећи се.

Читавог је дана сам тражио да се сретне с учитељицом и да с њом говори о Евици и о покопу, надајући се да ће учитељица штогод изнова рећи о ономе цвијећу. Ал учитељица као да није о томе више мислила, и он је сам себе увјеравао, да је ипак право одлучио.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Касно у ноћи уђе у болницу и рече учитељици да пође; он ће сам бдјети уз покојницу све до доласка свећеникова.

У соби је сада била само једна постеља, накићена бијелим копренама и гранчицама ловорике и ружмарина. Двије

су свијеће горјеле уз њу; десетак малених слика светаца — дарови дјеце — видјело се на рубовима њезиним.

Евица је лежала на њој, с главом на узглављу, с рукама прекрштеним на прсима држећи у њима крижић и китицу цвијећа. Лице јој је било спокојно, као да је заспала и да још сања о маленој бијелој кућици на плавоме острву.

Њему буде лакше при срцу, кад је такову видје.

Био је већ одредио како ће је сјутра што љепше покопати; а сад га веселило што су јој тако уредили собу и постељу, у којима ће Евица спровести посљедњу ноћ у дому. Ал одмах и видје да јој она плавожута хаљиница никако не пристаје.

— Да... шапу, ваљало ју је осути бијелим цвијећем олеандровим.

Кад је изнова погледа, причини му се, да се израз њезина лица промијенио. Као да изнова види на њему оне познате му црте, по којима је увијек знао, да ју је нечим ражалостио.

Он погледа кроз отворени прозор у ноћ тиху, ал пуну облака. Дође му да кроза њ сиђе у двориште и пође у парк по цвијеће. Ал како оставити Евицу саму? Пас би залајао, слуге дотрчале.

Увидје одмах, да тога не смије урадити.

А чему је опет прикратио нешто тој дјевојчици, чак и сада, на тој постељици? На њену је лицу познати му укор и позната му туга. Он је разбио Евици сан о бијелој кућици; он јој га је порушио у посљедњи час... кад је хтјела да с њиме у гроб сиђе.

Сатови су пролазили, и мир му се враћао. Осјећао је, да је он тој дјевојчици веома волио. Давао је и њој мјером, промишљено, полагано... ал је ипак давао. Ако је и у чему погријешио, није хтијући и знајући. Једном ће му синути пред очима, па ће дознати, како да се влада према дјеци, а можда и према свима људима.

— —

Вани је свитало.

Небо се полагано разведравало. Доскора су врхови чемпреса блистали од сунца; први су јутарњи жамори ишли по кући.

Нешто лупну; он дигну главу.

Паун бијаше скочио на прозор.

Хтједе да га потјера, ал се птица тако владала, да се он не макну. Гледала је по соби, и у њ, као да нешто моли. Спусти се мирно у собу, загледа се у постељу.

Човјеку се причини да су на лицу покојнице нестале све оне болне црте и да је једва примјетљив посмијех никнуо на блиједим уснама. Дигну се; остаде миран, ал на опрезу и готов да скочи.

Птица је дизала главу, гледала у Евицу и обилазила постељу умиљавајући се и трептећи крилама.

Наједанпут скочи на кревет.

Човјек коракну и дигну руку, ал прије но стигну до постеље, паун се стресну и просу на Евицу све своје перје: обуче је у своју најљепшу одору, па сав оперушан скочи и побјегне напоље.

Евица остаде покрита до врата оним кнежевским плаштем, а њено је лице било изнова као да сања о маленој бијелој кућици, накићеној пауновим перјем тамо на модроме острву преко мора.

Човјек ју је гледао и шаптао:

— Да. Ваља све... све дати!

ВЛАДИМИР НАЗОР.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(14)

Два човека искрсоше доле, на једној малој откривеној стази. Један је без оружја. Он има плаву капу, тунику с два реда дугмета и лакован кожни појас официра алфонсиста. Други је један војник, с рупцем на бајонету своје пушке, коју држи као воштаницу.

— Парламентар, тако ми Бога, рече Г. де Мањоак. Знате ли ви, драги пријатељу, да се ови безбожници понашају као права господа? Ипак, не дајемо им да се сувише приближе.

Дошавши на педесетак метара од тврђавице, официр сам застаде. Изгледао је прилично збуњен. Видело се јасно да је војник желео да је на другом месту.

— Чиме вас можемо услужити, господине? викну Г. де Мањоак.

— Доносим вам предлоге генерала Прима де Ривере, господине, одговори официр врло пристојним француским језиком.

— Ја горим од жеље да их познам, нарочито ако су часни.

— Његова Екселенција се обавезује својом чашћу да ће вас оставити у животу, вас и вашег друга.

— Без икаквих услова?

— Под једним условом: ако обојица имате редован положај у карлистичкој војсци.

— Али то је баш услов, драги господине, који ни мој пријатељ ни ја не испуњавамо.

— У том случају, ја могу само да вас позовем да се одмах предате на милост и немилост.

— Да бисмо били стрељани, је л' те?

— Ви не припадате ниједној од ратујућих страна. Карлисти су стрељали пруског капетана Шмита. Вероватно да ће се и с вама поступити на исти начин. Остаје вам само да се предате.

— Господине, одговори Г. де Мањоак не може бити учтивије, ја не знам чему се треба више дивити у вама, вашој наивности или вашем непоштењу. Ви нам одбијате заштиту међународног права, због тога што не припадамо ратујућим странама, али налазите да је сасвим у реду прилазити нам у сенци беле заставе. Са вашега гледишта, ја бих био сасвим логичан кад бих вам овог часа пројурио куршум посред чела, задржавајући право да мало очешем и тог љупког младића који вас прати.

Официр алфонсист скрсти презриво руке. Бела застава све више дрхти у рукама његова друга.

— Журимо се, рече он. Доста је било празних разговора. Јесте ли за *да* или *не*.

— Разуме се за *не*, драги господине, за *не*. Ваше посланство било је детињасто. Ми смо већ оборили двојицу од ваших. Кроз један сат, биће их око четрдесет на земљи. Кад смо већ и онако пропали, ми имамо права, зар не, да се мало разонодимо.

Официр поздрави и окрете се. Г. де Мањоак га нанишани. Оливје му спусти руку на мишицу.

— Допустите, драги господине, то није у реду. Не поштујмо правила јавног међународног права са Шпанијом. Али, међу

нама двома, поштујмо правила наше мале погодбе. Парламентарац се не рачуна.

Г. де Маљоак спусти карабин мрзовољно. Наједанпут, лице му се озари.

— То би било смешно, промрмља он. У осталом, ништа не кошта пробати.

Он зовну:

— Капетане, капетане!

Парламентарац, који баш хтеде да замакне за једну стену, застаде. Он се врати ка својим невидљивим непријатељима, сам.

— Дакле, господо?

— Капетане, рече Г. де Маљоак, ја не мислим да генерал Примо де Ривера управља сам нападом. Без сумње је вама поверена та брига.

— Шта вас се то тиче?

— Не љутимо се, капетане; ја вам говорим врло озбиљно: имам да вам предложим једну малу комбинацију.

— Шта хоћете да кажете?

— Ево.

Г. де Маљоак подиже своју руку изнад стене. Официр виде како та рука витла свежњем хартија.

— Знате ли шта је то, капетане?

— Не видим...

— То су десет француских банкнота од по хиљаду франака, десет хиљада франака, драги господине.

Официр подскочи од гнева.

— Ви се усуђујете?

— Не љутите се. Чекајте бар крај мога говора. Није реч о томе, као што, изгледа, ви мислите, да за ту скромну суму успемо да нас ви пустите да утекнемо. Ми смо ухваћени, и добро ухваћени.

— Шта хоћете онда? Завршите.

— Ја немам тајни за вас, драги господине; ми смо прилично лоше снабдевени, што се тиче оружја и муниције. Кад бисте имали доброту да трампите, за ове скромне банкноте пушку једног од ваших војника, са педесет метака, не више, ви бисте ми учинили огромно задовољство, и поправили бисте осетно храну својих људи. Упозоравам вас да мој предлог само привидно изгледа несмислен. Запитајте своје војнике.

Ти честити младићи, за које знам да су доста рђаво плаћени, сигурно ће вам саветовати да примите.

— Жао ми је што сте ме позвали натраг да слушам ваше будалаштине, господине, рече капетан, црвен од беса.

— Још једну реч, рече Г. де Мањоак. Не заборавите да је курс сада врло повољан за нас. Десет хиљада француских франака, то чини петнаест хиљада триста педесет ваших злосрећних пезета.

Парламентарац се удаљи, идући наузнако.

— Малочас ћете платити за те шале, кунем вам се, рече он претећи.

— Тандара-мандара. Видим ја шта ви мислите, лоло, викну му Г. де Мањоак. Ви кажете у себи: „Ми ћемо имати малочас новац ових честитих Француза, и то за бадава!" Не, то неће бити. Гледајте.

Он кресну палидрвце. Свежањ којим маше изнад стене, сад је буктиња. Он је баци у амбис, где догоре.

— Срећан пут! викао је он још. И идите кажите вашем краљу да су његова мајка и његова баба биле просте... и да је Прагматика фалсификат.

И Г. де Мањоак се устури, смејући се бесно, док парламентарац ишчезе иза рићих стена.

— Чини ми се да сам се мало огрешио о галантерију коју, у пркос свега, дугујемо женама, шта мислите? запита Г. де Мањоак, кад га је тај луди смех прешао.

Оливје не одговори; он је врло пажљиво распоређивао метке у мале сјајне гомилице. Г. де Мањоак се мало љутну. С карабином у руци, он је чекао, зловољно, код прореза од стена. Није имао дуго да чека.

Један кристинос, који се без сумње био омакас, указа се наједанпут, сасвим на видику. Г. де Мањоак нанишани и опали.

— Промаших опет, опсова он. Шта ми је то данас?

— Човек није увек добро расположен, рече учтиво Г. де Пренест, узимајући карабин.

Либерал још није био успео да се исправи на руке и склони. Оливјеов метак пресече његове напоре.

— Посред чела допустићу себи да вам скренем пажњу,

господине, рече он своме другу. Два против један, зар не? Карабин је мој.

— Ја вам га не оспоравам, рече старац набуситим и жалосним гласом.

Око десет сати био је оборен први кристинос. Сад је четири сата. Дан се клони заходу. Од пре пет сати, Г. де Пренест није пустио пушку из шака. Либерали су двапута јуришали. Карабин је тада радио као митраљез. Сад су непријатељи мирни. Једва ако је, од пре једног сата, Оливје могао испалити три-четири метка, на несмотрене или радозналце.

— Чекају ноћ, рече он Г. де Мањоаку.

Старац не изгледа више зловољан. Он гледа Оливјеа с правим дивљењем.

— Од тридесет метака које сте избацили, нисте промашили више од пет пута, рече он.

— Колико их још остаје? запита Оливје.

— Шест.

— Седам с оним који имам у карабину. Гледајте, господине де Мањоаче, почиње да се смркава. С помрчином ће доћи ред на револвер, ваш ред.

Они стегоше један другом руке ћутећи. Један слепи миш — први — пролете: крај је ту.

У својој рупи, они су постали један за другог невидљиви.

Оливје осећа руку Г. де Мањоака на својој мишици.

— Слушајте, рече старац, то су они. Пењу се.

— Још не, рече Оливје, то се котрља неки оброњен камичак.

Прођоше два минута. Бедра планине ишчезла су, утопљена у помрчини.

Наново, рука Г. де Мањоака додирну Оливјеа, — лева, разуме се, пошто је револвер у десној.

— Овај пут, промрмља Оливје, не варате се. Ево их.

Ћутање. И наједном, Г. де Пренест стаде да пуца.

Једно за другим, не нишанећи, он испали један, два, три, четири метка, застајући само колико да избаци чауре. А затим настадоше узвици, кркљање: гушање је почело. Оливје је пао на земљу.

Сад је ред на револвер. Један, два, три, четири, пет, шест пуцњева. Г. де Мањоак је успео да испразни своје оружје.

— Браво, браво, виче Оливје, под ударцима чизми које га газе, под ударцима кундака који га млате.

Он успева да још више:

— Браво!

Тренутак после, свезане, изубијане, спуштали су их из руку у руке, низ мрачне падине Монте-Јуре.

Били су заробљени.

ГЛАВА ШЕСТА.

НЕ ДАЈЕ СЕ САМО СВОЈЕ ЗЛАТО.

Захваљујући гостионичару код кога је био одсео Г. де Мањоак, Луцила и Алегрија су знале да је Оливје отишао за Естелу са старцем. Оне су то знале захваљујући обавештењима које се свака од њих постарала да добије за себе, јер, од оног вечера кад је била игранка, оне нису више изговориле име Г. де Пренеста.

Три дана доцније, оне су још спавале, будући се ни зора још није била дигла, кад их неко сурово трже иза сна. Дон Ињиго је био ушао не куцајући. Држао је светњак који је дрхтао у његовој руци.

— Треба полазити, викну он. Треба полазити.

— Шта је? рекоше оне у један мах.

— Либерали су пред капијом града. Кроз један сат ући ће у Толозу. Брзо, брзо, треба полазити.

— У Толозу! рече Алегрија. Значи... Естела?

— Естела је заузета од јуче у јутру, рече свештеник. Војска која је бранила разбегла се у нереду. Брзо, брзо!

— А Калдерон? запита опет Алегрија.

— Калдерон је заробљен са целим својим штабом.

— Ах! викну она из свег гласа. Калдерон заробљен! Онда је Оливје мртав.

И она паде наузнако на јастучиће од постеље.

Луцила је дочека у своја наручја.

— Ти кажеш? Запита заповеднички девојка.

Никад још Алегрија није била назвала Г. де Пренеста по његову имену. Она отвори очи, али их опет склопи кад виде опор испитивалачки поглед Луцилин.

— Кажем, ако је заробљен, да је изгубљен, промрмља она слабим гласом.

И опет се сруши.

Луцила је остави. Она је сад стајала и облачила се журно.

— Брзо, брзо, понављао је Дон Ињиго, лупајући ногом од нестрпљења.

— Одакле сте дознали за све ове појединости? запита госпођица де Меркер.

— Из Краљевог Главног Стана. Тамо је та вест стигла у поноћ. У овом тренутку, цео двор је сигурно већ отишао. Мене је обавестио малочас један од ађутаната Дон Карлосових. Брзо, брзо!

— Његово Величанство је пуно пажње, рече просто госпођица де Меркер.

— Тако вам Свете Мајке Христове, журите се, преклињао је Дон Ињиго. Ми смо у овом тренутку последњи у Толози. Ако нас либерали затекну овде, тако ми Бога, ја нећу више задуго служити свету службу.

— Јесте ли рекли да се оседлају коњи? Запита Луцила.

— Да, тако исто и мазга за мене. Издао сам заповести.

— Онда идите видите да ли их извршују. Доле ће вам боље бити но овде; овде само просипате свећу на наше хаљине.

— Хајде, жури се, рече она опорим гласом.

Обе су биле брзо готове. Госпођица де Меркер баци дуг поглед на ову собу, у којој је проживела тако чудне часове, и коју неће више никад видети.

Она отвори врата од степеница и угаси лампу. Пред кућом су их чекали њихови коњи. Дон Ињиго је већ био на својој мазги.

— Журимо се, журимо се, рече он. Сад ће да сване.

Они пођоше кроз град, који је малочас још спавао, а сада је сав дрхтао од неког неодређеног немира. Врата су се отварала, прозори су се осветљавали. Злосрећно становништво чекало је, у самртном страху, долазак непријатељев.

Пролазећи испред једне осветљене куће, Луцила назре Алегрију. На лицу кћери Пјера Дечарта био је такав израз очајања да то такну госпођицу де Меркер. Притеравши свога коња, она стеже руку својој другарици. Та рука је била млитава и хладна.

Оне стигоше на трг пред палатом. Велика кућа у којој је, до на неколико часова пре тога, био смештен главни штаб и двор, била је суморна и пуста. Отворена врата сведочила су о наглом бегству. Два војника, псујући као да су изгубили памет, тукли су једну претоварену мазгу, која се била усићила. Није се било имало кад да се склони лепи слезови заклон намештен за светковину.

На једном раскршћу, обе младе жене, и не договорившн се, ударише десним путем, путем који је ишао на југ.

— Не туда, викну Дон Ињиго, не туда! Јесте ли луде? Треба ићи лево.

Оне не одговорише.

— Јесте ли луде? понови свештеник. Ви идете ка Естели.

Ускоро, оне не чуше више његов глас.

Могло је бити девет сати. Страшна зимска магла, хладна и жута, притискивала је поља. Алегрија и Луцила зауставише своје коње.

Лево, усред напуштених њива, уздизали су се прокажени зидови неке злехуде куће. Око ње окретале су се слике. Једна мотка, пободена на крову, носила је заставу Црвеног Крста. Две жене сиђоше са својих коња. Алегрија прихвати узде, док Луцила уђе у кућу.

Кућа! Боље рећи нека бедна шупа. По реткој слами, дуж зидова, било је поређано тридесетак рањеника.

Неколико болничара из Друштва Милосрђа, под руководством једног француског хирурга, трудили су се да помогну онима за које се нешто још могло учинити. На једном бедном кујнском столу, један јадник је урликао. Мајурске кофе биле су пуне крваве воде, по којој су пливале гужве вате и парчад шарпије.

Луцила виде земљана лица, прашину и усирену крв који су их обележавали својим грозним белезима. Она се умало не онесвести од свег тог задаха на апотеку и на смрт. Она приђе лекару.

— То су рањеници са Естеле, докторе?

— Да, госпођице, одговори он, гледајући с изненађењем госпођицу де Меркер.

— Коме корпусу припадају?

— Наварском, већином.

— Да ли би ме неко међу њима могао обавестити о удесу двојице наших земљака који су се сигурно налазили јуче у Естели, поред генерала Калдерона, о господи де Мањоаку и де Пренесту?

— Не знам, госпођице. Али ћу запитати.

Он постави питање гласно, не будећи никакав сјај у грозничавим или стакластим очима.

Луцила прије к вратима.

— Остави коње и ходи, рече она Алегрији.

Сувог грла, ова понови питање које је малочас поставио лекар...

Тада, из дна одаје, зачу се кркљање, кркљање са гласом од кога сви троје задрхташе, нешто као јаук неке животиње и плач малог детета.

— Алегрија! говорио је глас.

Кћи Пјера Дечарта ослони се обема рукама на сто.

Луцила погледа хирурга.

— То је један несрећник, промрмља овај, један од последњих бранилаца Монте-Луре. Либерали су га били за тренут заробили, али је он успео да им умакне, с метком у глави. Ја се још питам како је имао снаге да иде, да нас стигне... Малочас је наступио ропац. Ја сам држао да је мртав...

— Алегрија! понови глас, у једном кукавном крешченду.

— Шта чекаш? рече сурово Луцила.

Оне пођоше обе ка мрачном куту одакле је допирало грозно цвиљење. Некакав џин лежао је ту. Кроз поцепан шињел, раздрљен на голом трупу, виделе су се две ране. Рана на челу, прекривена прљавим завојем, није се видела.

— Жуан Арквило, прошапта Алегрија.

Самртник је био познао. Кад је чу да изговара његово име, осмех блаженства згрчи му усне. Он опружи руке и хтеде да се усправи. Али опет паде на сламу јечећи.

Клекни поред њега, нареди Луцила.

Алегрија, бледа као крпа, послуша. Очи војникове добише израз неисказане благости.

— Узми га у своја наручја, рече Луцила.

Клецајући, Алегрија провуче своју леву руку испод главе џинове. Он јекну, смешећи се и даље.

— Алегрија! промрмља он.

Госпођица де Меркер била је клекла с друге стране.

— Пољуби га, нареди она.

Алегрија устуче од ужаса. Ова велика раздавателька сластености одупре се пред трагичним загрљајем на који су је нагонили. Она баци на своју другарицу један поглед који је преклињао за милост.

— Пољуби га, понови Луцила неумољиво.

Са заносом, кћи Пјера Дечарта пољуби ово лице по коме је смрт већ проносила своје сиве сенке. У једном ропцу бола и радости, рањеник је тражио њене усне...

— Брзо сада, брзо, промрмља Луцила. То је крај.

— Ти си био на Монте-Јури, запита Алегрија, занемогла.

— Био сам, рече он. Добро сам се показао, Алегрија, убио сам их четворицу. Алавци су побегли, не ми.

— Знам, знам, промрмља она.

— Учинио сам што сам ти био обећао, кад...

— Знам, знам... Била су два Француза на Монте-Јури?

— Два Француза који су се тукли као бесомучни. Њих двојица убили су близу четрдесет либерала.

Две жене згледаше се погледом дивље гордости...

— Брзо, брзо, викну наједном Луцила, показајући на човека који се грчио.

— Шта је било с њима? Шта је било с њима? рече Алегрија, прислањајући своје усне на крваве усне самртникове.

Он је крклао и није одговарао.

— Заробљени или мртви? понови она.

Под тим страшним стиском, цин јекну.

Он наново отвори очи.

— Заробљени, прошапта он.

И опет паде.

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА

НА КВАРНЕРУ.

Долази запјењен далеки вал,
А за њим се пучина пружа,
Бескрајно сиња и неба даљ,
Гдје мистична процвала ружа.

И пламна та мистична ружа
Латице труси и расипа свуд:
На дрхтави вал и самотни пруд,
На галеба поносни лиет
И алга зелени сплет.
И злато киши по хриди,
По пољу, гдје једва се види
Мирисни смиља цвиет.

Он цвјета и изгара ту,
У вјечној жељи и сну
О мору, блиставом мору.
Док киша златна све пада,
Све залиева златна каскада.

А моја би душа раскрилит се хтјела
Кô галеба крељут смјела,
Да засјени сјеном тај ужарен кам,
Да на час бар устави сунчани плам.
И заштити смиља цвиет.
Ти, луда и залудна жељо, ти!

То мртва је камена живот сав,
И мисô и риеч и сања и страст.
То тужба је земље, што не смије зборит,
Ни љубит ни мрзит — тек смије још цваст.

И изгара жељом за далеким жалом,
До којега жури вал се за валом.
За пучином плавом слободна неба,

До њега галеби лете све ближе,
До њега молитва тиха се диже,
Јер гласна се не смије реч
У језику мајчином, слатком.

Сад туђа ту бани се риеч.
Све туђин је отео већ:
Све његово је: брда и доли,
Талас и пјесме и туга и боли.
Тамне ципресе и биела мјеста,
Мирна гробља и хитра цеста,
И дан, који росан се буди, —
И с тугом у очима људи,
И очај, што кида им груди...
Све душман је отео, све!

О, није он храбро освојио, не,
У страшноме, јуначком бою,
О којему пјесме још пою
И безбројна гробља зборе
И крвава риека и горе.
Не, није нам душман отео, не!
Све сами смо, сами му дали!

И пест ми се хоће да стисне
И срце би хтјело да свисне,
Стид моје образе зали:
Све сами смо, сами му дали!

Мистична ружа вене,
У гримизу гине јој сјај,
Из увала згрћу се сјене,
У ноћи је ловоров гај.
Мрак прекрива обале снене,
Гдје мјеста су сустала биела,
Кô да би се склонити хтјела
Од ужаса, који их гоне
Пред пропаст и бездане оне.
На биедне су налик бјегунце.

— За Учком је запало сунце...

ДРАГУТИН М. ДОМЈАНИЋ.

ЗАВИЧАЈ.

Валовје горâ у валовју мора,
острва многа — галије уклете,
високо небо а море бескрајно,
изнад облака јата ждралâ лете, —
а над свим тиме сунце, сунце сјајно.

То мој је свет!
Откад га моје очи заробише,
тврде му стене, широке видике, —
живи у мени и расте све више,
све боје прима и мења облике:
у моме стиху море му се пѐни, —
о куда једриш олујом у мени,
Корчуло црна, броду тајанствени?

Лепи мој доме, чудо од чудесâ,
до Хада дубок, висок до небеса,
невидна куло мојих ноћних бдења! —
темељи су ти црни, залепљени
влагом векова, прахом поколењâ,
а врси вечним светлом осветљени.
На теби стојим и у звезде гледам:
небу се дивим, — са земље се не дам.

У грудима се грч уздаха врти.
Што трзаш, душо, кô спутано крило? —
радосна буди с рођења и смрти —
да тела нема не би ничег било:
јер достојна је чаша таквог вина
у винограду оца понајбољег,
за славне дане, за одлична госта.

Па живимо!
А кад нам усуд заповеди: „Доста!“ —
нек мртво биће без жаљења паде
у драгу земљу што нам лице даде:

Где добре старе жене мирно Бога моле,
а девојке лепе чудним огњем горе...
Док сунце радост у светлости лије,
а сатир млади неки
у сени лозе винове се крије:
јарећи мех грли опојна пун вина,
а у други празни ведру песму свира,
кроз ограду мотрећ (рошчићи му вире)
где дивна гола нимфа
уз руб обале снива.

Где море бучи — вечност сталожена,
завиди камен дрву како плови —
даљина мами кô заводна жена.
У сунцу пева увек зелен бор,
а кад се стиша грешног лета бес
свето се смеши љубичасти врес.
Сред зиме цвета бадемово цвеће —
љубави страст што запреке не позна,
а бресква пупи у рано пролеће —
девице груди кад се младост буди.
Грчем се свија мудра маслина
носећи уље миропомазања
да срцу и мору валове стишава.
Слатке сузе рони лоза винова:
утеху ту нам наша земља дава —
дедова прах нас из земље поздравља.

Где људе вуче кô широка крила
вечита чежња за далеке путе,
где се тешко живи а умире лако
не достигнув циља што га душе слуте.
Ал' туга к усни путовâ не знаде
кад бол нас дави дуго и полако,
јер злу смо вични, — доста га Бог даде.

Пламен је понос, — дирнут га не смете!
Под смелим челом очи насмејане —
о, то се сјају сузе прогутане.
У вечност гледа народ мој кô дете,
гавран и соко над њим кругом круже,
стари му знанци — кô светло и сена. —
Немиру здраво! од рођења друже,
тобом су наша срца оплетена.

То свет је мој:
таква га видех
и таква га волим!

Лепотом дише и копно и море:
песма се рађа с гроба поколењâ,
док смрт и живот у вечност се спаја.
Љубим те, Земљо, слепа мати моја!

Румено-бели благ се облак дигô
отуд где море у небо се мења
и низ небеса модра дивно плови.
Седа се добра у њем позна глава
(ил' Зевса бога ил' другога кога),
а лахор пири — облак оку бежи
у просторе незнане — — —
Далек си,
тајни, нêми Оче мој!

КУЗМА ТОМАШИЋ.

LAMENTATIO.

Јао, жут месец мртве оживљује!
Кроз грмље тешка дрхтуре певања.
Пољава ноћи гори од севања,
у којем Бог свој крај доживљује.

У једној бесној линији ђаволи.
Гле, на брег висок Христоса терају,
лукаву замку ставит му смерају,
како да светац пожуде заволи.

Петар и с њиме сплашени другови
плачу под брегом клецавих кољена,
цепа се једна визија вољена,
са глава светли падају кругови.

Ох, видех, како пропаде наука,
блед Галилејац хаљине подера
и неко небо кô крпу продера,
спустивши у свет легије баука.

Још у свем грмљу дрхтуре певања,
мрк месец мртве у раке поставља,
а мене нешто велико оставља
и баца празног у очај сневања!

АНТЕ КОВАЧ.

ГРЧКА ТУМАЧЕЊА САВЕЗНОГ УГОВОРА СА СРБИЈОМ.

Атина, крајем јуна 1921. — На једној од првих седница данашње Уставотворне Скупштине грчке поднела је једна група владиних посланика предлог, према коме би Скупштина требала да донесе решење да Грчка није издала Србију за време светског рата. То решење, како је гласила жеља предлагача, имало би да се саопшти свима савезничким силама и нашој Краљевини. Влада је била прихватила тај предлог, само је тражила да таквом решењу скупштинском претходи један експозе владин о односима грчко-српским у години 1915 и 1916, до одласка краља Константина из земље. Посланик Поп, противник Венизелоса, али и противник и данашње владе, донео је био тим поводом чланак у коме је питао владу какви ће односи настати између Грчке и наше Краљевине ако Скупштина у Београду, као одговор на решење грчке Скупштине, донесе изјаву да је Грчка издала Србију. Тек после овог чланка Поповог, почели су и влада и посланици размишљати о оном чудноватом предлогу који је имао за задатак да једним законодавним решењем ослободи данашње дворске и владине кругове грчке од тешке оптужбе да су извршили издајство према Србији. Предлог није скинут са дневног реда, али је влада одлагала дискусију о њему док није пао у заборав. У штампи се грчкој, међутим, то питање још и данас расправља. Орган владин донео је ових дана саопштење, према коме се, и у нашој Краљевини, дошло до уверења да није било никаквог издајства од стране Грчке, и да Грчка није притекла у помоћ Србији просто зато што Србија није испунила услове које је уговор предвиђао.

У неколико махова тврдили су представници данашњег режима у Грчкој да је у ствари сама Србија 1914 године одустала од уговора о савезу кад је одрекла помоћ Грчкој

у њеном сукобу са Турском. Познато је да је у пролеће 1914 Грчка, узимајући у заштиту своје сународнике од гањања турских, била у намери да огласи Турској рат, и да је у томе циљу тражила од српске владе изјаву да може рачунати на помоћ српске војске на основу уговора о савезу. Србија је тада саветовала Грчкој да гледа да на миран начин, и уз помоћ Сила, изравна свој сукоб са Турском. У једном опширном мемоару, којм носи датум 2/15 јуна 1914, српска влада изнела је озбиљне разлоге са којих је била мишљења да није моменат да се Србија и Грчка ангажују у нове ратове. И тај мемоар представљали су, и представљају, данашњи званични кругови грчки као одрицање Србије од уговора и као њено издајство. Венизелос, који је у то време био на влади, енергично је одбијао, и тада и доцније, ову оптужбу. „Баш зато, рекао је он, што је Србија сматрала себе обавезном да притекне у помоћ Грчкој, ушла је она у претресање питања са грчком владом о начину да се рат избегне и да се нове жртве и српском и грчком народу уштеде. То је био сасвим природан, лојалан разговор између два савезника пре него што се реше на последњи корак. И Грчка је успела да тада изравна свој сукоб са Турском ипак благодарећи у главном Србији, која је, и на Порти и код великих сила, изјавила да ће као савезница стати на страну Грчке ако дође до рата." И то је тачно. Србија није тада одрекла своју помоћ Грчкој, него јој је само саветовала да се добро размисли пре него се реши на акцију противу Турске, и у нови рат ангажује и српску и грчку снагу. Један телеграм тадашњег грчког посланика у Цариграду, датиран 4/7 јуна, каже да је изјава српског представника Великом Везиру (да ће Србија бити на страни Грчке ако дође до рата) учинила на Порти дубок утисак, и да је Велики Везир обећао одмах предузети што треба да се грчки захтеви задовоље. — Да су данашњи власници Грчке учинили 1915 године у Софији оно, што је Србија учинила 1914 у Цариграду, вероватно је да би се Бугарска размишљала да ли ће ући у акцију противу Србије или не. Али је Грчка друкчије схватала своје савезничке дужности.

У погледу тумачења тога уговора, Венизелос, као и Краљ и Генералштаб, стали су били на гледиште да је он искључиво балканске природе, да има за задатак да брани грчке и српске тековине од бугарских испада и одржава

равнотежу створену Букурешким миром. Сви фактори, дакле, 1914 године слагали су се у томе да напад Аустро-Угарске на Србију није могао бити повод за примену *casus foederis*-а. У своме телеграму упућеном 12 25 јула из Минхена, где се тада бавио, Страјту, своме министру спољних послова, Венизелос каже: „резервишући наше мишљење о примени уговора о савезу у случају рата између Србије и Аустро-Угарске". Та је резерва потпуно испољена у телеграму који је сутра дан, опет из Минхена, упутио он Пашићу преко свога посланика у Београду. Пашић је тражио да Грчка изјави какво ће бити њено држање ако Аустро-Угарска нападне Србију. Венизелос каже да се нада да ће се рат избећи, „али, додао је он, ако би по несрећи ипак дошло до рата, ми ћемо донети решење, чим се будемо упознали са свима елементима сукоба и водећи рачуна како о дефансивном карактеру грчко-српског савеза, тако и о његовој применљивости у данашњим приликама". Венизелос је мислио, као што се види из једног телеграма који је упутио Страјту 16/29 јула, да би се уговор српско-грчки могао протумачити тако да Грчка остане неутрална у сукобу који би се ограничио на Србију и Аустро-Угарску. „Ако би у случају рата ограниченог између Аустро-Угарске и Србије могли да останемо неутрални, дужност нам ипак налаже да мобилишемо четрдесет хиљада људи..." Из целокупне кореспонденције тога времена види се јасно да је Венизелос, исто тако као и краљ Константин, сматрао да напад Аустро-Угарске на Србију не може да буде за Грчку повод да стане на страну своје савезнице. По мишљењу Венизелоса, такав напад треба да буде предмет проучавања у свима његовим елементима, тако да се из њих тек изведе у колико је српско-грчки уговор „применљив у данашњим приликама."

Међутим, уговор и конвенција у томе су погледу, потпуно јасни и никаква проучавања нису била потребна. У своме првом члану уговор каже да се Србија и Грчка узајамно обвезују помоћи се свом војном снагом „у случају да једна од њих буде нападнута без изазивања од своје стране." А у војној конвенцији, опет у члану првом, каже се да „у случају рата између савезница и какве треће силе, ангажованог под условима који су предвиђени у уговору између Србије и Грчке, или у случају изненадног напада

јачих маса (најмање две дивизије бугарске) на грчку или српску војску, Грчка и Србија обећавају једна другој војну помоћ."

Врло је важно знати за разумевање грчке обавезе према Србији, у случају напада аустро-угарског, историју тога првога члана војне конвенције. У првобитној редакцији својој тај члан гласио је: „У случају рата између Грчке и Бугарске или између Србије и Бугарске, или у случају изненадног напада бугарског на грчку или на српску војску, Грчка и Србија обећавају једна другој војну помоћ." У овом члану, овако скопљеном, изложена је тенденција коју је Грчка мислила да стави у основу уговора о савезу. Тако формулисан, тај члан предвиђао је само сукоб са Бугарском. Али, баш зато, Србија није хтела никако да пристане на ту редакцију. Из депеша које је грчки посланик у Београду упутио био Венизелосу, поводом претреса тога пројекта војне конвенције, види се јасно да су дуго била у сукобу два гледишта. Србија је тежила да уговору дâ општи одбрамбени карактер, да заштити стање створено после балканских ратова од сваког напада, док је Грчка, немајући осим Бугарске других непријатељских суседа, мислила да савез ограничи на опасност од ње. „Србија има више држава са којима може доћи у сукоб но ми, каже Александропулос, и ми ћемо је морати помагати... док помоћ српска нама може бити од користи само у рату са Бугарском, пошто нас друге силе могу тек напасти с мора, а зато нам Србија не може бити ни од какве помоћи." Александропулос предлаже да се не прими нова, српска редакција првог члана конвенције, но да се остане при старој редакцији, која предвиђа само бугарску опасност. И како је Венизелос био прихватио овај савет свога посланика, а Србија опет није хтела примити прву редакцију, то је српско-грчки савез био стављен у питање. Тек пред опасношћу која је настала за Грчку доласком Данева за председника бугарске владе, примио је Венизелос српски предлог. У седници која је одржана у двору, под председништвом Краљевим, и којој су присуствовали, осим Владе, и многи други виђенији политичари, изјавио је Венизелос да треба примити српски пројекат, кад већ Србија од тога прави питање за склапање самог уговора. Јер, додао је он, „бугарска је опасност имминентна, док је

међутим опасност која ће наступити за Грчку ако се обавеже да брани Србију од Аустро-Угарске удаљена. Онога дана кад Аустро-Угарска нападне Србију, Русија ће интервенисати, а то ће бити почетак европског рата. Како ће тада Грчка бити принуђена да стане на страну споразумних сила, то нас наше обећање дато Србији неће много узнемиравати."

Венизелос је дакле био свестан да се први члан конвенције, као и уговора, односи на узајамну заштиту од напада, ма са које стране он долазио. И разлог због кога је он ипак мислио да му ваља оспорити применљивост уговора под новим приликама лежи у неизвесности која је владала у томе да ли ће још когод притећи у помоћ Србији, или ће она остати усамљена према Аустро-Угарској. У тој неизвесности, и страхујући за Грчку, Венизелос је мислио да уговор треба „прилагодити новим приликама," тако да Грчка одржи према Србији „благонаклону неутралност," као што то јавља својим телеграмом министар иностраних дела грчком посланику у Београду 20 јула (2 августа): „Краљевска Влада убеђена је, каже се ту, да испуњава сву своју дужност и као пријатељица и као савезница, доносећи решење да остане према Србији у положају врло благонаклоне неутралности." Као оправдање за такво решење, скроз супротно одредбама уговора и конвенције, Венизелосова влада износи, најпре, да би грчке трупе биле незнатна помоћ Србији противу моћне Аустро-Угарске, а, затим, да би Солун био изложен нападу од стране аустријске флоте, чиме би и Србија била лишена једне важне базе за своје снабдевање.

Венизелос се у то време слагао са Краљем, да је за примену *casus foederis*-а потребан напад Бугарске на Србију, јер се само тако задовољава „суштина уговора," којим се тежило одржању балканске равнотеже створене Букурешким миром. Резервишући своје мишљење о применљивости уговора у случају сукоба Србије са Аустро-Угарском, Венизелос каже, у телеграму Страјту, да не треба допустити да се утврди уверење као да би „Грчка могла да остане скрштених руку у случају напада бугарског на Србију." — „Такав напад могао би довести до увећавања Бугарске и могао би ставити у питање Букурешки мир, а то Грчка не би никако могла допустити." У телеграму упућеном Пашићу, одговарајући на питање какво би било држање Грчке у случају да Бугарска

нападне Србију, Венизелос изјављује да би он „одмах предложио и Краљу и Влади да се Грчка свим силама окрене противу Бугарске у циљу да Србију ослободи сваке бугарске опасности и одржи Букурешки мир.“ Сличну изјаву даје и Венизелосов тадашњи министар иностраних дела, Страјт, у телеграму, којим јавља грчком посланику у Београду о дефинитивном решењу грчке владе да остане у благонаклоној неутралности према Србији, „а да се држи спремна да одбије сваки напад Бугарске на њу.“ У томе своме решењу Венизелос је искрен и категоричан. Он телеграфише грчком посланику у Берлин да изјави немачкој влади да, „ако Бугарска, користећи се доласком немачких трупа, нападне Србију, Грчка не може остати равнодушна пред перспективом вероватног утамањавања њене савезнице од стране Бугарске.“ Венизелос није презао од опасности да, *у томе случају*, уђе у рат и са централним силама. У познатом експозеу своме у Скупштини, у септембру 1915, Венизелос је казао да ће „Грчка, у случају да Бугарска нападне Србију, стати одважно на страну своје савезнице, па ма при томе вршењу своје дужности она срела и немачке бајонете.“ И тај говор осудио је Краљ и изнудио оставку Венизелоса.

Погрешно би било из свега овога закључити да је Венизелос мислио да треба чекати да Бугарска нападне Србију па да Грчка тек онда уђе у рат. Чим су прешли први тренутци запрепашћености, и чим је интервенцијом Русије дошло до светског рата, као што је он то и предвиђао године 1913 приликом претреса пројекта о конвенцији, Венизелос је почео са савезницима преговоре за улазак Грчке у акцију уз њих. Само он није сматрао тај улазак као извршење једне обавезе према Србији, већ је мислио да је место Грчке уз западне силе, најпре, зато што им она дугује и своју независност и свој дотадашњи развитак а после, можда и више зато што је он дубоко веровао у њихову победу. За време управе Венизелоса, као и доцније, преговори које су савезничке силе са Грчком водиле да би је покренуле на рат, били су један ред погађања и поткупљивања. Силе саме никад нису пришле отворено Грчкој и тражиле од ње енергично да испуни једну обавезу према једној њиховој савезници, већ су разговарале са њом као да уговор српско-грчки и не постоји. Значајна је у томе погледу

изјава Репулиса, потпредседника владе и пријатеља Венизелосова. У своме говору, држаном у Патрасу 1916, рекао је он да је тежња Венизелосова била „да свим начинима успе да силе моле за помоћ Грчку, и да је то и постигао.“ И у томе је једна од многобројних погрешака савезничких.

По силаску Венизелоса са управе, његови наследници, у ствари личне присталице краља Константина, продужују давати изјаве према којима је напад бугарски на Србију једини али довољан разлог за улазак Грчкé у рат.

Сâм краљ Константин, у телеграму који је упутио преко свога посланика у Берлину цару Виљему, каже да је, крај свих својих симпатија према Немачкој и цару, он принуђен остати у неутралности, али обећава да неће дирати цареве пријатеље, грчке суседе, „док они не буду дирали локалне, чисто балканске интересе.“ Јасно је да се овај став односи на Бугаре, и да краљ Константин под дирањем балканских интереса разуме напад Бугарске на Србију и поремећивање стања створеног Букурешким миром.

Долазећи на управу после Венизелоса, Гунарис је у Скупштини дао изјаву да ће нова влада практиковати политику неутралности „у истом оном смислу у коме ју је разумевао и бивши кабинет“, и да „Грчка има апсолутну дужност да испуни своје савезничке обавезе према Србији“. У мемоару, који је упутио Краљу поводом позива сила да Грчка уђе у акцију, Страјт, који је био постао Краљев политички саветник од како га је Венизелос одгурнуо од себе, каже: „Ја не сумњам нимало у наше обавезе према Србији у случају да је Бугарска нападне.“ Саопштавајући грчким посланицима на страни састав новог кабинета у марту 1915, после пада Венизелосовог, министар иностраних дела, Зоографос, у своме циркулару, тврди да је „грчка влада прожета уверењем о заједници интереса која постоји између две савезничке и пријатељске земље, и о потреби да се верно држи уговор о савезу.“ Све то опет у смислу оном у коме је и Венизелос то разумевао, да је напад бугарски услов за примену тог уговора. То схватање испољава и Гунарис, у телеграму упућеном посланицима на страни, сузбијајући гласове које је Немачка ширила, као да ће Грчка остати дефинитивно неутрална, па чак и у случају да Бугарска нападне Србију. „Напад Бугарске на Србију не може оставити Грчку инди-

ферентном, и бугарско-турски споразум само ће још учинити да везе између нас и Србије буду чвршће".

Сличну изјаву даје и Заимис, долазећи на власт после Венизелоса у септембру исте године. „Нова влада је у стању да изјави да ће њена политика почивати на истим основима на којима је почивала политика Грчке од почетка европског рата." У циркулару се само још додаје да ће Грчка, „да би боље гарантовала своје животне интересе", остати „у стању наоружане неутралности, која ће се прилагођавати догађајима, чији ће развој нови кабинет са великом пажњом пратити."

Треба знати да је ту „наоружану неутралност" кабинет Заимисов наследио од Венизелоса, који је после дугих напрезања успео да од краља Константина изнуди акт о мобилизацији као одговор на мобилизацију бугарску. Циљ Венизелосов је био заиста да наоружан прати догађаје у суседству Грчке, и да, као што је у своме говору и рекао, не презајући од бајонета немачких, стане у одбрану Србије ако би је Бугарска напала. Из циркулара Заимисовог могло би се закључити да је нова влада била решена да настави ту политику.

Међутим, на супрот тих категоричких изјава, краљ Константин је, кад је требало да и делима одговори својим савезничким дужностима, стао одрицати да је напад бугарски извршен под условима које је уговор предвиђао. Када је Пашић, ослањајући се на дотадашње обећање, тражио да се Грчка изјасни за акцију у случају бугарског напада, који је био иминентан, влада краља Константина послала је одговор који је јединствени пример умне конторсије да би се изврдала врло јасна обавеза.

Одговор каже да је савез чисто балканског карактера и да је имао у виду, крај све општности првог члана, искључиво *изоловани* напад Бугарске на једну од савезничких држава. Као доказ за то схватање одговор владин позива се на четврти члан војне конвенције који гласи: „У случају да је Грчка већ у сукобу са којом силом, а Бугарска нападне Србију, Грчка је ипак обавезна ићи у помоћ Србији. И обрнуто, у случају да је Србија већ у сукобу са каквом силом, она је ипак дужна помоћи Грчку ако је Бугарска нападне." Тај члан предвиђа најгори случај, кад је једна од савезница већ ангажована у каквом сукобу, а Бугарска нападне другу савез-

ницу. Чак и томе најгорем случају, дакле, конвенција задржава обавезу узајамног помагања. Једном конторсијом, влада краља Константина из тих одредаба изводи да напад бугарски на Србију у 1915 нимало не ангажује Грчку. „Нигде, каже одговор грчки, није ту предвиђен заједнички комбинован напад две или више сила". Напад бугарски, који је као најгори случај предвиђен у четвртом члану, јесте, по мишљењу грчке владе, напад за себе а не напад у споразуму са каквом другом силом. Како међутим Бугарска напада Србију у савезу са Немачком, Аустро-Угарском и Турском, то је тај напад само епизода у светском рату, са којим Грчка неће да има никакве везе. Под „трећом силом," која се спомиње у првом члану конвенције, каже даље одговор, мора се подразумевати једна сила, а не комбинација од више њих.

Венизелос је већ, сасвим произвољно и противу јасне одредбе и противу историје првог члана конвенције, скинуо са Грчке обавезу да помаже Србију, ако је ова у сукобу са неком трећом силом, која није Бугарска. Краљ Константин иде даље и одриче да Грчка треба да помаже Србију ако је Бугарска нападне у споразуму са каквом другом силом. Нелогичност целог овог резоновања је очигледна кад се промотре само последице оваквог тумачења, четвртог члана. По томе тумачењу, Србија, која је била већ у сукобу са Аустро-Угарском, била би ипак обавезна да помогне Грчку да ју је Бугарска напала. А Грчка, која није била ни у каквом сукобу, која је била слободна, није морала да помаже Србију ако је Бугарска нападне.

Влада краља Костантина тврди даље да тумачећи овако уговор, чини велику услугу Србији јер резервише своју снагу противу бугарске опасности. Она изјављује готовост да брани Србију од Бугарске, и ако је Србија већ ангажована у сукобу са две силе. Али „грчка влада има увек у виду напад бугарски, који би био независан од осталих непријатељстава управљених противу Србије, па ма био и *у узајамној вези* са њима. Она, међутим, не може да узима у обзир бугарски напад на Србију, који би био *у споразуму* са нападима других сила противу ње". И влада краља Константина, остајући верна оваквом схватању савезничких дужности, и у очекивању тог *независног* бугарског напада на

Србију, мирно је гледала како нам бугарске трупе забадају нож у леђа.

У ноти коју је наша влада упутила Грчкој поводом овезјаве, с правом се истиче како нигде у уговору не стоји да он губи своју важност ако би Бугарска напала Србију у споразуму са другим државама. Затим се наглашава како напад бугарски има за циљ да измени стање створено Букурешким миром, а које савез грчко-српски има да брани. Па се онда врло умесно истиче како је незгода што Бугарска напада Србију у споразуму са Немачком, довољно компенсирана фактом да су на страни Србије моћне силе, које су такође за одржање Букурешког мира. Одговор српски каже, даље, да не види каква је разлика у војничком погледу између истовременог и комбинованог напада. Најпосле, српска влада мисли, кад је већ грчка влада решена да, у извесном моменту, уђе у акцију противу Бугарске, то повољније за њу да учини у споразуму са Србијом но сама кад Србија већ буде прегажена.

Остављајући на страну питање да ли је краљ Константин имао, у тренутку кад је овај одговор састављен, каквих обавеза према Немачкој, из самог одговора је очигледно да је он хтео само такав рат са Бугарском, који га не би увукао у сукоб са централним силама. Исту је тежњу испољио краљ Константин у тренутку кад су поведени преговори за учешће Грчке у операцијама противу Турске. У своме писму упућеном Краљу приликом тих преговора, Венизелос каже да му се чини „да оно што брка код Вашега Величанства све намере јесте искључива тежња да не изазове незадовољство Немачке, улазећи у рат противу Турске у споразуму са њеним непријатељима". То нерасположење Немачке хтео је Краљ да избегне, и ако је несумњиво код њега постојала озбиљна жеља да спречи јачање Бугарске њеним уласком у рат противу Србије.

Врло је интересантно да је одговор грчки писао Политис, тада помоћник министра Заимиса, а доцније министар иностраних дела све до пада Венизелосовог у новембру 1920 године. На суђењу министара краља Константина 1918 и 1919, Политис је био позват као сведок, и тврдио је да је Грчка била обавезна да притекне у помоћ Србији и да је држање Грчке, после напада бугарског, било у ствари једно издајство.

Оптужени министар Ралис питао је тада Политиса ко је писао одговор грчке владе на позив Србије да јој ова притекне у помоћ. Политис је признао да је он писац тога одговора, али „не по убеђењу, но по дужности".

После онако јасно обележеног гледишта на обавезе према Србији, сви други разлози које су краљ Константин, грчка влада и грчка штампа износили противу примене *casus foederis*-а били су излишни. Један од тих разлога, који је у последње време највише потрзан, био је и тај да Србија није била у стању да избаци према бугарској граници 150 хиљада војника, колико је предвиђено конвенцијом за случај рата са Бугарском. У ствари, међутим, Грчка није знала нити могла знати шта је и колико Србија могла да избаци на југоисточну границу, ни какве су уопште биле њене комбинације у случају бугарског напада и грчке кооперације са нама. Грчки генералштаб покушао је, у два маха, да изазове нашу Врховну Команду на разговоре о распореду трупа, и Дусманис се на суду жалио да је оба пута наша Врховна Команда одбила енергично те покушаје. И то је појмљиво, кад се зна, најпре, да је Дусманис хтео да са нама прави те планове за случај рата са Бугарском, и ако грчка влада и он нису никад хтели дати обавезни пристанак за улазак у акцију. Грчки генералштаб хтео је да теоретише и да се обавештава о нашим плановима на југу у тренутцима када је наша Врховна Команда сву своју пажњу обратила непријатељском упадају са севера. Када је пак пуковник Миловановић дошао у Атину да у име наше Врховне Команде, пред очигледном опасношћу бугарском, позове грчки генералштаб на озбиљну сарадњу, није пуна два месеца успео да покрене Дусманиса и његове сараднике ни на какву изјаву из које би се могло закључити кад ће, по погледима грчким, настати тренутак за примену војне конвенције. И Миловановић се вратио у Ниш без те изјаве, и ако су Бугари већ давно вршили нападе на нас. Грчки генералштаб, дакле, није могао знати да ли ће Србија бити у стању да избаци према Бугарској 150 хиљада војника или не, јер му српска влада то никада није изјавила. Али под претпоставком чак да је та немогућност за нас постојала, савезници су већ крајем августа 1915 примили према Грчкој формалну обавезу да они искрцају у Солун тај број војника, ако се Грчка реши за акцију.

И у Скупштини грчкој, и свима другим изјавама владиним, тврдило се тада да Грчка није ни мало решена да до краја остане неутрална, него да она хоће да слободно бира тренутак за свој улазак у акцију, и да не може да допусти да јој други тај тренутак одређују. Стратос, један од главних стубова режима краља Константина, несумњиво најјачи политички човек у Грчкој после Венизелоса, обележио је врло прецизно, у једном интервју-у, 1916 године, тај психолошки моменат који је имао да одреди улазак Грчке у рат: „Грчка не мисли да је победа за споразумне силе немогућа. Само она има утисак да иницијатива за војна предузећа није још у рукама споразумних сила, да је савлађивање Немачке посао тежак, који тражи много жртава и много стрпљења. Грчка, једна мала држава, не може да се баци у рат пре него што буде сигурна да се војна иницијатива налази већ у рукама њених пријатеља, и да ће та иницијатива водити брзом и сигурном свршетку рата."

То значи да је Грчка била енергично решена да потрчи у помоћ — победиоцима.

* * *

О УЗВИШЕНОМ.

(ИЗ „ПРОЛЕГОМЕНА ЗА ЈЕДНУ ТЕОРИЈУ ЕСТЕТИКЕ.")

(Крај)

Сем овога, по предметима, долазе и друге религиозне манифестације осећања Узвишенога. Божанско, узето као главни предмет, дало је сјајне изразе у *Светом Писму*, у старо-индијским религиозним текстовима, и у другим религијама. Све су религије један блистави израз осећања Узвишенога, један став који произилази из вечнога односа човека према васељени и свему непознатом. Божанско је, у том смислу, исто што и Узвишено. Овај занос у *Светом Писму* то најбоље доказује: „Хвалите Господа на небесима, хвалите га на висини. — Хвалите га, сви анђели његови, хвалите га, све војске његове! — Хвалите га, сунце и мјесече, хвалите га, све звијезде сјајне! — Хвалите га, небеса над небесима и водо над небесима! — Нека хвале име Господње, јер он заповједи и створише се. — Постави их за свагда и за вавијек, даде наредбу, која неће проћи. — Хвалите Господа

на земљи, велике рибе и све бездане“;[1] или завршни псалам: „Хвалите Бога у светињи његовој, хвалите га на тврђи славе његове. — Хвалите га према сили његовој, хвалите га према високоме величанству његову. — Хвалите га уз глас трубни, хвалите га уз псалтир и гусле. — Хвалите га с бубњем и весељем, хвалите га уз жице и орган. — Хвалите га уз јасне кимвале, хвалите га уз кимвале громовне. — Све што дише нека хвали Господа! Алилуја!“[2] Хришћанска је религија пуна велелепних израза осећања Божанскога у смислу Узвишеног. Од многих примера да наведемо само онај сјајни *Поздрав Милостивој Деви* из *Мистичких Љубави* Светога Фрање Асиског који гласи: „Здраво, о Света Госпо, пресветла краљице, Божја Мајко, Маријо, вечна Дево коју је пресветли Отац с неба изабрао, ти која си освећена његовим пресветлим драгим Сином и Духом — утешитељем, ти у којој су и у којој престолују пуна милост и вечно добро. Здраво, Божја палато! Здраво, светохранилиште Божје! Здраво, Мајко Господа! Здраво служавко Господња! И ви, свете врлине које милошћу и светлошћу Светога Духа продирете у срца верних и од неверних стварате Божје ученике, здраво!“ Прворедне примере за то осећање имамо и код Индијаца. Код њих је, као што смо видели и раније, то осећање доминирало у свима религиозним текстовима. Слично Сунцу, једноме од божанстава, кликћу и другим. Узмимо из једног индијског текста, ову „славу“ Атману: „Онај који станује у земљи, различан од земље, кога земља не познаје, чије је тело земља, који, у унутрашњости, води земљу, — то је Атман, унутрашњи вођа, бесмртник. Овај који станује у води, који станује у ватри, који станује у етеру, који станује у ветру, који станује у сунцу, месецу и звездама, који станује у простору, који станује у мрак и грому, који станује у свима световима, који станује у свима ведама, у свима жртвама, у свима бићима, различан од свих бића, кога сва бића не познају, чија су сва бића тело, који унутра води сва бића, то је он, Атман, унутрашњи вођа, бесмртник. Он је ушао овде (у тело) до врха ноктију, као какав бријач који се одмара у својој кутији, као каква шкорпија у своме гнезду;“ или узмимо, из прве Будине беседе на Бенаресу, ово Узви-

[1] *Псалми Давидови*, Псалам 148.
[2] *Исто*, Псалам 150.

шено схваћено као добротворно: „И онда Срећни овако говораше петорици калуђера: „Има две крајности, о калуђери, од којих треба да буде удаљен онај који води духован живот. Које су то две крајности? Једна је живот уживања, преданога уживањима и задовољствима: то је ниско, гадно, противно духу, недостојно, таште. Друга је живот испосништва: то је бедно, недостојно, таште. Обеју се крајности, о калуђери, Савршени држао удаљен, и он је открио пут који иде средином, пут који чисти очи и дух, који води одмору, сазнању, светлости, Нирвани. А који је, о калуђери, тај средњи пут који је Савршени открио, који чисти очи и дух, који води одмору, сазнању, светлости, Нирвани? То је овај осмокраки пут који се зове: права вера, чиста воља, чист говор, чист рад, чиста средства за одржање, чиста служба, чисто сећање, чисто мишљење. То је, о калуђери, средњи пут који је Савршени открио, који чисти очи и дух, који води одмору, сазнању, светлости, Нирвани. Ево, о калуђери, свете истине о болу: рођење је бол, старост је бол, болест је бол, смрт је бол, веза са оним што се не воли је бол, растанак са оним што се воли је бол, не испунити своју жељу је бол...“ Таквих примера, и највише, пуне су и све остале митологије и религије од примитивних и паганских до монотеистичких. Све оне, управо, и нису ништа друго до то: израз „надчовека“ и „хероја“ у односу на универсум, пројекција универсума на њих и реакција њихова на универсум. Ту је Узвишено нашло највиши, најпуниј и најсавршенији облик. — И друге гране уметности, јер и религија је то, пуне су примера израза Узвишеног. Највиши архитектонски изрази су изрази осећања Узвишеног. Индијски храмови на Бенаресу: чувени *Таj Махал* који је зидало двадесет и две године двадесет хиљада мајстора, у виду капеле, а за покој душе Арјманде, жене шаха Јаана: џаински храм (једна будистичка секта) у Калкути са својим велелепним кубетима, портицима, колонадама: пирамиде код Абузира са свима помоћним храмовима и помоћним зградама, колонадама, пуним мистичних делова за религиозне ритe и, нарочито, пирамида краља Сахуре (286 године пре Христа) са пирамидом као доминантом и низом храмова, зграда, колонада, стубова, испред ње, са мистичним религиозним циљем живота после смрти, и све то у огромним блоковима, са огромним стубовима од црвеног гранита, са монумен-

талним симетријама свих тих маса; па, онда, *Партенон* атински и *Пантеон* Агрипин у Риму са сјајно „савладаним“ и симетрички израђеним простором, са великим и мирним масама и површинама; па *Свети Петар* у Риму, *Богородичина Црква* у Паризу, *Света Софија* у Цариграду, египћански монолитни обелиски; преисториски „календар“ азтечке цивилизације (Средња Америка; индијанска култура), огромна плоча, округла, која приказује, у барељефима, азтечко схватање света и Бога Сунца, Тонатиуха, и сав низ чудних храмова старе, мајанске и азтечке цивилизације Средње Америке; — све су то, у простору, у камену, мермеру и опеци, разних цивилизација изрази Божанскога и Узвишенога, све су то архитектонске манифестације у знаку Узвишенога и у част и славу његову. — То исто важи и за сликарство, музику, па чак и за плес. Микел Анђелов *Страсни Суд* и остали изрази Четрнаестог и Петнаестог Века; Хенделов *Месија*, нарочито она свечана химна на крају („Алилуја“), Бах и други; најзад, највећи део игара примитивних народа („Игра Сунцу“ код Индијанаца, „коробори“ у Централној Африци, и тако даље); — имају за предмет Божанско и Узвишено: Универсум, непознато, „велико непознато“, „загонетку света“, трансцендентално, надприродно, бескрајно и недокучно.

Сем тога главног предмета, има још читав низ предмета који означавају Узвишено и као предмет и као израз. Један низ предмета је овај: (*I*) Предмети из природе: Ниагарски водопади, река Мисисипи са својих четири хиљада километара дужине; Велики Океан који обухвата пола глобуса, Везув и вулкани, земљотреси, буре на мору, урагани, самуми, калифорнијско тако звано „Велико Дрво“ које може да живи по пет хиљада година; уопште, природа у свима својим најмонументалнијим изразима: са својим масама, квантитетима, екстенситетима, интенситетима, и тако даље. (*II*) Предмети из живота и културе као већ дани изрази: Човек, личност, карактер, геније, воља, храброст, снага: Христос, Галилеј, Хус, Ла Сал (*La Salle*) први испитивач Мисисипе, „снага воље и величина схватања“ како га описује један писац, „без такмаца у мушкој грубости, храбрости, презирању умора и бола, несаломљивој строгости“, како га описује други један писац; Шекспир, „пијани геније“, Хомер, Досто-

јевски, Цезар, Ханибал, Џингис-кан, Наполеон, Краљевић Марко, Хајдук Вељко, Херкул, Ахил, Сократ (карактер) и његов говор пред судијама и грађанима пред смрт; масе људске у покрету: бегство Калмукаса Волге, преко европских степа и азијских пустиња, до самих граница Кине, са глађу, жеђи, смрћу, хладноћом и жегом; Јевреја из Египта ка земљи Хананској; хорде Џингис-канове кроз Азију; Атила и његови подвизи; пожари прерија које А. Џ. Бредли описује;[1] групе људи, удружења са огромним капиталима и фабрикама која држе читаве вароши: „Амерички Челични Труст“ (United States Steel Corporation) са преко милион радника, са производњом од преко десет милиона тона челика; Бруклински Мост у Њујорку; топови од четрдесет и два сантиметра, битка у Фландрији, експлозије фабрика муниције; и тако даље, и тако даље.

Књижевност обилује примерима разних врста израза осећања Узвишенога. Ми ћемо дати један низ примера. За Узвишено као израз дубоке филозофске и етичке мирноће, да цитирамо ове станце из будистичке *Dhammapada*: „Онај чија се чула одмарају, као добро укроћени коњи од онога који их води, онај који се лишио сваке гордости, који се ослободио сваке нечистоте, ономе који се тако усавршио, и богови му завиде. — Живимо у савршеној радости, без непријатеља у овоме свету ненависти; међу људима пуним ненависти, ми смо без ненависти. — Живимо у пуној радости, здрави међу болеснима; међу болесним људима ми смо без болести. — Живимо у савршеној радости, без умора, међу онима који се умарају. Међу људима који се умарају ми смо без умора. — У пуној радости живимо, ми, којима ништа не припада. Као и боговима зрачним, веселост је наша храна. — Калуђер који је усамљен, чија је душа пуна мира, ужива ванчовечанску срећу, посматрајући лице у лице истину.“ За Узвишено као израз злог, страшног и трагичног, леп је пример овај опис куге у Атини, 430 године пре Христа, из Тукидидове *Историје Пелопонеског Рата* (II књига) који почиње тиме одакле је дошла куга, како је прво почела у Пиреју, па онда почела да пустоши по Атини, тако да су и

[1] A. G. Bradley, *Le Canada*, Paris, Roger et C-ie, 1914, pp. 214—215.

храмови, и улице, и куће биле пуне лешина: „Тице и животиње које једу људско месо, и ако је било много ископаних лешина, нису им се ни приближавале, а оне које су само окусиле, цркле су. То се видело и по томе што више нигде тице није било ни по лешинама ни на другим местима; са псима је случај, зато што живе с људима, био још очевиднији... Народ из земље је појурио у град, што је беду појачало, а ти новодошавши су још већма патили. Јер, немајући своје домове, приморани, усред летње врућине, да се настањују по загушљивим колебама, умирали су страшно. Како је ко умирао, један преко другога су се гомилали, док су други храбро излазили и падали по улицама и око студенаца где су хитали да утоле жеђ. Храмови, у којима су неки становали, били су пуни лешина оних који су у њима умрли..."[1] За Узвишено које избија из карактера и из моралне снаге једне личности, Сократова одбрана је леп пример. Сократ се брани пред Атињанима од оптужби да квари омладину. Један део свога говора, у коме говори о смрти које се не боји, он завршава овако: „Уосталом, Атињани, веровали ви Анитосу (један који га оптужује) или не веровали, ослободили ме или осудили, другачије никада нећу радити, па ма морао да издржим хиљаду смрти". Есхил је пун примера Узвишенога; *Оковани Прометеј*, нарочито, и то нарочито за Узвишено као трагично. Узмимо ова два примера из другог чина прве сцене кад Океан говори Прометеју: први: „Најзад, долазим к теби, Прометеју, пошто сам прошао огромне земље, на овоме крилатом чудовишту које моја воља води без дизгина; делим твоја зла, не сумњај у то: Закон ми је крв која нас везује..."; и други: „Могу ли да те оставим? Могу ли да заборавим твога брата Атласа који, нагнут ка вратима сунчева заласка, држи на својим раменима терет неба и земље? Да ли сам, без самилости, могао да гледам, становника киликијских пећина, тог земаљског сина, тога чудовишног гиганта, смелога Тифона са сто глава, бачења ту победном руком, њега који се није бојао свих богова? Његова страшна уста бљувала су смрт; његове су очи бацале запаљиве пламенове; рекло би се да ће да сруши Зевсов престо. Али, неизбежна стрела овога бога,

[1] *The Best of the World's Classics*, Vol. I, New York and London, Funk, pp. 41—43.

гром га досегну; на мах су се смеле његове дрске претње; погођеног громом који га запали целог, снаге га напустише; он паде и, његово тело без моћи, сада је простртo код мореузине Харибде, где гори под падинама Етне, док Вулкан, на врху тог брда, са шумом бљује лавине усијаног гвожђа. Отуда ће се, једнога дана, слити потоци ватре, чији ће прождирући пламен поплавити широка и плодна сицилијска поља. И тако, громом у прах претворени Тифон, у бесу, још ће издисати димљиве вихоре једне ватре која се увек обнавља"; и најзад, из петог чина друге сцене, овај пример из Прометејевог монолога: „Заиста, није то више претња; земља дрхти; потмули одјек грома је јекнуо; муње пале пламом: дижу се вихори прашине; сви су развитлани ветрови огласили рат једни другима; до небеса се диже море: противу мене то Зевс подиже ту страшну буру..." За Узвишено као бол и трагично имамо један од најлепших примера у *Смрти Мајке Југовића* који је и сувише познат да би га требало наводити. Леп је пример, у другом смислу, у смислу казне према кривици, пример из *Огњене Марије у Паклу*. Огњена Марија „умолила Бога", отишла у пакао, са апостолом Петром као тумачем и наилазе на грешну крчмарицу:

... Ту нађоше једну невјестицу,
Ће јој горе и ноге и руке,
А пропа јој језик кроз вилице,
А висе јој змије о дојаках...

За Узвишено из проклетства, леп је пример кад Громовник Илија говори Блаженој Марији у песми *Свеци Благо дијеле*:...

Отиђ' ћемо Богу на диване,
Молићемо Бога истинога,
Нек нам даде кључе од небеса,
Да затворим' седмера небеса,
Да ударим' печат на облаке,
Да не падне дажда из облака,
Плаха дажда, нити роса тиха,
Нити ноћу сјајна месечина,
Да не падне за три годинице;
Да не роди вино ни шеница,
Ни за цркву часна летурђија...

За проклетство је прикладан и овај пример из Милтоновог *Изгубљеног Раја* кад Сатана, после пада, проклињући, овако поздравља: „Поздрављам вас, најстрашнија места; поздрављам

те, о последњи од светова, о најдубљи паклу! Прими твог новог госта који са собом носи једну душу коју ни простор ни време не могу променити. Душа станује у самој себи, и може да створи у самој себи један пакао неба и једно небо пакла...“ У истом смислу згодан је пример и гњев Краља Лира противу кћери, у четвртој сцени првога чина *Краља Лира*. Један леп пример Узвишеног као израза резигнације и, истовремено, дубоке филозофске тишине, то је овај израз Ничеов у песмици *Sils Maria*: „Седео сам ту у очекивању, — у очекивању ничега, — Уживајући с оне стране добра и зла, час — Светлост, час сенке, напуштен. — Тога дана, на језеру, у подне, у време без циља...“ После овог примера у коме је дан израз спиритуално Узвишеног, даћемо неколико примера израза из чисто материалног света. Например, како Токвиљ описује долину Мисисипе: „То је највеличанственије пребивалиште које је Бог створио да служи човеку: једна површина од 1.341.649 квадратних миља, скоро шест пута већа од Француске, и натопљена једном реком која, као какав старински Бог, дели добро и зло.“ За Узвишено као израз снаге и маса леп је пример у *Књизи о Џунгли* Р. Киплинга кад описује крда бивола у трку (гоне их вуци). Један део гласи: ...„И усов црних рогова, запенушених њокалица, избечених очију, стрмоглави се у кланац онако исто као што се стене стропоштавају за време поплава, а слабији биволи беху одбачени ка ивицама јаруге о које огулише своје коже... Крдо заплива у рит... и цео пропланак поче да одјекује од њиховог мукања...“ Лепе описе Узвишеног који произлазе из снажног судара људских маса имамо у описима битака у *Илиади*, *Песми о Роланду*, у нашем Косовском Циклусу, код Толстоја (*Рат и Мир*), и тако даље. Бура, као израз Узвишеног, са својом снагом и масама које витлају, описана је са изванредном снагом у *Одисеји*, у *Деведесет Трећој* Виктора Хига, и тако даље; изванредно снажна је у музици, њен опис у Римског-Корзакова *Шехеразади*: са снажном оркестрацијом, бесним изразом блех-басова, гудачких басова и бубњева и једном буром виолинчела, виола и виолина.

И сви други облици безмерних квантитета, претераних интенситета, снажних динамика, тешких статика, несразмерних мера, претераности, необузданости, дивљине, грандиозности, и тако даље, и као такви и, преко уметника, као већ готови

изрази, као импресије, значе читав један свет у психолошкој и естетичкој активности нашег унутрашњег живота и, као експресије, као већ готови изрази, они, у Уметности, имају једно од најзначајнијих места и једну од највиших вредности. Осећања Узвишенога, цео њихов комплекс, заузимају, у колико су естетичка, скоро трећину наше естетичке активности: други и трећи део сачињавала би осећања Трагичнога и Комичнога. Узвишено, схваћено онако како смо раније нагласили, у свима својим типичним облицима, од најфизичкијих до најспиритуалнијих (морално, етичко, интелектуално, психолошко, материално), од чисте природе до чисте уметности, у теорији Лепога означава „срж ствари", основицу свега и један од „првих принципа". Један читав низ осећања и израза у основи су осећања и изрази Узвишенога. И ако су предмети, узети за себе и ван естетичке активности, предмети осећања страха, у своме естетичком амбиенту и у својој естетичкој атмосфери, кад кроз нашу психофизичку организацију прођу незаинтересовано, они су предмети естетичког задовољства, „хомеровске радости", они су „дионисијски". Кад једном пређу из психо-физичке, из заинтересоване, у естетичку, у незаинтересовану организацију наше опште активности, а нас се овде само она тиче, ми се, са Узвишеним, налазимо на пуном естетичком терену и, нашавши се ту — пример је за то цела уметност — ми немамо никакве потребе да анализирамо један чисто естетички проблем, генетички и унатраг, и да се плашимо да он није чисто психолошки проблем и, према томе, да улази у један аестетичан или неестетичан „ток ствари". Узвишено, и као осећање и као израз, под околностима које смо додирнули, долази у Естетику. То су осећања и изрази радости и задовољства; и, као и сва друга естетичка осећања, и она су потенција, афирмација и стимулус живота: занос, усхићење и виша трептања целокупне наше психо-физичке и естетичке организације.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

НОВА ОРГАНИЗАЦИЈА НАШЕ ВОЈСКЕ.

(Крај.)

Пешадија је при уласку у рат била једнообразно наоружана пушком и имала је само још известан мали број митраљеза (код нас свега четири на пук). У току рата увидела се јака улога митраљеза у борби, те је њихов број постепено појачаван, док се на крају рата није попео на око четрдесет на пук. Поред митраљеза уведени су убрзо и ручни, лаки митраљези (пушко-митраљези) по шест до осам на сваку чету. Затим је уведена веома јака примена ручних граната, које се бацају било из руке, било из пушке. Пешадија је даље добила и бацаче бомби и граната мањега калибра. У њој се спремају одабрани војници за „јуришна одељења" и снабдевају се карабинима и револверима. Пешадија је, даље, добила велики број телефона, разних ракетли и сигнала, итд.

На тај начин, уместо негдашњег простог и једнобразног наоружања пушком, пешадија је постала скуп разних специалиста који рукују разноврсним и веома силним наоружањем. Моћ модерног пешадијског пука несразмерно је јача но негдашњега. Због јачег наоружања могло се приступити смањењу бројног стања пешадије. Чињени су упоредни опити у ватреном дејству између једног старог батаљона од хиљаду људи и једнога модерног од шест стотина људи и овај последњи показао је несравњено боље резултате. Један исти задатак свршавају дакле много боље шест стотина људи модерно наоружаних него хиљаду људи са слабијим наоружањем.

Лако се увиђа тежак и незавидан положај пешадије без модерних средстава, кад према себи има непријатеља снабдевеног најмодернијим наоружањем. Та је пешадија осуђена на неуспех и огромне жртве. Непријатељским машинама она мора да противставља своје голе груди. Онај који жали да плати материал новцем, плаћа то доцније крвљу својих синова.

Артиљерија је у овоме рату необично много појачана, а нарочито у државама које у почетку његовом нису имале тешких оруђа. Због рововске војне која је настала, број оруђа се непрестано повећавао док није достигао невероватне цифре. Тако огроман број топова, већином брзометних, трошио је силну муницију у размерама које нико није ни сањао пре рата. За спрему једнога напада бацано је стотинама хиљада граната.

Док је наша војска била још на нашој територији у 1914 и 1915 години, наша је артиљерија била скромна у трошењу муниције из простог разлога што смо је увек имали мало. Али, на Солунском фронту, када су нас Савезници снабдевали, она је такође лако бацала десетине хиљада граната за спрему једног напада. То је, уосталом, и захтевао карактер рововске војне.

У будуће биће потребно такође имати јаку артиљерију, свију категорија. Пошто је искључена могућност да се у миру држе све батерије потребне за рат, то се све државе задовољавају у миру са малим бројем батерија, из којих ће се при мобилизацији морати формирати многобројне нове батерије неопходне за модеран рат. Материал за ове нове батерије мора се припремити још за време мира. Раније мишљење да се батерије не могу импровизовати, већ да се све морају још за време мира формирати, показало се као нетачно; искуство је доказало да су оне после кратког времена постајале врло добре и употребљиве за борбу.

Исто тако, мора се за време мира спремити и знатна количина муниције, нарочито артиљеријске. Обзиром на огроман утрошак те муниције, ниједна држава није у стању да је припреми у довољној количини за мало дужи рат. Због тога је потребно, безусловно, имати у земљи фабрика за израду муниције. Ако би се ослонили да добијамо муницију са стране, наша би борбена готовост била веома компромитована; јер, доиста, и кад бисмо је добили гдегод на страни, довоз њен до наше земље био би увек изложен многобројним препрекама, тако да би без сваке сумње често био сасвим и немогућ.

Вреди овде споменути и једну новину пониклу за време рата у погледу вучне снаге код артиљерије. Коњи постају све ређи, скупо стају, како они сами тако и њихово издржавање, и најзад нису у стању да вуку велико терете; због тога су усвојени аутомобили (трактери) за многобројне батерије, а нарочито тешке, у свима земљама где је техника развијена и које имају бензина. Код нас се опрезно мора прећи на овај механички начин вуче пошто немамо бензина у земљи и пошто су нам путеви недовољни и рђави. Међутим, питање је важно, да би га требало одмах узети у проучавање, јер би олакшало војни буџет за време мира.

Коњица је за време рововске војне изгубила свој стари значај и била је употребљена главним делом као пешадија, док су њени коњи дати артиљерији.

У државама, које имају кратке државне границе а велике војске, као што је Француска, и где ће због тога рововска војна бити вероватно нормалан вид рата, многе коњичке јединице су већ укинуте и тенденција је да се коњица и даље смањује.

Код нас је стање друкчије. Ми имамо веома дугачке сувоземне границе, а недовољну снагу за постављање непрекидног рововског фронта дуж њих. Због тога ће код нас нормалан вид рата бити и у будуће покретан рат. У томе виду рата коњица задржава јачи значај но у рововскоме, и ми нашу коњицу морамо сачувати. Међутим, њена будућност је бледа. Авиација јој преузима улогу извиђача а пешадија се данас брже пребацује с једне тачке војишта на другу, средством камиона, него коњица брзином својих коња. Развијање техничких средстава убија коњицу, а њени коњи стају све више и више.

Док се техничка средства код нас не развију, дотле коњица задржава свој значај. Она се прилагодила ватреној борби коју више употребљава од борбе на коњу. Ради тога она треба да буде снабдевена свим борбеним средствима као и пешадија, т. ј. поред сабље, она треба да има карабин са бајонетом, митраљезе, пушко-митраљезе, ручне гранате итд. Она има и своју артиљерију. Тиме је коњица успособљена да води самосталну ватрену борбу и да постане независна од осталих родова оружја.

Инжењерија. — Садашње војске захтевају велике техничке радове, а нарочито за време рововске војне. И ако се сви родови оружја спремају за те радове и у своме саставу имају разна техничка одељења, ипак је тенденција да се инжењерске трупе појачавају и да се снабдевају огромним и разноврсним материалом: пионирским, минерским, железничким, телеграфским, итд. Потреба за овим материалом данас је знатно већа но у почетку рата, и та ће потреба све више и више расти.

Ваздухопловство, а специално *авиација*, развијено је за време рата у огромним размерама и учинила је необично велике напретке у техничком погледу. У почетку постојале

су само слабе јединице, које су могле послужити једино за појединачно извиђање. У току рата авиација се постепено али нагло јачала, тако да је убрзо узела и борбену улогу и постала засебан род оружја. Многи војни писци проричу јој да ће једнога дана постати и главни род оружја и да ће се конфликт међу државама решавати у ваздуху.

Успешно развиће јаке авиације могуће је само у државама са моћном индустријом и техником. По себи се разуме да ниједна држава, па макар како она била богата, није у стању да у миру држи готову сву авиацију потребну за рат. Због тога се и код ње формира у миру само један мали део, а остатак ће се формирати тек при мобилизацији употребом приватне авиације, која се сва реквирира за војне потребе. Да би се пак што боље развила у миру ова приватна авиација, држава је дужна да је новчано и морално потпомогне. У замену за ту помоћ држава узима право да утиче на организацију приватне путничке и трговачке авиације и да пропише норме за конструкцију аероплана, како би се сви могли употребити у рату за војне сврхе. Наша је авиација млада и за сада је само војна; њој се безусловно морају дати неопходна средства за живот и развиће. Држава је дужна фаворизовати и приватну авиацију и настати да се у земљи створе фабрике за израду аероплана или бар већине њихових делова.

Авиација кошта веома много, нарочито данас због несређеног валутног питања. Материал се брзо квари и ломи. Сем тога он брзо и застарева, јер се нови проналасци појављују свакодневно и оно што је јуче било модерно данас је застарело. Авиација мора да има стручно особље и специалисте разне врсте, ради чега се морају имати разне школе. Све то захтева великих новчаних напора, али се они морају чинити. Авиација је постала неопходна и њој се мора доделити сразмерно знатан проценат војног буџета.

Борна кола („тенкови“) пронађена су за време рата и учинила су нашим савезницима знатних услуга. Прва им је намена била да својим кретањем преко ровова и испреметаног земљишта, као и својом тежином, руше непријатељску препреку од жица и да тако отварају пролаз пешадији за јуриш. Пре проналаска борних кола, артиљерија је отварала ове пролазе пешадији рушећи својом ватром непријатељску жицу; ради тога она је морала вршити бомбардовање, често

по неколико дана, и утрошити десетине хиљада граната, одајући тиме и намеру за напад. Борна кола извршују тај задатак за најкраће време и сасвим изненадно. Сем тога она имају и борбену улогу, јер су наоружана митраљезима и топовима у добром челичном оклопу. Према томе корист је од њих очигледна и велика и све су их војске дефинитивно усвојиле. Будућност је њихова, и рачуна се да ће она постепено да замењују пешадију и артиљерију. Мали број људи у тим оклопним колима моћи ће да произведе јако ватрено дејство и да савлада највећи део фортификацијских препрека. Борна кола производе и јако морално дејство на непријатеља и могу се применити како у рововској тако и у покретној војни.

Наша војска није за време рата имала ових кола, па их нема ни сада. Међутим, прека је потреба да их се набави известан број ради упознавања са њиховим особинама и дејством и ради свестраних опита. Доцније би се њихов број постепено појачавао, у колико се буду спремили кадрови и имала финансијска средства. Развијање борних кола треба вршити на рачун пешадије и артиљерије, пошто она има да да приме њихову улогу.

Једна војска која нема ових најновијих борбених машина, осећаће се веома нелагодно кад види да их непријатељ има и кад осети њихово моћно морално и стварно дејство.

Блиндирани аутомобили, наоружани митраљезима, разликују се од борних кола у томе што су лаки, што се брзо крећу, и што немају јак оклоп. Они су веома потребни кад је нужно да се брзо пребаце с једне тачке војишта на другу и да се негде изненадно појаве пред непријатељем. Они се обично придају коњици.

Неопходно је потребно набавити неколико оваквих аутомобила, који могу веома корисно да послуже и за мирно доба.

Отровни и загушљиви гасови; *бацачи пламена.* — Употреба ових средстава забрањена је међународним и ратним правом и наши савезници почели су се служити њима само у нужној одбрани, тек онда кад су их Немци први пронашли и употребили.

Ова би варварска средства и ми морали употребити ако би се њима наши евентуални непријатељи послужили. Због тога наши хемичари треба да их познају и да буду у стању да их фабрикују и стављају војсци на расположење.

Морнарица. — Стварање јаке ратне морнарице захтева огромних финансијских средстава, која се пењу на милиарде. Због тога су ретке државе које су могле да развију једновремено и јаку сувоземну војску и силну ратну морнарицу. Обично се главна пажња поклања једној од ових војсака, док се друга мора занемарити. Енглеска и Северна Америка развијају морнарицу; Француска сувоземну војску. Немачка је тек пред велики светски рат почела да развија и своју морнарицу.

Наша је држава поглавито сувоземна, и главна брига са главним финансијским средствима треба да се посвети сувоземној војсци. Али, морнарица мора такође да буде спремна за своју улогу при одбрани наших обала и при осталим дефансивним мисијама.

Материал дакле у модерном рату узима све већи и већи значај. Машина замењује људску снагу и смањује број људи за добијање истога дејства. Државе са јаком техником у стању су да развију машинизам до великих размера и оне ће тиме добити многа преимућства над државама без индустрије. Али и ове последње, у које спада и наша држава, морају уложити све силе да се снабдеју новим техничким средствима за војне сврхе, јер као што смо већ поменули, у колико има више тих средстава у толико се уштеђује у људским животима. А новац вреди мање од људских живота.

Међу нашим суседима има их који су у техничким средствима јачи од нас. Евентуална војна између њих и нас била би неједнака, и то на нашу штету. Ту неједнакост ми бисмо платили крвљу. Други наши суседи налазе се у приближно истим околностима као и ми. Због тога ће многи од нас закључити да и ми можемо проћи без борбених машина, пошто их и понеки наши суседи немају. Међутим, овакво становиште није тачно. Јер, баш због тога што наши суседи немају машина, ми треба да их имамо. Тиме ћемо ставити нашу војску у много бољи положај и доћи ћемо до победе и лакше и брже и са много мање жртава. Нека се због тог нашег примућства у материалу рат заврши који месец или и недељу раније, па ће нам троструко бити исплаћен сав новац кога смо утрошили на материал; поред тога сачуваћемо и многе драгоцене животе. Још нешто: наша јака спрема у наоружању често је

довољна да отклони рат. Наши суседи ће се тешко решити да нас нападну кад знају нашу снагу и средства.

Према томе, техничка модерна средства потребна су у сваком случају, било да их наши суседи имају или не. У колико их раније и више набавимо, и у колико то учинимо пре наших суседа, у толико ће бити боље.

Ми верујемо у наше финансијске тешкоће и знамо да се не може све постићи одједном. Али ваља имати у виду да се при појачавању авиације или формирању борних кола и блиндираних аутомобила може одмах учинити уштеда на другој страни; може се, на пример, за сваки батаљон борних кола укинути један батаљон пешадије, за свако одељење блиндираних аутомобила, један ескадрон, итд.

На крају, морамо скренути пажњу да би инферіорност нашег наоружања могла да поколеба и морал наше војске. А нико, мислимо, не сме узети одговорност да тај дивни морал, на коме нам цео свет завиди, буде доведен у искушење.

VI. — *Нова војна организација мора да обезбеди не само брзу и лаку мобилизацију војске, као што је било до сада, већ и да предвиди економску, финансијску и индустријску мобилизацију државе.*

Модеран рат, једно због великих ефеката, а друго због дугог трајања, захтева крајње напрезање државе у свима правцима и искоришћење свих државних средстава.

У ранијим ратовима, када је утрошак муниције био слаб и када су непријатељства трајала кратко време, државе су припремале још за време мира сав или бар највећи део материала потребног за мобилизацију и рат. Ако би се рат продужио, докупљивано је оно што је недостајало, али то су биле релативно слабе количине.

У данашњим ратовима, троше се тако огромне количине муниције да се не може ни мислити да се она сва припреми и чува још за време мира. Сем муниције, мора се вршити попуна и оружја и осталог материала, јер све то дугом употребом дотраје па се мора замењивати. Пушке тако брзо ишчезавају да се непрестано морају нове слати на фронт: топови, или само њихове цеви, морају се такође често замењивати новима. Али, најјачу попуну захтева авиатичарски и аутомобилски материал, који су највише подлежни квару. Морају се, даље, спремати велике резерве у оделу, обући и

храни. Државе које су у миру могле лако да се исхране са своје властите територије, принуђене су за време рата да се снабдевају са стране. То долази једно стога што је за време рата производња у земљи слабија, а друго и стога што је потрошња јача.

Да би се обезбедиле горње потребе за војску, нужно је да се изврши мобилизација свију државних извора: економских, финансијских, индустријских. Без те мобилизације војска не може да истраје, а познато је да победа припада ономе ко истраје последњу четврт сата. Досадашње наше мобилизације састојале су се поглавито у прикупљању обвезника и стоке, у прикупљању хране, у стављању железница, телеграфа и друмова са војишног дела под војну управу.

При прикупљању људства ишло се у крајност те су узимани као обични обвезници и они специалисти који су били неопходно потребни у земљи, као: железничари, бродари, рудари, млинари, радници у фабрикама коже и чоје, итд. Нова организација мора да остави на своме послу све оне раднике чији је рад користан војсци. Они ће се сматрати као мобилизовани и биће дужни да продуже свој рад као и за време мира. Јер рад на саобраћајним средствима и у свима фабрикама и предузећима која раде за војску не само да не сме за време рата да ослаби, већ мора, на против, да се појача. Била је права аномалија, на пример, одвести млинарске раднике специалисте као обичне резервисте, а млинове затворити, или одвести рударе из угљених мајдана, па одмах осетити оскудицу у угљу на железницама и лађама. Сем одржавања активног рада у предузећима која раде за војску, потребно је још у миру учинити припреме да се и остале фабрике буду могле лако и брзо подесити за израду ратног материала.

Наша уједињена држава има сада приличан број фабрика које подижу нашу независност од иностранства. Оне морају да нам обезбеде на првом месту фабрикацију муниције, јер је то доиста најпрешнија потреба, затим аутомобила, локомотива, аероплана, обуће, одела, конзерви, лекова, итд. Рударство треба да нам да довољно угља, гвожђа, челика, бакра, олова, и других руда. Свега тога имамо у земљи у довољној количини.

Модерне војске захтевају и огромне количине бензина. Без њега се не може ни замислити употреба разноврсних ратних машина: аероплана, аутомобила, борних кола, блиндираних аутомобила, итд. У томе погледу ми смо зависни од иностранства и било би од првостепене важности кад бисмо га имали довољно у нашој земљи.

У погледу ових разноликих мобилизација ми располажемо слабим властитим искуством. Јер доиста, у прво време рата, 1914 и 1915 године, куповали смо ратни материал поглавито у иностранству; у другој половини пак, за време бављења на Солунском фронту, просто смо га требовали од савезника, не бринући се како су они до њега долазили. Немајући дакле властитог искуства, налаже нам се да проучавамо рад других држава и да из њега изводимо закључке. Оне су за овај рад биле неприпремљене, те су много лутале и тиме губиле како време тако и новац. У томе погледу постоји читава литература, која сигурно није непозната нашим политичарима, економистима, финансиерима, индустриалцима, трговцима и војницима.

ПУКОВНИК ДАНИЛО КАЛАФАТОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ИТАЛИЈА. — ЕНГЛЕСКА. — ВРХОВНО ВЕЋЕ.

Ђолити је одступио, и на његово место дошао је Бономи, и ако му је скупштина изгласала поверење за један дан двапут. Социалисти су предложили прелаз на дневни ред, којим се осуђују и спољна и унутрашња политика италијанске владе. Скупштина је за спољну политику дала Ђолитију 34 гласа већине: већина са којом су многе друге владе биле пресрећне, и владале. За унутрашњу, економску и финансијску политику већина је била толика да није било дошло ни до гласања. Ђолити је положио оставку за то што му се чинило да је разлика између већине за спољну и већине за унутрашњу политику толика да је значила неповерење. Ђолити није хтео да напусти свога министра спољних послова, графа Сфорцу. Ђолити је, дакле, пао због спољне политике. Италијански националисти нису могли, нити могу, да опросте Сфорци Рапалски Уговор. Они су, као националисти уопште, мерили успехе према величини задобивених територија. За њих више вреди (кажу Енглези) неколико квадратних миља југословенске територије него ли пријатељство Југословена и потпора за једну широку политику, какву је мудро водио Ђолити. За њих су Ријека, Барошка лука, Црна Гора, само оружје којим ће нападати владу. Али, стварни разлог јесте непријатељство према Југославији; они су противни свакоме зближењу са њом.

Сфорца је бранио своју политику срчано и са отвореношћу која није обична код италијанских државника. Он је казао да у Рапалу није било речи о Црној Гори сем о Црногорцима који би хтели да се врате у Црну Гору из Италије и за које је он тражио јемства. Признао је да је Италија у Гаети и Формију издржавала око хиљаду Црногораца, који су се у марту месецу побунили противу Пламенца и тражили да их распусте. Истрага која је тада поведена утврдила је да две трећине црногорских избеглица у Гаети тражи да се врати у Црну Гору и да су Пламенчеви људи чинили велике злоупотребе новчане природе. Зато је онда распуштен логор у Гаети. О Далмацији је учинио изјаву према којој излази: (1) да је закључена између нас и Италије конвенција о подели државне, обласне и општинске покретне и непокретне имовине у Задру; (2) да је створен за Задар

и непосредну околину повољан царински режим; (3) да се још воде преговори за споразум о рибању, каботажи и железничкој вези са Задром; (4) да ће у нашој Далмацији бити службени језик и италијански, и да ће се он и по школама учити.

О Барошкој луци Сфорца је дао нове податке. Он је казао да су се „преговори са Југославијом завршили успешно." Уговор о Барошкој луци предвиђа једно административно тело, састављено од представника трију држава у паритетном положају. Оно ће управљати свим лучким и железничким установама које су сачињавале предратну луку како је њоме управљала Угарска. Управа ће се вршити тако да Ријека напредује, али да Трст не назадује. Уложивши Барош и остало у систем Ријечке луке, Југославија ће имати позитиван морални разлог и непосредни интерес да и од сад упућује своју трговину у Ријеку и неће имати никаква разлога да улаже велики новац у изградњу нових лука на њезиној обали.

Нови министар иностраних дела, Торета, млад и печен дипломат, као и шеф нове владе Бономи, нису још дали никакве изјаве пред скупштином. Званичне агенције саопштавају да ће спољна политика овога кабинета бити у главноме иста као и Ђолитијева, и ако неће имати исти ауторитет. Догађаји на Ријеци, на Делти и Рјечини, као и у унутрашњости Италије, крвавим делима обележавају курс политике, и ако националисти немају још правога утицаја. Нова влада, каогод и свака друга италијанска влада, — то је граф Сфорца у последњем своме говору у скупштини и казао, — имале су и имаће један циљ: да нашу државу начине економски зависном од Италије. Чему напори графа Сфорце да од Сушака—Бароша—Ријеке створи једно административно тело, да Задар споји железницом са залеђем, да пристаништа Сплит, Неум-Клек, Груж, Котор, Медову, онемогући као светска пристаништа? Оно што је било и под Хабсбурзима: Далмација да пропада, а залеђе далматинско да аргатује за италијанску индустрију, да даје живот и снаге једној непријатељској држави. Граф Сфорца је са помоћу Енглеске и Француске, нарочито са помоћу Француске, успео у Рапалу. Данас је сам донекле успео својом вештином; сутра ће Торета вештином и притиском допунити тај успех и добити нешто више. И тако редом докле Италија не постане за нашу државу оно што је некада била Аустро-Угарска за Србију. Да ли попуштањем са наше стране треба помагати да се до тога дође? Има само једно средство да се направи ред на Јадрану, ми то опет понављамо: ако се са потпуном искреношћу и без икакве задње намере доведу у склад италијанска и наша политика. Све дотле докле се то не уради, Италија ће ићи лево, ми десно, или обрнуто: докле се потпуно не разиђемо и не постанемо, од скривених какви смо данас, отворени непријатељи.

Велики и дуготрајни штрајк (управо највећи и најдужи који је историја запамтила) угљара у Енглеској завршен је. Штрајк је почео у најгоре доба за Енглеску: државне финансије у нереду, кредит на страни несигуран, пијаце пусте, беспослица све већа. Дакле, онда када је сва снага народна требала да буде употребљена на интенсиван продуктивни рад, два милиона угљара престало је радити. Три месеца се по угљеним мајданима у Енглеској није чуо будак; угљари и влада ухватили су се у коштац и носили се деведесет дана као два хрвача. Штете је било на стотине милиона енглеских фуната; (у месецу мају, Велика Британија је извезла робе у свет за 93% мање него у 1913 години). Ко је победио, ко попустио? Попустиле су обе стране; влада је гарантовала угљарима десет милиона енглеских фуната, као минимум зараде, а угљари су пристали да Доњи Дом одреди један нови систем надница, које би биле комбиноване с учешћем радника у добити. У целој овој ствари, судећи по многом чему, тврдоглавост енглеска је допринела да овај штрајк траје. У Великој Британији никад се не зна ко је тврдоглавији: да ли Енглез, да ли Шкот, да ли Велш, да ли Ирац.

На повољно решење штрајка утицала је одлука Радничке Партије да одбаци из свога друштва комунисте енглеске. Енглески радници су начисто са теоријом и праксом руских бољшевика, те саревњиво чувају своју организацију од уплива бољшевичких. И ако виде да бољшевички режим у Русији почиње мењати карактер, они му се противе. Бољшевици су од Русије направили земљу дивљине; од житнице светске, земљу глади. Глад је и у граду и у селу; гладни су и национализирани радници и земљорадници, и зато је данас руски народ, без много изузетака, против бољшевика, — који се одржавају на власти само беспримерним системом терора и ухођења. Ленин почиње то увиђати, те је почео мењати своју економску политику. Он не гони силом рускога мужика у бољшевике, он му више не одузима само силом храну, он допушта да земљорадник може трговати и ван свога села; он попушта приватној иницијативи у занатима и мањим индустријским предузећима. Он попушта у Русији, али не попушта у Европи. Никаква средства нису скупа за Ленина да обори данашњи капиталистички режим у Енглеској, да заведе своје установе међу енглеске раднике. Енглески радници, и ако у борби са владом, увек збију редове кад је у питању ред и правни поредак у држави; па тако и данас.

Врховно Веће у Паризу одржаће ускоро састанак у Паризу. Оно ће сад имати много већи значај него раније. Америка је решила да пошиље свога представника да седницама његовим присуствује, да узме учешћа у дискусијама и у решавањима европских питања. На тим седницама неће

се решавати само питање о Горњој Шлезији, где су у изгледу нови заплети. Неће се говорити само о Ближем Истоку, где влада гори хаос него за време светског рата. Врховно Веће имаће да расправља, први пут после одласка Вилсонова из Париза, о светској политици. Оно има да одреди главне линије европске и светске политике, као и односе међу државама у Европи и у целом цивилизованом свету. У последње време много се говорило, и радило, да се посеје неповерење између Америке и Јапана, између Велике Британије и Америке, а нарочито између Велике Британије и Француске. Врховно Веће имаће да пресуди да ли ће се свет вратити на старе путеве, који ће доводити до нових ратова, или ће тражити нове, који ће бити трновити, али водити, мирној међународној утакмици. Ако се искрено претресу и приме старе и нове чињенице о привредној моћи и економском развићу свих држава; ако се признаду равноправност и једнакост, а надмоћност ономе који има ваше виталне снаге, решење ће се наћи. Иначе, стари ривалитети и стари систем политичких савеза ће оживети на штету целога човечанства и његове будућности.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Јун 28, 1921. — Годишњица Версаљског Мира. — Престао велики штрајк угљара у Британији. — Оставка Ђолитијеве владе.

Јун 29. — У Лајпцигу суђење немачким генералима, кривцима за рат. — Лига Народа у Савету решила спор између Шведске и Финске; одбила албанску владу од захтева за повраћај граница према Србији и Грчкој; уредила питање о Гданску.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — РЕВИЗИЈА УСТАВА.

Предвиђало се и десило се: питање ревизије устава истакнуто је, и истакнуто готово пре но што је устав и изгласан. Истичу га све опозиционе групе, и свака на свој начин. Свака замишља да је ревизија могућа искључиво у духу њеног сопственог програма, и немајући за то довољно сопствене снаге, свака од њих наивно рачуна да ће остале, све остале, прихватити њен програм. Свака од њих замишља да је успех већине Конституанте јасно показао целој опозицији пут којим треба поћи и да је тај пут баш онај и само онај који је пронашла та група и којим она већ иде. И сад свака од тих група чека да јој друге приђу и да на *њеном* програму крену заједничку акцију за ревизију устава.

Тако нам, прво, републиканци кажу да су се сада и монархисти морали уверити да је у монархији бољи устав немогућ и позивају опозицију под своју, републиканску заставу. Њихово је закључивање, изгледа, врло просто: устав је грађен у монархији и није добар, значи да није добар зато што је

грађен у монархији; да је којом срећом грађен у републици, био би бољи. Али ово закључивање претпоставља ревизију облика владавине пре ревизије устава, дакле акцију коју сама републиканска странка одлучно одбија. И зато, са гледишта њихова, положај би био очајан, битка готово унапред изгубљена: да би се дошло до бољег устава требало би претходно доћи до бољег облика владавине, а то се неће, и с разлогом, и зато се уопште не може доћи до бољег устава. Положај, међутим, није нимало очајан и то показује нетачност закључивања републиканске странке: позивањем опозиције под своју заставу, сама она указује на могућности које могу одвести бољем уставу и у монархији, све да већ и не постоје монархије са бољим уставима. У земљама слободног, тајног и непосредног гласања сам је народ крив и за устав и за законе које његови представници доносе. И поново ће он, и само он, бити крив, са гледишта опозиције, ако и нови избори дају већину истим групама. Сматрати, да избори у монархији дају монархијску већину зато што се врше у монархији, значи затворити себе у исти очарани круг, да је републиканска већина немогућа без претходне републике, а претходна република немогућа због претходне монархијске већине.

Питање облика владавине не игра више ону улогу коју је некад играло. Некад, са променом облика владавине, падао је и систем владавине; данас не. Данас систем владавине може пасти и без промене облика, као што и са променом облика може остати непромењен. У томе је, изгледа нам, основни разлог неуспеха републиканског покрета у границама старе Србије. Народ осећа, где јасно, где нејасно, да је главно систем, споредно облик владавине; и чим је био свестан — а парламентарна пракса дала му је то искуство — да се облик и систем не везују, да се дају разлучити, да су већ одвојени, он се, природно, окренуо против система, остављајући облик на страну: природно је да се у борби тражи главни противник, а у уставној земљи једној политичкој странци главни је противник само — друга политичка странка; што се тиче неуставних држава, у њима се главна битка бије за промену система, за уставност, и зато се ни она не мора свршити и променом облика. Пример нам зато пружају и Енглеска и Белгија, и уопште све данашње уставне монархије. И републиканска странка наша, позивајући опозицију да усвоји њено политичко схватање, указује упорно на главног противника тамо где се он не налази. И тако, са једног извесног гледишта, водећи своје присталице на фронт где борбе нема, она слаби снаге на фронту где борбе има и доспева у тај парадоксалан положај да помаже странке чији пад жели и одржава облик владавине на чијој промени ради. Зато њен позив у општу опозициону републиканску заједницу нема великих изгледа на успех, — ако остане на терену леги-

тимне борбе, на коме данас стоји, и на коме ће, за цело, и даље остати.

Народни Клуб не тражи просту ревизију устава: за њега устав уопште не постоји. Он отвара основну уставну борбу и, отварајући је, враћа се на тачку с које је и пошао 1918 године. Враћајући се на исту полазну тачку, њему несумњиво предстоји и исти пут и иста завршна тачка, слом. Јер његова полазна тачка носи већ у себи клицу његовог завршног неуспеха. Његово основно схватање је и његова основна заблуда. Он је за једну државу и једну суверену Конституанту, али тако да у њима, и у држави и у Конституанти, нема мајоризације једнога племена над другим. Ово схватање је и сувише изван живота да би могло да успе у животу, у животу једног народа и једне народносне државе: оно не даје никакво решење за случај да се племена не споразумеју и одбијајући право на мајоризацију већина, даје га у ствари мањини, — јер стоји на гледишту једне државе. По Народном Клубу, нема државе ако је Хрвати неће, па је нема ни онда ако је неће и само Словенци. Поричући право народу да одлучује по већини коју сам ствара, он негира сам народ; негирајући народ, он остаје искључиво представник једног племена; остајући искључиво представник једног племена, он нема никаквих изгледа на сарадњу других, — а од те сарадње прави главну тачку свог програма и битни услов за стварање једне државе. И тако, желећи споразум, он га одбија и тражећи једну државу, он је против ње.

Народни Клуб не може извојевати нови државни устав ако не појача своју снагу, не може појачати своју снагу, ако не изађе из оквира једнога племена, а ако изађе, престаје бити Народним Клубом. У тај је други очарани круг затворила Народни Клуб његова полазна и у исти мах његова „основна тачка," на коју сада изјављује да се поново враћа. И зато нема изгледа да ће други пут успети тамо где је први пут пропао и устав који је донела већина заменити уставом који тражи мањина, — ако и даље остане на терену легитимне борбе и једне државе, а ако га напусти, нема потребе тражити нов устав за целу земљу.

Сељачкој странци Г. Радића главни је, у овом тренутку, политички моменат у овој држави, не привредни, али је њен политички програм у основи својој по готову истоветан са програмом Народног Клуба. По њој, свако треба да буде господар у својој кући, Срби у својој, Хрвати у својој. Према томе, могли су Срби прогласити и републику, он ипак не би желео с њима, неће уопште никакве мешавине, осим можда те да може рачунати на братску војну помоћ српске *не*неутралне републике у случају спољне опасности по хрватску неутралну републику; не желећи никакве мешавине са Србима, њему је свеједно какав ће облик они дати својој држави:

„Срби, вели, могу задржати и свог краља.“ Јасније и логичније од гледишта Народног Клуба, оно ипак има исте основне мане: изван живота је, изван стварности. Не могући одвојити територијално Србе од Хрвата, јер то значи једну материалну немогућност, Г. Радић се морао, и он, задржати на историјским границама; а задржавајући се на историјским границама, он је морао устати на принцип који сам прихваћа: не пристајући никако да Хрвати живе у *Држави Срба, Хрвата и Словенаца*, где би били, по његовом уверењу, против своје воље мајоризирани од стране Срба, он не види никакве сметње томе да Срби живе у држави која би се звала само *Хрватска* и где би Срби били против своје воље мајоризирани од стране Хрвата. Мешајући племе са народом, он тражи примену Вилсонових принципа на Хрвате у заједничкој, не и на Србе у хрватској држави, а у ствари Вилсонови принципи искључују друге народе, не друга племена једног и истог народа, из учешћа у државном уређењу. Стављајући племе изнад народа и изнад државе, он га ставља и противу народа и противу државе, а у борби племена са народом и државом, никад племе победило није, било да је борба легитимна, било да је револуциона. Позивати у борбу за засебан устав хрватске републике, значи позивати у борбу чији је неуспех известан, а позвати у борбу за нов устав целе земље значи напустити свој основни политички програм. Али, док Народни Клуб напуштајући свој политички програм, не би имао су чиме прећи границе Хрватске, дотле би Г. Радић, изгубивши политички програм Народног Клуба, имао су чим прећи границе Хрватске: са привредним програмом једне сељачке странке.

И Југословенски Клуб Г. Корошца изјављује да ће се борити, наравно легитимно, противу устава. Он је за „недељивост Словеначке и заштиту католичке вере.“ У колико је његов програм за аутономије у историјским границама, он ће се одржати само дотле докле се држе и слични захтеви Народног Клуба и Г. Радића; у колико је за заштиту католичке цркве, она зависи једино од Св. Столице и Италије. Васељенска Патриаршија је могла задржати своју словенску паству само на основи независних народних цркава. Можда ће Св. Столица успети онде где није успела Васељенска Патриаршија и можда ће Италија своју улогу схватити друкчије но стара Византија и после ње нова Грчка. Можда се историја у овом случају неће поновити. Можда... али све то нема везе са добром или злом вољом српског племена да у овом тренутку не тражи да све три вере буду у истоветном положају према заједничкој држави, без обзира на њихове унутарње прописе. И зато, својим програмом Г. Корошец једва ако допре до граница католичке цркве у нашој земљи; прећи их не може, — а мора их прећи ако жели ревизију устава.

Земљорадничка, социалистичка и комунистичка странка

такође траже нов устав. По својим програмима, оне лако прелазе племенске границе, али у овом тренутку немају довољно снаге да извојују свој устав својом сопственом снагом.

И тако ће се питање ревизије или промене устава уопште свршити исто онако као и питање устава: разбијена опозиција неће успети. Тек са стварањем једне јаке опозиционе странке за целу земљу, непосредна ревизија устава, делимична или потпуна, биће стварно могућа. Дотле се, пак, појединачним споразумима у изградњи закона, може спровести једна посредна ревизија, и врло корисна. Али ни до ње, природно, не може доћи, ако опозиција, највећи део њен, и даље остане изван парламента.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

ЗАБЛУДЕ ЈЕДНОГ ДИПЛОМАТЕ.

Philippe Crozier, *L'Autriche et l'avant-guerre* (*Revue de France*, 1er et 15 avril, 15 mai, 1er juin 1921).

Пре кратког времена отворила се у париским новинама полемика између бившег председника француске републике Г. Ремона Поенкаре и бившег француског амбасадора у Бечу Г. Филипа Крозие, поводом чланака које је Г. Крозие недавно објавио у француском часопису *Revue de France*, под насловом *L'Autriche et l'avant-guerre*. У тим својим чланцима Г. Крозие тврди да је он, док је био амбасадор у Бечу, водио „француско-европску" политику, која је имала за циљ да се Аустро-Угарска одвоји од своје савезнице Немачке; али да је доцније, у доба кад је Г. Поенкаре био председник министарства, вођена „француско-балканска" политика која је — како је сам назив означује — ишла насупрот политици Г. Крозиа, и онемогућила је. У тој полемици однео је победу Г. Поенкаре и, разлозима и документима, доказао је да Аустро-Угарска никад није предлагала Француској да се одвоји од Тројног савеза, и да је уопште политика коју је Г. Крозие препоручивао била неостварљива.

Своју претпоставку да Аустро-Угарска жели да се приближи Француској и да ће то приближење доцније довести до одвајања Аустро-Угарске од Немачке, Г. Крозие оснива на повољном држању грофа Ерентала према Француској у инциденту у Казабланки. Основ је ништаван за тако крупну претпоставку, и према томе и заблуда Г. Крозиа велика.

Основ је не само ништаван већ је и лажан. Кад се ствар сагледа и са друге стране, и кад се потраже побуде које су грофа Ерентала руководиле, претпоставка Г. Крозиа још је

мање оправдана. На име, баш у то доба, гроф Ерентал је извршио анексију Босне и Херцеговине, и природно је било да није желео да се Немачка која му је могла затребати — као што му је и затребала — дубље ангажује у другом каквом послу. Пошто је, међутим, анексија била не само аустро-угарско већ и заједничко — аустро-немачко — питање, и пошто је она била од веће важности него повод који је изазвао инцидент у Казабланки, разумљиво је што је Немачка, у току догађаја, претпоставила прво другом питању, и постала попустљивија према Француској у поменутом инциденту.

Ствар постаје још јаснија 1911 године, кад је Француска закључила са Немачком мароканси споразум. Ту гроф Ерентал не показује ранију „предусретљивост" према Француској. Напротив — свакојако опет у дослуку са Немачком — он отежава ситуацију, и предлаже француској влади чист трговачки пазар: даје свој пристанак на мароканси споразум под условом да париска новчана пијаца буде отворена државним зајмовима Аустро-Угарске. Ти зајмови, међутим, служили би наоружању; — наоружању које би могло бити управљено само против Русије и њених пријатеља. Према томе, ствар добија сасвим другу слику, потпуно различну од оне коју је имао пред очима Г. Крозие. Свакојако, вероватније је било да је гроф Ерентал смерао да на тај начин, напротив, компромитује Француску код њених пријатеља, а не да јој се приближи.

Но, оно што је главно, оно што је требало, пре свега, да му изиђе пред очи, Г. Крозие није видео: сметнуо је с ума да је Аустро-Угарска прикована за Немачку, политички, економски и географски. Сврнути са тога пута она није могла, већ је морала остати ту где је. Да се одвојила од Немачке, што би аутоматски имало за последицу да јој одмах постане и противница, она би се нашла усамљена, обезглављена, и морала би се на крају распасти.

Истина, гроф Ерентал је показивао да му је несносна потчињена улога „бриљантног секунданта" Немачке, какви су били његови претходници, и одиста је имао прохтеве да буде независнији у свом раду. Али, ако је Г. Крозие на то рачунао, он није тачно видео: видео је само спољашност а није ушао у суштину. Независност којој је тежио гроф Ерентал није била у том да води другу какву, или чак и противнемачку политику, већ само да ни Аустро-Угарска ни његова личност не остану у засенку.

Ове ствари о односима између Француске и Аустро-Угарске објаснио је и Г. Поенкаре. Али је Г. Крозие, у својим чланцима, у више махова био неправедан према нама, и ја желим да изнесем неке нетачности којима се он о нас огрешио.

При читању тих чланака, добија се уверење да је он на

страни Аустро-Угарске у питању анексије Босне и Херцеговине, у које је време и био амбасадор у Бечу. Он сматра да ни Русија ни ми нисмо имали права да се бунимо против тога чина. Не само то, него он још изводи закључак да је Г. Извољски могао бити двоструко задовољан исходом те кризе: постигао је — по мишљењу Г. Крозиа — ревизију Берлинског уговора, и покренуо ревизију Париског уговора од 1856 године, којим уговорима је Русији у своје време нанесено понижење. Ревизију Берлинског уговора он види у том што се Аустро-Угарска одрекла права посаде у Новопазарском санџаку; и прима, без поговора, изјаву грофа Ерентала „да је то право посаде и створило опасну легенду о *Drang*-у *nach Osten* и жељи Аустро-Угарске да заузме Солун.“ — А ревизију Париског уговора види у пристанку Аустро-Угарске да се за Русију отворе Босфор и Дарданели.

Међутим, несумњиво је да је напуштање права посаде у Новопазарском санџаку била само једна *тренутна* мера да се ублажи утисак који ће учинити гажење једног од најважнијих међународних уговора из XIX века, уговора који су све силе потписале; — да се тај неповољни утисак ублажи нарочито код савезнице Аустро-Угарске, Италије, која је стрепила од њеног продирања на Балкан, и која је била нарочито осетљива због албанског питања.

Да је Г. Крозие проникао у тајне аустро-угарске спољне политике, која се водила према Русији, и поводом које су претресана врло крупна питања, о радикалном решењу Балканског питања, он би се уверио да *Drang nach Osten* и продирање Аустро-Угарске на Солун није била легенда већ стварност, и главна тачка из програма њене спољне политике; и да је гроф Ерентал, напустивши санџак, само — „устукнуо да би боље скочио.“

Тако исто стоји и ствар са пристанком Аустро-Угарске да се Дарданелско питање реши повољно по Русију. Чак и под претпоставком да је био искрен, тај пристанак није био готово ни од какве важности за Русију, јер је то питање много мање зависило од Аустро-Угарске него од других великих сила: аутентично је да је Енглеска, чија је реч највише тежила у том питању, била у то време противна да га Русија у опште и покреће.

Наш протест и наш отпор против анексије Г. Крозие није разумео. Иначе он не би могао тврдити да се наша политичка тражења у тим областима нису оснивала „на фактима савремене историје, па чак ни новијег доба, већ само на старим успоменама, готово легендарним, из средњег века.“ — Необјашњиво је да амбасадор једне велике силе, у месту где се то важно питање решавало, није извео из многобројних докумената и изјава наших да је суштина нашег

протеста била управљена против једног насиља над нашим народом који је у тим областима живео.

Г. Крозие назива наша тражења „иредентистичким прохтевима егзалтираног патриотизма, *мало помрченог империализмом.*“ Овакве речи збуњују кад долазе од француског амбасадора: ни непозван човек који би са стране посматрао догађаје, не би ни у ком случају могао оптужити Србију да ју је у том питању покретао империализам.

Г. Крозие уверава „да је чак и Србија имала користи од анексије.“ — „Напуштањем права посаде у Новопазарском санџаку — објашњава Г. Крозие — Аустро-Угарска је дала независности Србије још једно стварно јемство тиме што се царско и краљевска влада на тај начин одрекла могуће инвазије, са стране, која би ишла *у Вардарску долину, у срце Србије.* Вардарска долина — 1908 године — срце Србије?

Необавештеност Г. Крозиа достигла је врхунац на месту где он говори о односима Србије и Аустро-Угарске после анексије, и где приписује пок. Миловану Миловановићу политичке планове који се не би могли зачети ни у глави кога било најбезазленијег Србина неполитичара. Он уверава да је Миловановић — „смислио оштроуман план да грофу Еренталу понуди војну конвенцију између Србије и Аустро-Угарске, која би монархији дала право да, у даном случају, превезе преко *српске* територије аустро-угарске трупе, ради заштите своје трговине у Солуну. По ту цену — додаје, од речи до речи, Г. Крозие — Миловановић није сумњао да ће добити од грофа Ерентала пристанак да Србија заузме Новопазарски санџак — а можда и Солун — јер је познавао одлучно противљење грофа Ерентала да Бугарска заузме то пристаниште.“ — Ово се побија само собом, и ми можемо само рећи да се тако не пише дипломатска историја.

Доследан задатку који је себи поставио да све представља у корист Аустро-Угарске, Г. Крозие не верује у договор између Аустро-Угарске и Бугарске да у исто време и заједнички изврше: једна анексију Босне и Херцеговине а друга проглашење независности и краљевства, и представља ствар тако да су се Аустро-Угарска и Бугарска у тим питањима пре утркивале — с неповерењем једна према другој — да једна другу не претекне. Он још више тврди да је гроф Ерентал саветовао краљу Фердинанду да не хита, и тумачи пријем краља Фердинанда у Пешти, пред саме догађаје, где су му указиване све краљевске почасти, као жељу Аустро-Угарске да га одврати од његове намере, „пошто се, и без тога, с њим поступа као са независним владаоцем.“ Међутим, јасно је као дан да је тај пријем био, напротив, прво признање Фердинандово за краља и охрабрење да изврши ту своју намеру.

Аустро-Угарска је анексијом извршила један непријатељски чин према нашем народу и, видећи у Бугарској супарника нашег, она је тражила и у њој савезника, и хтела да нам и њоме прети, да би нас што јаче спутала и што лакше сломила наш отпор. Затим, везавши своје питање за бугарско, она је хтела и да обезоружа Русију, знајући да се ова није могла противити независности Бугарске. И одиста, Русија то није учинила, већ је шта више, бојећи се да се њен клиент не отуђи од ње и придружи Аустро-Угарској, похитала да, прва од других сила, призна независност и краљевство и, поред тога, прими на себе дуг Бугарске Турској за железнице у Источној Румелији, остајући и даље у заблуди да Бугарска уопште може да буде захвална.

Г. Крозие није успео да прозре грофа Ерентала, ма да је с њим био у непрекидном додиру, и зато је падао из једне обмане у другу.

Гроф Ерентал је био авантурист у политици; своју политику водио је скривеним путевима, а изводио је бруталним препадима. Док је био амбасадор у Русији, он је притворством успео да задобије симпатије руског двора и владе, и издавао се за пријатеља Русије; зато је ту његов долазак на управу спољне политике Аустро-Угарске изазвао задовољство. Но кратко време после тога, он се обрнуо против Русије. Док се гроф Голуховски, и у време руско-јапанског рата и руске револуције, држао споразума између Русије и Аустро-Угарске којим су били заједмчени *status quo* и неинтервенција у Европској Турској, гроф Ерентал се одмах користио слабошћу Русије после тих догађаја, и погазио споразум извршивши први препад пројектом аустро-угарске железнице кроз Новопазарски Санџак, а други анексијом Босне и Херцеговине.

Он није имао праве државничке мудрости и далековидости. Згодан је пример за то сама анексија, његово главно дело. Ситуација је била таква да ју је он могао извршити лакше, јефтиније и са мање потреса, да је лојално и отворено поступао. Али му његова природа није дала да изабере тај пут, и фатално га је повела странпутицом. При таквом раду, он је имао само привидан, тренутан успех, али је у исто време спремао неуспех. Начин на који је извршио анексију донео му је велике издатке око мобилизације аустро-угарске војске; морао је платити Турској 52 милиона круна; изазвао је економски бојкот Аустро-Угарске код нас и у Турској, који је нанео велике штете аустро-угарској трговини; још већу мржњу Русије, неповерење Европе и губитак доброг угледа који је Аустро-Угарска дотле имала.

Да је Г. Крозие познао грофа Ерентала и дипломатију аустро-угарске монархије, он се не би могао поуздати у њих и на њима заснивати своје политичке планове. Али код њега је постојала једна жеља, и он је ту жељу узео као ствар-

ност, те тако у себи створио уверење да је одвајање Аустро-Угарске од Немачке не само могуће него и врло вероватно, ако би се по његовим идејама радило; — затворио је себи очи пред препрекама, јер су му квариле планове, и занео се једном химером.

Пре него што је постао амбасадор у Бечу, Г. Крозие је био шеф протокола у министарству спољних послова — одсека који се бави дипломатским церемонијалом. Заузет раније таквим пословима — спољном страном дипломатије — он није био спреман да расправља права дипломатска питања која су, за време његовог бављења у Бечу, била на дневном реду. Отуда његова необавештеност и његово непознавање прилика. Као бивши шеф протокола и као ревностан католик, он је био добро примљен у аристократској и католичкој Аустро-Угарској. То је утицало на њега, и отуда његова наклоност према њој. Срећа је што је он у том усамљен, и што други француски политичари нису мислили као он, нити су према нама били неправедни, нарочито у последње време кад су нас, после балканских ратова и за време Великог рата, боље познали. Проницавошћу, јасним погледима на ствари и правилним судом, они су, напротив, учинили да је Француска, после Русије, прва на реду којој треба да будемо захвални за помоћ у Великом рату. Русија нам је прву и главну помоћ дала ушавши због нас у рат, а Француска је, кад је Русију снашла велика несрећа која је још и данас притискује, примила на себе њену улогу, и прихватила нас стварањем Солунског фронта.

Стечено пријатељство треба одржати, учврстити и проширити. Ми ни у ком случају не смемо допустити да нам се, на нашу штету и на штету тога пријатељства, - - ма и појединачне, — неправде чине и заблуде распростиру, нарочито у међународним односима где непријатељи не презају од сплетака да би противника истиснули и себе истакли. И отворени и скривени наши непријатељи развили су свуда живу пропаганду и, насупрот нама, труде се, и успевају, да своју неправедну ствар представе као праведну. Довољно је да поменем Бугарску. Бугарска, којој, због њених вероломстава, припада последње место, на путу је да заузме место испред нас, поред свега јунаштва наше војске и страдања нашег народа, и при свој нашој непоколебљивој верности према савезницима, и у данима кад је изгледало да је све изгубљено. Таквој пропаганди морамо се одлучно одупрети.

Ја морам још једном да се вратим на ово питање, јер је оно по мом уверењу од изузетне важности. У једном ранијем чланку у *Српском Књижевном Гласнику* ја сам изнео потребу обавештавања иностранства, као припремно и помоћно средство праве дипломатске акције. Овај данашњи

случај даје ми повода да ту потребу понова истакнем, и да поново нагласим да је јавно мишљење постало у међународном животу врло важна чињеница. Ствар је у толико значајнија што су данас све земље „земље јавног мишљења.“ То су уочили и велики и мали народи, и озбиљно су се латили посла око обавештавања иностранства у разноврсним правцима и гранама народног живота. Француска, на пример, поред других разних организација за тај циљ, установила је при министарству спољних послова нарочити положај високог комесара за пропаганду. Она, међутим, има само једног непријатеља, велики је народ, познат целом свету, њен језик, њена култура и цивилизација продрли су свуда. А ми? Колико ми имамо непријатеља? Докле допире наш језик? Шта смо ми у том погледу према Француској? Шта вреди исправити само код нас, на нашем језику, туђе погрешке и одбити неправде које нам се на страни чине, ако се те исправке не чују тамо где се чине?

ДИМИТРИЈЕ ПОПОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Два месеца у југословенском Сибиру.“ — Г. Драгиша Васић, који је пре две године обратио пажњу на себе занимљивом и сугестивном књигом *Карактер и менталитет једног поколења*, штампао је недавно под горњим насловом, у издању књижарнице Геце Кона, низ утисака из свога бављења на албанској граници, раније објављених у политичком дневнику *Републици*. Као уредник опозиционог листа. *Прогреса*, Г. Васић је био позван на двомесечну вежбу резервног официра и одмах упућен на југозападну нашу границу, у побуњени Арнаутлук. Књига коју је он донео са те вежбе, поред своје документарне вредности, једна је од најбољих које смо у последње време добили од наших београдских издавача. Посматрачким својим даром, независношћу у погледима и отворености у изражавању, Г. Васић је успео да живо и живописно прикаже шта је видео и шта је осетио у својим искуствима грађанина, човека и књижевника.

К. А.

„Манифест Зенитизма.“ — Као прва свеска *Библиотеке Зенит*, коју су у Загребу покренули уредници једног месечног листа који се под тим именом штампа на разнобојној хартији, изашао је манифест „зенитизма“, нове струје у међународној уметности, чији су оснивачи Г. Мицић, Г. Гол

и Г. Токин. Као дефиницију зенитизма Г. Мицић даје ово: „Зенитизам $= \infty =$ тоталност. Зенитизам је апсолутна надприродна *индивидуација*, која је једина стваралачка: мора у себи носити уметника $+$ човека. Надчовек мора инкарнирати двополарни метакозмос Феномен. Зенитизам је вандимензија $= \infty$ или десета димензија.“ Г. Гол обећава човечанству: „Нашом прворазредном машином за размишљање улиће ти се у кутије кондензованог млека отровано поколење — Текуће Сунце, Истина. Уништимо цивилизацију помоћу нове уметности. Ми опет морамо постати барбари поезије... Ми требамо модерне црначке песме, пуне електричности, телефона, стенограма, плес машина, динамит, месец, празвук.“ Трећи потписник, Г. Токин додаје: „Треба бити барбар... Ми смо Југословени барбари... Барбар $+$ аристократа $+$ метакозмичар $+$ надреалиста $=$ зенитиста.“ Овом манифесту приложени су и портрети ових твораца нове уметности. Али, кад се тицало властитих лица, аутори се нису обратили сликарима своје, зенитистичке школе. већ су се дали наслikати од студената академског стила, као што га упражњавају бољи ђаци у реалкама.

н. д.

Медицина у Србији за прве владе кнеза Милоша. — Као посебно издање Министарства Народног Здравља штампан је рад Г. Д-ра Тихомира Р. Ђорђевића *Медицинске Прилике за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815-1839)*. Ово је неоспорно леп лист из наше културне историје, брижљиво исписан из аката Државне Архиве, поткрепљен литературом и податцима из других извора. Овај се посао и по томе мора много да цени, што га сад у том обиљу нико и не би могао написати, јер је Архива јако у рату упропашћена. Грађа је хронолошки уређена да представља ток развитка медицинских прилика у времену из кога је. Сем два-три права лекара са свршеном школом, остали су сви били самоуци или обични шарлатани. Неки су становали у једном месту а други се скитали. Највише их је кнез Милош лично постављао. Ту је било и његових слугу, разних пробисвета из Турске и са свих страна. Чак су и Циганке у двор призиване, потпасивале владаочеву децу; иначе су јавно гасиле угљевље, итд. По селима било је самоуких стручњака као и сад, који су намештали угануте и сломљене руке и ноге. Међу простим народним видарима било је и таквих који су својом вештином неоспоран успех показивали. Ти су лекари предузимали, и срећно им чак испадале, и неке ампутације: скидање мреже с очију, вађење камена из бешике, итд. Из ове књиге види се и то да су и у двору кнежеву исте болести беснеле које и у народу. Уз колеру и кугу Милош се показивао у свој величини, најстроже изолујући заражена места,

палећи покућанство где се болест залегла и убијајући сваког ко се наредби није покоравао. Милош је био празноверан као и сваки други човек из народа, на пр. једна му наредба гласи: „...да незадржано наредбу учине да се сви апсеници, што их год у држави нашој има, макар шта они согрешили и макар под каквим испитом били, са свим из апса одпусте... и да им се каже да се они зато апса ослобођавају, што је возљубљени син мој Милан опасно болестан. па сад ослобођени да се моле Богу за његово исцељеније". О апотекама тадашњим такође има интересантних података, али ипак је штета што у архиви нема више података о томе какви су им све лекови били, како су их правили и у чему држали. — Вреди споменути и овај навод: „Писано игуману Пајсију у Каленић за Латинина једног одавде бесомучног, да га прими тамо и чини дужност своју исцељенија ради, не взирајући на то што је он католик, јер је то христијанин."

С. ТРОЈАНОВИЋ.

Белешке о Црној Гори. (Јелена Лазаревић, *Црна Гора*, Белешке с пута, Београд, 1921.) — Ово су скорашње белешке о Црној Гори и писма виђеним људима у Београду. Ту су путопис и политика измешани разматрањима и успоменама из прочитаних ствари о Црној Гори и Црногорцима. Ту је оно што је било и што може бити; врло мало оног што је данас у ствари у Црној Гори. Преносити владику са Цетиња на Ловћен, стварати музеј, градити железнице, расељавати сиротне крајеве Црне Горе, — све то треба Црној Гори. Али пре свега спречити глад и безвлашће. Та два зла, ако се одрже још неко време, претвориће Црну Гору у Арнаутлук.

Ј.

„По Македонији". (Fran Tućan, *Po Makedoniji*, Putničke slike i dojmovi. Preštampano iz „Riječi", Zagreb, 1921.) — У љубљанским и загребачким листовима писало се неповољно о Македонији. Тако су писали неки људи који су се у њој бавили или по њој путовали. Од Јужне Србије направили су као неку сибирску колонију у коју Београд шаље за казну војне и грађанске чиновнике. Од једне славне, лепе, родне али неуређене земље, у којој је наш народ највише страдао за наше ослобођење и уједињење, створили су страшила за Хрвате и Словенце. Фран Туђан је друкчије радио. Пошао је тамо добре воље и вере, готов на тегобе, не очекујући удобности, без предубеђења, са жељом да види. Обишавши целу Македонију, писао је своје утиске и давао слике допуњујући их обилним изватцима из добрих књига о Јужној Србији (ГГ. Цвијића, Тих. Р. Ђорђевића, М. Тодоровића и других). Ако после ових описа још неко каже да је Јужна Србија Сибир за чиновнике, тај неће говорити право.

Јужну Србију не треба гледати очима ситога туристе или политичкога партизана, него очима искрена, разумна, бистра Југословенина. Тамо нема угодности ни у граду ни на путу; тамо нема безбедности, ни других европских благодети, али тамо налазите на сваком кораку свој народ, споменике његове прошлости и страдања и доказе велике будућности. Јужна Србија је ослонац целој држави, њеној снази и будућности. Њој треба да су све наше очи са симпатијама и бригом окренуте.

Ј. М. Ј.

„Наши Записки". (*Naši Zapiski.* Mesečnik za politiko in gospodarstvo, kulturno in socialno življenje. Уредници Dr. Lončar, Fran Erjavec, A. Prepeluh, Љубљана, год. XIII.) — Једна добра ревија, и ако је у рукама једне партије, те има колорит њених теорија. И овај, као и многи повремени часописи, бави се више локалним или светским проблемима, него ли проблемима који стоје у тесној вези са нашим изједначавањем и уједињавањем.

Ј.

Орган Лиге Народа. (*Résumé mensuel des Travaux de la Société des Nations,* Genève.) — Лига Народа је почела издавати, ради обавештења света, један месечни лист под горњим именом. У њему ће се штампати све оно што ради Лига Народа. Лист је само на француском и енглеском језику, и то је штета. Друштво Народа неће постићи своје циљеве, од којих је најважнији: постати светски суд за спорове и сукобе међу народима, — све докле, попут Библијског Друштва, не почне на свима културним језицима ширити своје идеје. Живот и снага Лиге зависе од јавнога мњења, које треба да зна да она постоји, да ради и да је од помоћи народима. Докле се не васпитају народи, који су Лигу Народа прихватили, дотле ће Лига Народа бити што и Међународни Хашки Суд: установа декоративна, бирократска, али не прави суд.

У Лондону прослављен је дан Лиге Народа, 25 јуна; приређени су зборови у корист Лиге Народа. Један манифест лорда Греја каже: „За нас Европљане има три политике: *усамљености*, што је најскупље, најнекорисније и најопасније: *посебних савеза*, што је добро само ако су с одређеном сврхом, јавни, и у духу Лиге Народа; и *Лиге Народа*, помоћу које се могу најлакше спречити нови ратови. За Енглеску демократију ова последња је најбоља за све политичке партије."

Ј. М. Ј.

„Глас Земље". (J. H. Ricard, *L' Appel de la Terre,* Paris, Payot et Cie, 1919.) — Ово је збирка чланака, писаних у току рата 1915-1918, сваке недеље, а према дневним потребама. Предмети о којима је писац говорио били су разноврсни: о

земљорадничким задругама, о приватној иницијативи, о надничарима-земљорадницима, о механичкој пољопривреди, о властима, о повраћају на село и земљи. Земља је извор највећега и сталнога богатства; удвоји ли друштво снагу, оно ће добити два пута, три пута више него до данас. Земља ће не само учинити државу и народ економски независнима, него је обновити, консолидовати. Земљи треба да се обрате не само земљорадници, него владе, које су гледале само варош; законодавци и економисти који су порезима и прирезима преоптерећивали земљорадњу; банкари који нису давали ни паре сељаку; трговци и индустријалци који су као и научници, презирали село; новинари и књижевници, који су готово непријатељи земљорадника — који га највише исмевају. Сви они треба да се окрену селу.

Ј.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Српска Краљевска Академија Наука и Уметности расписује стечај за награде списа из задужбина Николе Ј. Мариновића и архимандрита Нићифора Дучића, и то (1) из задужбине Мариновићеве: за „поетски спис у стиху или у прози с моралном и патриотском тенденцијом који је написан чистим српским језиком и одликује се лепотом слога и садржаја". Награда је до 700 дин. Рок предаје списа 31 децембар (закључно) ове године. (2) Из задужбине Дучићеве: (*а*) за „расправу или монографију из српске филологије, географије и етнографије у опште". Награда је до 5.250 динара. (*б*) За „расправу или монографију из српске историје, политичке, војничке и црквене". Награда је 5.250 динара. Рок предаје списа за обе ове награде је 31 децембар (закључно) 1922 године. „Садржина награђеног списа не сме никад бити политичке природе. Ваља да је у њему чист и правилан српски језик и с тим течан и одабран".

ОД УРЕДНИШТВА.

У *Новој Европи* од 1 јула штампана је једна дужа белешка којом се коментаришу скорашњи преговори између Друштва Хрватских Књижевника у Загребу и *Српског Књижевног Гласника* о уређивању и издавању једног заједничког часописа. У колико се тиче држања *Српског Књижевног Гласника*, коментар *Нове Европе* је неверан.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига III, Број 7, — 1 Август, 1921.

У ГОСТИМА.

(ЧОВЕК ПРИЧА ПОСЛЕ РАТА.)

I

Господо, ужасно сам био нервозан. Корачајући по соби тамо амо трљао сам ногу о ногу и мицао раменима да, тренутно, одагнам преко два милиона жмараца што су гмизали под кожом мојих леђа и доводили ме до лудила. Никаква посла нисам имао. И тако очајно беспослен тога дана покушавао сам да размишљам о својој нервози и својим чудним послератним расположењима. Пре рата, памтим, није било овако. Онда, ако сам, на пример, био нерасположен то је ипак трајало доста дуго; исто тако ако сам, на прилику, био добре воље. Сад напротив: мало час суморан и снужден мењам се за трен ока и ево ме веселог. Јел'те, просто невероватно? Зато и кажем: чудна и можда само за мене необјашњива нека нервна појава по којој моја расположења зависе рецимо, од тога: на коју ствар заустављам свој поглед или какве природе или врсте звук или шум осећам око себе.

Кад сам тога јутра погледао на полицу с књигама она се била погла као скрушена, у очајно погурен мали глобус, украс на писаћем столу, нисам смео ни да гледам, а шеталица на зидном сату јецала је једва муцајући секунде док наједанпут, ваљда случајно и колико да ме потпуно дотуче, стаде као срце у самртника. Али кад сам погледао кроз прозор и спазио велики жут крст на цркви, учвршћен на

кугли исте боје, учини ми се: као да видим насмејана огромна уста над страшно отеченом гушом. И било ми је пријатно да гледам у крст који се смеје и гледао сам у њега за дуго и радосно до раздраганости, не увиђајући ни најмање да таквом смеју апсолутно нема ни места ни смисла и да је он само један од необоривих доказа мога јако поколебаног душевног здравља.

Међутим могао сам се уклонити с прозора јер ми из далека допреше звуци посмртног марша, који ме понова бацише у тугу, изазвану сад погребом неког официра; и гледати у крст није ми вредило. А тек што је спровод прошао кад се глава и рука поштанског разносача помолише на вратима моје собе. Рукопис на писму које ми ова рука пружи, и ако нешто измењен, познао сам одмах. И не само рукопис него сам погађао унапред и саму садржину писма. У Вујановцу, једној малој окружној вароши негде доле, имам најбољег друга из детињства, младости и ратова који ме, не знам већ по који пут, позива да му одем у госте. „Толико време прође од последњег нашег виђења, остарисмо и остах те жељан... а знаш да бољег пријатеља немам...“ и шта ти ја знам. Отворим писмо: тачно као што сам очекивао.

И наједанпут, и сад не знам да објасним баш од куд и како, плану у мени одлука да се на послетку одазовем овом срдачном позиву. А кад је одлука пала опет се и још како развеселих; само сад са пуно разлога, као што сам се доцније уверио, јер ме овај пут до Вујановца бар привремено излечи од неиздржљиве нервозе.

Дакле скочим нагло, појурим у другу собу и кажем девојци:

— Слушајте, Марија, спремите ме за пут... пет дана, вечерас, молим вас. И не заборавите кутију са жутим ималином као прошли пут, тако вам Бога.

Па онда грунем у таштину собу и ужасно је препаднем. Она се, неисказано удубљена у подлистак Томе Милиновића „Анка Обреновић и Смрт Кнеза Михаила“, специјално у врло интересантан одломак „Анкин сан у очи Светог Николе“, толико уплашила, да ме је, љутито се сагињући за цвикер који је пао с носа кад сам ја несмотрено бануо, озбиљно прекорила што сам у собу упао као побеснео. Измирили смо се, разуме се, после мог љубазног извињавања и умиљавања,

па је умолих да изађе у варош и накупује неколико скромних поклона: за жену од 28 година, човека 37, троје деце до десет година, једно женско, двоје мушко, свега једно предратно. Не знам зашто сам ово последње напоменуо. А кад сам све тако лепо уредио и послао телеграм да стижем сутра у вече, ја се упутих у „Москву“ да прикупим што више аутентичних вести из политике, пошто сам знао, није ми првина, да ће ме тамо сви редом, а нарочито пропали посланички кандидати, скочити да питају о новостима у Београду.

У вече све беше спремно и у реду. Слишам се још једанпут о новостима и коментарима што сам прикупио од људи које су други лагали, докопам ствари и радосно кренем на жељезничку станицу. Ту, на самим вратима станице, стиже ме Марија и пружи ми кутију са жутим ималином коју је опет била заборавила и коју ја оставих у џеп горњег капута, па одох да узмем карту. Разуме се да путујем брзим возом. Јер кад човек путује треба да путује господски. Уђем, дакле, у један од вагона, сретнем кондуктера, погледам га значајно то јест просто намигнем, а он пошто схвати, одведе ме до једног мрачног купеа који откључа, приносећи левом руком светлост ручне лампе до кључанице, замоли да не палим свећу, па се изгуби.

Тако ја уђох унутра, закључах се и очекивах полазак воза. Падала је брза киша и капи као сузе сливаху се низ замагљено окно. Кроз то окно ја сам из мрака могао да посматрам мокре шине и вагоне и како носачи, пљаскајући по барицама, жураху с двоколицама да унесу путничке пртљаге који су кисли. По неки задоцнели путник протрчавао је журно да заузме место.

Мало после кренусмо се... Ја нарочито уживам кад брзи воз полази из станице. Јер он полази елегантно, клизећи, без оног сецања и несносног шкрипања, као кад полази обичан воз којим, као што рекох, нисам волео да путујем ни као студент. А на другој станици уђе кондуктер, прегледа карту, обрачунасмо се, то јест исплатих му колико сам сматрао да вреди његова изузетна пажња па остадох сам да, уз пријатно трцкање, слушам како се прозори лако трескају и како лупају капље по крову вагона што ме је подсећало на шатор и на рат, или на муке које су прошле.

И заваљен тако угодно стадох размишљати о побратиму коме идем у госте. Другови смо из детињства и за све време ђаковања били смо нераздвојни. Растали смо се по свршеним студијама, а једнога дана пре ратова извести ме да ће да се жени и позва ме да дођем на два дана пре венчања. Сећам се лепо кад сам стигао у паланку где је он живео са својим старим родитељима. Дочекао ме је пред вече на станици, са својом малом сестром, па смо отишли његовој кући, где је владала она предсвадбена свечана тишина. Све је било чисто, побожно, очекујуће. После вечере коју смо провели у разговору са његовим оцем, угледним трговцем старога кова, строге спољашности и назора, и мајком, смерном и смежураном старицом, бесмо прешли у његову собу у којој је, памтим одлично, жмиркало кандилце пред иконом Арханђела Михаила. Прозор је био отворен и задах влажне земље и мокрог лишћа, она влажна свежина пуна мириса, са месечином иза кише, испуњавала је собу оним неодређеним али милим успоменама ране наше младости. Повремено чуо се бат задоцнелих пролазника, иначе владао је потпун мир заспале паланке.

Јест, сећам се добро, ја сам овако отпочео разговор:

„А сад, драги побратиме, причај ми како се реши да се ожениш и све друго што имаш да ми повериш, али право ми кажи, пре свега, која ти је то љубав по реду?“

Он се насмејâо.

„Јел' од правих?“

„Па јест од правих.“

„Ето, да кажем, трећа.“

„И ти ме увераваш да је она исто онако снажна, помамна и одана, као прва коју нисам заборавио и која се није најбоље свршила.“

„Она је силнија од свих ранијих, веруј ми.“

„И то може бити и не чудим се, најзад, јер те познајем“.

„А зар је мене тешко упознати? Ја све кажем што ми је на срцу. А ево ти по чему знам да сад волим исто онако, како да ти кажем, безумно као што сам волео кад сам био студент и још више... Пре месец дана у Београду очекивао сам је, једно пре подне, да изиђе из зубног атељеа у оној великој кући на Теразијама. Стајао сам на трећем спрату наслоњен на ограду и гледао доле у дубину бетонски под,

кад је она изашла. И од једном дође ми да је уверим колико је волим па јој рекох: Хоћеш ли да скочим доле? Али молим те реци, климни само главом. Говорио сам брзо. И да је она климнула главом или да сам у њеним очима само назрео жељицу да се увери у моју намеру, ја бих, осећао сам добро, за трен ока, лежао искрвављен, сав размрскан на бетону. А ти знаш, такав сам, да кажем, био и пре пет година кад сам с другог спрата старе Велике Школе, опет једног јутра, пред час Кривичног Права, то исто хтео да учиним да је само онда то пожелела... ти знаш ко".

„И такав ћеш умрети."

„То не знам. Али сад такав сам. И то од зимус кад сам једно вече по првом снегу шетао с њом пустим улицама. Тај снег, да кажем, много је утицао. Крупне пахуљице падале су у млазевима по дрвећу и нама и засути њима ми смо изгледали некако чудно чисти тога вече, а кад је снежна белина била сакрила и сву ону ону ружноћу београдских страћара које су у нашим очима од једанпут постале чаробне палате. Ти ми се можеш смејати, јер се слабо у овоме разумеш , али ја ти не могу исказати са каквим сам усхићењем, идући за њом, гледао у траг њене мале ципелице по чијој се ивици био нахватао згрудван, чист снег и у коврџице њене црне косе посуте сувим пахуљицама које се нису топиле. Да ме је ко тога часа упитао: — Никола, шта мислиш, има ли на свету лепше среће од твоје? — Ја бих му одговорио: Човече божији, како да ти кажем, нико нити је осетио нити ће кад осетити лепше среће од моје. И вечерас ти то исто понављам".

Затим се лепо сећам кад он после овога кресну палидрвце да упали цигарету. Лице му је сијало од здравља и било добродушно детињасто, а снажан, као одваљен од брега, са раскуштраном кудравом косом која му је падала по челу, онако испружен подсећао је на лава.

„И твоју срећу ни најмање не мути околност што њезин отац не пристаје на брак и што ћеш се прексутра венчати на мало незгодан начин, јер као што ми рече она треба да одбегне?"

„Не, шта ме се тиче њен отац?"

„Части ми — узвикнуо сам одушевљено и гласно да његова сестрица утрча у нашу собу — ја уживам кад човек

отме жену, кад је изборн. Шта ту ваздан! Ја бих се само тако и женио. Јер права срећа осећа се само после победе, а брак што се закључује у општој сагласности личи само онима што нису способни да осете сласт освојења, радост да на силу задобију, милину борбе".

„Како да ти кажем, ја никога не молим".

„А твоји родитељи, шта они кажу?"

Он се мало замисли, па после кратког ћутања:

„Ови моји? Стари су, да кажем, задовољни да ме виде ожењеног. Све остало је споредно".

До зоре смо остали у разговору. А сутра дан кренусмо се у сусрет вереници, коју смо имали да сачекамо на једној малој станици нишке пруге. Тамо су имали да дођу и кумови и ту, у малом селу једном, парохији нашег пријатеља свештеника, спремљено је све да се обави венчање.

И баш сам хтео да се подсетим свих појединости оригиналног венчања мога побратима, — у том тренутку то ми је било најпријатније размишљање — кад ч х кораке и неразумљиво гунђање у ходнику, а одмах затим појави се кондуктер са једним сањивим господином који је мрмљао и претио.

Ја брзо скупих ноге које бејах угодно опружио преко целог седишта, па скромно заузех угао који сам изабрао као најзгоднији и негледајући човека који је улазио, кад ме он познаде и обрадова се:

— Извините што сам вам покварио рачуне.

— О, господине посланиче — одговорих устајући — то сте, дакле, ви? Надам се да ћете ми љубазно оставити једну половину стране како бих наставио своје снове које више волим од ваше политике. Али ако и на њу распростирете своје свето посланичко право, онда се покоравам и излазим у ходник.

Дугачка фигура мога старог школског друга, који ми пружа руку, уозбиљи се усиљено:

— Ти знаш да ја као народни посланик коме пуцају леђа од народних брига треба да путујем неузнемиравано.

Потпуно сам свестан, рекох палећи свећу. Јер, заиста, један посланик треба да путује неузнемиравано, за разлику од нас осталих, зато што путује бесплатно. А за то време и док смо ми унапред замишљали како ћемо у пријатном раз-

говору провести на путу, ја приметих како нека мршава прилика, као утвара, повири на врата нашег купеа, па се повуче да мало доцније са још две прилике, једном мушком а другом женском ошишане косе продре у наш купе.

— Ми се тамо угушисмо, извините.

И пакети покуљаше.

Али док се они размештаху и не обзирући се на нашу нервозну збуњеност и љутњу, врата рапаво зашкрипише па се отворише и једна дебела, раскопчана, знојава и бубуљичава људина, у поабаном оделу паланачког занатлије, уђе без поздрава и извињавања, носећи у рукама две потпуно нове ручне торбе од фине жуте коже. И са изазивачким држањем пошто позва своју жену, која се иза његових леђа нешто мало видела, да му следује, процеди кроз зубе:

— И ми смо, ваљда, платили карте.

— Господо — покушавао је мој друг да сузбије неочекивани напад, (што се мене тиче ја се нисам мешао јер су мени и мојој нервози годили оваки сукоби) — Господо, ја сам народни посланик, овај купе рез...

— Ништа незнам, карта је ту, — отеже људина лупкајући се по џепу.

— Не признајемо небиране посланике, нити привремени парламенат, прекиде га у исто време она прва прилика што нас је прошла.

— Овде смо сви једнаки и сваки има право само на једно место, додаде човек с новим торбама. И ја сам одмах био на чисто да су новодошавши врло лако однели победу.

Међутим, мој друг, свакако постиђен и уврећен, дуну у свећу тако јако да је обори, али одмах затим она прилика што нас је пронашла кресну палидрвце па упали другу.

Потом, човек с новим торбама удеси своје ствари па се намести заузимајући само за себе два места, онда скиде ципеле које остави под седиште и одвезујући завежљај с јелом обрати се жени:

— Јеси ли гладна?

Жена, која је мрдала уснама и са некаквим упрепашћеним изгледом, као да стоји нагнута над амбисом, плашљиво погледала у мужа, процеди:

— Па могла би једно крило.

И тако док су крцкале кокошије кости и задовољни супрузи нудили се вином, ми смо ћутећи слушали како киша прска у прозор и како ритмично лупа воз одмичући све даље и даље.

Пошто је повечерао, избрисао уста рукавом, пажљиво увезао завежљај са остатком јела и попушио цигарету, после које смо сви кашљали, човек наслони главу на женино раме, намести угодно ноге између оне прилике што нас је пронашла и мене па се умири, док се жена јуначки напрезала да ревносно издржи огромну, слоновску тежину тела свога мужа.

Без сваке воље за разговор, мој увређени друг и ја покушасмо да спавамо. Али покушај овај, бар што се мене тиче, оста узалудан, јер оне три прилике које прво уђоше и по свој прилици беху студенти, отпочеше врло занимљив разговор, који су водили са свим тихо, тако тихо и поверљиво да сам се морао напрезати да га чујем.

Студент који нас је пронашао, крезуб, великог забаченог чела, продирног погледа и подсмевачког изгледа, чије ми се дрско понашање, и ако и на моју штету, ипак свидело, обрати се оном другом, са финим, отмено уморним и болешљиво бледим изгледом, а на чијим коленима беху две књиге што их тек беше узео из преграде за ствари.

— Шта ти је то?

— *Печењарница краљице Педок.*

— Је си ли прочитао?

— Још нисам завршио.

Па суморни студент одиже књигу с колена и том приликом ја приметих да има свега један и по прст на десној руци.

— Тај опат Коањар — рече онај први — то је нека фамилија Сирану од Бержерака. Или боље: Сирано и опат Коањар то су два брата, од којих је првог опевао Ростан у стиху, а другог Анатол Франс, својим сјајним стилом, у прози. Бар мени се тако чини. Само незнам да ли је Ростан замислио Сирана пре него што је Анатол Франс замислио опата Коањара. Шта ти мислиш?

Студент без прстију скромно слеже раменима и насмеши се.

Не бих рекао, не знам... ја не налазим. На против, то су два различна човека. Онај витез, убојица, борац; овај

боем... краде карте у игри... А после, две разне судбине: онај јунак гине од цепанице, ова пропалица од мача. Бар према овоме што сам до сад прочитао.

— Не бих ти могао тачно рећи, — одговори први — нисам прибран; али имам тај утисак и чудим се да ти немаш исти. У осталом размисли и сложићеш се са мном. Као и Сирано, Жером Коањар одскаче дубином ума. Обојица немирни духови, отмени, духовити, генијални, високо над средином у којој проводе један немиран живот и обојица непризнати и несрећни. У толико... Има, има нешто од Сирана у опату Коањару.

— Не налазим да сте у праву, рече ошишана студенткиња, сува, доста ружна. испијена жена ниских груди, колико да се умеша.

— А ово овде, шта ти је то?

— То су *Сенке Јутра* Арцибашева.

— То је добра ствар — примети крезуби студент. Ја нарочито волим Арцибашева. Па забаци руку и извади из преграде пљоскаву бочицу с коњаком коју понуди студенткињи. Она наже неколико гутљаја па је пружи другом студенту, али он одби.

— Друже, — нагну се она према њему и говораше са свим тихо — и сама налазим да је то добра књига. Јесте ли видели, молим Вас, како су духови припремани, бодрени. И зар сами не увиђате како нам данас недостају Незнамови и Корењеви? Па још тише:

— Верујте, друже, по мом дубоком уверењу, оваке ствари треба највише преводити, оне нам никад нису биле потребније. Јер и код нас треба припремати духове и јер излаз из овог хаоса и кала не може се ни замислити без терористичке акције. Морате се у овоме са мном сложити. И морате нам, најзад, прићи. Суморни студент, најпре одмерено, затим све живље и ватреније одговори ово:

— Гопођице, ја сам вам рекао већ да ме још не можете тако ословљавати. Ја нисам комунист! Толико сам вам хтео рећи, једном за свагда. Ја... ја бих хтео али не могу. Опростите, али ви баш јако подсећате на ову Дору Баршовску. Сви ми само имитирамо, зар не? Говоримо отворено. Али мене ништа више не може да загреје, као некад пре ратова. Нема организације, нема средине у коју

човек може да уђе без резерве. А после: ја сам се разочарао, ужасно разочарао; немам више вере. У рату жртвовао сам се јер сам веровао да слобода вреди више од живота, борио сам се за боље друштво то јест надао сам се да ће људи постати бољи. Зар не? Сви смо тако. Ко није веровао да ће зло бити кажњено? Ко је сумњао у правду? Ко није веровао у боље дане? А данас, шта смо дочекали? Онај мали део што је постао бољи заморио се. Он је само неми сведок онога што данас раде они одморни које рат није изменио или боље које је рат у толико изменио што им је са свим искварио срца. А шта је са слободом? Кад смо носили теже окове од ових што и данас, иначе уморни вучемо? Окови то вам је награда. За њих су пали милиони. И зар после свега што сам видео, доживе', трпео, треба свесно да зажмурим па да понова верујем? У шта? Коме да верујем? За чим да пођем? Шта је то што сад треба да усталаса људска срца, да понова распламти оно племенито, незаинтересовано одушевљење које се угасило? Која је то реч живота коју, као буктињу праве светлости, треба сад да пронесу они изабрани у сред ове мрачне и перверзне генерације? Ја не знам. Ја заиста не знам. И зато, кад ми говорите о вашем идеалу, ја сам хладан — потпуно хладан. Јер није то оно са свим ново што смо ми тражили и нејасно замишљали у рату, носећи наше Крстове Страдања. И ко данас, после рата, може рећи да је већ готов са својом душевном организацијом, да зна шта хоће? А ви? Кажите сами. Ви би сте нешто хтели, а то што хоћете то није из вас, из нас, непосредно. Реците само: зар ви нисте Руси без руске душе? Имате нешто од ње, можда, али није сва и није ваша. Зато нема Корењева и Незнамова. И још их неће бити. А у новом поретку коме тежите, верујте, господарили би код нас опет одморни то јест који нису страдали, јер они што страдају увек се уморе до власти коју прихватају они вешти из мишијих рупа. Ја нисам наиван, ја више не верујем, не знам у шта и коме да верујем, немам идеала. Немојте ме звати друже.

— А ти, брајко, кад немаш ни воље ни идеала, скрсти руке као што си скрстио, трпи, шкрипи зубима и гледај шта се ради, одговори му крезуби студент, који га је за све време пажљиво слушао и ако у њега ни једанпут није гледао. —

Кад би сви говорили као ти, шта би било? Срећом не мисле сви тако. Треба се, брајко, очајно напрегнути, треба размислити шта да се ради. Нека нас је у почетку шака људи. Доста. Боље ишта него ништа. Јер данас и нема праве опозиције. А зашто нема опозиције? Зато што људи мисле погрешно као ти и немају идеала. Ми треба да створимо истинску опозицију. Јер шта је народ без опозиције? Опозиција, рекао је Ренан, чини част једне земље. Што се мене тиче, ја имам идеала: Правда. И ја нити могу, нити хоћу да скрстим руке. Ја сам поломио зубе шкрипећи, сад сам такав, бесан, сагоревам, не могу даље да гледам шта се ради на наше очи. Живиш ли ти у Београду, прикане? Имаш ли очи? Руку немаш, знам. И не кајеш се што си је дао. А ја бих се кајао, видиш. Ето, сам си ми казао: стеже ли мало реакција, афере се заташкају, а ратни богаташи измиле. Свуда: на улици, у позоришту, на тркама; свуда они и њихови фијакери, аутомобили, тоалете, бес, расипање, неморал, коцкање у огромне суме; све преко наших леђа. Погледај овог овде пријатеља.

Па показујући прстом човека преко пута:

— Шта га цениш? Милион као грошић. Погледај у кофере па у њега. Пас нема зашта да га уједе. Тип ратног богаташа.

Студенткиња потврди главом и скоро гласно рече:

— Заиста, тип *nouveau riche*-а.

За то време ја сам крадомице погледао да се уверим: спава ли човек наслоњен на женино раме или се претвара. Жена је, то сам приметио, неколико пута отворила уста као да је хтела нешто да каже. Али ја нисам сигуран: да ли је одиста имала намеру да нешто проговори или јој се зевало. Што се тиче човека, по кратким и искиданим покретима учињеним у току последњих речи које се на њега односиле, за мене није било никакве сумње да се он само претварао да спава, јер сам и раније био опазио како је, с времена на време, крајичком једнога ока, контролисао стоје ли његове торбе од фине жуте коже где их је оставио. Очевидно, дакле, он је пажљиво прислушкивао задњи део разговора јер после оних јасних и изазивачких речи што су пале на његов рачун, усправи се па плану:

— Комуниста, то је бољшевик, то је нерадник, то је бунтовник. Сваки данас може да заради, ако хоће. А ви сте врло неучтиви, дрски.

— Могуће — одговори мирно студент. Ја сам врло неучтив човек. Али ви сте врло ратни богаташ, а ја врло предратни студент. Ја и ови овде. Врло!

Човек учини покрет као да се спрема за физички напад и ми се узврпољисмо.

— Аксентије, — ухвати га за рукав преплашена жена — буди присебан. А ви немојте вређати.

Па, незнам зашто, гледаше само у студенткињу.

Ова је пресече:

— *Silence!* Шта се ви мешате у дискусију?

— Да, у дискусију, примети иронично крезуби студент, па убоде кажипрстом у ваздух.

— Гле, — рече жена која не скидаше очи са ошишане студенткиње и доби још упрепашћенији изглед као да ће сместа пасти у амбис — Шта хоће ова напаст од жене? Ја њој ништа нисам казала, она нека ћути.

— Јест, — дода њен муж. — Где путује женско само? Да си моја ја бих те убио, рђо куса...

И данас, кад сам принуђен да се, на овом месту приче, дотакнем тога непријатног момента, ја не могу да знам, управо, каквим тајанственим начином ствар узе тај обрт или, да се послужим војничким изразом, ситуација испаде тако несретно: да студенткиња, а не крезуби студент који је стварно сукоб изазвао, да ошишана студенткиња, рекох, прими на себе сву тежину бесомучног удара. да она постаде мета или центар огорченог и обесног противнапада непријатеља, кога је у овом, по све жалосном и нежељеном случају, представљао човек са торбама од потпуно нове и фине жуте коже и супруга му упрепашћеног изгледа. Сећам се јасно само детаља: да је студенткиња, после оних речи што јој је упутио човек, смртно цикнула, тако смртно да је мој друг посланик, и ако апсолутно неумешан у аферу с новим торбама, инстинктивно пружио руку за флашу с коњаком, да јој је ову флашу мушевитом брзином додао тако рећи потуривши је под нос, да је она сместа прогутала неколико добрих, врло снажних гутљаја, којима, по мом мишљењу једино има и да захвали

што још одмах, после оних ужасних речи, није пала у несвест, као што смо сви с правом и с неописаним ужасом очекивали.

У тренутку, међутим, кад су затегнутост нерава и наша узнемиреност били на врхунцу, дрски студент обрати се разјареном човеку једним врло помирљивим тоном:

— Немојте се љутити — рече он сав зажарен иронијом — ја сам свему крив. Ја видим торбе са свим нове, а ви као да сте из апса или ропства.

— Кумрија, — дрекну трговац — ја морам преступити.

Али, срећом и на наше изненађење, савлада се, па мерећи студента од главе до пете:

— Сумњиви се облаче тако фино.

— Торбе су наше — цикгала је жена — а мој муж је старешина еснафа.

— Честитам, о честитам! — узвикну студент као да је јако тронут.

— Жено — проговори трговац, сав црвен и после подужег и мучног уздржавања као страхујући да увреда која ће пасти не буде и сувише тешка, — Ово су глумци.

А кад, као гром из ведра неба, паде ова тако тешка реч, жена се препаде од извештачене узбуђености студента који се спремао да протестује:

— Аксентије — примети она прекорио — кумим те Богом, врати ту реч натраг.

Студенткиња шкргутала је зубима и крвожедно гледала у жену, која се после ових речи попуштања била повукла иза широких леђа свога мужа, па јој је добацивала разне увреде на француском језику (као „рита," „камила," и др.) док се крезуби студент цинички смејао, а онај други седео мирно као што би требало да се седи на предавању.

Али на енергичну и искрену интервенцију посланикову и моју противници попустише, напрегнути нерви постепено олабавише и све до Лапова проведосмо, после тога, ћутећи. Само кад воз стаде у Лапову крезуби студент снажно продрмуса трговца који је хркао као у рову:

— Господине ратни богаташу, — викну он — простругасте шине широког колосека.

— Шта, — престрави се он будећи се — шта се десило?

— Свирали сте на узбуну и воз је стао.

— Без увреде, господо, заврши трговчева жена „диску-

сију," јетко и журно прикупљајући ствари, док је муж отворених, влажних уста још несвесно гледао у нас. . . .

Па се после сви дигоше да пређу у крагујевачки воз којим су имали да наставе пут, сем крезубог студента.

— Моја карта треће класе до Вујановца — рече он опраштајући се с друговима — довде ме је поштено возила другом. Право је сад да је одведем на њено место.

Па узе ствари и пређе у трећу класу. Са осталима за крагујевачки воз оде и народни посланик, а ја остах сам у оној истој врелој атмосфери у којој је, после њиховог одласка, још за дуго брујало од бурног сукоба два света ни крива ни дужна што се нису могла, нити ће се икад моћи споразумети.

II

Управо, сукоб овај који се десио између студената, предратних по њиховом сопственом признању, с једне стране и богаташа, ратног по томе што то није порекао, с друге стране, а који као да нико није желео сем крезубог студента дрског понашања, нема некакве нарочите везе са овом причом, али он ипак има неке везе јер се десио у моме купеу на путу за Вујановац, где сам ја пошао у госте своме побратиму, и где ћу понова срести крезубог студента. За то сам га изнео. Што се мене тиче и чим сам остао сам после догађаја одлучих да спавам. Пошто нисам активно учествовао у сукобу шта ми смета, мислио сам, да преко њега прећем као да се ништа није ни догодило. Али, на жалост, то је за дуго било неостварљиво. Јер сукоб који се развијао на моје очи и у мало што није био крвав јесте догађај такве природе да се лако није могао ни заборавити. И тако сам дуго остао седећи да размишљам о људској осетљивости и другим занимљивим послератним чињеницама. Да би ипак све то заборавио устао сам и гледао кроз прозор. Киша више није падала, али мрак беше потпун. Тада се сетих да сад наилази месташце где се мој побратим венчао и би ми жао што бар није дан да понова видим село и јасно оживим старе, тако пријатне успомене. Међутим мало доцније воз стаде и ја сиђох пред станицу да бацим поглед унаоколо бар колико допушта слаба светлост пред њом и око ње. Али ми се сад све учини друкче него некад. Оног дана кад смо стигли овде, побратим и ја, сећам се, имали смо мало једно разочарење. Један од кумова побојао

се био да се не замери родитељима њеним и одустао; али другог кума, професора, који је поштено одржао реч затекосмо шћућуреног баш у оном углу станичне чекаонице где сад гледам како дремају, климајући убрађеним главама, две сељанке са корпама у крилу, из којих вире смешно испружене гушчије главе и репови. Са гомилом књижурина под пазухом и једном отвореном у рукама, коју је испустио кад нас је спазио, он је ревносно очекивао долазак нашег воза па га ипак није осетио. У свечаном оделу и великом црном шеширу, са приметно краћом десном руком коју је редовно подизао у висину очију кад се здравио, кратковид и врло збуњен, кум је искрено загрлио Николу и нешто неразумљиво муцао кад му је овај, срдачно му стежући руку, захваљивао на одржаној речи.

Док сам био у низу ових сећања воз писну и ја утрчах унутра трудећи се да слику, коју сам о оној вечери стао обнављати, не побркам... Готово у исто доба ноћи кад пролазим овуда, прилично нервозни, шетали смо оно вече дуж пруге која је блештала на светлости месечине, очекујући да она стигне. Немогуће је, у осталом, заборавити ту ноћ у очи овог необичног венчања. Чинило нам се, поред свега, невероватно да ће се она појавити и хиљаде сметњи излазиле су нам пред очи. А да нас је неко тада пажљивије загледао морао би с чуђењем застати да посматра: како замишљено и брзо корачамо одавајући бригу људи који очекују некакав врло важан догађај. Имало је нечег завереничког у нашем понашању.

И тако шетасмо, чекасмо, удисасмо диван мирис траве, слушасмо зрикавце, лавеж паса, откуцавање телеграфског апарата или поглёдасмо на таман звоник у сред успаваног села и беличасте, разбацане кућице што сневаху на месечини, кад, најзад, чусмо у даљини писак. Задрхтасмо и загледасмо се тамо одакле треба да се појаве два црвена ока воза који и не зна да носи једну љубав тако одлучну, необичну и верну. Па се црвене тачке појавише, срца нам залупаше, а мало после ала што је бректала стаде. Ми појурисмо колима, зверајући на све стране, кад се једна врата малко отворише и на степеницама указа са пуно ружа на лезој страни груди, она, у путничком шеширићу од сламе, дугачком мекинтошу, лица озарена срећом и у оној милој узбуђености која чини да човеку и против воље очи заводене. Кад лако скочи на

снажна прса Николина он је понесе излазу, ка колима која су чекала. Али се она измигољи, одскочи еластично, па нам притрча, куму и мени, срдачно захваљујући и стежући нам руке. Витка, елегантна, неизвештачена, свесна да је лепа, уверена да нас је очарала, као најлепша тица, скакутала је од једног до другог. Ја сам био одушевљен до манитости. Јурио сам час тамо час овамо, ни сам незнајући шта чиним, па сам својеручно дохватио њене ствари, тешке као олово, натоварио на леђа и носио од кола до кола. Кум није знао где му је глава. Цвикер му беше спао, али он га није тражио, већ је питао мене да ли је понео још један, резервни и да ли знам где му је, пео се на кола и скидао док су му купусаре испадале из џепова. А она се смејала, рекла нам да смо дивни, да ће нас волети као што нас воли Никола, па нам је, после, кад се кола кренуше путем у село, причала о томе како је синоћ вешто и лако умакла из куће. Отац ништа није приметио, рано је легао, мајка и остали испратили су је на станицу, стигла је у последњем моменту, путовала без непријатности. И гледајући мило у Николу питала га сваки час: — А шта би радио да ти нисам дошла?

До јутрења провели смо у поповој кући у љупким и веселим шалама и разговору којим је она знала да руководи са неисцрпном срдачношћу и са пуно грације, обраћајући се увек ономе чије расположење попушта, цвркућући непрестано, очаравајући нас својом умиљатошћу, и заносећи нас до најслађег заборава. Поп, млад, весео човек и попадија, пуна, са великим црвеним печатима, жена „у српски“, нису крили колико им чини част што смо њихову кућу изабрали за ову срећну прилику. А кад је било време јутрења одосмо у цркву. Сећајући се и сад оних свечаних тренутака церемоније, једне од највећих и најсвечанијих обавеза коју човек може примити, знам како сам онда веровао да се она никад не може погазити бар ради лепоте оне успомене, најмилије у животу, најсвечаније од свих, најчистије и најдраже. Изгледала је лепша од сваке краљице под круном на сред цркве и насмешила се тако заносно на Николу онда кад је свештеник упитао је ли њена драга воља да за њега пође, да сам се ја тога тренутка, и само ради тога да га и ја доживим, одлучио да се оженим. А после венчања отишли смо на закуску под велико гумасто дрво, у близини црквене порте. Поседали смо на шарене про-

стирке и она нас је служила. У сред оне ведре и живе свежине прекрасног летњег јутра, на великој трави и међу цвећем, поред шуме пуне тица, оно љупко створење више није имало ничег земаљског. Ох, какво блаженство! Топили смо се од њеног осмеха, дрхтали смо под погледом њених жарких очију. Куцали смо се чашама, испијали, клицали, певали. Пијанство младости достизало је свој врхунац кад нам је она певала. Па су настале здравице. Поп је држао читаве проповеди и говорио гласно као да га слуша цела парохија. А ја сам рекао: „Снајка, побратиме, да Бог да целога века били срећни као данас. Ето то је све што знам и могу да вам кажем“, па сам бацио празну чашу у траву. Кум, без цвикера, гледао је разроко и са чашом у оној крађој руци, казао: „Никола, спремио сам био дивну здравицу на латинском, сад ни на српском не умем да говорим. Али што је овде, овде је“, па се лупи по срцу. Са бурним „живио“ пропратисмо овај крај његове здравице, па Никола засвира коло. Поп, попадија, кум и ја скакали смо без такта до крајњег замора. После је поп гађао из револвера мој шешир од панаме окачен о дрво, а кум, победоносно, на свом штапу донео велику змију коју је убио и стао да описује. Никола нас је грлио и поновио да нема бољих пријатеља од нас, а ми смо љубили снајку у руку, уверавали је да нам је она од данас рођена сестра, да је Никола најпаметнији, најхрабрији и најсрећнији човек на свету и да ће га она волети тек кад га боље буде упознала.

И, најзад, кад би време за полазак одосмо на станицу. На растанку, најсрдачнијем који сам упамтио, обећасмо скоро, поновно виђење и кад воз пође дуго махасмо шеширима посматрани са начичканих прозора од радозналих путника. А после, сваки оде на своју страну, сем кума коме воз беше умакао док се негде бавио.

Ох, а неколико тренутака затим, кад сам се нашао сам у купеу воза који ме је носио за Београд, сећам се како сам био утучен. Као да ми је срце било ишчупано...

(Наставак у идућем броју.)

ДРАГИША ВАСИЋ.

УСКРШЊА НОЋ.

Велика субота 188* године. Сури вечерњи сумрак давно је већ пао на нему земљу. Загрејана преко дан, а сада већ обавијена лаким и свежим дахом пролетњег ноћног мраза, земља је, изгледало је, дисала лагано и дубоко; од тога даха дизала се беличаста магла, треперела у зрацима и сјају величанственог звезданог неба и пела се, као колутови тамњановог дима, у висину у сусрет сутрашњем празнику.

Тишина. Мали окружени град Н. ћутао је у хладном сумраку, чекајући тренутак, када ће са висина саборне цркве одјекнути прво звоно. Али град није спавао. Свуда, и у влажном мраку и у сенци немих и празних улица осећало се пригушено ишчекивање. Само по где-где журно би прошао задоцнели трудбеник, кога празник замало што није затекао за тешким несавладљивим радом, или би протутњала каква кола, па би опет завладала свуда нема тишина... Живот је с улица прешао у домове, у богате палате и скромне колибе, чији су се призори сада светлели и тамо се, изгледало је, сакрио. А над градом, над пољима и над целом земљом осећао се невидљиви и блиски дах празника васкрсења и обновљења.

Месец је још био сакривен и град је лежао у сенци широке узвишице, на којој се видела велика и тамна зграда. Необичне, праве и строге линије зграде мрачно су се оцртавале на светлој васиони; тамна капија једва се видела, зјапећи у мраку за сенченог зида, а четири куле на угловима засецале су својим оштрим шиљцима високо небо.

Одједном, са висине саборног торња, откиде се први звук и пролете кроз лаки ваздух замишљене ноћи... за њим други, трећи...

Одмах затим, са разних страна, разним тоновима звонила су, треперела и певала сва звона, спајајући се у једну моћну, необичну хармонију; звуци су се тихо њихали и кружили по прозрачном ваздуху... Из оне тамне зграде, која је бацала сенку на град чуло се слабо напрсло брујање; дрхтало је у ваздуху од немоћи да се издигне у прозрачне висине за снажним акордима.

Звона ућуташе. Звуци се изгубише у ваздуху, али ноћна тишина није хитала да поново заузме своје место: као да се

још дуго чуо у ваздуху нејасан одјек који се губио, као да је још дрхтала невидљива струна затегнута у ваздуху...

Светлост се у домовима угасила; сада су се светлели црквени прозори. Земља се спремала да по 188* пут објави старо начело победе, мира, љубави и братства.

Код мрачне капије тамне зграде звекнуше мамузе. Чета војника, изашла је да смени ноћну стражу. Прилазили су свакоме углу, заустављали се пред сваком стражом; из те мрачне гомиле људи издвојио се и корачао одмереним кораком један војник, а пређашњи стражар враћао се и губио у нејасној тамној групи... Затим је чета пошла даље, обилазећи унаоколо високе зидове тамнице.

На западној страни сменио је стражара млади регрут; у његовим покретима још се опажала сељачка неспретност, младо лице имало је израз напрегнуте пажње једног новајлије, који је први пут на одговорном месту. Стао је лицем к зиду, тресну пушком о рамену, коракну два пут и, направивши полукруг, сигао је раме уз раме са претходним стражарем. Овај, окренувши се к њему, изговори научена на памет обична правила:

— Од угла до угла... гледати, не спавати и не дремати! — брзо изговори војник, а регрут је слушао још увек са напрегнутом пажњом и у његовим сивим очима осећао се неки нарочити израз туге.

— Је си ли разумео? — упита наредник.

— Разумео сам.

— Пази! рече овај строго, а за тим променивши тон, проговори блажим гласом:

— Није то ништа, Фађејеве, не бој се! Ти бар нисси жена. Не бојиш се тек, ваљада, шумских авети?

— А што би се авети бојао? — одговори наивно Фађејев и замишљено додаде: — Нешто ми онако, браћо, тешко на срцу...

После овог простосрдачног, скоро детињастог признања, зачу се смеј у гомили војника.

— Види се — сељак, — презриво изговори старији и одсечно командова:

— О раме! кораком напред!... Правилни кораци чете

одјекивали су и изгубили се за углом. Стражар пребаци пушку и поче лагано корачати поред зида...

Са последњим звуком звона у тамници је почело кретање.

Туробна и жалосна апсанска ноћ давно није запамтила овакву живост. Као да су молитвена звона донела вест о слободи: црна врата ћелија отварала су се једна за другима. Људи у суром оделу са кобним знаком на леђима пролазили су двоје и двоје ходником дугим поворкама и улазили у осветљену тамничку цркву. Ишли су с десна и с лева, уз степенице и низ степенице; у пригушеној ларми њихових корака чуо се по где-где тресак пушке и неједнаки звекет гвожђа. У пространој цркви сура гомила људи сместила се за решеткама на своје одређено место и тамо се стишавала. На црквеним прозорима виделе су се такође решетке...

Тамница се испразнила... Само у оне четири куле, на угловима тамничне зграде у засебним малим округлим ћелијама затвореним на катанце, четири усамљена осуђеника корачаху по својим ћелијама, наслањајући с времена на време уво ка вратима и слушајући жељно одјеке црквеног певања...

А у једној од заједничких соба, лежао је на постељи болесник. Надзорник, коме су јавили о изненадном болеснику, приђе му кад су остале осуђенике одводили у цркву, наже се над њим, гледајући му право у очи које су се светлеле чудним сјајем и тупо гледале у пространство.

— Иванове, ej Иванове! — викну надзорник болесника.

Осуђеник не окрете главу; говорио је нешто нејасно; глас му је био рапав, изгореле усне мицале су се тешко.

— Сутра у болницу! — заповеди надзорник и изађе, оставивши крај собних врата једног стражара из ходника. Он пажљиво погледа болесника у врућици и махну главом.

— Ех, скитницо, скитницо! Види се брате отскитао си своје! — и решивши да ту нема посла, надзорник прође ходником ка цркви и заустави се крај затворених црквених врата; слушао је службу божју и клањао се сваки час до земље.

У празној соби одјекиваху по кад-кад неразумљиве речи болесника. То је био још средњовечан човек, јак и снажан. Бунцао је и преживљавао скору прошлост, а лице му се кривило у изразу бола.

Судбина се рђаво нашалила са бедником. Прошао је хиљаду врста преко тајге[1] и дивљих гребенова, издржао хиљаду опасности и лишења, вођен напред увек жарком чежњом за родним крајем и једином надом: „бити са својима само месец, или недељу дана... а после... нека иде све истим путем!“ На сто врста пред родним селом ухватили су га и бацили у ову тамницу...

Но, најзад, неразумљив говор престаде. Очи скитнице одједном се отворише још више, дах му је равнији... Врелу главу обузимају мирнији снови...

...Шуми тајга... Познат му је тај шум једнак, звучан, слободан... Научио је да разликује гласове шуме, говор сваког дрвета. Густо и тамно зеленило величанствених борова као да звечи у висини... Јеле шапућу отегнуто и звучно; весела и светла туја маше својим гипким гранама; у јасике дрхти и трепери осетљиви и плашљиви лист. Цвркуће слободно птица, поток жубори и бурно лети низ камените јаруге, а јато брбљивих сврака — детектива[2] лети у ваздуху над оним местом где невидљиво у шуми пролази скитница.

Као да је талас слободног ветра из тајге дахнуо на болесника. Очи пуне пажње гледају напред и у њима се одједном засветли нешто налик на свест. Скитница, стари бегунац, виде пред собом необичну појаву: отворена врата!...

Моћан инстикат потресе цео организам узнемирен болешћу. Знаци бунила нагло су се губили, или можда искупили само око једне једине мисли. Нова, као јарки зрак пресече одједном цео тај хаос: сâм!... врата отворена...

За трен ока стајао је на поду. Чинило се да је сва ватра распламтелог мозга пришла очима: поглед им је био некако раван, упоран и страшан.

Неко излазећи из цркве, отвори, на мах, врата...

Таласи складног певања, омекшаног растојањем допрли су до његових ушију и опет се нагло изгубили. По бледом лицу пређе израз милине, очи се замаглише, а у памети се јави слика тако давно његована маштом: тиха ноћ, шапат

[1] Сибирске прашуме.

[2] Сибирски путници причају да у дубоким тајгама сврake прате јатима човека који шумом пролази. У доба кад је „лов на кривце“ био дозвољен законом, тамничине власти хватале су скитнице по гласној вици сврачијег јата. Писац.

борова чије мрке гране висе над старом црквом роднога села... гомиле његових сељака, ватра над реком и овакво исто певање... он се жури путем да би чуо све ово тамо, код својих!...

Међу тим, у ходнику, крај црквених врата, додирујући челом земљу, надзорник се клањао и молио Богу од свег срца...

Млади регрут са пушком корача поред зида. Пред погледом стражаревим пружа се равно поље без краја, које је снег тек скоро разголитио. Лаки поветарац трчи преко равнице шушти сувим коровом и лањском травом и улива у душу војника мирне и тужне мисли.

Млади стражар застаје крај зида, спусти пушку на земљу и, наславивши руке на цев, а главу на руке, дубоко се замисли.

Није могао да дâ себи јасан одговор: зашто је он ту ове свечане ноћи у очи празника с пушком крај зида пред пустим пољем? У опште био је још прави сељак, није много шта разумевао, што је једном војнику потпуно јасно те га нису узалуд дирали што је туговао за својим селом. Недавно је био још потпуно слободан, био је домаћин, газда у своме пољу, на раду, а сада га је страх, безразложни, необјашњиви и неодређени страх пратио на сваком кораку, при сваком покрету и утеривао младу, неотесану сељачку природу у колосек строге службе.

Но у овом тренутку био је сâм... Празан видик, разастрт пред очима, фијук ветра у корову наводили су на њега сан и пред очима младог војника низале су се слике из родноga места. Он такође види село, осећа онај исти ветар над њим и осветљену цркву и тамне борове, што над црквом љуљају своје зелене врхове...

По кад-кад, као да дође к себи и тада у његовим плавим очима види се несхватљиво питање: шта је ово? поље, пушка, зид?... На мах се присећа стварности, али брзо опет нејасан шум ноћног ветра доноси познате и миле слике и војник опет дрема наслоњен на пушку...

У близини места, где стоји стражар, на ивици зида показује се тамна мрља: то је човечија глава... Скитница гледа у далеко поље и једва приметну ивицу удаљене шуме... Груди му се шире, удишући жељно свежи и слободни дах мајке – ноћи. Он се полако спушта на рукама и тихо клизи доле низ зид...

Радосно брујање звона разбија ноћну тишину. Врата тамничке цркве отварају се, кроз двориште пролази ускршња литија; складно певање таласима допире из цркве. Војник задрхта, усправи се, скину капу да се прекрсти и... одједном као да је замро с подигнутом за молитву руком... Скитница је доспео до земље, потрчао брзо ка сувом корову.

— Стој, стој!... Брате рођени! — узвикну стражар сав ужаснут, дижући са страхом пушку... Све оно чега се бојао, пред чим је дрхтао, налеће на њега гломазно и страшно са том суром фигуром што бежи. „Служба, одговорност!“ — пролази кроз главу војника. Он узима пушку и нишани у човека који трчи. Пре него што ће да спусти ороз, он само болно затвори очи...

Над градом и даље лебди, кружи се у васиони и трепери складно брујање... и даље напрсло звоно тамнице дрхти као да се брани, налик на јаук рањене птице. Иза зида чују се складни звуци победничке песме: „Христос Воскресе“ и одјекују по равноме пољу.

У тај мах, за зидом, надкриливши све остало, груну пушка... Слаб, немоћан узвик као тихи јаук безразложне туге чу се за њим и све ућута...

Само далеки ехо пустога поља понављао је са жалосним роптањем последње одјекивање пушчаног метка.

(*С руског превела* Олга Глушчевић-Којић) В. КОРОЉЕНКО.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(15)

Усред јадиковања која су се уздизала с операционог стола, смрт Жуана Арквила била је прошла неопажена.

— Да ли вам је тај јадни младић могао дати жељених обавештења, госпође? запила хирург кад се оне опростише од њега.

— Да, рекоше оне.

— У толико боље, јер иначе — ја сам био заборавио да вам то кажем — ви бисте могли запитати официре једног алавског батаљона који се одмара на по миље одавде, ено, тамо, на ливади коју видите, украј потока.

— Ах! Алавци су ту, рече Алегрија.

Оне опет изјахаше. Алегрија потера свога коња ка месту које јој је био показао доктор.

— Ах! Алавци су ту, понови она.

Сав њен мир био јој се сада повратио, онај мир који је од јутрос била изгубила.

— Куда ћеш? запита госпођица де Меркер.

— Алавци су ту, одговори она смејући се подругљиво. Пођи са мном да чујеш шта ћу им рећи.

Војници су баш вечерали кад две девојке на коњима избише на ливаду. Они их са радозналошћу гледаху где долазе. Алегрија потера свога коња ка једној групици која је седела у страни: то су били официри. Они је познадоше и дигоше се.

Она окрете више пута свога коња уокруг.

— Молим вас да ми опростите, господо. Ја имам част да говорим другом батаљону алавском, је л' те?

— Да, одговори јој један наиван глас.

— Другом алавском батаљону, који долази из Естеле?

Овај пут јој нико не одговори.

— Другом батаљону, продужи она ударајући гласом на сваки слог, који је, јуче у јутру, напустио поверени му шанац и срамно утекао с бојног поља?

Зачу се гунђање. Сви људи били су сада устали.

Охола, пуна смелости и презирања, Алегрија ободе свога коња усред њих.

— Кукавице! кукавице! викну она тада.

Сви заграјаше од гнева. Алегрија виде где је окружи једна претећа гомила.

— Кукавице! понови она.

Из кута где су били официри, одјекну један глас, проничан и опор:

— Мирно, војници, мирно! Не сме се нападати једна жена, чак и кад је та жена дрољa.

Захори се одобравајући подругљив смех. Бледа и смешећи се, Алегрија се окрете ка ономе који је било говорио.

— Капетан Тарзис, Бог и вера, рече она. Честитам вам на вашем отменом држању.

Она приђе официру који ју је, скрштених руку, гледао изазивачки.

— Капетане Тарзисе, једног дана кога се ви можда сећате, ја сам рекла себи: „Сто му мука, ако је овај човек толико исто храбар официр колико је кукаван љубазник, какав диван дар дајем онда војсци легитимитета!...“ Ја сам била двапут покрадена, драги капетане Тарзисе, жао ми је што то објављујем пред вашим људима: код вас, војник не вреди више од љубазника.

И у општем ћутању, она прште у увредљив смех.

Тарзис је био пребледео као крпа.

— Кучко! промрмља он.

Он се наједном поже. Алегрија једва имаде кад да забаци главу назад, али ипак не довољно брзо да избегне тешки белутак који капетан Тарзис баци на њу из све снаге.

У истом тренутку њен коњ се пропе на стражње ноге. Заслепљена крвљу која је цурила с њена чела, она паде на земљу...

— Колико је сати? запита Алегрија долазећи к себи.

— Четири сата, рече Луцила.

Госпођица де Меркер била је одвукла своју другарицу на ивицу потока који је текао испод ливаде. Исцепавши своју и Алегријину цепну мараму, она је зауставила крв с ране. Оне су остале саме, пошто су Алавци брже-боље прекратили свој одмор. У наоколо, два коња су брсла мршаву ситну траву.

Алегрија се усправи у пола и насмеши се на Луцилу.

— Имаш ли при себи своје огледало? запита она.

Госпођица де Меркер јој пружи једно цепно огледалце.

Забацивши у назад своју косу, Алегрија погледа своју рану: једна дугачка расекотина, мало изнад слепоочнице.

— Онај красни младић само ме је за мало проманио, промрмља она.

— Је ли ти тешко? запита Луцила.

Она махну главом.

— Није више, одговори.

Затим приђе своме коњу и удеси узде.

— Треба поћи, рече она.

Госпођица де Меркер је погледа.

— Поћи, за где?

Њена другарица не одговори.

— На коју страну на се упутимо? запита Луцила.

— Треба стићи Краљевски Стан, рече Алегрија.

У исто време, она је гледала Луцилу из коса.

— Краљевски Стан, рече госпођица де Меркер, врло бледа.

Она прошапта:

— А Оливје?

Господин де Пренест, рече Алегрија, равнодушна. Ох! има пуно вероватноће да је он у овом тренутку напустио овај свет, као и господин де Мањоак.

— Ах, он је још жив, ја сам у то сигурна, а и ти тако исто, узвикну госпођица де Меркер.

Кћи Пјера Дечарта погледа је с једним бледим осмејком.

— Можда, рече она. Па шта онда?

— Онда, треба га спасти, преклињала је Луцила.

— Шта би ти урадила да га спасеш? запита Алегрија.

— Све, одговори Луцила.

— Чак и то.

И нагнувши се ка госпођици де Меркер, она јој стаде говорити на уво.

Луцила устуче престрављена.

— Ти кажеш?

— Није потребно да ти понављам, ти си чула, рече суво Алегрија.

— Ја нећу, ја не могу, јецала је госпођица де Меркер.

— Онда ће он умрети, рече Алегрија хладнокрвно.

— Не, не, ти нећеш допустити да он умре, ако можеш да га спасеш, јер ти га волиш, узвикну Луцила.

— Ти ме не познајеш добро, рече Алегрија смејући се једним страшним смехом: баш због тога ја ћу га, сасвим лепо, и оставити да умре.

— Ја не могу, ја нећу, понови Луцила, кршећи руке.

— Онда ће он умрети, одговори Алегрија.

— Милост! рече госпођица де Меркер. Ја сам увек радила све што си ти хтела.

— Шта си ти радила? рече Алегрија презриво. Ти си дала своје имање, из саможивости, јер си га се бојала, да не би осећала док спаваш страшну тежину једног сумњивог злата где ти гњечи ноге. Али је дошао тренутак кад ти то треба рећи: не даје се само своје злато. Иначе, доиста, бога-

тани би имали толику превагу над сиромасима. Не даје се само своје злато, Луцила.

— Милост! понови девојка, вукући се крај Алегријиних ногу и љубећи их.

— Време пролази, рече ова, гледајући крај својих ногу, с чудном мешавином мржње и љубави, лепу плаву главу. Да или не?

— Ја хоћу да живим! рече госпођица де Меркер.

— И он хоће да живи, рече Алегрија, а ипак сутра, прекосутра најдаље, он ће лежати опружен на каквој ливади, тела пробушена са шест метака, и покривен мрким огрaчем.

— Ах, џелату! рече Луцила.

И она сакри лице у руке.

— Последњи пут, рече Алегрија.

Госпођица де Меркер крикну:

— Нека живи, ако можеш да га спасеш! нека живи! нека живи!... А онда чини од мене што будеш хтела.

Један победоносан дрхтај затресе Алегрију.

— Хајде онда, рече она кратко.

Жут сумрак парало је црно дрвеће. Оне обе узјахаше на коње и ишчезоше у помрчини која се спуштала.

ТРЕЋИ ДЕО.

АЛЕГРИЈА.

ГЛАВА ПРВА.

ГВАРДИЈА.

Истог вечера, Алегрија, долазећи на коњу путем из Толозе, стиже пред *фонду* Буjаланс, најважнију крчму у варошици Лекумбери.

— Хеј, дон Ликурго! зовну она, ударајући својим корбачем о један прозор на првом спрату.

Преплашено лице дон Ликурга Буjаланса појави се. Његове очи стадоше зурити у помрчину.

— Господо либерали... поче он.

— Још нису овде либерали. То сам само ја, Алегрија Дечарт; сиђи, отвори врата, и ходи да прихватиш мога коња.

Прозор се опет затвори. Врата се отворише.

— Доња Урсула спава, без сумње? запита Алегрија гостионичара пошто је овај одвео коња у коњушницу.

— Моја жена спава, доиста, Ваша Милости.

— Е онда је иди пробуди. Или боље хајдемо заједно.

— Устај, Урсула, викну Алегрија, улазећи у собу. А сада, будите добри, драги дон Ликурго, да ме оставите мало са вашом супругом. Ето, идите доле и спремите ми једну шољу топлог вина, брзо. Хајд', Урсула, устај кћери моја.

Крчмарица, нѣма од чуда и од сна, стајала је право усред собе.

— Отвори ми свој орман с хаљинама, нареди Алегрија.

Не чекајући да Урсула послуша, она пређе у предсобље и врати се с гомилом одела. Она стаде да испитује хаљине, огртаче, шалове...

Сувише лепо, сувише ново, сувише лепо, говорила је она узимајући свако парче и остављајући га уз раније на постељу. Ах, најзад, ево нешто боље.

Она је држала једну хаљину од црне вуне, врло грубу, изношену, искрпљену, али чисту. Та хаљина била је једноставна, са кратким и широким рукавима. Облачила се преко главе, као калуђерске мантије.

— Скини ми обућу, рече Алегрија.

Урсула скиде велике чизме од фине коже и свилене чарапе.

— Свуци ме.

Урсула скиде тамну амазонску хаљину. Алегрија оста само у својој танкој кошуљи. Смакнувши је само с једног рамена, да се не би показала потпуно нагом пред крчмарицом, она навуче црну хаљину. Кошуља паде около њених ногу, као венац од белих чипака.

Алегрија је била нага под грубом тканином.

— Исусе, Ваша Милости! за вас је била та гадна хаљина! узвикну Урсула. Узмите ову, моју најлепшу.

Алегрија не одговори. Она је претурала по једном сандуку пуном прња, и извади из њега један појас од црне свиле.

— Ето, рече она везујући га око струка. То је доста као украс. Нађи ми један пар црних сандала.

— А чарапе, Ваша Милости?

— Нећу чарапе,

Урсула навуче јечећи на нежне беле ноге тврде платнене ципеле. Алегрија се погледа у огледало од ормана. Са својом хаљином утегнутом у струку, својим голим ногама, мишицама и вратом, никад можда није била лепша. Она избаци пркосно свој подбрадак унапред. Њена кратка коса задрхта. Она се насмеши сама на себе.

— А сада, рече она, један црн огртач, и више ти нећу досађивати. Не, не тај, тај је и сувише леп. Ти би хтела да се сви окрећу за мном на путу? Овај.

Она се уви у широк шал. Њена глава, њено чело, њено лице ишчезоше. Виделе су се само, кроз један мали отвор, дубоке тамне очи.

Оне сијоше; Алегрија се смејала својој опреми, док је се госпа Урсула и даље вајкала.

Њена вајкања прихвати и њен супруг, чим је опазио Алегрију:

— Обесвећење, Ваша Милости! Ликург Буjаланс има част да вам то каже, обесвећење!

— Доста зановетања, рече Алегрија. Ти си спремио топло вино? Дај га.

Она узе шољу и испразни је на душак.

— Дај ми један штап, рече она још Ликургу.

Она навуче на лице тамни огртач.

— Сада, слушајте, рече она. Либерали ће бити овде у зору. Могућно да се ми нећемо видети за дуго. Хвала на оном што сте урадили за мене. Остављам вам свога коња. Продајте га, ако хоћете. Ако можете да га сачувате, ја ћу се радовати, јер то је било ваљано кључе, које сам ја јако волела.

Она отвори врата с улице. Дах леденог ветра, помешан с кишом, уђе кроз црни отвор. Алегрија, под тамном овешталом тканином, задрхта дуго.

— Збогом, рече она.

И та просјакиња ишчезе у помрчини.

Она се стаде потуцати у сред мрака, под дугим паралелним и модрим влакнима кише. Ово, то је један брежуљак. Црни кочеви који га шарају или начичкавају значе да је он засађен виновом лозом, виновом лозом која ће, у септембру, на благословеној светлости, бити налик свака на извор руменила. Под руком коју ће изгрепсти, један зид, зид око неке

њиве, зид од суве земље. Тај зид постаје ограда за коју се држи... Ах, невидљиви поточе, божанствено клокотање тајанствене воде која гасиш моју стравичну грозницу, већ те не чујем више! Пут се стешњава; десно, лево, јаруге. На врху, једна кривудава и бледа пантљика: страшно ноћно небо. Алегрија дрхти. Од страха? Бедна девојко, ти не мислиш више на свог оца, на оног Пјера Дечарта који је, непомичан, проводио читаве ноћи, под потопском кишом у Орокопишу? Је ли *њега* било страх? Али, истина, да ли баш од страха дрхти, у овом тренутку, његова помамна кћи?...

Никад Алегрија није знала како је ишла те ноћи, ни колико времена управо. Она се била упутила на Алсасуи. Зора, једна земљана и жута зора, затече је где прелази Араквил. Она онда познаде, над брдом Аралером, капелу Сан-Мигел-ин-Екселзис.

Село Хуарт било је већ заузето од либералних трупа. Алегрија уђе у њ.

Пролазећи испред једне сиске куће, она чу где је зову изнутра.

— Ој, голубице, хоћеш ли да зарадиш два пезета? то је тако истина као што се ја зовем Јозефа Кристобал, и као што сам логорска крчмарица у бадајоцком пуку.

— То није на одмет, рече Алегрија.

Дона Јозефа Кристобал била је једна госпа врло неука и с подбратком украшеним малом брадицом. Иначе, врло ваљана жена.

— Ево шта је, рече она. Ови врагови из мога пука провели су читаву ноћ светкујући последњу победу војске Његова Величанства, заузеће Толозе...

— Ах, Толоза је заузета, рече Алегрија, равнодушна.

— Да, моја лепојко, од синоћ. Ти то нисн знала? Одакле то долазиш?

— Из Ернаниа, одговори млада жена околишно.

— У осталом, то није важно. Да пређемо на ствар: ја ти дакле понављам да су војници и подофицири провели сву ноћ пијући. Погледај шта су ми оставили.

Она показа гомилу прљавих шоља и чаша.

— Откад знају да су победиоци, ухватило их је лудило величине. Они хоће, када год пију, чисто посуђе. Малочас ће

се пробудити и опет почети да пију. Ја сам пропала ако све то није опрано. Међутим, у овој проклетој разбојничкој варошици, ниједна жена неће да пристане да ради за храбре војнике краља Алфонса. Бар си ти ваљана девојка, добра либералка, и уз то, Бог и душа, нисн ружна, и ако ја не волим такву лепоту.

Грозничаво, Алегрија је стала да пере чаше и шоље. Крчмарица виде да јој зуби цвокоћу.

— Пиј то, мала, рече она, пружајући јој један судић рума. Сам генерал Лома, нема две недеље, изволео је наћи да је добар.

Алегрија попи лакомо. Дона Јозефа гледала је са сажаљењем.

— Једва је и одевено то сироче! Има сандале од шарпије. Мора да је ишло целе ноћи, по путевима препуним карлистичких разбојника... А куда идеш тако, голубице?

— Ах, рече Алегрија, кад бисте могли да ми помогнете да то дознам, ја бих вам била вечно захвална.

— Гледај ти то! Иде а не зна ни куда иде! Зар ти нисн луда?

— Ја тражим свога вереника, војника у војсци Његова Величанства.

— А где ти је вереник?

— То баш и не знам. Ја сам, од пре четири године, у крајевима које су биле заузеле чете Дон Карлосове. Знам само од једног вашег војника, да је био прекјуче при заузећу Естеле, и да је одређен да чува два Француза који су заробљени у тој битки. Али где? Ја не знам ништа даље.

— Два француска заробљеника, рече крчмарица. Чекај, ја ћу те можда моћи обавестити.

Она приђе једним степеницама.

— Ој, Редондела, викну она.

Тек на њен трећи позив одговори јој с горњег спрата неко мумлање.

— Пробуди се мало, рече дона Јозефа. Из ког пука су војници који чувају два Француза заробљена на Монте-Јури?

— Из толедског пука.

— А где су их одвели?

— У Гвардију, да тамо буду стрељани, рече невидљиви човек. А сада, хоћете ли ме оставити да спавам?

— Добро, добро, спавај опет, ленштино. Ето, моја мала, ја мислим да ти није било могуће намерити се боље. Ти без сумње желиш да идеш у Гвардију?

— Да, прошапта Алегрија, стиснутих зуба.

— Кад је тако, мој муж, дон Садурни Кристобал, логорски крчмар у бадајоцком пуку, полази малочас за Логроно, да донесе четири бурета риојског вина. Ти ћеш га оставити у Виани. Он има добра мала кола с једним врло брзим коњем. Ти можеш бити још вечерас у Гвардији, у наручјима твога вереника. Како ти се зове вереник?

— Јеронимо Пуцол.

— Јеронимо Пуцол, рече крчмарица, познајем га. Један велики црномањаст младић, с брадицом испод доње усне, предложен за каплара.

— Главом он.

— Ах, Јеронимо Пуцол, прави ђида! Бог и душа, бићете леп пар. А ја умало не заборавих твоја пезета!... Узми, мала, узми. Тако ми Богородице дел-пинарске, ти си их поштено зарадила.

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

НОВИ КЕНТАУР.

ПЕСМА У АТОМОБИЛУ.

Зачух нагло пода мном,
у белом вихору праха
што се ковитла
и врца,
куцаје олујски журне
неког змајевитог срца,
што стихијски грца
и звукти!

И осетих, како у мамном
свом загону, зору
достижу киптаје бурне
мог ефебског срца
што букти
к'о таласи вале на мору;
и како се радосно с њима
преплећу мешају спливају,
младачки заносно сљубљују,
једни у друге заљубљују
к'о у риму пожудна рима;
и како се жељно испијају,
једни у друге преливају,
киптајем једним одбијају,
певају једину једну
песму неизмерно жедну!...
О, песмо божанствена жедна
срца у хитњи, у зору,
у сунчаном дану,
у хору
с јутрењим блеском на мору,
с пролећем што ме облева,

с природом вечном
и с неизречном
младошћу жуди лепотом,
што у мени са мном у свему
пролетски цикће
и пева!

Но, тад ми се причини, призре,
где ми се груди
с куцаја нових тог новог
Срца—Песме у пламном
бијењу шире и траве
к'о пространо поље
преда мном,
и где ми се одисај сваки
лаки њихов у крила
претвара ситна
и чила;
док ветрић се плах у хитрини
међ ноге младачке дви ми
тако сав преплете,
прими,
заста у моме оделу,
да осетих (призрех? ил приснух?
ил хитњом божанском прихитих?)
ненадно на свом телу
четири колена бела
четири копита смела
четири орне,
вихорне
ноге од ветра и тела!...
Вај, осетих срећно (ил приснух?
ил младачком жудњом прижудих?
ил бесмртном слутњом прислутих?),
к'о да сам несташни, стројни,
сунцем дојени, гојни
Нефелегенет Кентаур,
што спеши и топће и хита
кроз пролеће рано

по трави,
с венцем хијакинта плави
на божански косматој глави!

Срете ме
Ветрић што блуди,
с вишњевим цветом што руди
у устма,
и рече:
„куд идеш?“
„„Далеко!““
рекох му.
Рече:
„далеко?“,
и закикота се меко!
Срете ме
Пролеће Ведро
с нарамком крвавих ружа
уз нежно детињско недро
к'о неко ружичасто једро
на лађици санка и песме
која у Лепоту хита,
и закликта:
„куда
наглиш, о, друже пун жуда?“
„„Куд буjна куд пуста куд луда
чежња ме зива што мори!““
откликнух му.
Певну:
„ускори!“,
и зашуми с лишћем на гори.
Срете ме
Љубав моја
с очима к'о два зрна
грожђица црна
што горе,
с жудњом врх јагодица
к'о два пупољка сред зоре,
с пољупцем врх усница
пуних мирисаве море,

к'о срдашце страсно
од цвркута жудње и плама
славујчета које се рађа
у априлско јутро красно!
Нит рече:
с чег хиташ?,
нит: куда?, нит: камо?,
већ срећно се осмехну само!
Нит знајем, нит знадох,
да л умрех ил стадох
у пољупцу
у кому дадох
и примих среће толико,
да из њега песма ми бујна,
што заносно кипти
и кличе
к'о ружа трепетава, рујна
из Сунчевог целова ниче!

МИРКО КОРОЛИЈА.

БЕЗРУКИ.

Видесмо га! Видесмо
првог и последњег пута!...
Од једном, у сред вихра суманута
огња, што к'о повесмо
раскрвављено с вретена
Суђајина се смиче;
у понајљућој гужви, где камиче
к'о куја надражена
Смрт црна,
и где најпреча
воља са језе једне
неизбеживе, ледне,
к'о кам с лишаја меча;
док праћаше наш урнебесни пролом
с две обрве к'о двије
тек расклупчане змије
под литичином голом —
видесмо Обилића!

Браздама крви прекривен
к'о салик невесела
Удеса нашег; с бором по сред чела
к'о плуг у крш заривен;
чврст к'о храст времешни, што се
жураивом олују не да',
већ крошњу тек обрће да га сгледа
пркошљиво, тако се
он обрте, и зеном
шибну нас ужагреном!
Пак страшну к'о хридина
под брегом мишку мече.

Руком нас својом таче
све редом по раменима и снима.
И рече: вас, пред мрењем
тешким, својим витешким
зламенујем зламењем!...

О, ти, што за Судбином
својом мимо нас хиташ,
што руком даваш, а што душом питаш,
стани, сећај се!...
Тог дана Горда Мати
све младе руке наше
требаше, да груд, срце што пуцаше
стегне, свој јаук сврати;
све наше шаке чврсте,
да Усуду затисне
раље, да реч не писне
судњу; све наше прсте
за благослов, за вели,
по кому твој те родни друм не жели,
твој жал те сином сини,
твој мир к'о мач твој брани,
твој труд к'о дојка храни!...
Стан'! Сети се! Пак мини!

МИРКО КОРОЛИЈА.

ТРИ ПИСМА.

Напомена. — Објављујући следећа три писма Л. К. Лазаревића, која нам је љубазно уступио његов пријатељ и рођак Г. Коста Христић, ми са извесним жаљењем бележимо да је кореспонденција овог нашег најбољег старијег приповедача врло мало публикована. Колико нам је познато, први пут је штампано једно његово писмо — од 6 октобра 1873 — у „С. К. Гласнику" (XXI, 561, 1908). У издању „Дела Л. К. Лазаревића" (Напредак, Земун, 1912) Г. Јеремија Живановић прештампао је то писмо и публиковао још седам нових из год. 1878-1889. Два је писма узгред објавио Г. Владан Ђорђевић у својој „Историји српско бугарског рата" (1908, I, 202, 588), оба из 1885. Са ова нова три писма која сад износимо на јавност, — ска три из 1890, из последњих дана Лазаревићева живота — биће свега тринаест његових писама досад публиковано.

Ни са биографским материалом о Лазаревићу не стоји боље. Од толико људи који би могли што да испричају о животу нашега приповедача, једва су двојица тројица изнели што од тога у јавност. Сем биографија Лазаревићевих које су дали Г. Владан Ђорђевић (Отаџбина 1891) и Г. Љ. Јовановић (Предговор, у издању С. К. Задруге, 1898), публиковали су своја сећања о Лазаревићу само Г. Владан Ђорђевић (узгред, у поменутој „Историји"), Т. Стефановић Виловски (Моје успомене, 1907, 354 и даље), Г. Д. Живаљевић (Сећања на Л. К. Лазаревића, Коло, 1901, I, 439), и И. В. Поповић (Љ. Ненадовић о Л. Лазаревићу, Бранково Коло, 1912, 187).

Очевидно је да је ово све врло мало, и да је за писца какав је Лазаревић потребно публиковати још више „сећања" и још више кореспонденције.

Сва три писма која објављујемо била су упућена Г. Кости Христићу, који је био добар да у примедбама објасни места нејасна за читаоце. Г. Христић држи да су то у опште последња писма која је Лазаревић писао, јер, као што се зна, он је умро 29 децембра 1890.

ПРВО ПИСМО.

Београд, 21. септ. 1890.

...Мени се не треба извињавати што ти не пишем. Ти знаш да и здраву човеку треба расположења а камо ли мени. По неки пут се деси да би ми и лако било седети за столом, и баш хоће ми се да ти пишем, да се с тобом разговарам, хе! али тада ја морам да дигнем суве прсте к небу и да

загушљивим гласом вичем: „дави ме, дави!“ То као што знаш бива врло често, и то баш у оно доба дана, кад је човек најрасположенији да тури што на хартију, или да узме што с ње.

Ја знам „да си рад чути за моје здравље“, али знаш: „ради бисмо добре казат гласе, не можемо већ каконо јесте“. Теке да рекнем: не дај Боже горе! Само кад ништа (бар јако) не боли, кад се може прилично спавати и по мало јести! Ја сам задовољан што знам да има од зла горе, и што се ово горе још не јавља, ма да га ја готово с извесношћу ишчекујем. Највише пак благодарим Богу што ми већ од више недеља ништа не смета читати (а и тога је било пре) те тако, кад ме нико не „дави“ могу казати да управо врло пријатно проводим време.

Мука је само што је тешко наћи паметних књига. Бадава! Овај се наш век исплакао! Кад је на пр. Француска спала на то да јој је доиста Зола најгенијалнији (а наравно и најинтересантнији) писац и „философ“ (тако га видим зову!) онда, онда — ist nichts los!

Хвала ти на Kreuzersonatte-и. Прочитао сам је и то управо с болом у души, шта се учини од онакога човека! Али ваљда она страхотна умна локомотива није ни могла друкчије свршити, него, пошто јој време оједе шајтове, да на три точка налети на каку стену и размрска се. Моје је уверење да за њом нема вагона, и да се нико осакатити неће.

За мене је јасно да је Толстој заиста тотално умно опао. Не само да је моћ суђења пропала, него ни од оне његове интелигенције ни трага. Поједина су места управо блесава, ја не верујем да би и Пелагић умео бити блесавији. Ти ћеш се сетити појединих места, ја нећу да се чудим како се овакав предмет прича сасвим непознатом човеку *у вагону*, где и иначе још улазе и излазе разуме се све непознати путници, него те подсећам само на један драгоцен пример блесавости, а то: где он саветује мајкама да се не деру за децом кад им умру, него *нека се угледају на краву!* Та већ и сама основна мисао не само да је луда, него је баш и блесава. Он хоће да усрећи људство уништујући га, а то опет хоће да постигне обустављајући извршење једног од најсилнијих и најнеумитнијих природних закона.

И то је све смислио и написао онај исти човек, који је смислио и написао Војну и Мир, Ану Карењину и још пуно

других великолепних а у исто доба неумитно истинитих ствари. Па одиста је онда чудно и жалосно да у Крајцерсонати не налазиш баш ниједног ретка, који његову велику душу „задржаје и крије у себи, како пламен подземна пештера".

Него истина, како Мађари?[1] Јави ми молим те пјевају ли уз гусле лијепо, јеси ли им гледао принципа и бјеше ли какав амана ти. Ово ми све лепо опиши и пошљи.

Ех, оца му, да ми је само још један пут да се онако добро, ђачки излудимо!

Ако натрапаш на каку паметну књигу, ти је по прочитању пошљи и мени, јер ти рекох да се тешко снабдевам тим јеспапом.

Овамо ти нема ништа ново. Свакојако у новинама — а ти их добијаш — стоји више новога него што га у ствари и има.

И тако још да те поздравим, па онда до виђења!

ДРУГО ПИСМО.

13/X у вече 90

...Ја сам одавно примио послате ми књиге и хвала ти на њима. Тога истога дана била је Беси код мене, те сам њој дао De la vie (пошто сам већ имао шта да читам и да довршим), а Nachwort сам одмах прочитао. Наравно да он није ни у длаку променуо моје мишљење о Kreuzersonatte-и. Боже мој што ти је реноме! Видиш ли ти само колика се галама начинила по новинама и уопште у литератури с Крајцерсонатом, а то само с тога што ју је Толстој написао!

Ја сам ти све по старом, још могу да кажем: „не дај Боже горе!" Хвала ти што ме зовеш у госте, и дошао бих вам, не бој се! ама не смем, или боље рећи *не могу*! Међутим сам се ипак готово решио да, ако буде лепих дана, дођем ипак на који дан, колико да упитам Корањија[2]: били се рентирало с мојим стањем здравља ићи куд на југ, или на какву висину? Разуме се да ће то све зависити од тога да ли ћу ја, и при лепом времену, осећати довољно снаге да се на пут кренем. Воље пак немам ни за какав апсолутно пут...

[1] Г. Коста Христић био је тек дошао у Пешту као генерални консул.

[2] Познати тада интерниста и проф. университета пештанског.

ТРЕЋЕ ПИСМО.

Баоград, 1/XI 90

...Кад би се још и од мене тражио какав рачун, онда бих ја теби био дужан одговор на 2 писма. Но нити ти то гледаш, нити се ја овим одужујем ичему другоме, до својој великој жељи да се с тобом разговарам.

Раније бих ја то чинио, но ми несрећна трбобоља понова загорча све, и не даде ми за више од 2 недеље главе дићи, а камо ли за сто сести и писати. Сад је од 2—3 дана хвала Богу ето у великој мери попустило, и надам се да ће се опет све сасвим умирити.

О моме здрављу, или боље рећи о „изгледима“ не вреди говорити. Ја у опште и не мислим више сневесељавати те тим „билетенима“. Не бих ни ово помињао, али нека иде на рачун оне твоје нотице о Кохову пелцовању туберкулозе. За ме је то све доцне, и ако ја из врло појмљивих (и не чисто хуманитарних) разлога, не уступам никоме у радовању и поздрављању те зоре отуда, од које се сада истина још тек само један зрачак види, али која ће (дање Бог!) у скоро засенути очи свакоме, ко на ту страну погледа.

Basta!

Опет о Толстоме. Читао сам ја оно, што помињеш у писму, Галициново „не уби!“ То је изашло у N. Fr. Presse пре 3—4 недеље. Тамо једино можеш наћи, пошто је и то сада „преведено с рукописа“ и „штампано као рукопис“, а просто не знам из кака разлога! Тамо ти нема ништа. Све је то сад трговина и швиндлај с именом великога лудака Толстоја. Да би правило ефект штампа се, као што рекох, као рукопис и као Erwiederung на Tolstoï's Kreuzersonatte! Кажем ти: нећеш ништа изгубити ако не прочиташ.

Кад је се Милорад[1] вратио застао ме је у порођајним мукама. Он ми долази сваки дан и седи по неколико сати. Ако сам ја расположен онда разговарамо по штогод, иначе се деси да он од 3 сата по подне па до 11 у вече седи на столици с једном књигом у руци, а ја с другом лежим на кревету, и тај Unterhaltung само нам вечера прекине. Разуме се: кад се ја превијам и скамучем онда и он за раније бежи,

[1] Милорад Шапчанин, зет Лазин.

и само што Пола[1] и Милкица[2] ћутећи, с плетивом у руци, слушају и гледају моју муку, и од времена на време, али сасвим савесно и систематски нуде ме да ме намажу зејтином од слачице, да ми метну некакав лонац на трбух, да ми кувају некакав теј, а добро би било и мало „супице". Ма да је долазило с моје стране и до „..... Бога напос'ку!" опет се то, чим мене муке поново самандају и почнем да јаучем, неумитно у истом тону и такту понавља. — Иначе сам се подетио. Играм џандара и то са задовољством. Једно вече пљуштала је киша као из кабла, ноћ се била спустила, али мени пале домине на памет! И момак је морао око 7 сати ићи по вароши да ми донесе домине да бирам; и још тога вечера морало се саставити друштво да се игра. Шта ћеш му?! По мало, па све бива уже, сувље, краће! Ја сад кад добро ручам или вечерам свакоме то причам и поносим се, као да сам учинио нешто за човечанство! Кад ме ништа не боли и добро сам расположен, ја све поглѐдам на врата, еда ли ко не носи за ме Св. Саву I степена. Изгледа да је то сав задатак мога живота!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

ЛАЗА К. ЛАЗАРЕВИЋ.

СЛУЧАЈ ЦВЕТИЋЕВОГ *НЕМАЊЕ.*

Дешава се да понеке писце савременици њихови погрешно оцене. Кад би књижевна историја о писцима судила онако како је на њих гледало њихово доба, многе књижевне величине данас не би биле познате, и обратно, многи од тих песника који су данас потпуно заборављени били би златним словима забележени на највидњијем месту у историјама књижевности разних народа. Шекспир, у своје време, ни издалека није представљао оно што данас значи, и „када се баци један брзи поглед на стање књижевног осећаја у Енглеској у доба Јелисаветино, има се утисак да су високе особине Шекспирове биле потпуно непознате његовим савременицима". С друге стране, чувени Француски класични XVII век био је у једноме

[1] Жена Лазина.
[2] Сестра Лазина.

тренутку готов да свога великога трагедијописца Пјера Корнеја потпуно заборави пред славом којом је био обасуо његовог млађег брата „плитког и отужног“ Тому Корнеја, чија је безначајна трагедија *Тимократ*, са својих осамдесет представа, била највећи драмски успех „златнога столећа.“ Потомство, на срећу, поправља погрешке прошлости, и постављајући на своја места лажне величине, одаје пуно признање оним песницима чију истинску снагу њихово доба није могло да осети.

Таквих појава има у свима књижевностима и у свима временима. Колективне психологије нису у свима генерацијама једнаке, исто тако као што и висина и сигурност њихових укуса није увек иста. Према томе, било је и биће увек писаца који умеју да се, интуитивно или срачунато, користе слабостима свога доба, угађајући ситним и пролазним нагонима или ћудима својих савременика. И да би „опсена“ била потпуна, често пута се, случајно или вештачким путем, безбројним срећним околностима, које потомству није лако размрсити ни објаснити, око једног имена или око једног дела испреде такав општи интерес, да се утицају његовом ни најсуморнији књижевни духови дотичне епохе не могу отети. И треба да протече много месеца и година, па да се дође до једне историјске удаљености са које ће се моћи потпуно незаинтересовано посматрати догађаји прошлости, и одакле ће се, гледање кроз „историјску перспективу“, све старе ствари видети на своме правоме месту.

У нашој књижевности је, у томе погледу, ванредно карактеристичан случај са *Немањом*, историјском драмом Милоша Цветића.[1] Та драма је у своје време била подигла шума и галаме више но ма које друго дело у нашој књижевности. Она има једну чудну историју неразумљиво великог успеха, али данас је потпуно заборављена. Може се поминати још само ради библиографске потпуности, или као куриозитет.

Цењена данашњим критичким мерилима, та драма не показује ниједну добру особину. Прво што пада у очи јесте велика старинска наивност у целоме њеном склопу. Она сва у многоме подсећа на рђаве историјске трагедије и драме којима су нашу књижевност обилно некада снабдевали један

[1] Милош Цветић, *Немања*, историјска драма у пет чинова. — Београд, 1887.

Јован Суботић или Матија Бан. Њен историјски предмет, препун најпроизвољнијих комбинација, није довољно драматичан, тако да ова драма, која би требало да кипти високим драмским призорима, оставља утисак нечег натегнутог и неприродног. Исти утисак остављају и поступци свих личности у драми. Потпуна оскудица живота осећа се у сваком њиховом покрету и у свакој њиховој речи. Догађаји који стварају радњу у комаду нису последице психолошки разумљивих поступака личности, него су увек изазивани игром случаја. У томе погледу драма располаже многобројним примерима наивне драмске технике, који данас чак могу да буду и смешни. Љубавна историја која се кроз њу провлачи насилно је уплетена у радњу. Све је писано извештаченим и местимично крајње високопарним стилом, са пуно отужних сентименталности. Има фраза које би данас биле неизбежно комичне.

Као што се из ове сумарне критике види, о самој драми не треба озбиљно да се говори, и може се слободно рећи да се данас ни најнеобавештенији читалац или гледалац не би преварио у оцени њеног књижевног значаја.

Међутим, некада су ствари сасвим друкше изгледале. Цветићева драма је имала успех какав ни пре ни после ње није запамћен у аналима нашега позоришта. Историја тога успеха је ванредно интересантна, и ја ћу покушати да у неколико широких потеза изложим њене најзанимљивије моменте.

Године 1887, на дан Св. Саве, у нашем Народном Позоришту била је приређена једна свечаност, којом приликом је имао публици да се објави резултат расписаног драмског стечаја. Драматург, Милован Глишић, саопштио је да је краљевом наградом награђена драма *Немања*, која је, како је он тада рекао, „израђена у сваком погледу тако савршено, да се с правом може бројати као најбоља од свију досад написаних драмских производа у нашој књижевности“.[1] Одмах затим је пред самом публиком прочитано неколико одломака из ње. На тај начин радозналост је већ била пробуђена. Али се интерес за драму нарочито појачао још кад је констатовано да је коверат у коме је требало да буде назначено име писчево, био празан. Место потписа, у њему је била само напомена да ће се писац лично пријавити после прве представе. Од првога тренутка у публици су почеле да се праве

[1] *Позориште*, 1887, стр. 3.

разноврсне претпоставке о личности пишчевој, међу којима их је било и најфантастичнијих, што је, разуме се, све допринело да интерес за драму врло порасте.

Многе личности помињане су као писци. Сви тадањи познатији књижевници улазили су у комбинацију. На миру нису били остављани чак ни научници. Најрадије су се спомињала имена Чеде Мијатовића, Милорада Шапчанина, Д-ра Милана Јовановића, Јована Ђорђевића, и др. Али највише узбуђења изазвао је глас да је драму писао сам краљ Милан. Режимски листови су улизички правили ласкаве алузије на „светли таленат", исто онако као што су листови опозиционо расположени показивали своје негодовање, у колико им је то тада било могућно. Али ако је у београдским опозиционим листовима било немогућно на отворен начин изразити незадовољство због једне такве комбинације, која је очевидно ишла у прилог популарности краља Милана, у новосадској *Застави*, органу „Српске народне радикалне странке", публикован је о томе случају један врло оштар чланак.[1] Између осталога, у чланку се тврдило како је краљ Милан написао ту драму да би оправдао своја политичка недела, и да, према томе, „драме са гаднијим, подлијим и неваљалијим смером тешко да има у светској књижевности". Публика је, међутим, цео догађај пратила са великом пажњом, и претпоставка са краљем Миланом учинила је да њен интерес за драму достиже крајњу тачку.

С друге стране, позоришна управа чинила је све да се тај интерес стално подгрева. Непрестане рекламе имале су свога дејства, исто тако као и гласови о нарочитим и великим припремама за саму представу. „Од дужег времена се — писало је у једноме књижевном листу — београдска публика занима том новом драмом. Последњих дана *Немања* је био свуда на дневноме реду. Куд год се окренете, где год се појавите, само се говори о *Немањи*. Београд поред *Немање* беше заборавио и на политику, а то је велика реткост... Позоришна управа чини јаке припреме, говори се о новим декорацијама, о новим хаљинама, мачевима, кацигама, штитовима..."[2] Два дана пред представу већ се више није могло добити места, ма да су цене биле знатно подигнуте. „Стотинама су тражили ложе; из унутрашњости Србије депешама траже места, а

[1] *Застава*, 1887 — Нови Сад, бр. 20.

[2] *Стражилово*, Нови Сад, 1887 — Стр. 159.

пред позориштем се свет гура и туче ко ће пре добити билету, као да се поклањају".[1]

Сама представа изведена је на ретко свечан начин. „Београдско позориште — вели извештач *Стражилова* — од како постоји није имало свечаније представе од 21 фебруара о. г., кад се први пут представљао *Немања*... Позориште лепо искићено заставама и сјајно осветљено, а свет се жури да се не одоцни. Успут се свак пита да ли ће се писац јавити. Лепо беше видети позоришну дворану. По ложама, на балконима, па и у партеру цвет српске престонице". Сам Милорад Шапчанин, тадањи управитељ Народног Позоришта, био је написао једну расправу о Немањи и његовоме добу, која је имала послужити као историјски коментар драме.[2] Брошура је била упућена публици, ради што бољег разумевања овог комада, коме је по пишчевим речима, „шест књижевника признало венац". Као што се види, све се било учинило да представа испадне што сјајније. И доиста, драма је била изведена на потпуно задовољство гледалаца. Кад се, после представе, као писац драме јавио Милош Цветић, омиљени глумац тадање позоришне публике, одушевљењу није било краја. „Цветић је данашњи јунак Београда, о њему се свуда говори. Овације му се праве а честитања му стижу са свију страна, па ни сам Загреб није изостао, а да не честита великом глумцу и велико књижевно име које је стекао својом драмом".[3] Сама драма остала је непрекидно на репертоару читаве две недеље, што би био врло завидан успех и за данашње прилике. Ма да су цене непрестано биле повишене, кућа је увек била препуна. Приходи од првих представа тога комада могу се убројати у највеће позоришне дохотке не само тога времена, него и много година после тога. Првих десет представа принеле су позоришној благајни суму од 11.882 динара, што чини просечно близу 1200 динара од представе. Као што се види, и данас још, кад се несумњиво све плаћа десет до петнаест пута скупље од цена које су важиле онда, ове цифре могу да импонују.

Ван позоришта, *Немања* је повод многим манифестацијама јавног одушевљења. Великошколска омладина, „радујући

[1] Ibid.

[2] Милорад П. Шапчанин, *Стеван Немања и његово доба*, Београд, 1887.

[3] *Стражилово*, 1887, стр. 161.

се напретку који је појавом драме *Немање* учињен у нашој драмској књижевности" и сматрајући за дужност „дати видна доказа свога поштовања и захвалности писцу тога дела" — приредила је у његову част, 28 фебруара, велики банкет на коме су биле заступљене све грађанске корпорације престоничке.[1] Један грађанин београдски био је расписао конкурс са наградом од 200 динара у злату за најбоље компоновани марш у част Милоша Цветића, и који би носио његово име, а на игранкама и забавама београдским највидније место у „реду игара" заузима *Немањино коло*, написано још за прву представу.[2]

Исто толико колико публика, *Немањом* је била одушевљена и сва тадања критика наша. О Цветићевој драми се, скоро без изузетка, писало само изванредно похвално. Као прва критика може се узети сам реферат позоришног одбора, чији су чланови били Милорад П. Шапчанин, Милован Глишић, Д-р Владан Ђорђевић, Лаза Лазаревић, Стеван Поповић и Љубомир Ковачевић, шест књижевника који су „признали венац". „Писац је ову драму — вели се у њиховом реферату — радио са озбиљном студијом. Карактери су маркирани са особитом пажњом. Свака, ма и најнезнатнија особа у драми засебан је карактер. Дело је скроз пуно живота и радње. Писац се одликује ретким познавањем сценичности: сва бинска техника и сценарија обележена је до ситница. Драма је пуна лепих мисли, ситуација. Поред тако и сувише озбиљне теме за једну драму, као што је уједињење државно, писац је вешто уплео и нежну љубав, која по својој романтичности и чедности приличи XII веку, па и кроз ту саму љубав провлачи се као црвени кончић државничка мисао Немањина. Свака особа у драми има своју засебиту акцију. То нису марионете што се мичу по жици овога писца, него истински живи људи од пути и крви, који одиста живе, раде, осећају. Тенденција је патриотска. Драма је писана прозом, али једром, лепом, пуном поезије, да не уступа стиху."[3] Ову ванредно наивну критику, у којој све што је речено, од прве до последње речи, показује савршену неразвијеност књижевног укуса, понављали су више или мање многи други који су о *Немањи*

[1] *Нова Уставност*, Београд, 1887 Бр. 29.
[2] Ibid, бр. 26.
[3] *Позориште*, 1887 — Стр. 38.

писали. Сваки се трудио да нађе што срећнију формулу којом ће да изрази своје дивљење. Данило Живаљевић, у *Стражилову*, тврдио је да је „*Немања* прва српска драма“, што се „спорити не да“, и да она отвара „нову епоху“. У *Одјеку* се вели да је *Немања* „заузео једно од најбољих места у позоришту.“

У *Новој Уставности*, у *Виделу*, у новосадском *Бранику*, свуда се са одушевљењем истиче тај „ванредни, нечувени успех.“ Замерке се по готову и не праве, или се тичу најспореднијих и смешних ситница. Тако, на пример, Алимпије Васиљевић, критичар из *Нове Уставности*, замера што је Немањина сестра, убијајући пехарника који је напаствује, изрекла реч „нитков“, јер „та грдња припада новијем добу и при том нижем сталежу. Једна кнегињица, по своме положају и по своме васпитању, не сме да се служи таквом грдњом!“

Невероватно је претпоставити да читаво то доба није имало човека који је био у стању да прозре сав лажан сјај ове ништавне драме. Можда би се чињеница што су такви књижевници, ако их је било, упорно ћутали, дала тумачити као некакав неми протест на тај незаслужени фантастични успех. Или, што је још вероватније, они су морали осећати да би излишно било ма шта разумно рећи о *Немањи*, јер да би свака таква реч била или одмах побијена новим похвалама, или просто незапажена. У томе погледу је карактеристично како је пропраћена критика Косте Араницког, јединог критичара из целе генерације који се био усудио да изнесе један оштар и праведан суд о драми. Он је у *Отаџбини*, развучено, несигурно, недовољно књижевно, али са пуно разлога, изнео многобројне мане Цветићевог комада.[1] Његов утисак је био да је та драма само једна проста комедија, „и то не она књижевна, него права, ординарна, глупа комедија, која прави људски живот изопачено претставља.“ Оштрим речима, он је изразио своје негодовање против признања „које јој је врло обилато дала она сила што се зове *јавно мнење*.“ Међутим, уредник *Отаџбине*, Д-р Владан Ђорђевић, сматрао је за потребно да поништи значај критике која се једина усудила „да заплива уз реку савременог јавног мњења“ и у истоме броју се оградио од ње, оглашујући је за сасвим

[1] *Отаџбина*, књ. XVI, стр. 147. — 1887 год.

неправедну, и упућујући, од своје стране, писцу *Немање* низ нових и неумерених похвала.

Из свега што је до сад изложено види се да су и публика и критика биле подједнако опчаране производом Милоша Цветића. Остало би још само да се постави питање како је било могућно да читава једна генерација буде тако наивно заведена. Потпун одговор се не би могао дати. Несумњиво је да су многобројне срећне околности, делом случајне а делом врло вешто уђешене, учиниле да се око драме створи један вео мистичности, који је врло много допринео њеноме успеху. Непознати писац, фантастична нагађања, претеране рекламе, тајанствене припреме и непрестани говор о њима — све је то свакако веома надражило радозналост света. И како сама драма обилује многим јефтиним ефектима, то је широка публика још од прве представе, која је била сјајно изведена, остала потпуно усхићена. Критика, у колико и сама ни'е била задивљена, немоћна је била да противстане општем расположењу.

С друге стране, можда би се могло дати и једно објашњење више психолошке природе. Цветићева драма, у којој је имао да се представи један од најславнијих тренутака из наше историје, уједињење српских земаља и стварање наше моћне средњевековне државе, појавила се убрзо после несрећнога првог српско-бугарског рата. Познато је да несрећни ратни исходи обично позитивно утичу на подстрекивање националнога осећаја. Идеја реванша врло брзо се зачне и најбољу своју храну налази у историјским традицијама. Наше друштво је било у сличном положају, и како је наш свет од увек био склон да се заноси славом своје историјске прошлости, то се врло лако дао опсенити једним књижевним делом као што је био *Немања*, у коме се „велелепно“ сликала стара величина српска. И можда је онај наш „отменији књижевник“, о коме се говори у једноме часопису, и који је рекао да се драма *Немања* допала публици нарочито због тога што се у њој видела први пут „права српска господа, која господски говори и која српски осећа“,[1] дао најтачније тумачење овог нечувеног успеха.

Како било, остаје да је драма Милоша Цветића, ништавна по својој правој књижевној вредности, имала један од нај-

[1] *Сиражилово*, 1887, стр. 158.

већих успеха који је запамћен у нашој књижевности. Са њеним успехом могу се мерити још само допадања на која су некада наилазили романи Милована Видаковића. И као и њима, тако је историјска правда, која делује и у књижевној историји, одредила право место и Цветићевој драми, негде у последњим редовима.

МИЛАН В. БОГДАНОВИЋ.

ИЗ „ПРОЛОГОМЕНА ЗА ЈЕДНУ ТЕОРИЈУ ЕСТЕТИКЕ“.

У Естетици, као и у свакој другој филозофској дисциплини, треба мислити а не рачунати. Кад емпиристи, „психолози“ и други с „методама“ рачунају у Естетици, они су на правом путу да греше. Никакав дубок проблем не могу да реше филозофи из *Philosophische Studien* нити психолози из Вунтових *Psychologische Studien*, кад у естетичким лабараторијумима мере пулс читаоцу који чита лирску песму Мисеову. Qui incipit numerare, incipit errare!

И стара и нова теорија уметности, као и стилистика, говоре о уметничком делу као таквом. Оне га узимају као готово, и из тога праве своје закључке. Отуда, — тако мало правога о правој природи уметничког дела.

Уметничко дело, пре постања, имало је свој мистични ток, своју преегзистенцију и своја натуралија ante rem у своме творцу, у средини, и у многим другим агенсима. Кад се хоће да дâ једна права филозофија треба да се интуитивно осети цео тај ток (и ante rem и in re), и да се, тако, да филозофија уметности која ће имати исте квалитете које и само уметничко дело.

Основни став. — Импресија и експресија, утисак и израз — примања су, стварања и издавања створеног, наше психофизиолошке и естетичке унутрашње организације. Психофизиолошка организација је, једновремено, и инструмент, и извођач на инструменту, и композитор. Свако дело и умет-

ничко, синтеза је та три елемента. Ниједан од та три елемента, — ни стара ни нова наука нису решили; ни наука „одозго“, ни наука „одоздо“. Како физиолошка организација прима утисак (Leman, Zien, Wundt и т. д.) — наука није решила. То је „ствар“ из трансцедентнога. Из трансцедентнога је и стварање психолошког стања из физиолошког. Из трансцедентнога је и експресија психолошког стања у ма коме градиву. Анатол Франс је имао право кад је, у *Епикуровом врту*, целу нашу науку назвао „Замком од карата“. Она је тајанствени замак из бајака у који нико није ушао; ни они „одозго“ (метафизичари: Кант, Лајбниц, Шопенхауер, Хартман), ни они „одоздо“ (позитивисти и експерименталисти: Фехнер и цела школа); ови последњи, још мање. У њега ћеући срећни витези из бајке. А то су они који ће, са разних страна улазити, али не преко мозга, резоновања, анализа, метода и експеримената, него преко инстинкта, интуиције, дубине своје душе. Нико не тражи тим „првим принципима“ крајње решење — крајња решења нису у нашој природи — већ дубока, срдачна и душевна (Будина етика, Омирова емоција, Сведенборгов мистицизам, снага и израз Књиге Пророка Језекије и Песме над Песмама, Лајбницова теорија монада, Ничеов ентузиазам, Толстојева лепота).

„Нова поља“. Киплинг је пошао занимљивим путем кад је пошао путем *Књиге о Џунгли* и *Друге Књиге о Џунгли*. Уметник је узео само човека на око; скоро целу осталу фауну и флору пренебрегао је. Матерлинк се заинтересовао за чеље (*Живот Пчела*); али и он, као и стари баснописци, као и Аристофан и Еврипид у драмама, као и Ростан (*Певац*), гледа, преко те фауне, у човека. Киплинг, позајмивши им само језик, уневши у основни тон мржњу фауне према човеку, посматра само животиње: њихове нагоне, њихов живот, њихове љубави и мржње, њихове облике, линије, боје, масе и покрете. Облик змије, њену испружену и избачену главу, њене еластичне и протегљиве покрете, црну и тешку боју, језик који шишти и друго, као и других животиња по индиским џунглама, од мишева до тигрова и бивола, као и животиња по океану, од молуска до китова, — Киплинг узима као „нову земљу“ за уметничку делатност. То исто ради и читав један низ „анималиста“ у вајарству и сликарству. У операма

(Вагнер), у „ревиама“ и балету, у чистој музици (Григ и Дебиси), — то је, у последње време, чест случај. То је случај са типичним случајем Киплинга. Има један други: блажи и готово још занимљивији. То је случај Лоти'а који иде на Исток, Хамсуна који иде у рибаре ка полу, Твена који уноси у књижевност долину Мисисипе у доба кад је била пуста, оне масе писаца борби „црвенокожих“ и белих у Америци, и тако даље. Има, најзад, и један трећи: људски и најзанимљивији. То је Мопасан у *Орли,* По у *Чудним Причама*, Бодлер у *Цвећу Зла*, Ибзен у *Аветима*... То су извесна „нова поља“: од *Књиге о Џунгли* до *Орле,* од нељудског до људског по страни, од психологије животиња до психологије парализе. То су, у главном, три случаја у којима уметничка делатност скреће са главног пута највећих уметника са општечовечанског у човеку гледаном визионарским очима великог уметника. (Ту не долазе, и ако је у основи предмет делатности по страни, због тога што је изражен сав човек под једном општом неврастенијом, човечјом и човечанском, предубоком и широком, — ту не долазе и Шекспиров *Хамлет*, и Достојевскога *Идиот*, и Ничеов *Заратустра.*

Та три случаја, сем првог који се јавља на почетку, кад се сунце рађа, редовно су доказ да је једна уметничка периода при крају, кад сунце залази, кад се тражи одмор за даљи рад. Кад је земљиште искоришћено, кад су многе жетве пожњевене и снешене и земља постала неплодна, уметници-кукавице, као тице и истраживачи, крећу се и траже „нова поља“. Кад је Достојевски извукао из човека Карамазове, Толстој Ану Карењину, и други и други, онда је Лоти, не могући да иде дубље, да копа и истражује руде по човеку, да проналази „нове воде“ и осветљава лавиринте, — онда су ту Лоти, Киплинг, Материинк, Ростан, Твен, Мопасан, По, Бодлер, у фауну и флору, у Турке и Јапанце, у Мисисипи, у неврастеније, и тако даље, да ту дођу, са старијим и слабијим мислима, до изражаја *другачијих* облика, боја линија, нагона, психологија, обичаја и костима. У основи, и кад је случај крупан, јер Мопасан, По и Киплинг нису мали, то је доказ да је једна периода сита, да је остарила, да иде у „рококо“, да сунце баца са горе последње зраке и да уметници не могу да иду даље за „златном жицом“, да су је управо, због тога што нису видовити, изгубили... То је одмор. После њега,

пале се нова сунца. После „нових поља“ периода које старе, долазе права нова поља. Она су, у ствари, она стара. Дошли су само нови рудари да нађу „златну жицу“ коју су стари изгубили. И тако увек...

Cappella del Tesoro у Напуљској Катедрали. Учињено је све да у њој буде много уметности, и опет је нема. Кажу да су попови за њу утрошили милијун жутих дуката, да су довели Грималдија да им направи план, Доменикина, Спањолета и самог Луку Ђордана да им изради фреске, навукли су много мермера и злата, двадесет и два брокатела, много сребра за биету Светог Јануарија, и свега доста за свих седам олтара, за сав блесак главног олтара, за сакристију, за два стуба споља, за свих четрдесет и девет сребрних биста у спомен заштитника града и за све богате и блиставе црквене утвари. Материјала за уметност у највећем изобиљу, али уметности нема ни за једно парче са врата на флорентинском *Baptiseriumu*. Блиставост, шаренило, утрпаност и изобиље — то су утисци који се једино, прво и најзад приме. Цео онај облик грчкога крста, са пуно удубљења, „ниша“, прозора и отвора за разне циљеве, личи на богату али неукусно уређену радњу за старине. Са свих страна виси, стоји, лежи или је бачена на зид скулптура, сликарство, архитектура, вез, орнаментика, и тако даље, тако да се онај јадни Христос и не види у главном олтару. Уз све то треба још додати да смо овде у пуном Шеснаестом и Седамнаестом Веку, да се родови расцветали, да се целине разбиле, да се детаљи попели на почасно место: уз утрпаност материјала и родова дошао је и „рококо“ и, покрај свег реда у његовој утрпаности и изобиљу, „pêle-mêle“ капеле спровео до врхунца. Једне доста лепе масивне бронзане вратнице затварају сав тај скупоцени дар-мар и оне су, и ако и саме у „рококо“-у, једино уметничко дело ове капеле. Ни Лука Ђордано, ни Гвидо Рени и Спањолето, и ако су ту, нису били довољно велики ни себе ни њу да спасу; јер они се, у општем метежу, и не виде.

Са разбијеним основним обликом, неједнствена и нецелисходна према циљу, пренатрпана, блистава и накинђурена златом и сребром, претоварена стубовима, постољима, бистама, позлаћена и набојена, са расцветалим и прецветалим капителама, са утрпаном орнаментиком, — Cappella del Tesoro

преставља, у смислу материјала, тесоро, и, у смислу уметничког израза тог материјала, једну пуну неуспелост и један у пуном смислу промашен циљ. Материјал је надвладао уметнике, уместо да он буде под њиховом руком, и, из тог разлога, види се само скоро потпуно рђаво изражени материјал.

Архитектура и „Дух времена“. — Архитектура носи, од свих уметности, највеће трагове времена у којима је изражена. Она је, због циља коме служи, тек у другом реду могла да буде права уметност. И у највишим моментима својим, онда када је имала да послужи религији, и онда се на њој видели трагови служења, адекватности циљу, утилитаристичке целисходности. Због њених размера, због њене скупоће и због њене егзекуције, јер је за њен израз, ван уметника, потребан читав низ егзекутних чинилаца и материјала, архитектура је била, што није случај највиших уметности, под моћним утицајем и спиритуалне и материјалне културе једнога историскога момента. Велике религије утицале су нарочито на архитектуру: браманско-буданска, египћанска, грчко-римска и хришћанска религија изразиле су се, архитектонски, блиставо на Бенаресу, код Луксора и Карнака, на *Акрополису* и *Форуму*, са *Светом Софијом* у Цариграду и *Светим Петром* у Риму. И ако је ту утилитаристички циљ био најдаље од уметничког циља, ипак је он био ту. И онај индиски архитекта што је градио и резао храм *Јаина* у Бади Пареваната, у провинцији Барода, у Индији; и онај што је изразио онако сјајно ону архитектонску синфонију на рачун египћанске религије храмом код Карнака, или онај што је изразио бесмртност човека и душе, на двадесет осам векова пре Христа, пирамидом и храмовима код Абузира за покој душе краља Сахуре; и Фидија и Праксител и други, који се на *Акрополису,* изразише низом од *Ерехтеона* до *Партенона* у славу своје религије и својих социјалних схватања; и Браманте и Микел-Анђело који изразише Христовог бога са *Светим Петром* у Риму; — сви ти, и покрај свег уметничког надахнућа, морали су прво водити рачуна да је то „кућа“, да је то „кров“, и да у њој и под њим људи имају да читају молитве а други да их слушају, да ту и ту мора да се стане, као скулптура, рељеф, резбарија или слика. Брама, Буда, богиња Нут, Зеус или Христос, а овде и онде троугао, „сунце“,

крст и тако даље, да са ове или с оне стране морају бити ова или она одељења за свештенике, за обреде или црквене утвари, и тако даље, — морали су, дакле, прво водити рачуна о томе, па тек после тога, можда чак и у другом реду, о своме уметничком „белом усијању“, о својој архитектонској концепцији, о свом „првом принципу“.

Тај религиозни „дух времена“ створио је те и такве храмове и катедрале. Неколико спиритуалних религиозних култура, на тај начин, изразило је свој архитектонски утисак божанскога и непознатога. Као што смо нагласили, за то време од неких четрдесет и пет векова великих религиозних покрета, архитектура је успела „на пола“ да ради са уметношћу и „духом времена“ и да изрази, једном половином својом, незаинтересован архитектонски осећај, а другом половином својом заинтересовани и утилитаристички циљ „духа времена“, религиозних и социјалних односа у односу на архитектуру.

Са Француском Револуцијом, и после ње, долази једна нова и једна од најснажнијих религија у историји: религија паре, електрицитета, трговине и индустрије. Пред овом новом, старе се религије повлаче. Народи се више не изражавају храмовима и катедралама богу и боговима. Римски *Свети Павле* и париско *Свето Срце* можда су последњи већи изражаји једне религије која је, у својим старим циљевима, у опадању. Остале се религије и не изражавају. Архитектонски, Деветнаести и Двадесети Век изражава се железничким станицама, банкама, радњама, фабрикама. На место религије бога јавила се религија рада и капитала, индустрије и трговине. И та религија архитектонски се изразила и, наравно, ставила себе у први план. Она је још млада и, с друге стране, она још непрестано мисли на свој утилитаристички циљ, те се, из тих разлога, још непрестано не изражава из себе, још непрестано архитектонски није свесна своје страховите снаге, него се, напротив, обратила на старе облике и у њих трпа свој нови садржај. Из тих разлога, у модерним америчанским варошима, посматралац, гледајући из даљине портике, колонаде, тимпаноне и куполе, мислећи да наилази на цркве, наилази на банке, станице и радње. Јер, нова религија је узела све архитектонске облике старих религија. И није случајност да се Вулвортова шездесетоспратна зграда у Њу-Јорку зове

Катедрала Трговине. Ова готичка архитектура, која је први већи покушај архитектонског изражавања једне нове религије, са своја два крила, торњем који доминира крилима, као глава орла, куполом као кљуном, низом симетрички поређаних кула и кулица, и других архитектонских облика од портала до палмета, са својим перистилом као у *Светом Павлу* и мозаицима као у *Светом Јовану Латеранском*, — *Катедрала Трговине*, и покрај свег заинтересованог циља, изражава, на један природно спутан начин, једну нову архитектонску мисао. Наравно, и у њој, као и у красној Њујоршкој железничкој *Главној Станици*, као и са Вашингтонским *Капитолом*, и тако даље, главни је циљ, са естетичко-архитектонског, скренут на социјално-економски циљ.

И на овој религији, дакле, као и на оним старим, „дух времена“ је предоминантан: главно је и основно-архитектура и естетичко-архитектонски циљ. Као оно у *Светом Писму* што уз етички циљ као главни иде и естетички који више избија из снажне етике, јер је једна онако интуитивна етика у свом изразу већ самим тим естетичка, — тако и у овим архитектурама, уз један социјално-етички и економски циљ иде и естетички и, у колико га има, иде из истих разлога.

На супрот највишој музици и лирици и, донекле, највишем сликарству, плесу и скулптури, уметности у својим највишим примерцима, примерцима у којима се изражава опште људско и вечно људско, оним квинтесенцијално људским што је једно, исто и јединствено кроз све мене, покрете и утицаје — на супрот свим тим уметностима и у највишој архитектури, из разлога социјално-економских у највишем смислу те речи, „дух времена“ је неизбежан, осећа се на сваком изразу и господари из основе од основе на до врха.

(Крај у идућем броју.)

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

НЕМАЧКЕ МИСЛИ О ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ.

Hasbach, Die parlamentarische Kabinettsregierung 1919. — *Piloty*, Das Parlamentarische System 1917.

Бисмарков политички систем, као што је познато, значио је јаку владу а слаб парламенат. Цар, двор, висока бирократија, врховни војни кругови представљали су праву власт. Рајхстаг је био једна послушна скупштина, неспособна за озбиљну опозицију. Министарска одговорност није постојала, и влада је могла радити више или мање све што је хтела. Модерне партијске организације и политичка култура масе нису постојале; Рајхстаг стога није представљао никакву социалну снагу, и парламентаризам који је био ухватио корена код осталих народа, није могао да се одомаћи код Немаца. Требао је да дође овај велики рат, па да Немци, пред огромним погрешкама своје владе, почну мислити о потреби јаче парламентарне контроле. Питање које се тада поставља, није: „монархија или република“, него „бирократска влада или парламентаризам“. Јавља се читава једна група млађих демократа, као Дернбург, Прајс, Делбрик, која у научним часописима, политичким новинама, на јавним зборовима, почиње пропаганду у корист парламентаризма. Овај покрет изазвао је одмах отпор старих конзервативаца. Њихово гледиште изражено је у списима два универзитетска професора, Хасбаха и Пилотија, чије смо називе дали горе. Хасбах је типски немачки конзервативац, који, и поред свих студија парламентаризма које је правио на лицу места у Енглеској, не може парламентаризам никако да свари. Пилоти покушава да буде објективнији, али поред свега тога ни он није у стању савладати извесне урођене антипатије према енглеском парламентаризму. Хасбахова и Пилотијева критика парламентаризма заслужује да се нарочито проучи; по њој ће се најбоље видети у чему се управо састоји разлика између енглеског и немачког политичког менталитета.

I

Хасбах напада парламентарну владу у име саме демократије. Парламентаризам није демократија. Ова значи надмоћност општег интереса: парламентаризам, међутим, ставља на прво место интересе оне странке која има у парламенту

већину. Демократија значи учешће целога народа у државним пословима; парламентаризам се измеће у диктатуру једне партизанске владе. Демократија значи да сваки грађанин, поред права да учествује у јавним пословима, има да понесе пуну одговорност за своје јавне акте. Парламентаризам, напротив, јесте режим неодговорности; она странка која има већину, покрива својим вотумом најкрупније погрешке својих људи. Конституционална монархија са режимом одговорности и антипартијском владом представља „најдемократскији облик владавине".

Логично је да један конзерватиеац, као што је Хасбах, упорно брани конституционалну монархију, „идеални тип државног уређења". Њену надмоћност над парламентарном монархијом доказује овако. *Прво*, у спољној политици конституционална монархија показује више сталности и јединства; у унутарњој политици у владаоцу се има један орган који се уздиже изнад партија и локалних интереса. *Друго*, у конституционалној монархији на чело државне управе не долазе дилетанти и професионални политичари, већ пословни и стручни људи. *Треће*, парламентарна монархија честим министарским променама и кризама потреса читав државни апарат и спречава доследно извођење извесног плана. *Четврто*, у конституционалној монархији власт није у рукама ни мањине ни већине. Влада се образује по нахођењу владаоца без обзира на мањину или већину. Због тога што влада није партијска, не осећа се притисак већине над мањином, и ова последња не долази у искушење да се служи револуционарном тактиком. *Пето*, правни режим могућан је пре у конституционалној монархији него у парламентарној, и то због тога, што је у конституционалној монархији остварено начело поделе власти, док је у парламентарном систему извршено спајање власти. *Шесто*, само у конституционалној монархији закон је општа воља. Уколико демократија тражи, да се власт уздиже изнад локалних и партијских интереса и да све посматра са општег становишта, у толико је и конституционална монархија демократска владавина.

После револуције у Немачкој 1918 године конституционална монархија претрпела је потпун пораз. Хасбах не може да се измири са новим стањем, и потпуно је уверен, да ће разочарани немачки народ тражити да се васпостави стара

конституционална монархија. По његовом мишљењу, једино монархија спасава државу од револуција и наглих обрта у државној политици, једино она одржава национални понос и ствара социално и економско благостање. Све то она постизава помоћу владаоца, који стоји изнад партија и „чији су интереси нераздвојно везани са државним интересима“. Хасбах није противник представништва уопште, већ оваквог какво данас имамо. За њега највише има смисла у данашњем друштвеном поретку *професионално* представништво, које би имало да измири и солидарише класне интересе и оствари социалну правду. Конституционална монархија са професионалним представништвом, — то је идеал консервативне Немачке.

Пилоти мисли, да конституционални систем претпоставља монархијски облик владавине, а парламентарни опет републикански. Јер чим се владалац уставно обвеже, да владу *мора* поверити оним личностима које уживају поверење већине парламента, он постаје правно и политички једна „декоративна фигура“. Конституционални систем није савршен, он има и добрих и рђавих страна. Оно што се код тога система највише осуђује, то је *лични режим* владаоца.

Конституционализам представља сагласност владаоца и министара: владаоца, иза кога стоји двор, војска и црква, и министара, иза којих стоји целокупна бирократија. Воља народа и парламента ретко кад долази до изражаја. Влада је у рукама монарха; министри су само извршиоци његове воље. Између народа и владаоца нема ближих додира ни хармоније. Народ не даје никакав политички тон од себе. Он остаје нем у политичкој борби, јер му недостаје основно политичко образовање. Воља владаоца једина долази до изражаја; он при избору министара узима оне који ће најбоље одговарати његовим жељама и најбоље служити његовом личном режиму. Поред ових недостатака конституционални систем је дао и неколико позитивних резултата у државном и политичком животу. Немачка монархија створила је војну снагу, која је одржала Немачку царевину; немачка бирократија учинила је много за напредак и јачање Немачке царевине. Пруски милитаризам донео је великих успеха у војној организацији и тиме оснажио и дипломатски положај Немачке у међународној борби. Конституционални систем срастао је тако са немачким

народом, да је постао за њ нераздвојан од националне величине и спољашњег престижа. Хтети увести парламентарни систем у Немачкој, значило би доћи у сукоб са неодољивим историјским и социално-психолошким чињеницама. У осталоме, правилно функционисање парламентарног система претпоставља двопартијски систем. У Немачкој пак постоји једно мноштво фракција, које се још нису консолидовале у велике политичке странке, и које стога не би биле у стању дати сигурну основу за парламентарне кабинете.

II

Пилоти није тако одлучан противник парламентарног система као Хасбах. Хасбах га сасвим одбацује; Пилоти је само неповерљив према њему, и пишући о њему пре немачкога слома, предлагао је да се прво учини с њиме експеримент у неколико државица, па тек ако би ту дао добрих резултата, могао би се завести у целој Немачкој...

Ова одвратност чак и код културних Немаца према парламентаризму објашњује се немачком мржњом према свему што је енглеско. Признати да је парламентарни систем бољи од конституционалног, значи признати политичку надмоћност Енглеске над Немачком. Немачка, у којој је све до револуције од 1918, владао краљ са бирократијом без правога учешћа Народне Скупштине, сушта је противност Енглеској. За Немце је све до недавно политичко васпитање народа сматрано као непотребно, јер су се владалац и бирократија бринули за њега. Немац се тешко може одвојити од своје бирократије; Енглез још теже од партије, парламента и политичке слободе. Немци имају и сувише много вере у пословну бирократију кад држе, да државне послове треба поверавати само стручним и пословним људима. Они су још увек тог уверења да се друштвени и политички живот може регулисати озго.

Ту је и основна погрешка Хасбахове тезе. Бирократија и владалац, који живе далеко од великих социалних покрета, потонули у акте и спутани у шаблоне, не могу бити велики фактори друштвеног прогреса, како их замишља Хасбах. Велике реформе не долазе од бирократије, већ из социалног живота и активности маса. Бирократија не ствара; она само даје облик већ створеној акцији масе; конструише нешто што у ствари већ постоји. У стварању новог имају више

удела они, који се налазе у самом социалном животу, на његовим изворима, него они који су ван њега, или у најбољем случају на његовим врховима. Бирократија ретко кад има један општи поглед на једно питање, већ увек једно једнострано, уско гледиште. Она је у немогућности, да створи нешто веће, јер је сувише одвојена од јавног мнења и спутана у формализам. Стручност у влади не даје довољно гарантије за коначни успех. Парламентарна влада Енглеске дала је у политичком и државном животу много бољих резултата него стручна чиновничка влада у Немачкој. За време рата политички кабинет Француске и Енглеске показали су се много више дорасли ситуацији него чиновничке владе Немачке и Аустрије. Чист чиновнички кабинет представља једну крајност као и чист партијски кабинет другу крајност. Ниједно ни друго не задовољава. И једино могуће решење је у овом питању, да се на чело управе земље поставе професионални политичари са сталним стручним начелницима и привременим политичким начелницима, који са министром долазе и одлазе.

Поред бирократије, Хасбах истиче још и владаоца. Владалац се уздиже изнад ситних и локалних интереса и узима ствари са општег становишта. Али, и ако владалац стоји изнад партијских интереса, то још не значи, да он стоји и изнад својих личних интереса и да се одрекао тежњи за личним режимом. Ретки су то случајеви у политичкој историји, кад је владалац имао толико моралне снаге и социалне културе да се сам одрече личног режима. Напротив, пре би се могло историјски доказати да владалац тек у борби са народом долази до свести о потреби уступака демократији.

У конституционалној монархији даје се владаоцу могућност да оствари лични режим, и у исто се време тражи од њега, да се стави изнад својих личних прохтева, што је доиста једна психолошка немогућност. Лични режим у данашњем друштвеном поретку може се ограничити само парламентарним системом. Овај систем онемогућава и свевласт владаоца и свевласт парламента. Владалац и парламент деле управну и законодавну власт и узајамно се контролишу. Гарантија демократије у конституционалној монархији врло је слаба, ако је појединац — владалац — а не цела друштвена заједница,

позван да демократију обезбеди. Демократија није ни поникла у глави појединаца већ у потребама друштвене заједнице.

Хасбах је мислио, да је сва политичка питања решио стварањем професионалног представништва у конституционалној монархији. Он није видео да је тиме створио повод за вечите сукобе. Професионално представништво, као орган професионалних интереса, и влада коју поставља владалац по своме нахођењу, представљају две идеологије — идеологију професија и идеологију владаоца. Сукоб између ових двеју идеологија неизбежан је. Интереси професија у највише случајева пашће пред интересима владаоца, и лични режим победиће.

Хасбах је хтео да измири конституционалну монархију и бирократију са демократијом, што је врло тешко, и управо немогуће. Судбина Хасбаховог покушаја јесте обична судбина свију рационалиста у политици. За њих је логична вредност већа од социалне вредности. За њих има више значаја рад онога, који је стручан, па ма био удаљен од социалног живота, него рад онога који практично учествује у социалном животу. Основа поставка Хасбаха је и правно и социолошки погрешна: што год је човек стручнији и удаљенији од социалног живота, све је објективнији у оцени појава социалног живота; боље је имати једног објективног владаоца и објективну стручну бирократију на управи земље него субјективни партијски парламенат и кабинет. Али Хасбах заборавља, да објективност и стручност није једини услов за прогрес и за демократски режим. Конзервативни Немац тешко се измирује са парламентарним системом, који ограничава власт монарха и бирократије.

ФЕДОР НИКИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ВАШИНГТОНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА. — САВЕЗ С РУМУНИЈОМ.

Председник Сједињених Америчких Држава позвао је Велику Британију, Француску, Јапан и Италију у Вашингтон на разговоре о положају у Тихоме Океану и о свеопштем разоружању. Састанак би имао да буде на дан трогодишњице Примирја, 11 новембра. Позив су примиле све четири државе. Велика Британија без икакве резерве; Француска је примила под условом да разоружање буде у границама које ће је обезбедити од изненадних препада сличних онима из августа 1914. Италија је примила без великога одушевљења предлог о разоружању; њој је увек помагало кад други ратују. Јапан је прихватио само прву половину позива: о разоружању; за други део је тражио из Вашингтона подробнија обавештења. Папа, и ако није позван, дао је одушевљен пристанак. Лига Народа, коју Америка председника Хардинга не признаје, и ако дискутује и сама питање о смањивању оружане снаге у свету, поздравила је искрено и достојанствено његов предлог. У Лондону, Паризу и Токију говори се већ и о делегатима за Вашингтонску конференцију, и искључују се шефови влада као преговарачи. У Енглеској није уставно, а у Француској се нерадо гледа да шефови шеткају по иностранству. За свако питање, а нарочито за овако једно крупно питање пуно искушења и тешкоћа, политичарима у Енглеској, Француској и Јапану, треба присебности, мирноће, слободе и додира са народом. Далеко од конференцијске атмосфере увек се теже предузимају пренагљени кораци и доносе одлуке, него у њој.

Председник Хардинг позивајући на састанак ове четири Силе, имао је вероватно више циљева. Свакојако најглавнији је онај о положају њиховоме у Тихоме Океану. Сједињене Америчке Државе хоће да су на чисто с политиком Јапана у Тихом Океану и у Кинеској, и с англо-јапанским савезом. Оне хоће да се унапред одреди свачија улога и положај у Тихоме Океану, који они донекле сматрају за сферу својих битних интереса. Јер, како данас ствари иду, и ако се за времена не уреди њихов ток, сукоб између њих и Јапана је неизбежан. Пребацујући на обале Америчке, нарочито у Калифорнију

земљораднике жуте расе, чија вредноћа, штедљивост и плодност превазилази ону људи беле, црне и црвене коже, Јапан постаје опасан Америци. Учвршћујући своју контролу над Кинеском, црпећи из ње велике количине сировина, тражећи изузетни положај на Камчатки и у Сибиру, Јапан постаје противник Сједињених Држава. Имајући и савез са Великом Британијом, Јапан развија један нови империализам, који прети америчкој економској и политичкој надмоћи у обема Америкама. И зато Америка хоће за времена чист рачун. Она је, у осталом, још почетком априла о. г. упутила једну ноту у Токио, Париз и Лондон, у којој је обележила јасно своје мишљење и држање у Тихом Океану. У тој ноти, познатој под именом „Кључ америчке политике у Тихоме Океану", одбијајући да ратификује цео Версаљски Уговор, Хардинг је казао да задржава сва права ратујуће стране. Он не признаје ниједан мандат дат тим уговором појединим Силама, па ни мандат Јапану да окупира и администрира Каролинско острво Јап (острво врло важно као станица за каблове, главна пролазна мрежа телеграфска између Америке и Далекога Истока; од првостепене важности стратегијске и трговачке за Северну Америку. Јап је Немачка једном насилно заузела 1885 и дошла у сукоб с Америком; за Јапан је од стратегијске важности). — Други циљ, који је за нас од већега интереса него овај први, јесте опште разоружање. Ово је најзамршеније и најтеже од свих међународних питања. Са којега год краја да се почне говорити о разоружању, о практичној примени, свуда и свагда се наишло на исте тешкоће, економске, политичке, војничке и маринске. Све државе победитељке су или за разоружање или за смањивање наоружања, али ниједна од њих не смањује издатке на војску и на флоту. Велика Британија је смањила нешто буџет за сувоземну војску, али за флоту не. Сједињене Америчке Државе су спремиле чак и нов програм за појачање ратне и трговачке флоте; Јапан је тако исто радио. Све побеђене државе су биле уговорима о миру дужне да смање своју војску, флоту и оружање на одређену најмању меру, па ниједна од њих није стварно ништа смањила. И оно што су, под притиском, смањиле, попуниле су одмах у другом виду. А докле год се не реши питање о разоружању, дотле се не може решити мирним путем ниједан спор. Узалудни су споразуми, савези, конвенције узалудне лиге народâ, казао је Лојд Џорџ, ако се народи оружају једни противу других. Рат ће а пре а после морати доћи. Трећи разлог и циљ председника Хардинга јесте унутрашње природе: задржати руководну улогу Америке у светским пословима, коју је Вилсон у Паризу задобио; задовољити и своје противнике и своје присталице реорганизирајући Вилсонову Лигу Народа, противу које је Хардинг војевао од почетка.

Тврдити да ће овај састанак у Вашингтону донети праве стварне резултате, те ослободити свет море ратне, било би произвољно. Оно што се може рећи јесте да позив и пристанак четири Господара Света, дају само добре наде да се нешто стварно може постићи. За нас, нове и још несређене, које нико још о овим пословима нити пита нити зове, какви стварни ресултати били би од великога значаја. Успех Вашингтонске Конференције био би важнији него све оно што је у Версаљу 1919 постигнуто; тек ако се постигне формална обавеза свих да се разоружају, онда се може рећи да је потписан прави мир у Европи. Неуспех преговора у Вашингтону био би охрабрење и подстицај за нове искре реванша и ратова. За нас, дакле, решења у Вашингтону биће судбоносна значаја. Од тога не зависи само смањивање издатака за одржање велике војске и морнарице, него и наше сређивање унутра и споља. Ми смо страдали кад смо присуствовали Париским Конференцијама; ми смо видели како су на њима ови утицаји, интриге, неодређеност, саможивост, рушили не наше наде, него наша права; ми смо пуштали да у Женеви Лига Народа доноси одлуке противне међународноме моралу и уставу њеноме; па зато и сада са мало наде гледамо конференције данашњих Господара Света.

Између краљевине Румуније и наше државе измењене су ратификације следећега уговора, који је потписан у Београду 7 јуна:

Члан 1. У случају неизазваног напада Угарске или Бугарске или ових двеју сила против једне од високих уговарајућих страна, а у циљу да сруше стање створено Тријанонским уговором или Нејским уговором, друга страна обавезује се да суделује у одбрани нападнуте стране на начин одређен аранжманом како је предвиђено у чл. 2 ове конвенције.

Члан 2. Стручне надлежне власти краљевине Срба Хрвата и Словенаца, и Румуније утврдиће споразумно у једној војној конвенцији, која се има закључити у најкраћем року потребне одредбе за извршење ове конвенције.

Члан 3. Ниједна од високих уговарајућих страна неће моћи закључити савез са једном трећом силом без претходног мишљења друге.

Члан 4. У сврху да би задржали своје мирољубиве напоре, обе владе обавезују се да се споразумевају у питањима спољне политике која се тичу њихових односа са Угарском и Бугарском.

Члан 5. Ова конвенција вредеће две године од дана измене ратификација. Кад овај рок истекне, свака уговарајућа страна имаће право да ову конвенцију откаже, Она ће ипак остати у снази још шест месеци после отказа.

Из изјава које је дао румунски министар иностраних дела, поводом овога уговора, рекло би се да је и питање о Бесарабији решено коначно. Таке Јонеско је објавио да су Бесарабију признали сви Румунији као неоспорно њену земљу, што је уговорима утврђено.

И овај уговор, на којем је почео Весник нешто, као и онај са Чехословачком, који је он и потписао, имају две добре стране: кратког су рока, и на пробу. За две године видеће се како ће се ствари развијати у Угарској и Бугарској, те и вредност ова два одбранбена савеза. Али нашој држави треба желети више него икад, да војне конвенције које следују из ова два уговора не ступе никад на снагу.

Француско Народно Представништво је примило, најзад, уговор о миру с Угарском. Француска је сила која је дошније од свих других Савезних држава ратификовала Тријанонски уговор. Све до јуче она је хтела да задовољи обе стране. У Кеј-д'Орсеу, где имадосмо добрих пријатеља, налази се још људи који, као негда бив. француски посланик де Фонтне, не само верују да се Угарска може одвојити од Немачке, него раде и данас да ту заблуду пренесу на француски парламенат. Из дебата у Сенату и у Скупштини о ратификацији овога уговора то се могло видети, и ако такви говорници сами собом не представљају већину. Вештина Бријанова у дебати поводом овога уговора, као и писање француске пријатељске штампе, нису могли прикрити какво је право расположење према Мађарској. Докле је с једне стране признавано да је Мађарска заслужила судбину која ју снашла после рата, дотле јој се с друге стране остављају наде на бољу будућност и боље државне границе. Ми смо видели ту скоро нешто сличнога и у Софији.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Јул 7. 1921. — Председник Уједињених Америчких Држава позвао Велику Британију, Француску, Јапан и Италију да претресу питања о светској политици и разоружању народа.

Јул 14. — Лојд Џорџ и де Валера, председник Ирске републике, састали се у Лондону за преговоре о миру у Ирској.

Јул 15. — Састанак секције Лиге Народа и одлука да се приступи изради практичних предлога за разоружање.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — УБИСТВО ДРАШКОВИЋА.

Најизразитији представник државне борбе противу комуниста пао је од комуниста. После два неуспела атентата, дошао је један успели, морао је доћи. Морао је доћи, јер је замах комунистички прошлих година био и сувише велики да би се могао одједном зауставити. И данашње његове мани-

фестације више су резултат његове прошле снаге, него данашње, и више с њоме у сразмери. И као онај талас који изненада удари о обалу морску и привуче на себе пажњу у тренутку када је његов почетни узрок тамо далеко на пучини већ престао, тако је и овај крвави талас комунистички запљуснуо државу, у тренутку када је већ давно изгубио своју почетну снагу. И отуда ова аномалија да комунизам у нас изгледа најбешњи баш у тренутку кад је стао слабити, показује споља извесну снагу у тренутку када пресушује њен извор, и жури се, изгледа, у толико више, у колико му је крај ближи. Његова је снага још врло велика, да би држава била мирна, јер је његов почетни замах био силан; али она није више у растењу, него у опадању, јер комунизам нагло иде у сусрет поразу, не успеху. Он нагло иде у сусрет поразу, не успеху, и идејно и стварно. Идејно, јер је комунистички идеал почео бледети, и стварно, јер број његових присталица не расте више. Његов идејни пораз настао је, не заслугом државе, него руским искуством и удаљеношћу од рата; његов стварни пораз настаје и његовим идејним поразом и заслугом државе. Милорад Драшковић био је борац противу комуниста, не и противу комунизма. Он није био борац противу комунизма, јер, бранећи стари, није истакао ни један нови социални идеал, који би својом правилношћу, у непосредном поратном стању и у општем осуству духовне равнотеже, надмашио комунистички, или му био раван, и јер је, на супрот комунистичком принципу диктатуре, морао дуго одржати демократски принцип слободе, па и слободе за комунистичку пропаганду. Али је он био борац противу комуниста, и, у тренутку када је имао осећај да ће они с пропаганде речју прећи на пропаганду делом, он се решио да на силу мањине одговори силом већине, силом државе, и мерећи опасност комунизма, не према акцији која се спремала, него према оној која се могла очекивати према његовој почетној снази, он је отворено и смело — изишао из оквира демократије. Он је напустио принцип слободе подједнаке за све, па и за комунисте, напустио га је да би спасао државу, и у једном поштеном уверењу да трећег изласка није било.

Са врха државне управе Драшковић је сагледао талас који долази, и, пред одговорношћу коју је имао, покушао да га разбије *Обманом*, не законом, јер му се опасност учинила и сувише блиском, а закон и сувише спор и сувише недовољан. Талас је ипак стигао, јер је морао стићи. На срећу, није био довољно снажан да сруши државу, али је, на несрећу, био довољно снажан да сруши, и то међу првима, самога Драшковића. И тако смо добили другу аномалију да првом и једином жртвом *Обмане* буде њен творац, не они којима је била намењена.

Из својих домова, са ниже опсервационе тачке, и са осећајем који често вара да влада бди над животом и имањем њиховим, обични грађани нису видели талас који долази, бар не у истој великој мери, и уз то су, пред повлачењем комуниста у јавности после *Обзнане*, имали неодређени осећај да је комунистичка опасност прошла само зато што се више није видела. И зато су се овако силно тргли када је талас ударио о обалу, збрисао Драшковића, уздрмао државу. Запрепашћени су препадом, јер га нису очекивали, и огорчени су, јер је био мучки и јер је успео. Уз то, и најмирнији, узнемирени су. Да ли је удар свршен или не? И да ли тај други, снажнији, неће бити бујица која ће однети, не овог или оног истакнутог појединца, него, можда, преко њих и са њима, цело друштво, целу државу? И ако та бујица у истини долази, зар је сачекати без отпора, по руски, мирно ставити главу под комунистичку гилотину? Зар је то збиља једна стихијска, неодољива, елементарна непогода која се не да зауставити, ни спречити, него се у истину мора претрпети, као што непрестано понављају комунисти? Или, напротив, ту непогоду чине људи од крви и меса као и ми, који се дају и зауставити и — потући, као и ми? Зар само Стејићи, Алиагићи, Галовићи и разни Чаки, Вичи, Јухаси, Пијаде могу бацити бомбу и руковати револвером, противу нас? Зар сви ми не можемо учинити то исто противу њих, и са много више, несравњено више успеха, него они? Зар иницијативу у борби не узети у своје руке, да би се избила из противничких? Зар из одбране, немоћне по правилу, не прећи одмах у напад? Зар се и даље ослонити само на државу и њену снагу? Зар држава није била немоћна и њена снага недовољна да спречи и први и други и трећи атентат, и како се може очекивати да спречи четврти, пети и шести? Зар није последњи тренутак да се за ову борбу организујемо ми сви, цело друштво, и организујемо изван државе, поред државе?

Тако данас закључује „човек на улици", обичан грађанин, некомуниста, представник огромне већине света, и тако се у његовој свести рађа једна врло опасна идеја, идеја *фашизма*. И исто онако као што је Милорад Драшковић, мерећи величину опасности не према акцији која се спремала него према њеној почетној снази, изашао из оквира демократије, и он, „човек на улици", представник огромне већине света, мерећи тако исто величину опасности не према резултатима који су ту, него према онима који могу наступити према њеној почетној снази, излази из оквира државе, стаје поред ње, и не слутећи да ће фатално, још колико сутра, стати и противу ње, противу оне исте државе коју данас устаје да брани. И њему су, као и Милораду Драшковићу, недовољни закони, и спори, али уз то, и на супрот Милораду Драшковићу, њему је одједном постала недовољна и сама

држава. И зато он тражи и своје законе, и свој суд и своје извршне органе. Створивши своје законе изван државних, свој суд изван државног и своје извршне органе изван државних, он ће створити државу у држави. А ове две државе поћи ће у корак, сукобити се у раскорак. Јер фашизам је дете комунизма, и има све махне свога рођеног оца. Пошто убије свог оца, противу кога се диже и устаје, он ће продужити да убија, и пошто *ноћне* да убија изван државних закона, он ће и *продужити* да убија изван државних закона. Јер, као и комунизам, добија сувише велики замах у почетку да би се могао одједном и лако зауставити; јер, као и комунизам, не признаје државу да би је могао подчинити; јер, као и комунизам, зна за борбу грубом силом, сламајући противна политичка убеђења пушком и ножем, да би се могао лако вратити на мирну борбу куглицама; јер, као и комунизам, изазива нов оружан отпор, нове сукобе, ново проливање крви у друштву, да би могао обезбедити друштвени мир; јер, као и комунизам, потрже нож, и јер ће, као и комунизам, од ножа и погинути. Он значи грађански рат, нестајање државе, праве државе, правне државе, и у жељи да државу спасе, он ће је убити.

Запрепашћеност, огорчење, жеђ за осветом нису никад добар саветодавац. Остављен самом себи, овај опипти осећај потребе одбране, одбране нападом пушком и ножем на оне који су потегли пушку и нож, руковођен једним огорчењем и осветом, води неминовно у фашизам, који, лечећи једно зло, ствара друго, и стварајући друго, не решава питање. Остављен самом себи, тај осећај природно долази до свог најгрубљег изражаја. Он, међутим, мора доћи до свог изражаја, и врло је корисно да дође, али не мора бити остављен самом себи. Он се може смишљено упутити, не да држави у овом тренутку помогне, да би јој сутра одмогао, него да јој буде од сталне помоћи. У пракси, дакле, питање се своди на то, како да се искористе за државу и у држави све ове добре воље које су готове да учине нешто мимо ње и изван ње. И одговор је на то једини овај: дати једну широку, легалну основу целокупној овој добровољној акцији, и прибавити санкције законима који се пишу али не примењују.

Одкуда се у „човеку на улици“ родио осећај о недовољности државних закона, да помишља на свој закон одмазде? Он државне законе осећа у главном, врло често и искључиво, само у њиховој примени; ако не види примену закона, он има осећај да они или и не постоје, или нису довољни или су тако спори да доцкан стижу. Одсуство примене закона, и нарочито одсуство брзе примене, створило је у њему осећај одсуства закона, одсуства добрих и довољних закона, одсуства добре и довољне државе. Закони у једној држави, идући за временом, увек су довољни; само њихова примена може бити недовољна. И наша земља, у том погледу, личи на човека

великих речи, на човека који много говори а мало ради, на човека, дакле, који не улива поверење. Са свима својим установама, законима, обзнанама, уредбама и наредбама, онај „човеку на улици" не улива више поверења. Вратити ону веру у државу, коју је изгубио, значи вратити законима њихову примену. Створити у њему осећај сигурности које је изгубио, значи употребити њега лично, све ове добре воље који се нуде, али их употребити једино и искључиво на примену закона, и само у онолико у колико редовне државне власти немају зато материалне могућности; другим речима, створити од појединаца за трепутак државне потребе, и само докле потреба траје, по дужности, по законској обавези, не више по њиховој доброј вољи, повремене државне органе, што значи ставити их под закон, под државу, уместо да се оставе изнад закона и изнад државе.

ПРИВРЕМЕНИ.

ИЗ СЛОВЕНИЈЕ.

Словенце је на жалост њихов језик одвојио од Србо-Хрвата као китајски зид: то је разлог да се о Словенцима, њиховом културном, политичком и економском животу Србо-Хрвати не обавештавају из словеначких новина непосредним начином. Што дође из Словеније, мора проћи скроз призму српско-хрватске журналистике. Непосредног утицаја ту нема. Ако се ту и тамо појављују чланци непосредног извора, обично долазе из кругова једне од главних партија, и удешени су према партијским интересима, на штету — стварности.

Исто тако и утицај Србо-Хрвата на Словенце одбија се о овај китајски зид. Само најпросвећенијем делу народа успело је, да баци погледе преко тога зида, и само тај део данас стоји у духовној вези са Србо-Хрватима. Ова је веза још веома слаба, и ако се свакодневно учвршћује и јача. Већи део народа живи још у извесној културној, чак и политичкој изолираности, и мотри све са становишта малих локалних интереса. Поноси се радо својом цивилизацијом, која је, то се мора признати, у упоређењу са другим деловима наше државе, на високом степену. Али исто тако радо заборавља, или неће да призна, да је ова цивилизација плод туђег рада, немачког и (на југу) млетачког порекла.

Игнорисање овог факта узрок је извесној мегаломанији, која је нарочито велика у оним деловима народа који још не могу да савладају оне препреке које је поменути китајски зид ставио између њих и југоистока.

Развитак словеначког, за право крањског диалекта у књижевни језик, који је у доба Илиризма био средство одбране од туђинске навале, постао је данас највећа запрека, да се Словенци потпуно амалгамишу са Србо-Хрватима у нацију

Југословенску. Преко тога се не можо тако просто прећи, по рецепту Г. Трумбића. Чудновато, браћа Хрвати, којима је тако тежак растанак од њиховог веома проблематичног историзма, када је у питању само један проблем администрације, нису ускогруди, кад траже, да један народ од преко милион душа, скоро без аналфабета, од једном напусти свој у току једног столећа развијени књижевни језик ради — језиковне једноставности Југословена!

Проблем је много дубљи, и решиће га само време и природна еволуција. А што се од самих Словенаца може и мора тражити јесте једино, да се не одупиру тој еволуцији вештачким средствима, и да интенсивним културним потпомагањем Словенаца, које је судбина оставила ван наше државе, прошире ту нужну језиковну еволуцију до крајњих етнолошких граница Словенаца. Књижевни језик није вештачки производ него производ социалне нужде, а дебат у Уставотворној Скупштини о словеначком као службеном језику само су знак, да се овај проблем још никако не посматра са социолошког гледишта. Код Словенаца, наредба министарства просвете, да је у народним школама од трећег разреда обавезно учење српско-хрватског језика и ћирилице, није изазвало отпора. То вреди више...

На католичке Духове, кад се у Загребу морала због авантура Степана Радића концентрисати жандармерија и војска, у великој мери из Словеније, сва је Словенија, у највећем узбуђењу имала очи упрте у наше сунчано Приморје, у јулијску Венегију. Тога дана имао је југословенски народ у Горишкој, Трсту и Истри да у диновској изборној борби против нечувеног терора италијанских фашиста докаже своју животну снагу, прибави себи заступство у Римском парламенту, широком свету почово предочи, да Јулијска Венегија није етнолошко италијанска, а нас од Триглава до Вардара потсети, да наше уједињење још није довршено...

Изборни ред италијански од 2 септембра 1919 године у многоме личи на наш: непосредно, једнако, опште, тајно право гласа, пропорц по Донтовом систему. Али италијански изборни ред модернији је од нашега у двема тачкама. Прво, он допушта гласачу, да поједине кандидате своје листе, једнога, ако је више од шест кандидата, два, ако је више од једанаест кандидата, и т. д. нарочито истакне, и тиме евентуално припомогне њиховом избору, и ако они по своме месту на листи не би имали изгледа на успех.

Друго, гласач може дати глас за кандидата из друге које листе, ако његова листа не обухвата онолико кандидата колико изборни округ има да бира. Броју гласова које је добила једна листа, додаје се још просечни број свих гласова које су њени поједини кандидати добили од гласача других канди-

датских листа у истом изборном округу. Тако повећани број гласова чини базу за израчунавање броја мандата на који има право једна листа.

Највећи је терор фашиста био у бедној Истри, за коју су Италијани нарочито хтели показати, да је национално њихова. Нећу да описујем начине изборног насиља. Више села је изгорело до темеља. На једном биралишту у Пазину могли су од 678 бирача гласати само 2, на другоме од 761 само 129, у Пазу од 257 само 29, у Лабињу од 3267 само 400, и т. д. Право чудо, да су Словенци у Истри у опште могли добити један мандат (Д-р Стангер).

У Трсту, где је пре рата број словенских гласова надмашао број италијанских, нису могли Словенци од 4 мандата добити ни једног.

Наши Горичани показали су се сјајно. Њихова изврсна организација онемогућила је физички терор, а шикане и фалсификације од стране фашиста нису могле спречити, да добију Словенци од пет посланичких места четири (Д-р Вилфан, Д-р Подгорник, Шчек и Лавренчић). „Као светотајства носио је наш народ гласовнице на биралиште". На изборе је ту дошло 95 процената свих бирача.

У кратко фашисти су хтели изборима у Јулиској Бенегији дати карактер плебисцита; то им није пошло за руком.

Како ће водити политику Словенци у краљевини Италији? Лапидарни одговор дао је њихов вођа Д-р Вилфан: „Покорност државним законима, а верност Југославији". Враћајмо им ту верност срцем и делима.

Скоро истовремено са изборима у Јулиској Бенегији извршили су се општински избори у Словенији. Раније су имали право гласа за општинске изборе само они који су плаћали какав непосредни порез од земље, куће или обрта у општини. Као изборни систем важно је систем „тројекласни". Сви бирачи уписивани су по величини свога пореза; укупни износ пореза делио се на три дела, и бирачи који су плаћали једну трећину, чинили су једно изборно тело, и бирали једну трећину одборника.

Сада су се први пут избори вршили општим, једнаким правом гласа, по систему сразмерности. Сеоске се општине у Словенији по величини јако разликују. Има општина од сто до више хиљада становника. Нарочито у северном делу, у Штајерској, општине су веома малене. Немци нису хтели јаких сеоских општина, а варошки и варошице биле су у њиховим рукама. Према броју бирача одређен је и број одборника. Ако се дакле резултати избора мере према броју одборника које су добиле поједине партије, не добија се права слика расположења бирача. Тако оперишу нарочито клерикали. Они су изгубили већину у изборима за Уставотворну Скуп-

штицу, па би волели сада да докажу, како је већина народа ипак на њиховој страни, и ради тога наводе, да су добили преко 60% свих одборника. У истини, ако упоредимо бројеве гласача које су добиле поједине кандидатске листе у свим општинама укупно, наћи ћемо, да се у бројним односима појединих политичких странака од избора за Конституанту није скоро ништа променило. У опште је по све несигурно изводити из општинских избора закључке о снази политичких партија. Чисто локални економски интереси појединих села из којих је општина образована, више су меродавни него општа политичка начела. И добро је да је тако. Неизмерно је жалити што није за Словенију усвојен изборни систем који је прошле године уведен у Хрватској. Ту изборно тело не чине бирачи једне политичке општине, него поједина села (катастралне општине), из којих се политичке општине састоје. Та села представљају економске јединице, и свако од њих бира извесан број одборника који по начелима сразмерног представништва, према броју његових становника, на њега долази. Тако се ставља бар у нормалним приликама политички моменат у позадину, — и допушта економским интересима да дођу до израза.

Општински одбор бира из своје средине општинског представника (жупана), његовог заменика и два или више општинских саветника, који од прилике сачињавају оно што се у Србији зове општински суд. Али само од прилике, јер они нису колегијално тело, као што је суд.

Код избора жупана у аутономним градовима Љубљана, Марибор, Целье, Птуј, — где за градску територију градски жупан врши функцију среског начелника, — показало се јасно да је словеначка интелигенција — без компаса.

Странка народних социјалиста, већином састављена од демократских дисидената (којима су демократи премало национални, а сувише банкократски), гласала је у граду Птују, главном средишту немачке иреденте, против словеначког демократа, а за немца, — сада формално социјал-демократа, — да би могла у Љубљани, у савезу са интернационалним социјалистима-комунистима и клерикалима, победити са својим кандидатом, једним ратним богаташем... Социјални демократе нису још одредили свој однос према комунистима; међутим кокетирају са клерикалима против демократа и народних социјалиста, и ако према своме програму спадају у њихову идејну серију као крајња левица. Безначелно лутање. А клерикали, увек suaviter in modo, fortiter in re, гласају у национално највише експонираном Марибору у ужим изборима против народног кандидата за социјал-демократа, сигурно за то „што им је вера у опасности". Ако наведемо још куриозум, да један од интелектуалних вођа социјал-демократа сматра за потребно, да, ради поткрепљења аутономистичког покрета,

издаје нарочити лист *Аутомист*, док се истовремено његова странка изјављује за централизам, — мислим, да ћу дати потпуну слику политичко-идеолошке збуњености која данас влада у Словенији.

Међутим економски живот тече својим природним током — а у културно-политичком правцу марљиво делају три лепе ревије, *Час* (клерикални), *Наши Записки* (социјал.), и *Њива* (напредна).

Д-р СТЕВАН САГАДИН.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Вратимо се Матусалу! од Бернарда Шо.

Најновија комедија Бернарда Шо зове се: *Вратимо се Матусалу!* Матусал је једна библијска личност, потомак Адамов по његовом трећем сину. Једино што је о њему записано у Библији, то је да је живео три стотине година. Бернард Шо нам саветује да се угледамо на њега, и да продужимо људски век бар за три столећа.

Шо налази да можемо то постићи, ако само будемо хтели. Човек се непрестано мења, — и та његова еволуција није само резултат спољашњих околности, него и унутрашњих потреба. У колико човек постаје свеснији, он се све више мења у оном правцу у коме сâм жели, а не у оном у коме га његова материална средина потискује. На тај начин, људски идеали постају главни чиниоци људске еволуције. Треба човек да увери себе самога да му је доиста потребан тростолетни век Матусалов, треба да ту тростолетност пожели свом снагом своје душе, треба да од Матусализма начини један свој идеал, па ће, ако не одмах, а оно сигурно једнога дана у току свог историјског развитка, постати дуговечан као Матусал.

Али зашто је човеку потребан тако дуг век? Одговор је на ово питање прост: само једно дуговечно човечанство у стању је решити социално питање.

Бернард Шо је фанатични социални реформатор. Њега вређа данашње друштвено уређење, не толико што је неправедно колико што је апсурдно. Оно је постало више или мање случајно, као резултат слепе и нерегулисане борбе за опстанак. Оно се и даље развија насумце без плана и метода, под притиском несвесних тежњи и необузданих апетита. Зато што у људској историји нема правог израчунавања последица и одмеравања снага, у њој не престају кризе и катастрофе, које узимају вид буна и ратова.

Ова неспособност човекова да друштвени живот „организује“, објашњује се тиме, што разумевање друштвеног живота није ствар знања него искуства. Човек, међутим, не живи тако дуго да би могао стећи потребно искуство; управо, чим га почне добијати, он је већ на прагу старости, и мора умирати. То је несрећа наше људске судбине да искуство живота немамо у данима младићског напона снаге, него у данима старачке изнемоглости. Због тога човечанство је у свом развитку једнако руковођено младићском страшћу, младићским заносом и младићском илузијом, у место да буде руковођено зрелим судом и сталеженим искуством; другим речима, човечанство носи несвесна животна снага, не знајући ни сама где. У друштвени живот још је врло мало свести продрло, — и никада неће много ни продрти, ако не успемо створити једно матусалско човечанство.

У својој комедији, коју је дефинисао као „метабилошку прераду пет књига Мојсијевих“, Бернард Шо даје историјски преглед развитка човечанства. У првоме чину, видимо Адама и Еву у рају; у последњем, видимо то будуће матусалско човечанство. Између ове почетне и ове завршне фазе видимо и неколико прелазних фаза, између осталих и данашњу политичку Енглеску, — Енглеску Лојда Џорџа и Асквита.

Најинтересантнија је од свих тих слика она која представља завршно матусалско човечанство. Ти су људи коначно решили друштвено питање; они су ослобођени бриге за насушним хлебом, и не морајући више да мисле, у овој мери у којој ми данас, о најпречим материалним потребама, они траже она много финија уживања која даје љубав и уметност. Али та уживања нису у стању да испуне један живот од три столећа; засићеност настаје релативно брзо, и онда се јавља жудња за још интелектуалнијим уживањима, — уживањима амбиције, која се састоје у тријумфима воље. Али ни на тај начин човек не долази до потпуног коначног задовољства. Дух све више тежи да се ослободи од материје, да постане сам себи циљ, и да ужива у својој властитој игри. Пошто су искусили све сентиментално-естетичке наслаге и сва пијанства личних успеха и победа, нови Матусалци завршују мистичким „проматрањем“. Неосетљиви за чулне надражаје, они живе без бола и радости, у једном полусну, у коме њихова најзад смирена свест само служи као огледало великој слици Васељене.

То је, у главноме, последња комедија Бернарда Шо. Написана од једног социалног реформатора, она изгледа горко исмевање свих покушаја социалне реформе. Пошто је објавио да је свака озбиљнија реформа неостварљива под данашњим приликама, него ће бити остварљива тек у најдаљој будућности, када људи буду живели сваки по три стотине година, —

Бернард Шо ставља нам у изглед као завршну тачку људске еволуције једно стање мистичког проматрања, које се врло мало разликује од будистичког тоњења у Нирвану.

БЕЛЕШКЕ.

У Revue bleue, број од 16 јула, Емил *Оман*, професор на Сорбони, и пријатељ нашег народа, пише о „Уставној кризи у Југославији“. Он налази да главно питање које је уставотворна скупштина имала да реши, није било ни питање о облику владе ни питање о односу између владе и парламента, него питање о томе, да ли ће наша држава бити унитарна или федералистичка. Нацрт уставни с којим је Влада изашла пред уставотворну скупштину био је одвећ кратак, и показивао извесне бирократске тенденције, за које је могло изгледати да доводе у опасност основне политичке слободе. Хрватски нацрт стварао је једну „Велику Хрватску“, која би са Србијом имала само заједничку династију, војску и дипломатију, и то на основи онаквих „нагодаба“, какве су раније постојале између Аустрије и Угарске. Југословенски клуб Д-ра Корошца, у своме нацрту, држао се, у главноме, онога уређења какво је, пре рата, имала Аустрија, тачније речено, Цислитавска, са својим „круновинама“, које су уживале законодавну аутономију. План Д-ра Трумбића, да се створе четири велике области, — Србија, Хрватска, Словенија, Далмација спојена са Босном и Херцеговином, — није могао задовољити Србе, јер су две области биле католичке, једна православна, и једна за коју се није знало која ће вероисповед у њој имати већину. Оман не верује да ће се назив наше државе „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца“ моћи одржати за дуго. Области створене новим уставом не чине му се довољно велике да би могле развити аутономни локални живот. Он уопште не верује много у трајашност новог устава, донетог у одсуству толиких чланова скупштине, и уз сарадњу Муслимана, који су изгледа, били „задобивени за националну идеју динарима“. Он не мисли да нашој новој држави предстоје онакве тешкоће и кризе, какве предвиђају и желе италијански и мађарски листови, али налази да ће се морати учинити неки уступци умереним аутономистима, већ и зато што су Срби, како се чује, бољи војници него администратори. Иначе, његове су све симпатије на страни Срба. Мир и ред на Балкану може обезбедити само *једна јака Југославија, која се приближује Великој Србији, — али не одвећ много.*

Die Ursachen unserer Niederlage. Von General der infanterie Alfred Krauss. Muenchen: Lehmann 1921. — Генерал Краус учествовао је, као командант дивизије, у аустријском походу на Србију од 1914, и његова књига с тога заслужује пажњу наших војника и политичара. Генерал Краус тврди да је ратни план против Србије израдио начелник Генералштаба Конрад-Хецендорф. По томе плану Србију је ваљало напасти из Босне, преко Дрине. Генерал фон Клобучар, коме је у први мах било намењено руковођење операција, изјавио се против Конрадовог плана, поглавито због оскудице железничких пруга, рђавих путова и тактичких преимућстава која је терен давао Србима. Краус исто тако био је противан Конрадовом плану: он је предлагао директан прелаз Дунава и Саве код Београда, али њему је одговорено да је то немогућно. Због тога што се није слагао са Конрадом, Краус није употребљен у првим операцијама; тек када је почело да иде рђаво, он је постављен за команданта 29 дивизије (7/20 августа 1914). Желећи да свршс са Србијом пре него Русија буде спремна за акцију, Аустријанци су у први мах одредили за операције противу Србије три армије, — другу, пету и шесту. Чим су Руси ступили у акцију, Аустријанци су нашли за потребно да повуку другу армију са српског фронта. Та је армија добила двосмислену наредбу да буде спремна за полазак у Галицију, али да у исто време потпомаже офансиву противу Срба, и то тако да не буде у њу сувише увучена. У очајању армијски штаб тражио је јасније упутства, али их није добио. На крају крајева друга је армија извршила један делимичан напад на Србе, претрпела излишне губитке, и дошла у Галицију када је већ било доцкан. Пета и шеста армија, које су остале и даље у Србији, биле су после девет-онедељне борбе принуђене на повлачење.

Један Српски Глас (*Une voix serbe*, D-r Mitkovittch, Paris Payot & Co 1920). — Д-р Митковић, скупио је у једну књигу петнаест својих чланака писаних о нама на фронту, у у изгнанству, и у новој држави. Он је хтео приказати, мученштво српскога народа, воље његове и његову будућност. Он је написао оно што је видео, изрекао свој суд. А он је видео и ценио овако: народ, његова страдања и будућност, велики су; његове досадање воље неспособне да га воде. У колико је народ већи у толико воље мање. Народ, његов краљ и војници, пример су величине на фронту, при повлачењу и у изгнанству. Политичари, у лицу Николе Пашића, пример очајних партизана и неспремности. Лице народа узвишено, а наличје његових представника ситно; једно истина, а друго интрига и лаж.

Социјални Препороћај (службени орган М. С. П., Београд, 1921 год. I). — Нека наша Министарства узела су на себе издавати стручне листове, откупљивати и помагати књиге. (Министарство просвете: *Просветни Гласник, Народну Просвету*, и друге; Министарство Војно: *Војнички Гласник, Ратник*: Министарство Народнога Здравља: *Гласник Министарства Народног Здравља*; Министарство Социјалне Политике: *Социјални Препороћај;* и т. д.) — И о томе би требало нарочито проговорити, јер по нека од тих издања не служе увек општем циљу. Наша је намера да данас кажемо да се *Социјални Препороћај* добро уређује. О теме и начин обраде тема ваљаће много, ако овај лист долази у руке оних којима је намењен за читање и поучавање.

Француско-српски уговор (*Le Traité franco-serbe de Meludu 18 mars 1308*, Д-р Луjо Војновић, Paris: *Revue d' histoire diplomatique* No 3, 1921). — Једно интересантно предавање о уговору између краља Милутина и Карла од Валоа, краља француског. — По томе уговору Маћедонија све до реке Маће у Арбанији, призната је као српска земља.

Чехословачко-југословенска Лига (*Československo-jihoslovenska Liga*, Праг, год. I). — Чеси су неуморни. Свуда раде; код нас највише; пријатељство и везе са нама су им потребније него са другима. Али бисмо рекли да у томе раду има нечега претеранога, наметљивога, па зато донекле и одбијајућега. Ова ревија је створена за упознавање и зближење нашега и чешкога народа. У њој има добрих чланака, има добрих писаца, али нема реда; има знања а има и непознавања. Чешко-југословенскоме зближењу, нека се не заборави, треба ићи полако, поступно, и солидно. Свака чешка пропаганда, попут оне у Француској и Енглеској, може наићи код нас на отпор. Нарочито, не треба рачунати само на нашу безазленост.

Историјски идоли (M. Kostrenčić: *Historički idoli*. Nova Evropa br. 12). — Један добар чланак, рађен по аутентичним подацима, у коме се на смео начин утврђује прави значај и вредност историјске личности и улога Петра Зрињског у XVII веку, који је до сада вредео као протагонист чисте хрватске мисли и борац за самосталност Хрватске.

Француско-италијанска свађа (C. Sabini: *Le fond d'une querelle*, Paris 1921, Bernard Grosset). — Пре извесног времена написао је E. Fournol једну брошуру о потреби измирења између Ватикана и Француске (*Sur les chemins qui mènent à Rome*, Paris 1921, Bossard). Сад ево и друге о потреби

зближења између Италије и Француске. Обе књиге тврде сада да у ствари није и не треба да буде међу Италијом, црвеном и политичком, свађе. Велике идеје и мале интриге довеле су до ње. Срушити ситне сплетке, а водити се великим идејама, то је начин да се дуга итало-француска парница реши и две латинске сестре уједине савезом. Француска је обновила дипломатске везе са Ватиканом, а везе са Квиринадом су добре, али између обојих стоји Средземно Море и Блиски Исток. Италија и Француска, не могу се, с идејама и пажњама какве код њих данас владају сложити. — E. Fournol је учествовао у стварању познатога Римскога Пакта, а C. Sabini наводи нека документа до сада необјављена и разговоре са француским политичарима Поенкареом, Клемансом, Бријаном и Титонијем. Обе су књиге за нас од неке важности.

Порекло светскога рата (Albert Bazerque: *Les Origines de la guerre mondiale,* Paris 1921. Plon Nourrit. Ferdinand Roches: *Manuel des Origines de la Guerre,* Paris, Bonard.) — Оба писца се занимају још довољно недокументованим питањем: ко је крив за светски рат. Оба писца, са много јасноће и много хронолошких докумената, утврђују порекло рата и одговорност за рат. И један и други су писали за ширу публику своја дела и лепо утврдили да је Немачка крива за светски рат. Она га је раније спремала, она га је изазвала, она је једина крива за све невоље и последице његове.

Немачка Црна Књига (*L'Allemagne annexioniste,* Grumbach, Payot & Co, Paris). — Ово је скуп изјава које су немачки анексионисти и антианексионисти давали од почетка до краја рата. Кад се те изјаве данас прочитавају, онда се тек види колико су Немци били занети од првога до последњега. Стари римски империалисти, и сви завојевачи пре и после њих изгледају умерене будале према Виљему II и његовоме народу.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига III, Број 8. — 16 Август, 1921.

ПРЕД СМРЋУ.
(ОДЛОМАК ИЗ РОМАНА)

Нешто севну тамо лево на гребену, што се црни у ноћи.

— Грррру...

Као да задрхта земља. Потом један тупи пуцањ пушке, и опет тишина.

Ноћ је као пред буру. Тамни се облаци навлаче и гуше уплашену светлост неких будних звезда.

Кроз мрак промиче дуга поворка војника. Звечи оружје и откида се по који камен испод отежалих ногу.

Стаза је све стрмија. Дисање је све теже. На очи се обара сан, на плећа умор и тешка спрема. Усеца се кожа упртача и кајиша у месо. Све ћути, само се где где зачује гунђање и шапат. Уморни су јер још сваки носи у себи сећање прошлих крвавих дана и тамне слутње за нове... за нове? Ако их још буде било.

Облаци се склапају све више, а свугде у мраку као да лебди нека стрепња.

Војници иду збијени и мрачни.

Одједном неко звечање, тутњава. Нешто се тешко ваља њима на сусрет. Сламом увијени точкови топова потмуло тутње по камењу. Омичу се и звече копите коња.

Шире се очи војника у мраку, и упиру суморним погледом на ова тамна оруђа што одилазе.

— Остављају нас саме... топови одилазе...

И у том тренутку се не осећање страха већ неке тупе туге разли по њима.

Неки артиљерац хтео би да храбри све, који ноћас треба да их штите:

— Не одступамо, мењамо положај, пронашли су нас данас.

— Другом ти то, брајко...

Лупају точкови и копите, и све одилази и губи се у ноћи.

Одилази батерија и односи од сваког по комад поуздања. У души је сада тамно као и на земљи, јер се осећа да се ближи оно што мора доћи. Али умор понова наилази и гони мисли из главе. Немарно се брише надланицом озној ено чело под тешким шлемом и пребацује терет ранца са једног рамена на друго.

Црна линија гребена је све ближа. Већ је скоро ту пред њима.

Опет сан вуче за отежале капке.

Тела иду једна за другима и клате се равномерним тактом.

Сс... Ритам је пресечен.

Колона се уставила. Неке су тамне прилике избиле пред њу. Чуо се пригушени говор. Примане су заповести. Тихи се гласови укрштали и сударали. Потом је заповест даље разношена.

Види се како се из колоне одвоји један део, и пође негде у ноћ.

Они што одилазе срдито се журе и не осврћу се на ове што остају.

Потом се остале чете почеле понова да крећу, и од дуге као змија колоне, која је непрестано избијала отуда каменитом стазом, поче се образовати неки широки но збијени поредак.

Опет су команде шапутане, и збијени, стиснути војници поседаше и полегаше по хладној, каменитој земљи.

Чуле се последње заповести:

— Ни ватре ни говора!

Горе на гребену били су ровови.

Тишина влада над полеглом масом људи. Опет би стрепња почела да прожима душе, али умор то све руши бацајући сан на топла, озној ена тела.

Иза ове полегле масе неколико људи у групици шапћу. То мајор издаје заповести. Чује се како његов пригушени глас дрхти. Потом су други храпави, придављени гласови нешто питали. Па све замуче. И већ се групица хтеде раскинути кад се опет чу тихи глас мајора:

— Бранко, чутурицу!

Једна мала црна прилика пружила је нешто.

Разли се мирис ракије и чу се како клокће течност кроз једно засушено грло. Потом чутурица пође и у друге руке.

— За покој наших душа!

Но нико се не насмеши. И у мраку се осећало како су сва лица укочена и залеђена.

Мала чутура обишла је целим кругом и дошла опет у оне прве руке. Видела се рука како се подиже све више, а глава затура све ниже. Чу се једно последње: — Глу-глу... — и празна чутурица паде у руке малога војника.

— Само не спавајте ову ноћ, господо...

Неколико се руку диже и у знак поздрава додирну тврде ободе челичних шлемова. Један за другим официри одоше ка својим четама. Остао је само мајор са својим ађутантом.

У мраку се нису видели невесели, чупави бркови ни боре бриге на лицу мајора, али су његове очи сијале дрхтавим, зеленкастим сјајем.

— Ја идем до Љубе. Ти са ордонансима буди код друге чете.

Омалена прилика ађутанта поздрави, и потом тихо дозва ордонансе. Цела се та група крете и зарони у ону полегалу црну масу на каменој и неравној земљи.

Чуло се шиштање и хркање заспалих.

Ноћ је мирна. Ни једнога пуцња. Само негде доле тамо крај језера потмуло тутњи.

— Не волим ову тишину, — шапће мали, округли капетан ађутанту који крај њега лежи. — Ово нешто значи. Не слути на добро. А, шта велиш, Душко?

Не осмејкују се његове многе увек веселе боре на округломе лицу, већ се грче сада са неким изразом плашње.

Но Душко га не чује, и заноси се све више у сну.

Капетан шапће нешто сам са собом, све ређе и лакше. Хтео би да се дигне и погледа дуж поспалих војника, али се нешто тешко спушта на очне капке и главу, и он клону,

заспа. Само један будни војник замота поспале официре у крила шаторска.

Нешто се тешко руши, тутњи, риче, грми, гази.

Пригушено дрекну згажени официр и скочи. Крило од шатора замотало му је главу. Очупа га од себе. Зацвокота од ужаса.

Полудела мрачна гомила се ваља, мрви, риче. Беже црне распрштале сенке на све стране, скачу, саплићу се преко још поспалих, или можда мртвих тела. Јуре пуштене преплашене мазге и мрве својим копитама. Звече бацана оруђа.

Паника као ураган бесни.

Около грми, пращти, звижди.

— ...ра-а-а, урлају туђи, дивљи гласови у ноћи.

Све то надвишава неко хучање, рушење. Као да се црни талас бујице ваља низ падине брега. Хучи и ваља се све брже доле ка јаругама.

Камење се отиска под ногама и јауче.

Све се слило у једно, ни једне сенке издвојене. Све је то обавио и спојио ледени ужас безумља који као да плива кроз таму.

Као изгубљени вапај чују се неки очајни гласови. Постају све чешћи, јачи. Бујица и њих носи низ падине са собом, али је они коче, устављају.

Гласови су очајни, одлучни. А одлучност делује на слабе.

Већ се издвајају и разазнају црне сенке које неодлучно стају.

Један прикупљени збијени ред се већ враћа, и гура пред собом устављене сенке. Све је јача рика:

— Напред, напред...

Сад се тек сећа оружја у руци. Натичу се ножеви. Жеља за убиством полако улази у људе. Осећа се да те људе сада неко води.

— Напред, напред...

Полази се на сусрет гребену. Још се многа тела тресу, зуби цвокоћу, али одлучни гласови грабе, окивају душе, и носе их собом напред у клање, у смрт.

Грми свугде и цео фронт пламти као нека сјајна, устрептала пруга. Свуда ураган бесни.

На гребену се мрке сенке ковитлају. Запаљене бомбе описују сјајне пруге у лету кроз таму. Звижди челик и комаће гвожђа. Тупи удари и јаук.

— Ура-а-а, — урлају већ охрабрени, побеснели гласови.

Талас одозго избија и прелива се преко гребена.

Светлуцају у ноћи челични шлемови, и врхови дугих, танких бајонета. Блистају се и други кратки а широки. Мешају се плаве и мрке сенке.

Севне пламен и заслепи очи. Грмне, рикну парчад. Јаукне се. Руши се.

Крвава се тајна врши. У мраку се убија лакше јер се не види лице убијенога.

Пуца се са пушком приснољеном на туђе тело, забадају се ножеви у нешто меко. Јауци кратки, уплашени, очајни, дивљи.

Трупови су по земљи све чешћи. Рика ових што јуришају је све јача, бешња.

Гребен је освојен, ровови су повраћени а низ другу падину се сада откидају и беже многе мрке сенке.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Вуци ту мрцину одатле — виче мајор и показује на две белим сукном умотане ноге, што штрче пред њиме.

Војници одвлаче туђе укочено тело.

— Само да нас не нападну док се не утврдимо, — говори мајор Душку, који чучи до њега.

Звече мали ашови о камен, и гребу тврду, испуцалу земљу. Друге погнуте сенке вуку још топле лешеве и бацају доле у јаругу.

— Ух, како је страшно јаукнуо, шапће полугласно мали официр сам са собом.

Убица се сећа убијеног.

Убијени је непријатељ а убица — јунак. Један прорезани шињел и једне пробијене груди.

— А, â... — био је одјекнуо онај. Крик је био прост али страшан.

— Убио сам, убио сам... — Официр се није томе радовао, али се није ни ужасавао. То је још сувише било блиско. Још је он осећао на лицу један отрти млаз туђе крви. Само му је још једнако онај јаук остао у глави. Па не само тај први, јер се одмах још нечији бајонет зарио у то

тело што је пало, тако снажно да је продро чак и у земљу, шкрипнуо и сав се искривио, а онај је јекнуо још једном плашљиво и слабо као убијено куче.

— Боже, Боже, како је све то страшно, — стресао се сада тај згрожени јунак.

Око њега је исто тако много оних који су ноћас убијали, но они и не мисле о томе; већ сада нешто журно раде, и звече алатом о камен и отврдлу земљу.

На гребену су стрељачки стројеви уређени, наперене су цеви митраљеза, утурени реденици.

Поноћ је давно прошла. Опет је тишина на фронту.

— Је ли нађен и други митраљез?

— Није однели су га собом, — одговара Душко команданту.

— Фић, фић... пак-пак, пак-пак...

Запрашташе експлозивна зрна у бесној, убрзаној трци. Полеже се по земљи и утапа у њу.

— Пак-пак, пак-пак, — куршуми ударају о камен и прште.

За гомилом камена мајор Милорад је опружен и дрхти.

— Пси, опет ће да јуришају.

Цео се гребен покри фијуком и праском.

Ноћ почиње да бива хладна и на небу се облаци размичу.

— Погинућу, — страх струји кроз душу мајора, и његова рука прихвата очајно чутурицу.

И ађутант лежи крај њега и дрхти. Куршуми му пресецају сећања и мисли.

Стеже грчевито у руци сигнални пиштољ и припија се уз ниску гомилицу камена и земље.

— Да се само може остати овако мирно приљубљен уз заклон.

Те мисли пролазе кроз све оне који леже за овако малим заклонима од земље и камења.

Ипак се по нека шлемом покривена глава издигне и погледа у мрак.

Одједном одоздо на падини пред гребеном поче нешто црно да се миче и избија.

— Брза паљба... бомбе.

И одовуд се све запали, све закркља.

Бео дим од бомби се као завеса дигао пред гребеном,

Једна па друга ракетла шикну у вис остављајући за собом црвену, усијану стазу.

Још неколико црвених, сјајних пруга се вину у зрак.

Сину отуда далеко са косе, зазвижда али тако блиским фијуком, да се све трже, и тресну шрапнел баш над гребеном.

— Ух, ух, у наше... слепци...

— Повећај одстојање, повећај одстојање, — вапијали су зелени светлосни сигнали у зраку.

Најзад се фијук повећа и стаде да се цепа гвожђе у зраку и на земљи дуж падине пред гребеном.

Дим се лагано разилази, и ватра слаби.

Јуриш је одбијен.

И тако се три пута понављало до зоре.

— Погинућу, погинућу, непрекидно је цвилио у себи дуги, суви мајор и његови овлажени, тужни бркови се све упорније лепили за уснице.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Али се у зору догоди нешто чудно.

Тама је почела да се развлачи и нека бледа, пепељаста светлост стала да осветљава контуре гребена, које се оцртаваху сад јаче, када се тамо на највишој коти изнад села закува, затутња, закркља, па одједном све умуче.

Тишина која настаде после тога кратког пакла би мучна и тешка. Осећа се да се тамо нешто догодило. Војници узнемирено подижу главе.

Наједном ту одмах десно од њих преко каменитог седла почеше да се помаљају црне прилике и да јуре доле у јаругу. Пројури у назад у трку и један суседни вод митраљеза.

Одмах десно за седлом затрешташе убрзано бомбе.

Прилике што беже одозго су све чешће. Узнемиреност овде је све већа.

— Пресећиће нам одступницу, — чују се војнички гласови и њине главе издижу се изнад малих, камених заклона.

— Шта је то тамо? Шта је то тамо?... очајно пита мајор и себе и друге.

— Бугари су овладали котом, и наступају гребеном ка нама, — дотрчао је и извештава кривоноги капетан чији су митраљези десно на самоме седлу.

— Није могуће, није могуће — одбија упорно мајор, али му брада дрхти, јер он ни часа не сумња у оно,

— Одступимо, одступимо — цвили ађутант крај њега. Он се већ уздигао и очајно погледа на јаругу доле за собом.

Бомбе праште све ближе и ближе.

— Одсећиће нам одступницу, — већ струји дах нереда над целим стројем, и витла се све више и више.

Војници су већ устали, и осећа се да се већ колеба.

Од једном се десно на црвенкастом јутарњем небу више гребена оцрташе туђе сенке као претња.

— Бугари... одсечени смо...

И паника зацари.

А четврти јуриш са фронта отпоче.

Гребен за тренутак би освојен, а доле низа стране ваљале се сумануте буџице бегунаца, који су тражили спаса.

Скакало се преко стена, саплитало преко оштрог, шиљатог камења, али се јурило све брже.

Ранци су побацани. Са мазги су збацивани товари, и скакало се на голе самаре.

Као црне буџице већ се разлиле масе бегунаца преко жуте бескрајне пољане.

— Само да не отворе ватру, само да не отворе ватру, шапутао је стиснута срца сваки од ових што бежаху преко овога голога, сагорелог поља.

Слух се напрезао да ли неће чути тако добро познати фијук крај себе. Дах застаје у замореним грудима, које се болно стежу, па се ипак бежи.

Одједном одозго са две стране заклокоташе туђински митраљези.

Шиба као строструко стостручном камџијом челик међ њима. Посрће се и пада. Неко се диже, па опет пада. Бегунци већ нису маса, сваки гледа да се издвоји, да бежи у другоме правцу и тако себе спасе.

Куршуми ријују тврду, сунцем испечену земљу и бацају мале облачке прашине у вис.

Узаман вапију и јече остављени рањеници. Нико се сада не обзире на њих.

Нема више команди, нема старешина, нема ни војника, има само људи који се спасавају.

— Коњица, коњица...

И паника заврхуни,

Тамо у кланцу на улазу у пољану изгорелу од граната ковитлају се и ближе жути округли облаци прашине.

Цела се огромна пољана преплавила раштрканим бегунцима као изливеном реком. Свако као да осећа топао дах коња за собом и чека удар сабље по глави.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Душко скоро луд од страха и умора успео је најзад да избије на „камениту косу.“

Није он бежао доле ка превоју куда је цела маса бегунаца нагла. Он је изабрао овај много тежи, али зато врло слабо тучен пут уз стрме скоро неприступачне падине ове косе.

Његова обућа је била подерана од оштрога камења, руке крваве, кожне доколенице спале и негде изгубљене.

Сав блед пао је на неравну камениту земље ове спасилачке косе. Као гвозденим канџама стискало га је тешко дисање и парало му ознојене груди.

Осећао се сам у сред ниског пустога жбуња, које је целу ову косу покривало, и ако крај њега беше његов дуги, црни трубач Сима.

Мајор, ординанси све је то изгубљено незнано где на оној кобној пољани и у кланцу под превојем, где се масе бегунаца стисле.

И ако уморан Душко са трубачем пође дуж косе. Жбуње се размицало и између размакнутих грана избијаху и друге исто тако уморне, знојем и прашином покривене групице војника.

Већ под једном омањом главицом наиђоше на већу прикупљену групу војника, који сви беху попадали као мртви по оштром камењу у сенци бодљикавог жбуња.

Горе више њих је изгревало топло летње сунце, тамо далеко позади међ каменим обалама црнила се дубока вода језера, а доле по пољани, коју они сада нису могли да виде, праћени шибом зрна и праском шрапнела, вукли се последњи изнемогли бегунци — рањеници.

Оно што је остало од батаљона искупило се до ноћи. И мајор је остао жив и дошао је.

Седео је забринут и тужан, бркови су му падали рашчупано низ дебеле уснице, а он је тихо шапутао:

— Побили су нас, побили су нас...

Извештаји о мртвим и несталим непрестано долажаху.

А цео дан је тутњио артиљериски огањ над косом, иза ње, доле по јаругама, свугде.

Кад је настала ноћ уморни, потучени, проређени батаљон повучен је на одмор у дубоку, стрмену јаругу крај неког бригаднога штаба.

Припијени уз падине јаруге која их није много штитила од тешких граната које често фијукаху и ломљаху дебела стабла храстова, полегали су изнурени војници. Чете су опет склопљене, команде опет уведене.

А када је већ дубоко пала ноћ престала је и топовска ватра. И уморни војници утонуше у чврсти сан. Само су руке грчевито стискале оружје уз себе.

Када је већ над дубоком, мрачном, пустом шумом покривеном јаругом и поноћ наишла, одједном је ову успалу тишину растргао један нељудски очајни крик:

— На оружје... Бугари...

И у црној сенци дебелих храстова могла се видети једна тамна, дуга сенка како очајно млатара рукама.

Цела падина оживе; покрише је пробуђене сенке, зазвеча оружје, и сви уздрхтали питаху:

— Шта је, шта је?

И полурасклопљене очи тражаху туђинце у мраку.

— Бугари, убише... — муцао је већ слабије глас мајора чије очи још беху склопљене, па се потом ужаснуте раширише.

Официри су му притрчавали и питали:

— Шта је? Шта се догодило?

Широко отворене очи мајорове сијале су уплашеним зеленим сјајем у тами, и он ћуташе.

— Лезите, лезите, нема ничега, — умиривале су сада старешине узневерене, узбуђене војнике.

Они се неповерљиво окретаху, потом седаху, али су све чешћи гласови питали:

— Шта је то? Ко је викао?

— Мајор, мајор, — шапутали су други.

А у сенци храста већ осветшени мајор је сухо јецао:

— Погинућу, погинућу.

Речи се нису чуле али као да је њин одјек страшно и тужно цвилио по лишћу.

У зору је опет грмело, тутњало. Опет се нешто тамо напред код ровова догађало. У јарузи су војници избуђени, и све је било спремно. Они су сада седели влажног одела од јутарње росе и напрегнуто слушали. У полутами шуме, кроз чије се проломе међ грањем опажали светли комади плавога јутарњега неба, мицале се прилике и једна другој тајанствено шапутале:

— Бугари опет нападају. Стално наступају... Комордије кажу да је јуче и Соровић пао.

Од једном тамо на рововима, пуцњава ослаби, па лагано умуче.

Сви се погледи сретали и питали.

— Да нису опет положај узели?... Сада ће опет нас напред...

Али они ипак нису пошли напред. Тишина је и даље владала на положају, само мало после поче непријатељска артиљерија да грми.

Погледи се поново сретали, само они беху сада задовољни, насмејани. Ровови се држе.

Потом је и пук извештавао да је на „Чепу“ крваво одбијен непријатељски јуриш. Извештај је још говорио како на танком реду затегнутих бодљикавих жица висе многа укочена тела, и како је земља пред жицама покривена стотином лешева.

— Јосиповић, Јосиповић, — понављало се свугде сред војника име јунака тог дана, сликара-војника.

Батаљон је целога дана остао ту припијен уз падине дубоке јаруге. По каткад би прспуо шрапнел и откинуо коју грану, и осакаћено лишће би као киша падало по згрченим, прибијеним војницима, а шупље јаучући летела је кроз зрак кошуљица шрапнелска.

— У-уп... — лупила би у пусто дно јаруге, и у зеленом маховином обраслом камену урезала свежу белу рану.

Војници су крпили раскинуте фишеклије, везивали жицама своју јуче искидану обућу, и слушали тутњаву топова.

Мајор је писао релације, примао заповести, беспрекидно пушио, пио и шапутао тужно своме маломе ађутанту:

— Погинућу, погинућу... новац је у сандуку, зна посилни.., а моју децу ако их и ти икад видиш..,

И он би ту обрисао једну сузу која се уставила на његовој црној трепавици.

— Господине мајоре, шта је вама? Оставите се тога, глупости, — тешио га је растужени Душко и брисао своје плаве, детињске очи.

— Глупост, ко зна ко ће први погинути.

А мајор га је гледао својим благим, но тужним погледом, који као да је долазио негде из далека. Па ипак је кроз тај умирени поглед на час прошао по неки трзај, као изненадна плашња. Онда је прихватио дрхтавом руком пљоснату, зелену чутурицу, и тужно климнуо главом:

— За покој своје душе пијем!

Он као да је правдао своје сувишно пијење.

И тако је прошао цео дан.

Потом када је ноћ пала неки задувани ординанс дојурио је и предао један мали бели коверат мајору.

Руке овога су задрхтале и цепајући коверат откиде и комад од хартије која беше у њему. Наже се над малим, белим комадом хартије, на коју паде жути млаз светлости из џепне, електричне лампе.

Али су слова била и сувише бледа, и играла као мали плави пламенови.

— Душане, на, прочитај.

И рука са којом пружи хартију описа једну изломљену пругу.

— Наређује се одмах покрет батаљона.

Већ су заповести одјекивале шупљим одјеком у шуми.

Ускомеша се цела јаруга. Кувиле се ствари и спрема товарила. Још би по који војник застајао и дуго тражио какво изгубљено шило. Наскоро се изви једна дуга, црна пруга људи, који се провлачаху између дрвећа и жбуња, и избише најзад на просечени пут горе крај батерије.

Топови су били спремни и мирни. Као жута брдашца гомиле празних топовских чаура лежале су крај њих. Артиљерци су седели крај лафета и вечерали. Испред топова беше побијено огуљено коље и оно се белило у мраку.

Горе изнад шуме изгревао је месец. Његов плавичасти срп је био сићушан и танак.

Крај пута се црнила страшно надувена лешина погинулог коња,

Најзад је батаљон стигао на „Камениту косу“, ону исту на којој се прошлог јутра разбијен скупљао.

Мали камени заклони на коси били су поседнути, и батаљон опет полеже у збијеним постројима позади те танке мреже од камења и људи.

Опет су биле издаване заповести да се ову ноћ не сме спавати, и опет када је поноћ дошла, провалио је тамо горе на највишој тачци косе један непријатељски строј, и бајонетима без пуцња узео ровове.

Опет су резерве јуришале и изгубљени део косе био је повраћен.

Војници су цвокотали од неспавања и страха, трзали се, шапутали и дремали. Када се већ зора поче да ближи, одједном се опет горе на врху косе запали и закркља.

Узаман су пуштале пушке, клепетали митраљези и севале бомбе, непријатељски строј за стројем је избијао и плавио косу; батерије које се браниле картечом бајонетом су освајане, и падале једна за другом.

Само се овде овај будни део држи чврсто и упорно.

Ваздух је пун сумпора и дима. Уши глухну од грмљаве и треска. Војници се узнемирено окрећу, али их нешто чврсто и снажно ту прикива.

Нека луда, непојмљива храброст опила је ваздa плашљивог мајора, и он као сенка пролеће кроз фијук, и његов глас се чује свугде крај узнемирених војника.

Ватрени обруч се стеже око њих све више и више, али се они брани све упорније. И доле испод њих на „Чепу“, сликар-капетан са црном, чупавом брадом, исправљен и горд на рову у суманутој ватри пуњка своју кратку лулу, која као пркос светлуца у тами. Отуда испред већ искиданих жица које само пламени бомбе осветљавају осећа се топао дах неких гомила које навaљују, и бије смрад алкохола. Овде, опијене неком дивљом жељу да убијањем и клањем, црне сенке се управиле и из њиних руку, које се непрестано замахују, излећу запаљене кугле које описују криве усијане пруге у лету.

А пред жицама пламен, тресак, урлик.

И лешеви се гомилају.

Најзад када зора поче да свиће они беху опкољени.

Тада мајор Милорад гологлав, рашчупане црне дуге косе, сав модар у лицу рече своме ордонансу Бранку:

— Пре него што би пали у ропство, убићеш мене и ађутанта.

— Не, не, ја ћу сам, — муцао је преплашени Душко, који је већ осећао како му шиљати бакарни куршуми пролазе кроз тело. Његов бледи образ крвавио је засечен комадом бомбе на вилици.

Около свугде рикали су туђински гласови:

— Предавајте се, предавајте се.

Треска бомби је одговарала. Свако је осећао потребу да убија.

Одједном тамо горе испод Чегана као да се проли ватрени потоп, а одоздо шуме и јаруге оживеше и стаде нешто тамо кроз њих промицати. Светлуцали се бајонети и челични шљемови.

— Наши, наши, — закликташе груби, промукли гласови.

Све гушћи редови избијају одоздо из јаруга и шума. А отуда иза леђа непријатеља — победника све бешње грми. Стројеви све нови и нови, све гушћи, све чешћи куљају између густих храстова и бреза. Види се како трче те мале прилике.

Луда радост запали све ове горе опкољене. Све се усталаса. Нико не хтеде изостати.

Осећало се покретање и колебање блиског непријатеља.

И од једном на слободном делу косе запишта као махнита једна труба, стотине се плавих сенки усправи и загрме:

— Ура-а-а — па се баци напред.

Кроз дрвеће на падинама бежале су очајне мрке сенке, бацале оружје. Дизале се у вис руке, ширише преплашене очи и муцало:

— Братко, братко!

Али се немилосрдни бајонети заривали у вазда меко месо, а по неки би грубо шкрипнуо заронивши се међу кости.

Шума се испуни дивљом јеком убијених и урликом победника.

Доле у дну јаруге купиле се црне масе заробљеника, а иза жбунова непрестано избијаху преплашене, рашчупане мрке прилике и дигнутих у вис руку вапијаху.

— Братко, братко!

Коса је била очишћена, батерије повраћене, заробљеници похватани, само се између жбуња и дрвећа црниле безбројне трупине.

Горе под самим гребеном ишао је дуж свога победничког строја дуги, сувоњави мајор.

Душко је ишао за њиме радостан и весео. Крв му се заскорушила на раздртоме лицу, оно је било бледо, и он је са поносом показивао на огребано месо, и доле на куршумом раздеране чакшире.

— Мало коњака, господин мајоре!

Мали округли капетан Буда пружао је плоснату џепну боцу.

Мајор је застао и пружио руку.

— Хајдемо, хајдемо, — готово му је отео боцу Душко, који није хтео да овде на голом гребену остану.

— Имам и јагњећине, хајде да се прихватите.

Војници су одвлачили у страну усирено́м крвљу покривене лешеве.

Мајор би радо примио понуду, али се ађутант обесио упорно о њега, и вуче га за руку.

— Хајдемо, хајдемо.

Мајор неодлучно пође. Само његове крупне, тамне очи тужно, прекорно погледаше свога ађутанта. Пошао је напред уздахнувши.

Ишли су уском стазом под самим гребеном један за другим, блиски и неми.

Све нови лешеви ницаху међ жбуњем.

Горе је излазио широки, зажарени котур сунца, и падали су топли, усијани зраци на откривено, камењем засејано комаће гребена.

Мајор је брисао зној са чела.

Са фијуком прелетаху преко њих зрна топовска и срдито праскаху доле по јарузи.

Усред камењара било је мало гумасто дрво. Његов се хлад у округлој сенци пружио по земљи. Мајор стаде у његову сенку, обриса зној са чела и извади дуван.

— Душко, Душко, — викао је суви, црни капетан Трипа горе са гребена, — да видиш само, оди!

Душко се окрете и пође горе ка гласу. У жбуњу преко малога рововскога топа превалило се тело непријатељскога

трубача, који својом жутом мртвом руком стискаше очајно металну трубу и чији...

— Фу-гграм.

Проломи се ваздух за Душком. Одскочи, окрете се. Са малога, гумастога дрвета падале су одсечене гранчице и лишће, а доле у плавоме диму лежао је неко.

Стао је као укочен и гледао уплашених очију у дим и тело.

— О-о-о... — јечао је онај доле.

— Погибе командант, погибе командант, — викали су престрављени ордонанси и трчали дрвету и телу. Сада се и Душко трже и појури тамо.

Мајорове су очи биле затворене, крклао је и окрвављеном пеном квасио своје дебеле а бледе уснице.

— О... ô... ô...

Крв је избијала на грудима и лила се преко суре блузе. Војници су расекли и раздрли блузу са прсију.

Указаше се маљаве груди које по средини беху пробијене, и црна крв се лила одатле по маљама и беломе месу.

Страшно се белило то месо испрскано крвљу. Лице се грчило од болова.

— Ду-шане... убише... децу... децу... моју...

Душан је клечао крај њега и гледао са ужасом у бело месо и крв по њему. Потом су притискивали бели завој на рани, а одједном угледаше доле под раскопчаним појасом како из једног огромног крвавог отвора на трбуху куља нешто густо.

Очи се мајора немоћно раширише, па кад угледа више себе израњављене гранчице малога дрвета, које као да је некад у некоме страшноме сну видео, лицем му пређе један грчевити дрхтај, он склони поглед одатле, и кад срете ужаснуте очи ађутанта, као да му се усне мало насмешише, и хтеде подићи своју руку, која беше оловном куглицом пробијена, али он то и не осећаше.

— Дај... руку... — прошапута крклајући.

Мали официр је прихватио ту рањену, крваву, но већ охладнелу руку, и његове уплашене очи стадоше се влажити.

— Због ом... децу ми поздрави... чуле се испрекидане последњим напором казане речи.

Сузе су грунуле низ прљаво лице малог ађутанта. Јецао је:

— Не бојте се, нећете умрети.

А доле је утроба кључала и пунила раздрте, крваве чакшире.

— Убите... револ...

И лице се искриви у једном страшном грчу. Потом из широке, округле ране сред груди, са које завој беше спао, шибну у вис млаз крви. Ропац пређе преко уста која се развукоше, и жућкасти неравни зуби указаше. Очи су биле укочене. Војници поскидаше своје шлемове и стадоше се крстити. Душко је јецао и стезао мртву, укочену руку и неразумно шапутао лешу:

— Не бојте се, ви нећете умрети.

Све чешће шрапнели су фијукали и праскали.

— Треба га однети, — чуо се један глас.

Војници раширише један умотани шињел, и ставише на њега, крваво, полуголо, мртво тело.

— Повадите му све ствари, — наређивао је трубач Сима, јер је ађутант избезумљен клечао и јецао. Он је непрестано видео онај малопређашни прекорни, тужни поглед мајора, кад га је онако вукао у смрт.

— Хајдемо, хајдемо.

Трубач утури у руке официра новчаник и сат, једну крваву марамицу и ратну торбу мајора.

— Држите...

— А где ћу ја сада, питао је бесвесно Душко.

— Известите команданта пука.

И док четири ордонанса понесоше на разапетом војничком шињелу мртво тело, Душко са стварима погинулог мајора стегнутим у окрвављеној руци пође низ стрму, густом шумом покривену падину камените косе.

Он се сећао где је још до јуче био штаб његовог пука.

Све су чешће звиждала топовска зрна, преламала гране, и пиштала по камену.

Већ изађе на усечени пут, када чу један блиски претећи фијук, али и пре него што могаде лећи, нешто грмну и сруши га на земљу. Као тешка црна киша земља се сручи на њега. Жиле набрекоше на глави, и зазуја крв по ушима. Нека је тежина на њему. Тешко се подиже и земља поче млазевима да пада са њега. Од ње су пуне и уши и очи, и уста и одело. Само чврсто стегнуте у руци држи ствари погинулог мајора.

Обузе га неки ужасни страх од самоће у овој мрачној шуми пуној само лешева и смрти, па као да угледа нешто страшно пред собом он цикну престрављено, и појури поново горе уз нагиб ка рововима, ка живим људима.

А у високо подигнутој руци која је грчевито стискала поверене ствари, вила се као застава крвава марамица мртвога мајора.

СТАНИСЛАВ КРАКОВ.

ПУСТИЊАК И МЕДЕНИЦА.

Још док сам био стари словен и звао се Јоаким, сасвим на други начин је текла моја младост. Село нам је било близу реке, на самој ивици шуме. Какве дивне густе шуме, по којој су цели дан одјекивали удари кратких здепастих сикира. Стрчавши у двадесет скока са брега, који је носио нашу колибу као прљаво сврачије гнездо, ево ме на друму. Друм је долазио из Тесалоника па ишао Сингидуну. Друм је текао као камена река. И био је широк да су троје двоколице шкрипећи пролазиле упоредо. Тада сам познавао сваки храст; од љуштура младих стабала плео сам конопце па везивао љуљашке. Радије сам проводио у крунама киселих дрва него близу огњишта, где су се по ваздан свађале наше жене, а лежали нам старци оболели, незаситљиви гуњања. Жвакао сам једну маховину и то овако: легао бих на земљу што ми је тако хладила трбух и бутине, те ме испуњавала пријатном језом, а маховина је имала опори укус питомих печурака; жвакао сам и кору од јасике и кору од глога. Оштрим травама голицао сам се између прстију на ногама, копривом сам прао мишице, па онда осећајући цело своје тело како постоји опаљено, загрчено, збијено, кликтао сам раздрагано и бацао се ласом на птичија гнезда да су растурена падала као киша перјем, сламкама, гранчицама по мојој глави и већ јаким раменима. Тиме доведен до неког огорченог одушевљења горко сам се ваљао по земљи или обгрливши рукама колена запевао најдивљачкију песму што је знам. Још ми брујн у ушима и ако је нико више не пева; нарочито у шумама је као заборављену налазим. Свршим песму, припијем јаче колена, загледам се у тамнину између

дрва и џбуња. Очи ми се толико шире да ми чини да ће ми сад испасти. И чекам да неки Велес зеленооки пролазећи туда, крајем који гледам, дâ ми изненадан знак да учиним што и он, и док му хаљина кожна пада са чврстог тела, белог, дебелог, спрема се да уђе у извор, на купање. Дотле још ниједну девојку нисам љубио стварно, али сам се кад-кад у ноћи, — на дану нисам имао смелости, — довлачио колима под којима су велике девојке спавале, па их грлио као одрасли момци и трао се о њих. Гониле су ме. А чини ми се да пошто сам био мали нису сматрале за срамоту да подносе моја миловања, него терајући ме смејале су се отворених сирових уста пуних ноћне влаге, и подрхтавале кад-кад телом између ногу ми дечачких. Једном ме је један младић дохватио, и замахнувши преко пољана одбацио чак до врба. Кад су ми место дуге детиње рубине, модре, навукли прве дечачке ногавице, обузела ме је чежња док гледах низ друм. У сутон су прошла сва могућа стада враћајући се околним селима. Прашина се много дизала. Говеда су љуљала трбухе пуне траве и воде. Говедари су, између чопора, збијени стоком као међу таласима, довикивали се често срдити, вратова прашњивих а прсију раздрљених, па изгребаних од трњака до крви. Кабати, негда плави или зелени, избледели на сунцу. И ту међу њима био је и по неки бог наш старословенски, истина, изгребанији, исцепанији од свију, али бар с толико срчаности под прстима и у трбуху да би му и најмлађе планине, оне којима брзаци увек тутње, позавиделе. У сумрак кад би стада сва прошла, и ја остао сам на беломе друму седећи у прашини, тако би ме обузела чежња да би грло било пуно горчина. Желео сам нешто што ми нико не може дати. Даљине, просторе, неке издрпане кабате који собом носе сав смисао путовања. Још нисам знао за ускочка племена што су долазила са далекога истока као трговци чудних ствари, још нисам знао за вечите равнице под снегом, а већ сам им жудео. Још сам био тек у првом буђењу младости, па гле, где је жал за младост потресла ме за увек. Хтео сам нешто, хтео сам нешто.

И онда сам баш сазнао за ужасну историју. Како у двору нашега племенског кнеза што се налазио на два дана хода од села, било безброј кокошију и те кокоши немајући петла гинуле од болне страсти. А ниједног певца из тог краја

нису хтеле примити. Зачуди се необично млади кнежевић, мету главу у руке и замисли се три дана. Три дана је мислио, одмахивао главом. Четврти дан одскочи, пређе преко дворишта, не поздрави никог, одмахну главом косу са чела, затресе раменима. Уђе у шталу и оседла коња најтврђим коланима, срце да му искочи из груди од узбуђења. Ждребац удара задњом ногом о камен, из камена варница искаче. Изведе коња у авлију до каменог трупца и вину му се у седло; под замахом ускока заталасаше се бедра парипова. Док из кућица измиле сва женскадија и старци да му се поклоне. Једно девојче равних прсију перо му даде од орла. А он не поздрави никога већ пређе девет брда и девет планина у гоњењу за одбеглим петлом. Тако стиже у једну гору где је ноћ била дубока, а на путу се низали камени мостови без броја. Тако дође ту, и заспа дубоким сном. Одједном, чудо. Прекидоше се узде што их је плео кнежев зет, напуче наковањ другог зета кнежевог, у потоку засвираше фрулице. Кнежевић се разбуди, па не могући продужити сан налакти се и поче размишљати из дубина понорских. Црне кокоши су се превртале по гранама, вода је падала као туч на љубичасту долину. Спуштало се лишће младица до земље, и оквашено, мокро шибало по грудима понорских девојака, из очију им се сливао јед. Поче размишљати о топлини домаћој. Жене су се нагињале над котлове, из котлова је мужа бацала кључ по ивицама кованим, муж је жену грлио десницом, па бацао на левицу. Дете заплака у љуљци. А кад замисли на ражишта где јунаци корачају раскорачени због силне снаге, где им се мушка маст слива низ мрке бокове као низ брегове, где закорачују прегојене коње, и, кад жене грле, — да их не би угушили, — увију их најпре у дебеле душеке, — скочи на ноге и рашири руке. Одједном чудо. Саставише се узде што их плео један зет, споји се наковањ другог зета, престаше фрулице. Пред вече угледа бунар а из бунара чу запомагање. Приближи се, сиђе са коња, погледа. Оно у бунару стара старица, а лице јој бело и образи румени као девојчурака најубавијих. Младић се поврати до шуме исплете коноп од рогозине, а дисао је тешко, младићски од журбе. Кад дође изнова да јој уже спусти, засукао је мишице и врат му се подлио крвљу. Стаде да је извлачи. Одушеви се сав, крв му се следи у жилама, па је мислио: ако је обљубим

младост ће ми погинути, ако је не обљубим погинућу због кајања. Крв му се следи у жилама, прсти му се укочише, упусти уже. Сада за пљуском тешким само се још колут водена ширила. И младић седе ту код бунара и плакаше горко до у јутру своју неспретност. У јутру погледа, а за седло му везан одбегли певац. Рашири руке, расклопи уста, остаде убезекнут до идућег јутра. Онда ускочи у седло, удари ногама коња у бокове, па се као стрела залете преко плавих равница. Кроз годину дана стиже кући. Зима је. Планине и пољане покривене снегом, потоци се скоро замрзли и колебе беле па округле као брегови. Уђе пешице, водећи коња за узду. Срете девојче што је равних груди, она притиште шаком уста да не крикне, па обриса руке о снег и поклони му се до земље. Младићу грло задрхта, засмеја се грохотом, зат епта му у грудима, обема рукама притисну шубару на прси, клањајући се.

— Нека си здраво, а на дому како су?

— Живе, бози помогли. Одакле долазиш?

— Одох да нађем петла, ено га виси о седлу; па сам журио.

— Нека је жив и здрав. Ја сам чекала да ме огњишту приведеш.

Младић се испрси одушевљено, заношљиво, оком помилова бедра девојачка; кад их виде три пут задовољно трупну ногом о земљу. Рече њој да одведе коња родитељима, а сам се упути да покупи хиљаду сватова на све стране. Напише се оловине, напише се пива, напише се сурутке. Развише се груди девојачке, уста јој се замаглише; преспаваше прву ноћ, преспаваше другу ноћ, преспаваше сваку ноћ. У колевци им чедо заплака: дојка материна до њега доплови.

Старац му, кнез, рече:

— Иди насеци горе у шуми.

Човек без речи дохвати секиру на раме и волове упрегну у тешке неоковане двоколице огромних точкова, па пође. Чим дође у шуму, набра пуно сена говеди, веза их пред извор; сам леже под дрво да спава или гледа бесциљно. Чекаше га код куће три дана, бриђаху се десет дана, онда пођоше да га траже. Наложише ломачу велику као што је био обичај онда у нас и спалише леш његов са робињом

једном и са једним коњем и са два котла жита и три бачве оловине, а сами тугујући поједоше и попише два пут толико.

Како да то није ужасна историја што тако изненадно уђе у мој живот. Ако би се девојчице нашега села упутиле на купање, гледао би их кроз шевар. Дођем, па гледам. Тада сам још био поштен. Тек доцније изгубио сам своје поштење стечено у дугом разговору са ласицама и веверицама и храњењем горком маховином. У нашем селу нико није чист сем лети; леже по банцима дрвеним опружени по земљи и замученим погледом проматрају гараве дирекe таванице, а напољу дрхћу и ричу озебли коњи чекајући да се пође у млин. Кад хоће да се купају, пусте да кроз размакнути кров напада кишница у рупу ископану; баце усијано камење да ова прокључа, па онда као да се кувају остају у њој док се скоро не расхлади. Прљаве, прљаве биле су нам ноге онда, да се црна скрамица могла ноктом љуштити. Ипак нам старице редовно мазале маслом косу и на средини раздељивале: у младића је перчин мокар и сјајан а врат црвени, и младе их жене увек крадимице посматрају у теме. Млади људи кад им ухвате поглед нагињу се над младе жене и љубе их у уста, а смеју се пригушено. И мене су чак опијала бедра женска.

Постадох младић, припасаше ми младићски појас, приведоше ми девојку. Како је ружна била моја жена! Како сам мало био жудан ње и желео да одлутa у неку шуму где ће је вуци појести. Подругивале ми се девојке младе што сам их волео. А да је бар имала широко лице, велика уста и модре очи, да је имала простране кукове као родне кобиле... Зато радо проводим у лову или на бачијама или на далеким њивама, ма где. Постепено, постепено умре ми мати. Јоакиме Јоакиме тугуј! Спалише је. Уђем у колибу: горама обливају вечерњи таласи, и потоци протичу спокојни, и кроз жита зашуми, јер људи пролазе. О јадан ја: и Јоаким поче да плаче. У собу му уђе отац, па уздисање синовље чујући:

— Што плачеш?

Одговорих:

— Растужен сам без мере, одбачен, несрећан. Данас спалисте ето моју родитељку.

— Чудан си ти човек, одурну се старац па извади сламку из браде; оплакујеш је кад те и није родила. Једном, пре него што сам се оженио, имао сам те са неком робињом

из Сондара. То је свако до сад знао сем тебе. Дакле ово није твоја него само мајка твога брата. Зато не мораш слинити. На ове чудне речи ућута јадни Јоаким и ућута његов отац. Ћути, ћути глупи Јоакиме, говорио сам у себи. Јоаким стаде да кује потковице, онда оде у поље да потражи своју жену. Жена је проводила бразде водене између купуса, певала тужну песму како Купало није имао чиме да плати возарину него девојачким очима; и на леђима јој, кроз модру рубину, видела се црвена кожа, и једна јој длака падала с чела преко ока па улазила врхом у уста. Моја жена певала а глас јој се надимао од даха. Она рашири руке кад ме виде. Наредих јој да пође кући и тако стигосмо заједно. Вече је отежало у крунама воћака. Када смо стигли, заповедих својој жени да добро промотри да ли ко год од укућана још у околини није, па да затим уђе замном у шталу. И ја уђох. Мирисало је на краве и на сено дубоко, оштро, на коприве. То ме потсети на мужу крава, и на врући млаз млека, што шприца испод окорелих песница у запенушени котао, и на раскорачене кравље ноге или залелујани трбух њен. Јоаким леже крај краве потрбушке, па обвивши је својим љубљеним рукама стаде да сиса; у виме му топло утону лице; и чу да крава равномерније дише пуна задовољства. Мисли, и груди и трбух му се испунише млеком врућим. Кад жена уђе, ја скочих, исправих се на ноге и закашљах, па дохватих жену и стадох је тући где стигох. Ударих је песницом у леђа, и песницом је ударах у врат, па у бок, па у груди. Тако сам је млатио подоста времена док јој не сломих ногу, и док она не стаде необично јако цикати и колачити очима. Крава подиже главу са сена, упути је вратима, зарика, рика јој оде пољанама. Жена се сад ваљала између стоке по тлу, и гле, издвоји се нешто од ње чудно и ружно, на шта не могох више издржати него одјурих као бесан на поље. У том отац уведе вола у двориште да га веже за дрво не би ли тај во ту преноћио. Унутра, унутра, у шталу! викну му Јоаким из мене, и одбеже ливадом. Отац нађе снају крваву у хлеву, пре времена порођену и са ногом пребијеном. Дохвати кајише и крпе па јој утегли ногу, и да не назебе обви је сву кожама разног зверињa. Дете на брзу руку сахрани крај шумарка, у плитку јаругу.

Најзад кад се вратих, дохвати ме за перчин и стаде ме

туђи по потиљку из све снаге да добро за увек упамтим. Натера ме отац мој још да опружим ногу своју преко наковња, па да ми је чекићем пребије као што сам ја својој жени малочас. Задрха у мени болно све, усне ми заиграше, очи ми се раширише, стадох да вичем. Толико сам се дерао док се сви пролазници, задоцнели пољари нису искупили те умилостивили оца. Он им у истину није рекао шта се пре тога догодило. Млађи ми брат Слав, седећи на прагу, гледао је све ово, али нити је подстрекивао нити одговарао оца од намере, као да је знао да ми је само полубрат. Био је ожењен и имао сина Рада. Сву ноћ провео сам у страшном сну трзајући се и бунцајући; јечала је одвратно моја жена и проклињала своје родитеље и болну ногу. Једног од идућих дана радећи око шумарка наиђох на нашу краву да је изрила неко детиње тело и по целом пољу растурила му утробу, а њушка јој крвава. Кад дођох кући, одох оцу и упитах га:

— Је ли било мушко или женско?

— Мушко.

Одговори ми отац. А одох од њега; у вече уђох у кућу и стадох да плачем. Кад отац уђе, па чујући ме да стењем, запита:

— За чим плаче још увек мој осла, бози му помогли!

Јоаким му исприповеда да му је жао мушког чеда које би за који дан био добио. Тада домаћин поче да хуче на сав глас, па рече:

— Е, осла! осла! Та заиста плачеш, ето си и мене расгужио! То и није твоје дете; ваљда сам за тебе јадниче могао да добијем неку девојку каква ваља; него сам просто узео једну већ трудну.

На те речи престадох да плачем. Слав је подругљиво гунђао, а жена је цвилила гадно.

Те ноћи било је овако. Домаћин је лежао над огњиштем, ја у углу, а свуда около остали укућани. Било је врло загушљиво. Испод врата се видело да је напољу светла ноћ и свежа, да траве миришу опојно и добро, да миришу траве. Мислио сам како је добро изаћи и поћи пољаном пут ноћне светлости, и помислих да крај реке трава је увек мокра, а вода се сребрни и шуми у спокојности и страхоти. Од кад нисам истро мишице копривом и испунио груди горким бољем. Изнад свега постоји нешто је добро а постоји увек, и не

мора се тражити сваки час. Треба поћи, поћи само, нигде не свртати, ником капу не скинути, никако гласа не пустити; него ићи тако преко дванаест брда. Смисливши то, реших се. Синовац малени, што је тек стоку почео истеривати на пашу, на мах викну, седе на постељи и замлата рукама. Викну:

— У воду, у воду Шаргане, та у воду! Ох браћо слатка помагајте!

Дед и сам поскочи, па мислећи да је на реци стаде ужасно брзо да довикује:

— Прво их нахрани, о мамлазе!

Јоаким виде како су им широко и ужасно отворене поспане очи; срце му јаче закуца. Дед леже, заспа, заједа. Јоаким је мислио зашто им отац неће да умре. Потом сам спавао до ујутру. Потом рано устадох, натоварих кола сеном и пођох друмом. Дрва, река, брда, ливаде. Што би, би. После годину дана оде стари у шуму по дрва и тако идући сретне медведа. Лепо му стари скиде капу на га поздрави најљубазније: О, кнеже шума буди тако пријатељ, и кад ти се уклоним с пута, проћи куд си пошао! Медвед га поједе у трен ока: свог, до шубаре коју једино остави, те је укућани нађоше и пожалише што не могу по обичају спалити поштованога претка свог.

У то време моје је име било Јоаким а не као у других што су паша старинска лепа имена. У то време ово је име звучало чудно у ушима мојих земљака; сада Јоакима има много и свеједно је бити Јоаким или Јован, али онда је то значило да су византиски свештеници прошли нашим крајем, покрстили сељаке, а новорођеној деци дали страначке називе. Није то сметало нашима да и даље моле се по шумама дрвеним киповима богова, нити да приносе жртве, нити да задрже свој стари поздрав: нека су нам бози на помоћи! Нисмо имали ни храмова ни свештеника који би припадали новоме богу. Једном су наши ишли у пљачку, били гоњени, потучени и онда су их морали примити, а после су их одгурнули од себе. Ишао сам у шуму и све сам мислио на миле наше словенске богове и на њихову децу, што су се обешена о једну руку о храстову грану клатила по вас дан. Али сам по нешто и знао о ономе од кога сам име као срам носио на себи. Дознавао сам од наших који су трговали или били најамници у Византу, па се после враћали у село. А

највеће је чудо за мене изгледало, да му се људи повере, живећи пусти усамљено по горама. Реших се дакле једне ноћи да пођем њиховим трагом; не толико што сам био жедан новога бога, колико да бих отпутовао са места где сам дотле провео, јер ми је у свој мојој простоти изгледало да догађаји, слажући се свакодневно један на други у ужасној спојености са људима и местом живота, загушују ме својим безизлазним ситним очајностима. Добро би било држао сам да се померим макар само до другог села. Говорах то синовцу, који ме великим очима слушаше. И он је сада, као некада ја, боловао од бескрајних друмова. Договорисмо се тако да одбегнемо заједно, да будемо као два брата од дана поласка.

Јесен, гле, била је дубоко. Већ су оголеле гране и врапци изгледали као сиромаси. Од блага, у штали нам преживала само два јунца остала од оца, и нешто друге стоке, и један плуг. Устасмо рано пре рођаја, стресосмо се од хладноће, изађасмо напоље, позелен:смо, зацвокотасмо, одмахнусмо главом. Покупим женине кабате, рубине, сукна да се увијемо ако захладнимо; из штале, по праву, као очинство, изведем једног вола, другог оставим; и онда запнемо право на исток. Пођемо, радо пођемо, од јутра до вечери нигде не станемо него само идемо, и ноге нас већ боле. А кад се спусти ноћ, завиемо главу тканинама и руке, те легнемо да спавамо под једно једино дрво на широкој пољани. Вола везасмо пасом за стабло више наше главе. Под свој широки сагум, плашт, узех синовца. Кроз подеротину једну видим месец, диван, сјајан месец како се провлачи лагано испод облака, ко увек заручници обреченој. Месец сјајан, па мислим: биће мраза.

— Хладно ли ти синовче?

— Не стриче, одговара Рад.

— Е, спавај.

Е спавај Раде, е спавај Јоакиме, шапућем у себи; никог сад нема, до вас и широке пољане. А мраза ће бити, биће мраза проклетог. Пред зору заиста мраз, а ујутру снег.

— Снег, вели Рад, пробуђен хладноћом.

— Снег, одговара Јоаким.

И пођосмо даље. Паде снег, покри долине, брда, смрзнуте реке, грање. Јунац иде напред, ми за њим, стопе за

нама. Родише нам ноге децу; све по два, све два, све по снегу једно за другим. И тако даље. Док нас у подне не стиже Слав, Радов отац. Ишао је журним кораком, задуван; врат му поцрвенео, са њега се дизала пара а између рубине и прса ознојио се. Кад стиже, ухвати одмах вола за рог, те скиде од видре капу да отаре надланицом зној с чела. Коса му се замрсила и улепила. Мислио сам да ће да виче, али он само одахну, па, прекорно ме гледајући, рече суво:

— Добро само кад паде снег, да вам траг не изгубих. Никад нисн много ни вредео да ми што требаш, већ што си одвео вола, јер није твој него оног који ради поље. Ни Рад није твој син да га узмеш; ено га твој у јарузи где га краве њихају. А куда те бози намерили, ако не Морани у дворове?

Објасних му. И Слав ми спусти руку на раме, смешећи се, доброћудно и подругљиво.

— Е брате, велики си лењивац. Него ти жена твоја поручила да јој вратиш одеће што си понео; она их је ткала, нису твоје.

Дође мој полубрат, узе вола, сина, сукна, па се врати путем којим је дошао за мном. Ја гледај, гледај, гледај за њима док се не изгубише на крају удолине. Кад и то би, седох у снег, па рекох новом богу:

— Мајка није била моја, син није био мој, ни во није мој, ничега дакле нема што би мени припадало. Душу ћеш ти да узмеш; и тело ће да сагори пламен. О па што то нисам знао раније, а ни онда ми не би ништа помогло.

Као кључе се расплаках, као људи кад се напију много оловине. Пред вече опет увукох се у једну шталу и ту ноћих међу коњима, што ме њушкаше целу ноћ. И гле, пробудих се мало потом. Пробудило ме крчање празног стомака, онда издојих с муком мало млека што у кобили остаде после ждребади. Тако сам као кнежеви наши вечерао кобиље млеко. И продужим да спавам. Јутром продужим пут, продужим, идем, идем, тако много. Још пре сумрака уђох међ брегове, стадох да се пењем. Пошто стигох до првог села, а видех да има малену црквицу од брвана пред којом се народ моли, као што су онда словенска племена градила која су, више него наше племе, прионула уз ново божанство, отресох снег са обуће и седох на праг да чекам. Чекам једно време, док пролазе сељаци ондашњи загледајући ме добро, а не усуђујући

се пружити ми реч, у мисли можда да се отуђујем од света. Док не нађе кнез, староста; кад поскочих, бацих далеко од себе капу о тле и поклоних се да косом додирнух земљу. Он притиште главу на моје плећи превијене, са свим гостољубљем које ваља указивати путницима, узе ме за руке и у пријатељском разговору поведе до купа пуних медовине. Ту се распитасмо о здрављу и о родбини, и он ми означи како шуму, тако и пећину у којој ћу моћи пр водити дане од сад, посвећујући се грчкоме богу. Било је смешно што сам ја све време у руци држао меденицу. Во је имао меденицу о врату. Брат је узео вола а мени оставио меденицу, и тако сам је ја, незнајући зашто, носио собом.

(Крај у идућем броју.)

РАСТКО ПЕТРОВИЋ.

У ГОСТИМА.

(ЧОВЕК ПРИЧА ПОСЛЕ РАТА)

III

Кад сам се пробудио, протегао и погледао кроз прозор воз је највећом брзином јурио моравском долином. Ја спустих расклиматано окно и ослоних се. На умивен свежином мирисног јутра загледах се у блистави, змијасти водоток реке. Она се, вијугајући, губила између узвишених, зелених страна по којима су, усред повртаних воћњака, провиривали црвени кровови скромних кућица. А даље на хоризонту, над великом плавом планином, један усамљени бео облак, као огромна овца од снега, распадао се постепено ишчезавајући. Жуте њиве и бескрајна, зелена поља, покисла, бујна, пуна свежих боја, и посута правилним редовима косача у кошуљама блештали су у свој раскоши величанственог сунца што се родило иза кипе. Рекао би човек да лети кроз божије рајске баште, да осећа дах Бога и у осећању како тај дах божанске чистоте прожима цео свемир чини му се: да ће сваког тренутка угледати анђеле како узлећу из густих, високих шума и слећу на зелене, цветне обале вода. Занесен неисказаном лепотом овога јутра ја сам сатима гледао кроз

прозор, заборављајући и на књиге које сам понео и на циљ мога пута и на све друго. Тек кад сам се уморио за дуго стојећи крај прозора ја се поново испружих преко целог седишта и покушах да читам. Али сам брзо одбацио досадну књигу и стао, без реда, да мислим о свачему. И тако се опет сетих побратима на коме се зауставих, и једног тренутка осетих чак дужност да о њему мислим кад већ идем да га видим. И целога тога дана на путу ништа друго и ни о ком другом нисам ни мислио.

Од венчања његовог ми смо се ретко дописивали. Јављао ми је да су срећни, а пред први рат извести ме да су добили ћерку. После смо у рату, као резервни официри, бачени у две разне дивизије. Видели смо се само један пут пред велико одступање. Тешко рањен у груди он је лежао у крушевачкој резервној болници, где сам отишао да га посетим. Том приликом жена се налазила уз њега и неговала га са пуно најлепше нежности. Била је бледа, ослабила, дражесно смерна и ретка, дирљива мирноћа и доброта озаравала је њено благо лице. А сусрет наш био је озбиљан и тужан. Страдања беху оставила трага на свима нама. Тада ми је Никола изјавио да је неисказано разочаран свим што се ради у земљи али да нипошто неће остати да чека непријатеља, већ да ће одступити с војском и потражити ме. И тако смо се растали да се поново видимо тек после неколико година на солунском фронту.

Дакле две и по године доцније, једнога јулскога дана, добијем од њега писмо којим ме позива да неизоставно одем к њему, ако сам онај стари; да му је моја помоћ неопходно потребна и да ћу, можда, жалити ако се овом позиву не одазовем. Мислио сам посигурно да му је новац потребан, јер је таква оскудица онда представљала општу невољу, бар оних на фронту, набавим га и кренем се тамо чим добих објаву о одобреном тродневном осуству. После два дана клацкања на коњу по каменитим и вратоломним стазама стигох у вече до резерве његовог пука, где ми рекоше да је он за ту ноћ добио некакав специјалан задатак на извршење и да ћу морати, због тога, сем ако нисам љубитељ јуриша, ту остати да ноћим. Како ја то никад нисам био, радо сачеках крај овог концерта у добрим заклоницима резерве, а сутра рано, пре сванућа, пошто терен беше откривен и непријатељ

близу, упутих се Николи. Тек је свитало кад сам стигао пред његову земуницу. И војник ми саопшти да је синоћ био мали напад јуришног одељења, да је командир скоро и легао и наредио да га не буде без нарочите потребе. Требало је, према томе, да останем поред земунице и да чекам. Јутро је било ведро, свеже и мирно. У нестрпљивом очекивању и седећи на малој троножној столици коју ми војник изнесе, окружен плитким, у разним правцима изукрштаним саобраћајницама, ја сам посматрао кривудаву, у камену усечену, линију рова са његовим траверзама и настрешницама од земље и малих цементом испуњених џакова, преко којих је, да маскира линију, набацано већ осушено, пожутело грање. Из тих ровова, као из распукнутих гробова, извлачили су се, погурено и један по један, војници мрачна, паћеничка изгледа, у спреми, под строгом приправношћу и са чутурицама у руци мрзовољно одлазили да се умивају. Владао је онај нарочити, привремени мир фронта кад ваздух још подрхтава од експлозије, кад се жури да се одахне, проживи неколико сигурних тренутака, кад се црне слутње умире и кад се претња смрти одмара да се мало после, опет успреми. Дижурни су опрезно али строгим гласом будили смену, која је неиспавана, буновна и натмурена излазила лењо из пасивног заклона, наредник је псовао и претио, један поранио авион зујао је из даљине; а тамо преко препречних жица, крстина, непријатељских ровова укопаних међу шиљасте и оштре карте, усред кршева тамо у даљини и у зориној светлости преко бескрајних талассастих масива, оцртавали су се огранци Бабуне, плавила се Отаџбина. Ја се потом дигох да прошетам танком, змијастом „стазом уздаха“, како се тамо називаху оне уске путањице што су служиле за шетњу у слободним часовима и које су официри у бескрајним тренутцима очајања, са мутним погледом у плаве даљине и сновима о слободи, временом угазили шетајући се горе доле. Затим, кад ми се и то досади, приђох опрезно прозорчету Николине земунице и угледах га опруженог на пољском кревету, покривеног шињелом, са капом на очима. На једном он се грчевито пружи, крикну, пробуди и звераше, али ме не спази. И као збуњен и мучен сном који није упамтио он се избуљено загледа у зид па поново спусти главу. Још је било врло рано и светлост је кроз сасвим мали и четвртаст прозор, који је личио на

апсански улазила бојажљиво у земуницу, као да очитује умор официра коме је после тако тешке и ризичне ноћашње службе још требало мрака и сна.

Почеках још мало, па, неиздржљиво нестрпљиво, гурнух врата која зашкрипаше. Он се трже љутито, загледа се, познаде ме, скочи (спавао је обучен) па се загрлисмо. Пошто ме пусти и измаче се он понова прискочи па ме притиште на своје груди.

— О благи Боже, нисам се надао, хвала ти.

Плакали смо обојица.

— Зашто се ниси надао?

— Па, знаш какви смо данас.

У оном узбуђењу ја несмотрено пожурих да га обрадујем:

— Молим те, пре свега, ево новца, донео сам ти.

Он ме погледа благо — прекорно па ми хитро задржа, руку којом сам се машио да тражим новац.

— Баш си смешан, побратиме. Остави то, не треба ми. Ти ми требаш.

— Па шта је, брате, говори. Како си потавнео!

— Полако, седи, пуши. Па кад си пошао, како си путовао, шта радиш?

И опет не чекајући одговора на које од својих питања: — Колико имаш осуства?

— Три дана без путовања.

— О баш ти хвала. Провешћеш све код мене? Нећеш у Солун?

— Не мислим. Шта је код куће?

Он ме погледа ћутећи па не скидајући руке с мојих рамена:

— Све ћеш редом чути.

— А синоћ си имао напад?

— Јест, и то је због чега сам те звао. Дошао си баш кад треба.

Па пошто седосмо он отпоче:

— Болестан сам ти; тешко спавам, сваки час будим се. Болови у ногама... ноге су ми пропале, а глава... као да на њој имам оловну капу која ме притискује и не да ми да мислим. Док сам био у резерви, имао сам један разговор с командантом пука и очекујем велике непријатности. Ја сам, да кажем, против ових излишних, делимичних напада...

трпимо губитке, резултати никакви, па поводом тога. Али, веруј ми, не мучи ме оно што сам тада казао, већ што нисам говорио сасвим онако као што мислим да треба да говори поштен човек.

Он је седео према мени, препланула лица, огрнут блузом, са простом војничком шајкачом на глави и Карађорђевом звездом на грудима, без палетушка и осталих официрских знакова. А ја сам с дивљењем гледао у његово измучено лице и пуно бора чело по коме су, испод шајкаче, неуређено падали праменови његове црне косе, па сам мислио: Колико овај старешина пун снаге и простоте, мора уливати поверења људима које води.

— Ти знаш, — настављао је он, — сви смо данас нервозни. Не можеш мирно да говориш, не можеш да владаш собом, не можеш да читаш, не можеш у опште да се красиш; тражиш само с ким ћеш да се посвађаш, кога ћеш да изазовеш. Такви смо сви, па такав сам и ја. И није ни чудо. Годинама нераздвојан живот па смо се, тако да кажем, познали под свима приликама. И кад се познајемо онда не вреди да се лажемо, је ли? Кад знам шта у души мислиш зашто говориш друкчије? И ја сам једно вече рекао пред свима оно што носим у души, не баш све и то је оно што ме мучи. „Ви се све нешто буните, све вама нешто није право, ви...“ тако ми је рекао командант. Требао сам одговорити: „Господине пуковниче ви сте... сви смо ми највећи ниткови“. А он би казао: „Ви сте полудели, ви ћете бити отпуштени и деградирани“. Ја сам већ деградиран, ја сам понижен до животиње, ја сам осуђен, не могу ме даље од жица, зар не? А ја сам рекао... али ево читај оптужни рапорт и кажи сам.

Па узе са стола једну малу групу акта, потражи нешто и кад пронађе:

— Ево, молим те, чуј шта сам рекао: „Ми се данас бијемо и гинемо да би срећније живели будући нараштаји; наши су очеви чинили то исто да би створили што боље услове за живот нама; њихови су се очеви борили и страдали да би њихова деца била срећнија, наша деца чиниће то исто да би обезбедила лепшу будућност нараштајима који долазе“. И ја сам га питао: „Разумете ли се ви што год у томе, збиља, господине пуковниче?“ Што се мене тиче ја ништа не разумем. Ја ово кажем, — а то је био интиман,

другарски разговор и ја сам мислио да то могу рећи, ја ово кажем: Пре ратова имао сам велики број пријатеља, другова, сродника и сећам их се. Највећи број изгинуо је или помро. Пред мојим очима пролазе један по један... Заглѐдам сваког. Сваки посебице имао је пре рата свој циљ. Сваки од њих загревао се својим личним планом. Један се страсно одао сликарству, други пољопривреди, трећи математици, четврти књижевности, пети трговини и т. д. Не сећам се ни једног, али ниједног се не сећам међу њима, у чијем је плану било да погине. У току ратова сретали смо се, то сам знаш. Шта су нам они говорили? „Само да се ово сврши“. Они, дакле, нису хтели рату дати своје животе. А шта се о њима говори? Шта сваки дан читамо? Шта пишу патриотски песници што из далека друге туткају у смрт? Пишу: да су они хтели умрети, да онима ништа слађе није било него умрети. Је ли да је то лаж? Је л' да се свакоме живи? Ја сам сретао људе којима је у овом паклу рата ишчезао и последњи разлог да живе: он им је прогутао и породицу и огњиште и све што су имали, а њих учинио неспособним за рад и обичан живот. Знаш ли шта кажу ови јадни људи? „Ми још једино живимо из радозналости за судбину овог несрећног нараштаја“. То је нова хаљина егоизма, истина, али главно је они хоће да живе. Ето ону лаж, тако да кажем, ја сам напао. Јер слатка смрт и није ништа друго до песничка лаж или лаж са којом оперишу они чији је рачун рат. „Само да се ово сврши“. У најтежим тренутцима опасности, кажи сам, они су као и ми, а ми смо сутрашњи мртви, пуни грозничаве зебње уздисали: „Само да све ово преживи, само да се ово преброди“. Ја не говорим о изванредним природама... Јест, они су хтели да живе, они су необуздано волели да живе, они нису хтели да умру... И, ево, како је даље навео моје речи, ево шта сам још казао: „И да не смем говорити када се без потребе наређују крвави јуриши и напади што редовно стају живота неколицину најхрабријих али не и најсвеснијих. Или да се морам смешити док мој командант прича: како увек пре него оде својој жени у Солун сврађа у трговину да јој купи дугачке свилене чарапе, јер је то за њега највећа драж кад помисли да ће их она исто вече навући. Затим да верујем, као он, да су савезнички политичари генијални. И кад Бонар Ло каже: „Ми морамо показати да овај рат није

вођен узалуд, са свим у залуд, што би стварно било кад се ми не бисмо осигурали да никад више не буде у моћи једнога човека или једне групе људи да баце цео свет у све ове беде", — онда ја несмем питати: Зар су требали милиони невиних да падну па да се тек после тога предузме осигурање од свемоћи једног човека или једне групе људи? Зар се то осигурање није могло постићи благовремено и са много мање жртава? Зар је морало да дође до тога да се човечанство унесрећи да да се постигне, ужасно, само тај резултат: да рат није вођен са свим узалуд?"

Истина је, тако сам, у главном, рекао. Али то је политика, вели он, а у војсци то је убијање морала. И заиста, то ће ми шкодити. Прво су ми тражили одговоре, па ће ме саслушавати, испитивати сведоке, судити, жигосати. Зато сам те звао, саветуј ме, помажи, научи ме шта да радим. Јер кажем ти: ја не могу да гледам ситна слова командантова и пакосно лице иследниково. Јест, сецкаће ме, мрцвариће ме, туцаће ме. А ја би више волео да станем пред преки суд па да из свег гласа кажем: — крив сам, господо! Судите ме, стрељајте ме, сеците ме, али не мрцварите. Јер ја не могу седети док ме саслушавате, очекивати пресуду, ја не могу... то би био црн живот проћи кроз сва та мучења. Ја имам и других, да кажем, брига, личних, фамилијарних...

Био је силно потресен и последње речи изговорио је гушећи се. Ја сам ћутао. А он ме, у нади ваљда да ће га свеж ваздух колико толико окрепити, замоли да отвори мало окно прозора који се сам био заклопио. Затим се диже са столице, извини ми се па се баци свом тежином на свој лабаво учвршћен пољски кревет који је шкрипао.

Али топло јулско јутро, пуно запаре, не унесе ни мало свежине, нити оног зориног мириса ствари који је пожелео да удише да би се окрепио и он се као зачуди кад не осети баш никакве промене у земуници. Јер не само свежина, већ с поља не уђе никакав звук, нити жумор, нити мирис, ништа, сем нешто више светлости и то уморне, суморне и мртве.

Ох, познавао сам добро овај мир, мир гробља, мир који гуши, неиздржљив, ужасан. Само се светлост полако увлачила и постепено и опрезно, откривала ствари.

Он уздахну испрекидано.

— И ваздух овај није више ваздух.

И доиста, колико сам пута будећи се у својој земуници и притиснут истим гробним мртвилом маћедонских урвина имао овај утисак и сећао се како ова светлост некад није улазила сама. Као дете кад сам се зором раздраган будио и отварао прозор мале, вртом опкољене родитељске куће, јурнула би, памтим, она окрепљујућа музака ствари, пуна неке снажне животне енергије која подиже, пркоси, опија. Па уверен да се ништа слађе у животу не може ни доживети од онога што осећа дете кад га буде сунчани зрак и славуј, колико сам се пута напрезао да замислим: како опет кроз сан слушам онај исти жумор свемира и осећам сав онај, буран, пун страсти дах зоре пролећа, кад је ваздух сав од мириса и од цвркута, зујања оса, великих узвика, звона, шкрипе кола, одјека мотике што цепа мирисну земљу; сву сласт оног ђив-ђив несташних врабаца, чија неуморна и страсна препирка, уз прве сунчане зраке, узбуђује и позива на игру дете, а оно на очима осећа сунце и уверено у лепоту дана ипак пита: „какво је време, мамо?“

И подсећајући се тога утиска, помилован овим дахом детињства, ја се повратих.

— Побратиме, — рекох одлучно — ни помислити нисам могао да си таква слаботиња. Молим те: ти, као правник, као човек од закона, знаш и сам колико је безначајна, незнатна ова твоја кривица. А ти си је толико надувао! Не претеруј и буди уверен: да би официру као ти што си прогледали кроз прсте и много већу, много тежу грешку. Грешке као што је твоја, у осталом, дешавају се свуда, свакога дана, свакога часа, на целом фронту, где сви протествују али сви и даље, као и пре тога, са пуно савести и самоодрицања врше службу, носе своје крстове.

Он одмахну руком и дубоко уздахну.

— Знам, побратиме. Али да ми је само та мука!

— Ја видим, ја осећам да имаш крупнијих брига — рекох. Зашто ми се не повериш?

— Па, ево, — рече он — прво: отац ми је обешен.

— Јадни Никола — крикнух изненађен и зграбих га за руку. — Шта ми кажеш?

— Јесте, још у мају прошле године. Има више од године дана. Потказан од суседа, он је осуђен зато што је

под патосом спаваће собе пронађен мој турски карабин... Мој отац био је, да кажем, велики јунак. Ти си га мало познавао. Тога мајскога јутра, пошто се поздравио с мајком и кад га поведоше на вешала ван вароши, застао је на пијаци и рекао старешини стражара: „Овде сам дошао као сељаче у својој шестој години. Од шегрта постао сам угледан грађанин и све сам ту стекао. Дозволите ми да још једном, последњи пут, погледам чаршију у којој сам поштено живео шездесет година.“ А кад му је допуштено он је бацио поглед унаоколо па га онда, кажу, управио доле, овамо к нама. Сузе није пустио.

Па после кратког ћутања:

— Али све то ја бих могао да преболим.

— Несретни Никола, зар још има?

И ја испружих руке као да бих покушао спречити нешто од чега сам стрепио.

— Тај гроб — напрезао се он да говори мирно — осрамотила је моја сестра.

— За име Божије — узвикнух запрепашћен — то не-може бити!

— На жалост тако је, преварена од непријатељског официра, невенчана, оставила је мајку...

И тек после овога он нагло принесе руке лицу и тада бризну у такав плач од кога незнам како ми срце није препукло.

То пригушено јецање, нешто као ропац, кратко, тренутно, али необузидано и језиво болно, тај плач једног до безумља храброг човека као што беше он, то је нешто најдирљивије, што сам у животу видео. Ја га загрлих и плаках заједно с њмм, али одмах затим он се прибра и стаде ме умиривати:

— Ево, — пружајући ми једну дописну карту коју узе са стола. — Читај ово.

Па се благо и нежно насмеши, те ја приметих јасно колико му сад беше лакше него мало час.

Узех карту и познадох рукопис његове жене. Она је писала о малој кћери њиховој која је о себи говорила: „Ја нисам више мала Боба. Ја сам велика Слободанка Николе Глишића. Мој тата је у рату, а ја станујем у ватрогаској улици.“

— О, — рекох бришући очи — Боба је већ велика.

— Јест, маторка... И ради ње, ето само ради ње све ћу поднети. Јер, веруј, на свашта сам помишљао у страшним тренуцима горчине.

Па палећи цигарету:

— Да знаш како ме је обузело ново, снажно и сложено осећање кад сам сазнао да је то мало биће, што сам тамо оставио на милост и немилост, постало једно разумно створење. Пре без мало три године кад сам је држао на срећном срцу и уносио се у њене очице да сазнам: да ли и колико разуме о лицима и стварима око себе она је, тако да кажем, знала са свим мало, познавала своју маму и тражила своје следовање онда кад је осећала глад. Тако сам је оставио и од тада пред очима увек имао њену слику из тога времена.

Али данас кад знам да је онај црвић што је онда умео само да гледа, да се миче и да тражи, постао разборит и свестан, осећам: да се у мени нешто ново рађа, буди, расте, као да стичем нову једну душу. И тек сад схватам шта то значи продужити душу, наджшвети се. Ову су карту пребацили Бугари преко жица. Кад сам је примио ја сам се обнезнанио од среће. Замисли; она зна моје име, улицу где станује, она неће да је сматрају за малу. Раздраган, отпочео сам да пишем Дневник који сам њој посветио. И већ је замишљам у добу бајне девојке како удубљена предано размишља о искуству свога напаћеног оца. Ох, колико жалим што је нисам могао пратити у њеном развијању, у једном тако слатком узрасту кад се расцветава, што је нисам могао мазити, грлити, држати на срцу. Па ипак, како да ти кажем, ова је карта учинила крај мојој агонији, повратила ме. Јер све до ње провео сам у неком бунилу и тек сад осећам да сам дошао к себи. Кад сам их оставио, удар је био тако силан да сам био онесвешћен све до ове прве повољне вести. Остављајући их, веровао сам да је са њима свршено, да наше огњиште више не постоје и да су наши драги изгорели у земаљском паклу. Колико сам пута покушавао да пишем, па у безумној грозници сумње бацао перо питајући се: коме да пишем, зар су они живи, зар је то могуће, зар ми није ближе и само небо од њих? И као што сам без свести одступао преко арбанских гора, расејано прелазно мора, збуњен лутао

између маслина, луд корачао по усијаном Халкидику, тако сам се годинама верао по овим гадним чукама и чамио у овој влажној земуници, као жив мртвац, све док ме ова карта није отрезнила. Они дакле живе и поред свих несрећа и само нас, тако да кажем, простор и време деле. А она расте, напредује, расцветава се, постаје свесна и разумна, она је на путу да постане оно што сам данас ја. Побратиме, разумеш ли? Ја сам стекао још један свестан живот, задобио сам још једну љубав, ја имам још један свет. Срећан сам што сам отац, увиђам да никад нисам био тако озбиљан као сад. Побратиме, узми читај ову Бобину карту. Ја сам уверен да ти братски делиш моју радост. А ја ти се заклињем да ћу све преболети, ње ради. Јер, ево, мој пут беше трновит, ужасан. А сад сам се успео на величанствени плато са кога раздраган, поново оживео посматрам рађање свога новог сунца, циљ живота. То ново, то мило сунце, тај циљ то је Боба. Опија ме помисао да ће ме док сам жив грејати, заноси ме већ мирис цвета који ће неговати, дрхти ми душа од жеље да је видим велику...

Верујем да никад дотле нисам познао узвишеније осећање љубави, и слушајући га како у једном необузданом жару, преображен, усхићен, срећан говори о своме детету ја сам грцао гушећи се.

— Никола, — рекох уклањајући мараму с очију, — ти знаш и моје несреће. Али веруј ми као брату: до данас због њих моје око није засузило. Молим те, остани храбар, постојан, чврст, издржи, поднеси све и за моју љубав, за љубав брата твога који те обожава.

После смо се смирили. Он је ћутао и пушио дубоко озбиљан, благ и леп.

А кад га, потом, упитах о снајки, он брзо одговори:

— Она је, да кажем, добро... нередовно добија новац, оскудева, пише са пуно прекора. А ја, шта могу? Шаљем, откидам од уста...

Па још брже и нервозно:

— Шта ћеш? То је тај живот о коме ми нисмо имали појма. Некад је, то добро знаш, пламен наше љубави лизао до неба. Волели смо се искрено, топло, лудо, али, тако да кажем, наивно. У годинама у којима смо ми били, у осталом, никад и није друкчије, никад се и не мисли на онај живот што

чека. Наш је идеал био да се спојимо ради заједничког живота. А кад смо говорили о будућности, онда су рај, сунце, цвеће, загрљај и срећа биле једине речи које смо познавали. У том рајском врту, где смо се замишљали непрестано загрљени, ми смо гледали нашу срећу непомућену, непрекидну, апсолутну.

Ево, често узмем њену фотографију, гледам и мислим: колико сам јој пута држаћи је на грудима обећавао рај у који ћу је увести, и колико су стотина мојих врелих писама под заклетвом потврђивала ово моје обећање у које сам, тако да кажем, сам најискреније веровао. А затим, сећам се како није било питања у коме се ми, у то време, не би сложили. Једном речи, ми смо били једно осећање, једна душа, једна мисао. Живот наш имао је да буде вечита песма и ми непрекидно пијани од среће. А после, у место раја и цвећа стизала је наизменично болест њена, Бобина, моја. Затим неспоразуми, љубомора, разочарења. Паучинасти, идеални снови нашег живота ишчезавали су, магла нашег љубавног пијанства нестајала је постепено и ми смо се с болом повлачили у себе да претресамо своје илузије. Хиљаде ситних и крупних, ствари, непријатних и мучних, које су нас неминовно очекивале, ми нисмо били предвидели. Као и већина вереника ми нисмо хтели предвиђати тај стварни живот коме смо ишли у сусрет, који се не може обићи, нити нас се тицао живот других којим смо се могли користити.

А сад, као што ти рекох, новчана оскудица, оштро окривљавање и друго. Али ја хоћу да ме добро разумеш, побратиме.

И с племенитим сећањем на своју љубав:

— Ја волим своју жену и с мојим дететом она је разлог мога живота. Хтео сам, једино, да ти укажем на живот. Ето, хоћу да кажем да живот није оно што смо ми мислили.

И на његовом лицу понова се јако оцрташе дубоки трагови патње.

У том тренутку, на малом столу до постеље зазвони, па крклаше пољски телефон у својој кожној торби.

Никола пружи руку и узе слушалицу:

— Ало, јест ја сам.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Раз... разумем.

— Да поновим заповест? Ја сам је разумео и извршићу је!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Ви говорите с командиром.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Разумем. Да одмах вратим сав непотребан материјал за утврђивање у штаб пука и да... разумем.

Па, остављајући слушалицу:

— Да прође један дан а да те не понизе, то је немогуће.

— Чујем, — рекох, — тражи ти да поновиш заповест.

— Као да сам каплар!

Ја сам, после тога, устао и предложио му да прошетамо до његове осматрачнице...

И тога дана, и друга два што сам тамо провео, нисам се могао довољно надивити душевној снази и херојској вољи овога узора од човека, обхрваног свима несрећама, изложена толиким опасностима, заузета најтежим дужностима што их живот може натурити, дужностима пуним одговорности. Никад кукавичлук, у мојим очима, није био пониженији и мекуштво одвратније, никад дотле моје презирање за сваки млитав живот, које не познаје борбе и искушење, није било потпуније. У сред оног суровог стења којим је опкољен, он ми се чинио јак, постојан, истрајан као и то стење, човек у коме као да су збијене све неисказане патње и болови расе и све невероватне снаге њене издржљивости и величине. Осећао сам да му је једино потребно било да га нечија рука ма и најмање подржи у повременој душевној клонулости.

И кад сам му трећега дана, на растанку рекао:

— Побратиме, ти си увек био човек, остани то до краја, молим те.

Он се благо и постиђено насмешио:

— Жао ми је што идеш. Тако ми је добро било уз тебе. А сад, као дете које гледа како се разилазе сви што су око њега били да га теше док му мајку не сахране, као и оно, и ја сам се надао да ме никад нећеш оставити. Али обећавам ти: вршићу службу као и до сад и све ће добро бити, надам се.

Па се једва растависмо из загрљаја и ја пођох уском стазом која води ка резерви. А кад сам се стао пужати уз

јаругу ка коси, позади које се налазио батаљони штаб и превијалиште, најпре чух опалење, па хујање, а затим фијук и страшан тресак гранате која експлодира у мојој непосредној близини.

Ја утрнух па се окретох њему са погледом који је питао.

А он видећи ме забринутог показа руком и довикну:

— Само држи леву стазу и не брини, гађају пут.

Ја се упутих левом путањом и задувано пожурих. Али фијукање се настави, и зрна чија су парчад звиждала, распрскаваху се на све стране.

Кад сам се мало више успео, угледах неколико коморција како дахћући вуку збуњене мазге уз оно брдо које сам оставио.

Четни наредник, који беше изашао у сусрет транспорту, викао је:

— Магарци, тако вам треба кад сте задоцнили!

— Комесар је крив, ми нисмо, одговарао му је један од војника, вукући са очајним напрезањем мазгу која је високо уздигнуте главе трзала назад.

— А јесте ли сви читави? — разлегао се Николин глас.

— Ми јесмо, али кобилу што нема коњоводца сву разнесе.

У том сам ја залазио... На самом завијутку где настаје мала зараван окретох се и угледах Николу на истом оном месту где смо се раставили. Махао је капом и поздрављао ме. А мени је душа била на смрт жалосна, и силазећи завојитом стазом низ брдо ја се заплаках, као да је то било последње наше виђење.

(Крај у идућем броју.)

ДРАГИША ВАСИЋ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(16)

Гвардиа! Гомила блатњавих зидина, развалине једнога замка који су карлисте бацили у ваздух повлачећи се, потоци црне воде који јуре ка југу, ка Ебру... Ноћ и киша.

На једно сто метара од северне капије, на једном раскршћу, у једној упола разрушеној чатрљи, једна чета одређена за чување коморе светковала је победу пијући и играјући карата, спрам димљиве светлости једне лојане свеће.

Четни шаљивчина, један мршав мали пешак, са сувим и бледим лицем дугоносог Пјероа, изазивао је на јевтин начин смех слушалаца. Звали су га *Шико.*

— Да, господо, имамо хлеба, то је добро; плавога вина, то је боље. Али хоће ли нас оставити овде, у брлогу, док ће наши другови одвезивати сандале лепих Бискајки које су везане врло високо уз ногу, као што свако зна?

— Врашки Шико! говорили су његови другови лупајући се снежно по бутинама.

Наједном, сви ућуташе. Пламен од свеће залелуја се. Једна црна прилика уђе у црвенкасти светли круг.

— Да ли ће ко од вас, за два пезета, да да мало вина једној сиротој жени?

Каплар пружи ћутећи своју кожну тиквицу. Алегрија стаде да пије, и сви познадоше, по начину на који је она држала грлић далеко од уста, да имају посла са једном планинком.

— Ej, Шико, рече један од војника, ево нешто за тебе.

Овај, да би остао у својој улози, приђе Алегрији. Она погледа на знак од униформе.

— Толедски пук, рече она.

— На служби, лепа, али сувише невидљива госпо. Ходите мало овамо.

Он је бивао све смелији, видећи да га не одбијају.

— Можеш ли ми дати једно обавештење? запита Алегрија, која је изгледала да не разуме.

— Зависи какво, моја лепојко, и колико га будеш платила.

— Има у Гвардији два француска заробљеника, зар не?

— Ми то знамо боље него ико, закрешта Шико. Од нашег батаљона они су потукли скоро педесет људи. Али сад

су у нашим шакама, и бићи стрељани сутра у јутру, у пет сати и по.

Алегрија угуши један радостан узвик: била је стигла на време.

— Ко командује у Гвардији? запита она.

— Ако ти то кажем, рече Шико кревељећи се, шта ћеш ми дати?

— Што год будеш хтео.

— Један пољубац, моја лепотице.

— Ах, говори брзо, рече Алегрија, ван себе осећајући да време пролази.

— Стан'те часком, стан'те часком, рече каплар мешајући се у разговор. Све то није врло јасно. Каква разлога имате ви да тражите та обавештења? Ми смо у непријатељској земљи, рече он Шику, прекорним тоном.

— Каквог разлога, рече Алегрија, смејући се смехом који је парао уши.

Она узе каплареву руку и пружи је своме потиљку.

Овај човек задрхта при додиру кратких коврџица.

— Ах, промрмља он, разумем. Карлистички разбојници су ти одсекли косу!

— Јер сам била добра либералка, викну она, и то на доставу два заробљеника који су овде. Зато сам се и бојала да не стигнем сувише касно да присуствујем њиховом погубљењу.

Војници задрхташе.

— Па, капларе, ја могу да јој кажем име команданта места? рече уњкавим гласом Шико, заинтачивши се.

— Можеш, рече каплар презриво.

— Е па, то је један човек врло благ и врло љубазан. Зове се дон Јорг Гилимер, бригадни генерал.

Алегрија задрхта целим телом. Генерал Гилимер, паликућа Абарцуце, најсвирепији дивљак у либералној војсци, онај чија су дивљаштва осуђивали његови властити официри... Ах! све је било сасвим свршено! Јадници дође за тренутак мисао да остане ту, са овим војницима, да пије вина, много вина, до часа... часа! Она се ус рави.

— А мој пољубац? рече Шико плачљиво.

Војници се више нису смејали.

Она баци на лакрдијаша један суморан поглед.

— Стало ти до тога? рече она.

— Разуме се, промрмља он, мало у неприлици.

— Е па, ходи га узми.

Он јој приђе неспретно...

— Ах! јекну он, приносећи руку свом лицу, као да му је неко ударио жиг усијаним гвожђем.

И он остаде ту, спуштених руку, усред његових другова који су били очарани његовим злим удесом.

Пред капијом од утврђења, вика од распре са стражом привуче пажњу поднаредника страже.

— То је једна жена која хоће да говори са генералом, рече војник.

— Зашто не с краљем Алфонсом, одврати љутито подофицир. Нек уђе у стражару. Објаснићемо се спрам светлости.

У истом тренутку одјекну један пискав глас.

— Поднаредниче, знате ли ви за наредбу која забрањује да се пуштају девојке у кантонмане?

Алегрија, која је баш била ушла у стражару, окрете се и опази једног малог лепо обученог и голобрадог официра. То је био дежурни поручник, један сасвим млад човек, који тек што је био изашао из школе. Он је посматрао Алегрију с поуздањем некога коме су жене дуго времена уливале страх, и који сад хоће за то да се освети.

Она га погледа мирно и рече му:

— Поручниче, када су вас, у Толеду, ваша мајка и ваша старија сестра пратиле у касарну, или ишле по вас у њу, шта бисте ви били рекли официру који би их дочекао тако?

Она је била, говорећи тако, смакла свој шал на своја рамена.

Он, пренеражен, још мање прекором но овом трагичном приликом, стајао је не знајући шта да каже.

— Госпођо... Госпођице... Извините ме... заповест. Најзад, да сам знао... ви желите да видите Његову Екселенцију генерала команданта?...

— Желим, рече она поносито.

— Таква молба, у ово доба, у оваквим приликама... Али најзад, ако баш желите, требало би најпре говорити гарнизоном потпуковнику.

— Ево га баш, рече поднаредник, који је присуствовао сцени гледајући подсмешљиво свога поручника.

Један официр високог стаса био је ушао у стражару. Бркови су му били накострешени, сасвим бели, лице изборано. Целокупна појава давала је врло јак утисак неког тужног благородства.

Опазивши га, Алегрија је била подскочила. Она намаче свој шал, али ипак не доста брзо. Официр је беше познао. Израз зачуђености и гњева згрчи његово лице.

— Господине пуковниче, рече мали поручник, ево једне госпође која би желела да добије аудиенцију од Његове Екселенције генерала команданта места.

Потпуковник приђе Алегрији. Очи су му севале. Он скрсти руке.

— Алегрија Дечарт овде! промрмља он. Да ли се ја не варам? Откуда толика смелост?...

Он понови:

— Да ли се ја не варам?

Алегрија спусти свој вео. Она се смешила. Она одговори:

— Ви се не варате, пуковниче Сабалсе.

Пуковник Сабалс, најчистија фигура либералне војске, био је две године заробљеник код карлиста. Био је промењен, лањске године, по наредби Алфонса XII, за три официра истога чина. Тај човек, заклети непријатељ *pronunciamentos*-а, није имао другога циља до овога: служити. Он је служио, са истим упорним убеђењем, чак и онда кад је имао за старешину једног тако недостојног дивљака као што је његов садашњи генерал. У ропству, он је могао видети Алегрију, чути да се говори о њеним подвизима, и о мржњи коју је она имала за све оно што, у Шпанији, није било карлист. Отуда његово изненађење, безмало његов страх, кад ју је срео на земљишту утврђења које је он чувао.

Она, смешећи се и даље, врло мирна, била му је пришла.

— Ви се не варате, пуковниче Сабалсе.

И како је она увиђала да ће он говорити, рећи пред двама пренераженим сведоцима нешто непоправљиво, она додаде сасвим тихо, гласом врло благим:

— Немате никако вести од малог Рамира, зар не?

Стари војник био је побледео.

— Шта значи... шта хоћете да кажете? промуца он.

— Хоћу да кажем да ви немате никако вести од Дон Рамира Сабалса, поручника у албасетском пуку, вашега сина. На каквој муци мора бити, од пре три недеље, његова мајка, она јадна доња Карлота! То је ваш јединац, мислим?

— Од пре три недеље... Од пре три недеље, промуца Сабалс.

Он погледа на Алегрију, која се смешила више но икад, погледом пуним молбе и страха

— Ходите, рече он најзад, угушеним гласом.

— Ђаволска жена! рече подофицир кад су они изашли. Моје мишљење је да ће, пре но што прође четврт часа, она бити поред генерала. Али да овога метне у свој џеп, то ће бити друга ствар. Шта ви велите о том, господине поручниче?

— Гледајте ви своја посла, одговори официр, збуњен и увређен.

Гарнизони потпуковник имао је свој стан и своју канцеларију недалеко од стана и канцеларије генерала команданта места, у средишту утврђења. Пуковник Сабалс ишао је напред, водећи младу жену. Алегрија је ишла за њим, у огромној напрегнутости целог свога бића: „Ја се приближујем, ја се приближујем циљу, понављала је она у себи. Али и време одмиче... Десет је сати. Сутра у јутру, у пет сати и по... Ужас!“

И она није осећала своје голе ноге како упадају у рупе пуне леденога блата.

На прагу од пуковникових врата појави се један војник.

— Господине пуковниче, Његова Екселенција бригадни генерал звао вас је к себи.

— Сад ћу доћи.

Он уведе Алегрију у своју собу и затвори врата. То је била једна кукавна војничка соба, бело окречена, без другог намештаја сем једне пољске постеље, једног стола и једне дрвене клупе. На зиду, један велики крст од абоносовине, са струком увенулог шимшира.

— Журимо се, рече он, генерал ме чека.

Алегрија га гледаше са истим насмешеним поуздањем. Он стеже песнице.

— Ах, не доводите ме ван себе, рече он. Ви сте ми говорили о моме сину. Ви знате нешто о њему?

— Ваш син је био заробљен последњег 29 јануара, у Вил-Реалу, пуковниче Сабалсе, одговори она.

— Није рањен?

— Ја сам га видела синоћ, кад сам оставила наше редове. Био је здрав као ви и ја.

Сабалс одахну.

— Зашто сте ви дошли овамо?

— Рекла сам вам, да видим бригадира Гилимера.

— Шта имате да тражите од њега?

— Да одмах пусти у слободу једног француског заробљеника који је овде затворен, господина де Пренеста.

Пуковник слеже раменима.

— Никад ви то нећете добити, рече он одсечно. Тај Француз је био ухваћен, с оружјем у руци, на бојном пољу. Он треба да буде стрељан сутра у јутру, у свануће. Он ће и бити стрељан.

— Али то ће имати много незгода за малога Рамира, рече благо Алегрија.

— Шта? рече Сабалс, блед као крпа.

— Данас је понедеоник, продужи она истим тоном. Ако у четвртак, у подне, ја не стигнем у карлистичке редове, са господином де Пренестом, мали Рамир биће одмах погубљен, као и тројица од његових другова, истог чина и исте вредности као и он.

Пуковник Сабалс се поведе.

— Мој син припада регуларној војсци, једва он имаде снаге да каже.

— Пх! рече Алегрија, одмахнувши немарно руком. Ја сам видела, настави она, малог Рамира пре свога поласка. Храбри дечко био је врло весео и пун поуздања у исход мога посла. Мислим да могу додати да ми је ставио у дужност да вам испоручим много поздрава, и да вам кажем да учините све што можете да он не умре тако, глупо, везаних очију, под братоубилачким куршумима.

Алегрија је претеривала. Мали Рамир није јој био ставио у дужност ту поруку. Он чак никад није ни говорио с њоме. Он је чак никад није био ни видео. Али, како је био убијен двадесет дана раније, јуришајући на Вил-Реал, и како је кћи

Пјера Дечарта била, својом властитом руком, обележила крст на његовом лешу, она се није нимало бојала да ће с те стране бити утерана у лаж.

Сабалс се био укочио при последњим речима Алегријиним. Она виде како дрхте јадне беле руке старчеве.

— Ја могу само реферисати о том генералу, рече он.

Она га погледа са сажаљењем.

— Ја не тражим од вас ништа, рече она врло опоро, сем да ме одведете к њему. Ограничите се на то да ћутите и да извршујете без коментара заповести које вам бригадир Гилимер буде издао. Што ја очекујем од вас, то је да ништа не радите, и да не дрхтите тако. Малочас, у стражари, ви умало нисте викнули моје име да га сви чују... То је изврстан начин да се допусти малом Рамиру да утврди прекосутра, да је земља црња на две стопе дубине но на површини.

Он је погледа пренераžен.

— Шта мислите ви да радите?

Да ли ће Алегрија покушати да упери своје планове у једну материју тако отпорну оваквим осмозама као што је мозак једног честитог човека? У сваком случају, она није имала времена за то.

Један моћан глас одјекну:

— Пуковниче Сабалсе, најзад сам вас нашао.

Бригадир Гилимер био је ушао у собу.

То је био један дежмекаст човечуљак, с бивољим вратом, широким плећима и риђим мањама. Носио је залиске. Имао је врло кратку косу на високом челу. Мајушне очи сијале су се под огромним обрвама.

— Ја сам вам у два маха поручио да дођете к мени... Гле, ви нисте сами?...

Сабалс се јако напреже.

— Ја сам, једва он могаде да каже, са једном госпођом која моли за част да говори са Вашом Екселенцијом.

Дон Јорг Гилимер се зацерека.

— Једном госпођом! Госпође немају обичај да обијају путеве без чарапа, одевене у једну одрпану прљаву хаљину.

Алегрија приђе и рече скромно:

— Али ова госпођа има бар, да би јој се опростило за њено сиротињско одело, срећу да зна како је бригадни генерал Гилимер победио револуцију у Картагени, и како је, петнаест

година раније, допустио влади краљице Изабеле — коју нека Бог чува — да открије заверу недостојнога Ортеле.

Гилимер се окрете, изненађен и поласкан.

— А-а, ти знаш то, мала, рече он, испршавајући се и гладећи се по подбратку. Добро! добро! добро!...

Алегрија му се беше указала усред светлости.

Он је гледаше, запањен од изненађења и од дивљења.

— Добро! добро! умеде он с почетка једино да понавља.

Са неисказаним ужасом и радошћу, Алегрија је видела како се надима његов пунокрвни љубичасти врат. Коло бесомучних пожуда витлало се у малим крвавим очима.

— Добро! понављао је он, добро!

Гнусне руке, начичкане црвеним мађама, отварале су се и затварале, гњечећи неко невидљиво тесто. Извесна трагична нелагодност лебдела је у ваздуху.

Дон Јорг је прекиде.

— Ти... Ви имате нешто да ме питате? рече он, с осмејком који је откривао његове месождерне зубе. О чему је реч?

— Ја ћу бити срећна ако ми Ваша Екселенција допусти да разговарам са њом насамо, рече она, управљајући у очи чудовишта миран поглед својих дивних зеница.

Он је безмало дахтао, муцајући:

— Једну чашу порта, у мојој соби, једну чашу порта?

Алегрија погну главу.

— Ходите онда, ходите. Ништа нарочито, зар не, Сабалсе, ништа нарочито?

Алегрија се окрете и погледа право у лице пуковника. Било јој га је жао. Воштане руке, злехуди бели бркови, усне, све је дрхтало.

— Господине генерале, господине генерале, промрмља он.

„Ах, мишљаше Алегрија, држећи га и даље под својим неумољивим очима. Каква беда! Изгубивши за једну ноћ корист од читавог једног честитог живота, и то узалуд!“

— Па? запита Гилимер, изгубивши стрпљење.

— Ништа нарочито, рече пуковник Сабалс.

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

МЕСЕЦ ПУН.

Выхожу ...

Љермонтов.

Одшуњаћу се у поље широко
Тамо где је прва четврт месечева,
Растворити груди поносито,
Поклонити се на све стране;
Погледаћу небо житно високо:
Незнана са гране тица пева,
Ко сребром ковано дрво вито,
И све је ново и опет као лане.
Искрашћу се кроз поље бело
Тамо где је друга четврт месечева,
Засмејати се тамо охоло
И коракнути на четири стране;
Љубавно дише моје село,
Лавеж се паса с бостана разлева,
Ко злато ковано плашће голо.
Одакле зора ће да сване?

Одакле зора ће да сване?
Одшетаћу се у поље жуто
Тамо где је трећа четврт месечева:
Закликтаћу му песму младачку,
Глас нека широко затрепти.
Кад ја певам као да други ћуте,
Да удаљено чезне за мном малена дева,
Малена дева као да скида повезачу сељачку;
Из очију јој да лудост трепти.
Па искрадем ли се ноћу у поља
Златна где сија месец пуни
Бескрајна нас ће љубав да збуни.

Тамо где сија месец пуни,
Ижљубићу се са зверовима свима,
За добро упитаћу се здравље,
Постављена су ево сребрна постоља,
Око њих су Татари, Скити и Хуни,
А много медовине и ужљученог млека има
И просипа се вино;
Гојно се слави славље.

ПРИПЕВ.

Умрећемо тихо и мирно
За ову ноћ златну,
У Сапогама сребрним,
У кафтанима:
За кејове Париске,
Или за ма шта било;
За један осмех девојачки
Радо бих дао живот свој.
Ево овако ћемо умрети:
Без гласа тихо, мирно,
Кроз тиху ноћ сребрну,
А по језеру заспалу,
Отпловиће
Смрти чун;
Искрадем ли се кад сија месец пун.

РАСТКО ПЕТРОВИЋ.

ПЕСНИК НА ВОДАМА.

Quelle veine lutter derrière
les crêtes de Serbie!
G. Apollinaire.

Шљиваци се сад тамо расцветали,
Изродили се сад тамо нови животи са груда,
И зоре се забелесале свеже, заплужили рали;
Волео бих да те ја проведем свуда,
Тебе по горама: увео бих те редом у манастире,
Ознојени скидали би шешире
Уморни, па седали на прва пролазећа кола;
Међу кокоши би смештени задремали у пола:
Мој Гијоме, гле, сад се тамо све воћке расцветале.
Тебе по горама вукао, уводио у све манастире.

Да даш живот за оне горе! та опија ме лепота твоја,
И шуме горе храстова и гребени ти захваљују.
Сада нема више кајзера, већ свежа им зелена боја
И друмови су меки и дуги.
О та зар за добре оне горе отпутова негда мисао твоја!
Ознојени скидали би у корак шешире:
Никада ниси Гијоме видео чврсте наше манастире,
Ни брадате калуђере, никада ниси алкохол пио наших земаља.

РАСТКО ПЕТРОВИЋ.

ТРЕБА ПРВО УМРЕТИ
ИЛИ
МАЛИ ПЕРА.

Неко плаче у мени: мој брат или сестра;
Од јутра до вечери њихов глас слушам.
Ја сам јак као мост. Неко плаче у мени.

Један, два, три; један, два, три.
Неко плаче у мени ко свештеник у цркви.
Мали Пера краде јабуке па ипак добро пролази,
Мали Стева је врло поштен а кажњавају га једнако:
Мали Стева плаче и да би се утешио
Хоће да тужи друга Перу; неко плаче у мени.
А Стева је опазио да и мали Пера већ плаче;
Како би се светио расплаканом човеку.

Јак сам ето као мост који се угиба
Под товарима сеоским, под житом.
Неко плаче у мени, неко плаче у мени,
Неко плаче у мени: биће да је сестра или брат.

Једном сам руком узео ручицу Перину,
Другом сам руком узео ручицу Стевину;
Тако смо пошли пут неба, далеко, хој, хој!
Кад смо дошли пред рај, закуцасмо на вратнице:
Љупки нас је бог дочекао исто тужан као и ми.
Како смо се дуго цењкали да нас пусти,
Сетих се да смо заборавили прво умрети.
Мали Стева је врло поштен а кажњавају га једнако.

Неко плаче у мени ко хорови у цркви,
Ко анђели пред богом неко плаче у мени:
„Има много мостова до раја!“

РАСТКО ПЕТРОВИЋ.

БОДИНОВА БАЛАДА.

Кроз огледало отиче орахова дворана као река.
И све песме песника
Кроз душу моју отичу у поља далека.
У поља, где огледајући се језером брда силазе у понор,
Са њима прастари храстови и бела крда и свео бор
Под ким се скупља Словенска господа на договор;
Бор, дивни зелени бор,
Дедова мојих зелени бор.

Над језером се огледну ловац из средњега века,
На дну угледа непомичног стрелца да лук затеже;
Трулу му кожу спирају таласи пристижући из далека,
Као мека длака ил руно, алга по њему леже,

Док расцветане кости белином сијају снега.
Између огледајућих шума,
Чини се као да стрели са зеленога брега
У хитрог јелена подигнута с лега.
И природа сва дише опојним мирисом трулења:
Надимљу зато брда, надимљу горе стења,
Под које пође кадифена господа на договор;
Бор, дивни зелени бор,
Дедова мојих зелени бор.

Над језером се огледну ловац из средњега века,
На дну угледа непомичног стрелца да лук затеже;
Трулу му кожу спирају таласи пристижући из далека,
Као мека длака ил руно, алга по њему леже;

Са дна језера ловцу дижу се испарења:
Отрован њима ловац малаксава, усамљен, без лека;
Кроз душу отичу ми песме у поља предалека,
Кроз душу, кроз млака огледала углачаних река,
Све до чудних језера којима небеса силазе у понор,
Силазећи матицом својом ко шибљику односе и зелени бор
Коме је журио негда господе збор на договор;
Тај бор, тај дивни зелени бор,
Дедова мојих зелени бор.

РАСТКО ПЕТРОВИЋ.

ИЗ „ПРОЛОГОМЕНА ЗА ЈЕДНУ ТЕОРИЈУ ЕСТЕТИКЕ.“

(Крај.)

Из „експерименталне естетике“ — I. — Fehner (Vorschule der Aesthetik) налази да естетичка вредност једног пејсажа зависи од асоцијација. Један слепо-рођени, оперисан, одмах не схвата значење једног пејсажа. По њему, ту је важан елемент и навика. Један човек који живи у „планинама и међу језерима“ такође не схвата естетички један пејсаж.

Та схватања „естетике одоздо“ нетачна су. И дете рођено са видом естетички не схвата један пејсаж, јер естетичко схватање претпоставља извесну наклоност и, такође, извесне године. Оно долази доцније. Оно долази после физиолошких и психолошких осећаја и осећања, после ефеката и примордиалних инстинката. Генетички, оно долази на послетку. Слепорођени, оперисан и слободан да прими визуалне сензације, прелази цео низ и ред сензација од почетка и тек после тога, реагира естетички... Као и једном човеку који никада није видео једну галерију слика што ништа не значи онај блесак боја, или ако нешто значи не значи са извесним редом, укусом и пробирањем, тако и оперисаном слепорођеном све боје једног пејсажа које сада први пут види, не значе само естетички ништа, него ни психолошки; он их може да прими само технички и, као сензацију, визуелно. Најзад, свему томе треба додати и дар за естетичку вредност, за естетички ефект.

То исто важи и за навику. Не воли или воли један човек један пејсаж из навике, него зато што је неспособан да воли и, обратно, способан да воли. Wordsvort је волео своја језера непрестано, и цела школа „лекиста“, и ако су непрестано међу њима живели. Напротив, навика може само да повиси естетички ефекат: онај који непрестано живи у брдима и лепим пејсажима, све више утанчава и продубљава своја естетичка осећања. Ту није, дакле, питање навике него

питање субјекта који прима. Agensi естетичког ефекта не леже у пејсажу него у личности која је пред пејсажом.

Искуство би нас поучило да навика, то јест понављање једног осећања спушта и смањује естетичку вредност; али уметничко искуство доказује да је она пење, утанчава и продубљује.

II. — Прајер (Preyer), Бине и Балдуен испитивали су осећања боје код деце и дошли до ових разних резултата: први, да деца највише воле жуту боју; друга двојица да деца највише воле плаву боју. Fehner пак налази да дете и човек највише воле црвену боју. Јастров помиње испитивања 4500 посетилаца једне изложбе у Чикагу 1893 године где се ништа сигурно није дало. Било је и много устручавања од давања мишљења. Насупрот Fehner-у, његове статистике говоре да жене највише воле црвену боју. Кон (Cohn) даје овај ред: плаво-зелено, плаво, ружичасто, зелено, оранжасто, виолет, жуто. Фанчули (Fanculli): плаво, црвено, зелено...[1]

III. — Узмимо Витмеров[2] експеримент, у коме је хоризонтала два пута већа од вертикале; узмимо веровање обичног музичара да интервали do-ré или do-mi имају свуда исту интонацију; и узмими Фехнерову[3] цифру за „жанр" да је, обично, по висини 0,405 а по ширини 0,439, а за „мртву природу" да је по висини обично 0,747 и по ширини 0,633.

То је, у главном, експериментална Естетика, „математичка" и „позитивна". Шта је помогла да се дође до решења?

IV. — Велики укус је питање великог човека. Мисао да се о „укусу не треба препирати", и сувише је демократског и социјалног порекла. Она хоће гласање и статистику и, већ самим тим што хоће, по питањима укуса, да уведе на сцену „цео свет", она је погрешна. Као и у другим питањима, и у питању укуса, не пита се цео свет. Пита се само уметничка и интелектуална елита. — Нема разних укуса, него има разних људи: с малим и већим укусом, и с правим укусом великих твораца. Питање укуса интересује само укус твораца. И тај је укус један и једини, и он нема везе са четири фак-

[1] Charles Lalo, L. Esthétique experimentale contemporaine. Bibl. de phil. contemp. Paris, 1908. P. 85—89.

[2] L. Witmer, Zur experimentellen Aesthetik einfacher raumlicher Formverhältnisse. Philosophische Studien, 1882, S. 224—5.

[3] Vorschule der Aesthetik. I.—II. Leipzig, 1897—8. S. 282.

тора које Фехнер набраја у питању укуса: традицијом која делује, васпитањем, ауторитетом и „уметничким школама“ и правцима; личним размишљањем које доводи до личних естетичких теорија и ауто-сугестије; навиком која нас оспособљава да примимо као пријатно нешто што је раније примљено као непријатно; и, најзад, вежбањем које утанчава наше сензације. Све су то лични и социјални моменти који имају чисто пропедевтички и педагошки карактер много више него уметнички. Укус је, као што рекосмо, питање људи од интуитивног укуса, питање великих уметника и твораца, а не питање гласања, статистика, „scrutin des listes-a“. Укус је ствар интуиције као и уметничко дело, као и уметничко стварање. Њега даје уметник и, на основу тога, кад се већ пишу, једино могу да се пишу трактати о укусу. Иначе, ако се прими о „укусима се не препире“, онда ће се примити укус лекара који у Дрезденској *Мадони* види Христа као ћораво дете, укус мајке која ће наћи да он личи на њено дете, укус „филистра“ који се чуди зашто се о свему томе тако много говори, и тако даље.

V. — Статистика је нашла жуту боју као најомрзнутију. Да ли то значи да она нема естетичку вредност у уметничком делу? Каријерово сликарско дело даје јој уметничко-естетичку вредност, и поморанџа је даје, и звезде на небу, и злато и јесењи лист („sur les bois jaunissants“, каже се у Верлену), и перје на тици...; и нарочито јој даје ту вредност кад је она, у уметничком делу, уметнички савладана и „побеђена.“

VI. — Из позитивних наука, експериментални и психолошки естетичари узели су методе (дедукција, искуство, опсервација) да решавају онако спиритуалне манифестације нашега бића какве су естетичке манифестације. Успех тих метода у геометрији, астрономији, физици, и т. д., не може и не даје успеха у нашој науци. Дедукција је рођена за материју и њене облике, градације и функције. Све те методе могу се, сасвим као споредне, употребити; али, и та употреба има да буде за време разгледања једног проблема док се *виде* његови предњи планови.

VII. — Ни психофизика ни психофизиологија још нам нису доказали ни *како* ни *зашто* из физичког постаје физиолошко, нити из физиолошког психолошко. То је још непре-

стано „тајна“. Између физичког и физиолошког, и физиолошког и психолошког, у том смислу, постоји „неутрална зона“ коју не знамо. То исто важи и за психолошко-естетичко.

Уметнички Лепо је с оне стране реално лепог и ружног. Уметнички Лепо је уметнички преображено реално лепо и ружно као и онога што је равнодушно према квалитетима лепог и ружног. Уметнички, — значи сензацију како ју је дух једнога уметника спровео кроз себе. Дух једнога уметника је несвесна способност појединца да, преко утиска и своје унутрашње организације, створи, у другоме материјалу, један израз. И утисак и организација су само инструменти — утисак је гудало а организација резонатор — на којима тај невидљиви *транс* свира своју мелодију.

Са једне виталистичке тачке гледишта, са зоолошког и физиолошког становишта, могао би да се прими, као естетички принцип, психофизиолошки „принцип економије средстава или најмањег напора.“ Задовољство је примити и изразити један утисак са што мање напора и, обратно са што више напора, средстава и снаге. Што мањи утрошак употребимо за један циљ, у толико је веће задовољство.

Али, уметнички, то није *само* тако. Примењен бол, у једном уметничком делу, даје естетички ефекат. Бол Ђакома Леопардија, изражен у песимизму и меланхолији његових лирских песама, као и бол Скарона, изражен у његовим комичним саставима, дају велики естетички ефекат. „Принцип најмањег напора“ ту не важи. Писац је имао велики бол, а ми велико задовољство: из његовог психолошког бола ми смо примили естетичко задовољство. Постоји, естетички, „уживање у туђем болу“. То је један социјалан и, једновремено, естетички моменат, и он је у основи супротан психофизиолошком „принципу економије средстава или најмањег напора.“ Један бол, изражен уметнички, даје естетичко задовољство и, обратно, изражен неуметнички, бол; једно задовољство пак, изражено неуметнички, даје бол и, обратно, поновно естетичко задовољство.

Психологија и естетика се ту не слажу. Један принцип психолошки не мора бити и естетички; и обратно. Не постоји паралекизам између тих двеју група. Генетички можемо да

примимо да је естетички утисак прошао кроз психолошки, и овај кроз физиолошки; али, не можемо да примимо, из те сукцесије, да је основа естетичког утиска чисто психофизичка. Естетички је утисак само прошао кроз психофизис.

Стара естетика, која се поделила на формалну и садржајну, поделила се стога што је импресију и експресију схватила као два елемента. То је, међутим, погрешно. Ту не постоји дуалитет. Експресија и импресија су недељиве и јединствене. То је лице и наличје једне исте ствари. Експресија је уобличена, у даном материјалу, импресија. Импресија је још неуобличена експресија.

Берк је добро приметио да сто стопа у висину изазивају другачији утисак него сто стопа у ширину или сто стопа у дубину. — Све то базира на субјекту и његовим основним особинама. Сто мирних стопа у ширину нису ништа за нас у своме лако хоризонталном правцу; али сто стопа вертикалних на више или, нарочито, на ниже, показују, у првом случају, напор за субјект а, у другом, и саму опасност. „Човек је мера ствари.“

Адекватност и Дело. — Вирц је израдио једног пса „само што не залаје“. — Па, ипак, никакав се естетички утисак не добија! Пас је ту; али, уметност није ту.

Поводом целисходности. — Једна схазна мермерна колонада, једна „серија“ јаких мермерних стубова која би, хоризонтално, на себи носила један кров од хартије, не би изазвала естетички утисак. Јер, они стубови који су се наместили, јаки и стамени, да нешто тако исто носе, не носе ништа. Естетички утисак, такође, тражи неку целисходност. Титан, напрегнутих мишица, који би на себи носио глобус од папендекла, највише што би изазвао, естетички, то би било осећање комичнога.

Потребно је, увек, да нам се објасни зашто је што онако као што је.

Естетика, зато што додирује са стране физиологију, психологију и социологију, узимана је врло често као грана физиологије, психологије и социологије. Из тих разлога и

постоји „физиолошка“, „психолошка“ и „социолошка естетика“. Ти трактати носе, у главном, отиске наука преко којих се ушло у решавање естетичких проблема. Психолози су створили „психолошку“ Естетику, и физиолози и социолози, и етнографи, „физиолошку“, „социолошку“, и „етнографску“ Естетику. Све су то биле примене тих наука на Естетику, а никако сама Естетика.

Један естетички моменат има везе са физиолошким, социолошким, психолошким и етнографским моментом; али то не значи да је естетички моменат психолошки, физиолошки, социолошки и етнографски моменат. Естетички је моменат, у „првим принципима“, *естетички* моменат. Он је са њима и покрај њих; али, он је специјалан и специфично свој.

О основама. — I. — Ми се изражавамо сензацијама, волицијама и рефлексима: рефлексима се бранимо и, бранећи се, стварамо; волицијама нападамо и, нападајући, стварамо; сензацијама нити се бранимо нити нападамо, већ, незаинтересовано, бивајући, стварамо. У ствари, цео низ рефлекса, волиција и сензација своди се на један и јединствен чин: на активност човекове организације. Биће, као радијум, непрестано зрачи. У заинтересованим случајевима, оно се брани или напада и, у свима осталим, оно незаинтересовано спроводи акцију и активност своје хемиске, физичке, психолошке и естетичке организације.

II. — У стварима духа, у Науци и Уметности, као и у свему осталом, у првим и примитивним периодама све се стављало у једно. Истинито, Добро, Корисно и Лепо стављени су у један и недељив круг. Први велики филозофи примали су ствари „у цело“, као једну, и целом свом и спољнем свету дали хаотичан али јединствен облик. То су, обично, прве периоде у којима су филозофи, једновремено, и песници, и владари, и научници, и богови. То су први велики визионари и магичари који су први стали пред цео проблем и реаговали на начин који је дао *Упанишаде* и *Илијаде*. После, у средини, долазе велики аналитичари, они који деле, раздвајају и, најзад, оделивши све до појединости, сваку појединост узимају засебно, у њој налазе све, на њу своде све, и велики и примитивни хаос развеју у сунце, месеце, планете, звезде и сазвежђа да се ту, на сваком засебно, застане, не

водећи више рачуна о другим наслеђима. Најзад, при крају, опет долазе велики визионари да све скупе уједно, и целом свом и спољнем проблему даду један и јединствен смисао. Ти, из треће периоде, највиши су. То је пут од Омира до Аристотела. Први је све осетио уједно, други је, све скупивши, осетио као једно.

„Игра“. — Кад мали *игра* војника, он је сав понесен и задовољан; јер, он игра, он троши несвесно, и „неозбиљно“, и без користи, свој вишак енергије. Али, кад ви служите свој ђачки рок, онда ви трошите „озбиљно“, свесно и заинтересовано своју активност: ви не „играте“. У првом је случају естетичко задовољство; у другом је свесна и вољна активност: „бол војничког заната“.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

УСТАВНА ИЛИ ПАРЛАМЕНТАРНА МОНАРХИЈА И ДЕМОКРАТИЈА.

(Поводом чланка Ф. Никића „Немачке Мисли о Парламентаризму“, у Српском Књижевном Гласнику св. од 1 августа).

Излажући мишљења двојице представника уставне монархије (Хасбаха и Пилотија) који доказују њено преимућство над парламентарном (Хасбах чак то чини баш, у име демократизма), Г. Никић се ставља одлучно на страну парламентарне, и налази у њој обезбеђену демократију, јер „владалац и парламенат деле управну и законодавну власт и узајамно се контролишу.“

Све је то с демократске тачке гледишта празан разговор као и теорија о „божанском праву“ владалаца. У суштини својој ту је по среди само борба између народа (демократије) за слободу и самоопредељење с једне, и апсолутизма владаочевог с друге стране. Уставност је врло провидно покривен апсолутизам, а парламентарност је, што рекао Вук, „то исто мало друкчије.“ О односу између народа и владаоца у оба система могло би се рећи по народној пословици: „О Турчине, за невољу куме! — А ти, влаше, силом побратиме.“

Г. Никић цитирајући Хасбахове замерке парламентаризму[1] и Пилотијеву да „правилно функционисање парламентарног система претпоставља двопартиски систем“,[2] ничим их не побија, а оне су све до нжице тачне и оправдане.

Исто тако лако би било опровргти и добре стране уставне монархије, јер се на практици нигде нису као такове показале. Она би била добра само под владаоцем „надчовеком“ или „сврхчовеком“, без људских мана и страсти, и да су паметнији од свих својих поданика. Али таквих владалаца нема; сви су они *људи* те се и код њих неминовно јавља воља за *личним режимом*,[3] који и конзервативци сматрају као лошу страну уставне монархије.

Г. Никић се вара што мисли да се лични режим у данашњем друштвеном поретку може ограничити само парламентарним системом. Овај систем онемогућава и свевласт владаоца и свевласт парламента. Владалац и парламенат цене управну и законодавну власт.

Нема ниједног устава у парламентарним монархијама који владаоцу не даје толика права да увек може изиграти вољу народну. У колико ће он од тих права чинити употребу зависи с једне стране од њега лично у колико је паметан и увиђаван и у колико хоће и осећа да своје личне прохтеве и интересе потчини општим; а с друге стране у колико је народ свестан својих права, и у колико их може бранити од владаоца да му их не тлачи.

Далеко би ме одвео разговор да ли су бољи министри стручњаци или министри политичари, само ми се чини да се

[1] Демократија „значи надмоћност општег интереса; парламентаризам, међутим, ставља на прво место интерес оне странке која има у парламенту већину. Демократија значи учешће целог народа у државним пословима; парламентаризам се измеће у диктатуру једне партизанске владе. Демократија значи да сваки грађанин, поред права да учествује у јавним пословима, има да понесе пуну одговорност за своје јавне акте. Парламентаризам, на против, јесте режим неодговорности; она странка која има већину покрива својим вотумом најкрупније погрешке својих људи“.

[2] Види и моју књигу: Републикански погледи на неколико савремених питања стр. 24.

[3] Две су нијансе личног режима, први лични режим где енергичан и јаке воље владалац све потчињава себи, и камарилски лични режим код слабих владалаца, кад њиме и у његово име управља каква котерија из његове околине.

Г. Никић вара кад тврди да су се „за време рата политички кабинети Француске и Енглеске показали много више дорасли ситуацији него чиновничке владе Немачке и Аустрије.“ Једино француска војска са старим традицијама ратничким била је на висини задатка, а парламентарне владе и једне и друге земље починиле су толико погрешака да се човек управо мора чудити. Да су оне биле у сличном положају у коме је била Немачка, ни близу се онолико не би могли држати колико су се држали Немци. Стручна немачка влада радећи пола столећа на припреми освајачког рата показала је савршенство од организације. Што је ипак дошло до катастрофе, није узрок уставни систем, већ немогућност извршења задатка који је Немачка узела да изведе. И ако се опет врате свом старом менталитету, опет ће доживети слом, јер су прошла времена освајања и заробљивања народа.

Сасвим је нетачно што Пилоти мисли „да конституционални систем претпоставља монархиски облик владавине, и парламентарни опет републикански. Баш на против. Ако се хоће да води имало рачуна о демократији, о народном праву, онда се у монархиском облику владавине морају што јаче загарантовати права и прерогативе парламента, јер — не рачунајући друга — једно једино право владаочево да је доживотан и наследан довољно је да у многом које чему може практиковати лични режим, и оно му више вреди, него парламенту сва његова права. У републици пак, где и председник и парламенат морају периодички излазити пред народ да им потврди или одузме власт може се, и треба да се уведе уставни систем, да се председнику да већа власт него наследном монарху, или да се председникова власт изједначи са влашћу парламента како би се могли узајамно ограничавати и контролисати.

Владалац у парламентарној монархији, ма колико му права уставом била сужена, ипак није „декоративна фигура“ већ права власт, док је председник у парламентарној републици „машина за потписивање указа“, како французи називају свога председника. Парламентарна република то је државна управа са два шефа, једним правим, и то је председник владе, и другим само по имену, и то је председник републике. Све лоше стране партиске владавине могу у парламентарној републици бити још горе него у парламентарној

монархији, где владалац (ако хоће и уме) може их бар у неколико ублажавати.

Прави демократизам без лоших страна партиске владавине могућан је само у преседничкој уставној републици.

Разуме се само по себи да парламентарни режим у опште зависи у првом реду од политичког образовања самог народа. Ако појединци сматрају да су испунили своју грађанску дужност што су се уписали у какву партију, и употребили своје грађанско право ако за њу гласају не водећи рачуна о томе шта и како она ради, онда је то само парламентарна комедија. Ако сваки грађанин задржи према партиским штабовима своју независност и према њиховим делима одлучује се да ли ће им дати свој глас или не, онда је то права демократска управа. Каква је политичка зрелост и свест једног народа, таква му је и управа, па ма какав систем био, или, што рекао покојни министар Туцаковић посланицима: „какви сте ви Енглези, такав сам вам и ја Гледстон".

ЉУБ. СТОЈАНОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НАША ДУНАВСКА ФЛОТА. — ЕНГЛЕСКЕ ФИНАНСИЈЕ. — РАТНА ОШТЕТА. — ИТАЛИЈА. — ИЗВРШЕЊЕ ТРИЈАНОНСКОГА УГОВОРА.

По уговорима о миру многи речни бродови, који су били својина Централних Сила, требало је да се распореде међу победиоце. Судија за распоред ових речних бродова, амерички представник Вокер Хајнс, донео је сада одлуку за дунавске речне бродове. Њему није било лако да пресуди ову ствар, јер нигде није било толико спорова колико у питању о дунавским бродовима. Србија, Румунија и Француска узаптили су 1595 бродова, са 609.000 тона шлепова, реморкера, са свега скупа 48.000 коњских снага. Амерички судија требао је да реши да ли је то бродовље било приватна својина или не; од тога је зависило да ли се могло, по међународноме уговору и праву, бродовље узаптити и задржати као ратни плен. Он је, најзад, одлучио да су у главноме сви речни бродови на Дунаву били у служби Аустро-Угарске Војне Управе и да се имају сматрати као ратни плен. И тако ће наша држава задржати готово све узапћене аустријске и мађарске бродове, сем неколико путничких бродова, који се имају повратити приватним власницима у Аустрији. Аустрија и Угарска ће морати накнадити власницима узапћених бродова вредност њихову у име оштете. — Овом приликом се користила Чешка република и добила је од Немачке и Аустрије 70.000 тона бродова са реморкерима од 4.450 коњских сила.

Британска влада се од престанка рата мучила да уреди своје финансије, али није много успела. Она је тврдила да штеди; опозиција јој није ни толико признавала ни веровала; и, на свима накнадним изборима за упражњена посланичка места, излазећи са програмом „за штедњу“ опозиција је добила свако место. Влада је уводила нове порезе и прирезе да би покривала дефиците; сад је опозиција утврдила да су ови нови намети, нарочито на доходарину претерани, и да могу довести до краха. Влада је покушала да смањи број оне читаве војске чиновника, који по разним канцеларијама

седе, пуше, ћаскају, сркућу чај, па није могла успети. Влада је покушала без парламента да троши велике суме, па је навукла гњев Доњега и Горњега Дома. Пре извеснога времена, при гласању о једној позицији буџетској, влада је чак остала у мањини и ако има у оба Дома већину. Влада је направила један уговор са Лењиновом владом о уређењу трговинских односа, опет мимо Народнога Представништва, — и тај Уговор није поправио финансије Велике Британије. Влада Лојда Џорџа је наставила оно што је радила за време рата: да буде и индустријалац, и трговац, и произвођач, и продавац. Она је хтела да подржава све. Сад је Лојд Џорџ, који је почео да се титра са Народним Представништвом, признао да не иде тако. Он је, као и његови многи славни предходници, пред очигледношћу, погнуо главу. Он је пристао да се образује један мањи одбор људи од заната који ће влади давати не само савете него радити послове који су владини. Он је признао да његова влада није у стању да води финансије како треба. Он је признао да не може бити господар у својој кући, и узима друге способније људе изван владе и Народног Представништва да помажу управљати. Овај одбор (у коме су два директора железница, један познати рачунски човек, два директора Банака, један бив. министар, један бродарски и један ваздухопловни експерт) не само да ће давати савете него ће и утицати на финансијску политику владину. Лојд Џорџ, који је савитљив и довитљив као да је из ових наших страна, употребиће овај одбор корисно. И он и његово друштво у влади искористиће га; па и ако има успеха и ако нема. Ако има, Лојд Џорџ ће узети све за себе, ако нема бациће сву кривицу на Одбор, са којим ће се разрачунавати Народно Представништво и јавно мнење у Енглеској. Да ова ствар није одавно већ у припремању ми бисмо рекли да су је Енглези узели од нас. Ми смо имали пре извеснога времена једну конференцију привредника (Директора банака, председника и секретара Трговачке Коморе) под председништвом Министра Финансија. На њој је вођано о ниском курсу динара. На конференцији су давана мишљења, од којих је оно о дугорочноме зајму у иноземству, влада примила одмах.

Међународна репарациона комисија решила је да се од прве милијарде златних марака, коју је суму Немачка предала, исплати Белгији 850.000.000 у име ратне штете. Врло је вероватно да ће се друга сума за одштету, да би се поправила валута, примити од Немачке не у доларима као досад, него и у другој европској валути. Јер према данашњем курсу све европске валуте су у опадању према долару. Долар је најбољи, па онда швајцарски франак, па шпански пезетас,

па холандска форинта, па француски франак, па грчка драхма, па белгијски франак, па италијанска лира, па наш динар. Најгора је пољска марка (100 : 1 динару.)

Нова италијанска влада је изашла пред Народно Представништво са својим програмом. Унутра, влада хоће да успостави и учврсти ред. Влада Нитијева пуштала је комунисте да раде што хоће, влада Ђолитијева је давала маха фашистима да раде против социјалиста што хоће. Јавно мнење је било и против комуниста и са фашистима докле су радили противу комуниста; али сад се окренуло противу њих. Запаљиве главе италијанске не воле ни црвене ни беле гарде; оне воле да по нека и бела и црвена глава прсне, али не све, не грађански рат. И кад је председник владе Бономи рекао да хоће ред и правду, Скупштина му је дала добру већину. Његова већина је наравно скрпљена од разних група, у којој нарочито место има народна католичка партија, која је моћна и по броју и по изгледима за будућност, али до јесени ће га држати. Његова већина је тако исто одобрила и његову спољну политику у којој и односи са нашом државом имају одређено место. По ономе што се у Скупштини италијанској о томе чуло, изгледи су да ће преговори с Италијом ићи споро, тешко, и о предметима који су већ једном, у Рапалу, решени.

По Уговору о миру с Мађарском она је дужна да уступи западни део своје територије Аустрији, а по томе истоме Уговору наша је држава дужна да уступи Мађарској један део Барање, басен печујских угљених рудника. Мађарска влада с једне стране настојава да не уступи Аустрији т. зв. „Burgenland“, с друге опет да добије што пре печујске угљене руднике. И регулисање овога питања биће повод за тешкоће. У Француској се боје да се Аустрија једнога дана не споји са Немачком, и однесе собом и овај део западне Мађарске, па не би баш много журили Угарску да га даје. Западни финансијери, који су много заинтересовани својим капиталима у Мађарској од пре рата и сада, видели би радо опет да се печујски угљени рудници што пре предаду Мађарима. Наши разлози да не журимо са предајом барањских страна су оправдани; из печујских рудника има се вадити још угаљ за наше жељезнице, како је предвиђено уговором о миру; у томе делу Барање има још доста нашега живља који треба да буде најпре обезбеђен од мађаризације, и белога терора мађарске народне одбране. Ако се обе ствари буду вршиле под притиском онда ће бити опет затегнутих односа између наше државе и Мађарске, који и иначе нису најбољи. Лака рука Великих Сила је овде више него икад потребна, као што је и наша чврстина неопходна. Треба се навикавати на

непопуштања пред пријатељским притиском. Искуство са попуштањем за склапање Рапалскога Уговора, треба да је довољно и последње. Да ли нам не могу што помоћи наши гарантни уговори с Чешком и Румунијом?

Вашингтонска конференција на којој ће се претресати питање о светскоме смањивању оружања и положаја у Тихоме Океану је осигурана. Јапан и Америка су се објаснили и о другоме делу конференције, т. ј. о улози и Америке и Јапана у Тихоме Океану. Рад Конференције биће знатно олакшан, јер су британски председници влада Канаде, Јужне Африке, Аустралије, утицали на британску владу да не сматра Европу и даље као средиште око кога се цео свет окреће. Последњи рат је увукао Америку и Јапан у рат, те је ако не променио тежиште светске политике, а оно створио нове проблеме: међу којима је највећи утакмица жуте и беле расе, која добија све јасније контуре, и зато се Центар Светске политике померио више Истоку. Велика Британија, која је имала до сада уговор о савезу са Јапаном, напушта га и тражи компензације у равнотежи међу Силама у Тихоме Океану. Ако постане то она остаје најјача поморска Сила и обезбеђује за дуже време сигурност Канаде, Аустралије и Јужне Африке — Француска која је сва европска и медитеранеска, заинтересована је само за проблем разоружања и своје политике према Немачкој. Биће за разоружање и против Немачке.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Јул 23. 1921. — Грци у Малој Азији одвели неколико озбиљних победа над Турцима.

Јул 27. — Јапан примио позив за Вашингтонску конференцију.

Јул 31. — Између Велике Британије и Француске, после оштрих нота, дошло до споразума за изашиљање трупа у Горњу Шлезију.

Август 7. — Састало се у Паризу Велико Веће од представника Америке, Британије, Италије и Француске: оно ће решавати о Горњој Шлезији, о Русији, о Севрскоме Уговору, о Арбанији. Америка поново узима учешће у европским питањима.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — О ПРИЛИКАМА У ХРВАТСКОЈ.

Прилике су у Хрватској од особите важности за целу државу. Оне знатно утичу на спољне и унутрашње одношаје, на политички, економски и културни живот целога народа. Зато општи интерес државе захтева, да се те прилике добро проуче и да о њима поведе бригу цела наша јавност. А код тог дела не смеју Србијанци да се држе по страни, као досада, јер ће на њих пасти тешка одговорност.

Нема сумње, да је држава администрација имала знатна утицаја на неповољан развој прилика у Хрватској но поли-

тички моменат имао је ипак већег удела од свих материјалних и социјалних узрока. То су јасно показали последњи избори. Тешко се је упуштати у овом кратком саставку у замршено питање управних потреба (што свакако преставља једну важну и осетљиву страну целог хрватског питања), па ћу се дотаћи само оне стране прилика у овим крајевима, која болује од политике или је у вези с њоме. Уверен сам, да би и само лечење ове стране могло да унесе доста свежине и напретка на свим линијама.

Општа слика политичких прилика у Хрватској, по мом властитом опажању с видна места и по много проверених случајева, указује се у оваком светлу: Од ослобођења овамо успело је разним факторима да у хрватском делу народа разгораче „очи страха". Те широке очи могу да се запазе на свим линијама државног и народног живота. Сем изнимака у малом делу Хрвата демократа, раширено је страховање пред неизвесности у тој мери, да се свет дневно пита, што ће да буде од „нас Хрвата". То страховање хвата најпре интелигенцију, а она га раширује у погоршаном светлу у сељаштво, по старом правилу сваке вести, која путује.

Чињенице треба проматрати онако, какове јесу. Ово страховање раширено је делом по искривљеним а делом по надувеним вестима о догађајима у нашој земљи. Вешти инспиратори подбадали су што већи отпор с уљепшаним примерима пријашњег стања и сваки догађај залевали племенском мржњом. Али вешт посматрач може ипак да запази на тим црним наочарима једно утрвено место, као једну коначну резерву, да то не ради она права Шумадија. Дапаче и „републиканци" бацају главну кривњу на „пречане", а свуда се замећује нека вера и жеља, да би се са Србијанцима дало споразумети.

Свако страховање, које буја оваком снагом, мора ипак да има један дубљи разлог, једно стално потресно жариште, које је у овом случају без сумње у самом акту уједињења. Познати акт нашег државног уједињења од 1 децембра 1918 био је резултат помирбе раније српске и хрватске државне мисли, и тај акт имао је да преставља једну нову јединствену државну мисао. Хрвати су били при том вођени идејом хрватско-српске коалиције и посве предани томе великом народном и државном делу, осем тада још малене групе Радићеваца. И Србијанци су посве отворено гледали у том акту једну нову творевину, како се то види из изјаве тадањег министра председника г. Стојана Протића, у историјској Српској Народној Скупштини, о „новој јединственој држави". Касније се цело ово расположење покварило по једној смутњи, којој Србијанци нису подавали важности, али је у хрватском делу народа донела тешке посљедице.

За правилан развој државних прилика учињена је фатална

погрешка, кад је набачена смела теорија о пукој манифестацији, за значење 1 децембра 1918. Овом смелом изјавом оспорено је правно значење акта уједињења, и макар да је та изјава пала с неовлаштене стране, унесена је тиме једна несигурност у тумачење, када је и како је настала наша уједињена држава, — да ли по споразуму од 1 децембра 1918 или по ком ранијем догађају, — а ова несигурност имала је управо погубно дејство. У већем делу Хрвата завладао је нато страх, да су догађаји од 1 децембра 1918 само намештени, а Хрватима да се хоће да натури племенска хегемонија, кад се за нову државу тражи један стари датум, као правни темељ. Мера страха била је пуна, кад се и идеологија српско-хрватске коалиције почела да пориче с оне исте стране, којој је то најлепша страница прошлости, а то се не чини без дубљег разлога.

У том котлу страха и сумње, која је лакоумно бачена у прилике државног уједињења, прекухавао се у Хрватској сваки чин државни, и отров неповерења раширивао у сељачке слојеве. Тако она смела теорија, да акт од 1 децембра имаде само манифестационо значење за уједињење, преставља сталан квасац за разорну акцију против дела уједињења. Кроз проваљени насип је бујица гонила усплахирени свет на Радићево острво, који једини није суделовао код акта уједињења. Неки се дапаче посакриваше у рупе, камо су франковци раније побегли од светла уједињења. А Србијанци су стајали по страни и само гледали ову пречанску — комедију, без разумевања њезиног домашаја.

Ну није само то фатално међу нама пречанима. Једнака је невоља од демагогије, која се нато стала да тера у Хрватској у оба дела народа. Она је у стању да успали сепаратистичке тенденце, ако се не сузбије на обе стране. Свака је демагогија сама по себи штетна, и то се покаже пре или после. У овом је случају она опасна и зато, што се тера с таковим намештеним методима, који продубљују јазове. На хрватској страни тера се демагогија на бази чувања „правица“ тако, да се свако дело нове државе приказује као једно насиље на хрватски народ, а по сељачким већима „Српског Кола“ игноришу се и позитивни закони, као туђи. Тако се ствара анархија и забуна с две стране, досадање се опреке све више продубљују, и мржња расте. На једној страни Радићеве организације растежу сваки законски пропис, а на другој страни сељачка већа „Српског Кола“ газе преко сваког законског прописа, који им није по ћуди. Стварају се прилике Монтека и Капулета. Једни приписују сваку повреду „правица“ новој држави, а други се носе код сваког преступа закона као преставници нове државе и Београда.

Ни једна демагогија не бира људи и средства. О несавесности демагогије хрватске сељачке странке познато је

доста примера. То је прави мајсторлук демагошког рада, без икакве скрупуле. Зато ћемо овде истаћи неколико примера, како се и с друге стране греши у пуној мери, ако се и не иде истим методом и по истом циљу. Није осамљен случај, да у сељачком већу „Српског Кола“ води главну реч, који сељак, осуђен ради крађе. Недавно је дапаче установљено, по затраженој информацији од самог министра, да је у таковом положају код једног сељачког већа и један тешки робијаш друге робије, који се налази на уветном допусту. Сељачка су већа у том погледу много гора од Радићевих организација, које се ослањају на вредније сеоске господаре, а ти су и социјално умеренији.

Водство сељачких већа прелази преко сваког правног осећаја. Оно је покренуло пољетос акцију, да банска влада сама докине законске прописе о псетарини, која је прописана као приход општина по ветеринарском закону и проведбеној наредби у Хрватској. То је важан законски пропис против бесноће паса, која још увек гласира. Повод је тој акцији чисто демагошки, и водство не ће од ње да одступи ни сада, кад је посве тачно упућено, да покрајинска власт нема зато компетенције и да се томе противе сви стручњаци. Споменућемо још један тежи пример. Недавно је званично установљено у Загребу, како је целим крајевима нанесена голема штета од овчије заразе, јер су закасниле ветеринарске мере. Те се мере нису могле предузети зато, што су сељаци по наговору подносили пријаве о зарази сељачким већима, уместо државним властима, макар закон прописује осетљиве казне за пропуст пријаве. Тако су закашњавале пријаве и за болест говеђе бедрице, и друге болести, које су се љетос појавиле на стоци. Сада сељаци морају да буду кажњавани ради туђих греха и поврх штете, у коју су пали, а остаће у уверењу, да је свему крива власт.

Оваки примери плаше сав културан свет за будућност. Зато се код Хрвата развија такова осетљивост за чување легитимитета, да плану као пожар на најмању грешку власти. У таковим приликама тешко ће ићи изједначавање управе, јер код тога посла не може ни највештија рука да избегне свим трзавицама. У најтежем су положају Хрвати, прожети југословенском мисли. Они тако долазе међу двије ватре, међу ватру хрватских сепаратиста, који највише на њих пуцају, и међу ватру екстрема с друге стране, који им пуцају преко главе са задушљивим материалом. Цело ово стање не може тако напред и треба брзог лека, а лек ће успети само онда, ако се отворено наступи против једних и других, и поврати вера у закон, у власт и у поштену државну политику.

И у хрватском делу народа има довољно знакова, да још није доцкан за рад око оздрављења народног и државног живота у овим крајевима, ако и јест дванајсти час. Посве је

криво мишљење једног дела јавности, да у хрватском делу народа нема никаковог осећаја о потреби скупног живота и о својој близини Србијанцима, крвној и душевној, или да би међу Хрватима дапаче била уврежена љубав за стару државу. Кад се је Хабсбург проћетос био повратио у Мађарску, ни једно хрватско село није манифестовало за њега. То не може власт да намести, као што није наместила ни ону лепу причу по хрватском Загорју, да наш регент знаде доћи преобучен у села, да види што народ треба. А кад је недавно рекрутован за војску један стасит момак и србијански му часник казао, да ће доћи у краљеву гарду, онда се је његов отац тако обрадовао, да је довикнуо часнику: „Онда не бум више републиканец!“

Права је невоља, што се о тим приликама у београдској штампи ретко што доноси осем вести из загрижене кухиње сепаратистичке, или се саопштавају случајеви протудржавне тенденције. Јавно би мнење у Србији посве друкчије стало, да се једнако претресају и здраве појаве из ових страна. Ми имамо доста примера, који служе у том правцу на част Хрватима. У срезу Свети Иван Зелина, где је прошле године била крвава побуна ради реквизиције стоке, сељаци су сада пред два месеца сами држали говор једном пуковнику Србијанцу код рекрутовања. А у том срезу, као и у срезовима Стубица, Самобор, Сисак и Петриња дошли су сви рекрути из хрватских села и плаћен је сав порез тамо. Тако ред напредује по свим овим „републиканским“ крајевима. А једнако је са просветом. Најповерљивија инспекција основних школа установила је у Загребу и околици, да ситна деца знаду већ толико тога о краљевској кући и о Србији, да је милина. Зато није нипошто у државном интересу, да се по штампи растежу само они зли примери, јер таковиx примера има свуда, и међу Србима. У Загребу је српска основна школа слабије напредовала у тој обуци, него чисто хрватска школа код Светог Духа, а српска села петрињског среза у Банији, где има највише сељачких већа, дала су мање рекрута за тридесет од сто, него хрватска села истог среза.

Државна и партијска политика за хрватске крајеве треба темељите ревизије. Хрватско питање преставља данас у нашој држави главни, или боље рећи, једини већи нутарњи проблем, а посвећује му се тако мало пажње. У Хрватској је ипак општа вера, да ће ово наше питање поћи правим путем, али само онда, кад се око њега окупе Шумадинци, који му једини могу да дају потребне ширине и још потребније братске топлине.

ВЕРУС.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Школа за поетску технику. — Унанимизам.

Данас је више или мање завладала анархија у версификацији, и песници се све мање обзиру на форму. „Слободан стих“ постаје све омиљенији, јер се схвата као форма која не подлеже никаквим законима. Нови песници се свим снагама труде да нађу нову експресију, али их је највећи број који држе да нова поетска техника треба да буде упрошћена толико да писање стихова не захтева више никакве напоре. И чињеница да данас певају у „слободном стиху“ тако велики број песника да се објаснити добрим делом тиме што „слободни стих“, бар привидно ослобађа свих тешкоћа које захтева стара школа, и тако привлачи све оне који не воле *да раде* своју песму.

Против тога је енергично устао нико мањи него Жил Ромен, један од најбољих модерних француских песника, „нови песник“ у пуном смислу, и кога са респектом признају за великога песника и сматрају за „свога“ чак и крајни револуционарци у поезији. Он је у јулској свесци одличнога француског часописа *„La Nouvelle Revue Française“* објавио један чланак који се зове *Мали увод у један курс поетске технике.* Он констатује да за све ствари на свету човек може да нађе где ће да их научи. Има школа где се учи како се зида кућа, како се гради мост, како се црта слика, како ствара симетрија, и т. д. Али онај који осећа у себи способности за песнички позив „широм целога света неће наћи никакво место, ни школу ни радионицу, где се тај занат може научити...“ Оно што се чује и научи по гимназијама и университетима очевидно не улази у обзир. Па ипак, како песма није „нешто што пада готово с неба“, песник је принуђен да „сам себи буде и учитељ и ученик, и да не зна и да зна, да лута и да се поправља“. Јер, зацело, прави песник сам себе израђује. Он поштује и воли по неки пут песнике прошлости и садашњости, неке од њих назива чак и „учитељима“, али та реч је само сентименталног и парадног значаја.

Остаје дакле као утврђено да песник мора сам да ствара своју технику. Кад се једна форма утврди, кад се традиције устале, и шаблони створе, онда још и иде. Такав је случај и данас са песницама који делају по староме класичноме узору, по правилима која трају још од „Малерба“, „они, бар у главном, знају како се ради“. Али други, револуционари, они који желе нову форму, знају ли они како се ради? У то се може сумњати, и на страну ретки изузетци, многи мисле да се ништа не треба ни да зна. За њих је „нова

форма“ пре свега „лака форма“, која не тражи напора. „Лако је наговештавати у надувеним чланцима, не прецизирајући ништа, да и нови песници имају своје тајне, своју технику брижљиво сковану, да се они управљају по врло ученим и врло тајанственим правилима, и да је „модерни“ стих још „тежи“ него класични“. Тиме се ништа не казује, и на против, то су само голе речи којима се прикрива незнање нових техничких услова. Треба знати „метнути тачку на ј.“ „Версификација је нешто што никако не тражи тајанствености, и која се даје врло лепо објаснити на црној табли“.

Међутим, нови песници су готови да се одрекну сваке технике, и да баш ту анархију прогласе за принцип. Жил Ромен то не може да допусти. „Очевидно је да једна уметност не може дуго да постоји без икакве технике. Ако модерна версификација нема ништа озбиљно, њена ствар је изгубљена и поезија ће се вратити Малербовим правилима. Али ако постоји, у пуном смислу речи, једна модерна техника стиха, тако исто потпуна, тако исто сажета и бар тако исто богата као систем који она претендује да замени, време је да се формулише, и још боље, да може да се научи, и да млади песници, ако не познају свој занат, немају изговор да не знају где да га науче“.

И Жил Ромен сасвим озбиљно говори да ће још ове године, заједно са познатим песником Жорж Шенвијером, „отворити један мали курс поетске технике... То није никаква чудовишна намера, нити заслужује подсмевке.“ Један од њих ће држати теоријски курс, т. ј. излагаће подробно средства и правила модерне версификације. „Други ће руководити практичне радове, т. ј. даваће вежбања из прозодије, показати како се употребљују разна средства, како се гради стих, строфа, песма.“ Свакако реч је о чистој техници, о ономе што је најуже формално у поезији. Оставиће се пуна слобода инспирације, и неће се ни у колико утицати на оно што је унутрашње, што је *садржина* у поезији, нити на „естетске тенденције, нити на књижевне доктрине, као ни на питања стила у ширем смислу речи... Слушаоци ће имати слободу да ставе у стихове живот Конфучијев или вештину како се гаји салата“. Учитељи, дакле, неће да излажу какву „личну технику“. „Само се у једно овако пометено доба као што је наше може да говори о „личној техници“ и да се то сматра као похвала. Техника је безлична или није техника. Једина улога „личности“ у овом питању је да олакшавају еволуцију технике узимајући иницијативу за какву промену која је постала неизбежна, или још узимајући на себе да изведу нову кодификацију одавно очекивану и спремљену.“

Да је ове овако „класичне“ и „професорске“ идеје изложио какав критичар или теоретичар, дигла би се била галама да уши заглухну, и погрде би полетеле са свих страна. Ауто-

ритет једног Жила Ромена не допушта ни највећим галамџијама међу новима да се буне на овако јеретичке мисли. За нас који „нову поезију“ схватамо не као могућност да се праве каламбури и тера шега са целим светом, већ као неминован даљи степен у књижевној еволуцији и као такву је ценимо и волимо — за нас ове идеје Жила Ромена имају много здравога у себи. Ми смо их са највећим задовољством овде резимирали.

Данас је у литератури, и у уметности уопште, настао читав низ нових покрета, који у главном сви имају основне тенденције заједничке, али се међусобно ипак више или мање разликују. То су оне безбројне школе чија се имена свршавају на *изам*, и којих је још пре рата, по рачуну једног критичара, било око тридесет. Данас их, свакако, има много више. Добар део тих нових школа је познат и код нас, било што је о њима говорено по разним часописима, било што се и код нас јављало песника који су се називали присталицама појединих од њих.

Ипак, колико је нама познато, о једној не од најмање важних и интересантних, код нас које било речи. То је тако звани *унанимизам* (unanimisme). Школа је поникла у Француској пред рат, и оснивачи су јој били познати француски књижевници Жил Ромен, Жорж Диамел, Жорж Шенвијер, и др. Већ сама чињеница да је група била састављена од неколико првокласних талената учинила је да школа добије свој глас, и да се велики број младих писаца и почетника одушеви њеном идејом.

Као што и сама реч „унанимизам“ каже, основна идеја групе је била да у литератури треба прекинути са индивидуализацијом, са обраћањем главне пажње на душу једне личности, већ да треба пре свега тражити једну општу душу, једну универсалну душу. Место што ће се главни стваралачки интерес обратити искључиво на једну индивидуалну душу, треба креирати једну колективну душу. Једна група људи која је здружена каквим заједничким интересом, дише једном душом као да је једно биће. Једна гомила која диже револуцију, или један народ који има своје идеале, или војска која води битку треба и уметност да схвате као задахнути једном заједничком душом, и да се баш та душа креира у уметничком делу.

Очевидно, од оваквог схватања имао је да се начини само један корак до универзализма. И унанимизам је врло брзо обухватио цело човечанство и посегао за васионом. Унанимистички песник подједнаком љубављу воли све што се може да види, појми и осети. Најмање ствари, као и највећи светски догађаји за њих значе исту вредност. Њихово срце дрхти истом симпатијом за све и свакога. Емоција коју имају

од бола којим се мучи какав претоварени коњ није мања од оне која је изазвана каквом величанственом природном појавом, нити за бића с друге стране земљине кугле осећају мање него за ближње са којима свакодневно живе заједно. Један од унанимиста, Жорж Шенвијер, овим предговорним стиховима описује тај уметнички став:

Гле, једна душа ту живи.
Светом је испуњен сваки предмет.
Ти ниси сам.
Ти имаш више блага
Него баснословна дубина мора,
Јер одавде
Ти можеш по вољи да обухватиш
Овом вазном или овом секундом
Сав бескрај.

И на другом месту овако закључује:

Ја имам хиљаду живота у себи,
И крунишим се за краља;
Јер доиста сам пролазни краљ
Кућа, улица и дрвећа,
Свега што се може видети, чути и опипати.

У форми, унанимисти су одлучно за простоту, одбацујући све што је блиставо и звучно било у старој версификацији. У томе погледу они могу да се похвале изврсним обрасцима упрошћенога стила. Али, свакако, делају са мером и укусом, и не падају у каламбур.

Данас је школа скоро растурена. Као прави таленти, њени оснивачи су отишли сваки својим путем, пребацујући се преко граница утврђених школских схватања. Унанимизам као правац данас се одржава још само код далеких и бледих епигона, или у иностранству као експортирана роба прецветале моде.

М. В. Б.

БЕЛЕШКЕ.

Јован В. Маговчевић, *Пјесме Ослобођења.* (Просвјетине књиге за народ). Сарајево, 1921. — Г. Маговчевић, познат још из времена пре рата као добар „народни певач", опевао је у десетерцу и у тону народних песама неколико момената из последњих ратова. Ти моменти нису нарочито повезани међу собом и својом садржином књига не преставља целину. У њој су песме *Куманово, Путем славе* (јесен и зима 1914. год.) *Јад јадују гусле јаворове* (прва пуковска слава на Крфу), *Тешко ли је робљу робовати* (мај 1916. логор код Солуна).

Последња је песма сасвим интимна, лична; мало чудан — и неуспео — покушај да се у хладни, једнолики, безлични десетерац унесе толико субјективног, личног. Остале песме су много боље; г. Маговчевић осећа народну поезију, уме да говори њеним језиком, да мисли њеним мислима, да погоди и одржи њен тон. А и у томе успева чак и на местима, која одају интелигентна, школована и културна човека. У томе жанру народне поезије, ове песме имају, и не ретко, јаких и лепих места.

Z.

Преко Албаније на Острво Смрти. — Др. Влад. Станојевић написао је једну малу и језовиту књижицу о нашем повлачењу кроз Албанију. У својству лекара једне од највећих војних болница наших, он је имао прилике да види сав ужас албанске трагедије. Нарочито су језовити моменти у Скадру и на острву Видо, т. зв. „острву смрти" код Крфа. Ми смо већ прилично далеко од катастрофалне 1915 године, да бисмо обратили нарочиту пажњу овој књижици. Али ће ипак она, коју је писао очевидац из првих редова, послужити некада као интересантан и важан документат.

Б.

Niko Polić: Marginalije. — У низу књига које је почела да издаје загребачка књижара Чакловић, па сада преузео Кугли, под општим именом „Југословенска Литература", као свеска 5 изишли су критички и други чланци г. Ника Полића под насловом „Маргиналије." Г. Полић је ту скупио неколико својих фељтона и чланака из разних загребачких листова на којима је сарађивао. Његови чланци носе видан траг Матошеве школе, чији последњи припадници покушавају да васкрсну у Загребу култ према Матошу. И у овој књизи има један нацрт за студију о Матошу. Исто тако је ту и чланак о „сатаничном" Полићу Камову, који је био најпотпунији представник оног симпатичног загребачког боема који се назвао „грабанцијашем". И сам г. Нико Полић има нечег „грабанцијашког" у себи. Доказ су његов фотографски портре који иде уз књигу, аутобиографски чланак, и она занимљива „размишљања у кавани о кавани."

М. Б.

„Mladika". — Под овим именом издаје у Горици млади словеначки песник Г. Франце Беук књижевно-породични часопис, намењен Словенцима на територијуму који је Рапалски Уговор оставио Италији. Поред трипћанског *Новог Рода*, дечјег листа, ово је други наш белетрични лист у Јулијској Венечији. *Младика* излази два пута месечно у овећим свескама, на лепој хартији са илустрацијама, и доноси већином радове словеначких књижевника и националних радника са оне стране

границе. Лист је уређиван у топлом југословенском духу и велику пажњу посвећује не само савременој књижевности која се развија код Словенаца у слободној домовини, већ и књижевности српској и хрватској. Пред нама леже први десет бројева његових, у којима налазимо већи број превода из српске књижевности које је пружио познати словеначки песник и преводилац Г. Алојз Градник. Између осталих препева из нашег песништва, Г. Градник је дао веома успеле преводе Змајева *Три Хајдука*, неколико одломака из *Ђулића Увелака*, Шантићево *Остајте Овдје!* и неколико других песама. Из српске прозе лист је до сада донео нашу народну приповетку *Три Прстена* и Нушићеву причу *Незвани Тутор*. Преводи су пропраћени потребним белешкама. Превелике тешкоће око уређивања и издавања једног оваквог часописа нису зауставиле његове покретаче од овог корисног народног посла, и желети је да *Младици* не изостане потпора, и материјална и морална, и од стране Љубљане и од стране Београда.

Др. Јован Савковић, Омладинска и данашња Војводина. (*Прештампано из „Заставе“ бр. 143—150 за 1921) Нови Сад 1921.* — До пре педесет година Војводина је била духовни вођ нашег народа и у културно-књижевним питањима водила је прву реч. Она је почетком друге половине прошлога века створила и водила познати *Омладински покрет*, несумњиво најшири и најобилнији духовни покрет у историји нашега народа у 19 в. Али одмах затим, седамдесетих година, Војводина се нагло спушта са места које је дотле заузимала у нашем животу; она обамире, упарложава се, остаје кроз деценије неактивна, не даје ни из далека оно што се од ње с правом могло очекивати. Наћи разлоге тој наглој промени, циљ је овог г. Савковићевог чланка.

Војводина је баш у моменту када је била у напону своје снаге и активности дошла у нарочите политичке прилике у новоустројеној двојној монархији. Дошавши под директан политички утицај Мађарске, она се није могла дуго одупирати добро организованој и свима средствима, врло енергично вођеној политици однарођавања; дотадања духовна једнодушност разбила се и уступила место ситничарској расцепканости. Мађарска просветна политика затвара Војводини све излазе у далеки, културни свет и Пешта постаје духовни центар у коме Војвођани задовољавају „све своје духовне потребе, ако су их и у колико имали“; на све жртве готовог Омладинца, ствара се сад у „Затворској котлини“ нарочити тип Војвођанског интелигента, утилитаристе, себичњака, чији се цео рад своди само на гомилање земаљског блага и стварање што угоднијег живота. Све што је боље и више од такве средине, бежи из Војводине, ако се не помири с тим, да се спусти до средине у којој је. Таква Војводина није

могла дати оно што је дала Омладина. Једини лек томе је, ићи што пре на велика врела праве, високе културе; врата су сад, преко Србије, широм отворена.

Основни закључак пишчев, као и његова опажања, несумњиво су тачни, само би их, чини нам се, требало мало допунити. Притисак мађарски био је несумњиво јак, али би отпор био много снажнији и дужи да се Војводина већ није била исцрпла у једној дугој и тешкој акцији. Она је читав век и то пре тога водила тешку и упорну борбу за свој културни и национални опстанак; максимум њеног напора био је Омладински покрет. И сасвим је природно, да се једна мала средина најзад умори, истроши, малакше; долазе други, свежи, одморни, који ће прихватити и даље повести борбу. Зато нам песимизам г. Савковићев изгледа мало претеран, и ако су му мотиви врло искрени и родољубиви.

п. с.

Извори за српску историју (Ст. Станојевић и В. Ћоровић, Одабрани извори за српску историју. I. Доба од VI—X века. Б., издавач Г. Кон. 1921.) — Извори за нашу старију историју разбацани су по разним, често тешко приступачним издањима, тако да се већ одавно осећала и школска и научна потреба једнога издања свих важнијих извора. Г. г. Станојевић и Ћоровић почињу овом књижицом једну серију издања у којој ће се, у току од осам семестара и паралелно са курсевима на Универзитету, дати, без великог и тешког научног коментара, оригинални текстови и преводи главних извора. Ова свеска обухвата најраније изворе, од VI X в.; преводе је учинио г. Ћоровић. Издање је школско, практично, само је чудно што нема нигде садржаја.

z.

Историја у Светлости Клинике (Dr. Cabanès: L' Histoire éclairée par la Clinique, Paris, Albin Michel.) — Историја како се данас ради добија клиничку вредност. Све се боље види да у стварању, у дизању и у опадању држава, не владају неки нарочити закони већ они исти закони који владају људма као индивидуама. Ништа изванреднога, свуда и свагде једно исто: здрави се развијају и дижу; нездрави пропадају и измењу се. Д-р Кабанес је написао много књига из историјске медицине. Он је многе личности из Француске историје последња два века проучавао као лекар. Дела, радње и гестове владара, државника, књижевника, краљевских венчаних и невенчаних жена, уметника, проучавао је, примењујући на њих науку, а нарочито физиологију и психологију. Радећи тако он је хтео, и мислимо постигао, да покаже да се Историја, права Историја неможе писати без знања многих наука а нарочито без знања медицинских; и да историју праве људи, или здрави, или болесни; сирови или већ дете-

нерисани. Примена научне медицине на Историју расветљава многе необјашњиве побуде за овај или онај догађај у прошлости. Применом данашњих медицинских метода и знања, може се распознати, од давних давнина до данашњих дана у човеку, у народу развијање и опадање живих сила, нагона или разума. Улога ове или оне личности у историји овога или онога народа и његове радње зависиле су увек од њихових животних функција. Ако су оне биле правилне, здраве, хармоничне, и њихове радње су биле такве. Кабанес помиње многе занимљиве с.. ајности из историје, на пр. да се земља тресла кад је умро Христос, да је Наполеон умро за време једне незапамћене буре на мору, да је магла притисла земљу кад је умро Гете, да је француску револуцију, уз друге узроке, изазвала и пустош после страшнога града, да су француским револуцијама од 1789, 1830, 1848, претходиле незапамћене зиме, да је пљусак имао пресудну улогу на Чаталџи, Мукдену, Ватерлу, да је ветар донео Енглезима победу на Трафалгару, да је исто тако магла играла пресудну улогу у тридесетогодишњем рату, да је гром одлучио да се Лутер закалуђери; да су побуне и револуције бивале у месецима летњим, на пр. освојење Бастиље, француско-пруски рат, светски рат. Кабанес даље наводи да су алкохоличари водили Париску Комуну 1871, патолошки типови француску револуцију. Сен Жист је имао дванаест година грозницу, Марат је патио од губе, Кромвел је имао камен у бешици, Папа Григор велики је боловао целог живота од костобоље, Франсоа I је био сифилистичар. По његову мишљењу воће крвавих догађаја су увек синови изроћених људи, пијаница, лудака, као што су и многи велики људи као Сократ, Паскал, Декарт, морали бити синови изроћених.

Сви ови примери као и многи други које је Кабанес наводио о историјским догађајима и личностима показују шта је и каква треба да је права историја једнога народа. Историја није физиолошко ређање догађаја, препричавање закулисних сплетака или скандала политичких, него је излагање живе историје живих људи са свима страстима и особинама живих бића. Таква историја је права учитељица живота и народа.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

AP
56
S672
knj.3

Srpski književni glasnik

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY